

AZ
ORSZÁGOS
SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
ÉVKÖNYVE

—

1961—1962

AZ
ORSZÁGOS
SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
ÉVKÖNYVE

1961—1962

BUDAPEST, 1963

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

BELLEY PÁL
HAJDU HELGA
KERESZTURY DEZSŐ

FELELŐS SZERKESZTŐ

DEZSÉNYI BÉLA

TECHNIKAI SZERKESZTŐ:

FALTA ROSEMARIE

TARTALOMJEGYZÉK

СОДЕРЖАНИЕ — CONTENTS — INHALT — TABLE DES MATIERES

I. A könyvtár életéből

Az Országos Széchényi Könyvtár működése 1961-1962-ben	9
Отчет о работе Государственной Библиотеки имени Сечени в период с 1961 по 1962 год.	31
Report on the activity of the National Széchényi Library in 1961 and 1962	34
Fitz József 75 éves	37
Josef Fitz fünfundsiebzig jährig	37
Farkas László—Havassy Pál—Tombor Tibor: A nemzeti könyvtár új épülete a Budavári Palotában	39
New accomodation for the National Library in Budavár Palace	104
Gombocz István: Az Országos Széchényi Könyvtár külföldi kapcsolatai. 1960—1962	108
Foreign relations of the National Széchényi Library in the years 1960—1962	120

II. A könyvtári munka módszertani kérdéseiről

Szentmihályi János: A bibliográfia és az irodalomtörténet	125
La bibliographie et l'histoire littéraire	134
Haraszthy Gyula: Az országos gyarapodási jegyzékek külföldön és Magyarországon .	136
National Lists of Acquisitions in foreign countries and Hungary	160
Németh Mária: A központi katalógus szerkesztésének Berghoeffer-féle módszere	162
Die Berghoeffer'sche Methode zum Aufbau des Zentralkatalogs	171
Bereczky László: A magyar szakkönyvtárak és feladataik	172
Специальные библиотеки в Венгрии и их функции	189
Szász Géza: A könyvtári kölcsönzés kötelme	191
Das Rechtsverhältnis beim Verleihen von Büchern	198
Besenyeiné Bálint Eszter: Könyvtárostovábbképzés a Szovjetunió tudományos könyvtá- raiban	199
Повышение квалификации в научных библиотеках Советского Союза	208
Takács Menyhért: Az érdeklődés lélektana és a könyvtári gyakorlat	209
Die Psychologie des Interesses und die Bibliothekspraxis	218

III. Az OSZK gyűjteményeinek anyagából

Borsa Gedeon: A Szent Antaltól nevezett ispotályos rend Magyarországon terjesztett nyomtatványai (1505-1506)	223
Die in Ungarn verbreiteten Druckwerke des nach dem heiligen Anton benannten Ordens für Krankenpflege (1505-1506)	232
Fazakas József: Pótlások Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárának I-III. kötetéhez. (Harmadik közlemény)	233
Nachträge zu den Bänden I-III. der „Régi Magyar Könyvtár“ (Alte Ungarische Bibliothek) von Károly Szabó. (Dritte Folge)	243

<i>Keresztury Dezső</i> : Arany János egy ismeretlen tréfás költeménye. (A költő játékos kísérleteinek kérdéséhez)	244
Ein unbekanntes Scherzgedicht Arany's	252
<i>Papp Ivánné</i> : Újabb színészettörténeti vonatkozású levelek a Kézirattárban	253
Auf die Schauspielkunst bezügliche Neuerwerbungen in der Briefsammlung unserer Handschriftenabteilung	268

IV. Könyvtár- és művelődéstörténeti tanulmányok

<i>Kókay György</i> : Nemzeti könyvtárunk megalapításának visszhangja a korabeli magyar sajtóban. (A könyvtáralapítás 160. évfordulójára.)	271
Widerhall der Gründung der Nationalbibliothek in der zeitgenössischen ungarischen Presse	279
<i>Kostyal István</i> : Festetics László kísérletei közkönyvtárak alapítására	280
L. Festetics's endeavours to found public libraries	290
<i>Somkuti Gabriella</i> : Egy XVIII. századi főúri könyvtár olvasóforgalma a múlt század első felében	291
Le mouvement des lecteurs dans une bibliothèque seigneuriale du XVIII ^e siècle	303
<i>Kemény István</i> : Szabó Ervin és a „Világosság”	304
Ervin Szabó et le journal „Világosság”	325
<i>Markovits Györgyi</i> : Üldözött irodalom (Kitiltott, elkobzott, inkriminált prózai írások a Horthy-korszakban)	326
Littérature persécutée. (Écrits en prose interdits, confisqués, incriminés pendant le régime Horthy)	364
<i>Dán Róbert</i> : A magyarországi hebraica bibliográfiái	365
Bibliographies regarding Hebrew printing in Hungary	370
<i>Kovács Zoltán</i> : A hazai szláv nyelvű lexikográfia (1945-től napjainkig)	371
Славянская лексикография в Венгрии	383
Pótlások a „Színházi Zsebkönyvek bibliográfiájá”-hoz	384

I.

A KÖNYVTÁR ÉLETÉBŐL

Az Országos Széchényi Könyvtár működése 1961—1962

BEVEZETÉS

Két évről összevont évkönyvet adunk ki, ezért beszámolóinkban is mind az 1961. mind az 1962. év munkáját ismertetjük. Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy a nemzeti könyvtár mindkét évben ellátta az ország kulturális és tudományos életében ráháruló fontos feladatokat, amennyiben használati és muzeális céllal egyaránt gyarapította gyűjteményeit, évenként kb. 80 000 olvasó számára biztosította a tanulás, művelődés és tudományos kutatás lehetőségét, kibocsátotta a magyar könyv- és folyóirattermés bibliográfiáit, elvégezte a központi helyzetéből adódó könyvtárközi és nemzetközi teendőket, gondoskodott a könyvtárügy továbbfejlesztéséről.

A legfőbb nehézséget mindkét évben az jelentette, hogy a folyamatos munka egybeesett az új, várbeli épületbe való átköltözés igen bonyolult szakmai előkészítésének problematikájával. Miközben a felkészülés műszaki oldala tervszerűen folyt tovább, a régi hiányosságok felszámolásában nem haladtunk a kellő ütemben előre, márpedig elengedhetetlen követelmény, hogy Közép-Európa egyik egkorszerűbbnek szánt nemzeti könyvtári épületébe ne elavult munkamódszereket vigyünk magunkkal. Beszámolóink egyes fejezeteiben e problémákra kitérünk, itt csak példaként említjük a nagytömegű, egyelőre pincékben tárolt állományrészeket, a tervezett olvasótermi hálózathoz szükséges nagyszabású kézikönyvtár ügyét, a katalógusok jelenlegi rendszerének átalakítási tervét és a szükségessé vált raktározási reformot. Mindezekben a beköltözés időpontjának viszonylagos közelségéhez képest döntő eredményeket az elmúlt két évben még nem értünk el, főleg a változatlanul súlyos helyviszonyok, valamint személyzethiány következtében.

Ki kell emelnünk viszont a folyamatos munka általában zökkenőmentes ellátásán kívül azokat az ugyancsak fontos eredményeket, melyek az eddigi szolgáltatásokat kibővítették vagy jobbá tették. Kidolgoztuk a könyvtár funkcióinak korszerű rendszerét, tisztáztunk számos elvi kérdést, különösen a három osztályunkon lefolytatott belső vizsgálatokkal kapcsolatban. Új leltári rendszert vezettünk be és javítottuk a gyarapítási munka minőségét, gyorsítottuk a feldolgozást. 1961-től kezdve házilag állítjuk elő és kéthetenként bocsátjuk ki a *Magyar Nemzeti Bibliográfiát* és kiadásra előkészítettük a *Magyar Könyvészet 1945—1960 c. retrospektív kumulatív bibliográfiát*. Életbeléptettük az Ügyrendi Szabályzatot, a legtöbb osztály elkészítette a saját ügyrendjét. Felmértük és nagyjából feldolgoztuk a rendezetlen anyagokat. Az olvasóteremben új szabadpolcos kézikönyvtárat állítottunk fel. Jelentős sikernek könyvelhetjük el a *Külföldi könyvek országos gyarapodási jegyzéke* c. kiadvány két soro-

zatban, havonta rendszeresen történő megjelentetését. Előkészítettük a közművelődési könyvtárak nagytömegű fölös anyagának átvételét, növeltük a külföldi csere és kölcsönzés forgalmát.

Mindkét évben némileg előrehaladtunk technikai téren is: új raktárakat építettünk, új gépeket szereztünk be, korszerűsítettük és szépítettük az olvasói tér berendezését és világítását, jelentős idegenforgalmi és kulturális központtá fejlesztettük a keszthelyi Helikon könyvtárat. Szervezeti téren kisebb módosításokat hajtottunk végre, leraktuk az új Igazgatási osztály alapjait, javítottuk a dolgozók korösszetételét és bérezésüket, továbbfejlesztettük a belső továbbképzést és a felsőbb hatóságokkal, a Pártszervezettel és Szakszervezettel együttműködve, végeredményben tervszerűbbé és magasabb színvonalúvá tettük a munkát. Fontos kezdeményezésként a Könyvelosztó egyik részlegében és a Könyvtárközi Kölcsönzésen szocialista munkabrigád jött létre, melyek eredményei igen biztatóak.

GYARAPODÁS

A könyvtár állományának gyarapítása nagyjából a kitűzött terveknek megfelelően történt. Mindkét évben nagy mennyiségű és részben igen értékes anyaggal gazdagodtak a gyűjtemények.

A *Gyarapítási osztály* munkamódszereit 1961 őszén egy belső bizottság részletesen felülvizsgálta, a megállapított hiányosságok kiküszöbölése meg is indult. A gyűjtőköri elvek kikristályosodását szolgálta a gyűjtőköri szabályzat módosítása. Lényeges reformként megvalósult a leltározás új rendszere, melynek lényege az, hogy az állomány nyilvántartása kettős síkon történik: egyrészt a gyűjteményfajták szerint decentralizált egyedi címleltárakban, másrészt az egységes, központi csoportos leltárban. 1962-ben a könyvek már az egyedi leltározás előtt kapták jelzeteiket és így azok bevezethetők voltak a leltárba. Létrejött a folytatásos művek nyilvántartása újonnan beszerzett korszerű kardex-szekrényekben. Folyamatossá vált a Feldolgozó osztálynak hetenként történő könyvátadás is.

Az új épületre való felkészülés tervei között szerepelt a 80 000 kötetre tervezett olvasótermi szabadpolcos kézikönyvtár címanyagának összeállítása, ebben az irányban azonban kevés történt. A Vas-utcai pincében tárolt, 130 000 kötetet meghaladó második, — a Várban használatinak szánt — példánysorozat felállítására megfelelő új helyiség hiányában nem kerülhetett sor. Akadozott a tervszerű példányszámgyarapítás és a visszamenőleges hiányfeltárás. Más, ugyancsak fontos munkatervi pontok viszont megvalósultak: A Zárt Kiadványok Tára anyagának leltározása, az ideiglenes letétek rendezése, a dezideráták kiértékelése, stb.

A beérkezett anyag összetételét illetően a kötelezpéldány-beoszolgáltatásnak döntő szerepe volt. Változás e téren annyiban történt, hogy 1962 májusa óta egyes meghatározott belföldi nyomtatvány-kategóriákat csak egy példányban gyűjtünk. A vétel és csere útján történő aktív szerzeményezést a minőség fokozott figyelembevétele jellemezte. Az állománygyarapítási hitel 1962-ben magasabb volt mint 1961-ben, de minthogy a vásárolt tételek átlagára emelkedett, a beszerzett mennyiség lényegesen nem változott.

A külföldi hungarikumok beszerzése a két év alatt folyamatosan fokozódott, nyugatról főleg vétel, szocialista országokból elsősorban csere útján. A rokon- és szomszédnépek reprezentatív irodalmának beszerzése főleg csere útján erőteljesen növekedett, kiszélesedett a nyugati antikvár könyvbeszerzés és sikerrel pótlódtak a segédkönyvtári hiányok is.

A *Hírlaptár* gyarapítási munkájában legjelentősebb eredmény volt a külföldi hungarikák beszerzésének újjászervezése: országok szerint cédulakatalógus készült, a Zárolt Kiadványok Tárából érkező periodikák nyilvántartására kardex-nyilvántartás létesült. A visszamenőleges hungarika szerzeményezés megindítása céljából összeállítottuk a külföldi címek külön katalógusát. A jelenleg is létező hungarika-periodikumok hiányainak feltárása 1952-ig visszamenőleg megtörtént.

Egyébként 1962 folyamán a Hírlaptárat is belső bizottság vizsgálta felül, mely kihatott a gyarapítási munkára is. Ennek nyomán a kardex-nyilvántartásban kisebb módosításokra került sor, a periodika egyedi leltárat alkalmassá tettük a teljes évfolyamok és a szórványszámok, valamint a hungarikumok kimutatására. A gyarapodás mennyiségi adatai mindkét évben valamivel a tervszám alatt maradtak, a szerzeményezés minőségének emelkedése mellett.

A *jelentősebb könyv- és periodikaszerzemények*: A Zsirai-gyűjtemény eddig beiktatott 500 tétele, fontos könyvészeti, ideológiai, irodalmi, néprajzi, zene- és színháztudományi, művelődéstörténeti művek. Mindkét évben több kiemelkedő jelentőségű könyvritkaság került az állományba. A modern könyvgyűjtemény is több száz ritkasággal gazdagodott. Igen sok jelentős összefoglaló mű, sokkötetes katalógusok, bibliográfiák, lexikonok, enciklopédiák érkeztek a szomszéd országokból és egyéb európai országokból egyaránt.

A periodikumok közül: az „Életképek” (1844—1848) c. folyóiratot, a „Mohikán” c. eddig ismeretlen hadifogolyújságot, az „Orosháza és vidéke” c. bibliográfiákban eddig nem szereplő újság 1920. és 1947—49. évfolyamait és a „Heimokousa-Testvérenp” (Helsinki, 1942—43) c. kétnyelvű folyóiratot említjük.

A különgyűjtemények gyarapodásának fő forrása ugyancsak a kötelese példány-beszolgáltatás volt. Az alábbiakban a vásárlások, hagyatékok, ajándékok fontosabb eseteit említjük.

A *Zeneműtár* gyarapításában az értékes Liszt- és Dohnányi dokumentumokon kívül Buttykay Ákos zeneszerző hagyatéka, a Fővárosi 3. sz. Zeneiskola kottatára, továbbá a Székesfővárosi Énekkar és Kodály kapcsolatainak történetét összefoglaló Karvas Viktor-féle gyűjtemény emelkedik ki.

A *Kisnyomtatványtár* által 1961-ben vásárolt tételek között számos történeti vagy művészeti darab volt (Bartók, Kodály, Liszt műsorok, értékes ex librisek, rézkarcok, az Országos Levéltártól átvett plakátgyűjtemény). 1962-ben csökkent a vétel, de növekedett az ajándékok átvétele. (XVIII. századi nagyszombati rézmetszetek, ritka képeslapok, stb.).

A *Térképtár* 1961-ben több, ma már ritka hungarika térképpel és modern standard atlaszokkal gyarapította állományát. 1962-ben a kínálat csökkent, de így is sikerült néhány régi külföldi és kéziratos magyarvonatkozású térképpel a Tárát gazdagítani.

A *Színháztörténeti osztály* jelentős vállalkozást indított a vidéken és a környező államokban fellelhető színházi zsebkönyvek és színlapok mikrofilmeztetése érdekében. Eddigi fontos eredmény az 1962-ben Erdélyben készített 2000 felvétel-

7400 kép került a gyűjteménybe a Magyar Foto Vállalattól és említésre méltó Varga Mátyás díszletterveinek megvásárlása is.

A *Kézirattár* állománygyarapítása 1961-ben az előző évinek kétszerese volt. Kiemelkedtek: Hajnóczy József börtönírássai, Besse János, Eötvös József, Zichy Mihály, Liszt Ferenc, Petőfi Zoltán levelei, Ady-korrektúrák, hagyatékok. 1962-ből említendők: Széchényi Ferenc, Széchényi István, Mészáros Lázár, Vörösmarty, Gárdonyi, Hatvany Lajos, Károlyi Mihály levelei, Kőhalmi Béla tanácsköztársasági dokumentumgyűjteménye, Liszt, Grieg, Brahms levelei, Dohnányi-, Medgyessy Ferenc stb. hagyatécai.

A *Régi és Ritka nyomtatványok Tára* 1961—62-ben 11 ősnymtatványt, 36 régi magyar könyvet, 179 XVI. századi külföldi művet, 71 újkori ritkaságot, 5 régi hungarikát szerzett be.

A *műemlékkönyvtárak* gyarapodása az új gyűjtőkori elvek hatására lelassult, illetőleg összetételében módosult. A keszthelyi Helikon könyvtár fontos kézikönyvek beszerzése mellett elsősorban a Balaton-gyűjtemény gazdagításán fáradozott, mely 1962 végén már 1500 kötetből és kb. 2000 egyéb dokumentumból állt. Keszthelyre került a 900 kötetes értékes Nádasd—Ladányi gyűjtemény és az Eszterházy-anyag is. A zirci könyvtár gyarapodása az előző évekhez képest csökkenő irányzatú volt, a gyöngyösi könyvtár ugyancsak kis számban vett át új tételeket.

A *Mikrofilmtár* állománya elsősorban saját dokumentumaink felvételével gyarapodott. Ezen kívül, mindkét évben számos felvétel készült más könyvtárak hungarika anyagáról is.

FELDOLGOZÁS

A *Feldolgozó osztályon* különösen megmutatkozott a rekonstrukciós, átszervezési munkák és a folyamatos tervmunka közötti kettősség. A kurrens munka területén mindkét évben a teljesítések valamivel a tervezett számok alatt maradtak, ez azonban hátrányosan nem éreztette hatását, sőt lehetővé tette egy sor kisebb-nagyobb reform megvalósítását. A kötelespéldányanyagot mindkét évben a Bibliográfiai osztály dolgozta fel. Az előző évről visszamaradt problematikus tételek rendezésétől és bizonyos új kísérletek elvégzésétől eltekintve nem folytatódott az ún. „müncheni” anyag rekatalogizálása.

A fontos eredmények közé soroljuk a feldolgozó szalag sürgős és kevésbé sürgős folyamatokra való beosztását, egyes „elfekvő” állományrészek feldolgozását, a Zárolt Kiadványok Tára számára rendszeresen végzett rekatalogizálást, a régi olvasótermi anyag feldolgozását, a naptárak rendezését, a Bibliográfiai osztály címleírásainak folyamatos revízióját, valamint számos ésszerűsítés bevezetését, melyek a jobb munkaszervezet megteremtését célozták (pl. a segédkönyvek, az ún. kettőspontos példányok, a magyarországi különlenyomatok és a folytatásos munkák egyszerűsített feldolgozása stb.).

Ami a katalógusok rekonstrukcióját illeti, igen sokrétű, értékes, a későbbi munka szempontjából jelentős elvi elemzés, felmérés indult meg. Az eredmények munkaerők hiánya folytán egyelőre szerények voltak, a katalógusrendező és kiegészítő munka főleg kísérleti jellegű maradt. A szolgálati betűrendes katalógus kontroll-munkára való alkalmassá tétele érdekében felmérések folytak és kidolgozást nyertek a szükséges szabályzatok. Az olvasói betűrendes katalógus rekon-

strukciója során csupán az első felmérésre került sor. A szakkatalógus átszerkesztése mindkét évben folytatódott ugyan, de a közbejött sok személyzeti nehézség miatt ez a nagyszabású munka az egész vállalkozásnak kb. a feléig jutott el 1962 végén. Mindezekon felül az osztály foglalkozott a katalógusépítés távlati tervével is.

Már 1961-ben megindultak és 1962-ben is folytatódtak a kísérletek a katalóguscédulák Xerox-offset rendszerű sokszorosításának bevezetésére, az alkalmas technikai eszközök hiányában azonban ez a probléma még nem oldódott meg.

A *hírlaptári* feoldolgozómunka mindkét évben megnyugtató ütemben haladt. A részletes címleírás teljesítései az előírányzatnál magasabbak voltak, az egyszerűsített címleírásban és a cédulabeosztásban lemaradás keletkezett, végeredményben azonban az anyag restancia nélkül feldolgozást nyert.

1961-ben elkészült az 1920—1944. évek kronológikus katalógusa 6 példányban és bekötve az olvasók rendelkezésére áll. A hírlaptári felülvizsgálat javaslatai nyomán megindult a kollacionálási munka átszervezése.

A *Zeneműtár* kidolgozta egy új típusú, speciálisan zenei szolgálati és közönségkatalógus alapelveit, valamint egy zenei minta-betűrend segítségével megkezdte fő katalógusának revízióját és elkezdte a modern hanglemezkatalógus elveinek tisztázását is. A *Kisnyomtatványtár* elkészítette a kötelesepéldányokból származó metszetek katalogizálásának tervét és a beérkezett anyag feldolgozását már e szerint végezte. A *Térképtár* elkészítette az országos központi térképkatalógus előtervét. A *Színházörténeti osztály* feldolgozta a Nemzeti Színház irattárától átvett anyag egy részét és jelentősen fejlesztette katalógusait.

A *Kézirattár* áttért az analekta-gyűjtemény numerus kurrens szerinti katalogizálására. A tár felülvizsgálata 1962-ben fényt vetett arra, hogy a feldolgozás munkája némileg szétaprózódik. A kurrens anyag teljes katalogizálása mellett folytatódtak az újkori latin és német kéziratok rekatalogizálási munkái, ezek során azonban nem várt nehézségek, Hajdú Helga távozása folytán személyzeti problémák is felmerültek. Eredményesen folytatódott a kézirat-bibliográfiai katalógus, az országos központi kéziratkatalógus és a verslexikon szerkesztése.

A *Régi és ritka nyomtatványok tára* a kurrens feladatok ellátásán kívül számbavette a fel nem dolgozott anyagot, kimutatta a RMK művekhez kolligált nem RMK műveket, az OSzK-ban már meglevő ősnymtatványokat ill. vetustissima anyagot más könyvtáraknak átadta és a bevezető tanulmány kivételével 1962 végére sajtó alá rendezte az országos központi ősnymtatványkatalógust.

A *Mikrofilmtár* az év közben készített anyagok feldolgozásán kívül összeállította a hírlapokról készült mikrofilmek jegyzékének kéziratát.

A *műemlékkönyvtárak* feldolgozómunkájára a látogatóforgalom növekedése rányomta bélyegét. A keszthelyi könyvtár csak télen végezhet feldolgozó munkát és még 22 000 kötet vár rekatalogizálásra is. A gyöngyösi könyvtár teljesítette feldolgozási tervét; a zirci könyvtárnak ez az említett oknál fogva nem sikerülhetett maradéktalanul.

BIBLIOGRÁFIAI MUNKA

A könyvtár legfontosabb bibliográfiai szolgáltatása a *Magyar Nemzeti Bibliográfia* kibocsátása, melynek gyökeres reformja 1961. január 1-én életbelépett. Hosszú előkészítés eredményeként a kurrens nemzeti bibliográfia a Bibliográfiai

osztály kurrens csoportjának szerkesztésében, Vari—Typer szedőgépen Xerox-offset eljárással készül és az 1961. év második negyedétől kezdve félhavonta jelenik meg. Ezzel sikerült a magyarországi nyomdatermést a legszorosabban nyomon követni és a friss megjelenés tekintetében számos fejlett európai országot e téren magunk mögött hagyni. 1962 óta a bibliográfia anyaga kibővült a hanglemezek címléírásával is.

A bibliográfia házi előáltásával a Vari—Typer leírás alapjául szolgáló kéziratok felhasználhatók lettek egyéb bibliográfiai munkákhoz is. Ezek közül sokszorosítási kapacitás hiányában nem jelenhetett meg az egyébként előkészített 1962. évi kumuláció, amit viszont némileg pótol az 1961. évi mutató. Párhuzamosan lehetővé vált a másodfokú bibliográfia anyagának gyűjtése. (Az Unesco anyagi támogatásával szerkesztett 1958—1960. évi anyag 1962 októberében nyomdába került.)

Amint említettük, a kurrens kötelespéldányanyag teljes feldolgozása a Bibliográfiai osztály munkája volt, kivéve a zeneműveket és térképeket, melyekről az illetékes különgyűjtemények készítettek címléírásokat. Ugyanezen osztály vette át a szekunder jellegű egyedi feltárást nem kívánó kiadványok napi leválasztását és kidolgozta a csoportos feldolgozás módszereit. Az ÁKV számára készített címléírások, az előző évekhez képest a kiadványok szélesebb körére terjedtek ki.

A Bibliográfiai osztály, valamint a Hírlaptár rendszeresen gondoskodott az 1957. évi varsói bibliográfiai egyezmény alapján a szerződő államokat érdeklő művek és folyóiratcikkek címléírásairól, melyeket a Nemzetközi Csereszolgálat továbbított. Az egyezmény partnerei a hungarika-címléírásaikat ugyancsak rendszeresen megküldték.

A Bibliográfiai osztály retrospektív csoportja a Térképtár és a Zeneműtár közreműködésével folytatta a könyvtár legnagyobb méretű bibliográfiai vállalkozását *A Magyar Könyvészet 1945—1960 c. összefoglaló mű* előkészítését. A második félévben, megkezdődött, tudományágak szerint megfelelő szakértők bevonásával, a lektorálás, majd a szerkesztés.

A Hírlaptár által szerkesztett *Magyar Folyóiratok Repertóriuma* 1962-ben is nyomdában készült és bár a Xerox-offset technikával, házilag történő sokszorosítás elveit nagy vonalakban kidolgoztuk, a sokszorosító kapacitás elégtelensége miatt ez nem valósulhatott meg. A MFR a feldolgozott folyóiratokhoz képest tehát késve, de mégis rendszeresen megjelent. Tartalmi tekintetben jelentős változás történt 1962-ben, amennyiben a repertórium októbertől kezdve kibővítette anyagát a legfontosabb napilapok cikkeivel, és a szerkesztés elveit összhangba hozta a MNB-vel. Megjelent az 1961. év mutatója, és elkészült az 1962. évi mutató.

A Hírlaptárban folytatódott az 1705—1919 közötti korszakot felölelő retrospektív sajtóbibliográfia, valamint az 1955—1960 közötti időszakra vonatkozó kumulatív bibliográfia szerkesztése. Az 1920—1944 közötti évek periodikáiról összeállított időrendi katalógusból megindult a budapesti és a vidéki napilapok kiemelése és befejeződött a zárt anyaggal való kiegészítése.

Nemzeti bibliográfiánk retrospektív feldolgozásai közül a *Szabó Károly-féle RMK kiegészítése* külön munkacsoport vállalkozásaként folyt akadémiai támogatással. A teljes XVI. századi anyag feldolgozása helyett a munkálatok 1550-ig jutottak el, mert számos nyilvántartást kellett felfektetni, a vártnál jóval nagyobb

feladatot jelentett a külföldi példányok mikrofilmjeinek beszerzése s közbejött a szerkesztő igen sok új példányt felfedező kéthónapos szlovákiai kutatóútja.

Az *Új Bibliográfiai Füzetek* c. sorozat keretében megjelent a *Bibliographia Bolyaiana* c. összeállítás, közös kiadásban a Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárával és befejezés előtt áll két további füzet.

Dolgozóink közül többen aktív részt vállaltak az 1961. év őszén Gödöllőn rendezett országos bibliográfiai értekezleten.

A Zeneműtár a *Répertoire international des sources musicales* c. forráskiadvány részére kiküldte az 1700—1800 között megjelent teoretikus művek jegyzékét és folyamatosan ellenőrizte a további adatgyűjtési munkálatokat. Az Association Internationale des Bibliothèques Musicales részére félévenként megtörtént a kurrens magyar zenei anyag jegyzékének kiküldése. A Kisnyomtatványtár összeállította *Az Országos Széchényi Könyvtár grafikai plakátjai 1914-ig c.* leíró katalógust. A *Térképtár* az OSzK kéziratok térképeit annotáltan ismertető bibliográfián dolgozott. A Színháztörténeti osztály jelentős, külföldön is keresett terjedelmes kiadványt tett közzé *Színházi zsebkönyvek bibliográfiája* címmel, pótolta a színházi eseménynaptár hiányait, feljegyezte a kurrens eseményeket, viszont fedezet híján szüneteltetnie kellett a Nemzeti Színház szerepkataszterének és a bibliográfiai katalógusnak a munkálatait. A Kézirattárban és a Régi és ritka nyomtatványok tárában folyó bibliográfiai munkálatokról a feldolgozás fejezetében tettünk említést.

OLVASÓSZOLGÁLAT ÉS TÁJÉKOZTATÁS

A könyvtár igazi lényegét jelentő olvasói tér, tehát az olvasótermek és a tájékoztató apparátus jelentős fejlődésen mentek keresztül, különösen 1962-ben. Nem a beiratkozók vagy az olvasók számának növekedése következett be, hiszen erre a jelenlegi helyviszonyok között gondolni sem lehet, hanem az olvasóknak nyújtott szolgáltatások színvonalának emelése. 1961-ben közel 8000-rel, 1962-ben 4000-rel volt kevesebb az olvasó, mint 1960-ban. A beiratkozók száma és a használt kötetek száma is csökkent 1960 óta, körülbelül olyan arányban, ahogy e három év alatt csökkent a nyitvatartási napok száma.

A forgalom e kismértékű hullámszázáért kárpótlást nyertünk az említett minőségi változásokban, melyek közül első helyen az olvasótermi szabadpolcos kézikönyvtár megvalósítását említjük. A régi olvasótermi anyag felszámolása és az újnak felállítása már 1961-ben megkezdődött, az új, modernebb polcok elhelyezése és rajtuk a 2000 kötet felállítása az 1962. év eredménye. Az anyag összeválogatásánál arra törekedtünk, hogy valamennyi fontosabb tudomány szak képviselve legyen, általában 1952 után megjelent magyar könyvanyaggal. A szabadpolcos anyag népszerű lett az olvasók körében, amit a kötetforgalom emelkedése is jelzett.

Az elmúlt két évben az Olvasószolgálat intenzívebben vett részt a tervszerű példányszámnövelésben, hiányok feltárásában és a folyamatos deziderálásban, és e téren szorosan együttműködött a Gyarapítási osztállyal.

Teljesen átalakítottuk a nagy olvasóterem és a folyosók megvilágítását, megjavítottuk fűtésüket, új beiratkozó és új felügyelői pultot rendeztünk be és általában koszerűbbé és tetszetősebbé tettük az olvasói tér berendezését. Gazdasági okok következtében viszont nem volt lehetőség arra, hogy a tudományos

olvasótermet a tájékoztató szolgálat jelenlegi termébe helyeztük át és ugyanezen okokból nem kerülhetett sor a tervezett kísérleti jellegű nyelv- és irodalomtudományi szakolvasóterem berendezésére és címanyagának összeállítására sem.

1961-ben elkészült az új kölcsönzési szabályzat. A kölcsönzési esetek száma a 3 év során emelkedett, a kiadott tételek száma viszont csökkent.

Folyamatosan kiépült a *Tájékoztató szolgálat* segédkönyvtárának valamint a zárt-, ill. bizalmas anyag belsőhasználatú betűrendes és szakkatalógusa, maga a segédkönyvtár is jelentősen bővült.

A külföldről és belföldről a könyvtárhoz intézett megkeresésekre javarészt az Olvasószolgálat adott írásbeli felvilágosítást, túlnyomó részben alkalmi bibliográfiákat. Figyelemre méltó az elkészített referenciák számának növekedése. 1960: 118, 1961: 158, 1962: 201, melyből 107 készült belföldi és 94 külföldi érdeklődők számára. A válaszok gyakran több osztály együttműködése útján jöttek létre (a külföldre menők fordítását a Nemzetközi Csereszolgálat végezte). Tárgyakat illetően e tájékoztatások főleg könyvészeti, irodalomtörténeti, történelmi vonatkozásúak voltak. Mindkét évben tovább fejlődött az írásbeli felvilágosításokat nyilvántartó katalógusok és az eseményeket, évfordulókat stb. regisztráló ténykatalógus.

Míg 1961-ben még 8 reprezentatív és 23 kisebb könyvkiállítás hívta fel a látogatók figyelmét a jelentősebb évfordulókra stb., addig 1962-ben az említett átépítések miatt csak 3 nagyobb és 11 kisebb, ún. emlékeztető kiállítást rendeztünk — az új szerzemények folyamatos bemutatásán kívül.

A *Hírlaptár* olvasóforgalma az elmúlt három évben fokozatosan emelkedett (1960: 25 150, 1961: 26 800, 1962: 27 377), az olvasott művek száma viszont csökkent (1960: 102 884, 1961: 98 739, 1962: 91 566). Ennek a magyarázata abban rejlik, hogy a különféle átalakítási munkák a raktárakat jobban igénybe vették mint az olvasótermet és így az olvasók inkább a könnyebben hozzáférhető, ill. szabadpolcos anyagot használták.

A kölcsönzési forgalom és a szóbeli tájékoztatások száma csökkenő irányzatot mutatott. A helyben olvasott művek közül mindkét évben a legnagyobb igény a hírlapok irányában, továbbá az irodalomtudományi folyóiratok iránt mutatkozott meg. Az osztály 1962-ben bővítette a szabadpolcos anyagot, a kihelyezett folyóiratok régebbi számait pedig az olvasóterem közelében helyezte el.

A Hírlaptárnak nagy gondja a rotációs papír gyors pusztulása. Az eredeti példányok használatának csökkentése érdekében egy Kodagraph mikrofilm-olvasókészüléket állítottunk fel az osztály olvasótermében és a Mikrofilmtár átadta a Hírlaptárak *Népszava* és a *Budapesti Hírlap* pozitív filmmásolatait abból a célból, hogy az eredeti példányok a forgalom okozta rongálódástól megkímélhetők legyenek.

A hírlapolvasóterem világítását ugyancsak korszerűsítettük.

A *Zeneműtár* olvasó- és anyagforgalma mindkét évben nagyjából azonos szinten mozgott, nagy volt a gyűjtemény iránt mutatkozó külföldi érdeklődés, sok tájékoztatás készült írásban külföldi könyvtárak részére. Mindkét évben 400 körül volt a *Kisnyomtatványtár* kutatóinak száma (írók, munkaközösségek, színházak, filmek, televízió munkatársai, stb.), akik a tervezettnél jóval nagyobb volumenben használták a tár anyagát. A *Térképtár* kutatói (évenként 500 körül) ugyancsak növekvő mértékben használták a gyűjteményt, több esetben igen jelentős történeti, régészeti, nyelvészeti, gazdaságföldrajzi stb. kutatásaikhoz.

A *Színház történeti osztályon* az anyagforgalom emelkedése következett be, ami részben a nyugdíjas színészek számára nyújtott szolgálatok következménye.

A *Kézirattár* olvasóforgalma az elmúlt három évben 1400 körül volt, kevesebb mint 1958—1959-ben, amikor még volt lehetőség a mindennapi esti nyitvatartásra. A használt anyag forgalma 1961-ben több mint kétszerese volt az átlagnak (46 000), az egyik kutatói munkaközösség ugyanis teljes egészében átnézte a könyvkiadói irattárat. Az 1962-es anyagforgalom ismét az átlagon mozgott. A kutatók kiszolgálásán kívül a Kézirattár fontos feladatkört látott el mindkét évben azzal, hogy a könyvtár régiségeit és ritkaságait bemutatta. Míg 1961-ben 80 alkalommal került erre sor, addig 1962-ben már 154 volt a vezetések és bemutatók száma, melyeken igen sok külföldi is részt vett. 1961-ben más intézmények kiállításaiiban közreműködött a tár, 1962-ben pedig megrendezte a „Mátyáskori könyvművészet remekei” c. kiállítást, melynek 12 500 látogatója volt.

A *Régi és ritka nyomtatványok tárában* 1961-ben 1000 kutató 6800 művet használt, az ősnymtatványokat és a XVI. századi RMK műveket kijegyzetelő külső munkatársakkal együtt. Az 1962-es adatokban e kutatások már nem foglaltak bent, így a forgalmi adatok jelentősen csökkentek. A tár ugyancsak élénk részt vállalt a régiségek bemutatásában. Mindkét évben sok alkalommal nyújtott írásbeli tájékoztatásokat (pl. cseh történeti kötések, nagyszabedimenziójú nyomtatványok, Herberstein-bibliográfia, papírtörténeti bibliográfia, Turcica-anyag, Bullinger-bibliográfia, balneológiai tárgyú RMK-k, stb.).

A *keszthelyi Helikon könyvtár* az egész országban számontartott kulturális intézményként, mint a balatoni idegenforgalom egyik igen fontos gócpontja évről évre nagyobb turistatömegeket vonzott, (1958: 20 000, 1959: 32 367, 1960: 44 200, 1961: 54 768, 1962: 65 000) közöttük növekvő arányban külföldiekkel. A könyvtárban nagy felújítási munkák folytak, a dolgozók más OSzK osztályokkal és az országos idegenforgalmi szervekkel szoros együttműködésben számos új termet nyitottak meg, új kiállításokat és múzeumszekciókat rendeztek be. Szerencsés együttműködés alakult ki a Múcsarnokkal, mely kiállításokat rendezett a könyvtár helyiségeiben és az Országos Filharmóniával, mely a keszthelyi zenei hetek keretében a könyvtár közreműködésével rendezett néhány hangversenyt.

A zirci könyvtár látogatóinak száma ugyancsak jelentősen emelkedett (1961: 13 321, 1962: 16 002) annak ellenére, hogy az IBUSZ mindkét évben a korábbinál kevesebb csoportot vezetett Zircre. Annál több volt az egyéni látogató.

RAKTÁROZÁS, ÁLLOMÁNYVÉDELEM

Előző évkönyveink mindegyike beszámolt a könyvtár szinte elviselhetetlen zsúfoltságáról. Döntő fordulatot e téren csak az új épület hozhat és így sem az 1961., sem az 1962. év eseményei között lényeges változások a helyviszonyokat illetően nem következtek be. A nehéz helyzetnek apró enyhítéseiről számolhatunk be, melyek csupán ideig-óráig csökkenthették gondjainkat. Mindkét évben terveink között szerepelt a jelenlegi túlbonyolult és nehezen kezelhető raktározási rendszer felülvizsgálata és egy újnak a kidolgozása. Bár az új jelzetrendszert kialakítani még nem sikerült, a *Raktári osztály* a *Feldolgozó osztállyal* együtt az elméleti előkészítésben és felülvizsgálatban előrehaladt.

Az osztály komoly eredményeket ért el azzal, hogy már 1961-ben megszüntette a nagy könyvraktárak statikai túlterheltségét és jelentős állományrészek kitelepítésével átmenetileg enyhítette a helyhiányt is. Erre az Országgyűlési Könyvtár által átengedett raktárrész, valamint a Pollack Mihály-téri épület hátsó részében újonnan berendezett vasszerkezetű raktár adta meg a lehetőséget. Mindez lehetővé tette a két nagy könyvraktár új rendjének kialakítását, valamint az egész állomány felének (kb. 7000 polcfolyóméter) megmozgatása árán az archivális anyag teljes elkülönítését. Az adott körülmények között ez is segítséget jelentett, amihez járult egy fontos szervezeti intézkedés: 1962-ben a raktárakban megszüntettük a munkahelyeket és teljes lezárásukkal, az ezzel kapcsolatos szabályzatok elkészítésével e téren megnyugtató helyzetet teremtettünk. Az osztály további kisebb reformokon, átrendezéseken kívül folyamatosan ellátta mindkét évben a kiszolgálás munkáját, összesen mintegy 630 000 kötetet adott ki és osztott vissza, kötettest végeztetett, portalanítást hajtott végre, stb.

Az 1961. év egyik fontos feladata volt a rendezetlen, elfekvő állományrészek felszámolása. Ez a munka a legtöbb osztályon megtörtént. Másutt raktárrendezés vagy átépítés folyt a két év valamelyikében. Mindezekből példákat említünk: A Zsirai-anyag feldolgozásának elindítása a Gyarapítási osztályon, az erotika-gyűjtemény és feldolgozatlan zárt anyagrészek felszámolása a Feldolgozó osztályon, új állványozás a Hírlaptár bejárati folyosóján, ami lehetővé tette a kurrens anyag új tárolási rendjét, megkönnyítette a kiszolgálást és jobban biztosította az anyagvédelmet. Revízió alá vette Mus. pr. jelzetű anyagát a Zeneműtár, 10 000 db levelezőlapot és 65 000 gyászjelentést rendezett a Kisnyomtatványtár, az eddig ömlesztett állapotban levő nagyértékű kataszteri térképgyűjteményt rendezte és új állványokra helyezte a Térképtár. Megtörtént a Kisnyomtatványtártól átvett színlapok és a Nemzeti Színház irattárának rendezése a Színház-történeti osztályon, egyes, a tárhoz nem tartozó gyűjtemények revíziója a Kéz-irattárban, a fényképnegatív-archivum felállítása a Mikrofilmtárban, a segéd-könyvtár állományrevíziója a Régi és ritka nyomtatványok osztályán. Új raktári részhez jutott a zirci könyvtár, az átépítések miatt igen nagy anyagtömegeket csoportosított át a Helikon könyvtár, mely egyes gyűjteményi részeket más könyvtáraknak is átadott.

A kötetelés terén ugyancsak nem következett be döntő változás, különösen a hírlapok és folyóiratanyag rongálódásával nem tudtunk lépést tartani. Kötészetünk 1961-ben ugrásszerűen emelte ugyan teljesítményét, különösen az újonnan beszerzett gépek segítségével, de a kapacitásnak ezt a bővülését főleg az új sokszorosító üzem termékeire kellett fordítani. 1961-ben új sterilizáló berendezést sikerült beszerezni, a fertőtlenítés 1962-ben meg is kezdődött. 1962-ben egy részletes vizsgálat elemezte a kötészet munkáját és új normákat állapított meg. Erőteljesen fejlődött a fűzésnélküli kötés módszere. A kötészeti tanulók alkalmazása a termelőmunkában nem bizonyult racionálisnak.

A mikrofilmezés kérdése fokozódó jelentőséget nyert az elmúlt két évben. 1961-ben a személyzeti nehézségek miatt elmaradás keletkezett az állományvédelmi és egyéb mikrofilmezésben, de 1962-ben a tervet nagyjából sikerült teljesíteni. Említésre méltó Kossuth és Teleki László levelezésének, 646 régi és ritka könyvnek, a *Budapesti Hírlap* évfolyamainak filmezése, stb. A két év alatt mintegy 2500 tekercessel gyarapodott a tár, az 1962-es mikrofilmezés pedig mintegy másfélszerese volt az előző évinek. A munka előrehaladását megkönnyí-

tette, hogy az Országos Műszaki Könyvtártól egy — sajnos régebbi típusú — mikrofilmfelvevőt vettünk át. A dokumentációs fényképezés ugyancsak lépést tartott az igényekkel, ezt az újonnan beszerzett modern nagyítógépek is előmozdították. 1962-ben előkészítőmunkák folytak arra nézve, hogy miként lehetne a kutatók számára a mikrofilmhasználatot megkönnyíteni és a már reprodukált anyag címjegyzékét tudomásukra hozni.

KÖNYVTÁRKÖZI FELADATOK

Miközben a hagyományos könyvtári munka és az új épülettel kapcsolatos revíziós feladatok zöme az első három főosztályra hárult, addig a IV. főosztály keretében működő és többnyire országos funkciókat ellátó osztályok az egész magyar könyvtárügy szolgálatában, a fokozódó követelményekhez igazodó gyors munkatempóban, szoros szervezettséggel gondoskodtak a rájuk háruló tennivalók elvégzéséről.

A *Kötelespéldány-csoport* 1961-ben szinte folytonos személyzeti zavarokkal küzdött, amelyek azután 1962-ben elhárultak. 1961-ben összesen 806 848 db, 1962-ben már 865 899 db kötelespéldány érkezett be, a műszaki példányok leállítása óta kizárólag a nyomdaktól. Ez a növekedés egybeesett viszont azzal, hogy az OSzK 1961-től kezdve a csoportos feldolgozásra kerülő anyagból csak egy példányt vett át és az egy példányra való korlátozást 1962 tavaszától kezdve kiterjesztette bizonyos egyéb kisebb jelentőségű nyomtatványokra is.

A beszolgáltatás növekedése a nagyobbá vált könyvtermelésen kívül a kiterjesztő intézkedéseknek is köszönhető: kísérlet történt a Budapesten működő külföldi, valamint a külföldön működő magyar követségek kiadványainak megszerzésére, kezdeményeztük az intézményeken belül működő sokszorosítók bevonását, sikerült biztosítani az időjárési és vízjárési napi térképek beszolgáltatását. Az átvevők köre is bővült: A Szegedi Egyetemi Könyvtár 1962 tavaszától kezdve a válogató könyvtárak és a nemzetközi csere igényeinek kielégítése után részesül az anyagból.

1961-től kezdve a könyvtárak nem a könyvek címleírásai, hanem maguknak a könyveknek az alapján válogatnak. A csoport 1961-ben kibocsátotta a kötelespéldánybeszolgáltatásról szóló tájékoztatóját, valamint a magyarországi könyvkiadók és nyomdák 1959. évi és 1960. évi jegyzékét.

A *Könyvek Központi Katalógusát* illetően nagy reformtervekkel indultunk és bár a végrehajtást mélyreható tanulmányokkal előkészítettük, jelentős mértékű rekonstrukcióra mégsem került sor, elsősorban a súlyos személyzeti problémák és az osztály dolgozóinak más irányú igénybevétele miatt. Bár az alapos elvi előkészítés megtörtént, véglegesen nem oldódott meg a kurrens magyar cédulaanyag kérdésének ügye sem. 1961-ben 292 206 cédula, 1962-ben 226 000 cédula érkezett be, kb. 60 000 cédula beosztása az említett nehézségek miatt 1963-ra tolódott. Fontos eredmény viszont az, hogy jelenleg már csak két sorozat vár egybeosztásra, megindult a katalógus nagyarányú revíziója, sikerült a bejelentők körét szélesíteni, a tájékoztatások számát emelni (1961: 8538, 1962: 9294). A csoport soron kívüli feldolgozással elősegítette a gyarapodási jegyzékek folyamatos munkáját.

A *Külföldi könyvek országos gyarapodási jegyzéke* c. kiadványunk rendszeres megjelentetése a két év legjelentősebb eseményei közé tartozik az egész könyvtár

viszonylatában. A munka előkészítése 1961-ben kezdődött és bár az új vállalkozáshoz szükséges munkatársak felvételét véglegesen csak 1962-ben sikerült biztosítani, az első számok már 1961-ben megjelentek. 1962 elejétől kezdve azután természettudományi és társadalomtudományi sorozatban az év végéig pontosan megjelent 12—12 szám, szorosan nyomon követve a legfontosabb külföldi könyveknek az országba való beérkezését. A szerkesztéssel foglalkozó csoport 1962-ben összesen 81 720 bibliográfiai tételt közölt. A könyvtárnak ez az új szolgáltatása máris széles körben terjed, a fokozódó igénybevétel jelzi hasznosságát.

A *Periodikák Központi Katalógusának* munkakörében legfontosabb eredmény az 1962-ben közrebocsátott *Kurrens külföldi folyóiratok a magyar könyvtárakban. Lelőhelyjegyzék 1962.* c. kiadvány, mely hézagpótló a maga nemében, amit az iránta megmutatkozó nagy érdeklődés is tanúsít. Ennek a 13 000 folyóiratcímét és 65 000 lelőhelyet tartalmazó kiadványnak a szerkesztése a csoport munkájának a vártnál nagyobb részét igénybe vette és így aránylag kevés energia jutott a Külföldi folyóiratok központi címjegyzéke c. akadémiai célhitellel is támogatott nagyarányú vállalkozás kellő ütemű folytatására. Már 1960-ban megjelent a bejelentést előíró rendelet és ennek nyomán 1961-ben 60 000 bejelentés járult a már korábbi 48 000-hez. A bejelentések száma, részben a sürgetések elmaradása miatt 1962-ben 12 000-re csökkent, amiből csak 7000-et sikerült feldolgozni. Jelentősen növekedtek a folyóiratokról nyújtott tájékoztatások. 1962-ben a folyóiratok központi katalógusa ismét visszakerült a Hírlaptár szervezetébe.

A *Nemzetközi Csereszolgálat* ugyancsak növekvő anyagforgalmat bonyolított le az elmúlt esztendőben, amellett, hogy a könyvtár egésze számára is dolgozott. Mint a kiadványcsere magyarországi központja, mindkét évben begyűjtötte a külfölddel csereviszonyban álló kb. 200 magyar intézmény jelentéseit, az adatokról új nyilvántartást, és a felsőbb hatóságok részére összesítéseket készített. Ugyancsak csereközponti munkakörben 1961-ben 6000, 1962-ben 4500 készen megcímzett csomagot vett át külföldről, melyeket kb. 150 magyarországi tudományos intézménynek továbbított.

A főlép példányok és a hivatalos kiadványok cseréjét főleg más magyar könyvtárak javára bonyolította le. Az előbbiek során a Könyvelosztótól átvett jegyzékeken többek között XVIII. századi anyagot ajánlott fel külföldi partnereik számára, közülük különösen a British Muzeum, a római nemzeti könyvtár és a louvaini egyetemi könyvtár vettek át nagyobb tételeket. Hasonló mennyiségben érkezett az anyag külföldről is, mintegy 45 magyar könyvtár részesedett devizamentesen a főleg angol eredetű irodalomból. A hivatalos kiadványcserét főleg az Országgyűlési Könyvtár részére végezte, számára ez a külföldi parlamenti anyag legfőbb forrása.

A legnagyobb forgalom a szocialista országok nagy könyvtáraival folyt. A két év során mintegy 30 000 könyv és 5000 évfolyam folyóirat érkezett, ennek kb. 1/3-át az OSzK és a KMK, a többit főleg a hálózati központok vették át. Ugyanilyen mennyiségű volt a túlnyomórészt kötelespéldányokból eredő kiküldött magyar anyag is. Az osztály összesen 55 ország 400 intézményével tartott rendszeres cserekapcsolatokat elsősorban azzal a céllal, hogy a Gyarpítási osztálytól és a KMK-tól átvett mintegy 4500 kérést kielégíthesse, ami 1962 második felében már 72%-ban sikerült. Az ugyancsak nagy számban külföldről érkező kérések teljesítését egy jelentős reform, a katalógusokkal felszerelt házi csereraktár fel-

állítását könnyítette meg. Az osztály a két év során számos szervezeti változtatást, belső racionalizálást hajtott végre.

A cseréügyeken kívül ez az osztály látta el az Unescoval és más nemzetközi könyvtárügyi szervezetekkel kapcsolatos teendőket, adminisztratív segítséget nyújtott utazási ügyekben és a két év alatt — saját, évi 2000 idegen nyelvű ügydarabja mellett — mintegy 400 lapnyi terjedelemben elvégezte más osztályok leveleinek lefordítását.

A *Könyvtárközi Kölcsönzés* mind 1961-ben mind 1962-ben személyzeti nehézségek ellenére képes volt a magyar tudomány és a termelés szempontjából oly fontos munkáját továbbfejleszteni. Míg 1960-ban még 11 737, 1961-ben már 13 891, 1962-ben pedig minden eddigit meghaladó mértékben 15 321 kérést intéztek, külföldről és belföldről az osztályhoz. A legtöbb kérés műszaki és orvosi területről érkezett. Annak ellenére, hogy az ügyek száma 10%-kal emelkedett, 1962-ben a kérések 90%-át (13 894 tétel) sikerült kielégíteni, szemben az 1961-es 80%-kal (11 098 tétel). Mindkét évben sok volt a nemleges válasz, ami kis részben a beteg munkaerők helyett működő dolgozók téves lelőhelymegállapításaiából, nagyobb részben viszont abból adódott, hogy sok volt a nehezen hozzáférhető anyag iránti érdeklődés. A nemleges válaszokat az 1961-es 35%-ról 1962-re sikerült 30%-ra leszorítani. Sajnálatos jelenség volt az, hogy a belföldi könyvtárak együttműködési készsége kisebb volt a külföldiekénél.

Az elvi kérdéseket illetően fontos munkát volt a könyvtárközi kölcsönzésről szóló rendelet megszövegezése 1961-ben. Az osztály munkáját javították a külföldi könyvtárak egész sorával kötött fizetési megállapodások, melyekre a mikrofilmek és fénymásolatok térítése esetében van szükség.

A munkatempó fokozását kívánó forgalomnövekedéssel az osztály azért is eredményesen meg tudott birkózni, mert szocialista munkabrigádot alakított, mely e mozgalom céljainak megfelelően kollektív szellemmel, intenzív munkával kitűnő fegyelemmel látta el teendőit.

A *Könyvelosztó* munkáját a szoros szervezettség és a nagy anyagtömegek feldolgozása jellemezte. A szétosztásra váró anyag mennyiségének lassú csökkenésével szemben újonnan kapott feladatok álltak. Az eredeti törzssanyagból és a hálózatokhoz nem tartozó könyvtárak fölüspéldányaiból az osztály 1961-ben kb. 100 000, 1962-ben 81 000 egységet dolgozott fel, 151 000 ill. 100 000 egységet osztott szét, vagy adott át cserére illetőleg értékesítésre és 162 000 ill. 118 000 egységet helyezett el saját fölüspéldány-raktáraiba. A szétosztásra került anyagból legjelentősebb az 1701—1850 közötti, összesen mintegy 225 000 kötetnyi külföldi kiadású könyvanyag, melyből jelentős mennyiségeket vett át a Kultúra Vállalat és a Nemzetközi Csereszolgálat.

Miközben jelentőségben növekedett a szétosztásra nem kerülő központi tartalékalap, az osztály nagy munkát végzett a fölüspéldányok elosztása terén is. A hálózathoz nem tartozó könyvtáraktól a két év alatt több mint 80 000 kötetet vett át ömlesztetten. Ugyanakkor folyt az átadó könyvtárak által készített címléírásokra épülő jegyzékek sokszorosítása és körözése, majd az anyag szétosztása, végül megindult a központi begyűjtés is. Az osztály egyik új vállalkozása a közművelődési könyvtárakban feleslegessé vált igen nagy tömegű anyag átvétele és szétosztása lett, melynek részletes szervezeti előkészítése 1962 végén történt meg. Az osztály egyik részlegén eredményesen működő szocialista munkabrigád alakult.

Az osztály mindkét évben szétosztotta a kötelespéldányok maradékait (23 000 db), könyvvédelmi feladatként ellenőrizte a MÉH-telepeket, ellenőrizte a Kultúra V. folyóirat-exportját. Mindkét évben számos munkaszervezeti reform egyszerűsítette és javította a több munkahelyen, külső raktárban, stb. sokszor nehéz körülmények között folyó munkát.

A *Zárolt Kiadványok Tára* mindkét évben a feldolgozás és az anyagfeltárás munkáját az illetékes osztályokkal folyó jó együttműködéssel végezte el. 1962-ben 612 könyvet és 32 periodikát köttetett, megkezdte a pincében tárolt 250 ládányi anyag feldolgozását, 242 könyvvel gyarapította az állományt, 1578 db tételeit revideált (ebből 947 került rekatalogizálásra, a többi más gyűjteményeknek adta át). Folyamatosan épültek a katalógusok. 1961-ben 3000 olvasó 6560 egységet, 1962-ben 1300 olvasó 4800 egységet használt, bővült a figyelőszolgálat, a kifelé nyújtott anyag- és adatszolgáltatás.

IGAZGATÁS, GAZDÁLKODÁS

Mindkét évben a főigazgató mellett vezetői kollégium működött, mely a legfontosabb ügyeket megvitatta és meghozta határozatait. Így pl. 1962-ben sor került a Könyvelosztó perspektivális feladatainak, a felülvizsgált osztályok helyzetének és a gyűjtőköri szabályzatnak a megvitatására, valamint az új épülettel kapcsolatos jövőbenező egyéb elvi problémák megvitatására és az ezzel kapcsolatos határozatokra.

Részletes belső felülvizsgálat folyt a Gyarapítási osztályon, a Hírlaptárban és a Kézirattárban. Kidolgoztuk és életbeléptettük az Ügyrendi Szabályzatnak az általános ügyrendi szabályokat tartalmazó részét, a legtöbb osztály a két év során elkészítette a saját ügyrendjét. Az elvi kérdések, vezetőségi határozatok, felülvizsgálatok megállapításai stb., ellenőrzésére és általában a jó munkaszervezet, valamint a zökkenőmentes ügyvitelre az Igazgatási csoport ill. osztály lett volna hivatva, ennek azonban 1961-ben voltaképpen csak az alapjait raktuk le, 1962-ben nem volt vezetője és így ez években a végrehajtásra nézve döntő hatását még nem fejthette ki.

Szervezeti téren 1961-ben változás nem volt, 1962-ben is csak két fontosabb: a Mikrofilmtár és a Színháztörténeti osztály cserélt helyet, az előbbi most a II., az utóbbi a III. főosztályhoz tartozik. A külföldi folyóiratok központi címjegyzéke ismét a Hírlaptárhoz került.

Mindkét évben a vezetőség szorosan együttműködött a pártszervezettel és a szakszervezettel. Mindkét helyi szervezet erőteljesen támogatta a dolgozók képzésének, a munka minél eredményesebb ellátásának és a szociális szolgáltatásoknak az ügyét. A számtalan szakszervezeti működési formából példaként csak néhányat említünk: a szakmai megbeszélések sorozatát, a házi kölcsönkönyvtár felállítását, a központi hírszolgáltatást biztosító OSzK Híradó rendszeres megjelenítését és a keszthelyi üdülési lehetőségeket. A személyzeti kérdéseket szoros együttműködésben a vezetőséggel egy 2 főből álló munkaállomás gondozta igen eredményesen.

A vezetőség szoros kapcsolatot tartott a Művelődésügyi Minisztérium könyvtári osztályával, melynek képviselője rendszeresen részt vett a kollégiumi üléseken és így folyamatosan tájékozódhatott a legfontosabb problémáinkról. A lehetőségekhez képest meg is kaptuk a szükséges segítséget feladataink megoldásához.

Személyzeti téren fontosabb változások 1962-ben következtek be. 1961-ből említjük Veredy Gyulának, a szakozás közismerten kitűnő szakértőjének nyugalmavonulását, ami egyik legjobb szakemberünk távozását jelentette. 1962-ben Hajdú Helga főosztályvezető vonult vissza, akinek páratlan szakértelme, értékes tapasztalatai nemcsak a III. főosztályon, hanem az egész könyvtár életében még sokáig éreztetni fogja hiányát. 1962 végén a nyugdíjazottak között volt Kövendi Dénes tudományos főmunkatárs. A III. főosztály vezetését Keresztúry Dezső vette át. A Gyarapítási osztály új vezetője Birkás Endre, a Hírlaptaré Németh Mária, a Kézirattaré Csapodi Csabáné, a Régi és Ritka Nyomtatványok táráé Soltész Zoltánné lett.

1962 végén a könyvtárnak 263 főfoglalkozású, 17 mellékfoglalkozású és 7 részfoglalkozású dolgozója volt (a Könyvtártudományi és Módszertani Központ 44 dolgozója nélkül). A személyzeti összetételben lassú de folyamatos változás indult meg egészséges irányban, amennyiben nőtt a fiatalok valamint a középfokú képzettségű könyvtárosok és technikai dolgozók aránya. 1962 őszén az idevonatkozó új rendeleteknek megfelelően új nomenklatúra szerint történt a dolgozók besorolása, ennek nyomán jelentősen csökkent azoknak száma, akik tudományos címet viseltek tudományos munkakör nélkül. Ezzel egyidejűleg nagyarányú bérrendezés is történt, nem sikerült viszont a nyelvpótlékok teljes rendezése.

A belső továbbképzés már 1961-ben új formák között indult meg, az év folyamán 36 élénk érdeklődéssel kísért előadásra és vitára került sor. Mindkét évben a pártszervezet gondoskodott a dolgozók különböző szinteken folyó ideológiai továbbképzéséről. 1962-ben három előadássorozatban folytatódott a belső továbbképzés, egyik alkalommal filmvetítésre, más előadásokon szemléltető anyagok, gépek bemutatására is sor került. Kb. 50 munkatárs részesült a kutatóidő kedvezményében a történeti, irodalmi vagy könyvtárügyi munkásság folytatásának biztosítása céljából, eredményeikről többszáz publikáció tanúsított.

A *gazdálkodás* mindkét évben általában a tervnek megfelelően folyt. A pénzügyi gazdálkodás viszonylag szűk keretek ellenére meglehetősen egyenletes volt. 1961-ben a jobb együttműködés érdekében megvalósult a főosztályi gazdasági felelősök hálózata. 1961-ben 13 millió forint volt a költségvetési összeg, ez 1962-ben 15 millió forintra emelkedett. Ebből 1961-ben 1 millió forintot, 1962-ben 1,1 millió forintot használtunk az állomány gyarapítására.

Mindkét évben jelentős összegeket fordítottunk felújításokra és beruházásokra, melyek közül példaként említjük a Polláck Mihály-téri raktárápítkezéseket, a különböző épületjavításokat, keszthelyi és zirci bővítéseket, valamint a központi épület villanyhálózatának és az olvasószolgálatnak a korszerűsítését. A Kötészet 1961-ben több új géppel, a Mikrofilmtár nagyítógéppel, olvasókészülékkel és az OMK-tól átvett mikrofilmfelvívóval gazdagodott, szaporodott az írógépek száma — mindez azonban nem bizonyult elegendőnek, a technikai felszerelés továbbra sem volt kielégítő. A Gazdasági Hivatal a lehetőséghez képest sokirányú gondoskodással eredményesen működött a könyvtár szerteágazó tevékenységének szolgálatában.

A *Könyvtárápítási munkacsoport* mindkét évben szorosan együttműködött egyrészt a könyvtár vezetésével, másrészt a tervező és kivitelező mérnökökkel és vállalatokkal. 1961-ben elkészült a teljes tervdokumentáció első kötete.

1962 március 26-án megindult az átépítési munka a volt Várpalota krisztinavárosi szárnyának 7. szintjén. A munkacsoport konzultált a könyvtár valamennyi munkarészlegével, a könyvtári igényeket folyamatosan átadta a tervezőknek és résztvett a kivitelezés ellenőrzésében, kidolgozta raktárak, olvasói szintek és az épületgépészet szakmai programját. Az új épület műszaki tervezése és az átépítés megindítása a terveknek megfelelően haladt, ami elsősorban e csoport széleskörű szakmai előkészítő munkájának köszönhető.

A könyvtár *külföldi kapcsolatairól* az Évkönyv egy különálló cikke tájékoztat. Könyvtárunkat mindkét évben számos külföldi könyvtáros, közöttük igazgatók és több nemzetközi tekintélyű személy kereste fel és igen sok külföldi kutató is dolgozott gyűjteményeinkben. 1961-ben a berlini Deutsche Staatsbibliothek, 1962-ben pedig a Lenin-könyvtár és a lipcsei Deutsche Bücherei jubileumán vettünk részt. Egy 12 főnyi csoport 1962 tavaszán csehszlovákiai úton járt, többen munkatársaink közül külföldön folytattak eredményes kutatómunkát. Elláttuk bibliográfiai kötelezettségeinket különböző nemzetközi vállalkozásokban, szorosabbra fűztük a szocialista könyvtárakkal fennálló kapcsolatainkat és együttműködünk az Unescoval, valamint más külföldi könyvtári szervezetekkel is.

TÁBLÁZATOK

1. táblázat

A gyarapodás megoszlása 1961—1962-ben

	Vétel		Ajándék		Csere		Kötelespéld.		Saját előállítás		Összesen	
	1961	1962	1961	1962	1961	1962	1961	1962	1961	1962	1961	1962
Könyv (kötet)	5894	5868	5724	2942	5342	3991	35 785	30 195	—	145	52745	43 141
Periodika (évf.)	658	1520	731	926	349	438	2 014	1 876	2	16	3754	*4 776
Kézirat (db)	7602	6730	440	9657	240	2	—	—	—	1	8282	16 390
Zenemű (db)	453	593	778	5870	49	20	1 126	1 207	—	3	2406	7 693
Térkép (db)	362	189	139	85	54	86	98	149	—	—	653	509
Kisnyomtatvány (db)	7674	2493	438	3777	160	56	65 540	70 579	—	11	73812	76 916
Szabadalom (db)	—	—	—	—	—	—	1 566	1 485	—	—	1566	1 485
Szabvány (db)	—	—	—	—	—	—	2 190	1 304	—	—	2190	1 304
Hanglemez, hangszalag (db)	20	48	16	14	—	27	207	215	—	—	243	304
Kép, metszet (db)	9336	2238	297	832	108	1	529	585	—	1005	10270	4 661
Egyéb (db)	39	58	130	3399	—	—	373	1 129	—	12	542	4 598
Negatív és pozitív filmdok. (felvétel)	4800	1196	2400	3978	4800	722	—	—	378 400	522 170	390 400	528 066
Oktató diafilm (felvétel)	—	—	—	—	—	—	5150	7 092	—	—	5150	7 092

*971 Szórványszám

A modern könyvgyűjtemény gyarapodásának megoszlása ETO-szakok szerint

ETO-szak	Kötelezpéld.		Egyéb		Összesen	
	1961	1962	1961	1962	1961	1962
01/02	6 656	935	5 540	816	12 196	1 751
0		509		1 177		1 686
1	2 314	146	2 118	126	4 432	272
2		196		238		434
3K	434	260	884	260	1 318	520
39	4 092	182	983	251	5 075	433
3		5 237		1 326		6 563
4	771	720	558	870	1 329	1 590
5	448	2 511	182	547	630	3 058
61	3 286	3 704	889	222	4 175	3 926
63		1 558		148		1 706
6	1 117	7 832	636	220	1 735	8 052
7		1 481		916		2 397
8.0	6 867	447	3 597	256	10 464	703
8		3 181		2 009		5 190
91	1 446	356	1 041	228	2 487	584
93/97		724		883		1 607
1850 előtt megjelent könyvek	—	—	—	476	—	476
Összesen	27 431	29 979	16 428	10 969	43 859	40 948

3. táblázat

Filmdokumentum-gyárapodás megoszlása

	Felvétel	Felvétel	Mű
	1961	1962	
<i>Negatív mikrofilm</i>			
Kéziratok	42 274	57 232	143
Régi és ritka ny.	29 473	23 559	286
Hírlapok	108 034	183 138	3
Zeneművek	37 729	54 347	141
Kisnyomtatványok	—	3 777	—
Színházi dok.	8 866	19 864	3
Modern anyag	2 700	7 848	41
Könyvtártudományi szak- könyvtár	—	733	2
Összesen	229 076	350 498	619
<i>Pozitív mikrofilm</i>			
Pozitív mikrofilm	154 337	176 809	—
Mikrofilm-sík	1 017	130	—
Fényképlemez	1 477	9	—
Oktató diafilm	6 622*	7 092**	—
Mikrokártya (könyvtártud. szakkönyvtár)	—	620	2
Együtt	392 529	535 158	621

* 131 tekercs

** 150 tekercs

4. táblázat

Helybenolvasás

	Olvasók száma		Használt egységek száma	
	1961	1962	1961	1962
Központi olvasótermek	40 647	44 502	116 460	114 598
Hírlaptár	26 800	27 280	99 039	91 550
Zeneműtár	2 281	2 045	13 681	10 758
Térképtár	523	639	10 890	12 666
Kisnyomtatványtár	433	425	190 505	271 463
Mikrofilmtár	67	533	107	1 696
Kézirattár	1 580	1 386	45 853	17 409
Régi és Ritka Nyomtatv. Tára ...	1 086	782	6 795	3 369
Színháztörténeti oszt.	863	786	117 223	142 265
Zárolt Kiadványok Tára	3 062	1 377	6 547	5 174*
Könyvtártud. Szakkönyvtár	937	1 469	4 416	7 576**
Összesen	78 279	81 224	611 516	678 524

* 2314 könyv, 2869 periodika

** 4384 könyv, 3192 periodika

5. táblázat

Helybenolvasók megoszlása

	Központi olvasótermek*		Hírlaptár		Összesen	
	1961	1962	1961	1962	1961	1962
Kutató	5 807	6 854	7 156	8 202	12 963	15 056
Egyetemi						
hallgató .	19 563	24 597	6 664	7 636	26 227	32 233
Egyéb	15 277	13 051	12 980	11 442	28 257	24 493
Összesen ..	40 647	44 502	26 800	27 280	67 447	71 782

*A központi olvasótermekben jelentkező kb. 4 000 fő emelkedés teljes egészében az egyetemi hallgatók kategóriájára esik, ui. a tudományos kutatók számának emelkedése csupán adminisztratív intézkedés eredménye és párhuzamos az „egyéb” kategória csökkenésével: a középiskolai tanárokat ui. ebbe a csoportba soroltuk.

6. táblázat

A helybenolvasott művek tartalom szerinti megoszlása

	Központi olvasótermekben használt könyvek		Hírlapolvasóban használt periodikumok		Összesen	
	1961	1962	1961	1962	1961	1962
0	2 945	5 700	4 862	3 028	} 39 317	} 39 347
07			29 297	29 211		
07KP			2 213	1 417		
1	3 924	4 312	323	391	4 247	4 703
2	2 026	2 020	1 669	1 309	3 695	3 329
3	8 841	7 402	11 713	10 400	} 28 234	} 18 892
3K	3 914	3 995	1 234	1 434		
37			2 532	3 063		
4	5 734	4 897	2 814	3 065	8 548	7 962
5	5 470	5 011	2 478	1 984	7 948	6 995
6	1 397	1 994	5 276	4 900	} 17 496	} 15 784
61	6 697	5 482	1 194	1 266		
62	1 076	867				
63	1 856	1 275				
7	3 706	4 130	6 035	4 364		
8	46 219	45 416	23 982	22 040	9 741	8 494
9	22 585	22 097	3 417	3 678	70 201	67 456
Összesen	116 390	114 598	99 039	91 550	26 002	25 775
					215 429	206 148

A könyvtárközi kölcsönzés adatai

	a) Beérkezett és kiküldött kérések					
	Beérkezett		Kiküldött			
	kérek					
	1961	1962	1961	1962		
Budapestről, -re	6 432	6 499	} 6 719	9 836		
Vidékről, -re	5 858	6 718				
Külföldről, -re	1 601	2 104		12 393		
Összesen	13 891	15 321	18 101	22 229		
	b) Megszerzések					
	Kölcsön		Mikrofilmen, fény- másolatban		Összesen	
	1961	1962	1961	1962	1961	1962
	1961	1962	1961	1962	1961	1962
Külföldről	4 536	4 806	2 108	3 188	6 644	7 994
Ebből Budapestnek	2 975	3 005	1 343	1 743	4 318	4 748
vidéknek	1 561	1 801	765	1 445	2 326	3 246
Külföldre	703	814	398	1 066	1 101	1 880
Belföldi kölcsönzés közve- títése	2 238	2 575	1 115	1 445	3 353	4 020
Összesen	7 477	8 195	3 621	5 699	11 098	13 896

Nemzetközi csereforgalom

a) Kiküldés

		Szovjetunió	Népi demokráciák	Más országok	Összesen
Könyv	1961	5 520	9 050	2 486	17 056
	1962	5 004	6 529	3 948	15 481
Brosúra	1961	985	948	104	2 037
	1962	968	1 526	108	2 602
Évf.	1961	437	451	144	1 032
	1962	582	1 728	457	2 767
Periodika szám	1961	11 966	32 224	10 403	54 593
	1962	12 154	33 589	14 785	60 528

b) Átvétel

		Szovjetunió	Népi demokráciák	Más országok	Összesen
Könyv	1961	5 595	6 717	8 553	20 865
	1962	4 508	6 546	3 027	14 081
Brosúra	1961	291	852	327	1 470
	1962	218	571	263	1 052
Évf.	1961	414	696	501	1 611
	1962	556	1 134	1 138	2 828
Periodika szám	1961	10 170	32 096	9 544	51 810
	1962	10 667	33 008	13 479	57 154

Отчет о работе Государственной Библиотеки имени Сечени в период с 1962 по 1962 год

Работу Библиотеки имени Сечени с 1961 по 1962 год охватывает отдельный ежегодник. В течение двух лет Библиотека сумела успешно выполнить возложенные на нее многосторонние задачи. Она приобрела почти 300 000 библиотечных единиц, обслужила всего 1 210 000 произведениями 160 000 читателей, предоставляла услуги государственного значения, опубликовала библиографии и прочие научные материалы. Наряду с выполнением намеченных планов, Библиотека внедрила многочисленные новшества и усовершенствовала много приемов труда.

Ввиду того, что по истечении этих двух лет еще ближе подошло время, когда Библиотека будет переселена в новое здание — в бывший королевский дворец будайской крепости — стало очевидным, что необходимо лишиться устарелых методов труда и приступить к современным и выполнить серьезные подготовительные работы, как например, организация новых каталогов, создание читального зала со свободным доступом к фондам, разработка новых методов хранения фондов и т. д.

К сожалению, из-за нехватки персонала и недостатка складских помещений, в течение вышеуказанных двух лет достигнуты только скромные результаты. Несмотря на это, мы все-же можем отчитаться о многих новых результатах и об улучшении работы. Это вкратце опишем в следующем:

Комплектование фондов

Фонды Библиотеки имени Сечени в 1961 году были увеличены на 157 000, а в 1962 году на 170 000 библиотечных единиц. Самое большое увеличение фондов, как и прежде, произошло за счет обязательного экземпляра (примерно 66%), а остальные фонды поступили в Библиотеку путем покупок, подарков и обмена. Около 50% новых поступлений составляют плакаты, мелкий печатный материал и т. д., сами книги в 1961 году составили 53 000 томов, а в 1962 году 43 000 томов. В 1962 году количество приобретенных рукописей удвоилось. В числе новых приобретений Библиотеки фигурирует 11 инкунабул около 200 книг из 16 столетия и много редких и древних книг и различных других печатных материалов (музыкальных произведений, географических карт и т. д.).

В общем работа по комплектованию фондов улучшилась. По сравнению с прежними годами, поступило больше «хунгарик» в Библиотеку и удалось пополнить многие недостатки по фондам, в особенности в области материалов соседних стран. Вместо двух обязательных экземпляров был в отношении материалов меньшего значения введен один, а учет поступившего в Библиотеку литературы был полностью реорганизован.

Каталогизация

Согласно новому методу, внедренному в 1960 году, каталогизация поступивших в Библиотеку обязательных экземпляров осуществлялась библиографическим отделом, а каталогизация остальных материалов отделом обработки. Отдел обработки улучшил свои трудовые приемы внедрением двух параллельных методов обработки: первый в отношении срочного материала, второй в отношении менее срочного материала. Переорганизация систематических каталогов и составление вторых экземпляров карточек алфавитных каталогов не проводились такими темпами, какие были предусмотрены планом. Нам не удалось еще внедрить намеченное изменение воспроизводительных методов каталожных карточек. Все-же работа до определенной степени улучшилась, а в период с 1961 по 1962 год в области каталогизации и классификации применялись более успешные методы труда. Музыкальное отделение составило новый каталог, с целью предоставления информации по имеющимся фондам. Отдел рукописей продолжал работу над сводным каталогом, а также и над каталогами латинских и немецких рукописей. К концу 1962 года почти полностью был разработан сводный каталог венгерских инкунабул.

Библиографическая работа

В области библиографической работы наибольшим результатом была реорганизация издания Венгерской Национальной Библиографии. Начиная с 1961 года она появлялась не раз в месяц, как это было раньше, а раз в две недели. Работу по печатанию взяла

на себя Библиотека. Среди ретроспективных национальных библиографий «Régi Magyar Könyvtár» («Древняя Венгерская Библиотека»), охватывающая период с 1473 по 1711 год, обогатилась многочисленными, новыми, вновь обнаруженными публикациями, что в то же время является подготовкой к полному, новому изданию этой библиографии. Была произведена кумуляция материала с 1945 по 1960 год, соответствующая публикация о выпуске книг в Венгрии в послевоенный период поступит в печать в 1963 году. В период с 1961 по 1962 год систематически появлялся ежемесячник «Летопись журнальных статей венгерской периодики». С материальной помощью со стороны ЮНЕСКО, в дополнение национальных библиографий, составлен второй том Библиографии Венгерских Библиографий, который намечен опубликоваться в 1963 году.

Наряду с национальными библиографиями Библиотека издает также и специальные библиографии, какими являются Библиография Театрального Ежегодника, Библиография Графических Плакатов, входящих в состав Фондов Госбиблиотеки имени Сечени, Библиография Математических Трудов Яноша Бояи и т. д.

Музыкальное отделение, как и прежде, составило материал венгерского отношения для указателя «Répertoire International des sources Musicales». В отношении библиографий осуществлялся систематический обмен карточками с библиотеками стран — участниц Библиографической Конференции в Варшаве в 1957 году.

Обслуживание читателей, справочно-библиографическая работа

Ни в 1961, ни в 1962 году по числу посетителей не был достигнут уровень 1960 года, главным образом потому, что по различным причинам важнейшие читательные залы были закрыты. Несмотря на это, выдача литературы за указанный период по количеству была больше, чем в прежнее время. Количество посетителей Отделения журналов и газет а также и специальных фондов находилось примерно на уровне прежнего периода. Достойна внимания исследовательская работа, проводившаяся с 1961 по 1962 год в различных отделах Библиотеки.

Обеспечен свободный доступ к фондам количеством около 2000 томов в общем читальном зале, имеющем много посетителей. Во всех помещениях Госбиблиотеки, посещаемых читателями, установлено современное электрическое освещение, а помещения справочно-библиографического отдела оснащены новой мебелью. Система выдачи поставлена также на новые начала, обеспечивая этим преимущества обслуживания читателей.

Сотрудники Справочно-библиографического отдела, удовлетворяя повышенным запросам, составляли справки либо библиографии. Примерно половина 200 библиографий, составленных в 1962 году, выслана в зарубежные библиотеки.

Устраивались выставки по случаю отдельных годовщин и новые приобретения Госбиблиотеки размещались на видном месте. Ценнейшие рукописи и инкунабулы можно было осмотреть в Отделе рукописей. Известные кодексы «Корвина» были выставлены в соответствующих залах Национального Музея для широкой публики.

В Библиотеке-историческом памятнике в прибалатонском г. Кестхее в 1961 году было 54 768, а в 1962 году 65 000 посетителей. В Библиотеке побывало много иностранных гостей. Среди достижений Библиотеки в Кестхее следует упомянуть то, что она устроила для широкой публики дальнейшие выставочные залы; в саду Библиотеки устраиваются также и концерты, как что Библиотека и ее живописная окрестность привлекали отечественных и зарубежных туристов, побывавших летом на берегу озера Балатон.

Расстановка и хранение библиотечных фондов

Размер складских помещений в период с 1961 по 1962 год сказался весьма недостаточным. Положение в некоторой степени облегчилось тем, что в распоряжение Госбиблиотеки были предоставлены помещения соседнего здания, в которых хранились редко используемые материалы. Склад устанавливается также и во дворе того же здания; работа по сооружению склада к концу 1962 года продвинулась вперед. В новом складе будут храниться различные материалы. Впрочем предусмотрено переорганизовать всю систему хранения, с учетом методов хранения фондов в новом здании Госбиблиотеки. Хранение отдельных фондов будет также переорганизовано, в связи с чем будет обеспечена дальнейшая площадь хранения несколько тысяч экземпляров траурных сообщений, открыток, карт и т. д.

В отношении переплета книг и журналов в собственной переплетной мастерской Госбиблиотеки были достигнуты результаты, не превышающие результатов прежних годов. Некоторые недочеты в переплете газет объясняются недостатком современного технического оснащения.

Отделение микрофильмов продолжало работу по съемкам редких и чрезвычайно ценных материалов Библиотеки и фонд Отделения составил около 2500 катушек микрофильмов. Отделение микрофильмов работало также и для Отделения междубиблиотечного абонементов и удовлетворяло запросы внешних заказчиков.

Междубиблиотечные службы

Отделение обязательного экземпляра обработало более чем 1600 тысяч экземпляров с 1961 по 1962 год. Около 20% обработанной литературы вошло в фонды Госбиблиотеки Сечени, а оставшийся материал распределен между остальными венгерскими библиотеками или же использован для целей обмена.

Отделение сводного каталога книг достигло тоже определенных результатов, хотя к планированию реорганизации работы Отделения еще не дошло. За вышеуказанные два года было зарегистрировано около полумиллиона названий, сообщенных 150-ти библиотеками, участвующими в системе сводного каталога книг. Одним из важнейших результатов в работе Госбиблиотеки было опубликование «Сводного указателя иностранных книг, приобретенных библиотеками Венгрии». Сводный указатель иностранных книг издавался ежемесячно, начиная с 1962 года, в двух сериях, по естественным и общественным наукам. В Сводный указатель включено 87 720 названий с указанием места нахождения литературы. Библиотекой был издан также «Список текущих иностранных журналов в библиотеках Венгрии», охватывающий 13 000 иностранных периодических изданий, выпускаемых библиотеками Венгрии. Данный Список пользуется большой важностью.

Отделение международного обмена изданиями Библиотеки отправило 30 000 книг и 5000 томов периодики в адрес 400 библиотек, входящих в систему обмена. От этих же библиотек было получено приблизительно столько же материала. Прибывший материал был распределен среди библиотек Венгрии. В отделении международного обмена изданиями имеется список около 200 венгерских библиотек и учреждений, входящих в систему обмена.

В Отделение междубиблиотечного абонемента поступило за указанный период около 30 000 запросов и они на 90% были успешно удовлетворены. Отделение поддерживает плодотворные связи с важнейшими зарубежными библиотеками. В настоящее время в стадии подготовки находится новое положение относительно междубиблиотечного абонемента.

Отделение распределения фондов распределило с 1961 по 1962 год около 250 000 томов национализированных фондов, часть которых была использована для международного обмена.

Количество излишнего в отдельных библиотеках Венгрии материала немного сократилось. Все же в фонды этого библиотечного участка поступило около 80 000 томов.

В круг обязанностей Отделения распределения фондов входит также и проверка устаревших книг в библиотеках Венгрии.

Report on the activity of the National Széchényi Library in 1961 and 1962

Only one yearbook was published for the period 1961—1962, accordingly the activity exercised by the Library in these two years is described together. In both years the National Library was able to cope with its manifold tasks successfully. Almost 300,000 bibliographical units were acquired, 160,000 readers were served with 1,210,000 items, nation-wide services were operated, bibliographies and other learned material published, etc. Besides fulfilling actual plans, numerous innovations were carried out and many working processes renewed.

As these two years brought the Library closer to the time when it was to move into its new home, a part of the former royal castle in the fortress of Buda, it became apparent that old working methods should be abandoned and modern ones introduced, and that serious preparatory work should be done, such as building up of new catalogues, establishing of a new large open-shelf reading-room reference library, working out new storage methods, etc. Unfortunately, owing to shortage of staff and storage area, only modest progress could be made during the two years under report. However, many other new achievements and improvements can be registered, some details of which are outlined as follows.

Acquisitions

157,000 bibliographical units were added to the Library's collections in 1961, 170,000 in 1962, the main source, as in the past, having been the legal copyright deposits (about 66%), the remainder having come from purchase, gifts and exchanges. About 50% of the additions were posters, small-prints and the like, the acquired books were 53,000 volumes in 1961 and 43,000 volumes in 1962. In 1962 the number of manuscripts acquired was doubled. Among the new additions to the Library's collection there were 11 incunables, about 200 16th century books and numerous other rare or old books, periodicals, as well as various kinds of printed works (music, maps, etc.).

In general the acquisition work was further improved; compared with past years more Hungarica were acquired and many gaps could be filled with regard to material from the neighbouring countries lacking from our collections. The two-copy system of legal deposit was restricted to one copy for material of minor importance, the registration of incoming material was completely reorganized.

Cataloguing

According to the new system introduced in 1960 the legal deposit copies surrendered to the Library were catalogued by the Bibliographical Division, the rest by the Processing Division. Working methods were improved by the latter division, inasmuch as two simultaneous processing systems were introduced: one for urgent, the other for less urgent material. The reorganization of the subject catalogue and the duplication of the alphabetical service catalogue did not proceed according to plan. We have not yet succeeded in introducing the planned change in the system of reproducing catalogue cards. However, numerous smaller improvements and more efficient working methods were introduced in the cataloguing and classifying work during the two years under report. The Music Division compiled a new catalogue to give urgently needed information about material in its holdings, the Division of Manuscripts continued to work on its union list of manuscripts and the catalogues of Latin and German manuscripts. The Union Catalogue of Hungarian Incunables was almost completed by the end of 1962.

Bibliographical work

The most important achievement in this field was the reorganization in the editing of the Hungarian National Bibliography: from 1961 onwards it was published every fortnight instead of once a month, as formerly. The Library took over the reproducing work itself. From among the retrospective national bibliographies, the *Régi Magyar Könyvtár* (Old Hungarian Library) covering the period 1473—1711 was enlarged by numerous recently found items, preparatory to re-editing the complete work. The period 1945—1960, though

taken care of by the monthly issues, was cumulated, the corresponding publication, to give a complete picture of postwar Hungarian book production, will go to press in 1963. The *Repertory of Hungarian Periodicals*, a monthly issue, appeared regularly during the period under report. As an addition to the national bibliographies, the second volume of the *Bibliography of Hungarian Bibliographies* was compiled with financial assistance granted by UNESCO, published in 1963.

Besides the national bibliographies, the Library published also special ones, such as the *Bibliography of Theatre Almanachs*, *Bibliography of Graphic Posters* in the holdings of the National Széchényi Library, *Bibliography of the works of the mathematician János Bolyai*, etc.

The Music Division, as before, compiled the Hungarian contribution to the "*Répertoire International des Sources Musicales*". There was a regular exchange of bibliographical entries with the countries that participated in the Bibliographical Conference at Warsaw in 1957.

Reader and Reference Service

Neither in 1961 nor in 1962 did the number of visitors attain the attendance of 1960, chiefly because the main reading rooms were closed for a longer period than in the preceding years. However, the total number of units used increased in the two years. The number of readers visiting the Periodicals Division and the Special Collections was approximately the same as in the past. Special mention must be made of the important research work in progress in the divisions throughout the period under review.

A new open-shelf library, consisting of about 2,000 volumes, was set up in the main reading room; it was used by readers to a great extent. The whole area of the Library where readers were accommodated, was equipped with modern electric lighting, new furniture was installed in the rooms of the Reference Service. The lending system was also reorganized to advantage.

Written references or occasional bibliographies were compiled by the collaborators of the Reference Service to an ever increasing extent. Almost half of the 200 bibliographies compiled in 1962 was furnished to libraries abroad.

Exhibitions, dedicated to special anniversaries, were arranged and the Library's new acquisitions were constantly on show. The most valuable manuscripts and incunables could be seen in the Division of Manuscripts. The famous Corvina manuscripts were also specially exhibited to the great public in the appropriate halls of the National Museum.

The museum-type Library in Keszthely near Lake Balaton registered 54,768 visitors in 1961 and 65,000 in 1962. Numerous visitors came from abroad. The Keszthely Library succeeded in opening up additional exhibition halls for the benefit of the public; also special concerts were arranged in the gardens, so that the Library and its surroundings became a real attraction for sight-seers from Hungary and abroad who visited the Lake during the summer.

Storage, preservation of stocks

The extreme shortage of storage space increased during the years under report. The situation was slightly mitigated by opening up, for the use of storage space, a part of one of the annex-buildings, where rarely used material was then appropriately stored. The courtyard of the same building was designated for the purpose of constructing stack rooms on the site, construction was well advanced by the end of 1962. It was hoped that some space would be gained thereby for the stacking of material of different types. The reorganization of the whole storage system was taken in hand, preparatory to the planned stack systems in the new home of the Library. The Special Collections, too, re-arranged some parts of their holdings, so f. i. additional space was found for the storing of many thousands of death announcements, postcards, maps, etc. Only a slight increase could be registered in the number of books and periodicals bound by our bindery as compared to previous years; particularly the binding of newspapers caused grave difficulties in spite of the new technical equipment purchased for the binding-shop. The Microfilm Division continued its micro-recording work of the Library's own rare and valuable materials, such as books, manuscripts and journals and increased its collection by about 2,500 reels of microfilms; in addition, the Division operated its microfilm service for the Inter-Library Loan Division and maintained a satisfactory photo-service for applicants.

Inter-library services

The *Copyright Deposit Service* handled more than 1,600,000 items in these two years. About 20% went to the National Library's own collections, the rest was distributed among other Hungarian libraries or used for exchange purposes. The Service continued to extend its activity to printing-shops up till then not participating in the deposit service. The *Union Catalogue of Books* improved its functions, although a general reorganization did not take place. In the two years about half a million entries were submitted by about 50 participating libraries. One of the most important achievements of the Library was the publication of the Central List of Foreign Books Acquired by Hungarian Libraries, of which two series were regularly issued every month as of 1962: the natural science and the social science series. 87,720 items were listed with indication of the location. Another important publication, listing 13,000 foreign periodicals subscribed by to Hungarian libraries, which was first published in the period under review, was the List of Current Foreign Periodicals in Hungarian Libraries.

The *Hungarian Service of International Exchange* forwarded about 30,000 books and 5,000 volumes of periodicals to 400 exchange partners of the Library, receiving approximately the same volume of material from abroad. The incoming material was distributed among Hungarian libraries. The Service kept a nation-wide register on the exchanges conducted by 200 libraries and institutions in the country. The *Inter-library Loan Service* received about 30,000 requests in the two years, from which 90% were successfully settled. The Loan Service maintained excellent relations with the most important libraries in the field abroad. A new decree regarding inter-library loans was prepared. The *Book Distributing Division* continued to distribute old books: in the two years abt. 250,000 volumes were given to Hungarian libraries; a certain part of these old books was also used for international exchanges. The volume of surplus material surrendered by the Hungarian Libraries to the Distributing Division had to be restricted, nevertheless 80,000 volumes were accepted. The Book Distributing Division was also responsible for supervising the storage places for used paper in the country.

Fitz József 75 éves

A magyar könyvtárügy úttörő mestere, az Országos Széchényi Könyvtár tíz éven át volt vezetője felé fordul ez a néhány üdvözlő sor.

Nevéhez fűződik a nemzeti könyvtár első modernizálási próbája: *Fitz* volt minden bizonnyal az első Magyarországon, aki felismerte, hogy a huszadik század nagy könyvtárai nem öncélú tudóstelepek, hanem a művelődés és a kutatás szervezett nagyüzemei. Az akkori lehetőségek között szívós türelemmel honosította meg a könyvtári munka legelemibb műszaki eszközeit. Ennek az elemi gépesítésnek még ma is működő, szívbőlummá vált emléke az Adréma-sokszorosító, a könyvtár katalógus-hálózatának *Fitz* József óta központi termelő-bázisa. Új eszközzel új szervezést párosított: munkatársai segítségével megvalósította a címfelvételi munka tagolását, a munkafázisok egymásutánjának szalagszerű elosztását. Az elavult, német mintájú címfelvételi szabályokat — más magyar könyvtárakkal együtt haladva — átalakította. Meghonosította az idejétmúlt müncheni szakrendszer helyén a tizedes osztályozást, még a *Szabó* Ervin által átdolgozott és először a Fővárosi Könyvtárban alkalmazott magyar táblázatok szerint. Csak régi munkatársai emlékezhetnek már arra, mekkora személyes erőfeszítést, leleményt kívánt abban az időben a magától értetődő műszaki fejlesztés feltételeit megteremteni. Csupán példaképpen említsük, hogy az Adréma-gép mai szemmel kicsinynek számító „beruházására” nem valami hivatalos főhatóság, nem a minisztérium adta a fedezetet, hanem *Fitz* József teremtette elő elfekvő fölőspéldányok értékesítésével, amelyeknek eladása ugyanakkor a raktárakat szabadította meg a munka és rend akadályává vált ballaszttól.

Fitz József a korszerű könyvtártechnikának korában is méltányolt szakembere volt — de elsősorban mégis maguknak a könyveknek, a könyvek életének és történetének ismerője. Pályáját az Egyetemi könyvtár ősnymotatványtárában kezdte — az ősnymotatványok meghatározásának modern módszereit ő tette nálunk közkinccsé. Nem kisebbíti, hanem emeli a könyvtár mai szakembereinek érdemét, hogy a *Fitz* József nyomdokain járó módszerekkel szerkesztett ősnymotatványkatalógus most fog megjelenni. *Fitz* indította meg a Régi Magyar Könyvtár új feldolgozását, — ennek gyümölcse is ma érik meg, ma, amikor a *Fitz* szaktudása és szervezőképessége mögül a mulasztásokkal terhes korban még hiányzó támogatást megújult Akadémiánk biztosította. De gondja volt *Fitz* Józsefnek arra is, hogy nemzeti bibliográfiánk az első világháború idején elakadt folyamát újra megindítsa: *Magyar Könyvészet* címmel ő adta ki 1936-tól addig, amíg a második világháború újra gátat nem vetett a munkának,

az éves bibliográfiát. Végül *Fitz* alatt indult meg a hírlapok és folyóiratok nemzeti bibliográfiájának feldolgozása és kiadása.

Fitz Józsefről, az Országos Széchényi Könyvtár volt főigazgatójáról akarunk itt megemlékezni. Nem szóltunk ezért *Fitz* Józsefről, a tudós kutatóról — munkájának kiterjedését és mélységét a nemzeti könyvtárban őrzött művei is jelzik. A könyvtörténetnek mindmáig kevés avatottabb ismerője volt nálunk *Fitz* Józsefnél — és megadatott neki, hogy egyik főművét — *A magyar nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem történetét* — alig két éve adhatta ki, jelölve ezzel a művel is a szellemi frissesség és fiatalság győzelmét az években kifejezett kor fölött.

Az évek sora felett győzött az egyéniség is, *Fitz* József emberi, közvetlen hatása. A tudós szerénységének említése vele kapcsolatban nem frázis. Minden tetteiben övé volt a gond, az indítás — az eredményt és az érdemet boldogan adta át munkatársainak. Mélyen rokonszenves személyisége alapozta meg tekintélyét az akkori könyvtárosok és könyvszeretők között. Magától értetődően lett elnöke az első magyar könyvtáros egyesületnek. Az egyesületen keresztül nyitott először utat a nemzetközi könyvtáros körök felé, mert az általa alapított magyar könyvtáros egyesület a nemzetközi könyvtárosszövetségnek, a FIAB-nak is tagja lett. A könyvtáros egyesület keretében *Fitz* szervezte meg, a Tanácsköztársaság könyvtári vezetőinek e téren úttörő munkája óta az első magyarországi könyvtáros tanfolyamot.

A fiatalnak megmaradt régi mestert üdvözli hetvenötödik születési évfordulóján a Könyvtár. Szélesebbre tárt perspektívákat, messzebb vezető utakat akarunk ma látni magunk előtt, mint amilyenre *Fitz* József ideje lehetőséget nyitott. De az úton mindig tisztelettel állunk meg az ő lépéseinek egy-egy marandó nyoma előtt.

A Nemzeti Könyvtár új épülete a Budavári Palotában

FARKAS LÁSZLÓ — HAVASSY PÁL — TOMBOR TIBOR

I. A TERVEZÉS ELŐZMÉNYEI

A) KORMÁNYHATÓSÁGI DÖNTÉS 'A NEMZETI KÖNYVTÁR ÚJ ELHELYEZÉSÉRŐL. A KÖNYVTÁR EDDIGI ELHELYEZÉSEINEK TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉSE. AZ ÚJ ÉPÜLET

A Kormány Gazdasági Bizottsága a budavári volt királyi palota helyreállítására és felhasználására, s ennek keretében a Nemzeti Könyvtár új elhelyezésére vonatkozóan 1959. júliusában hozott elvi döntés után 1959. december 30-án hozta meg azt a határozatát, amely szerint a Budavári Palotának és környezetének kulturális központ céljára történő helyreállítása során a Magyar Népköztársaság Nemzeti Könyvtárát, az Országos Széchényi Könyvtárt a Budavári Palota nyugati, ún. krisztinavárosi épületében és a Szent György téren létesítendő új épületben kell elhelyezni.¹

Az 1802-ben *Széchényi* Ferenc által alapított Nemzeti Könyvtárunk úgyszólván kezdettől fogva elhelyezési gondokkal küzdött. A cenki (Sopron megye) Széchényi kastélyból 1803-ban hozták fel Pestre, ahol először a volt Páloskolostor könyvtár-termében helyezték el, azonban egyre inkább nyilvánvalóvá vált, hogy a könyvtár a pálosok egykori kolostorában nem maradhat. Egy magyar hazafi² 1803 végén azt javasolta, hogy a könyvtárt a Komáromi Várban helyezték el, ahol földrengéstől nem kellene tartani. „Egy ily fekvésénél és erődítményénél fogva egyaránt bevehetetlen várba kellene nemcsak a könyveket, hanem a képeket, szobrokat és az összes műemlékeket elhelyezni.”

A Helytartótanács felszólítására az Országos Építészeti Hivatal 1804 nyarán két tervet készített a könyvtár elhelyezésére vonatkozólag;³ az egyik terv szerint a könyvtár részére új épületet emeltek volna.

Egy évvel később a könyvtár első igazgatója *Miller* Ferdinánd Budán kincstári épületet keresett a könyvtár elhelyezésére; ennek során szóba került a Helytartótanács épületének egyik része (a mai Országház utcában), továbbá a budai Ferencesek-temploma, de a Színház utcai, illetve Szent György téri Karmeliták kolostora is.⁴

Kovachich Márton György, a maga korának tudós professzora 1806 tavaszán azt javasolta, hogy vigyék át a könyvtárt Budavarába, az Erdődy-féle házba, ahol ő maga is lakott, József nádor azonban e tervet ellenezte.⁵

A Pálosok kolostorából a könyvtárnak 1806-ban az ún. nagyobb szemináriumba (az Egyetem téri egyetemi épületnek azóta lebontott részébe) kellett átköltöznie.⁶

Ugyanebben az évben (1806) *Miller* Ferdinánd javaslatot tett a Magyar Nemzeti Múzeum (és benne a könyvtár) új épületének megépítésére. A javaslatot a nádor felkarolta és építési program kidolgozására adott utasítást. Bizottság alakult, mely megállapította az egész épület tervszerű beosztását, az egyes gyűj-

temények elhelyezésére szükséges termeket, stb. Mindezt a Bizottság elnöke *Eszterházy József* 1806. november 14-én a nádor elé terjesztette.⁷

Ennek alapján készítette el azután *Hild János* pesti építész, a későbbi nagy-nevű építész *Hild József* atyja a Hatvani — mai Kossuth Lajos — utcában a Ferenc-rendiek temploma mögötti telken felépíteni szándékolt épület tervrajzát, beosztását, úgyhogy a nádor az 1807. évben az egész tervezetet kinyomatta s a nyilvánosság elé terjesztette.⁸ A könyvtár ebben az épületben az emeleten kapott volna helyet.

Az épület sohasem épült fel. A nádor és a kancellária sok iratot készített az épülettel kapcsolatban, de végül is a tervek 1811-ben lekerültek a napirendről.⁹

A könyvtár az egyetemi épületből 1817-ben a mai Múzeum-kert területén lévő Batthyány-féle régi ház „hirtelenében átalakított helyiségeibe”¹⁰ költözött, ahol az igazgató három termet újonnan bebútoroztatott.¹¹ Innen a könyvtárt az 1838. évi nagy árvíz idején a Ludoviceum épületébe költöztették, ahol a gyűjtemény egy része „rögtönözve s ideiglen... fölláttatott; többi része ládákba zárva vesztegelt ott 1847-ki tavaszig,”¹² amikor mostani helyére, a *Pollack Mihály* által tervezett s időközben elkészült épületbe, a „Nemzeti Múzeum” épületébe költözött.

Ebben az épületben, illetve ennek az épületnek egy részében — az épület nagyobb részét a Történeti Múzeum és a Természettudományi Múzeum helyiségei foglalják el — s az utóbbi években rendelkezésére bocsátott két kisebb pót-épületben (a volt Festetics-palota: *Pollack Mihály* tér 10. és a Múzeum utca 3. sz. épület) működik jelenleg a Nemzeti Könyvtár. Az egyre gyarapodó könyvtár helyhiánya már a múlt század utolsó évtizedeiben nyomasztó volt,¹³ 1945 után pedig egészen katasztrófálissá vált. A könyvtár állománya hatalmas mértékben megnövekedett.¹⁴ A felszabadulást követően megindult kulturális forradalomban a Nemzeti Könyvtárra igen fontos új feladatok hárultak, s a könyvtár szervezetiileg is kibővült. A hatalmas állomány elhelyezésére és a megnövekedett feladatok elvégzésére a meglévő helyiségek már mindenképpen alkalmatlanoknak és teljesen elégteleneknek bizonyultak. A Nemzeti Könyvtár megfelelő új elhelyezését tovább nem lehetett halasztani, s az új elhelyezés sürgős megoldásának kérdése napirendre került.

Az 1952. évben úgy látszott, hogy lehetőség lesz megfelelő modern épület emelésére — még az első ötéves terv keretében. A hely kijelölése tekintetében a Tabán, majd konkrétabb formában a Közgazdasági Egyetem és a Petőfi-híd közötti pesti Dunapart jött szóba. Amikor ez a megoldás lekerült a napirendről, valamely meglévő épület átalakítására törekedtek. Szó volt a Kilián-laktanyáról, a volt Ludovikáról, a Kaffka Margit Gimnáziumról stb., legkomolyabb formában a volt Tőzsde-palota, majd a pesti Vigadó átépítése került szóba, de egyik elképzelés sem volt megvalósítható.¹⁵ Legutoljára került szóba a volt királyi palota.

Az 1958. év végén foglalkozott először a Művelődésügyi Minisztérium a könyvtár elhelyezésével a Budavári Palotában, amikor az a kormányzati álláspont alakult ki, hogy a volt királyi palotát kulturális intézmények számára kell átalakítani. Ez a lehetőség a könyvtárat igen súlyos problémák elé állította: dönteni kellett, hogy a várhegyen emelt épület megközelítés szempontjából alkalmas lesz-e nemzeti könyvtár céljaira, hogy a más célra készült épület megfelelő átalakítása — figyelembe véve az épület műemléki jellegét is — építészetiileg megvalósítható-e. Az Országos Széchényi Könyvtár pontosan felmérte helyiség-

szükségletét (funkcionális egységek szerint csoportosítva), s ezt a kimutatást elvi álláspontjának rögzítésével a Művelődésügyi Minisztérium elé terjesztette.¹⁶ Az elvi szempontok közt kifejezésre juttatta, hogy olyan megoldást kell találni, amely a könyvtár jövőjét legalább fél évszázadra biztosítja. Ami közvetlenül a volt királyi palotában való elhelyezést illeti, a könyvtár ekkor — 1958 november elején — konzultálva az Országos Könyvtárügyi Tanács Könyvtárépítési és Berendezési Szakbizottságával a következő alapkövetelményeket szögezte le:

a) A kiszemelt épületrész (krisztinavárosi szárny) könyvtárrá való átalakítása esetén alulról, a Palota-tér felől kell a főforgalmi bejáratot megépíteni.

b) Gondoskodni kell a könyvtár archivális és múzeális állományának védelméről, e célra a vár kazamatáiban kell 20—25 000 m³-t biztosítani.

c) Maga a krisztinavárosi épületszárny 50 éves távlatban előreláthatóan nem lesz elegendő, biztosítani kell tehát a közvetlen közelben egy pótépület építésének lehetőségét.

A könyvtár a kérdés fontosságára való tekintettel ez ügyben az Országos Könyvtárügyi Tanács Könyvtárépítési és Berendezési Szakbizottságának részletes szakvéleményét is kikérte. Ez a testület 1958 decemberében foglalkozott a Könyvtár várbeli elhelyezésének kérdésével.¹⁷ Ugyancsak az Országos Széchényi Könyvtár felkérésére 1958. decemberében az Országos Műemléki Felügyelőség is foglalkozott a könyvtár várbeli elhelyezésének ügyével és egyes technikai és funkcionális kérdésekben — mint például az épület alsó megközelítésének, valamint a raktárak elhelyezésének kérdésében — már kedvező tájékoztatást adott a könyvtárnak.¹⁸ Ezekután a Művelődésügyi Minisztérium Könyvtári Osztálya és az Országos Könyvtárügyi Tanács elnöksége, valamint Könyvtárépítési és Berendezési Szakbizottsága az Országos Széchényi Könyvtár vezetésével a Szakbizottság szakvéleménye alapján 1959. január 4-én együttes ülésen vitatta meg a könyvtárnak a Budavári Palota krisztinavárosi épületében való elhelyezését. Az értekezlet kifejezte azt a véleményét, hogy az épület megfelelő átépítés és berendezés után alkalmassá válhatik a Nemzeti Könyvtár elhelyezésére.¹⁹ Ezt az állásfoglalást követte 1959 nyarán a Kormány Gazdasági Bizottságának elvi döntése, amely már kimondta, hogy a Nemzeti Könyvtár elhelyezését a Budavári Palota krisztinavárosi épületének átalakításával kell megoldani. A Gazdasági Bizottság 1959. december 30-án kelt említett határozata ennek az elvi döntésnek volt végső hivatalos megfogalmazása.

A Budavári Palota könyvtár céljára átépítendő épülete az egykori királyi Palotának a Krisztinaváros, illetve a Tabán felé néző nyugati része kb. 110 m hosszú és 45 m széles épület, melynek hatalmas központi előcsarnoka, illetve lépcsőháza és két nagy belső udvara van. A központi előcsarnokhoz kapcsolódó s a két belső udvart is körülfutó belső folyosókból nyílnak az épület utcai (részben a Várkertre és a belső várudvarra néző) traktusai. Főbejárata a Vár ún. Oroszlán-udvaráról nyílik. A földszinttől, vagyis a mai főbejárat szintjétől felfelé két teljes emelete és egy részben kiépített harmadik emelete, lefelé pedig két alagsora és két pincésora — összesen tehát nyolc szintje — van.

A Budavári Palota²⁰ — Ybl Miklós és Hauszmann Alajos nagyszerű alkotása — annak a régi palotának a helyén épült fel, melynek első építője IV. Béla volt a tatárjárás utáni időkben; fénykorát Zsigmond és Mátyás király idejében élte, majd a török uralom s a felszabadító ostrom alatt (1686) szinte teljesen

elpusztult. Az egykori palota helyén, a régi alapfalak részbeni felhasználásával Mária Terézia építtetett új palotát. Ez a palota szinte változatlan alaprajzi elrendezésben állott fenn a múlt század közepéig. A kiegyezés után merült fel a palota átalakításának, kibővítésének, illetve új épületrészek építésének gondolata. A tervek elkészítésére *Ybl* Miklós kapott megbízást, s az építkezés 1890-ben kezdődött meg. *Ybl*-nek 1891-ben bekövetkezett halála után *Hauszmann* Alajos folytatta, majd fejezte be 1905-ben az építkezési munkálatokat.

A krisztinavárosi épület, amely az OSzK új otthona lesz, az *Ybl* és *Hauszmann* által tervezett, illetve végrehajtott palotai építkezések során elsőként valósult meg. Mivel a régi Mária Terézia-féle palotaudvar nyugati részén egy ilyen hatalmas új épület számára elégséges hely nem állt rendelkezésre, az épület már a középkori erődfalakra és a közöttük elterülő terraszos kertekre (Újvilág- és Nyúlkert) került. Keleti oldala, épp csak érinti a Vár felszínét, maga az épület a nyugati lejtőn áll, nyugati falával a legalsó erődfalra támaszkodva. Így a lejtős terepen épült házak sajátossága jellemzi: magassága a Tabán felől sokkal nagyobb mint a várudvar felé eső oldalon. A Tabán felől nézve még a pince-sorok is tekintélyes magasságban vannak, s az innen nézve több emelet magasságban fekvő épületszinteknek a várudvar felé minden oldalon jól világított alagsor jellegű kiképzésük van. Az Oroszlán-udvarról nyíló földszinti főbejárat a tabáni oldalról nézve már az V. szint.

B) A TERVEZÉSI MUNKÁK MEGINDÍTÁSA. A TERVFELADAT

A könyvtár vezetősége már az elvi döntés meghozatala után (1959 júliusa) haladéktalanul hozzákezdett az átépítés tervezésének előkészítéséhez. Az 1959 második felében kidolgozott építési programtervezet²¹ vázolja a könyvtár különböző funkcióit; helyiségek kategóriák, valamint szervezeti egységek szerinti csoportosításban részletesen megadja a könyvtár helyiségszükségletét, és rögzíti a tervezésben irányadónak tekintendő főbb szempontokat.

Az építési programtervezet kidolgozásánál a könyvtár arra törekedett, hogy az épület könyvtári célokra történő helyreállítása, illetve átalakítása során a könyvtárépítés korszerű alapelvei és szempontjai, az adott műszaki lehetőségekben belül a legnagyobb mértékben érvényesüljenek. A két legfontosabb kérdés a raktárak és az olvasószolgálati helyiségek megfelelő elhelyezése volt.

A raktárak elhelyezése tekintetében a programtervezet hangsúlyozta azt a funkcionális követelményt, hogy a raktáraknak jól megközelíthetőeknek kell lenniök mind a feldolgozó helyiségek, mind az olvasótermek felől. Ez a követelmény a könyvraktárak centrális elhelyezését teszi szükségessé. Ennek egyik módja a krisztinavárosi épület esetében, a reprezentatív lépcsőház megszüntetésével a belső udvarok terének és a közéjük eső lépcsőházi épületrésznek egységes raktártömbbé való kialakítása, amely az I. épületszinttől a VI. épületszintig terjed, s a raktárak fölött a VII. szinten helyezhetők el az olvasószolgálati helyiségek. Amennyiben azonban a reprezentatív lépcsőházat meg kell tartani, az egységes összefüggő raktár csak a lépcsőház alatti szinteken, a pincék és az alagsorok szintjein valósítható meg, innen felfelé a belső udvarok helyén két különálló raktári tornyot lehet kialakítani, amelyek csak a lépcsőház alatti központi térben kapcsolódnak egymáshoz. Ebben az esetben tehát az épület két belső udvarának felhasználásával egy „U”-alakú raktártömb alakítható ki.

Az olvasószolgálati helyiségek kialakításánál a programtervezet az olvasószolgálat szakosításának, a szabadpole rendszernek és az egységes nagy olvasói tér kiképzésének korszerű könyvtárépítési alapelvét tartotta szem előtt. Egy teljes épületszintet kizárólag a könyvtár olvasószolgálatának céljára kell berendezni úgy, hogy ezen az olvasószolgálati szinten legyenek az általános olvasóterem, a hírlapolvasóterem, és külön ifjúsági olvasóterem mellett a szakosított tudományos olvasótermek is. Minden olvasóteremben biztosítani kell a leggyakrabban használt könyvek minél nagyobb mennyiségének szabadhasználatú polcokon történő elhelyezését.

Az olvasók érkezési pontjánál, tehát ahol az olvasó lépcsőn vagy liften az olvasószolgálati szintre felérkezik, egy olyan centrumot kell kialakítani, amely az olvasó számára kiinduló pontul szolgál mind az egyes helyiségek használata, mind pedig azoknak megközelítése tekintetében. Ebben a centrumban kell elhelyezni az olvasói katalógusokat, itt kell lennie a tájékoztatószolgálatnak, a hozzátartozó tájékoztató kézikönyvtárral együtt, s e körül a centrum körül helyezkedjék el az olvasótermek egybefüggő rendszere.

Ez az építési programtervezet volt az a kiinduló dokumentum, amelynek alapján a tervezési munkákat meg lehetett kezdeni.

Kezdetől fogva nyilvánvaló volt, hogy a nagy és rendkívül sokrétű feladatkört ellátó Nemzeti Könyvtár elhelyezésének, berendezésének és felszerelésének megtervezése során az építészek és könyvtárosok igen szoros együttműködésére van szükség a könyvtári szakmai és a műszaki szempontoknak, illetve lehetőségeknek állandó és folytonos egybehangolása érdekében. Csak így módon volt remélhető egy korszerű, funkcionálisan települő, reprezentatív nemzeti könyvtár terveinek kialakítása a meglévő épületben.

Építészek és könyvtárosok állandó összeműködésének szükségességére a könyvtárépületek tervezése, megépítése, illetve átépítése folyamán a szakirodalom is hangsúlyozottan rámutat.²²

Ennek a szükséges együttműködésnek a jegyében küldött ki a kormányzat külföldi tanulmányútra két építésszt: *Hidasi* Lajost, a Budavári Palota főépítészt és *Havassy* Pált, a Nemzeti Könyvtár új épületének felelős tervezőjét, valamint két könyvtárost: *Hámori* Bélát és dr. *Pajkossy* Györgyöt, az Országos Széchényi Könyvtár főosztályvezetőit azzal a megbízással, hogy a tervezési munkák megkezdése előtt általános tájékozódás céljából tanulmányozzák a Szovjetunió, Lengyelország, Svájc, a Német Szövetségi Köztársaság és Ausztria különböző nagy könyvtárait, elsősorban azokat, amelyek feltehetőleg hasznos tapasztalatokat nyújthatnak Nemzeti Könyvtárunk új épületének tervezéséhez. Erre a tanulmányútra annál is inkább szükség volt, mert felhasználható hazai tapasztalatokkal nem rendelkezünk, külföldön pedig a könyvtárépítés a legutóbbi évtizedekben igen nagy fejlődésen ment át, s annak eredményeit semmiképpen sem volt szabad figyelmen kívül hagyni.²³

A Budavári Palota helyreállítására vonatkozó beruházási program²⁴ kormányhatósági jóváhagyása során olyan intézkedés történt, hogy a Nemzeti Könyvtár épületének tervezési programját és műszaki tervezési feladatát az építészek és a könyvtárosok közösen, egyidejűleg dolgozzák ki. Ezzel az intézkedéssel a kormányhatóság intézményesen biztosította a tervezés munkájában a műszaki és a könyvtári szakemberek együttes részvételét.

Az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója a könyvtári jellegű szakmai-funkcionális tervező és szervező munka elvégzésével, valamint az ezzel összefüggő összes ügyek intézésével, két dolgozóját, dr. Tombor Tibort, a Raktári Osztály vezetőjét és dr. Farkas László főkönyvtárost bízta meg, a tervezés irányítását pedig dr. Sebestyén Géza h. főigazgató feladatává tette. Ilymódon a vezetés közvetlen szervezeti egységeként jött létre az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtárépítési Munkacsoportja.

A Munkacsoport két dolgozója a funkcionális és műszaki tervező munkában, a világszerte ezen a téren követett gyakorlatnak megfelelően, szakmai konzultáns-tervezőként vesz részt. A Munkacsoport állandóan figyelemmel kíséri a bel- és külföldi könyvtárépítési, könyvtárberendezési és az ezekkel a tárgykörökkel kapcsolatos szakirodalmat. Gyűjti, rendszerezi, és nyilvántartja a könyvtári szakdokumentációs anyagot, s a feltárt eredményeket a tervezés rendelkezésére bocsátja. A Munkacsoport állandó kapcsolatban Havassy Pál építésszel, az épület felelős tervezőjével, illetve a KÖZTI (Középülettervező Vállalat) III. számú, a Budavári Palota terveinek elkészítésével megbízott Irodájával, végzi a tervezés könyvtári vonatkozású részét.

Az egyes részletkérdések kidolgozásában természetesen szoros együttműködés van a könyvtár valamennyi szervezeti egységének (főosztály, osztály, önálló csoport, üzem) vezetőjével.

A legfontosabb elvi kérdések társadalmi-szakmai megvitatására a könyvtár külön szakmai Tanácsadó Testületet is létesített,²⁵ amelyben képviselteti magát a Művelődésügyi Minisztérium Könyvtári, továbbá Műszaki Osztálya, s amelynek munkájában a könyvtári élet prominens személyiségei vesznek részt.

Az Országos Széchényi Könyvtár dolgozói a havonta megjelenő *OSzK Híradó*²⁶ útján rendszeres tájékoztatást kapnak az „új otthon” tervezési, illetve építési munkájának főbb eseményeiről, s módjuk van javaslatukat, valamint elgondolásaikat kifejezni.

Az átépítéssel kapcsolatos tervezési munka első nagy szakasza már lezárult. A KÖZTI III. sz. Irodája és a Könyvtár Könyvtárépítési Munkacsoportja közös munkájának eredményeként 1961 augusztusára elkészült. „A Nemzeti Könyvtár új épületének tervezési programja és műszaki tervezési feladata,” (a továbbiakban „Tervfeladat”) amely műszaki tervanyagával együtt három terjedelmes kötet.²⁷ Ez a dokumentum csak a Budavári Palota krisztinavárosi épületére vonatkozik, nem tartalmazza a könyvtár Szent György téri pótépületének programját és műszaki tervezési feladatát. Ennek kidolgozása külön történik.

A tervezési program a könyvtárnak szakmai szempontok alapján, a műszaki megvalósíthatóság lehetőségeinek figyelembevételével kidolgozott igényeit tartalmazza. Tulajdonképpen a műszaki tervezés feladatainak könyvtári szempontok szerint való megfogalmazása. A műszaki tervezési feladat elkészítése a tervezés első szakasza, terveken történő megfogalmazása azoknak a feladatoknak, amiket a részletes kiviteli tervek elkészítése során fel kell dolgozni és részleteiben meg kell oldani. A tervezési program az egymással összhangba hozott szakmai és műszaki szempontok figyelembevételével meghatározza a különböző funkcionális kategoriákba és különböző szervezeti egységekbe tartozó helyiségek helyét, területét, egymással való kapcsolatát, a könyvtár berendezését és felszerelését, valamint ezeknek a terveit is. A műszaki tervezési feladat mind-

ezeneken felül egyéb, műszaki és pénzügyi adatot is tartalmaz (költségelőirányzatok, megvalósítási ütemezés, gazdasági számítások stb.).

Tanulmányunkban a tervezéssel kapcsolatban eddig létrejött dokumentumokat nemcsak tartalmilag ismertetjük, hanem azokat kialakulásuk folyamatában is megvizsgáljuk és rámutatunk azokra az elvi alapokra, gyakorlati szükségességekre vagy lehetőségekre, amelyek a tervdokumentáció kidolgozása során az egyes döntések meghozatalának indokául szolgáltak. Ezzel egyidejűleg vázolni kívánjuk a tervezés eddigi munkájában követett módszereket s az egyes feladatok elvégzésének időbeli és logikai egymásutánját.

II. A NEMZETI KÖNYVTÁR FELADATAI ÉS SZERVEZETE

A) A FELADATOK ELEMZÉSE ÉS A FUNKCIONÁLIS TERVEZÉS SZEMPONTJAI

A műszaki tervezés igénye a szakmai könyvtári-funkcionális tervezéssel szemben egészen tömör megfogalmazásban az, hogy a tervezési program vázolja azokat a funkciós folyamatokat, amelyek az épületben elhelyezni kívánt intézményben, a jelen esetben tehát a Nemzeti Könyvtárban végbemennek, illetve amiket ott végezni kell; adja meg az épületben kialakítani kívánt helyiségek számát, méreteit, a berendezési és felszerelési szükségleteket és az egyes helyiségek kiképzésére vonatkozó különleges követelményeket. Az igényt lényegileg az intézmény feladatai határozzák meg.

A tervezési program kialakítása során tehát az első lépés a Nemzeti Könyvtár feladatainak (funkcióinak) szabatos meghatározása volt. Ennek vizsgálata jegyében készült el az Országos Széchényi Könyvtár 1959. évi építési programtervezete is. Nyilvánvaló, hogy a feladatokat az érvényben levő jogi rendelkezések — törvények, rendeletek, szervezeti szabályzatok stb. — alapján kellett összeállítani, de nyilvánvaló az is, hogy a tervezésben nem lehetett figyelmen kívül hagyni a fejlődés várható irányát és mértékét sem. Különösen fontos ez Nemzeti Könyvtárunknak a Budavári Palota krisztinavárosi épületében történő elhelyezése esetében, figyelemmel arra, hogy az épület későbbi bővítésére semmilyen irányban sincs lehetőség, ezért a várható fejlődés számára, amennyiben az helyigénnyel jár, a helyet már előre biztosítani kell és a helyiségek belső elrendezését úgy kell megtervezni, hogy az esetleg szükségessé váló belső átcsoportosítás könnyen — lehetőleg újabb belső építkezési munkák végzése nélkül — megvalósítható legyen.

Az Országos Széchényi Könyvtár feladatait a tervezési program a jelenleg érvényben levő rendelkezések alapján, a reális várható fejlődés irányának mérlegelésével foglalja össze. Eszerint: a Magyar Népköztársaság Nemzeti Könyvtára, az Országos Széchényi Könyvtár feladatkörébe különböző tudományos könyvtári, közművelődési könyvtári és országos könyvtárügyi feladatok ellátása tartozik.

a) Jelenleg a Könyvtár a következő feladatokat végzi:

1. *Archivális és muzeális feladat.* Az Országos Széchényi Könyvtár gyűjti, feldolgozza és megőrzi a teljes magyar és magyar vonatkozású irodalmat, írott és nyomtatott, vagy egyéb módon rögzített (film, hanglezet, metszet stb.) dokumentumokat. A múltban a könyvtár egyetlen példánnyal volt kénytelen kielégíteni mind a használat, mind a megőrzés érdekeit, ami sok esetben az archivális példány elrongyolódását eredményezte; 1952-től kezdve a könyvtár kettős kötelespéldányban részesül, de a kettős raktározást helyhiány miatt eddig csak részben lehetett megvalósítani. Az új épületben nemcsak az elkülönítést kell lehetővé tenni, de — ami ugyanilyen fontos — a szükséges könyvegészségügyi feladatokat is el kell végezni (konzerválás, restaurálás). A muzeális (könyvtörténeti) feladat azt jelenti, hogy az Országos Széchényi Könyvtár gyűjti, feldolgozza, megőrzi tudományosan feltárja, a tudományos kutatás számára rendelkezésre bocsátja és muzeális jelleggel bemutatja a könyvtörténeti és irodalomtörténeti emlékeket (kéziratok, ősnymtatványok, unicumok stb.).

2. *Nyilvánosságügyi feladatok.* Az Országos Széchényi Könyvtár nyilvános jellegű. Jelenlegi helyiségviszonyai azonban bénítóan hatnak tevékenységére. Az olvasóhelyek csekély száma miatt hatalmas könyvvállományát viszonylag kis olvasóközönség számára tudja csak hozzáférhetővé tenni. Az új elhelyezésben biztosítani kell a nyilvános jellegű könyvtári funkció megfelelő ellátását, egyrészt az olvasóhelyek számának jelentős növelésével, másrészt korszerű, differenciált olvasótermi hálózat (általános olvasóterem, hírlap olvasóterem, ifjúsági olvasóterem, tudományos szakolvasóterem és kutatófülkék) kiépítésével. A tudományos kutatókon és az egyetemi hallgatókon kívül az Országos Széchényi Könyvtár feladata az olyan magasabb igényű olvasók kiszolgálása is — helyben olvasással és tájékoztatószolgálatával — akik a könyvtár szolgáltatásait nem tudományos kutatási céllal, hanem önművelési szándékkal, tudományos érdeklődésből, vagy meghatározott tanulmányi céllal kívánják igénybe venni. Ehhez a könyvtárnak megfelelő számú olvasóhelyet kell biztosítani.

A Nemzeti Könyvtár feladata az is, hogy a könyv fejlődéstörténetét és a magyar irodalom eddig megtett útját állandó kiállításon bemutassa. Az állandó kiállítást időleges tematikai kiállításoknak kell kiegészíteniök.

Nagy befogadóképességű előadóteremben előadások, irodalmi estek rendezése éppúgy feladata a könyvtárnak, mint az úgynevezett könyvklub létesítése, amelyben a közönség kényelmes, otthonos körülmények között gyorsan és közvetlenül ismerkedhet meg a szabadpolcra helyezett legfrisebb új kiadványokkal, és teljesen közvetlen formában olvashatja a napilapokat és folyóiratokat.

3. *Országos könyvtárügyi feladatok.* Az Országos Széchényi Könyvtár szerkeszti a *Magyar Nemzeti Bibliográfiát* és a *Magyar Folyóiratok Repertóriumát*. A jövőben a bibliográfiai feladat tájékoztatói funkcióvá szélesedik. Ennek keretében a *Magyar Nemzeti Bibliográfia* és a *Magyar Folyóiratok Repertóriuma* szolgáltatásait korszerűsíteni és bővíteni kell további kiadványfélések regisztrálásával. A főfeladat a hungarica dokumentáció kiépítése: meg kell szervezni a külföldi magyar vonatkozású kiadványok lehetőleg teljes nyilvántartását, amely módot nyújt a hungarica anyagra vonatkozó információk központi szolgáltatására.

Igen sokrétűek az Országos Széchényi Könyvtár könyvforgalmi feladatai is. Ellátja a kötelespéldányok besolgáltatásával és szétosztásával kapcsolatos fel-

adatokat, lebonyolítja a hazai könyvtárak nemzetközi kiadványcseréjét, a hazai bibliográfiai tevékenységet központilag nyilvántartja, a bibliográfiai tervek begyűjti, az ajánló bibliográfiák tervét elbírálja, ezenkívül központi katalógusokat szerkeszt, lebonyolítja a könyvtárközi kölcsönzéseket, a hazai följáránycsere és az UNESCO duplumcsereakcióját, szétosztja a nemzeti tulajdonba került könyvanyagot, szervezi a központi tárolókönyvtár létesítésével kapcsolatos munkákat, de ellátja az értékes könyvek és folyóiratok kiseljézésének megakadályozásával, valamint a könyvtárak elavult és följárány állományának rendezésével kapcsolatos, végül a könyvek külföldre történő kivitelének engedélyezésével kapcsolatos feladatokat is, országos nyilvántartást vezet a Magyarországon fellelhető külföldi folyóiratokról, kiadja a hazai közkönyvtárakba érkezett külföldi könyvek jegyzékét (*Országos Gyűjtési Jegyzék*). Új elhelyezésében a könyvtárnak ezeket az országos feladatait is tovább kell fejlesztenie.

Országos jellegű könyvtárügyi feladatok az Országos Széchényi Könyvtár könyvtártudományi feladatai is. Ezek a könyvtárelmélet és módszertan, továbbá az iskolán kívüli könyvtáros-képzés és a továbbképzés kérdéseinek gondozása, valamint a könyvtártudományi szakkönyvtári feladatok ellátása.

b) Új feladatként fog jelentkezni a Nemzeti Könyvtár új elhelyezésében egyes tudományos szakkönyvtári funkcióknak és a központi tároló könyvtár funkcióinak végzése.

1. *Szakkönyvtári funkciók*: Az Országos Széchényi Könyvtár — jellegénél és állományánál fogva — alkalmasnak látszik arra, hogy a magyar történelem, magyar irodalom és magyar nyelvészet országos szakkönyvtára legyen. Az országos könyvtári hálózat keretében e tudományterületeken nem működik megfelelő szakkönyvtár s e szakkönyvtári funkciók ellátása a Nemzeti Könyvtár új épületében lehetővé válik.

2. *Tároló könyvtár*. Tekintve, hogy a kevésbé forgalmazott, illetve ritkán kutatott könyvek egyre nagyobb terhet jelentenek a könyvtárak számára, világszerte törekednek az ilyen anyagnak úgynevezett tároló könyvtárakban való koncentrálására s egyben a párhuzamos példányok számának csökkentésére. A tároló könyvtár országos szinten oldaná meg az említett dokumentumok korszerű elhelyezését és könyvtárközi kölcsönzés útján történő kiszolgáltatását. Ezzel lehetővé válnék, hogy a hazai könyvtárak raktáraikat az élő és gyakran forgalmazott könyvanyag tárolására használják fel. Az Országos Széchényi Könyvtár új elhelyezése lehetőséget nyújt a tároló könyvtár kialakítására.

Ezek tehát azok a feladatok, amelyeket a könyvtárnak épülő új otthonában végeznie kell. A tervezésnek arra kellett törekednie, hogy az új épületben mindezeket a feladatokat a könyvtár funkcionális szempontból a lehető legjobban és emellett a lehető leggazdaságosabban tudja ellátni. A funkciók jó kielégítésével párhuzamosan azonban az esztétikai szempontokra is gondosan ügyelni kell a tervezés során. A nemzeti könyvtár épülete is célépület, de mégsem fogható fel merőben célépületként, melynek megépítésekor egyetlen szempont a célszerűség, a funkciók folyamatosságának biztosítása. A nemzeti könyvtárnak kimagasló jelentősége van egy nép kulturális életében és ennek a jellegnek az épület esztétikai kiképzésében is kifejezésre kell jutnia. Fokozott mértékben érvényes ez a megállapítás Nemzeti Könyvtárunk új épülete esetében. A Budavári

Palota fővárosunk egyik legszebb pontján áll. A Nemzeti Könyvtár új elhelyezésében Mátyás király egykori világhírű könyvtára, a „Bibliotheca Corviniana” közelében fog működni és fogja szolgálni a magyar művelődés nagy ügyét. A hely, a történelmi múlt és a könyvtár előtt álló feladatok nagysága fokozott helytállásra kötelezi a könyvtárt.

A funkciók meghatározása után következett értelemszerűen a különböző funkciók elvégzéséhez szükséges helyiségszükséglet meghatározása, ami a tervezés kezdeti szakaszában még csak hozzávetőlegesen történhetett. A helyiségszükséglet mértékét, helyesebben a rendelkezésre álló terület jó kihasználását erősen befolyásolja éppen a helyiségek elrendezése és beosztása, a helyiségösszefüggések célszerű megszervezése és megtervezése. Éppen ezért a helyiségszükséglet hozzávetőleges megállapítása után először az épület funkcionális belső elrendezési tervét, az egyes összefüggő helyiségcsoportok elhelyezését és beosztását kellett elkészíteni; meg kellett tervezni az egyes folyamatok (az állomány mozgása és az olvasók áramlása) irányát, helyét. A különböző funkcionális helyiségcsoportokhoz tartozó egyes helyiségek területi adatainak pontos megállapítására csak ezután kerülhetett sor, s ezt követi végül a berendezési és felszerelési tárgyak s azok elhelyezésének megtervezése.

B.) A NEMZETI KÖNYVTÁR SZERVEZETE ÉS AZ INSTITUCIONÁLIS SZEMPONTÚ TERVEZÉS

Az épület belső elrendezésének kialakításakor azonban a jellegzetes könyvtári funkcionális szempontokat egyeztetni kellett bizonyos adminisztrációs jellegű szükségletekkel. A könyvtár a hatáskörébe utalt feladatokat, valamint a sajátos könyvtári feladatok megvalósításához szükséges adminisztrációs jellegű munkákat bizonyos szervezeti egységekre tagolódva végzi. A különböző szervezeti egységek elhelyezésének is megfelelő logikus rendben kell történnie, amit az egész intézmény szervezeti felépítése, a szervezeti egységek funkcionális és adminisztratív feladatai, valamint ezeknek egymással való kapcsolata határoznak meg. A könyvtárépület belső elrendezésekor az egyes szervezeti egységek elhelyezésének ezt az adminisztrációs szempontú logikus rendjét is biztosítani kell, de természetesen mindig úgy, hogy ugyanakkor az elsődleges funkcionális szempontok is érvényesüljenek.

Ez a kétszempontú tervezés nagyon gondos tanulmányozást igénylő, bonyolult feladat, amelyet még nehezebbé tesz az a körülmény, hogy a helyiségek elrendezésekor az egyes funkcionális és adminisztratív helyiségcsoportokon belül figyelembe kell venni a munkafolyamatoknak a korszerű üzemszervezési elvek alapján végbemenő egymásutánját is. Üzemszervezés szempontjából az Országos Széchényi Könyvtár, mint sokrétű feladatot ellátó nemzeti könyvtár bonyolult „nagyüzemi jellegű” kulturális intézmény. Ezt a tényt világosan tükrözi a funkcióknak megfelelően tagolt szervezeti felépítése is.

Az Országos Széchényi Könyvtár a jelenleg érvényben levő Szervezeti Szabályzat szerint a következő szervezeti felépítésben látja el feladatait:

Vezetés: Főigazgatóság, Igazgatási Csoport, Gazdasági Hivatal.

I. Főosztály. Modern könyvgyűjtemény.

Gyarapítási Osztály
Feldolgozó Osztály
Raktári Osztály
Olvasószolgálati és Tájékoztató Osztály
Bibliográfiai Osztály

II. Főosztály. Modern különgyűjtemények,

Hírlaptár
Zeneműtár
Térképtár
Kisnyomtatványtár
Mikrofilmtár és Fotolaboratorium

III. Főosztály. Történeti különgyűjtemények.

Kézirattár
Régi és Ritka Nyomtatványok Tára
Színháztörténeti Tár
Műemlékkönyvtárak (Gyöngyös, Keszthely, Zirc)

IV. Főosztály. Könyvforgalmi ügyek.

Kötelespéldány Csoport
Nemzetközi Csereszolgálat
Központi Katalógus
Könyvtárközi Kölcsönzés
Könyvelosztó

Könyvtártudományi és Módszertani Központ.

Közművelődési Könyvtárak Módszertani Osztálya
Tudományos és Szakkönyvtárak Módszertani Osztálya
Oktatási Osztály
Tájékoztató Osztály
Sokszorosító Üzem

Közvetlenül a főigazgató irányítása, illetve felügyelete alatt működik a Zárolt Kiadványok Tára. Az intézetvezetés közvetlen szervezeti egysége jelenleg a Könyvtárépítési Munkacsoport is. A gazdasági vezető közvetlen irányítása és felügyelete alatt működik a Könyvkötészet és a Restauráló Laboratórium; hatáskörébe tartoznak még a műhelyek is.

Ezeknek a szervezeti egységeknek az elhelyezéséről kellett tehát a tervezésnek az új épületben gondoskodnia. A jövő a könyvtár szervezeti felépítésében is hozhat természetesen változásokat, s a tervezésnek az ilyen szervezeti változások lehetőségeivel is számolnia kellett.

III. A KÖNYVTÁR HELYISÉGSZÜKSÉGLETE

Az új Nemzeti Könyvtár építésének 1959-ben kidolgozott első programtervezete a könyvtári munkában szerzett tapasztalatoknak, az Országos Széchényi Könyvtár távlati fejlesztési tervének, illetve fejlődési irányának, továbbá az ide vonatkozó bel- és külföldi szakirodalomnak a figyelembevételével megállapította a könyvtár helyiségszükségletét, az egyes funkcionális helyiségcsoportok és a szervezeti egységek szerinti csoportosításban. E szerint az könyvtár helyiségszükséglete — levonva a Programtervezetben közölt számadatokból a Szent György téri pótépületben elhelyezendő Könyvtártudományi és Módszertani Központ, valamint az egyéb, máshova telepítendő helyiségcsoportok (szolgálati lakások, garázs, óvóhelyraktárak) helyiségszükségletét — alapterületben kifejezve összesen 34 496 m², ami az egyes funkcionális főcsoportok között a következőképpen oszlik meg:²⁸

könyvraktárak	21 740 m ²
nyilvános szolgálati helyiségek	5 735 m ²
szolgálati-feldolgozó helyiségek	4 752 m ²
üzemek-műhelyek	1 569 m ²
mozgalmi, társadalmi és jóléti helyiségek	700 m ²
<i>összesen:</i>	<u>34 496 m²</u>

(A nem funkcionális jellegű „egyéb helyiségek” pl. mosdók, telefonközpont, technikai berendezések helyiségei, tűzoltók helyiségei stb. területi adatait a Programtervezet nem adta meg, minthogy ezeknek kialakítása olyan speciálisan műszaki feladat, amelynek megoldásánál könyvtári szakszempontok nem igen jöhetnek figyelembe. Ezekkel a helyiségekkel most sem kívánunk foglalkozni.)

A megadott helyiségszükséglet szervezeti egységek szerinti megoszlása a Programtervezet szerint a következő:

Intézetvezetés, Igazgatás, Gazdasági Hivatal, Zárolt kiadványok Tára	3 703 m ²
I. Főosztály. Modern könyvgyűjtemény	14 759 m ²
II. Főosztály. Modern különgyűjtemények	7 742 m ²
III. Főosztály. Történeti különgyűjtemények	3 965 m ²
IV. Főosztály. Könyvforgalmi ügyek	4 327 m ²
<i>összesen:</i>	<u>34 496 m²</u>

A Programtervezet természetesen a könyvtári helyiségeknek mind funkcionális, mind szervezeti megoszlása tekintetében további részletezést is ad, ezeknek a részleteknek azonban jelenlegi tanulmányunk szempontjából most nincs jelentőségük, annál kevésbé, mert hiszen — mint arra már korábban utaltunk — a Programtervezetben megadott helyiségszükségleti adatok még csak hozzávetőlegesek lehettek s a helyiségszükséglet pontos felmérése csak a tervezés későbbi szakaszában, az épület belső funkcionális tervének elkészítése után történhetett meg. Látni fogjuk a későbbiek folyamán, hogy a tervezés során miképpen alakult ki a Nemzeti Könyvtár most már véglegesen megfogalmazott helyiségigénye, és

hogy ez a helyiségigény miképpen viszonylik a Programtervezetben megjelölt hozzávetőleges helyiségszükséglethez.

Itt utalunk arra, hogy már a könyvtár 1959-ben készült Programtervezete is tartalmazott egy elrendezési vázlatot arra vonatkozólag, hogy mi módon lehetne a könyvtár részére szükséges helyiségszoportokat, illetve helyiségeket a Budavári Palota krisztinavárosi épületébe telepíteni. Ennek, a Programtervezetben csak illusztrációképpen közölt elrendezési vázlatnak nem egy gondolata a későbbi szakmai és műszaki tervezés során, kisebb-nagyobb változtatással mint megvalósítandó elgondolás került be a tervezési programba és a műszaki tervezési feladatba, azontúl, hogy a tervezet koncepciója a tervezés későbbi szakaszaiban is iránymutató maradt.

Az épület meglevő és meg nem változtatható szerkezeti felépítése és alaprajzi elrendezése bizonyos mértékig és bizonyos tekintetben már eleve meghatározta a tervezés irányát és lehetőségeit, amit a könyvtár kezdettől fogva tudomásul vett, mert a műszaki szakvélemények és az egyéb körülmények gondos és alapos mérlegelése után arra a meggyőződésre jutott, hogy a Budavári Palota krisztinavárosi épületében és az annak közvetlen közelében felépülő Szent György téri pótépületben a Nemzeti Könyvtár *minden tekintetben* megfelelő elhelyezését biztosítani lehet.

Ezzel kapcsolatosan kell most szólnunk arról, hogy a könyvtár 1959. évi építési programtervezetében megjelölt helyiségszükséglet a krisztinavárosi épületben nem elégíthető ki teljes mértékben, illetve minden vonatkozásban. A tervezési munkáknak már a kezdeti szakaszában nyilvánvalóvá vált, hogy az Országos Széchényi Könyvtár minden szervezeti egységének elhelyezésére az épületben rendelkezésre álló hely nem elégséges. (Kitűnt pl. az, hogy építészeti okokból nincs lehetőség az épület egyes szintjeinek olyan mérvű megosztására, amilyent a Programtervezet számításba vett.)

El kellett tehát dönteni azt a kérdést, hogy a Nemzeti Könyvtár mely részei helyezhetők el a legcélszerűbben abban a pótépületben amelynek felépítését a Programtervezet csak egy későbbi időpontra kontemplálta, amely azonban az illetékes kormányhatóság döntése szerint már a mostani építési időszakban felépül. Az Intézetvezetés álláspontja e tekintetben az volt, hogy leghelyesebb ebben a pótépületben a Könyvtártudományi és Módszertani Központot (KMK) elhelyezni, minthogy funkcionálisan ez a részleg különíthető el leginkább az Országos Széchényi Könyvtár egyéb szervezeti egységeitől, s a létesítendő új épületben a KMK számára a legkorszerűbb igényeket kielégítő elhelyezés biztosítható. A KMK leendő otthonául kijelölt Szent György téri pótépület programtervét és tervfeladatát az eddig elkészült munkálatok, minthogy ezek csak a Budavári Palota krisztinavárosi épületére vonatkoznak, nem foglalják magukban, s éppen ezért kívül esnek e tanulmány körén.

Itt kell szólnunk arról is, hogy a könyvraktári területszükséglet kielégítése tekintetében az épületben adott lehetőségek elmaradnak a Programtervezetben megjelölt igényektől. Bebizonyosodott azonban a tervezés folyamán, hogy bár a krisztinavárosi épületben rendelkezésre álló raktárak területe lényegesen (több mint 6000 m²-rel) kevesebb annál, amit a Programtervezet kívánt, korszerű raktározási elvek és berendezések felhasználásával a Nemzeti Könyvtár raktárszükséglete ebben az épületben lényegében kielégíthető.

A könyvtár jelenlegi raktáraiban a Könyvtáráépítési Munkacsoport által vég-

zett felmérések azt bizonyítják, hogy Nemzeti Könyvtárunk sajátos körülményei folytán (kötelespéldányos könyvtár) a raktári terület 1 m²-ére nem 200—250 kötet elhelyezésével lehet számolni, mint ezt még a Programtervezet tette — első sorban a külföldi szakirodalom alapján — hanem 1 raktári m²-en a hagyományos vasállványokon is átlagosan 400 (polefolyóméterenként 57) kötet helyezhető el, s tömör raktári berendezés alkalmazása esetén ez a szám m²-enként 500—600-ra emelkedik. A Programtervezetben megjelölt raktári helyszükséglet tehát ennek megfelelő arányban csökken. Nyilvánvaló persze, hogy az időközben elvégzett felmérések eredményei alapján az egyes szervezeti egységeknek a programtervezetben megjelölt raktárigényét, a ténylegesen kiépíthető raktárterület méreteinek figyelembevételével újból át kellett vizsgálni, hogy ennek alapján a rendelkezésre álló raktárterület beosztása és berendezése megtervezhető legyen. Ezt a feladatot a Könyvtárépítési Munkacsoport az érdekelt szervezeti egységek közreműködésével nagyrészt már el is végezte és annak eredményéről, továbbá a Nemzeti Könyvtár egész raktározási problematikájáról s a raktározási kérdéseknek az új épületben tervezett megoldásáról külön tanulmányban kíván beszámolni.

IV. A TERVEZÉSI PROGRAM ÉS A MŰSZAKI TERVEZÉSI FELADAT KIDOLGOZÁSA

A) AZ ELHELYEZÉS TERVEZÉSE

1. Az elhelyezési terv kidolgozásának módszere, időrendje és elvi alapjai

Az elhelyezési terv kidolgozása során a tervezés azt a munkamódszert követte, hogy első sorban a funkcionális egységek (raktárak, olvasószolgálati helyiségek, feldolgozó helyiségek, üzemek, műhelyek stb.) elhelyezésének rendjét dolgozta ki, annak szem előtt tartásával, hogy a könyvtár a reá háruló funkciókat a legteljesebb mértékben és a legmegfelelőbb módon tudja majd elvégezni. Ezt a funkcionális elhelyezési tervet kellett azután összhangba hozni a könyvtár szervezeti felépítésével és mindkét szemponton belül biztosítani az egyes munkamenetek végzésének különleges szempontjait. Havassy Pál felelős tervező az Országos Széchényi Könyvtár főosztályvezetői, osztályvezetői és önálló csoportvezetői előtt 1961. január 18-án ismertette az első tervvázlatot,²⁹ s ezt a tervezés ugyanazon év tavaszán tartott sorozatos megbeszéléseken részleteiben megtárgyalta a könyvtár egyes szervezeti egységeivel. Ezekről a megbeszélésekről jegyzőkönyvek, feljegyzések készültek, s a megbeszélések menetéről valamint az azokon kialakult véleményekről, állásfoglalásokról a munkacsoport folyamatosan tájékoztatta Sebestyén Géza főigazgató helyetttest, akinek irányításával folytatott további tárgyalásokon tisztázta a tervezés a függőben maradt kérdéseket a könyvtár vezetőivel.

Így alakult ki az egyes helyiségcsoportok, illetve helyiségek elhelyezésének, területének, egymással való kapcsolatának az a részletes tervezete, aminek tervanyagát a Középülettervező Vállalat III. számú Irodája elkészítette,³⁰ s amit azután mint a Nemzeti Könyvtárnak most már a műszaki szempontok és lehetőségek figyelembevételével kidolgozott építési programját az Országos Széchényi Könyvtár vezetői kollégiuma, dr. Jóború Magda főigazgató elnökletével az 1961. május 17-én tartott ülésen megtárgyalta és kisebb módosításokkal elfogadott.³¹

A kollégium által elfogadott építési programot 1961. június 9-én megtárgyalta az Országos Könyvtárügyi Tanács Elnökségének, Könyvtárépítési és Berendezési Szakbizottságának és a Nemzeti Könyvtár új elhelyezésével kapcsolatban létesített Tanácsadó Testületnek együttes ülése is.³² Az új épülettel kapcsolatos munkavédelmi és munkaegészségügyi kérdéseket a könyvtár vezetői kollégiuma által elfogadott építési program, illetve vázlattevé alapján a SZOT és a Közalkalmazottak Szakszervezete megbízottjaival tárgyalta meg a tervezés, ugyancsak 1961. júniusában.³³ Az építési program rövidített szövegét terjesztette fel az Országos Széchényi Könyvtár főfelügyeleti hatóságához a Művelődésügyi Minisztérium Könyvtári Osztályához.³⁴

Ennek az építési programnak, illetve az annak alapjául szolgáló korábbi tervdokumentumoknak alapján készült el ezután a KÖZTI III. sz. Irodája, valamint az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtárépítési Munkacsoportja közös munkájának eredményeként, a Művelődésügyi Minisztérium Műszaki Osztályának közreműködésével a Nemzeti Könyvtár részletes tervezési programja és műszaki tervezési feladata — a Tervfeladat — 1961. augusztus 31-én.³⁵

Ezt a Tervfeladatot az Építésügyi Minisztérium mellett működő Konzultatív Várbizottság javaslata alapján az Építésügyi Minisztérium 1962. február 15-én jóváhagyta.³⁶ A jóváhagyó hatóság a Tervfeladatban foglaltakkal szemben mindössze három változtatást kívánt. Ezek: a) a krisztinavárosi épületbe tervezett központi kazánház helyett az egész épületkomplexum bekapcsolása a távfűtési rendszerbe, b) a könyvtár alsó megközelítésének új kidolgozása és c) az épület tetősíkjai átépítési tervének kisebb módosítása. Most ezeknek a változtatásoknak a figyelembe vételével fogjuk ismertetni a Nemzeti Könyvtár új épületének Tervfeladatát, az egyes részek kialakításának logikai rendjében. (A központi kazánház helyének felhasználására, valamint a könyvtár alsó megközelítésének kérdésére e tanulmány során még külön is kitérünk).

A tervezést — mint arra már utaltunk — alapvetően meghatározta és bizonyos tekintetben korlátozta is az a tény, hogy nem új épület építéséről van szó, hanem egy meglévő, műemlék jellegű és külsejében, valamint lényeges alaprajzi szerkezetében meg nem változtatható, eredetileg reprezentatív célokra épült palotát kell nemzeti könyvtár céljára átalakítani.

Építészek és könyvtárosok kezdettől fogva tisztában voltak azzal az elvben és gyakorlatban bevált alapigazsággal, hogy egy új, célszerűen, a könyvtári funkciók feltétlen figyelembevételével megtervezett könyvtárépület felépítése lényegesen egyszerűbb feladat, mint egy meglévő, más célú épület könyvtári célokra történő átépítése. Az átépítések, hozzáépítések igen sok esetben végül is szükségmegoldások. Idegen funkciók kielégítésére létesített épület átalakítása könyvtári funkciók céljaira nem mindig lehetséges és kompromisszumokkal jár. A kijelölt épület elfogadásának vagy visszautasításának megvizsgálásakor általában jól meg kell gondolni, milyen kompromisszumokkal jár majd az átépítés. Fontos kérdésekben kompromisszumot kötni sohasem szabad!

A Budavári Palota krisztinavárosi épületének nemzeti könyvtár céljára való átépítésével kapcsolatosan is számos problémát kellett már előzetesen tisztázni. Ilyen volt mindenekelőtt az épület alsó megközelítésének, a Palota téri bejárat létesítésének kérdése. Ennek biztosítása nélkül a könyvtár nem vállalhatta volna a Várbeli elhelyezést. Komoly gondot okozott az is, hogy az épület ún. hasznos tere — minthogy alapterületének túlnyomó részét a széles folyosók, a hatalmas

előcsarnok s a két nagy belső udvar veszi igénybe — aránytalanul kevés. A kérdés alapos megvizsgálása során azután kiderült, hogy ezeknek a nem hasznos tereknek a jó kihasználását éppen a könyvtárnak az épületben való elhelyezése teszi lehetővé, mert a hatalmas belső udvarok s a központi nagy előcsarnok alatti épületrészek a legkorszerűbb könyvraktárakká építhetők ki. Ezen felül, megfelelő átépítés után könyvraktári célokra lehet felhasználni az épület tetőterét is és részben raktári célra, részben pedig a könyvtári üzemek, műhelyek elhelyezésének céljára használható fel az épület két pincésora, az I. és II. épületszint. Nem volt megfelelő könyvtári célra az épület egyes traktusainak mélysége sem; az épület külső traktusaiban levő helyiségek mélysége 7—8 méter, ami olvasóteremnek kevés, szolgálati helyiségnek pedig sok. Ez a nehézség is kiküszöbölhető volt azonban a meglevő 4 m széles folyosók egy részének lépcső, lift és WC csoportok céljaira történő felhasználásával s — az épület északi és déli oldalán lévő helyiségsorok mélységének csökkentése útján — új 2 m széles folyosók kialakításával, illetve azáltal, hogy a nagy olvasói-térsg a folyosók megszüntetésével, új tartó oszlopok beiktatásával a raktárak fölé helyezve, a legfelső teljes — VII. — épületszintre kerül. Igen nagy problémát jelentett az a követelmény is, hogy a mai könyvtárépítési alapelveknek megfelelően feltétlenül biztosítani kell egy könyvtári épület belső beosztásának flexibilitását, vagyis azt, hogy a belső elrendezés a változó szükségleteknek megfelelően a későbbiek folyamán is — szerkezeti átépítés nélkül — változtatható legyen. Ezt a követelményt — mint látni fogjuk — sikerült nagy mértékben megvalósítani. Viszont annak a másik modern könyvtárépítési alapelvnek a megvalósítását, hogy legyen a könyvtárépület horizontális és vertikális irányban egyaránt bővíthető, a műemlékjellegű épület nem teszi lehetővé. Ezért kérte a könyvtár az épület közvetlen közelében megfelelő, később felhasználandó pótépület biztosítását.³⁷

Nem könyvtári célra emelt épületnek könyvtári célépületté való átalakításával kapcsolatban a külföldi szakirodalomban kevés adatot lehet találni. Részben az időbeli távolság, részben a méretbeli eltérés miatt sajnos kevésé használhatók a hazai tapasztalatok is. Pedig hazánkban a könyvtárépítés eddig szinte egyet jelentett az átépítéssel. A könyvtárak építésének több mint egy évszázada kiforrott és világszerte alkalmazott elvei csak három, eredetileg is könyvtárnak szánt épületünk tervezésében érvényesültek. Ezek: a pesti Egyetemi Könyvtár, a Műegyetem Könyvtára és a debreceni Egyetemi Könyvtár. Ezeken kívül a szegedi Kultúrpalotába és a Parlament épületébe beletervezték a könyvtárat. A többi tudományos könyvtár más célra emelt épületek alkalmazása vagy belső átalakítása révén kapott hajlékot.³⁸

A felszabadulás előtti legjelentősebb épületátalakítás hazánkban a Fővárosi Nyilvános Könyvtár (a mai Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár) esetében 1929—31-ben történt, midőn az 1887—1890-ben a Baross utca és a Reviczky utca találkozásánál a Wenckheim-család részére épített palotát, melyet a német *Meining* Artur (1853—1904) tervezett, átalakították könyvtári célokra.³⁹

A könyvtári funkcionális elveket az átalakítás során alig vehették figyelembe. Éppen a legfontosabb helyiségek (olvasótermek és raktárak) esetében a szoros kapcsolatot biztosítani nem lehetett.

„A palota berendezési terveinek elkészítésénél az az elv volt irányadó — olvashatjuk az *Évkönyvben*⁴⁰ —, hogy a dísztermek a maguk érintetlen szépségükben maradjanak meg és az olvasótermek, valamint az ezekhez kapcsolódó

helyiségek, továbbá a legfontosabb különgyűjtemények elhelyezésére szolgálnak.”

A könyvtárosok annak idején a megoldást „szerencsésnek” minősítették. A Fővárosi Könyvtár átépítését a funkcionális elvek figyelembevételével ma korántsem tekinthetjük annak.

Ennek a jelentős könyvtári célra történt épületátalakításnak a körülményeit vizsgálva elgondolkozhatunk azon, amit *Wheeler* és *Githens* a figyelmünkbe ajánl:⁴¹ „Az esztétikai szempontokról kevés érdemeset lehet írni. Minden eset a maga megoldását követeli. A jó tulajdonságokat el kell fogadni és hangsúlyozni, a hibákat viszont rejtteni kell.”

Nyilvánvaló, hogy mind az átalakításoknál, mint az újjáépítéseknél a könyvtári funkció szolgálatából kell kiindulnunk. Bármely épület csak akkor alkalmas könyvtári átalakításra, ha a lényeges könyvtári feladatok kielégítését jól szolgálja. Az átépített részekben emellett természetesen a legnagyobb tiszteletben kell tartani az esztétikai elemeket. Meg kell őriznünk minden művészi értéket, s hacsak lehet, a történelmi vagy művészi szempontból értékes, régi, műemlék-jellegű épületek esetében esetleg többszöri átalakítások során megmászított épületrészeket, helyiségeket, berendezéseket stb. lehetőleg eredeti stílusukban, eredeti szépségükben kell helyreállítani, anélkül azonban, hogy ez a helyreállítás szolgai reprodukciójává lenne.⁴²

Az előadottakból is nyilvánvaló, hogy mint ugyancsak *Wheeler* és *Githens* megjegyzik:⁴³ „Az átalakítás nagyobb leleményességet kíván, mint egy új épület felépítése. Ha a változások behatóak s az épület szerkezetét is érintik, az építkezés költsége a tervezettnél könnyen több lehet, és az eredmény nem kielégítő kompromisszum”.

A második világháborút követő évek nagy hazai könyvtárilétesítménye, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Könyvtára is épületátépítés során kapott elhelyezést a Dimitrov téri volt Fővámpalotában. Az új egyetemi könyvtár, melynek tervezési munkálatai 1949/50 telén indultak meg, az *Ybl* Miklós építette hatalmas dunaparti palota emeleti, déli szárnyán kapott helyiségeket. Az átépítésről *Haraszthy* Gyula számolt be.⁴⁴

Az Országos Műszaki Könyvtár alapításának 75. évfordulóján költözött be a Múzeum utca 17. számú, gróf *Károlyi* István által *Fellner* Ferdinánd és *Helmer* Herman osztrák építészekkel megterveztetett, (1881) barokk palotába, annak megfelelő átépítése után. A sikeres átépítés terveit *Béla* Antal építész (KÖZTI) készítette el dr. *Tombor* Tibor könyvtáros konzultatív közreműködésével.⁴⁵

A Budavári Palota átépítésének műszaki és funkcionális(könyvtári-szakmai) tervezésével megbízott építészeknek és könyvtárosoknak a hazai átépítések során szerzett tapasztalatok s az azokból levonható és le is vont tanulságok mindenestre maradéktalanul rendelkezésükre álltak és megszívelhették azokat a tanácsokat is, amelyekre *Wheeler* és *Githens* hívták fel a figyelmet a maga idejében nagyjelentőségű munkájukban:⁴⁶

1. „Vedd számba mindazokat a területeket, amelyek egy jól működő könyvtárban szükségesek, mintha újat építenél, azután változtass a régi épületen, és tedd hozzá mindazt, ami csak kell ezeknek a szükségleteknek kielégítésére.”

2. „Mennél kevesebbet változtass, és mennél többet tégy hozzá, mert a hozzáépítés olcsóbb, mint a változtatás”

3. „Bontsd le a régít, és kezd előlről az építkezést, ha a változtatás közel annyiba kerülne, mint egy új épület; mert az átalakítás kompromisszum, és a javítási és karbantartási költségek magasabbak, mint az új épületé.”

A tervezők tehát széleskörű szakirodalmi dokumentációval közelítették meg a kérdést, éppen a legfontosabb alapelvek tisztázására. Nyomon követték a könyvtárépítés fejlődését a „raktárkönyvtári elv” kialakulása óta napjainkig.

Figyelembe vették azt a tanácsot is, amit egy kiváló néhai magyar könyvtáros, *Erdélyi Pál* (a róla elnevezett vasszerkezetű raktári állványzat és berendezés feltalálója) írt le 1912-ben.⁴⁷ „A könyvtárt építőnek legelőször azzal kell tisztában lennie, hogy épületét a saját könyvtára egyénisége szerint kell terveznie.” (Abban az időben a szakirodalom még nem igen emlegette a „funkció” elnevezést.) Egy másik, külföldi, korunkbeli könyvtáros⁴⁸ lényegében ugyanezt a gondolatot a következőképpen fejezi ki: „Minden építészeti terv saját probléma-komplexumát adja, és mindegyiket a maga útján kell megoldani.”

A „saját egyéniség”, a „saját probléma-komplexum” a tervezők előtt állt abban a leírásban, amelyet a könyvtár 1959-ben dolgozott ki „Az új Nemzeti Könyvtár építésének programtervezete” címen.

Ez a gondosan megírt tanulmány nemcsak az összes alapkérdéseket foglalta össze elvi útmutatás és kíváncsi formájában, de konkrét módon meghatározta a könyvtár területi igényeit is.

2. *Funkcionális elhelyezés*

a) *Elvi alapok*

Az elvi útmutatásoknak és a számszerű adatoknak az alapján kellett a könyvtár tervét elkészíteni, gondosan szem előtt tartva a könyvtár egységeinek funkcionális és szervezeti összefüggéseit, s egyeztetve a könyvtár szükségleteit az épület adottságaival.

A Budavári Palota krisztinavárosi épületében elhelyezendő könyvtár, az épület adottságainál fogva, alapjáibanvéve csak hagyományos elrendezésű lehet, tehát olyan, amelynek belső beosztása a klasszikus hármas tagoltság elvén: a könyvraktárak, az olvasótermek és a szolgálati helyiségek különállásán alapul. Egészen természetes viszont az, hogy az alapjában konzervatív, klasszikus elrendezésű könyvtárba be kell vinni minden olyan modern könyvtárépítési és berendezési elemet, aminek megvalósítására az épület lehetőséget ad. Itt egyébként meg kell jegyeznünk azt, hogy az európai tudományos nagy könyvtárakat — még a legújabbban épülteket is — általábanvéve ma is a klasszikus hármas tagoltság elvének bizonyos módosított formák közt történő érvényesülése jellemzi. Ennek a hármas tagoltságnak teljes feloldására, az egyes könyvtári funkciók helyileg való teljes összeolvasztására irányuló törekvés gyakorlatilag inkább csak az amerikai új egyetemi könyvtári építkezéseknél tapasztalható. Az a modern könyvtárépítési elv azonban, hogy az olvasót közelebb kell hozni a könyvhöz, hogy helyre kell állítani az eleven kapcsolatot az olvasó és a könyv között, módot kell adni az olvasónak arra, hogy a könyvtár olvasóterében szabadon mozoghasson, s az általa kívánt könyveket a polcra saját maga kikereshesse — ez az elv ma már általánosan elfogadottnak tekinthető. Ennek az elvnek a megvalósítását tűzte ki célul a Programtervezet (32. és köv. l). mikor az új épületben egy nagy olvasói térségben a közhasználatú általános olvasóterem mellett külön ifjúsági olvasóterem és több tudományos szakolvasóterem létesítését kívánta, a leggyakrab-

ban használt könyv- és folyóiratanyag minél nagyobb mennyiségének szabad használatú polcokon az olvasótermekben történő elhelyezésével. Ez az elgondolás a műszaki tervezési feladat kidolgozása során teljes mértékben megvalósíthatónak bizonyult, sőt a tervezett nagy olvasószolgálati térségben meg lehetett valósítani egy másik korszerű könyvtárépítési elvet, a flexibilitás, az alakíthatóság elvét is. Ezt a térséget olymódon képezi ki a tervezés, hogy a legnagyobb mértékben biztosítja a funkcionális egységen belüli későbbi esetleges változtatások — például az egyes olvasó helyiségek, a szabadpolcos térségek más elrendezése, bővítése, szűkítése, osztása, egybekapcsolása stb. — lehetőségét. A funkcionálisan belüli flexibilitást egyébként igyekezett a tervezés más funkcionális helyiségek kategóriákra — elsősorban a szolgálati helyiségekre — vonatkozóan is megvalósítani. Az egyes funkcionális főrészek közötti flexibilitást az adott épületben létesülő, klasszikus alapelvű, hármas tagoltságú könyvtárban nem lehet biztosítani, meggyőződésünk szerint azonban erre nincs is szükség.

Az elhelyezési terv kidolgozásánál alapkövetelményként állt a tervezők előtt, hogy azok az egységek kerüljenek egymás mellé, amelyeknek egymással funkcionális, illetve szervezeti kapcsolatuk van (több irányú kapcsolat esetében biztosítani kellett a több irányú érintkezést), s hogy a sorrendet a könyvtárat jellemző folyamatok (a könyv mozgása, az olvasó útja stb.) szabják meg.

Funkcionális szempontból úgy kellett az épület belső elrendezését megtervezni, hogy összefüggésben legyenek a raktárak a raktárakkal, az olvasó helyiségek pedig az olvasó helyiségekkel. Tehát legyen egy egységes raktári tömb és egy egységes olvasói tér, megfelelő közlekedő útvonalakkal. A közönség számára szolgáló helyiségek minden szinten zárt egységet alkossanak, s az olvasók számára biztosítva legyen a kényelmes megközelítés (az alsó bejárat kérdése). A raktárak legyenek jól megközelíthetőek mind a feldolgozó helyiségekből, mind az olvasótermekből; s az olvasótermekből ne csak liftek segítségével, hanem lehetőleg ugyanazon a szinten való közvetlen horizontális összeköttetés útján is (a különgyűjtemények esetében).

Adminisztratív szempontból szükséges a legnagyobb teherforgalmat lebonyolító IV. Főosztálynak (könyvforgalmi ügyek), valamint az I. Főosztályhoz tartozó Gyarapítási Osztálynak a posta- és teherforgalom lebonyolítására szolgáló kapu közelében való elhelyezése. Ugyanitt kell gondoskodni a csomagbontó és csomag-expediáló szolgálat elhelyezéséről is. Az Intézetvezetés helyiségeit centrálisan kell elhelyezni, hogy azok mind a könyvtári dolgozók, mind pedig a külső ügyfelek számára gyorsan és jól megközelíthetőek legyenek. A muzeális célu és kiállítási helyiségeket, amelyek nagyszámú látogatót vonzanak, lehetőleg a reprezentatív földszinti — Oroszlán-udvari — bejárat közelében kell elhelyezni s az olvasás zavartalanságának biztosítása érdekében el kell ezeket határolni az olvasószolgálati helyiségektől.

Az előbbieken vázlatosan felsorolt szempontokon kívül természetesen még számos egyéb szempont is figyelemmel kellett lennie a tervezésnek, amiknek felsorolására itt most nincs lehetőség. E mellett a könyvtár elhelyezési szempontjait állandó összhangban kellett tartani a műemléki szempontokkal is.

b) Megközelítés

Már az 1959. évi Programtervezet rámutatott arra, hogy milyen fontosak a könyvtárépület megközelítésének kérdései, s ugyanígy az épület belsejében fel-

merülő forgalmi problémák is.⁴⁹ Most — az épület belső elrendezésének ismertetése előtt — csak a megközelítés (olvasóforgalmi, szolgálati és teherkapuk, eligazítás, ruhatár, beiratkozás stb.) kérdésével kívánunk foglalkozni. A belső forgalom, a belső közlekedő utak problémáit helyesebbnek látszik az épület belső elrendezésének ismertetése után tárgyalni.

Az építési program és a műszaki tervezési feladat készítése idején már megoldottnak látszott a könyvtár olvasóforgalmi főbejáratának kérdése.

A tervezők rendelkezésére állott felmérési adatok azt mutatták, hogy a könyvtár által kért Palota téri bejárat kiépítésének nem lesz műszaki akadálya. Ennek alapján először az a terv alakult ki, hogy a Palota tér szintjén, az épület keletnyugat irányú középső főtengelyében egy 3 nyílásos olvasóforgalmi főbejárat s a főbejáratnál kialakítandó előcsarnokból a főtengely vonalában egy kb. 6—8 m széles és mintegy 30 m hosszú bejárat alagút épül, amelynek végén kiképzett csarnokszerű helyiségből két, egyenként 10 személyes gyorslift viszi majd az olvasókat az Oroszlán-udvar szintjén (V. épületszint) levő központi nagy előcsarnokba. Az alsó csarnokszerű helyiségből egy lépcső is vezetett volna az Oroszlán-udvar alatti IV. szintre.

Az elgondolás az volt, hogy ennek a Palota téri díszes bejáratú alagútnak a végpontjában levő csarnokszerű helyiség tulajdonképpen csak a személyszállító berendezések alsó végállomása lett volna, nyilvános szolgálati adminisztráció nélkül. A ruhatárt és a beiratkozást a tervezés az Oroszlán-udvari nagy előcsarnokban összpontosította oly módon, hogy az olvasó akár a Palota tér, akár az Oroszlán-udvar felől érkezik, ezen az úton ment volna át az olvasóforgalmi ellenőrzésen. A gyorslifteknek itt lett volna a felső végállomásuk, a Palota tér felől érkező olvasóknak tehát itt feltétlenül ki kellett volna szállniuk, és útjukat az olvasótermek felé csak ezzel a megszakítással, az olvasóforgalmi ellenőrzésen át folytathatták volna.

Említettük már, hogy a Tervfeladat kormányhatósági jóváhagyása során a jóváhagyó hatóság az alsó megközelítés új kidolgozására adott utasítást. Már a tervfeladat kidolgozása folyamán felmerült az a gondolat, hogy az alsó megközelítés kérdését mind a műszaki, mind a szakmai tervezőknek újból felül kell vizsgálniuk. A kérdés további vizsgálata két szempontból is szükségesnek látszott. Az egyik szempont az volt, hogy a Tervfeladatban kidolgozott megoldás — a 3 nyílásos főbejárat, a 30 méter hosszú díszes bejárat alagút és az annak végpontjában kiképzett előcsarnokból felvezető gyorsliftek — műszakilag nem látszott teljesen megnyugtatónak, mert az épület nagymértékű süllyedésével lehetett számolni, ami csak rendkívül költséges műszaki megoldásokkal lett volna kiküszöbölhető. A második szempont pedig az volt, s ez már a KÖZTI Műszaki Tanácsának az épület Tervfeladatát tárgyaló ülésén is felmerült, ⁵⁰ hogy kívánatos lenne a Tervfeladatban javasolt és csak könyvtári használatra szolgáló alagút és felvonó helyett egy olyan terv kidolgozása, amely egyszerűbb műszaki megoldásokkal a könyvtár és a Palotában elhelyezett egyéb intézmények személyi forgalmát egyaránt szolgálná. Ugyanilyen értelemben foglalkozott a kérdéssel több ízben is az Építésügyi Minisztériumban létesített Konzultatív Várbizottság⁵¹ az épület tervfeladatának tárgyalásával kapcsolatosan.

Az Építésügyi Minisztérium utasítására a Konzultatív Várbizottság a Tervfeladat jóváhagyása után újból tárgyalta a könyvtár és a Palota nyugati megközelítésének kérdéseit, majd megvizsgálták és megvitatták ezeket a kérdéseket

az Országos Széchényi Könyvtár és a Középülettervező Vállalat képviselői is.

A tárgyalások és megbeszélések alapján a műszaki tervezés az új feljárat helyét — a Tervfeladatban vázolt megoldástól eltérően — az épület észak-nyugati sarokrészében jelölte meg. Ezen a helyen, az északi szárny V. szintje külső helyiségsorának hozzákapcsolásával, kijáratral az Oroszlán-kapu felé, megfelelő előterek képzésével, 3 db 10 személyes gyorslift beépítésével a feljárat műszakilag megvalósítható. A könyvtár területi igényei az új feljárat létesítése következtében előálló területvesztés mellett (elvész a liftaknák helye és az V. szint északi frontja) kielégíthetők a rendelkezésre álló helyiségek megfelelő átcsoportosításával.

A könyvtár ezt a megoldást az alábbi feltételekkel vette tudomásul: a) tekintettel arra, hogy a krisztinavárosi épület nemzeti könyvtár céljaira történő elfogadásának alapfeltétele volt a nyugati alsó bejárat biztosítása, mert enélkül a könyvtár gyors megközelítése és korszerű üzemeltetése nem biztosítható, ezt a feljáratot gépi berendezéseivel együtt a könyvtár dolgozói és látogatói ingyenesen és szabadon használhatják; b) a feljárat meghatározott pontjain biztonságosan elzárható bejáratokat kell létesíteni a könyvtárba; c) mivel ez a feljárat a korábban tervezettől eltérően nem az épület funkcionális középpontjába — az Oroszlán-udvari előcsarnokba — hanem az Oroszlán-kapuhoz vezet, a könyvtár tudomásul veszi, hogy a feljáratot a Palotában elhelyezett egyéb intézmények dolgozói és látogatói is használni fogják, ezért a feljáratot biztonsági okokból a könyvtár egyéb helyiségeitől elkülönített forgalmi területté kell kialakítani.⁵²

A ruhatár és a beiratkozás az új elgondolás szerint is az Oroszlán-udvari nagy előcsarnokban marad, ahol az olvasók átmennek majd az olvasóforgalmi ellenőrzésen. Az új megoldás gyakorlatilag azt jelenti, hogy a könyvtárnak csak egy olvasóforgalmi bejárata lesz; az Oroszlán-udvarról nyíló, jelenleg is meglevő főbejárat. A Palota térről induló, három egységből álló gyorsliftrendszer s annak az V. szinten levő érkezési pontjától az Oroszlán-kapuig kiépítendő folyosó a megfelelő előterekkel közterület lesz, amit nemcsak az olvasók és könyvtári dolgozók, hanem a Palotában levő többi intézmény dolgozói és látogatói is használni fognak. Az olvasók ezen a közterületen át az Oroszlán-kapuhoz jutnak, s onnan az egyetlen főbejáraton át mehetnek be a könyvtárba.

A Tervfeladat jóváhagyása után tehát a Tervfeladatban kidolgozott javaslattól eltérően a most leírt módon oldódott meg a Nemzeti Könyvtár Palota tér felőli megközelítésének kérdése.

A könyvtár posta- és teherforgalmának lebonyolítására az épület III. szintjének északi oldalán, a Csikós-udvarról nyíló bejárat és részben ugyanennek a szintnek a déli részén az Oroszlán-udvari angol akna felől nyíló bejárat szolgál.

c) *Raktárak*

A végleges program elkészítésekor a tervezés első feladata az volt, hogy kijelölje az egyes funkcionális helyiségcsoportok, a nagy funkcionális egységek helyét az épületben olymódon, hogy ezeknek a funkcionális egységeknek az elhelyezése, egymással való kapcsolata a lehető legjobban biztosítsa a különböző funkciók elvégzését. El kellett tehát dönteni, hogy az épület melyik részében legyenek a könyvraktárak, a nyilvános szolgálat helyiségei és a szolgálati-feldolgozó helyiségek, továbbá az üzemek és műhelyek, a mozgalmi és társadalmi, jóléti, valamint egyéb helyiségek.

Ebben a vonatkozásban a kiinduló pontot a könyvraktárak (az egységes nagy raktári tömb) elhelyezésének az adott épületben megvalósítható egyetlen lehetősége jelentette. A könyvraktáraknak jól megközelíthetőeknek kell lenniök mind a feldolgozó, mind pedig az olvasó helyiségek felől. Ez a követelmény a könyvraktárak centrális elhelyezését teszi szükségessé. Az az elgondolás, amely szerint a központi reprezentatív lépcsőház megszüntetésével egyetlen központi raktári tömbbé lett volna alakítható a belső udvarok tere és a közéjük eső lépcsőházi épületrész (Programtervezet 24. 1.) építészeti okokból nem volt megvalósítható. Maradt tehát a Programtervezet által javasolt másik megoldási lehetőség: az épület két belső udvarának a II. épületszint (felső pince) padlózatáig lemélyített terében (az udvar további mélyítésére műszaki okoknál fogva nincs lehetőség), továbbá ezt a két térséget a központi nagy előcsarnok alatt a II. és III. épületszinten egymással horizontálisan összekapcsoló térben kell kiépíteni az egységes nagy könyvraktári tömböt. Ehhez a központi raktári tömbhöz csatlakoznak a III. és IV. épületszinten az épületnek az angoludvarra néző keleti traktusában emeletenként 2—2, összesen tehát 4 raktári szinten kiépülő keleti, és az épület nyugati oldalán az I. és II. épületszinten — az eredetileg odatervezett központi kazánház és biztosító tér helyén — létesítendő ugyancsak 4 szintes nyugati raktárak. A legutóbb említett nyugati raktárak kialakításának lehetősége a tervezési feladat kormányhatósági jóváhagyása során merült fel. A jóváhagyással kapcsolatosan ugyanis — mint arra már utaltunk — olyan döntés történt, hogy a Budavári palota-komplexum fűtését a budapesti déli és északi hőerőmű távfűtési rendszerébe való bekapcsolás útján kell megoldani. Az épület nyugati oldalára tervezett központi kazánteleg helye ennél fogva a Nemzeti Könyvtár számára felhasználhatóvá válik. További raktározási lehetőséget jelent az épület tűzbiztosan kiképzett tetőterében — részben az olvasótermek felett — kiépítendő tetőtérraktár, továbbá a VI. (különgyűjteményi) épületszint folyosóin és galériáin kialakítandó kisebb raktárak. A belső udvarok teréhez az északi és a déli oldalon csatlakozó folyosók helyén lehet elhelyezni mindkét épületszárnnyban a szolgálati lépcsőt, a kétfelé — egyik ajtajával a raktár, másik ajtajával a szolgálati traktus felé — nyíló nagy személyszállító-teherliftet, valamint a raktári belső, biztonsági célokat is szolgáló lépcsőt.

A könyvraktáraknak ez az elhelyezési terve elvben tehát azonos a Programtervezetben vázolt elhelyezési tervvel. Lényeges eltérést jelent azonban a korábbi tervtől az, hogy a belső udvarok tere nem épül ki az épület teljes magasságában könyvraktárrá, hanem csak a VII. szint padlózatáig, és a VII. szinten már ezt a területet is olvasószolgálati helyiségek céljára használja fel a tervezés. Ez a megoldás, aminek lehetőségére egyébként a központi lépcsőházi tér raktári célra történő átalakításával kapcsolatban a Programtervezet is utalt, a teljes raktáratorony kiépítése esetén rendelkezésre álló raktári területtel szemben 4 raktári szint, összesen tehát kb. 2600 m² raktári terület elvesztését jelenti. Ezt a veszteséget azonban kiegyenlíti az a raktárterület, amit a központi kazánháznak az épület nyugati részéből való kitelepítése következtében nyerünk. Ezzel az úgynevezett nyugati raktárral együtt az épületben kialakítandó raktárak összes alapterülete mintegy 15 000 m² lesz; a raktárhelyiségek belső magassága kb. 210 cm. Ezekben a raktárakban több mint 100 km hosszúságú raktári polcberendezést lehet elhelyezni, ami a Nemzeti Könyvtár állományi anyagának tá-

rolására a — várható gyarapodás figyelembevételével — előreláthatólag 40—50 évre elégséges.

Az udvari raktári tornyok 4 alsó raktári szintje a nagy előcsarnok alatti, bekötő raktárral együtt teljesen vasbeton szerkezetből készül. Az épülettől teljesen dilatált raktártornyok 18 méter mélyen a teherhordó márgába benyúló „Benoto”-rendszerű cölöpökre épülnek. Ez a hatalmas összefüggő vasbeton szerkezet a raktár 1., 2., 3., és 4. szintjén olyan erős vasbeton födémeket kap, amelynek mindegyike alkalmas arra, hogy az egész szinten tömör raktározást lehessen megvalósítani.

A négy vasbeton szinthez kapcsolódik mindkét udvari raktár esetében a 7—7 emeletes acéltorony, amely a régi épülettől független acélszerkezetként áll majd vasbeton aljzatán. Az acéltornyok minden egyes födéme tűzbiztos vasbeton födém lesz. Ez az építészeti megoldás az egyes raktári szinteket egymástól teljesen elszigetelt, tűzbiztos térséggé alakítja. A kétségen kívül költségesebb, de újszerű megoldás *minden tekintetben* biztosítani tudja a Nemzeti Könyvtár nagy értékű anyagának legbiztonságosabb megőrzését.

A raktári térségek belső beosztásával, a raktári berendezéssel, a helyiségek kiképzésével, a raktárak és olvasótermek, valamint a feldolgozó helyiségek kapcsolatával az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtárépítési Munkacsoportja a már említett külön raktári tanulmányban kíván foglalkozni, ezért ezekre a kérdésekre most nem térünk ki.

d) *Olvasószolgálat, nyilvánosságügyi helyiségek*

Funkcionális szempontból az látszott célszerűnek, hogy az épület közepét elfoglaló nagy központi előcsarnok a fölötte és közvetlenül körülötte elterülő térséggel, továbbá az épületnek ehhez a központi térséghez közvetlenül kapcsolódó nyugati és keleti traktusa legyen a nyilvános szolgálat céljára kijelölt terület, oly módon azonban, hogy a könyvtár nyilvános szolgálata csak az V. épületszinten, vagyis az Oroszlán-udvar felőli földszinten kezdődjék.

Az V. szinten a nyilvánosságügyi célját tulajdonképpen még csak a nagy előcsarnok, az ott elhelyezett felvilágosító-beiratkozó állomással és ruhatárakkal, a reprezentatív lépcsőház, valamint az épület északi szárnyának az Oroszlán-udvarra néző keleti traktusában elhelyezett Kisnyomtatványtár olvasóterme és reference helyisége szolgálja, közvetlenül a III. és IV. épületszint ugyanezen traktusában elhelyezett kisnyomtatvány raktárak és a hozzájuk kapcsolt szolgálati-feldolgozó helyiségek felett; azokhoz közvetlen belső lépcső- és liftesatlakozással.

A VI. szinten már kiszélesedik a nyilvános szolgálat területe, s a középső térben elhelyezett kiállítási, reprezentatív és muzeális helyiségeken felül elfoglalja az épület nyugati és keleti traktusának jó részét is. Itt kapnak helyet az ezen a szinten elhelyezett különgyűjtemények olvasótermei. (Az északi és déli traktusban, valamint a keleti és nyugati traktus egy részében ugyanezen különgyűjtemények feldolgozóhelyiségei lesznek.)

A VII. szint és az épületnek csak a középső részén kiépített VIII. szint már teljes egészében a nyilvános szolgálaté. A VII. szint mint az olvasóforgalom főterülete a következő helyiségeket foglalja magában: központi elhelyezésű katalógusterem, bibliográfiai olvasóterem, szabadpolcos általános, valamint tudományos szakolvasótermek, hírlap-olvasóterem, kutatószobák, gépelő helyiségek,

zártanyag olvasó és mikrofilm olvasóterem, ifjúsági olvasóterem, a déli traktusban lesznek a tájékoztató osztály munkahelyei, az északi traktusban pedig az olvasószolgálat adminisztratív helyiségei és a gyorsmásoló (mikrofilm megrendelő) helyiségek; ugyanitt biztosított helyiséget a tervezés a kölcsönzőszolgálat (könyvtárközi kölcsönzés) számára is.

A VIII. szint középső részét a 250 személyes nagy előadóterem foglalja el. Az Oroszlán-udvarra néző keleti oldalon lesz a könyv- és hírlapklub helyisége, és a könyvtár kis múzeuma, a budai hegyekre néző nyugati oldalon pedig társalgó, büfé és dohányzó áll majd az olvasóközönség rendelkezésére. A keleti és nyugati oldal galériás osztásával kiképzett IX. épületszinten „pihenő” olvasóterek lesznek. A VIII. szinthez kapcsolódó tetőtérben el lehet helyezni összesen 24 kutatófülkét tudományos kutatók számára.

A VII. épületszintre tervezett olvasói tér kiképzése jelentette talán a legnagyobb problémát és okozta a legtöbb gondot az új elhelyezési terv kidolgozására irányuló előkészítő tárgyalások folyamán. A Programtervezet az olvasószolgálati szinten elhelyezendő olvasótermek helyszükségletét (a szabadpolcos térségek nélkül) mintegy 1500 m²-ben jelölte meg, ami 400—450 olvasóhely berendezését jelenti. A mostani program előkészítését megelőző tárgyalások során is egyöntetű volt az a vélemény, hogy a Nemzeti Könyvtár új épületének olvasószolgálati szintjén *legalább 400 olvasóhely* berendezését feltétlenül biztosítani kell. Emellett biztosítani kell ugyanebben a térségben mintegy 100 000 kötet könyv szabadhasználatú polcokon való elhelyezését is. Az ehhez szükséges tér azonban a VII. szinten nem áll rendelkezésre akkor, ha a raktár ezen az emeleten is keresztülfut. A probléma igen alapos szakmai és műszaki megvitatása után *Havassy Pál* felelős tervező javaslatára az az egységes állásfoglalás alakult ki, hogy az épület két belső udvarának térségét csak a VI. épületszintig kell könyvraktárnak kiépíteni és a VII. — olvasószolgálati szinten — már az eredetileg raktárnak tervezett területeket is olvasótermek céljára kell igénybe venni; vagyis az olvasói tér növelése érdekében áldozatot kell hozni a raktár befogadóképességének rovására. Raktári pótépületről nyilvánvalóan lehet majd gondoskodni, ha a könyvtár raktárai megtelnének, az olvasóhelyeket azonban már most biztosítani kell s az olvasói tér növelésére más lehetőség nincs. Indokolja még ezt a megoldást az is, hogy az ily módon megnagyobbított egységes épületszinten egy *minden tekintetben korszerű s a legnagyobb mértékben flexibilis* nagyolvasói tér kialakítására nyílik lehetőség.

A VII. épületszintre tervezett nagy olvasói tér olvasó-helyiségeinek — (általános olvasóterem, ifjúsági olvasóterem, bibliográfiai olvasóterem, tudományos szakolvasótermek, kutatószobák, zártanyag olvasó, mikrofilmolvasó) — összes területe a galériákkal együtt meghaladja a 3500 m²-t. Ezen a területen és a VIII. épületszintre tervezett kutatófülkékben, a mintegy 100.000 kötetnyi szabadpolcos könyvanyag mellett összesen 470 olvasóhelyet lehet berendezni.

Ezenfelül a VI., illetve V. épületszinten levő különgyűjteményi olvasótermekben (a Zeneműtár és a Színháztörténeti Tár közös olvasóterme, a Régi és Ritka Nyomtatványok Tára és a Kézirattár közös olvasóterme, térképtári olvasó, kisnyomtatvány-olvasóterem) összesen még 70 olvasóhely berendezésére van lehetőség. Az összes olvasóhelyek száma tehát 540 lesz.

e) *Szolgálati helyiségek*

A harmadik nagy funkcionális egységnek, a feldolgozómunkának, illetve ad-

minisztrációnak a helyiségeit az épület külön-külön szolgálati lépcsővel, személyszállító és teherlifttel ellátott északi és déli traktusában helyezi el a tervezés. A VII. szinten — mint arról már szó volt — csak néhány helyiség szolgál ennek a funkciónak a céljára. A szolgálati helyiségcsoport területe azonban annak megfelelően bővül felülről lefelé, ahogyan a nyilvános szolgálat által elfoglalt terület alulról felfelé szélesedik. A VI. szinten már az egész északi és déli oldal, sőt a keleti és nyugati traktus egy-egy része is szolgálati helyiség. Az V. szint legnagyobb részét szolgálati helyiségek foglalják el. Ennek a szintnek az egész északi frontja, ahová korábban szolgálati helyiségek voltak tervezve, a Palota téri alsó bejáratnak már ismertetett új megoldása következtében, a könyvtár egyéb helyiségeitől elkülönített forgalmi terület lesz. Az eredetileg ide tervezett szolgálati helyiségeknek elhelyezéséről a tervezés ugyanezen a szinten, bizonyos átcsoportosítások útján gondoskodott. A IV. szint már majdnem teljes egészében szolgálati helyiség, s csak az angolaknára néző keleti traktusban lesznek raktárak. Szolgálati helyiségek foglalják el a III. szint teljes északi és nyugati traktusát is. (A déli oldalon a könyvkötészet helyiségei vannak elhelyezve s az angol-aknára néző keleti traktus ezen a szinten is raktár.)

f) *Üzemek, műhelyek* elhelyezésének célját szolgálja az épület II. szintjének északi és déli traktusa. Ezeknek az épületrészeknek a természetes világítását és szellőztetését az épület északi és déli oldalán létesítendő új angol-aknák fogják biztosítani. Az északi oldalon a mikrofilm, foto- és másolólaboratóriumot, a déli oldalon pedig a sokszorosítóüzemet és a könyvkötészet egy részét lehet elhelyezni. A könyvkötészet, illetve restauráló műhely többi helyisége közvetlenül e helyiségek fölött, a III. szint déli traktusában, illetve kis részben a tetőtérnek ugyanezen oldalán lesz (fertőtlenítő).

g) *Mozgalmi, társadalmi és jóléti helyiségek*

A mozgalmi, társadalmi és jóléti helyiségek különböző rendeltetésüknek megfelelően az épület különböző részein kapnak elhelyezést. A Párt, a Szakszervezet és a KISZ helyiségei az V. épületszint, tehát az Oroszlán-udvar felőli földszint keleti traktusában, az igazgatási helyiségek és az Oroszlán-udvari főbejárat közelében lesznek.

A természetes világítás nélküli, kondicionált levegőjű, illetve közvetett szellőztetésű központi nagy raktárban dolgozó raktári személyzet pihenő helyiségeit a VI. szint déli traktusában, közvetlenül a Raktári Osztály szolgálati helyiségei mellett helyezte el a tervezés.

A VII. — olvasószolgálati — szint déli traktusában lesz az orvosi (gyengélkedő) szoba. Ugyanezen épületszint északi traktusában az Oroszlán-kapu fellett levő nagy terem lehet majd a könyvtár dolgozói számára klub-helyiségnek berendezni, amely kisebb előadóhelyiségnek is használható. A szükséges öltöző és fürdőhelyiségek létesítéséről valamint a Programtervezetben egyéb helyiségek elnevezés alatt összefoglalt helyiségek (portásfülkek, tűzoltók helyiségei, WC-k-mosdók, anyagraktárak stb.) megfelelő elhelyezéséről az épület különböző részeiben történik gondoskodás.

h) *Belső forgalom. Közlekedő utak.*

A nagy funkcionális egységek elhelyezési tervének ismertetése után kell foglalkozni a belső forgalom, a belső közlekedő utak kérdésével. A két belső udvar

terében, a központi előcsarnok alatti térben és a keleti angol aknára néző térségben kiépített *központi raktár* egységes tömböt alkot. Ennek az egységes raktári tömbnek különböző szintjeit szervesen kapcsolja egybe a (két udvari térség és az északi valamint a déli szolgálati traktus közötti terekben elhelyezett) valamennyi raktári szinten végigfutó belső raktári lépcső és a személyszállító, illetve teherlift. Ezenfelül kisebb könyvlift, továbbá a II. és III. épületszinten egybekapcsolt raktári térben a belső udvarok raktári térségeit összekötő horizontális szállítóberendezések fogják az olvasótermek jó kiszolgálását biztosítani.

A tetőtérben elhelyezett raktárakat a központi nagy raktári tömbbel a már említett belső raktári lépcsők és szolgálati, illetve teherliftek kapcsolják össze. A VII. épületszinten levő nagy olvasói térhez úgy kapcsolódnak ezek a tetőtérraktárak az épület külső traktusaiban felülről, mint ahogy a belső udvarok terében kiépített raktárak alulról csatlakoznak a rájuk helyezett olvasótermekhez.

A raktárakhoz hasonlóan ugyancsak egységes tömböt alkotnak a központi nagy előcsarnok terében és a közvetlenül ahhoz csatlakozó térben, az V. szinttől kiindulva fölfelé mind nagyobb területet elfoglaló *nyilvános szolgálati helyiségek* is. Ezeknek vertikális összeköttetését a központi nagy reprezentatív lépcső, illetve a VI. szinttől kezdve a központi térség északi és déli oldalán elhelyezett lépcsők, valamint az V. szinten levő előcsarnokból kiinduló szállítóberendezések — lift és páternoszter — biztosítják. Azok az olvasók és muzeális érdeklődésű látogatók, valamint azok az ügyfelek és könyvtári dolgozók, is akik a Palota tér felől, az épület észak-nyugati sarokrészében megépülő gyorslifteken érkeznek a könyvtárba, az V. szint északi oldalán kiépítendő közforgalmi területen át jutnak az Oroszlán kapunál kiképzett csarnokszerű helyiségbe, ahonnan az Oroszlán-udvaron át közelíthetik meg a könyvtár főbejáratát. A könyvtári dolgozók számára a gyorsliftek felől, illetve a közforgalmi folyosó felől külön szolgálati bejáratok létesítéséről is gondoskodás történik.

A harmadik nagy funkcionális egység, a *szolgálati helyiségcsoport* megközelítésének egyik legfontosabb pontja az épület északi, tehát egyik szolgálati traktusában, a III. épületszinten a Csikós-udvar felől nyílóan a könyvtár nagy teherforgalmi és szolgálati bejárata. Ez éppen szemben lesz a raktárak és a szolgálati helyiségek tárgyalásakor már említett északi szolgálati- és teherlifttel, melynek alsó kiindulópontja a II. épületszinten, felső végpontja pedig a tetőtérben van, továbbá kapcsolatban lesz a lift mellett kiépített szolgálati lépcsővel, amely a II. épületszinttől a VIII. épületszintig vezet. (A lift másik oldalán levő belső raktári lépcső a II. épületszinttől, tehát a legalsó raktári szinttől ugyancsak a tetőtérig, a legfelső raktári szintig felvisz.) Ezen a bejáraton bonyolódik majd le a könyvtár posta- és teherforgalma. Az épület déli oldalán levő szolgálati- és teherliftnél, illetve szolgálati lépcsőnél ilyen szolgálati és teherkapu kiépítésére nincs lehetőség; ezt részben pótolni fogja az Oroszlán-udvari angol-akna felül ugyanezen az épületszinten nyíló kapubejárat. Ezen lehet lebonyolítani majd a sokszorosító üzem és a könyvkötészet teherforgalmát.

Az egyes funkcionális egységek elhelyezési rendje biztosítja a raktárak jó megközelítését mind a feldolgozó helyiségek, mind pedig az olvasótermek felől. A nagyközönség számára szolgáló nyilvánosszolgálati helyiségek minden szinten zárt egységet alkotnak, szigorúan elhatárolva azoktól az útaktól, amelyeken a könyvek mozgathatása történik, s az olvasók útvonalait a szolgálati útvonalaktól

is függetleníteni lehet. Biztosítva van az üzemek jó funkcionális kapcsolódása is, a megfelelően elhelyezett liftek és lépcsők útján.

i) *Területi adatok*

A Budavári Palota krisztinavárosi épületében kialakítható helyiségek, illetve funkcionális helyiségcsoportok területi adatait, egybevetve a Programtervezetben megadott helyiségükségleti adatokkal az alábbi összehasonlító táblázat mutatja:

A helyiségcsoportok megjelölése főbb funkciók szerint	Az 1959. évi programtervezet szerinti helyiségükséglet (a KMK helyiségei, az óvóhelyraktárak, a szolgálati lakások és garázs nélkül)	Az 1961. évi tervezési program és műszaki tervezési feladat szerinti kialakítható helyiségek alapterülete és százalékaránya	
Könyvraktárak	21 740 m ²	15 020 m ²	52,3%
A nyilvános szolgálat helyiségei (olvasótermek, katalógus, ruhatárak, kiállítási helyiségek, előadóterem, büfé stb.)	5 735 m ²	7 065 m ²	24,6%
Feldolgozó és adminisztrációs (szolgálati) helyiségek	4 752 m ²	4 820 m ²	16,8%
Üzemek, műhelyek és anyagraktárak	1 569 m ²	1 186 m ²	4,1%
Mozgalmi, jóléti és társadalmi helyiségek (Párt, Szakszervezet, KISZ, klub, orvosi szoba, pihenők, zuhanyozók stb.)	700 m ²	633 m ²	2,2%
Összesen:	34 496 m ²	28 724 m ²	100%

Látható ebből a táblázatból, hogy a Programtervezetben megjelölt helyiség-ükséglet az épületben a könyvraktárak kivételével — amiről az előbbieken szoltunk — teljes mértékben kielégíthető, sőt a könyvtár nyilvános szolgálatának céljára a tervezés során a Programtervezetben megjelölt szükségleten túlmenően sikerült helyet biztosítani. Az egyes funkcionális helyiségeknek az az aránya, amit a táblázat mutat, s ami szerint az összes rendelkezésre álló helyiségekből 52,3% jut a könyvraktárakra, 24,6% a nyilvános szolgálati helyiségekre, 16,8% a feldolgozó és adminisztrációs (szolgálati) helyiségekre, 4,1% üzemekre és műhelyekre s végül 2,2% mozgalmi, jóléti, és társadalmi helyiségekre, nemzeti könyvtári viszonylatban igen kedvezőnek mondható.

3. *Institucionális elhelyezés. A könyvtár egyes szervezeti egységeinek elhelyezése*

A könyvtári szervezet, illetve adminisztráció szempontjából az elhelyezési terv az egyes épületszintek beosztását tekintve a következő képet, illetve összefüggéseket mutatja; figyelmen kívül hagyva most a raktári célra szolgáló helyiségeket.

Az első épületszinten a raktárakon kívül egyéb funkcionális célú helyiség nem lesz. A II. épületszint a raktárakon kívül üzemek és műhelyek elhelyezésére szolgál. A déli oldalon a könyvkötészet és a sokszorosító, az északi oldalon pedig a fotolaboratorium kap helyet. Ezek az üzemek szervezetenként és funkcionálisan is jól kapcsolódnak a megfelelő szervezeti, illetve funkcionális egységekhez.

A III. szint északi és nyugati traktusát a Könyvforgalmi Főosztály (IV. Főosztály) helyiségei foglalják le. Ennek a szintnek a Csikós-udvarra néző északi

oldalán van a posta- és teherforgalmat lebonyolító szolgálati bejárat, mellette a központi csomagoló és postázó helyiséggel. E Főosztály egyes egységeit úgy kellett elhelyezni, hogy a nagy posta- és teherforgalmat lebonyolító Kötelesspéldánycsoport és a Könyvelosztó, majd az ennek helyébe lépő tároló könyvtári adminisztráció legyen közel a teherkapuhoz. A teherkapu és az ahhoz kapcsolódó teherlift közelében célszerű elhelyezni az ugyancsak nagy postaforgalmat lebonyolító Nemzetközi Csereszolgálatot is, amely szintén a Könyvforgalmi Főosztály keretébe tartozik. Tekintettel arra, hogy ez a részleg a III. szinten már nem volt megfelelően elhelyezhető — a III. épületszint déli traktusába funkcionális okokból a könyvkötészetet, illetve restauráló műhelyt kellett elhelyezni — az látszott helyesnek, hogy ennek az osztálynak a helyét, közvetlen lift összeköttetés biztosításával az V. szint nyugati traktusában jelölje ki a tervezés, amit az is indokol, hogy ennek az osztálynak a munkája bizonyos vonatkozásokban kapcsolódik az V. szinten elhelyezett Intézetvezetéshez.

A IV. épületszint a gyarapító, feldolgozó és bibliográfiai munka szintje éspedig mind a könyvek, mind a folyóiratok tekintetében. Egy korábbi elgondolás szerint ezen a szinten csak a Könyvek Főosztályához (I. Főosztály) tartozó Gyarapítási, Feldolgozó és Bibliográfiai Osztály helyiségei lettek volna elhelyezve s a Hírlaptár szolgálati helyiségei a VI. és VII. épületszinten kaptak volna elhelyezést. Számos érv szól azonban amellett, hogy a könyvtár egész gyarapító, feldolgozó és bibliográfiai munkája — kivéve természetesen a speciális különgyűjtemények: a Zeneműtár, a Színháztörténeti Tár, a Térképtár, a Kisnyomtatványtár, a Kézirattár és a Régi és Ritka Nyomtatványok Tára feldolgozó munkáját — egy helyen, egy egységes elhelyezési rendben történjék. Ezt a jó megközelítés és az egész épületben érvényesülő funkcionális, elhelyezési továbbá nagyüzemi szervezési rend szempontjai egyaránt indokolják. Ezért végül is a Hírlaptár szolgálati (feldolgozó) helyiségeit a IV. szint déli traktusában helyezte el a tervezés. A IV. épületszint tervezett beosztása biztosítja a jó összeköttetést a Kötelesspéldánycsoport és a Gyarapítási Osztály között, és biztosítja azt is, hogy a Gyarapítási Osztályt felkereső ügyfelek viszonylag egyszerű útvonalon jussanak el az osztály hivatali (ügyfelfogadó) helyiségeibe.

Az V. szint legnagyobb részét az igazgatási helyiségek (Intézetvezetés, Igazgatási Osztály, Gazdasági Hivatal, Központi Iktató és Irattár), továbbá a társadalmi és mozgalmi helyiségek (Párt, Szakszervezet, KISZ) és kisebb részben a Nemzetközi Csereszolgálat szolgálati helyiségei, valamint a Kisnyomtatványtár olvasó, illetve reference helyiségei foglalják el. Ez utóbbiakról már korábban szóltunk. Most még csak az igazgatási helyiségekre vonatkozóan kívánunk annyit megjegyezni, hogy ezekben a belső forgalom mellett nagy külső félforgalmat is kell lebonyolítani s így ezen az épületszinten történő központi elhelyezésük feltétlenül célszerű és indokolt.

A VI. szint a különgyűjteményeknek, valamint a könyvtár kiállítási és reprezentatív termeinek a szintje. Eddig a szintig vezet fel a reprezentatív lépcső. A központi térség keleti oldalán, a lépcső és a liftek érkezési pontjánál három reprezentatív termet alakít ki a tervezés az ugyanezen a szinten elhelyezett történeti táruk gyűjtőkörébe tartozó anyag bemutatására. A központi tér nyugati oldalának közepén lesz a könyvtár váltakozó kiállítások rendezésének célját szolgáló terme. Ehhez csatlakozik északi és déli irányban még egy-egy muzeális

jelleggel berendezett reprezentatív helyiség: a Zeneterem és az Emlékkönyvtárak terme. Ezekben a termekben lehet — szűkebb keretek között — megvalósítani a Programtervezetnek a muzeális különgyűjtemények reprezentatív teremsorának kialakítására és berendezésére vonatkozó elgondolásait. Kiállítási célokra kell kialakítani, a már említett helyiségeken felül, ezen a szinten a központi nagy lépcsőházat körülvevő díszes térséget is, amely kiválóan alkalmas a Programtervezet által kívánt állandó kiállítások, a magyar írás és könyvtörténeti, esetleg könyvtártörténeti, továbbá a magyar irodalomtörténeti állandó kiállítás létesítésére.

A VI. épületszintnek ez az előbbieken vázolt központi elhelyezésű díszes helyiségcsoportja lesz tehát az a térség, amelyben a Nemzeti Könyvtár ritkabecsű értékeinek megfelelő környezetben való bemutatásával, kiállítások rendezésével, saját múltjának, a magyar könyv és a magyar irodalom történetének szemléltetésével teljesítené a beáramló látogatótömegek előtt társadalomnevelő feladatait. A könyvtár nyilvánosságügyi funkciójának ezt a részét el kell határolni az olvasószolgálattól, mert nem engedhető meg, hogy a könyvtárat, mint látványosságot felkereső látogatók — s a Várban igen nagy idegenforgalomra is számítani kell — megzavarják az olvasótermekben folyó munkát. E követelménynek teljes mértékben eleget tesz ezeknek a nyilvánosságügyi helyiségeknek a tervezett elhelyezése. Az olvasótermek ezen a szinten is elkülönülnek a muzeális bemutató jellegű reprezentatív helyiségektől, a következő VII. szint pedig már tisztán olvasószolgálati célokat szolgál. A VIII. szinten, amely a nyilvánosságügyi pihenőszintje (könyv- és hírlap-klub, társalgó, dohányzó, büfé) s egyben egy nagy előadóterem elhelyezésére is lehetőséget nyújt, már fellazul a különböző jellegű nyilvánosságügyi funkcióknak ez az elkülönülése. Az ehhez a szinthez kapcsolódó tetőtérben nyílt lehetőség 24 (szükség esetén 48) kutatófülke elhelyezésére.

Visszatérve most a VI. szint helyiségeinek elrendezésére, a már említett reprezentatív, muzeális jellegű és kiállítási helyiségeken felül, ezen a szinten a Nemzeti Könyvtár különgyűjteményei kapnak elhelyezést, a Hírlaptár és a Kisnyomtatványtár kivételével: ez utóbbiak elhelyezéséről már szó volt a IV. és az V. szint beosztásának tárgyalásánál. A VI. szinten elhelyezett különgyűjtemények helyiségeinek elrendezése az egész épület funkcionális tagolódását követi. A központi nyilvánosságügyi térséghez csatlakoznak az olvasótermek s nagyjából az északi és déli traktust foglalják el a feldolgozó helyiségek. Ezt a funkcionális beosztást követve az épület déli oldalán kap helyet a Kézirattár és a Régi és Ritka Nyomtatványok Tára, az északi oldalon pedig a Színháztörténeti Tár, a Zeneműtár és a Térképtár. A különgyűjtemények terében tehát egymás mellett, egymáshoz csatlakozóan vannak elhelyezve az egyes gyűjtemények nyilvánosságügyi és feldolgozó helyiségei, amint ezt a Programtervezet is kívánta, s a csatlakozó raktári szinteken lehet majd ezeknek a különgyűjteményeknek a raktárait is elhelyezni. Ennek a szintnek a déli szolgálati traktusában lesznek a Raktári Osztály adminisztrációs helyiségei, a raktári személyzet pihenő helyiségeivel.

Az épület VII. és VIII. szintje teljes egészében nyilvánosságügyi terület. Erről már szóltunk a funkcionális egységek elrendezésének tárgyalása során. Említettük akkor azt is, hogy a VII. szintre tervezett nagy olvasói teret a legnagyobb mértékben flexibilisen kell és lehet kialakítani. A flexibilitásnak ez az igénye a szolgálati helyiségek vonatkozásában is nagymértékben kielégíthető. A szolgálati helyiségek elhelyezésének az egész épületben érvényesülő egységes

rendje, mely szerint ezek a helyiségek egymással horizontálisan és vertikálisan kapcsolódó épületrészeket foglalnak el, már magábanvéve is biztosítja a funkcionális egységeken belül az átalakíthatóságot anélkül, hogy az ilyen átalakítás valamelyik másik funkcióra illetve más funkcionális egységre zavarólag hatna. Ez a belső flexibilitás még növelhető azáltal, hogy a szolgálati-feldolgozó helyiségeket lehetőleg büröszerűen, kevés válaszfallal képezi ki a tervezés, s csak ott létesít kisebb szolgálati helyiségeket, ahol azt a munka természete valóban megkívánja.

4. *A helyiségek belső kiképzése. Berendezés, felszerelés. (Irányelvek).*

A helyiségek belső kiképzésének általános követelményeit a funkcionális szempontok és a korszerű könyvtári igények határozzák meg.

A nyilvános szolgálati helyiségeknél is elsősorban a célszerűségi, funkcionális szempontokra kell figyelemmel lenni, emellett azonban — különösen az Oroszlán-udvari bejáratnak és előcsarnoknak, továbbá a központi barokk díszlépcsőnek, a VI. épületszint központi kiállítási csarnokának s az itt elhelyezendő reprezentatív és kiállítási helyiségeknek a kiképzésénél — különleges esztétikai, művészeti szempontoknak is érvényesülniök kell. Különösen a nyilvános szolgálati helyiségek megtervezésénél nem hagyható figyelmen kívül az, hogy a Budavári Palota, a helyreállítási munkálatok befejezése után külső megjelenési formájában is Budapest egyik legszebb épülete s éppen a Nemzeti Könyvtárnak, a Nemzeti Galériának és egyéb kulturális intézményeinknek ottani elhelyezése folytán idegenforgalmi látványosság is lesz.

Tudatában vannak azonban a tervezők annak, hogy az épület helyiségeinek reprezentatív jelleggel történő kiképzése semmiképpen sem történhetik a sajátlagos könyvtári funkció rovására. A reprezentációs és funkcionális szempontokat egészséges összhangban kell tartani úgy, hogy a két szempont összeütközése esetén a forma alkalmazkodjék a funkcióhoz. A funkcionális követelmények hiánytalan kielégítése elsőrendűen fontos az olvasótermek kialakításánál és belső kiképzésénél. Ezt a célt szolgálja az olvasószolgálati helyiségeknek a könyvtár egyéb nyilvánosság-szolgálati funkcióitól (kiállítási, muzeális térségek) való elhatárolása. Az olvasószolgálati helyiségek belső kiképzésénél nagy jelentősége van a padló és falburkolat anyagának is. Feltétlenül szükséges az olvasótermek padlózatának olyan anyaggal való borítása, melynek hangelnyelő tulajdonsága van s emellett nem csúszik. Ez alapvető követelmény minden olvasószolgálati helyiség megépítésénél, mert enélkül azokban zavartalan munkát folytatni nem lehet s az olvasókat nemcsak a külső, hanem a belső zajoktól is meg kell kímélni. Ugyanezen okból szükséges az oldalfalakat, sőt a mennyezetet is hangtompító borítással ellátni. A hangtompító burkolatok alkalmazásának különös jelentősége van azért is, mert ezekben az olvasótermekben igen nagy mennyiségű könyvanyagot szabadhasználatú polcokon fog a könyvtár elhelyezni, s ennek a szabadpolcos könyvanyagnak a használata az olvasók gyakori mozgásával jár. Biztosítani kell az olvasótermekben az ajtók zaj nélküli csukódását is.

Az olvasótermeket olyan ablakokkal kell felszerelni, amelyek a termek üzemben léte alatt, az alsó ablaktáblák kitérása nélkül, szabályozható természetes szellőzést tesznek lehetővé. A közvetlen napfény beáramlásának megakadályozásáról megfelelő védőberendezések, redőnyök alkalmazásával kell gondoskodni. Ilyen védőberendezések felszerelése nemcsak az olvasótermekben (tetővilágítás!),

kiállítási és reprezentatív helyiségekben, hanem a szolgálati helyiségekben és az üzemekben, műhelyekben is szükséges.

A VIII. szinten levő nagy előadótermet, a terem változó funkciói (előadóterem, tanterem, hangversenyterem) által meghatározott esztétikai és akusztikai igényeknek megfelelően kell kiképezni. Figyelemmel kell lenni a különleges akusztikai igényekre a VI. szinten levő zeneteremben és a Zeneműtár lehallgató fülkéiben. Biztosítani kell az összes írógépelő fülkék teljes hangszigetelését s az összes olyan gépek, szerkezetek és berendezések zajtalan működését, amelyeket az épületgépészet telepít az épületbe. (Szellőző, fűtő, kondicionáló, világító, jelző berendezések stb.)

A raktári helyiségek kiképzése és belső berendezése, — mint arra már utaltunk — a raktárak különleges statikai, szigetelési, fűtési és légkondicionálási problémáival külön tanulmányt igényel.

A szolgálati helyiségek, üzemek, műhelyek, valamint a mozgalmi, társadalmi és jóléti helyiségek belső kiképzését a már folyamatban levő részletes belső tervezés során a legkorszerűbb módon kívánják a tervezők megoldani, mindig gondosan szem előtt tartva az érvényben levő előírásokat. Az érvényes szabványok szerint kell kialakítani a WC csoportokat, a ruhatárakat és mosdóhelyiségeket is.

A kötészetet és restauráló műhelyt, továbbá a sokszorosító üzemet hézagmentes melegpadló burkolattal, a fotó és másoló laboratóriumot, valamint a tetőtérben levő könyvfertőtlenítő helyiségeket pedig saválló és szigetelő melegpadló burkolattal kell ellátni. A kötészet és a sokszorosító üzem nagyszúlyú gépei számára süllyesztett alapozásokat kell készíteni.

Mindezeknek a követelményeknek a hiánytalan megvalósítása már a részletes tervezés és kivitelezés feladata.

A további részletes tervezési munka körébe tartozik a Nemzeti Könyvtár új berendezésének (beépített és mobil bútorok) megtervezése és az épülettel, illetve az új elhelyezéssel összefüggő egyéb felszerelési tárgyokról, valamint az épületben elhelyezendő képzőművészeti alkotásokról történő gondoskodás. A tervezőmunkának ez a része ez idő szerint még csak előkészítő szakaszában van s a részletes tervek a krisztinavárosi épület megépítése ütemének megfelelően készülnek el. A Budavári Palota beruházási programja a Nemzeti Könyvtár új elhelyezésével kapcsolatos berendezés és az épülettel összefüggő felszerelés költségeit is előíranyozta, sőt előíranyozta ezen felül bizonyos olyan képzőművészeti alkotások költségeit is, amelyeket részben az épület külső díszítésére kell alkalmazni, részben pedig az épület interieur-jeiben kell majd elhelyezni. Ilyen képzőművészeti alkotások elhelyezése van tervezve a Budavári Palota épületein kívül, az épületeket körülvevő kertekben és a felvezető utak mentén is.

A berendezésnek és felszerelésnek olyannak kell lennie, hogy a hatalmas műemlék jellegű reprezentatív épülettel, annak belső építészeti kiképzésével teljesen összhangban legyen és minden tekintetben megfeleljen a korszerű nemzeti könyvtár funkcionális követelményeinek is, mindig tekintettel az egész beruházásra irányelveként előírt „igényesen takarékos” megvalósítás követelményére.

Az új berendezés megtervezésénél természetesen figyelembe kell venni a Könyvtár meglévő bútorzatát, ez azonban nagyrészt teljesen elavult s csak kis

része vihető át — megfelelő átalakítással — az új épületbe, amelynek nagy terjedelme is szükségessé teszi új berendezés készítését.

Az új épületben ki kell elégíteni a könyvtár muzeális jellegű gyűjteményeit, időszaki és állandó kiállításait felkereső hazai és külföldi közönség igényeit (tárolók, vitrinek, egyéb kiállítási berendezések stb.), és a berendezés terén is gondoskodni kell a könyvtári dolgozók szociális, mozgalmi, társadalmi igényeinek kielégítéséről, s az egészséges munkafeltételek biztosításáról.

A berendezés nagy része speciális, funkcionális jellegű. Számos berendezési tárgyat, bútort különleges rendeltetésének megfelelően s az elhelyezésére szolgáló helyiség alakjához, méretéhez alkalmazkodva egyedileg, külön kell megtervezni.

A berendezési tárgyak tervezése során, a már ismertetetten kívül az alábbi követelményekre kell majd tekintettel lenni:

1. minden berendezésnek a „gazdaságosan igényes” követelmény figyelembevételével, funkcionális szempontból kifogástalannak, esztétikailag szépnek, korszerűnek s mindenképpen tartósnak kell lennie;

2. törekedni kell arra, hogy nagyobb mennyiségben előforduló bútorok esetében a belső tervezés házitípusokat alakítson ki, ezáltal kisebb szériagyártással az előállítási költségeket feltétlenül csökkenteni lehet; az így kialakított típusok közül nem egyet minden bizonnyal felhasználhatnak majd a Budavári Palotába települő egyéb intézmények is;

3. a korszerű anyagok (pl. műanyagok stb.) közül csak olyanok alkalmazása kívánatos, amelyek tartósságáról a szakmai gyakorlat bizonyosságot szerzett;

4. minden bútor felületének simának kell lennie (könnyű tisztántartás), a fényezés matt legyen (fényvisszaverődés lehető legteljesebb kiküszöbölése);

5. az olvasótermi asztalok és székek kivitele különösen szilárd legyen, hogy a nagy használat igényeinek tartósan és jól megfeleljenek;

6. minden bútor, berendezési tárgy stb. olyan legyen, hogy a könyvtárat otthonossá, barátságossá tegye s a legnagyobb mértékben szolgálja a könyvtárhazhasználók s a dolgozók kényelmét;

7. a bútorzat színe mindig összhangban legyen a falak, esetleg különleges falburkolatok, valamint a mennyezet s a padló színével.

Az új könyvtár-épületben elhelyezendő képzőművészeti alkotásokkal (szobrok, domborművek, képek, mozaikok, gobelinek, kerámia stb.) kapcsolatosan most csak annyit kívánunk megjegyezni, hogy tematikájuk összeállítására az Országos Széchenyi Könyvtár egy szűkebb körű munkacsoportot létesített, amely a KÖZTI építészeivel, s a Könyvtárépítési Munkacsoporttal állandóan konzultálva végzi feladatát.

B) A GÉPÉSZETI BEREDEZÉSEK ÉS FELSZERELÉSEK TERVEZÉSE

1. Villamos berendezések

a) Világítás

A tervezés során gondoskodás történt arról, hogy a közlekedési területek, az adminisztrációs helyiségsorok, az olvasószolgálati helyiségek, a kiállítási terek, illetve termek, továbbá a két raktári torony, végül az épületben működő üzemszerű egységek, a nagy előadóterem, a büfé, dohányzó, valamint könyv- és hír-

lapklub, továbbá a Zeneműtár zenei-gépi berendezései, a VIII. szint déli szaka-
szán elhelyezendő fertőtlenítő (gázosító) berendezés, végül az összes gépi beren-
dezés-csoportok csoportonként (vagy egyenként) *külön áramkörökről* kapják a
szükséges áramot.

Biztosítja a tervezés külön-külön a felsorolt egységek (szakaszos), továbbá
az egész épület teljes áramtalanítását helyi és központi kapcsolóberendezésekkel.
A főkapcsolótábla számára a tervezés helyiséget biztosít a Csikós-udvar melletti
kapusszoba közelében, ahol a nappali ügyeleten kívül a könyvtár állandó éjsza-
kai ügyeletet tart. Ide szerelik az elektromos mérőket is. E főkapcsolótáblára
kerül az egész intézet áramának egyszerre — a gyengeáramú közlekedési irány-
fények s az életvédelmi helyiségek nélkül — való kikapcsolását lehetővé tevő
főkapcsoló is.

Az adott természetes világítási tényezők figyelembevételével különös gond-
dal kellett foglalkozni a mesterséges világítással, annál is inkább, mert a könyvtár
új épületének olvasótermeiben az olvasók általában az esti órákban is tartósan
tanulmányozzák majd a kutatási, illetve érdeklődési körükbe tartozó állomány-
egységeket.

Ez a munka köztudomás szerint nagy megvilágítási erősséget kíván. Ennek
megfelelően a könyvtár mesterséges világítása a gazdaságosság szempontjait
figyelembe véve nagy fényességű lesz. Az UNESCO kiadásában megjelent könyv-
tárépítési kézikönyv⁵³ könyvtárak olvasótermei és feldolgozó helyiségei számára
(„F”-csövek alkalmazása esetén) 400—450 lux megvilágítási erősséget javasol.
Figyelembe véve a világítástechnika hazai sajátosságait, a tervezés az „F”-csöves
általános világítás megvilágítási erősségét minimálisan 300—350 luxban jelölte
meg; tekintettel arra, hogy a használat során általában elég rövid idő alatt bi-
zonyos fénykopás (50—60 lux) következik be, a 350 luxos érték megvalósítását
tartotta kívánatosnak.

A folyosók, előcsarnokok, szelfogók, takarítószekamrák, lépcsőházak, WC-k
világítását is *általános világítással* és lumineszkáló *fénycsövekkel* valósítja meg
a tervezés annál is inkább, mert a két belső udvarnak raktári célokra történő beépí-
tésével a belső közlekedés legtöbb területe természetes fényt nem fog kapni, vagy
alig kap. Biztosítani kellett tehát a tervezésnek a gazdaságos mesterséges vilá-
gítást a könyvtár „üzemelésének” egész tartamára (nyitástól-zárásig) elsősorban
a bevált nemzetközi gyakorlatnak megfelelően. (Megvilágítás erőssége 50—60 lux.)

Tekintettel azonban arra, hogy az épület átlagosan 4 m szélességű belső
traktusa funkcionálisan helyenként kiállítási vagy katalógus stb. célokat szolgál,
az általános világításnak magasabb értékűnek kell lennie e helyeken, el kell
érnie a 300—350 lux megvilágítási erősséget, biztosítva szükségszerűen a helyi
világítást is. A tervezési program és műszaki tervezési feladat pontosan megje-
lőli azokat a helyeket, ahol e magasabb megvilágítási erősségre szükség van.
A kiállítási vitrinek minden esetben belső világítást is kapnak. Biztosítja azonban
a tervezés ott, ahol erre szükség van, az „F”-cső világítás mellett az izzólámpás,
általános vagy helyi megvilágítást is. A dekoratív hatású lámpatestek felszerelé-
sét is előirányozta a tervezés a belső térképzés igényei szerint, és gondoskodott
a képzőművészeti alkotások mesterséges megvilágításáról, továbbá az összes
szinteken villamos porszívók, felmosó és szárítógépek (esetleg ventilátorok)
áramellátásához szükséges konnektorokról. Az összes közlekedési stb. területeken
biztosítja a szükségvilágítást.

Az *adminisztratív* jellegű helyiségek mesterséges világítását általában fény-csőves megoldással kívánja megoldani a tervezés, figyelembe véve az egyes helyiségek fényszükségletét és fényhasználatának gyakoriságát.

Minden olyan helyiségben, ahol természetes világítás nincs, s a könyvtári munka az adott helyiségben állandó, illetve tartós jellegű, „F”-csöves általános világítást szerelnek.

Az egyes helyiségek természetes fényellátottsági adottságait figyelembe véve, az „F”-csöves világítást úgy kell megvalósítani, hogy a világítótesteket a természetes fény erősségének mértékében fokozatosan (szakaszosan) lehessen bekapcsolni. A mesterséges fény ily módon gazdaságosan egészítheti ki a természetes fény adott fokú hiányát vagy fogyatékosságát.

Mindazokban a helyiségekben, ahol az adott munka végzéséhez szükséges természetes világítás hiányzik, de az ott végzett munka csak alkalmoszerű s rövid ideig tart, kizárólag izzólámpás világítást szerelnek. Az irodahelyiségek világításához az általános világításon kívül helyi (munkahely) világítást is előírányzott a tervezés. „F”-csöves világítás esetében a megvilágítás erőssége a helyiségekben kb. kétszerese lesz az izzólámpás világításra előírt értékeknek (általában 200—300 lux).

Az összes *üzemek, műhelyek* külön ipari és külön világítási áramellátást kapnak, kapcsoló (áramtalanító) berendezéssel. E helyiségek gépi-üzemelési áramellátottságát a szakmérnökök úgy tervezik meg, hogy a várható technikai fejlődésnek megfelelően későbbi időben tartalék villamosenergia álljon rendelkezésre.

Biztosítja a tervezés az üzemek és műhelyek összes gépi egységeinek teljes, egyidejű üzemeltetését is, gondoskodva arról is, hogy esetleges áramzavarok ne egyidejűleg érijék az egyes üzemek, illetve műhelyek egészét.

A Mikrofilm- és fotolaboratoriumban (II. szint.) az ablakok a létesítendő északi angol aknára nyílnak. A laboratórium természetes világítása elégtelen lesz, biztosítani kell tehát a helyiség korszerű általános és helyi megvilágítását, „F”-csöves és izzólámpás világítás felszerelésével.

A laboratórium világítástechnikai sajátosságainak megfelelően a tervezés az egyes gépek települési helyén alacsony feszültségű fali (helyi) 24 voltos sötét-kamravilágítást, a műtermi fényforrások működtetéséhez (filmfelvévőgépek, reprodukciós és fotokópia gépek) kapcsoló- és csatlakozó táblákat, a felvevő és hívó, valamint diázó (másoló) és szárítógépek motorjainak működtetéséhez szükséges áramforrást, a 220 V feszültség mellett 110 V feszültséget, a szellőztető és kondicionáló berendezések működtetéséhez külön áramkört biztosít.

A laboratórium egyes munkáihoz az egyöntetű minőség és a selejtvesztély csökkentése érdekében feszültség-stabilizáló készülék is működni fog.

A *Sokszorosító üzem* a II. szint déli szárnyában helyezkedik el. Ablakai a déli, új angol aknára nyílnak. Természetes világítása közepesen napfényes időben kielégítő lesz. Biztosítani kell a helyiség korszerű „F”-csöves és izzólámpás általános világítását, legalább 300 lux megvilágítási erősséggel, szakaszos bekapcsolási, illetve kikapcsolási lehetőséggel.

Az üzem gépi berendezéseinek csatlakozási, értéke a berendezések egyidejűségi tényezője 1,0-ra vehető.

A *Könyvkötészet és restauráló műhely* a II., III., és VIII. szinten kap helyet. A kötészet ablakai a II. szinten a déli, új angol aknára, a III. szinten el-

helyezett üzemrész ablakai pedig földszinti jelleggel a Budavári Palotának a Buzogány torony felé eső kertrészére nyílnak. Természetes világítása közepesen derűs időben is teljes értékűnek tekinthető.

Mesterséges világítás szempontjából biztosítja a tervezés az üzem II. és III. szinten elhelyezett helyiségeinek korszerű „F”-csöves általános világítását minimálisan 300 lux megvilágítási erősséggel, szakaszos be-, illetve kikapcsolási lehetőséggel.

Összes villamosenergia igény kb 50 kW ipari áram.

Az épület VIII. szintjének (tetőtér) déli, középső traktusába a könyvtár könyvhygiéniai, fertőtlenítő kamrája (gázosító cellája) kerül, mely atmoszférikus és vákuumos rendszerrel fog működni.⁵⁴

Az olvasótermeket az épület V., VI. és VII. szintjén helyezte el a tervezés. Mesterséges megvilágításukat a mennyezetbe süllyesztett fénycsövek biztosítják. Helyi világítás csak helyenként áll majd az olvasók rendelkezésére. A megvilágítás erőssége az általános világítás esetében 300—350 lux lesz.

A VI. szinten a Térképtár, a Régi és Ritka Nyomtatványok Tára, valamint a Zeneműtár és a Színháztörténeti Tár galériás olvasótermeit világítástechnikai szempontból is reprezentatív módon alakítja ki a tervezés. A szóbajöhető fénycsöves általános világítás mellett bizonyos fokig hagyományos, stílusos világítóberendezések alkalmazására itt sor kerülhet.

Az egyes olvasótermekben azonban speciális elektromos igényeket is ki kell elégíteni.

A Térképtári olvasóteremben a nagyméretű térképátrajzoló asztal belső megvilágítását, a Kézirattár valamint a Régi és Ritka Nyomtatványok Tára közös olvasótermében 4 mikrofilm, illetve mikrokártya leolvasókészülékhez, valamint analitikus kvarclámpa működtetéséhez a szükséges áramot dugaszoló aljzatokkal kell biztosítani.

A VI. szint olvasó helyiségei melletti gépelőfülkék általános- és helyi világításához, diktafonok és magnetofonok működéséhez szükséges áramot is biztosítja a tervezés.

A VII. szinten kapott helyet a központi olvasói katalógus a nagy olvasó térséggel. Ezen a szinten alakul majd ki az olvasótermek egységes rendszere, a mikrofilmolvasót s a zártanyag olvasót is beleértve.

A katalógust gyűrű alakban körülölelő galériás olvasói tereket és magát a katalógusteret is általános jelleggel „F”-csövekkel vagy egyéb korszerű világítástechnikai berendezésekkel 300—350 lux megvilágítási erősséggel fogják megvilágítani, oly módon, hogy egy-egy olvasói tér majd külön világítástechnikai egységként működjék, s azon belül az „F”-cső armatúrák szakaszosan bekapcsolhatók legyenek a gazdaságos világítás érdekében.

Az északi és déli központi olvasói tér kettős üvegmennyezete biztosítja a két terület s a hozzájuk csatlakozó 2—2 galéria természetes megvilágítását. A kettős üvegmennyezet közé szerelt világítóberendezések fénycsövei szolgáltatják a bőséges általános világítást.

Minden egyes olvasói tér-egységben a teremfelügyelet részére fenntartott ellenőrző helyek felett különleges, általános világítást, ugyanitt helyi világítást is kialakít a tervezés, különös gondot fordítva az olvasói térben elhelyezett szabadpolcos állványzat felületének jó megvilágítására.

Ezen a szinten is gépelőfülkék állnak az olvasók rendelkezésére általános és helyi megvilágítással, diktafonok, magnetofonok használatának lehetőségével.

A VIII. szint könyv- és hírlapklubjának a VII. szinthez hasonló világítás-technikai berendezése lesz.

A VII. és VIII. szint összes „F” armatúráit a zugásmentesség biztosítására úgy szerelik fel, hogy a fénycsövek előtét-fojtótekerceit és egyben fázisjavító kondenzátorait az olvasói térségen kívül helyezik el.

Az olvasószolgálat összes szintjein padlókefélék és porszívók működtetésére külön motorikus tápvezetékét és dugaszoló aljzatokat szerelnek.

Az Országos Széchényi Könyvtár mint nemzeti könyvtár a Budavári Palotában a jellegzetesen muzeális jellegű kulturális intézmények szomszédságában kulturális-nevelő feladatait az eddiginél fokozottabb mértékben fejtheti ki, és azokat a *kiállítási tevékenységeket* is végezni kívánja, amelyekre a Nemzeti Múzeum épületében megfelelő terület (kiállítási termek) hiányában eddig módja nem nyílt.

E kiállítási tevékenysége az V. szinten (Kisnyomtatványtár olvasóterme előtti folyosószakasz), a VI. szinten (a díszlépcsőházat övező oszlopos négyszögletes térség, s az ehhez csatlakozó termek), és a VIII. szinten (a nagy előadótermet övező térség) bonyolódik le.

Biztosítja a tervezés e helyiségek 300—350 lux megvilágítási erősségű általános és szükségyszerű megvilágítási erősségű helyi világítását, szoros összhangban a belső tervezéssel.

A VIII. szint központi térségében elhelyezett 250 személyes nagy *előadóterem* változó feladatok (előadóterem, tanterem, hangversenyterem) ellátására alkalmas; világítástechnikai berendezéseit ennek megfelelően készítik el. (A megvilágítás erőssége 100—150—300 lux lesz.)

A raktártornyokban és egyéb állománytároló raktári helyiségekben a következő fényforrások állnak a szolgálat rendelkezésére:

a) Az összes főfolyosókat, valamint a liftek állomásai előtti, továbbá a raktári emeletenként létesített rendező helyeket „F” csöves világítással látja el a tervezés kb. 200—250 lux megvilágítási erősséggel, káprázatmentességet biztosító armatúrákkal, tekintettel arra, hogy a raktári szintek belső magassága kb. 210 cm lesz.

b) Az oldalfolyosókra s a főfolyosóra haránt sorakozó keresztfolyosókra izzólámpás fényforrásokat szerelnek, fémlemezből készült (sajtott) vályúalakú, belül fehérre, kívül a vasállványzat színére zománcozott izzólámpás sugárzókkal, amelyeket párosával helyeznek el oly módon, hogy 1—1 állványsíkra átlagosan 100—150 lux megvilágítási erősség esik.

Minden egyes keresztfolyosó tengelyébe mind a folyosó felé, mind az oldalfalak felé eső 2 oldalas állványtagvégekre váltókapcsolót (alternatív kapcsolót) szerelnek, mely lehetővé teszi, hogy a keresztfolyosóba annak egyik végén belépett raktáros a keresztfolyosó másik végén való távozáskor a felgyújtott világítást elolthassa.

c) A raktári lépcsőket, illetve északi és déli lépcsőházakat védőráccsal ellátott sülyesztett, lencse-alakú hajólámpatestekkel világítják meg.

A főfolyosók s a keresztfolyosók áramellátását külön-külön áramkörökről biztosítja a tervezés.

A porszívó s egyéb elektromos takarítógépek üzemeltetését emeletenként külön áramkörrel legalább 4 dugaszolóaljzattal biztosítják. Feltétlen gondoskodás történik a raktárakban az érintésvédelemről. Az összes vezetékeket a könyvvállványokon acélpáncél védőcsőben vezetik. Biztosítja a tervezés a világítás szintenkénti, ezenkívül szakaszos, illetve teljes kikapcsolását is mágneses távkapcsolóval.

A szociális és egészségügyi jellegű helyiségek, (öltözők, mosdók, fürdők, zuhanyozók, társalgók, a dolgozók „látogató-fogadó” helyiségei, az orvosi szoba a Raktári Osztály dolgozóinak pihenő helyiségei, a klub stb.) világítástechnikai berendezéseit a szabványoknak megfelelően tervezik.

Tekintettel arra, hogy a Raktári Osztály dolgozói állandóan kizárólag mesterséges fényben dolgoznak, mind a női mind a férfi pihenőben megfelelő, orvosiilag előírt védő sugárzó, valamint ozonizáló készülékeket, illetve berendezéseket szerelnek fel.

A *szükségvilágítást* megfelelő korszerű technikai berendezéssel biztosítják a tartós villamosenergia-kimaradás esetén a közönségforgalmi helyeken kívül a beépítésre kerülő s természetes világítással nem rendelkező raktári területeken is. Erre szolgál a Diesel-motoros szükségáramfejlesztő telep, amely a várható energia-igényre való tekintettel 180 kVA teherbírású, 400/231 V feszültségű lesz.

A tervezés gondosan ügyelt arra is, hogy megvalósuljon a mesterséges világítás összehangolása a falak színével, a padlózat s a bútorkészlet fényvisszaverési tényezőivel, gondolt azonban a mesterséges világítással kapcsolatos könyvhygiéniai követelmények kielégítésére is. A könyvtári állomány könyvhygiéniai védelme szempontjából gondoskodott arról, hogy a könyvtár raktáraiban, olvasótermeiben és feldolgozó helyiségeiben olyan világítótesteket alkalmazzon a kivitelezés, amelyek világítás közben *ibolyántúli sugarakat nem bocsátanak ki*, illetve amelyek ibolyántúli sugarainak kiszűréséről gondoskodás történt.

Ünnepélyes alkalmakkor sor kerül majd az épület északi, nyugati és déli homlokzatának, valamint az Oroszlán-udvar felől nyíló főbejáratának (loggia) és udvari homlokzatának, az épület egész tetőszerkezetének, továbbá az Oroszlánkapu íveinek, oroszlánjainak s a „Háború és Béke” szobrainak stb. egyseges, korszerű mesterséges megvilágítására, a Budavári Palota külső megvilágítási rendszerének megfelelően, abba szervesen belleilleszkedve,⁵⁵ külön tervek szerint.

b) Jelző, kereső és hírközlő berendezések

Gyengeáramú csengőnyomókat szerelnek fel az összes területekről nyíló bejáratokra, továbbá a tervezési programban pontosan megjelölt szolgálati helyiségek bejárataira. Ezzel egyidejűleg elektromos ajtózárok felszerelésére is sor kerül, ugyancsak meghatározott helyeken.

Riasztó csengőket is biztosít a tervezés avégből, hogy észlelt lopások stb. esetében az épület összes kapuit a szolgálat azonnal lezárhassa.

Az Olvasószolgálatot többféle elektromos jelző-, hívó-, visszaigazoló-, jelzetközlő stb. berendezéssel látják el.

Hang- és fényjellel működő olyan jelzőberendezések állnak majd a szolgálat rendelkezésére, amelyek biztosítják az olvasótermek és a raktárak közötti korszerű, gépi összeköttetést. E jelzőberendezések feladata a raktárban dolgozó raktárosok vagy egyéb ott tartózkodó könyvtári dolgozók hívása az olvasóterembe. A hívógomb mindenkor az olvasótermi felügyelő pultján áll, a jelzés a vonat-

kozó raktárakban (az adott olvasóteremhez tartozó összes raktári szinteken) hang- és fényjellel történik. A visszaigazolás („jelet vettem,” „jövök”) lámpakigyulladásal történik az olvasótermi felügyelői pulton.

Olyan korszerű elektromos berendezés kerül az összes olvasótermekbe s a VII. szint katalógusterme felügyelő asztalára, amely lehetővé teszi, hogy az olvasótermekből az összes raktárszintek elosztó pultjaihoz raktári jelzeteket lehessen eljuttatni (Siemens-rendszerű géptávíró). A géptávíró jelzőberendezéssel működik úgy, hogy az állomás foglaltsága esetén minden olvasószolgálati helyen a hívott állomást jelző lámpa kigyúl, így jelzi, hogy arról az állomásról az adott időben könyvet kérni nem lehet.

A VII. szint összes olvasóterméibe (termenként 2—2 db) olyan olvasófényhívótáblát szerelnek, amely lehetővé teszi, hogy az olvasót zajmentesen, olvasótermi számán hívja a teremfelügyelet a pultjához. A nagyméretű fényszámot a teremfelügyelő pultján levő zajtalanul működő kapcsolótáblával lehet majd kigyújtani, 1—2 perc után a szám önműködően kialszik, de kialszik akkor is, ha a teremfelügyelő a számot előbb törli.

Telinform (drótnélküli) személykereső is rendelkezésre áll az intézet vezető dolgozói részére, kb 50 személy használatára. A teljesen automatizált berendezés egy központi adóállomásból és a keresendő személyek számának megfelelő számú, kisméretű (12 dkg súlyú) zsebvevőből (nyomtatott áramkörü transzisztoros berendezésből) áll. A készülék használatába besorolt személyek mindegyike a zsebvevőt magánál hordja. Híváskor a keresett személy készüléke bűgő hangot hallat. A keresett személy a vevőn elhelyezett gomb benyomása után a részére leadott üzenetet meghallgatja.

A könyvtár *távbeszélő* igényét a Budavári Palotában a Posta tervezési irányelvei alapján tervezett hálózat elégíti ki, amely előreláthatólag 1 db 20/200-as alközpontból és 1 db 20/100-as alközpontból fog állni. A fontosabb szolgálati helyek fővonalat kapnak (intézetvezető, vezető tisztviselők, a nyilvános szolgálat felvilágosító-tájékoztató részlegei, a táruk és különgyűjtemények ilyen szolgálatait is beleszámítva). A többi szolgálati helyek mellékállomást kapnak. Az összes raktári szinteken (központi toronyraktár, szárnyraktárak, tetőraktár) is mellékállomások állnak majd rendelkezésre.

Az V. és VIII. szinten nyilvános állomásokat biztosít a tervezés az olvasók számára.

Telex-berendezése is lesz a könyvtárnak külső (országos és külföldi) kapcsolatainak gyors elintézésére a III. szinten.

Betörésjelző készülékeket telepít a tervezés a következő helyekre: II. szint: Mikrofilm-negatív raktár; fotolaboratórium; sokszorosító; III. szint: Telex-kamra; V. szint: irattár és pénztár; VI. szint: az olvasótermek és a kiállítási, valamint a tárolási helyek; VII. szint: Zártolt Kiadványok Tára (zártanyag), végül a raktárakba az összes raktári szinteken.

Tűzjelzőberendezések létesítendők a könyvtárban az illetékes Tűzrendészeti Parancsnokság előírásai alapján az MSz. 9875 sz. szabvány előírásai értelmében. A tűzjelző berendezés tartozékai a következők: tűzjelző központ, akkumulátor telep, töltőberendezés, átkapcsoló, kézi és automatikus jelzésadók.

A könyvtári tüzek sajátosságainak figyelembevételével önműködő, villamosárammal, sűrített levegővel, illetve aerotermikus berendezéssel működő korszerű tűzjelzőberendezéseket is létesít a tervezés, a kézi működtetésűeken kívül,

az illetékes tűzrendészeti szervek utasításai szerint a könyvtár egész területére, különös hangsúllyal azokra a raktárakra s azokra a helyiségekre, ahol a Nemzeti Könyvtár nemzeti kultúránk szempontjából ritkabecsű értékeit tárolja s őrzi, valamint ott, ahol nagykiterjedésű területen kevés ember tartózkodik.

Különös gonddal foglalkozott a tervezés az *érintésvédelem* kérdéseivel annak érdekében, hogy biztosítsa az épületbe beépített acél- és vasszerkezetű toronyraktárak s az összes többi acél, illetve vasszerkezetű raktárakban az élet- és vagyonbiztonságot. A könyvtár *villámvédelmét* az érvényben levő MSz. 247. szabvány előírásainak megfelelően biztosítja a tervezés, ennek rendszerébe bekapcsolják a vörösréz esőcsatorna hálózatot és a tetőn elhelyezendő hóolvasztási célokra létesülő fűtési csőhálózatot is.

Az *elektroosztatikus szigetelés* berendezése is a gyengeáramú elektromos épületgépészet körébe tartozik. Ezzel a kitűnő magyar találmánnyal is biztosítani kívánja a tervezés az épület falainak nedvesség elleni szigetelését.⁵⁶

Az *elektroakusztikai berendezések* ma már világszerte a korszerű könyvtárak technikai felszerelésének elengedhetetlen tartozékai. A magyar Nemzeti Könyvtár Zeneműtárának is feladata, hogy hagyományos zenei dokumentumokon kívül a korszerű technikai eljárásokkal készült zenei hangfelvételeket (hanglemez, magnetofonszalag stb.) gyűjtse, konzerválja, azokat a kutatás és a zenei művelődés céljait szolgáló bemutatások számára hozzáférhetővé tegye. A tervezés e feladat ellátásának előmozdítására korszerű elektroakusztikai berendezéseket biztosít. Központi lejátszó- és közvetítőfülke a VI. szinten a következő berendezésekkel:

a) minden méret át- és viszontjátszására is alkalmas, legkorszerűbb műszaki kivitelű 38-as sebességű magnoberendezés;

b) négysebességű hanglemezjátszó;

c) sztereo-felvételek lejátszására alkalmas hanglemezjátszó berendezés;

d) kapcsolótábla optikai és akusztikai jelzőberendezésekkel;

e) külön telefonösszeköttetés a VI. szint két lehallgató-fülkével, a zeneteremmel (VIII. szint) és nagy előadóteremmel (VIII. szint).

Ugyancsak a VI. szinten 2 db lehallgató-fülke áll majd rendelkezésre üvegfalal, teljes hangszigeteléssel, sztereo- és normál fejhallgató berendezéssel.

Zeneterem lesz a VI. szinten, sztereo- és normál játszásra egyaránt alkalmas 2 db beépített hangszóróval, jelzőberendezéssel és külön telefonösszeköttetéssel a játszóhoz.

A nagy előadóterem (VIII. szint), 4 hangszórós, sztereo- és normál-játszásra egyaránt alkalmas berendezést kap, jelzőberendezéssel és külön telefonösszeköttetéssel a játszóhoz.

Korszerű könyvtárakban a *házi studio* (helyi rádió adóberendezés) az olvasóforgalom irányítása, a rend fenntartása érdekében szükséges. E berendezésen, melynek mikrofonja a VII. szint katalógusellenőrző pultján fog működni, mondja be a szolgálat a zárást, ezen át közvetít minden olyan hírt, amelyet nagyforgalmú könyvtárakban *rendkívüli alkalmakkor* (veszély, pánik stb.) az olvasók tudomására kell hozni.

Ez a rádióadó úgy fog működni, mint egy iskolai adó, minden olvasóteremben és olvasótérben, nyilvános folyosón, valamint a külön megjelölendő adminisztrációs helyiségekben hangszórója lesz. Az összes hangszórók együttes bekapcsolása-

kor az összes nyilvános olvasói helyiségekben adást lehet közvetíteni. Biztosítani kell azonban azt is, hogy egy-egy olvasói vagy adminisztrációs hely számára közléseket külön is lehessen adni. Ez az adó egyébként a VIII. szint helyiségeiben elhelyezett hangszórókba is bekapcsolható lesz.

Az Oroszlán-kapu feletti kiselőadóteremben, továbbá a VIII. szinten lévő nagy előadóteremben biztosítja a tervezés a korszerű, beépített antennával a televíziós vételt.

Rádióvételi helyet biztosít a tervezés antenna csatlakozással a főigazgató irodája melletti tanácsterembe, a kis és nagy előadóterembe és a zeneterembe. Antenna nélküli vételt biztosít a dohányzóban, a Csikós-udvari kapus fülkében, a sokszorosító műhelyben, a könyvkötészetben, valamint a fotolaboratoriumban.

A látogatók (idegenforgalom) többnyelvű tájékoztatására a kiállítási helyiségekben (pl. a VI. épületszint keleti és nyugati rizalitjában) beépített *magneto-fonkészülékek*, illetve hangszórók fognak majd működni.

A villamos berendezéseknek ez a rendkívüli vázlatos és rövid leírása csupán tájékoztató jellegű. Rá kell mutatnunk még arra, hogy az épület II. szintjén helyezik el a könyvtár és a Budapesti Történeti Múzeum („E”-épület) villamosenergia-ellátását biztosító transzformátor állomásokat, a szükség áramfejlesztő telepet és a központi akkumulátor telepet. A III. szinten kap helyet a könyvtár telefonközpontja.

Az érdekesség kedvéért megjegyezzük, hogy a megvilágítandó helyiségek alapterülete kerekén 35 000 m² lesz.

Az épület villamosenergia ellátását Budapest Főváros Elektromos Művei biztosítják 10 kV feszültségű, létesítendő földkábel hálózatról. (Szekunder feszültség 3×380/220 V 50 periódusú földelt nullvezetékes rendszerben.)

Az épület villamosenergia igénye a következő:

világítás	1000 kW
erőátvitel	450 kW
termikus berendezés	100 kW
egyéb	50 kW

2. Fűtési berendezések

A Nemzeti Könyvtár hőszükségletének fedezésére éppen úgy, mint a Budavári Palota többi épületének hőenergiaellátására egy közös olajtüzelésű kazánteleg létesítése volt eredetileg tervbevéve a krisztinavárosi épület I. illetve II. szintjén (nyugati oldal alsó és felső pincéje). A tervezési program és műszaki tervezési feladat tárgyalása során előtérbe került az az elgondolás, hogy a Palota hőenergia-ellátását távvezeték útján kell biztosítani a kelenföldi, vagy esetleg egy más hőerőműről.

Az ÉM. KÖZTI Vállalat Műszaki Tanácsa állást foglalt a távfűtés mellett.⁵⁷

Az Építésügyi Minisztérium által létrehozott Konzultatív Várbizottság magáévá tette ezt az állásfoglalást és az Építésügyi Minisztériumnak elfogadásra javasolta.⁵⁸

Ami az „F”-épületen belül a fűtés gyakorlati megvalósítását illeti, a Tervfeladat rámutat arra⁵⁹, hogy a fűtendő helyiségek általában hivatali-irodai jellegűek. Ezek részére leghelyesebb a szivattyús melegvízfűtés alkalmazása a közismert konvektor rendszerű hőleadókkal. A reprezentációs jellegű helyiségek és

termek részére sugárzófűtést létesít a tervezés és pedig tulnyómórészt könnyű, kistehetetlenségű, a nyers mennyezet-szerkezetre alulról felerősíthető és annak építészeti megjelenéséhez hozzáilleszthető hősugárzópanelelkekkel. Csupán az V. szinten lévő előcsarnok és kapcsolt részei, továbbá a VI. szinten lévő kiállítási tér részére vették tervbe a fűtéstechnikusok a padlófűtés alkalmazását is, mert ezek kőburkolatot fognak kapni.

A VII. szinten lévő nagy olvasói tér és a katalógus-terem a megfelelő melegelosztás érdekében mind helyi (az ablakok elé helyezett) hőleadókkal, mind pedig sugárzó fűtőmennyezettel is el lesz látva és ezenkívül az északi és déli üveg-
tetős olvasói tér kettős üvegmennyezetének lehűlését az üvegfelületek között elhelyezett gőzüzemű fűtőcsövekkel is ellensúlyozza a tervezés.

Az érvényben lévő műszaki előírásoknak megfelelően és a könyvtár programkiválmalai alapján a fűtendő helyiségek hőmérséklete a tervfeladatban az alábbiak szerint szerepel:

belépők, szélfogók	12 C°
lépcsőházak, előcsarnokok, folyosók, WC-k, raktárak, dohányzók	16 C°
ruhatárak, tanácstermek, előadótermek, laboratóriumok	18 C°
irodák, olvasótermek, klubszobák	20 C°
műhelyek	16—20 C°

A fűtendő tér összesen 126,220 m². A teljes hőszükséglet (klíma, szellőztető és légtechnikai berendezések hőszükségletét is beleszámítva) 3 054 000 kcal/ó, az egyidőben jelentkező átlag hőszükséglet pedig 1 500 000 kcal/ó.

Az olvasótermek, reprezentatív termek és hivatali helyiségek stb. belső hőmérsékletének állandó értéken tartásáról messzemenően gondoskodás történik korszerű, önműködő vezérlésű szabályozó készülékek alkalmazásával, amelyek a fűtött helyiségekben elhelyezendő érzékelők behatására a hőhordó közeg áramlását befolyásolják egy-egy hőleadó csoport alapvezetékében.

3. Légtechnikai berendezések

A könyvtár új épületében lényegében kétféle légtechnikai beavatkozásra lesz szükség, és pedig klimatizálásra és mesterséges szellőztetésre..

A természetes szellőztetés (a helyiségek friss és kellő tisztaságú levegővel történő ellátása) az építészeti és helyi adottságok révén jól oldható meg a felül befelé buktatható ablakszárnyakkal és szabályozó-, illetve ellenőrző szerkezetekkel ellátott kürtők segítségével.

Klimatizálást, vagyis megfelelő hőfokú (azaz télen fűtött, nyáron hűtött) és meghatározott nedvességű tiszta levegőellátást igényelnek elsősorban az állománytároló helyiségek.

A Nemzeti Könyvtár állományának konzerválását évszázadokra kell biztosítani a korszerű könyvhigiéniai követelmények szigorú betartásával. A Budavári Palota krisztinavárosi épületében elhelyezett raktár-tornyok s az alattuk huzódó összekötő emeletsor „vakraktárai” azonos hőmérséklet és relatív nedvességtartás biztosítása érdekében klímaberendezést kapnak. Biztosít a tervezés olyan korszerű egyedi klímaszekrény berendezéseket, amelyek lehetővé teszik, hogy a raktárakban a 16 C° hőmérsékletet s a kb 50%-os relatív nedvességet tartani lehessen.

Ugyanez az elv valósult meg mindazokban a helyiségekben, ahol értékes állományt tartósan tárol vagy kezel a könyvtár.

Tekintettel arra, hogy a teljes és feltétlen kondicionálás berendezése és fenntartása igen költséges, a műszaki tervezés olyan megoldást keresett, ami megnyugtató a Nemzeti Könyvtár állományának könyvhigiéniai szempontból kifogástalan konzerválására, egyben reális a megvalósítás, s az üzemeltetés szempontjából.

Az amerikai könyvtárakban általában teljes kondicionálást alkalmaznak. Az európai gyakorlat nem tartja szükségesnek a teljes kondicionálást, de lehetővé kívánja tenni egész éven át a hőmérséklet s a relatív nedvesség szinttartását és szabályozását.

A tervezés a klimatizálást nem központi klímagépházba telepített, központi nagy berendezéssel, hanem egyedi, magukban a klimatizálandó helyiségekben elhelyezhető modern, kis helyigényű klímakészülékekkel oldja meg. E készülékek telepítése mind befektetési, mind üzemeltetési költségek tekintetében nagy előnnyel jár, mellőzhetővé teszi a nagy és kiterjedt légszűrőhálózat létesítését.

A helyi klimatizáló készülékek lényegében zárt rendszerű szellőztetéssel (recirkulációval) működnek, de 20 % friss levegő bejuttatását is lehetővé teszik. Erre szükség van, mert a központi raktár egyes szintjein állandóan 1—2 főből álló kezelő személyzet tartózkodik.

A friss levegő beszívását falazott kürtőkkel oldja meg a tervezés, melyek a tetőzet fölé torkolnak. A klímakészülékek automatikus vezérléssel működnek és szükség szerint hűtik, vagy fűtik a helyiség levegőjét.

Ilyen készülékeket helyez el a tervezés a nagy könyvraktárban, a mikrofilmtárban és a VI. szint reprezentációs termeiben.

Mesterséges gépi szellőztetést kap a VIII. szinten elhelyezett nagy előadóterem, a nagy olvasóterem-rendszer, a központi katalógustér, a transzformátor ház, a foto- és mikrofilm laboratórium, a könyvkötészet és restauráló műhely a gázosítókamrával.

A légtechnikai berendezések energiaszükséglete összesen: fűtés 1 379 500 kcal/ó; villany 256.1 kW; hűtővíz 670.lit/ó.

4. Szállítóberendezések. (Személy- teher- és könyvszállítás)

A könyvtár gyors, biztos és gazdaságos üzemelése érdekében a tervezés ellátja az épületet korszerű, egymáshoz kapcsolódó, illetve egymást kiegészítő személy-, teher- és könyvszállító gépi berendezésekkel, amelyek ilymódon szervezett egységet alkotnak az összes — vonatkozó — szakmai funkcionális igények kielégítésére, hogy az épület összes szintjeit függőleges irányban egybe lehessen kapcsolni s hogy a vertikális közlekedési és anyagszállítási rendszert szükségsszerű mértékben a horizontális gépi állomány-szállító berendezés is kiegészítse.

Személyfelvonók. Három db (vezetővel együtt) 10—10 személyes gyors felvonó áll majd az olvasók és a Budavári Palota épületeiben elhelyezett intézményeket a Dózsa György-tér felől megközelítők rendelkezésére. Ez a három lift a Dózsa György-tér felőli északnyugati bejárati csarnokból az V. szintig (Oroszlán-udvar szintje) közlekedik, s a várható személyforgalmat gyorsan le tudja bonyolítani.

Egy-egy személylift 750 kg terhelésű lesz, belső vezérléssel, hívógombokkal, sebessége 100/033 m/mp.

Hasonló lift működik az Oroszlán-udvar szintjén lévő előtérből a VIII. szintig, indulási állomás a III. szinten.

Egy körforgó személy-felvonó „páternoszter” működik az V. szinttől a VIII. szintig 2 személyes fülkékkel.

Kombinált teher- és személyfelvonók. Az épület két (északi és déli) raktártornya északi, illetve déli külső falához tapadva, az épület észak-déli irányú tengelyében, az épület összes szintjeit összekötő (tehát a II. szinttől a VIII. szintig közlekedő) 2 db 1000—1000 kg teherbírású kombinált teher- és személyfelvonó is épül, 18 megállóval, karos és külső egyetemes vezérléssel.

E két lift egyenként egyszerre egy könnyűvel megrakott raktári szállítókocsi és 2 kísérő felfelé és lefelé való szállítására egyaránt alkalmas lesz.

E 2 kombinált felvonó meg tud majd állni a II-VII. emeletszinteken, valamint az acélraktártorony 1 — 11. s a VIII. szint (tetőtér) 12—13. raktárszintjén.

Külön 1000 kg teherbírású lift áll majd rendelkezésre az V. szint északnyugati sarkofolyosója és a nyugati raktár alsó szintje közt (II. épületszint).

Csőposta. Csőposta áll a szolgálat rendelkezésére a VII. szint nagyolvasói térsége északi és déli központi olvasótermeinek könyvszállító liftjei szomszédságában, a teremfelügyelő pultjába beépítve olymódon, hogy egy-egy pultból a raktártornyok összes emeleteire külön csőben lehessen kérőlapot tartalmazó „patront” eljuttatni. A „patronokat” a liftek szállítják vissza az olvasótermekbe a kért kötettel együtt. A pultba annyi külön csövet építenek be, ahány raktári emelettel lesz összeköttetésben. Ugyanezt a megoldást biztosítja a tervezés a VII. szint hírlapolvasóterme s az alatta lévő nagy tengelytávolságú hírlapraktári szintek között is.

Könyvszállító berendezések (könyvliftek, szállítószalagok). A könyvszállító berendezések feladata, hogy a könyvtár olvasótermeit és raktárait gépi úton összekössék, szerves, szoros összeköttetést biztosítsanak az „U”-alakú kéttornyú központi 11-11 szintes raktár, a tetőtérben telepített 2 szintes raktár, valamint a keleti szárnyon az angol udvarra néző 2 négyszintes raktár, és végül a nyugati raktár között. Ezáltal az olvasók igényeit raktári állományegységek kérése esetén is gyorsan ki lehessen elégíteni, a hasonló jellegű belső használat igényeivel együtt.

Az épületben az adottságok miatt nem lehet egyetlen központi raktárt kialakítani, ezért szükséges mindkét udvar beépítése s alsó térséggel való egybekapcsolása, valamint tető- és keleti és nyugati csatlakozó raktárak létesítése.

Ilymódon azonban bonyolult kettős toronyraktárrendszer alakul ki, amelynek helyiségeiből (egyes szintjeiből, illetve csatlakozó részeiből) a kért kötetet az adott olvasóterembe csak jól megszervezett, műszakilag tökéletesen és gyorsan működő gépi berendezés segítségével lehet majd eljuttatni az olvasóhoz.

Tetézi a nehézséget az a tény, hogy a két torony felső raktárszintjét észak-déli irányban összekötni ugyancsak az épület adottságai miatt nem lehet.

Ezért a raktári térségeket és az olvasótermeket, — ahol lehetséges — mind vertikálisan mind horizontálisan gépi szállítóberendezésekkel összeköti a tervezés.

A vertikális gépi könyvszállítóberendezések egy-egy csoportját a VII. szinten kialakítandó olvasótermekben, a Kisnyomtatványtárban és a könyvkötészetben helyezi el. E berendezést kiegészíti olyan gyorsjáratú horizontális szállítóberen-

dezéssel, mely a toronyraktár alatt húzódó 4 szintes raktári térség harmadik raktári szintjén (a III. emeletszinten) fut végig észak-déli és dél-északi irányban.

A *könyvszállító liftegységek* 25 és 50 kg terhelésűek lesznek, egyetemes külső vezérléssel.

A teljesen zajtalan mozgás és üzemelés elengedhetetlen követelmény minden egyes gépegységénél. A VII. szint központi északi és déli olvasóterében egymás mellett 3-3 ilyen liftegység párhuzamosan, de egymástól teljesen függetlenül fog működni. Ezek a kis teherliftek összekötik a VII. szint olvasóterét a toronyraktárak összes szintjeivel, és a 3. raktári szinten találkoznak az észak-déli, illetve dél-északi irányban mozgó horizontális szállító szalaggal.

Gyorsjáratú 50 kg teherbírású könyvliftek állnak majd rendelkezésre a könyvtár alábbi pontjain is:

1. Az V. szinten elhelyezett Kisnyomtatványtár olvasóterme és az alatta lévő 4 raktári szint között;

2. a IV. szinten, a délnyugati sarokhelyiségben telepített ún. kötéselőkészítő, aranyozó-terem és a III. valamint a II. szinten elhelyezett könyvkötő és restauráló műhely között;

3. a VII. szint keleti rizalitjában létesítendő olvasóterem és a III. szint, valamint a tetőtérraktár között;

- 4—6. a VII. szint északi nagy olvasói térségének keleti olvasóterme, nyugati olvasóterme, továbbá a déli nagy olvasói térség nyugati olvasóterme és a VIII. szint 2 tetőtérraktári emeletszintje között;

7. a VII. szint déli nagy olvasói térségének keleti (hírlap) olvasóterme és a III. szint, valamint a VIII. szint 2 raktári szintje között;

8. a VII. szinten elhelyezendő zártanyag olvasóterem és a felette lévő raktári (tető-) térség két emeletszintje között.

Az épület észak-déli főtengelyében, a raktári területek főfolyosóján a raktári térség felső légterében a már említett 40 méteres *horizontális* szállítószalag köti majd össze a 3-3 egységből álló északi és déli liftcsoportot. A gumihevederes szállítószalag két végén kétszintes görgős feladóállványok lesznek, a felvonókban pedig beépített, kétszinten működő automatikus könyvkitoló áll majd rendelkezésre.

5. *Vízvezeték és csatorna berendezések*

Az épület műemléki és reprezentatív jellegére, építészetileg különleges gondolat és értékes építőanyagokkal megoldott belső kiképzésének megóvására, valamint az épületben tárolt felbecsülhetetlen értékű állomány állagvédelmére tekintettel a vízvezetéki és csatornázási berendezések hálózatának terveit a szokványostól eltérő megfontolások alapján készítette el a tervezés. Az intézmény egyes helyiségeit hidegvízzel, ivóvíz és mosdó biztosításával, valamint csatornavezetékekkel látja el, a belső tervezéssel s a könyvtár konzultánsaival történő részletes megbeszélés szerint, valamint a műszaki lehetőségek figyelembevételével.

Arra törekedett, hogy a vezetékek egyrészt az épület belső architektúráját a legkevésbé zavarják, másrészt a vezetékek meghibásodásának lehetőségét eleve kizárja, illetve minimálisra csökkentse, szem előtt tartva, hogy egy esetleges csőhiba értékes könyvraktár, falburkolat, vagy nagy értékű műtárgy helyrehozhatatlan károsodását okozhatja. E megfontolások alapján a vízvezeték, valamint

a csatornázás alapvezetéki hálózatát (horganyzott acélnyomócsövek) a II. szint padlója alatti járható csőcsatornába fogják helyezni. A felszálló és leágazó nyomóvezetékek szerelőajtókkal (burkolattal) ellátott falhornyokba kerülnek és vörösrézről, illetve ólomból készülnek.

6. Tűzvédelmi berendezések

A Könyvtár tűzveszély elleni védőberendezéseit az illetékes tűzrendészeti hatóságok javaslatai alapján alakítja ki a tervezés. A könyvtári állomány tűz-elleni védelmére olyan önműködő, vegyianyaggal (mégpedig szénsavval — CO_2) működő oltóberendezések beépítését vette tervbe, amelyek hőérzékelők behatására a belső hőmérséklet meg nem engedett fokú emelkedése esetén lépnek működésbe és működésük nem jár az állomány károsodásával. Ilyen oltóberendezéseket helyez el a tervezés elsősorban a raktárakban.

A beépített, szénsavval oltó tűzvédelmi berendezéseken kívül a tűzrendészeti hatóság által előírt helyeken és mennyiségben, vegyianyaggal működő kézi tűzoltóberendezések elhelyezésére is sor kerül majd. Épületszintenként a folyosók és lépcsőházak találkozásainál vízzel működő falitűzcsapokat is felszerelnek.⁶⁰

Az állományraktárak szintenkénti bejáratát kettős tűzbiztos acélajtókkal lehet lezárni. Az egyik ajtó (1 v. 2 szárnyas) szabványos kivitelben és minőségben készül, forgópántos felillesztéssel. A másik enyhén ferde pályán gördül a falsikhoz tapadva. Hőérzékelője a raktárhelyiség felmelegedése esetén, meghatározott hőfokon a kiakasztó szerkezetet kioldja s az ajtó az enyhén ferde fém pályán nyugalmi helyzetbe gördül, s a raktár bejáratát elrekeszeli.

V. ÖSSZEGEZÉS

E tanulmányban ismertetni kívántuk a Nemzeti Könyvtár új épületének tervezési programját és műszaki tervezési feladatát — röviden: Tervfeladatát —, válaszolva a tervezés eddigi munkájában követett módszereket, rámutatva azokra az elvi alapokra, gyakorlati szükségességekre, amelyek a tervezés során az egyes döntések meghozatalának indokául szolgáltak. Ezt a Tervfeladatot az illetékes Kormányhatóság, az ugyancsak ismertetett változtatásokkal jóváhagyta, s annak alapján már nemcsak a kiviteli tervek elkészítése kezdődött meg, hanem a kivitelezés is megindult 1962. márciusában.

Az 1962. évre irányozta elő a tervezés a VII. szintre tervezett nagy olvasói térség szerkezeti kialakítását és a vele kapcsolatos új vasbeton szerkezetű tető építését. Ezzel egyidejűleg fokozott ütemben készülnek az épület részletes kiviteli tervei — elsősorban a raktári és olvasószolgálati helyiségekre vonatkozó tervek —, már megkezdődött a teljes gépészeti berendezés (fűtés, szellőztetés, világítás, vízvezeték, liftek, jelzőberendezések stb.) kiviteli terveinek kidolgozása, s előkészületben van a belső berendezés és felszerelés tervanyaga is. Mindezek a munkálatok továbbra is a műszaki és könyvtáros szakemberek együttes közreműködésével folynak.

Megállapítható az ismertetett Tervfeladat alapján, hogy a Budavári Palotának a Nemzeti Könyvtár céljára kijelölt épületében és az annak közvetlen szom-

szedságában felépülő pótépületben a Nemzeti Könyvtár számára minden tekintetben megfelelő elhelyezést lehet biztosítani.

A jelenlegi helyzet és a várható fejlődés alapos felmérésével megállapított helyiségszükséglet kielégíthető, és megvalósíthatók mindazok a követelmények, amelyek a korszerű nemzeti könyvtár jó működését biztosítják.

Sikerült a tervezés során kielégíteni azt az alapvető követelményt, hogy a raktárak mind az olvasótermek, mind a feldolgozó helyiségek felől jól megközelíthetők legyenek anélkül, hogy az olvasók útjai, a könyvek útjai és a szolgálati utak egymást keresztezzék. Az olvasótermeknek a raktártömb fölé helyezése, ami közvetlen vertikális összeköttetést biztosít a raktárak és az olvasótermek között, továbbá az egységes nagy olvasói térnek egyetlenegy épületszinten való kialakítása — a különgyűjtemények olvasótermeinek kivételével — funkcionálisan rendkívül kedvező s egészen korszerű megoldás. Ennek az elrendezési formának előnyeit csak kis mértékben csökkenti az a tény, hogy az épületben a nagy központi raktárat — az épület két-udvaros, központi lépcsőházas alapszerkezeténél fogva — csak „U”-alakban lehet kiképezni, s ez a könyveknek az olvasótermekbe való eljuttatásánál egyes esetekben bizonyos késedelmet okozhat, amit azonban a 100 000 kötetes szabadpolccal. a szállítóberendezések jó telepítésével s jól megszervezett kiszolgálási rendszerrel a minimumra lehet csökkenteni.

A VII. szint a könyvtár modern olvasótersege. A főbejárat előteréből felvonón, illetve páternosztteren, vagy lépcsőn érkezik az olvasó közvetlenül a központi nagy katalógustérbe, ahonnan az általános olvasóterem mellett szakolvasótermek összefüggő rendszere nyílik mintegy 100 000 kötetes szabadpolccal, kapcsolódva a nagyméretű központi bibliográfiai olvasóteremhez. A szakolvasótermek összefüggő térrendszert alkotnak, melyet szabadpolcos galériák osztanak meg. Az egyes térségek vizuális elválasztása mozgatható könyvvállványokkal történik, állandó válaszfalak nélkül, ami a tágasságnak, otthonosságnak érzését nyújtja az által, hogy egyetlen tekintettel át lehet fogni az egymásba szinte átfolyó különböző térségeket. Ez a térrendszer nagyméretű flexibilitást biztosít. Az olvasóhelyek csoportos elhelyezésével válik majd érzékelhetővé a helyiségek belső rendje. Az elmélyedő kutatómunka lehetőségének biztosítására különálló egyszemélyes asztalok alkalmazása látszik legcélszerűbbnek. A forgalomsáv mindenütt kívül esik az olvasó asztalok elhelyezésére szolgáló térségen. A szabadpolcos szakolvasótermek rendszerének kialakítása s ilyen módon az olvasószolgálat szakosítása a korszerű könyvtárszervezésnek és könyvtárépítésnek egyik sokszor hangoztatott és megvalósított alapelve.⁶¹

Funkcionális szempontból igen kedvező a központi nagy katalógustérnek az olvasói tér közepén, közvetlenül a közlekedő utak — lépcsők, liftek — torkolatánál történő elhelyezése. Az egységes olvasói térben külön mikrofilm olvasóteremről is gondoskodott a tervezés, ezen felül azonban az egyes olvasótermekben, — elsősorban a különgyűjtemények olvasótermeiben VI. és V. épületszinten — is lesznek mikrofilm olvasóhelyek. Az olvasótermekhez kapcsolódóan akusztikailag szigetelt külön gépelő helyiségek létesítéséről is gondoskodás történt. A nagy olvasói térség szintjén, a VII. épületszinten a szoros értelemben vett olvasószolgálati helyiségeken (olvasótermek, kutatószobák, katalógusterem, gépelőhelyiségek, tájékoztatás, fotókópia szolgálat) kívül csak olyan szolgálati helyiségek lesznek, amelyek közvetlenül az olvasószolgálat céljait szolgálják (az olvasószolgálati és tájékoztatószolgálati adminisztráció dolgozószobái). Korszerű gondolatot való-

sított meg a tervezés a nagy olvasói tér felett a VIII. szinthez kapcsolódó tetőtérben egyszemélyes kutatófülkék kiképzésével tudományos kutatók számára.

A jó funkcionális kapcsolatok biztosítását szolgálja a különügyítemények elhelyezése is. A VI., úgynevezett különügyíteményi épületszinten elhelyezett gyűjtemények (Kézirattár, Régi és Ritka Nyomtatványok Tára, Zeneműtár, Színháztörténeti Tár és Térképtár) olvasótermeinek és feldolgozó helyiségeinek közvetlen vízszintes összeköttetésük lesz a megfelelő különügyíteményi raktár-részekkel, az V. szintre tervezett Kisnyomtatványtár olvasóterme pedig közvetlen vertikális kapcsolatban lesz — lift és belső lépcső útján — az alatta lévő feldolgozóhelyiségekkel és raktárakkal.

A szolgálati helyiségek a III. és IV. szinten egy tömbben, egymással vertikális és horizontális összeköttetésben helyezkednek el. Ez az elrendezés is bizonyos flexibilitást biztosít. A szolgálati helyiségek kialakításánál a tervezés több, erre alkalmas helyen a korszerű munkaszervezési elveknek megfelelő ún. bűrórend-szerű megoldást alkalmazott. A vizuális — szekrényes, illetőleg polcos, — elválasztásokkal azonban az ilyen nagyméretű és sok dolgozó elhelyezésére szolgáló bűró helyiségben is biztosítva van az elmélyülő munka feltétele.

A teher- és postaforgalom a III. szinten, a Csikós-udvar felől nyíló kapun át bonyolódik le. Innen indulnak a szolgálati lépcsők és felvonók is.

Az épület középső részén a VIII. szinten kétszintes térben lesz a kb. 250 fő befogadóképességű előadóterem, amely a könyvtár saját igényeinek kielégítése mellett egyéb kulturális célokat is szolgálni fog. Ezen a szinten lesznek az úgynevezett pihenő helyiségek: könyvklub, kiállítási galériák, büfé, dohányzó, társalgó stb. Ezek létesítése igen hasznos, mert a pihenés elősegíti az olvasó-termekben az elmélyülő, komoly munkát.

A könyvtár külső stílusadottsága kötött. Az épület mind homlokzati, mind alaprajzi kiképzésében a századvégi építkezésekre jellemző eklektikus barokk. Ez az adottság a külső homlokzatot illetően megmarad. Az épület belső építészeti megfogalmazása és berendezése azonban teljes mértékben a korszerű könyvtár igényeinek megfelelően történik.

Sokan megfogalmazták már, hogy milyen legyen a jól funkcionáló, új elvek szerint épülő modern könyvtárárpület, amely határozottan különbözik a régiektől. Az elmélet és az eddig szerzett tapasztalatok alapján elindulva alakítja ki a tervezés új könyvtárunk belső megfogalmazását. A célszerűséget szolgáló fa-, fém-, és üvegszerkezetek, tágasság és világosság, a belső berendezések, butorok fellazított elhelyezése, a derűs színek, a barátságos légkör mind lényegesek és hasznosak, mert az így létrehozott bensőséges hangulat otthonossá teszi a könyvtárt, növeli látogatottságát, ami pedig a tudomány és a műveltség szélesebbkörű terjesztését szolgálja. A modern technológia és a korszerű anyagok felhasználása hatékonyab-bá teszi a könyvtári szolgáltatásokat s a könyvtár mintegy szimbólumává lesz a társadalmi előrehaladásnak. A könyvtárak tervezésében megvalósuló új gondolatok helyességét mi sem bizonyítja jobban, mint az olvasók számának hatalmas megnövekedése ezekben az új könyvtárárpületekben.

Az épület főbejáratát előcsarnoka (V. szint) és a különügyítemények (VI. szint) szintje közötti háromkaru díslépcső, — mint az épület stílusára jellemző belső térképző elem, — megmarad, de korszerű formában. Értékét és érdekességét emeli még Fadrusz János két carrarai márványból készült Atlasz szobra, amelyek az átépítés keretén belül statikus szerepet is kapnak. A bejárat tér, a díslépcső és

a VI. szint érkező tere márvány burkolattal készül. Az innen nyíló reprezentatív kiállítási termek a Könyvtár idegenforgalmi látványosságai lesznek. A főbejárat és főlépcső érkező szintje márvány padlóburkolatának kivételével mindenütt színes műanyagburkolat készül, amely a zajtalan közlekedést biztosítja, és könnyen tisztán tartható. Az épület felszerelése és berendezése egyszerű, de igényes és gondos szakipari munkával készül. A nagyarányú kiviteli munka jóformán minden szakipari ágat foglalkoztatni fog. A sokirányú munka együttműködése rendkívül gondosan készített tervek és körütekintő műszaki irányítást igényel.

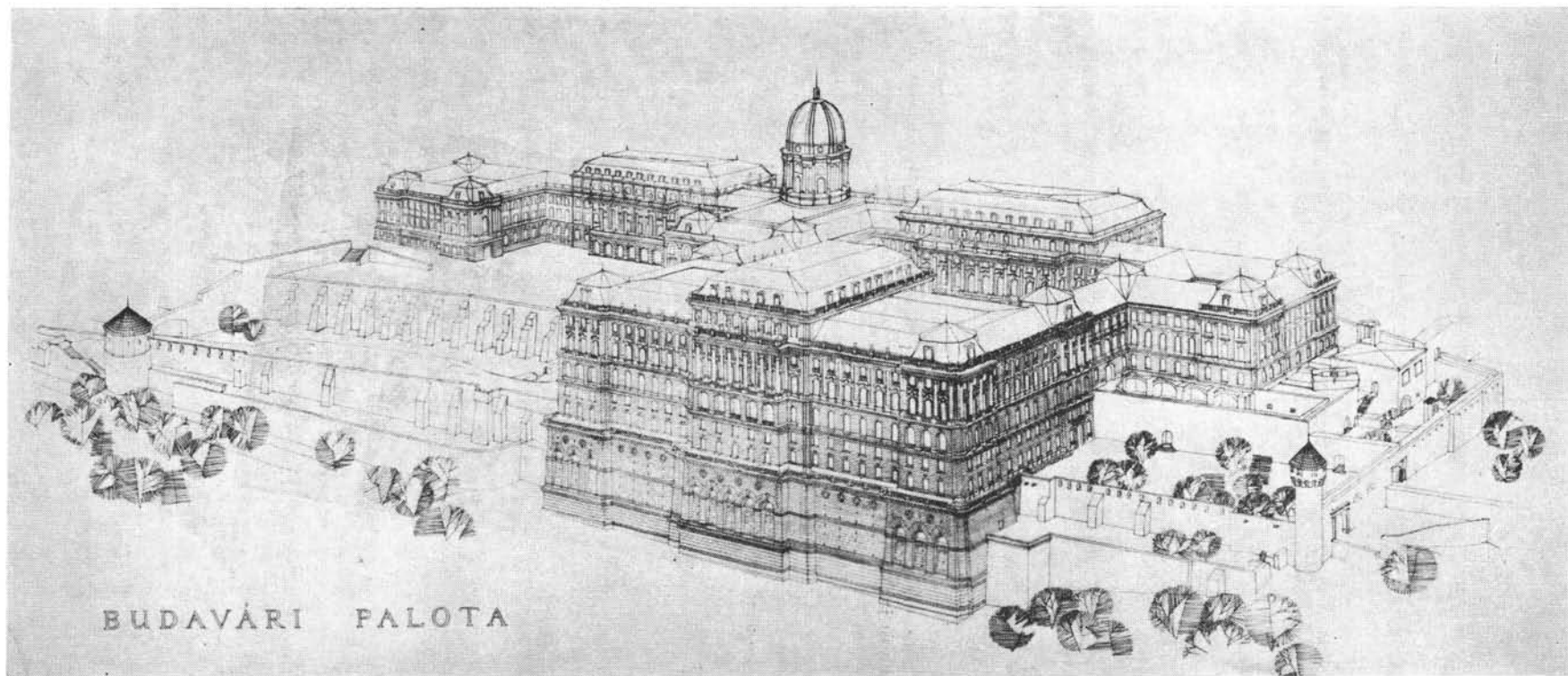
Az épületet a tervezés gépészeti vonatkozásban a maga egészében ellátja elektromos energiával, vízvezetékkel és csatornázással, valamint központi fűtéssel. Biztosítja a könyvtár jó és gazdaságos megvilágítását, a korszerű világítás-technikai követelményeknek megfelelően. Meghatározott helyiségeit teljes vagy részleges szellőztető és kondicionáló (klimatizáló) berendezésekkel szereli fel. Biztosít vertikális és horizontális szállító gépeket (személyliftet, páternoszt, könyvliftet, könyvszállítószalagokat), önműködő jelző és hívó, továbbá könyvkérőlap továbbító készülékeket (csőpostát), illetve szerkezeteket, a fémszerkezetű gördülő tömör raktári szekrény sorokat mozgó, elektromos árammal működő automatikus és félautomatikus berendezéseket. Biztosítja továbbá meghatározott helyiségek hangszigetelését, korszerű elektroakusztikai és audiovizuális berendezések (négysebességű és sztereo lemezjátszók, magnetofon, mikrofilm és mikro-kártyaleolvasó készülékek stb.) üzemelését. Biztosítja a VII. szint két nagy olvasói tere tetővilágosításos üvegfödémének hőolvasztó berendezését a hóle-fagyásmentes elfolyásával. Gondoskodik a vészvilágításról, áramszüneteltetés esetén szükségvilágításról, valamint tűz esetén saját motoros szívó- és nyomó víz-szivattyúkról.

Ellátja az épületet távbeszélő hálózattal, „Telex”-rendszerű távgépíróval, automatikus tűzjelzőberendezésekkel. Biztosítja a tervezés az acéltornyok földelését a nagy raktári térség legteltesebb szigetelését, valamint a rádió és a televízió-vételt. Biztosítja végül a külső gépészeti és közmű csatlakozásokat.

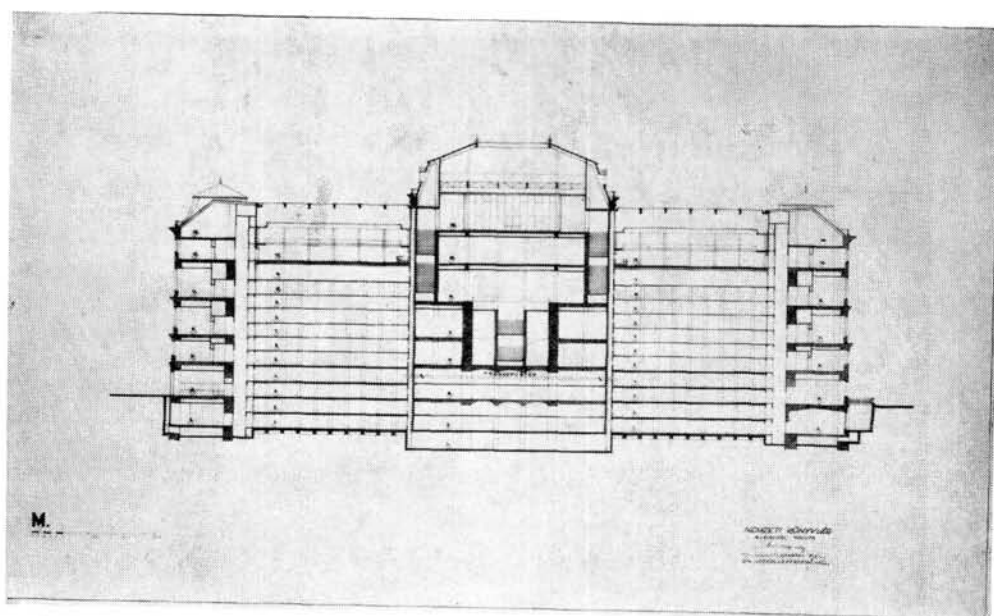
* * *

A Nemzeti Könyvtár új épületének belső beosztása a klasszikus hármas tagoltság elvén, a könyvraktárak, az olvasótermek és a szolgálati helyiségek különállásán alapul. Ennek a hagyományos elrendezésnek a merevségét azonban a tervezés korszerű módon feloldotta s ugyanakkor gondoskodott a könyvtárnak korszerű technikai felszereléssel és funkcionális berendezéssel való ellátásáról is. A könyvtár belső elrendezésének az a rugalmas formája, ami lehetővé teszi az alapjában hagyományos, hármas tagoltságú könyvtár nagy olvasói térségének tetszés szerinti átalakítását, továbbá az a tény, hogy ebben az olvasói térben mintegy 100 000 kötet áll majd szabadhasználatú polcokon az olvasók rendelkezésére, valamint a raktáraknak az épület belsejében való tömbszerű elhelyezése — úgy véljük — Európában ma egyik legkorszerűbb megoldásnak tekinthető.

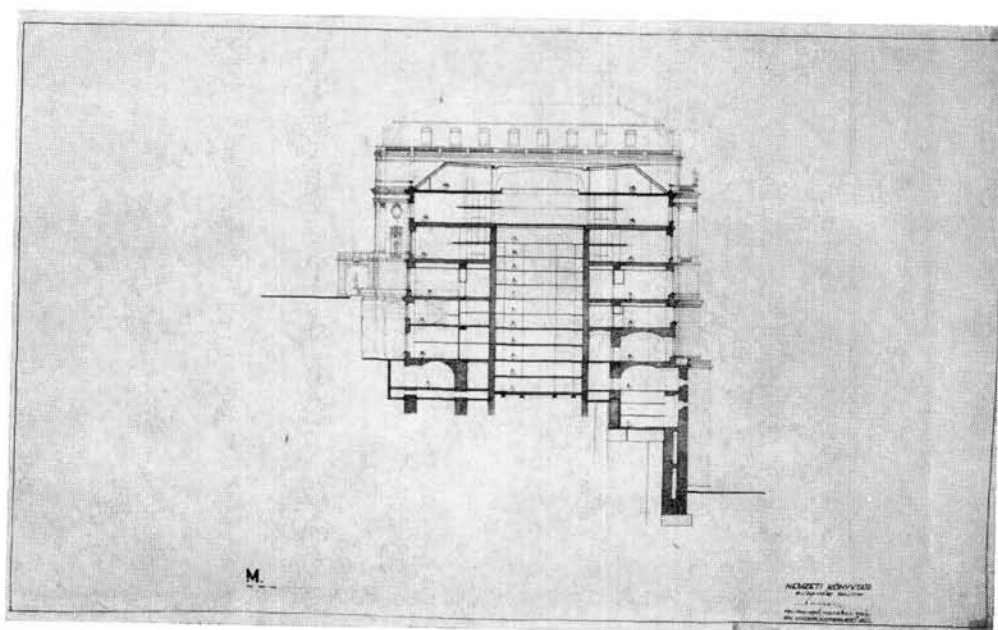
Meggyőződésünk, hogy Nemzeti Könyvtárunk budavári új otthonában, az egykori Bibliotheca Corviniana közelségében igen jó elhelyezésben teljesítheti majd rendkívül széleskörű tudományos és társadalomnevelő feladatait, s szolgálhatja ezzel a magyar nép művelődésének, kulturális előrehaladásának nagy ügyét.

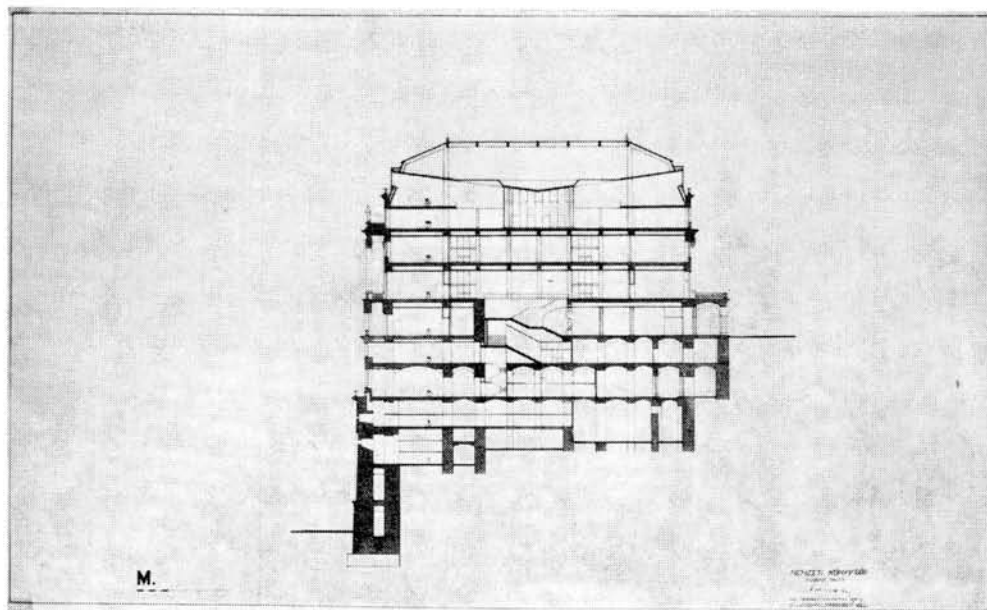
1. ábra. A Budavári Palota látképe az újjáépítés után; előtérben a krisztinavárosi épület, az Országos Széchényi Könyvtár új otthona

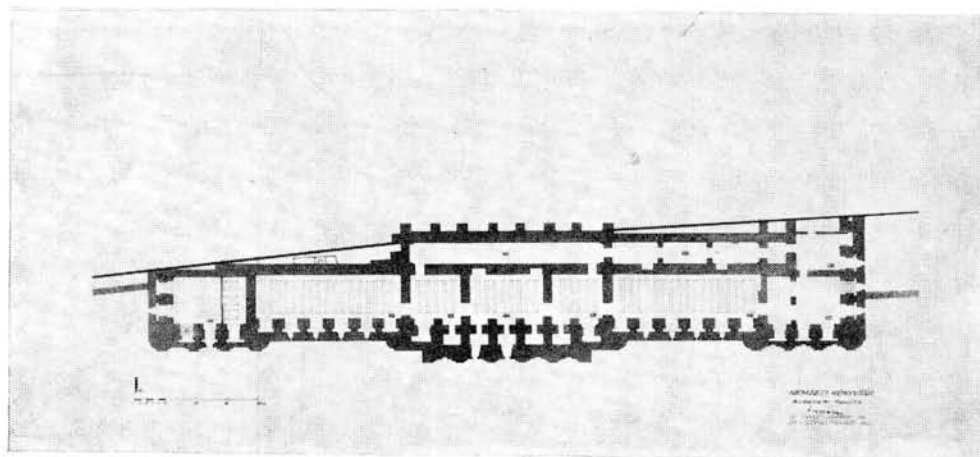
2. ábra. A Budavári Palota krisztinavárosi épületének észak-déli irányú metszete. A központi résztől balra és jobbra a két 11 szintes vasbeton- és acélszerkezetű raktártorony, mindkét torony felett egy-egy galériás olvasói tér. A központi részen alul a raktártornyokat összekötő raktári rész a könyvszállító szalaggal. A VI. szinten a kiállítási tér, felette a VII. szinten a katalógustér, s a VIII. szinten az előadóterem

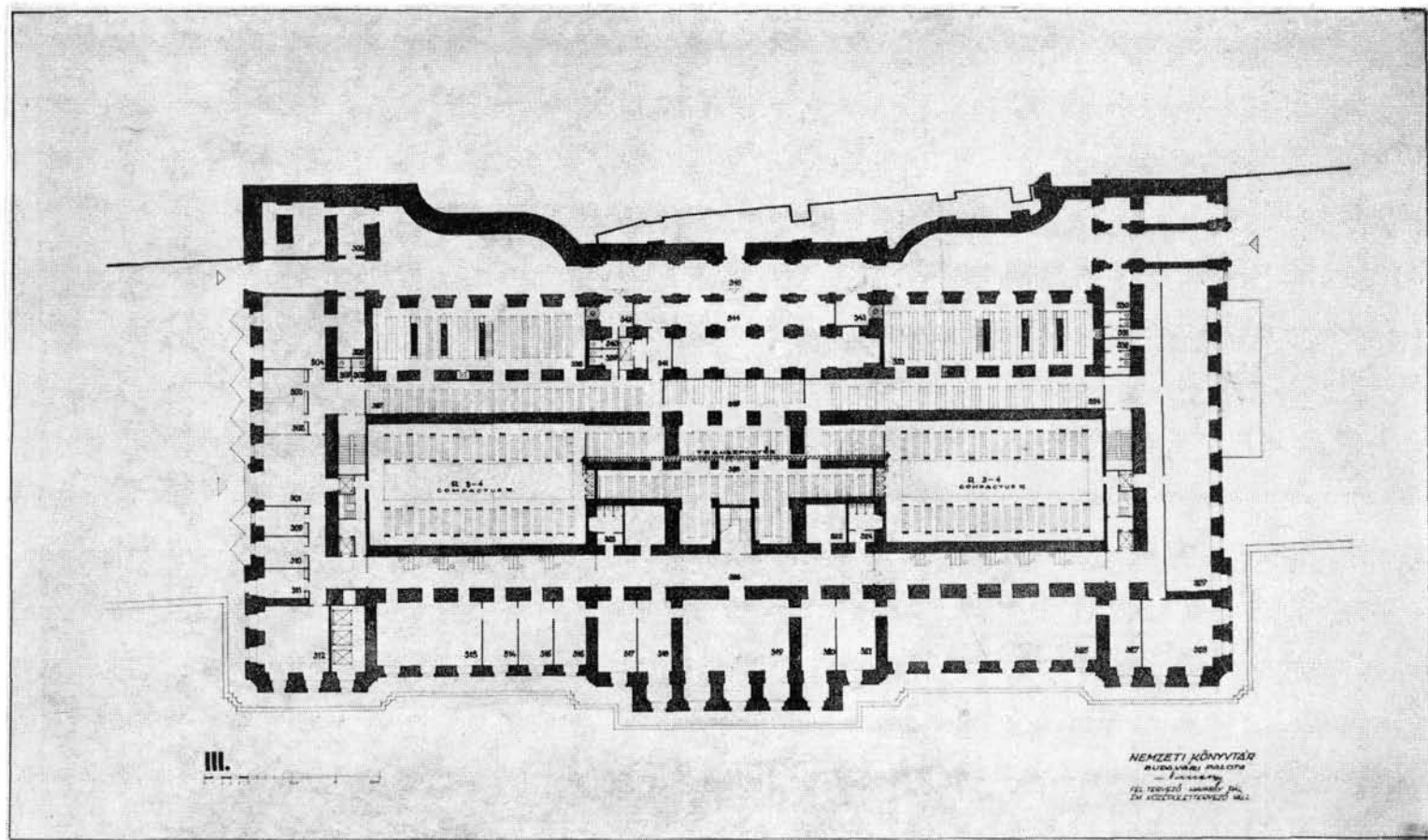
3. ábra. Kelet-nyugati metszet az északi raktártorony középvonalában. Jól látható a VII. épületszint egybefüggő nagy olvasótere, a tetőtérraktár keleti és nyugati része, továbbá a 4 szintes keleti raktár az épület III. és IV. szintjén, valamint az ugyancsak 4 szintes nyugati raktár az I. és II. épületszinten

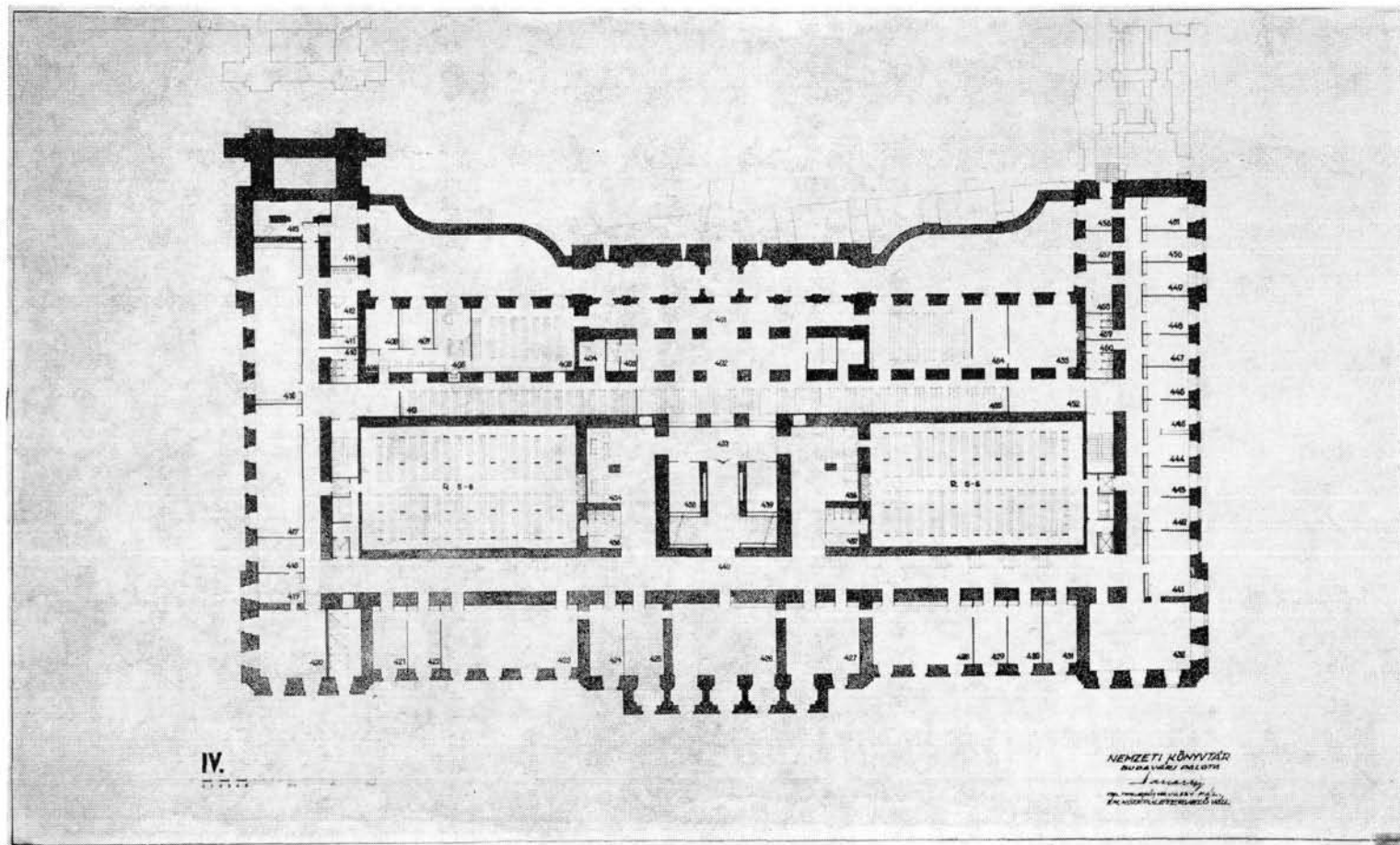
4. ábra. Nyugat-keleti metszet a központi előcsarnok középvonalában. A VIII. szint középső részén az előadóterem látható, a nyugati és keleti oldalon pedig a VIII. szint megosztásával kiképzett IX. épületszint („pihenő” olvasótermek)

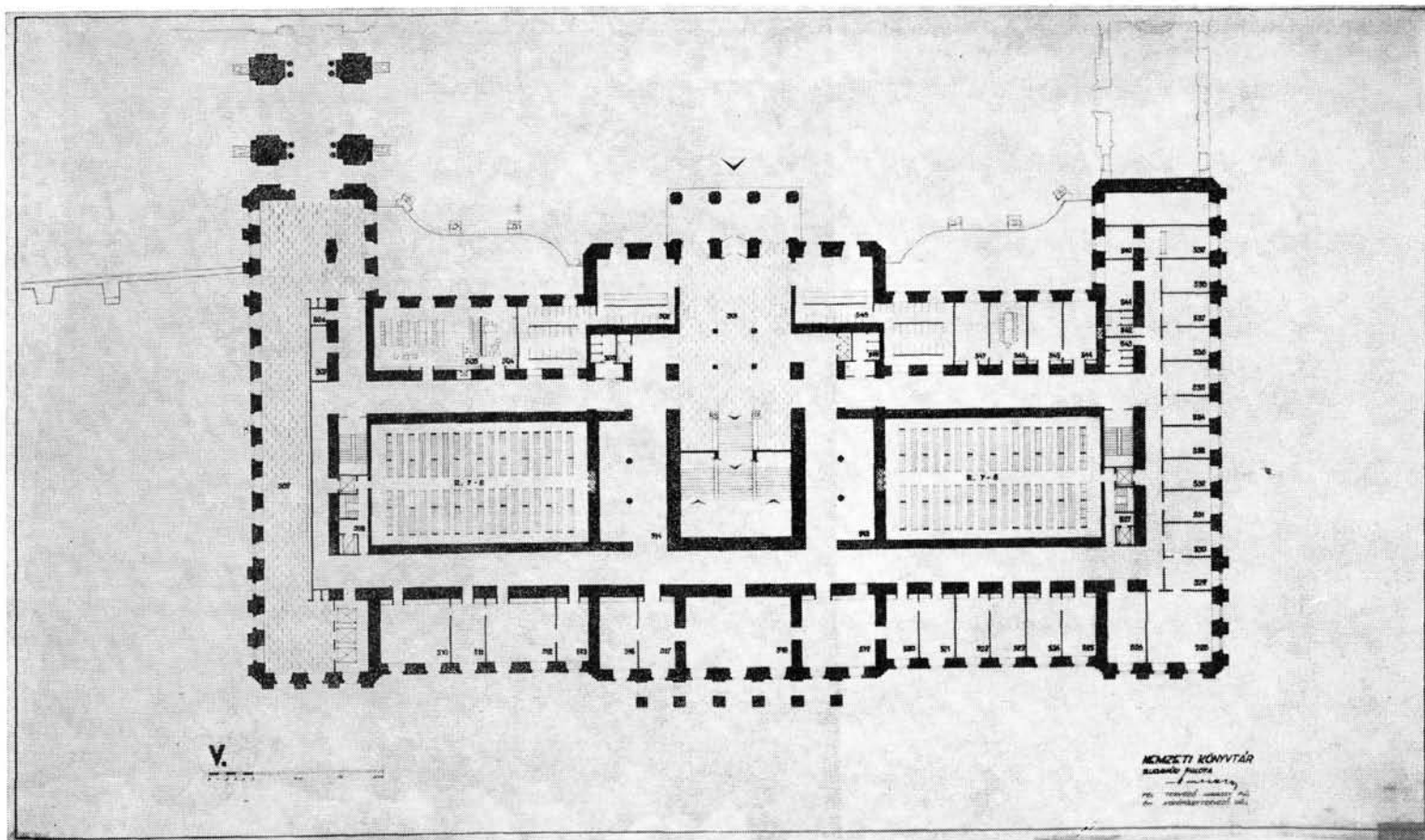
5. ábra. Az I. épületszint alaprajza: nyugati raktárak. (A berajzolt raktári állványzat, itt és a többi ábrán is, csak jelzi az adott területnek raktári célra való felhasználását. Az állványzat végleges telepítési terve e tanulmány írásakor még nem készült el)

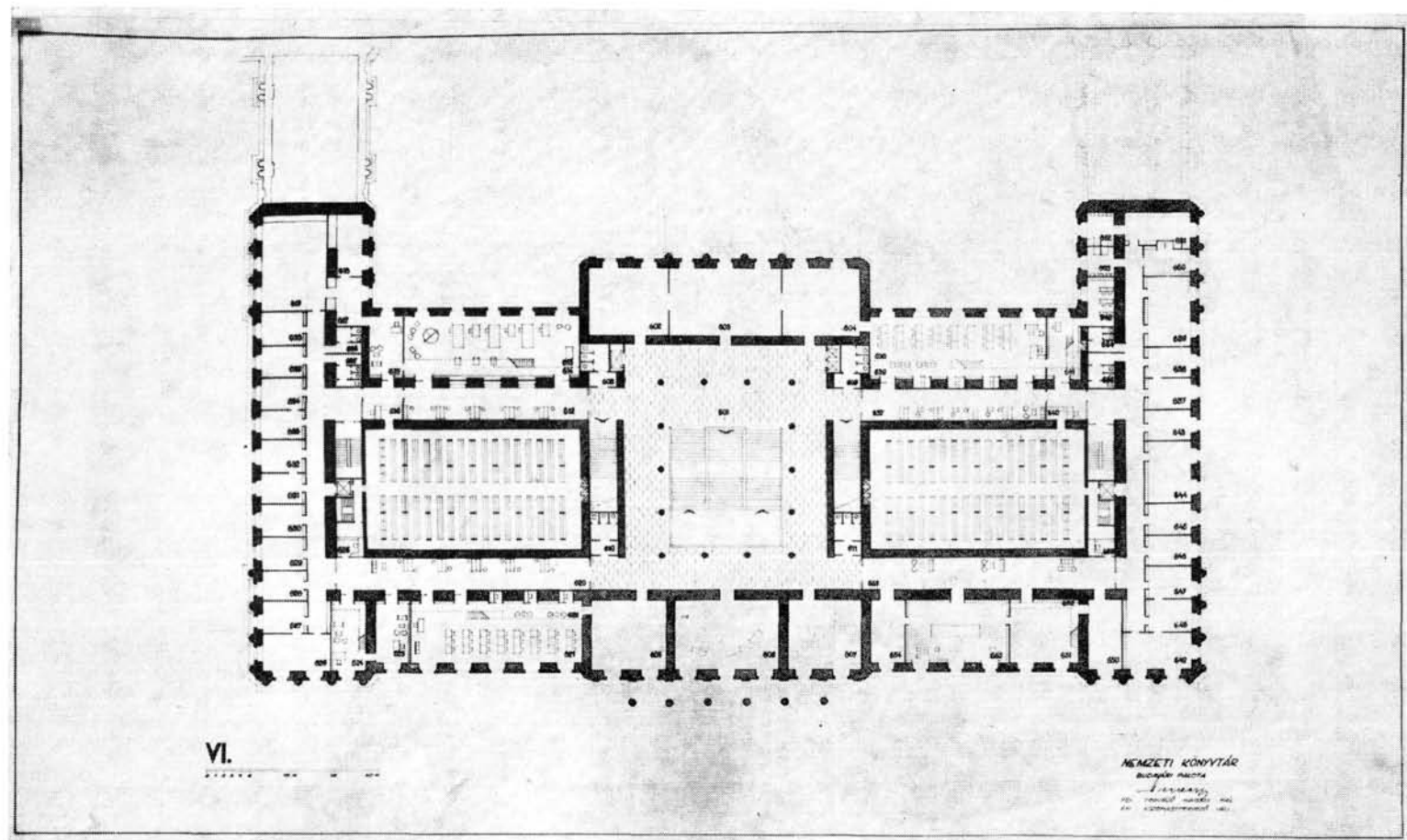
7. ábra. A III. épületszint alaprajza: bal oldalon (északon) a Csikós udvari teherkapu, mellette és az épület nyugati szárnyán a könyvforgami főosztály szolgálati helyiségei; a keleti szárny középső részén az angol-udvarról nyíló telefonközpont; ettől északra és délre a keleti raktárak; a déli oldalon a restauráló műhely. Középen a pontozott kettős vonal a két raktár tornyot a 4. raktári szinten összekötő könyvszállító szalagot jelzi

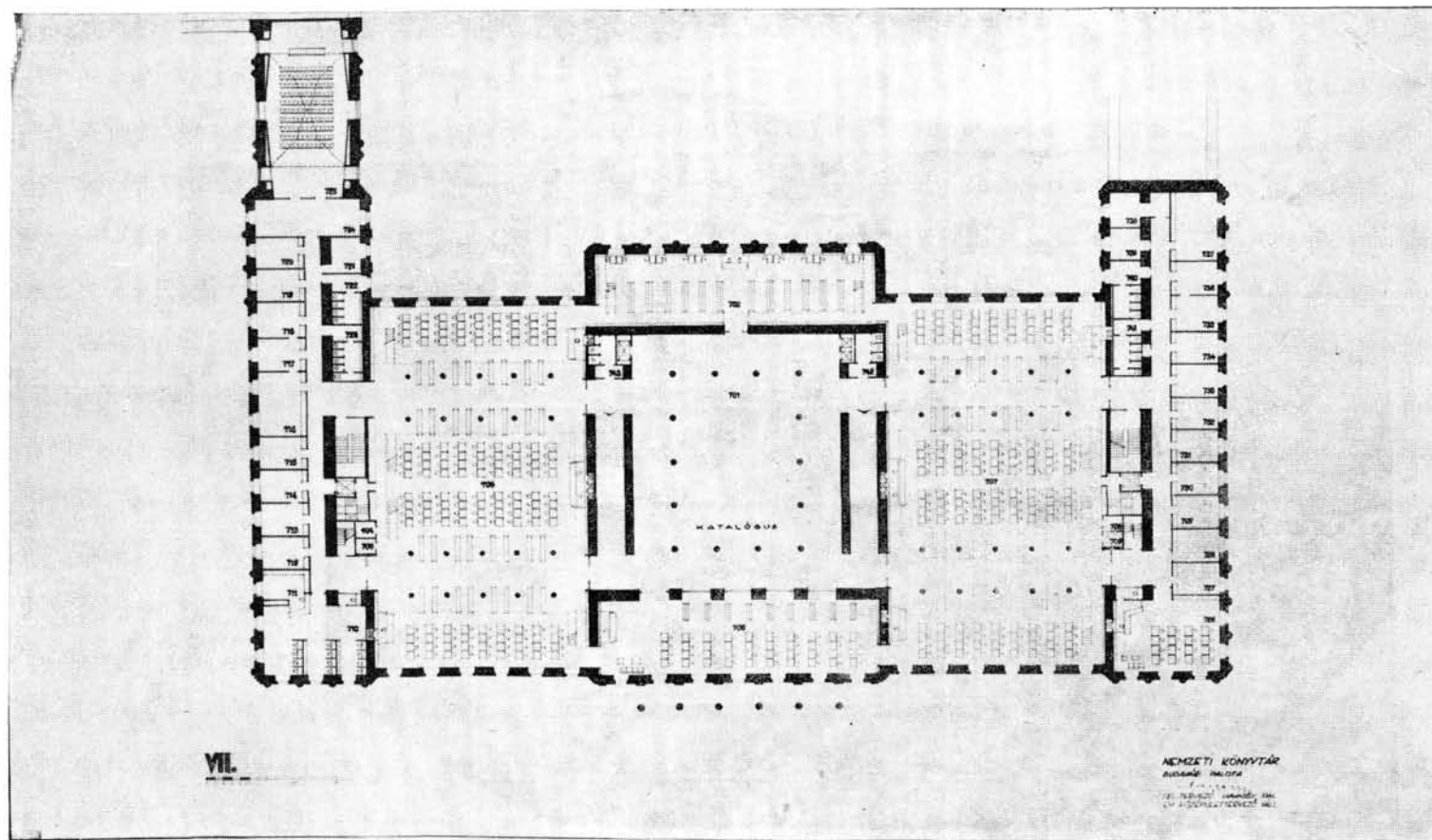
8. ábra A IV. épületszint alaprajza: északon (bal oldalt), nyugaton és délen a gyarapítási, feldolgozási és bibliográfiai munka helyiségei; keleten raktárak

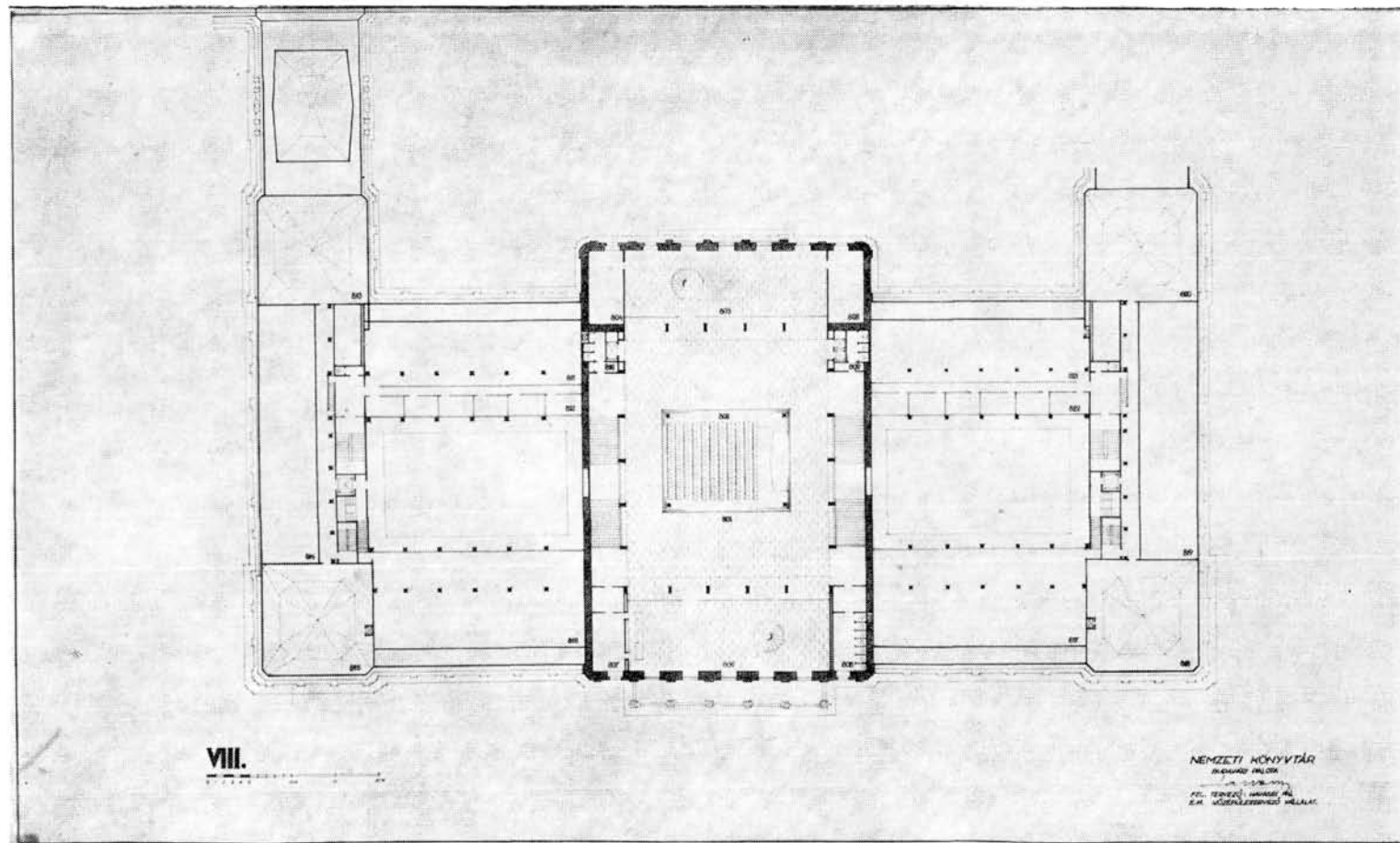
9. ábra. Az V. épületszint alaprajza: igazgatási helyiségek. Északon (bal oldalon) a vonalkázott rész a Dózsa György térről felérkező gyorslifteket az Oroszlán udvarral összekötő közhasználatú területet jelzi. Keleten, középen a főbejárat, attól északra a Kisnyomtatványtár olvasóterme, délre a társadalmi szervek helyiségei

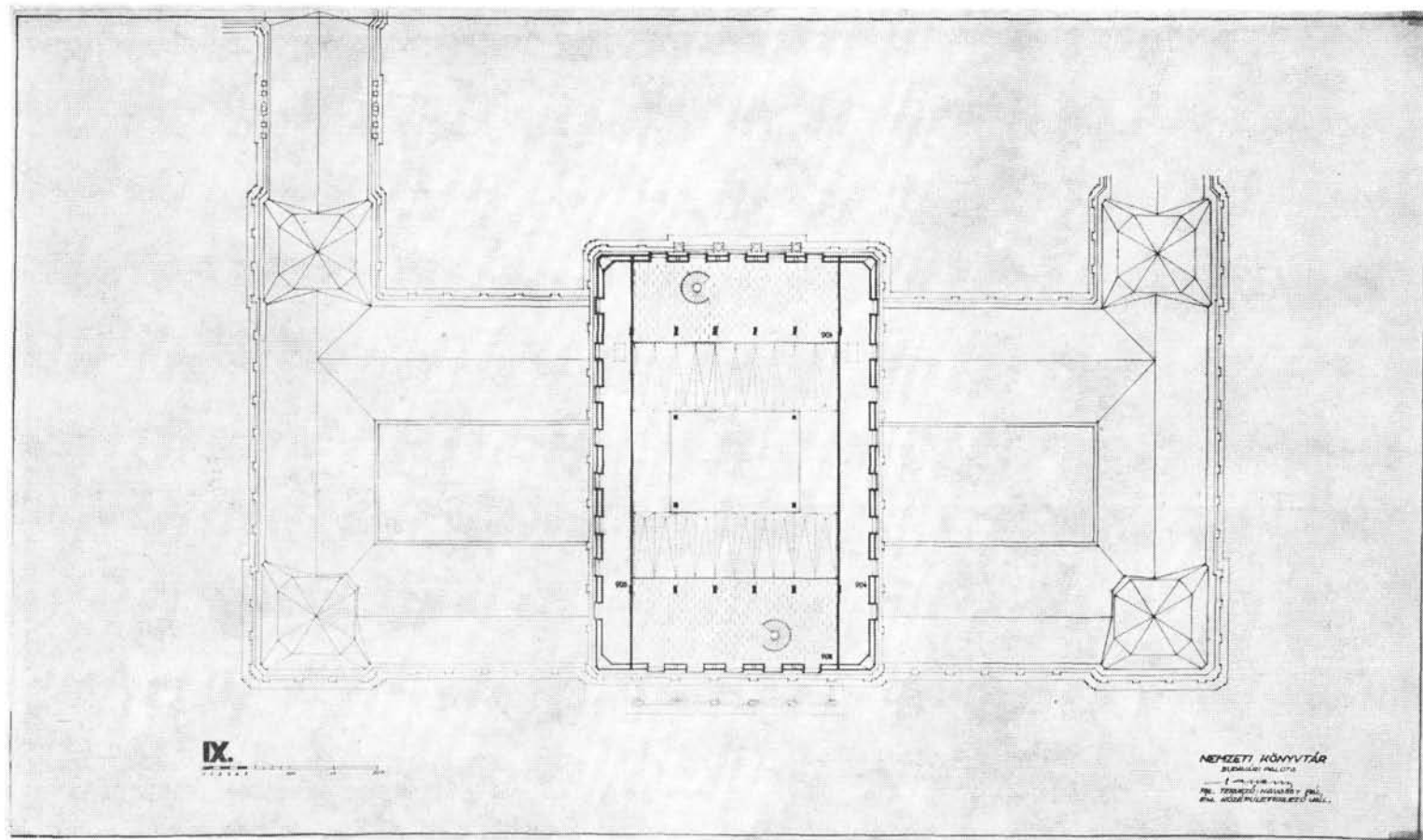
10. ábra. A VI. épületszint alaprajza: a különgyűjtemények olvasótermei és feldolgozó helyiségei (ezekhez közvetlenül kapcsolódnak a két raktártorony csatlakozó szintjein levő különgyűjteményi raktárak)

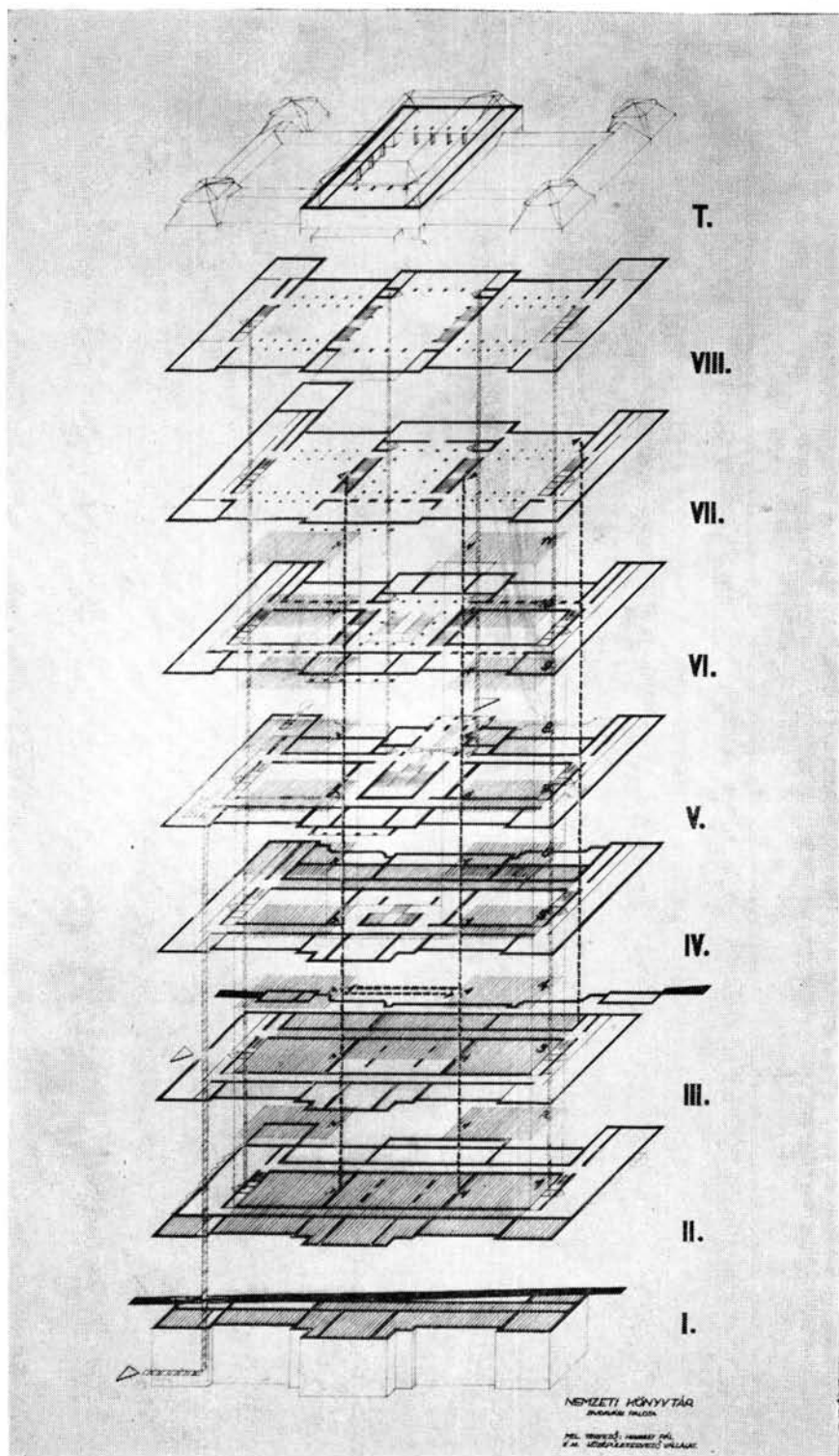
11. ábra. A VII. épületszint alaprajza: a nagy olvasói tér. A központban elhelyezett katalógust gyűrű alakban övezik az egymáshoz csatlakozó olvasótermek. (A berajzolt olvasótermi berendezések — olvasóhelyek, felügyelő asztalok, szabadpolcok — csak jelzik az adott területek olvasótermi célra való felhasználását; a végleges berendezési tervek e tanulmány írásakor még nem készültek el)

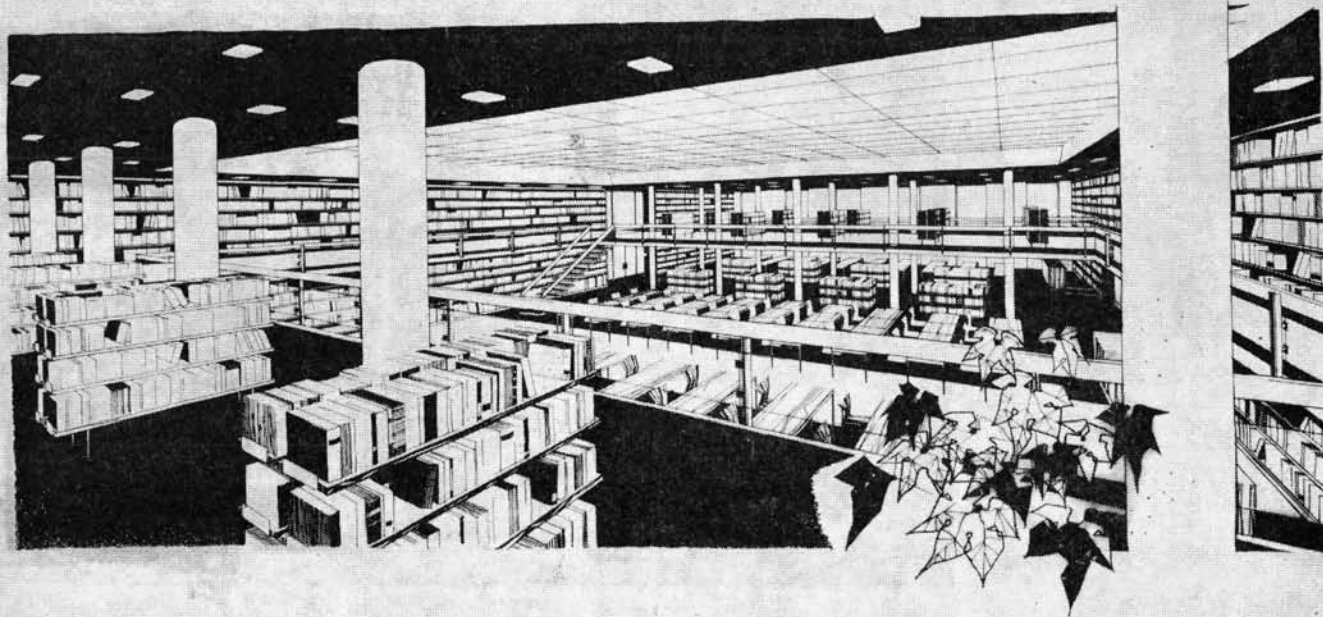
12. ábra. A VIII. épületszint alaprajza: középen az előadóterem; ettől nyugatra (a kép alsó részén) dohányzó és büfé, keletre könyv- és hírlapklub. Az épületnek csak a középső részen kiépített VIII. szintjétől északra és délre (balra és jobbra) a tetőtér-raktár; a tetőtér déli részén a könyvfertőtlenítő

13. ábra. A VIII. szint osztásával kialakított IX. épületszint alaprajza: középen a VIII. szinten levő előadóterem légttere, ettől keletre és nyugatra a „pihenő” olvasóterek

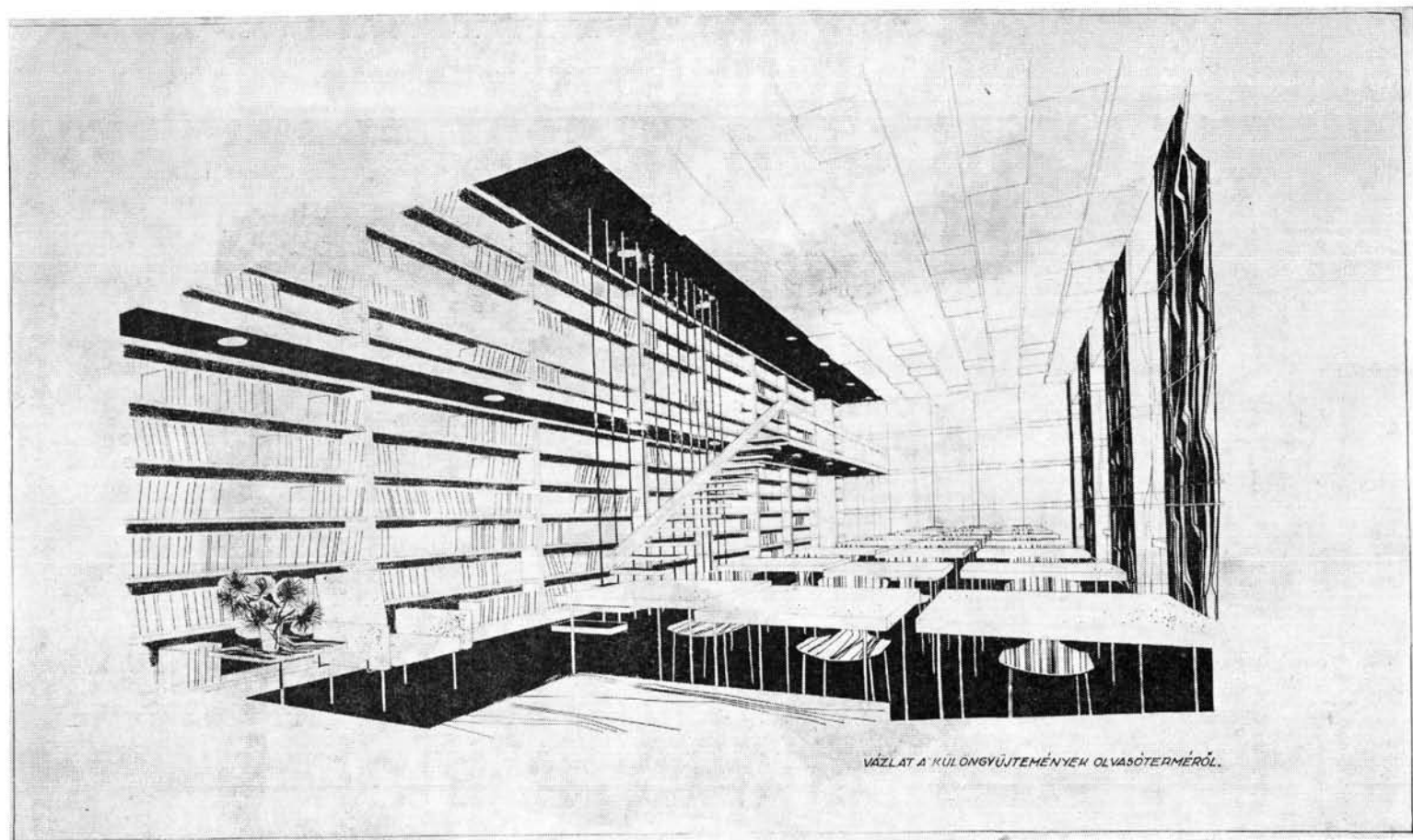

14. ábra. Az épület izometrikus ábrázolása. A vonalazott részek a raktárakat jelzik (a tetőtér-
raktárak — T — nincsenek külön jelezve). A szaggatott vonalak a vertikális és horizontális
könyvszállító berendezéseket, a szaggatott kocka-sorok a személy- és teherfelvonókat (gyors-
liftek, személyszállító és teherliftek, páternoszter) jelzik. Az I. épületszint alatt az észak-
nyugati sarokban a Dózsa György téri (alsó) bejárat

VÁZLAT A NAGYOLVASÓTERMRŐL.

15. ábra. A VII. épületszint egyik tetővilágításos olvasóterének kelet-nyugati irányú átnézeti képe a galériákkal

VÁZLAT A KÜLÖNGYŰJTEMÉNYEK OLVASÓTERMÉRŐL.

16. ábra. A VI. épületszinten elhelyezett különgyűjtemények egyik olvasóterme

Jegyzetek

1. 10327/1959. G. B. határozat.
2. *Gotzigh Ignác* pap, a történelem, bányajog és statisztika tanára a Kassai Akadémián. Vö. *Kollányi Ferenc*: A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára 1802—1902. I. k. A könyvtár megalapításától gróf Széchényi Ferenc haláláig. Bp., 1905. 98. l.
3. Országos L.-tár Lit. Polit. A. 1804. Nr. 23176.
4. Széchényi L.-tár I. k. 9. sz. III. csomag, 56. sz.
5. *Kollányi*, id. mű 128. l. (Vö. *Kovachich* levelezése *Millerrel* 1806—1807. Nr. 89.)
6. *A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára, 1802—1895.* Bp., 1896. Athenaeum. 4. l. és *Mátray Gábor*: *A Magyar Nemzeti Múzeum korszakai.* Pest, 1868. 14. l.
7. Széchényi L.-tár I. k. 13. sz. II. csomag, 55., 56. sz. (Vö. *Kollányi* id. mű 154. l.)
8. A magyar kultúrtörténet szempontjából fontos irat névtelenül jelent meg 1200 példányban latin és magyar nyelven az Egyetemi Nyomdában. Latin címe: *Museum Hungaricum Excelsis Regni Proceribus et Inclutis Statibus ac Ordinibus exhibitum.* Magyar címe: *A' Nemzeti Gyűjtemények elintézése' feltételei Magyar Ország hazafiai' számára.* A füzet latin szövege előtt a tervezett épületnek *Hild János* által készített homlokrajza látható, a magyar rész után pedig az épület földszintjének és első emeletének tervrajza áll. (*Karacs F.* neves rézmetsző munkája.)
9. A kérdéssel kapcsolatban lásd a következő Orsz. Levéltáriiratokat: Országos L.-tár, Magyar Kancellária. 1811. N° 1009., N° 9436., N° 12.283., N° 14.395. — Az épület létesítésének történetével foglalkozik még *Rados Jenő*: *Hild József Pest nagy építésének életműve.* (Bp., 1958. Akad. K. 358. l. + LXXX. t.) c. könyvének 248—249. lapján.
10. *A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára, 1896.* 5. l.
11. *Kollányi* id. mű, 394. l.
12. *Mátray* id. mű, 41. l.
13. Az egyre gyarapodó könyvtár helyhiányát már 1880-ban egy képviselőházi bizottság is panaszolja *Jókai M.* elnöklétével. Az alapítás 100 éves jubileumára (1902-ben) kiadott diszkiadvány pedig így ír: A „könyvtár helyszűkével küzd, mert óriási növekedése messze túlhaladja azon arányokat, melyekre több mint félszázaddal ezelőtt a könyvtári helyiségeket szabták”. (*A Magyar Nemzeti Múzeum múltja és jelene.* Bp., 1902. 13. l.) A külön könyvtári épület terve 1909-ben, a koalíciós kormány idején vetődött fel; a könyvtárat az akkori Rudolf rakpartra tervezték, de a kormány bukása után ez a kérdés lekerült a napirendről.
14. Az OSZK 1961. évi munkájáról szóló „Beszámoló” adatai szerint a könyvtár állománya 1961. december 31-én a következő volt (zárójelben az 1961. évi gyarapodás):

Könyv	1 515 182	(52 745)
Periodika	163 052	(3 754)
Plakát, kisnyomtatvány	1 817 225	(73 812)
Kézirat	326 362	(8 282)
Zenemű	56 698	(2 406)
Térkép	72 139	(653)
Mikrofilm tekeres (800 □)	3 374	(488)
Egyéb dokumentum.....	182 699	(14 914)
Állományegység összesen	4 136 731	(157 054)
15. Lásd az Országos Könyvtárügyi Tanács Könyvtárépítési és Berendezési Szakbizottságának vonatkozó két „Szakvélemény”-ét az OSZK Könyvtárépítési Munkacsoportjának irattárában.
16. Az OSZK 1958. november 5-én kelt 865-06-2/2-1958. sz. felterjesztése a Művelődésügyi Minisztériumhoz.
17. Vö. „Szakvélemény” az Országos Széchényi Könyvtárnak a budai vár „F-épületszárnyában való elhelyezéséről”, 1958. december 22. Soksz. szöveg 9 l.
18. Lásd az Országos Műemléki Felügyelőség válaszát az OSZK 1958. november 27-én kelt levelére az OSZK Könyvtárépítési Munkacsoportjának irattárában 865-06-2/5-1958. sz. alatt.
19. Lásd a vonatkozó jegyzőkönyvet a Könyvtárépítési Munkacsoport irattárában.
20. Vö. *Sebestyén Géza—Farkas László*: *Új nemzeti Könyvtárunk a Várban.* (Könyv. a Magyar Könyvszemléből.) Bp., 1960. OSZK 49. l. (Az OSZK kiadványai LI.)

21. *Az új Nemzeti Könyvtár építésének programtervezete.* (Soksz.) Bp. 1959. OSZK. 80 l. + 1 t. és 14 ábra. — (Felterjesztve a Művelődésügyi Minisztérium útján az Építésügyi Minisztérium illetékes szerveihez 1960 januárjában. Lásd a Nemzeti Könyvtár új épületének tervezési programja és műszaki tervezési feladata, I. k. 12. 2.)
22. *Van Buren, Martin:* Layout plans and library interiors (*Guidelines for library planners*, Chicago, 1960. ALA.; *Wheeler, J. L.—Githens, A. M.: The American Public Library Building*, Chicago, 1941. ALA.; *Stromeyer, R.: Moderne Probleme des Magazinbaues in Deutschland und seinen Nachbarländern*, Köln, 1958. Greven Verl. — Könyvtáros és építész együttműködésére vonatkozólag lásd még a következő tanulmányokat: *Williams, J. R.: An architect speaks.* = *Library Journal*. 1955. May 15. 1229—1230. l.; *Asburner, E. H.: An architect's letter.* = *Library World*. 1951. 614—615, 319—320. l.; *Ellsworth, R. E.: Library architecture and buildings.* = *The Library Quarterly*, 1955. 1. 66—75. l.; *Gallo, M.: Gli scaffali metallici.* = *Bollettino dell'Istituto di Patologia del Libro*. 1955. F. I—II. 151. l.
23. A tanulmányút résztvevői tapasztalataikról írásban számoltak be. Lásd *Hámori Béla—Havassy Pál—Hidasi Lajos—Pajkossy György:* „*Jelentés az Országos Széchényi Könyvtár új székházának tervezése kapcsán tett külföldi tanulmányutakról* (1959. dec.—1960. febr.). (Soksz.) Bp., 1960. OSZK 46 l.
24. Beruházási program a Budavári Palota helyreállítására. Készítette az Országos Műemléki Felügyelőség a KÖZTI közreműködésével. (Gépirat.)
25. A Nemzeti Könyvtár új elhelyezésével kapcsolatosan létesített Tanácsadó Testület.
26. OSZK kiadvány. (Az OSZK Pártszervezetének és Szakszervezeti Bizottságának lapja.)
27. *A Nemzeti Könyvtár új épületének tervezési programja és műszaki tervezési feladata.* 1—3. k. (Soksz.) Bp., 1961. OSZK—KÖZTI.
28. Lásd a Programtervezet 1. sz. mellékletét. A Programtervezet adataiból az összehasonlítás hitelessége érdekében levontuk a KMK helyiségeinek, az óvóhely-raktáraknak, a szolgálati lakásoknak és a garegenak az adatait, minthogy ezek nem a Budavári Palota krisztinavárosi épületében kapnak elhelyezést s így ezekre vonatkozólag a most tárgyalt tervezési program és műszaki tervezési feladat nem tartalmaz adatokat.
29. Az 1. sz. tervvázlatsorozat a KÖZTI III. sz. Irodájában és a Könyvtáráépítési Munkacsoport irattárában.
30. 2. sz. tervvázlat sorozat a KÖZTI III. sz. Irodájában és a Könyvtáráépítési Munkacsoport irattárában.
31. 2/a sz. tervvázlat sorozat a KÖZTI III. sz. Irodájában és a Könyvtáráépítési Munkacsoport irattárában; Tervfeladat I. k. 14. l.
32. Az 1961. június 9-én tartott ülés jegyzőkönyve az OSZK Könyvtáráépítési Munkacsoportjának irattárában.
33. Lásd a Közalkalmazottak Szakszervezetének 1961. június 13-án kelt VI/426. sz. levelét az OSZK-hoz; iktatva az OSZK-nál 1623-VI/1961. sz. alatt.
34. Felterjesztve a Művelődésügyi Minisztérium Könyvtári Osztályához OSZK 832/1961. Közp. OSZK szám alatt.
35. *A Nemzeti Könyvtár új épületének tervezési programja és műszaki tervezési feladata.* 1—3. k. (Soksz.)
36. A jóváhagyási határozat száma: 2466/P/1962. ÉM. Város- és Községrendezési Főosztály.
37. Ezeknek a kérdéseknek bővebb kifejtését lásd *Sebestyén—Farkas:* id. mű, 5—8. l.
38. *Sallai I.—Sebestyén G.: A könyvtáros kézikönyve.* Bp., 1959. 576 l. (Kiemelés a szerzőktől.)
39. *A Fővárosi Könyvtár évkönyve.* I. 1931. Bp., 1932. Bp. Székesfőváros házi ny. 207. l. (Az épületátalakításról szóló közlések: A Fővárosi Könyvtár története (35—55. l.) c. tanulmányában található (51—53. l.) — *Tajczay János:* Az új Fővárosi Könyvtár palotája. Képzőművészet. 1931. 108—112. l.
40. Id. mű, 52—53. l.
41. *Wheeler, J. L.—Githens, A. M.: The American Public Library Building*, c. id. mű, 356 l.
42. *Vö. Apollonj, E.: Problemi estetici nella ricostruzione di biblioteche sinistrate dalla guerra.* (Tanulmány a *Miscellanea di scritti vari in memoria di Alfonso Gallo* c. kötetben. Firenze, 1956. 79—85. l.
43. Id. mű, 355. l.
44. A Közgazdaságtudományi Egyetem Könyvtára. Könyvtári. Beszám. 1951. 3/4. 7—18. l.
45. *Tombor Tibor: Egy főúri palota átépítése az Országos Műszaki Könyvtár számára.* (Klly. a Magyar Könyvszemléből.) Bp., 1958. OMK 22 l. (Az OMK kiadványai 1.)

46. Id. mű, 355. l.
47. *A kolozsvári Egyetemi Könyvtár*. Uránia, 1912. febr. 49—54. l.
48. *Van Buren, M.*: Főiskolai és egyetemi könyvtárak belső tervezése. = *College Research Libr.* 1959. 3. 231—235., 238. l. (OSZK 1752. sz. ford.).
49. Lásd Programtervezet, 14—22. l.
50. Feljegyzés az ÉM. Középülettervező Vállalat Műszaki Tanácsa 1961. aug. 25-én megtartott üléséről. (Tervfeladat II. k. 31. 4.)
51. Lásd a Konzultatív Várbizottság 1961. szept. 4. és 1961. okt. 3-án tartott ülésének jegyzőkönyvét az OSZK Könyvtárépítési Munkacsoportja irattárában.
52. Lásd az OSZK és a KÖZTI képviselőinek 1962. március 17-én az OSZK és a Palota függőben maradt kérdéseinek tárgyában folytatott megbeszéléséről felvett jegyzőkönyvet az OSZK Könyvtárépítési Munkacsoportjának irattárában.
53. *Galvin, H. R. — Van Buren, M.*: *Le bâtiment d'une petite bibliothèque*. Paris, 1959. UNESCO. 150 l.
54. Prototípusát az Országos Levéltár készítette el a KÖJÁL, az AGROTERV és a MÜBER közreműködésével.
55. A külső világítás igényére a Program csak rámutat, megoldása Budapest Főváros Elektromos Műveinek feladata az Országos Műemléki Felügyelőség közreműködésével.
56. Az elektroozmotikus vízszigetelés az utólagos szigetelés modern formája és az épület talajvízbetörés elleni védelmére szolgál. A szigetelés terveit a Földmérő és Talajmechanikai Intézet készíti el. Az eljárás lényege, hogy a falak aljában megfelelő számú földelő szondát (elektrodát) telepítenek, melyek a föllépő elektromos potenciál-különbség folytán a talajvízszivárgást megakadályozzák. (Vö. *A Nemzeti Könyvtár új épületének tervezési programja és műszaki tervezési feladata*. II. köt. 3. 31. II. c. 38. l. „Elektroozmotikus vízszigetelés”. Uo. 31. 3. Földmérő és Talajmechanikai Intézet: „Tanulmány a Budavári Palota „F”-épület nedvesség elleni védelmével kapcsolatban”, 9. l.)
57. Vö. Feljegyzés az ÉM. Középülettervező Vállalat Műszaki Tanácsa 1961. VIII. 25-én megtartott üléséről. 3. pont: „Az épület alagsorába tervezett és az egész budavári palotanegyed részére is szolgáló kazántelep létesítésével Tervtanács nem ért egyet különös tekintettel arra, hogy ez a felszabadult terület a Nemzeti Könyvtár raktározási igénye kielégítését kb. 8—10 évre tudná biztosítani” . . . A Tervtanács javasolta, hogy a Kelenföldi Frömű 1967-re a szükséges energiát már biztosítsa, ha ez nem lehetséges, a palotakomplexum területén, olyan helyen határozzák meg a kazántelep helyét, ami a létesítmények racionális fejlesztését hátrányosan nem befolyásolja. (Tervfeladat, 31.4., 2. l.)
58. Vö. Jegyzőkönyv, készült a Konzultatív Várbizottság 1961. október 3-án a Középülettervező Vállalatnál tartott üléséről. 3.1. (Gépirat az OSZK Könyvtárépítési Munkacsoportjának irattárában.)
59. Lásd Adatlap a Budavári Palota beruházási programjának kialakításához, „F”-épület-szárnny; Adatlap a Budavári Palota beruházási programjának „Mobil-bútorok” c. tételéhez. Adatlap a Budavári Palota beruházási programjának kialakításához „Képzőművészeti alkotások”; Műleírás a Budavári Palota beruházási programjának „Képzőművészeti alkotások” c. tételéhez. — Beruházási program a Budavári Palota helyreállítására, Építésügyi Minisztérium 1960. (Gépirat. Készítette az Országos Műemléki Felügyelőség a KÖZTI közreműködésével.)
60. Vö.: a „Tűzjelzőberendezések” c. pontot a „Jelző, kereső és hírközlő berendezések” c. alfejezetben. — A tűzvédelmi berendezések végleges kialakítására a tűzrendészeti hatóság a kiviteli tervek alapján fog végleges szakvéleményt adni. (Vö. Tervfeladat II. k. II. o. a Tűzvédelmi berendezések 1—2. l.)
61. Lásd „*Jelentés az OSZK új székházának tervezése kapcsán tett külföldi tanulmányutakról*” id. mű, 15—17. l. — *Liebers, Gerhard*: *Bibliotheksbau in USA*. Beiträge zum Buch- und Bibliothekswesen, Bd. V. 1956.

New Accommodation for the National Library in Budavár Palace

L. FARKAS, P. HAVASSY, T. TOMBOR

It was decided in 1959 by the Hungarian Government to restore the former royal palace and its surroundings as a cultural centre and to accommodate within this framework the National Library of the Hungarian Peoples Republic, the National Széchényi Library, in the western wing of Budavár Palace looking on Krisztinaváros.

The National Széchényi Library, which was founded in 1802, is presently accommodated in the same building as the National Museum, with which it shared until recently a common management. The lack of space which grew gradually during the last decades, became serious after the second World War, owing to the tremendous increase in the library stock. As a consequence of the cultural revolution the National Library was charged with new responsibilities of great significance and its organization was correspondingly widened. The provision of new accommodations became an imperative problem which tolerated no delay any more.

The wing of Budavár Palace elected for adaptation to the needs of the National Library was built on the western slope of Castle Hill with a length of approximately 110 m at a width of round 45 m. The building features an immense central hall and staircase and two large internal courts. The internal corridors encircling the two internal courts and communicating through the central hall provide access to the external tracts of rooms opening in part on the Palace Garden and in part on the internal palace court. The main entrance to this wing is from the Lions Court of the Castle. Three floors, two of which are covering the full plan and one only a part of it are above ground-floor level, i.e., the level of the present main entrance, while there are two basement floors adequately illuminated from all directions and two cellar floors, so that there are eight floors altogether. On the side facing Krisztinaváros even the cellar floors are at considerable height above the foot of the hill, and the main entrance from Lions Court is at the fifth floor related to this side.

After the announcement of the governmental decision concerning the new arrangements the preparations for planning the necessary modifications were immediately started by the Library, and a building program report was prepared as early as 1959. In this report various functions of the Library have been outlined, the space requirement of the Library has been specified according to both functional room categories and organizational units, and finally the basic principles and considerations governing the design have been established. This was the fundamental document on the basis of which planning work could be started. In the subsequent stages of planning work closest cooperations could be established between librarians and architects, the library and technical experts.

The first large stage of planning was concluded in August 1961, when the "General plan and planning program for the new accommodation of the National Library" in brief the "General Plan" was completed as a result of the mutual efforts of the Planning Office for Municipal Buildings within the Ministry for Construction and the Working Group on Library Building formed especially for this purpose within the National Széchényi Library. The General Plan, which, together with the appurtenant drawings comprised three considerable volumes, was approved by government authorities in February, 1962. On the strength of this approval not only the preparation of detailed construction drawings, but also actual construction work was started in March, 1962.

A governing, and in certain respects restricting fundamental feature of planning was that the problem consisted not so much of the creation of a new building, but rather of remodeling for the purposes of the national library an existing palace built originally for representative purposes, unalterable in its basic structural layout, arrangement, as well as exterior, and for which the character of a national monument had to be retained.

A problem of considerable magnitude facing the planners in this respect, was the solution of the access from the western ground level, the lower entrance to the building. The present entrance of the building which is built on the western slope of Castle Hill, is on the eastern side from the Castle Court. On the Krisztinaváros side this corresponds to the fifth floor level. Two additional entrances open on the southern and northern fronts of the building, on the third floor level above the Krisztinaváros datum, from open terraces formed on the slopes of Castle Hill. For the present the building is inaccessible from the western side, from the Buda main traffic artery formed by the Krisztina Circuit (Dózsa György Place). Yet it was considered imperative that the National Library should be amenable to

the large number of visitors not only from Castle Hill, but also from "below", from the main traffic route in Buda.

The original idea was to open a new portal for reader traffic on the western side, on the level of Dózsa György Place, in the East-West central main axis of the building, and to construct therefrom in the line of the main axis a wide access tunnel the eastern end of which would have widened into a large hall. Express lifts would have been there at the disposal of the readers to convey them to the large hall at Lions Court. Detailed surveys revealed however, that the engineering solutions required for the realization of this plan would involve excessive costs. A more simple and less expensive alternative was found necessary. The unavoidable lower entrance was eventually solved by situating the new ascent in the north-western corner of the building, where a system of express lifts consisting of three units will be provided to transfer the readers and employees of the Library to the fifth floor. The upper terminal of the lifts on the fifth floor will be connected by a wide corridor with Lions Court and thus with the main entrance of the Library.

Postal and freight traffic will be directed to the entrance opening from the large terrace on the northern slope of Castle Hill at the elevation of the third floor.

During the working out of the general layout plan of library rooms, the method followed was to arrange first the functional units (magazines, readers service, processing rooms, workshops). This functional plan was hereafter adjusted to the organizational structure of the Library and allowance was made within both aspects for the particular requirements of each operation. A primary requirement to be fulfilled by the room allocation plan was to accommodate adjacent to each other the units which are related either in a functional, or organizational manner, and to ensure that the sequence of the rooms should be the one defined by the processes particular to library operation, namely the travel of the book and the movements of the reader. The rooms open to the reader should form a self-contained block, which is readily accessible to the reading public. Magazines should be readily and conveniently accessible from both the processing and the reading rooms. This requirement calls for centrally located storage facilities.

The entire large book-magazine block is situated in the two internal courts of the building and in the space connecting these two courts under the large entrance hall at the second and third floor levels. Magazine towers are planned within each of the two internal courts, but instead of extending to the full height of the building these reach up to the seventh floor only. The courts, including the magazine towers, as well as the central large staircase space will be covered by a massive reinforced concrete slab at the elevation of the seventh floor, above which reading rooms will be established.

Each of the magazine towers will comprise eleven storage floors. The four lower floors of the two magazine towers, furnished with compact storage equipment will be interconnected at the second and third floor levels of the building and thus a coherent central magazine block—"U" shaped in plan—will be formed. No windows are contemplated for this magazine block, clean air of the desired temperature and humidity being supplied by an air conditioning installation.

Two, four-level magazines, one on the third and fourth building floors in the eastern wing, facing Lions Court, and one on the first and second floors on the western side of the building will connect to the central magazine. Further storage opportunity will be provided immediately under the roof which will have a fire proof construction. Various floors of the magazine towers are interconnected to an organic unit by service stairways, personnel and cargo lifts, as well as book lifts.

The magazines within the building will occupy a total floor space of about 15,000 sq. m. Storage rooms will have a clear height of 210 cm. Storage shelves of over 100 km total length can be accommodated within these magazines, sufficient for storing the stock of the National Library during the coming 40—50 years.

From the functional point of view it has seemed preferable to allocate for the purposes of public service the large central hall, occupying the center of the building, the spaces adjoining it immediately from above and laterally, further the western and eastern flights of the building forming an organic unit with the central area—with the restriction however, that the public service should not extend below the fifth floor level, i.e., the ground-floor level on the Lions Court side. Public functions on the fifth floor are served by the large entrance hall, the information, registering stations and the wardrobe accommodated there, the representative staircase, as well as by the reading and reference room for the Department of Pamphlets situated in the eastern flight of the northern wing of the building. The area devoted

to the public is widened on the sixth floor level and besides the exhibition-hall (history of Hungarian scripture and printing), the representative and museum rooms (Corvinas, manuscripts, incunabula, etc.), it occupies the major part of the western and eastern flights of the building as well. The reading rooms of special collections are also situated on this floor.

The modern reading rooms of the Library will be accommodated on the seventh floor. The central large catalogue room is accessible to the reading public from the main entrance hall through express- or paternoster lifts, or by stairs. A coherent set of general and special reading rooms as well as the reading room for periodicals, arranged according to the open-shelf system with about 100.000 volumes, further the large central bibliographical reading room equipped with about 25 to 30.000 reference works adjoin the catalogue room. The reading rooms for specialized literature will be contained in a single coherent space, the subdivision of which will be solved by means of galleries with open shelves. The central parts of the northern and southern sections of the large reading space will be illuminated through the roof. A high degree of flexibility has been ensured by this type of arrangement of the reading rooms. The reading rooms on the seventh floor, including the galleries (general reading room, juniors' reading room, reading room for bibliographies, special reading rooms, research rooms, microfilm reading room) offer an aggregate floor space of over 3500 sq. m., which together with the research rooms in the roof space adjoining the eighth floor is sufficient for altogether 470 reading places. In the reading rooms of the special collections on the sixth and the fifth floors (the common reading room of the Music Department and the Department of Theatre History, the common reading room of the Collection of Old and Rare Books and Manuscripts, the reading room of the Map Collection on the sixth floor, and the reading room of the Department of Pamphlets on the fifth floor) there is opportunity for accommodating additional 70 reading places. A total of 540 reading places will thus be created. The central part of the eighth floor will be occupied by a large audience hall. The eastern side facing Lions Court will be reserved for the book and journal club, while on the western side looking on the hills of Buda, a parlour, snack bar and smoking room will be at the disposal of the reading public. The ninth floor, created by the horizontal division of the eighth floor with the help of galleries on the eastern and western sides, will offer space for "relaxing" reading rooms.

The rooms of the third major functional unit, i.e., book processing, administration and workshops, have been grouped in the northern and southern parts of the building as well as parts attached thereto, where special service staircases, personnel and cargo lifts have been made available. The lowest, first floor level of the building, running under the western front only, has been reserved entirely for storage magazines. Besides the magazines under the western and central parts of the building, the second floor houses also the workshops, of which the Bookbinding and Printing shop occupy the southern part, the Photographic and Microfilm-laboratory the northern one. Transformer banks and material storage are located on the eastern front. The northern and western fronts of the third floor are occupied by the rooms and offices of the Department of interlibrary Services. The service entrance for postal and cargo traffic opens on the northern front of this floor. The southern part houses the Restoration workshop, the eastern front being occupied by magazines and the telephone centre. The fourth floor has been devoted to the acquisition, processing and bibliographical activities. These rooms are situated on the northern, western and southern fronts, the eastern one being occupied by the processing and magazine rooms of the Department of Pamphlets. The rooms of the management, social and political activities, as well as those of the International Exchange Department have been arranged on the fifth floor, the level of the main entrance from Lions Court. The southern and northern parts of the sixth floor will be occupied by the processing rooms and offices of the special collections, i. e., the Manuscript-collection, the Collection of Old and Rare Books, the Map Collection, the Music Department, and the Department of Theatre History, the administrative offices of the Magazine Department, as well as the rest-rooms of the magazine personnel. The seventh floor is devoted entirely to the Reading Service, and only a few service-rooms of functions closely related to the reading service have been located on the northern and southern parts. A first-aid room and club facilities for the employees of the Library have also been accommodated on this floor. Both are well separated from the rooms of the public reading service. The eighth floor occupying only the central part of the building, as well as the ninth floor formed by the horizontal division thereof, have been reserved exclusively for public functions.

Mechanical installations of the building have been planned with due regard to latest scientific achievements and experiences gained both at home and abroad. Illumination is

solved generally with the help of fluorescent tubes, by which a light intensity of at least 350 lux can be ensured in the reading rooms and offices. Heating is accomplished from a heating centre located outside the building. Certain rooms of the building, thus e. g. the windowless magazines will be provided with ventilating and air conditioning equipment. All vertical and horizontal transporting facilities, automatic electric signalling and calling equipment, as well as the installations serving the movement of book demand cards (teletypewriter and tube-post)—all essential prerequisites for an up-to-date and efficient public service—were included in mechanical planning. Automatic burglar and fire alarm signals will be installed for the protection of the valuable stock. The mechanical equipment of the Library is completed by extensive audio-visual and electronic devices.

The basic external style elements and features of the Library building could not be chosen freely. The fronts and the plan layout display the signs of the eclectic baroc, characteristic for the architectural style around the end of the last century. This style had to be adhered to as far as the fronts of the building are concerned, but the interior design and installation of the Library were fully adapted to modern requirements.

In the internal arrangement of the new building of the National Library the classic three-fold division, the separation of magazines, reading rooms and offices has been basically observed. The inflexibility of this conventional arrangement has, however, been resolved in a modern manner and care has been taken at the same time to provide up-to-date technical equipment and functional installations for the library. The flexible layout of the internal spaces, thanks to which the essentially classic division can be maintained while the large reading space can be transformed to meet momentary requirements, further the fact that about 100.000 volumes are on open shelves at the disposal of the reading public, as well as the concentrated arrangement of the magazines within the interior of the building, are all evidences of the modern principles governing the planning work.

Az Országos Széchényi Könyvtár külföldi kapcsolatai 1960-1962-ben.

GOMBOCZ ISTVÁN

Amióta a Könyvtár évkönyvsorozata megindult, harmadszor számolunk be külföldi vonatkozású ügyeinkről, hogy a magyar nemzeti könyvtár bekapcsolódását a könyvtárügy nemzetközi vérkeringésébe ezúton is röviden szemléltessük. Az előző évkönyvekhez hasonlóan most is több év eseményeit fogtuk össze és megtartottuk a témák eddigi csoportosítását is.

Állománygyarapítás külföldi forrásokból

Az előző években megszilárdított szervezeti keretek és a tisztultabb gyűjtőköri elvek a *Gyarapítási osztály* külföldi csoportja számára lehetővé tették, hogy a személyzeti nehézségek ellenére nagyobb lendülettel és kezdeményező erővel foglalkozzék a külföldről történő beszerzés ügyével. A hungarika irodalom, a Szovjetunió és a szomszéd népek alapvető műveinek fokozódó gyarapítási ütemét, a segédkönyvtárak nagyobbarányú fejlesztését, az újszerű és kiterjedt külföldi antikvárakció eredményeit az 1960. évi szűkebb és az 1961. évi általános felülvizsgálat megállapította. Sajnos azonban továbbra sem emelkedett jelentősen a teljes költségvetésnek gyarapításra fordítható része, akadozott a hiányfeltárás, változatlanul felmerültek még bizonytalanságok a hungarika gyűjtés határait illetően.

Az 1962. évben a külföldi beszerzés munkája tovább javult. Igen fontos segédkönyvek, könyvészeti, ideológiai, irodalmi, művészeti és művelődéstörténeti művek kerültek birtokunkba, sőt sok könyvritkaságot is sikerült beszerezni külföldről. A periodikák vonatkozásában jelentős eredmény a külföldi kurrens gyarapítás megjavítása, a retrospektív hungarika beszerzés megszervezése. A különgyűjtemények ugyancsak számos fontos külföldi eredetű kiadvánnyal gazdagodtak (pl. 60 kiadvány a külföldi *Liszt* irodalomból, *Széchenyi* Ferenc levele, *Babits* Mihály levelei, egy modern gazdaságföldrajzi világtérkép, erdélyi színlapokról 2000 mikrofilmfelvétel, stb.).

A következő oldalon táblázatot közlünk arról, hogy 1959 és 1961 között a gyarapítás miként oszlott meg az egyes beszerzési módok között. (Az arányok nagyjából azonosak maradtak 1962-ben is).

A külföldi kapcsolatok témakörébe szorosabban beletartozó és ezért bővebben tárgyalt *könyv- és folyóirateserét* a Nemzetközi Csereszolgálat bonyolította le olyformán, hogy 55 ország közel 400 intézményével ápolt cserekapcsolatait — a csereközponti funkciók mellett — egyre inkább az OSzK gyarapításának szolgálatába igyekezett állítani. E cél elérésének egyik eszköze a szocialista országokkal

	1959		1960		1961	
	Könyvek %	Kurrens periodikák %	Könyvek %	Kurrens periodikák %	Könyvek %	Kurrens periodikák %
Vétel külföldről	4,5	11,3	4,8	17,3	5,5	14,4
Belföldről	5,1		5,0		5,8	
Külföldi csere	9,2	11,8	9,7	11,8	10,2	9,2
Köteles példány	69,8	76,7	69,4	69,2	67,5	76,1
Ajándék	11,4	0,2	11,1	1,7	11,0	0,3
Összesen	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

kötött kulturegyezményének az a nagyarányú csereforgalma volt, melynek keretében a csereosztály 3 év alatt kb. 50 000 magyar könyvet és kb. 150 000 drb. magyar periodikaszámot küldött ki saját válogatás alapján a baráti országok állami ill., nemzeti könyvtárainak Berlinton Pekingig és tőlük kb. ugyanilyen mennyiségű könyvet és folyóiratot vett át. E nagy tömegű beérkező anyagból válogatva a Gyarapítási osztály biztosította a maga számára a beszerzendő szocialista anyag egyik részét. A másik részét pedig kb. 5 000 dezideratacédula formájában rendelte meg és vette is át kb. 55%- erejéig. A beszerzési arány főleg azért nem volt magasabb, mert a mi igényeink jóval meghaladták a külföld kéréseinek számát és így nagy számuknál, valamint gyakran inkurrens jellegűknél fogva súlyos feladatot hárítottak a cserepartnerekre. Az összes szocialista eredetű gyarapodás 90%-a így is csere útján érkezett a könyvtárba. Az említett 55%-os kielégítési arány 1962-ben már kb. 65%-ra emelkedett.

Ennek megfelelően a csereforgalom zöme a szocialista országokkal bonyolódott le, közöttük különösen a román, lengyel, német demokratikus, koreai és jugoszláv kapcsolatok fejlődtek. Más országok közül elsősorban a skandináv és finn kapcsolatok erősödtek, de bővült a csere az angolszász és latin országokkal is. A gyarmati uralom alól nemrég felszabadult országok közül főleg Indiával és Egyiptommal alakultak ki szorosabb kapcsolatok, de afrikai országok irányában is történtek kezdeményező lépések.

A csereosztályhoz a három év során külföldről mintegy 6000 konkrét kérészt intéztek, melyek nagyrészt kielégítést nyert. A 100%-os kielégítést akadályozta az, hogy a kérések jó része pontatlan bibliográfiai adatokkal érkezett, vagy régi anyagra vonatkozott. Akadályt képezett a megfelelő cserealap hiánya és a beszerzési keret alacsony volta. A *Magyar Könyvszemlé*t és az OSzK kiadványait, beleértve a *Magyar Nemzeti Bibliográfiát* és a *Folyóiratrepertóriumot*, újrarendszerű nyilvántartások segítségével az osztály 200 külföldi partnernek rendszeresen küldötte ki, más kiadványokat, részben ajándékként, 400 címre. Népszerűeknek bizonyultak az *Évkönyvek*, teljesen elfogyott a nagy érdeklődést kiváltó *Magyar bibliográfiák bibliográfiája* 1956-57 c. kiadvány, hiányzott az „Új Bibliográfiai Füzetek” folytatása. Elkészült végre az OSzK kiadványainak teljes jegyzéke és hasznosnak bizonyult a magyar folyóiratok válogatott idegennyelvű jegyzéke is. Élénkült a külföldi érdeklődés a KMK és az OKT kiadványai iránt is.

Könyvforgalmi ügyek

A csereközpont munkája

A Nemzetközi Csereszolgálat az OSzK ellátásán kívül kb. 150 magyar könyvtár számára végzett rendszeres munkát. Tevékenységét e téren az 1960 elején megjelent új miniszteri utasítás szabályozta. Ennek nyomán fokozatosan fejlődött a Magyarország és a külföld között folyó kiadványcsere *országos nyilván tartásának* funkciója, melynek keretében évi összesítések készültek a Magyarországon és a külföld közötti csereforgalomról a minisztérium és az Unesco számára. A kultúregyezményes csere beérkező anyagából az OSzK-n kívül elsősorban a budapesti hálózati központok részesedtek. A nemzetközi duplumcsere mindkét irányban fellendült: a Könyvelosztó anyagából kb. 5000 tétel régi, Magyarországon már felesleges könyv és folyóirat ment külföldre, onnan viszont kb. 15 000 tétel könyv és folyóirat érkezett — gyakran értékes tudományos sorozatok — melyeket 40 magyar könyvtár igényelt és kapott meg devizamentesen, hiányai pótlása céljából. Fejlődött a hivatalos kiadványok cseréje is, kb. 500 volt a havonta beérkező és az Országgyűlési Könyvtárnak átadott külföldi hivatalos kiadványok száma. A csomagközvetítés során a 3 év alatt kb. 200 ládában 15 000 külföldi megcímzett csomag érkezett és került szétosztásra belföldön. Az ellenirányban folyó közvetítés tovább csökkent.

Könyvtárközi kölcsönzés

A külföldi könyvtárközi kölcsönzéssel foglalkozó munkacsoport egyre fontosabb támasza lett a Magyarországon folyó tudományos kutatásnak és termelő munkának. Nem ritkán előfordul, hogy kutatóintézetek, vállalatok, stb. a könyvtárközi kölcsönzés jó és gyors szolgálatai révén ismerik meg a könyvtárat. Az OSzK bel- és külföldi híret a viszonylag szűk olvasórétegen kívül azok a kutatók, mérnökök stb. terjesztik, akik számára döntő fontosságú, hogy az általuk külföldről kért kiadványt eredetiben vagy mikrofilmen minél előbb megkaphassák.

A kölcsönzéssel foglalkozó osztály nemcsak eleget tett a ráháruló feladatoknak, hanem teljesítményeit jelentősen fokozni volt képes. 1960-tól kezdve már restanciamentesen dolgozott és tovább bővítette belföldi és külföldi kapcsolathálózatát. A személyi létszámban és a devizakeretben mutatkozó hiány némileg lassította ugyan a fejlődést, mégis a két év forgalma minden eddiginél magasabbra emelkedett: 1960-ban a 11 737 beérkezett kérésből 10 960-at (91%), az 1961-ben beérkezett 13 891 kérésből 11 098-at (79%) sikerült kielégíteni. 1962-ben 13 894 volt a megszerzett tételek száma. Elkészült a könyvtárközi kölcsönzés új rendelettervezete is. 1962-ben az osztály szocialista munkabrigádot alakított.

Külföldi könyvek országos gyarapodási jegyzéke

Ez az új nagy vállalkozás a központi katalógushoz kapcsolódóan már 1961-ben megindult, teljesen 1962-ben bontakozott ki, amikor 24 szám jelent meg összesen 74 680 bibliográfiai tétellel. Kb. 500 magyar könyvtár külföldi eredetű új beszerzéseit foglalja periodikusan megjelenő központ i jegyzékekbe, társadalomtudományi és természettudományi sorozatban. Az ETO szakrendbe csoportosított címleírásai mögött találhatók a lelőhelyek kódjelei. A kiadvány idővel bizonyára feleslegessé fogja tenni az egyes magyar könyvtárak által kiadott gyarapodás-

jegyzékeket. Az, hogy az OSzK egyik kiadványából ma már kurrens formában meg lehet állapítani, hogy melyik külföldi könyv hol található, igen nagy fontosságú a magyar könyvtárügy és a tudományos kutatás szempontjából.

A magyar könyvtárak külföldi anyagával kapcsolatos a Központi Katalógus másik nagy eredménye: 1962-ben megjelent a *Kurrens külföldi folyóiratok a magyar könyvtárakban* c. lelőhelyjegyzék, mely 13 000 folyóiratcím 65 000 lelőhelyét tartalmazza.

Tájékoztató szolgálat

Az Olvasószolgálati és tájékoztató osztály 1960-ban 42, 1961-ben 66, 1962-ben már 94 jelentősebb írásbeli tájékoztatót és alkalmi bibliográfiát nyújtott külföldi könyvtárak, intézmények és kutatók részére. Ezek közül csak néhány példát említünk az 1960. és 1961. évekből, előbb a témát, majd zárójelben a kérőt megnevezve: M. *Konopnicka* Magyarországon (Varsói Egyetemi Könyvtár); A hazai könyvborítékok a grafikai művészet szolgálatában (Erfurt); Svéd—magyar bibliográfia (Stockholmi királyi könyvtár); *Bolyai* János bibliográfia (Pekingi Nemzeti Könyvtár); A magyar zászló története (Csehszlovákia és G. *Pasch*, Párizs); A magyar temető jog (Hamburg); *Faulkner* művei magyar nyelven (University of North Carolina); Tadzsik irodalom magyar nyelven (Áll. Közt. Könyvtár Tadzsik SzSzsR.); I. *Olbracht* művei Magyarországon (Csehszlovák Akad. Irod. Int., Prága); T. *Sevcenko* művei Magyarországon (Ukrán SzSzsR); A magyar szakszótárak könyvészete 1945—1960 (J. *Holmström*, Montreux); Magyar geneológiai adatok (N. *Oder*, Tallin); A 19—20. században Amerikában járt magyar utazók életrajza és művei (S. *Gaspar*, Texas); Ausztrálázsiai bibliográfia (J. *Ferguson*, Sydney); *Rhédey* Claudiára vonatkozó adatok (M. *Barabás*, Montreal); A 48-as szabadságharc ausztráliai emigránsai (E. *Kunz*, Ausztrália); A moldován nép történetének magyar irodalma (Moldvai SzSzsK); A magyar magánkönyvtárak katalógusai (E. *Egger*, Svájc); L. N. *Tolsztoj* művei Magyarországon (G. *Kandel*, Leningrád);

A Bibliográfiai osztály a három év alatt a varsói bibliográfiai egyezmény keretében negyedévenként illetve az NDK esetében havonta küldte ki az egyezmény szocialista partnerei részére a rájuk vonatkozó művek levonatait. A szocialista nemzeti könyvtáraktól ugyanígy rendszeresen beérkeztek az ott megjelent hungarikák címléírásai.

A Hírlaptár főleg a magyar hírlapanyagra vonatkozóan a következőintézmények és személyek részére adott bibliográfiai tájékoztatásokat: dr. I. *Vlahov* (Szófia); *Szent-Iványi* Béla (Berlin); G. *Farkas* (München); P. *de Mendelssohn* (London); A Román Népköztársaság Akadémiai Könyvtára (Bukarest); W. *Brodzki* (Wrocław); *Papp* János (Tiream); Dr. *Klein* Géza (München); Kurt *Steinhauer* (Magdeburg); Herbert *Rister* (Marburg); dr. S. V. *Klima* (Prága); Múraszombati Tud. Könyvtár.

1962-ben a Hírlaptár 19 alkalommal nyújtott bibliográfiai felvilágosítást a rostocki (N. D. K.) egyetemi könyvtár és 3 alkalommal a marburgi (N. Sz. K.) Westdeutsche Bibliothek részére, továbbá a következő személyeknek ill. intézményeknek a kérdéseire válaszolt: *Urr* György (Kassa), S. *Bozian* (Seitin, Románia), R. *Schulze* (Lipce), G. *Buchsbaum* (New York), Szlovák Akadémiai Könyvtár (Pozsony), J. *Sirbut* (Arad), *Halász* Borbála (Marosvásárhely).

A különgyűjtemények közül a *Zeneműtár* volt a legaktívabb a külföldi kapcsolatok gondozása terén. Értékes gyűjteménye továbbra is vonzotta a külföldi látogatókat és igen nagy számban érkeztek felvilágosítást, bibliográfiai tájékoztatást kérő levelek is. Ezek közül csak a fontosabbak felsorolására van helyünk. A Tár értékes *Haydn* anyagával kapcsolatban tájékoztatást kaptak: J. Haydn Institut (Köln), Magistrat der Stadt Wien, The Haydn Orchestra (London), Burgenländische Landesregierung (Eisenstadt), C. H. *Sherman* (Kansas USA), dr. H. *Unverricht* (Mainz), W. Krieg Verlag (Berlin), British Museum. *Mozart* anyagáról: Bayerische Staatsbibliothek (München), E. A. *Ballin* (Bonn), Neue Mozart Ausgabe Szerkesztősége, K. M. *Pisarowitz* (N. Sz. K.). Egyéb zenei felvilágosításokat kaptak: Magyar Kulturális Intézet (Varsó), J. J. *Fuld* (New York), F. W. *Riedal* (Bécs), Nationale Forschungs-und Gedenkstätten (Weimar), Musikbibliothek (Leipzig) G. *Kroll* (Münster), Beethoven Archiv (Bonn), R. *Detling* (Kamenz), H. C. R. *Landon* (Pistoia), W. *Kirsch* (Fulda), G. I. de *Courcy* (New York), Deutsches Musikgeschichtliches Archiv (Kassel), Szaltükov Scesdrin Könyvtár (Leningrád), K. *Hortschansky* (Kiel), O. E. *Deutsch* (Bécs), Discoteca di Stato (Roma), „Tempo”, c. angol folyóirat, London részére *Kodály* források, S. V. *Klíma* (Prága), M. *Postolka* (Prága).

A Színháztörténeti osztály bibliográfiai adatszolgáltatásának fontosabb címetzetei: G. *Proire*, F. *Hadamovsky*, H. *Kindermann* (Bécs), J. C. W. *Horne* (London), R. M. *Watzulik* (Cleveland), A. *Veinstein* (Párizs), *Jordáky* Lajos (Kolozsvár). A Tár a színházi zsebkönyv-bibliográfia ügyében 4 romániai, 4 csehszlovákiai, 2 jugoszláviai és 2 osztrák könyvtárral lépett kapcsolatba. 1962-ben írásbeli tájékoztatást kaptak: a kolozsvári Egyetemi Könyvtár, I. K. *Fletcher* (London), R. W. *Dent* (Los Angeles), A. de la *Mar* (Brüsszel) dr. *Hansen* (Köln), továbbá a FIAB színházi szekciója.

A Plakát- és Aprónyomtatványtár 1960-ban és 1961-ben is szolgáltatott mikrofilmekeket a történelmileg érdekes anyagáról a prágai akadémiai és a pozsonyi egyetemi könyvtár számára valamint az 1848/49-es és 1918-as röplapokról egy berlini kiállítás részére.

A Kézirattár tájékoztatásai 1960-ban és 1961-ben; *Cicero: De legibus* c. művéről (P. *Schmidt*, New York); a Szalkai-kódexbeli *Ecloga Theodul*ról (B. Nye Quinn); kódexmeghatározások (A. *Kristeller*, Cambridge, USA); Korvina-reprodukciók (P. *Neff* kiadó, Bécs); Érdy kódex néprajzi vonatkozásai (Prof. *Petzold*, Wiesbaden). Különböző kritikai kiadások részére a Tár felvilágosításokat nyújtott a *Humboldt*, *Mozart*, *Luther*, *Goethe* és *Herberstein* kéziratokról. Az újabbkori kéziratok közül a *Justh* Béla—Bunney (ausztrál festő) levelezés iránt *Course* ausztrál művészettörténész, a régi magyar verseskönyvek iránt *Mérey* Béla (Toronto), *Miklosich* Ferenc munkássága iránt pedig *Klancar* prof. (Cambridge) érdeklődött.

A Tár által 1962-ben nyújtott fontosabb írásbeli tájékoztatások és azok témái: L. *Gocel*, Krakó (Korvinák); H. *Buyssen*, Hollandia, (középkori német kódexek); M. *Curschmann*, München (Budapesti Oswald); M. *Levi d'Ancona*, Firenze (kódexminiatura); B. *Barmann* (Kalifornia (*Eunomius Gysicus* művei)); B. M. *Rosenthal*, New York (P. *Quesvel* kéziratai); P. L. *Schmidt*, N. Sz. K. (*Cicero* kéziratok); N. *Rubinstein*, London (*Lorenzo de Medici* kéziratai); P. F. *Barton*, Bécs (*Fessler* I. A. levelezése); M. A. *Di Cesare*, New York (*Vida Marcis Hieronymus* művei).

A *Régi és ritka nyomtatványok tára* a bukaresti Közp. Áll. Könyvtár részére tájékoztatást adott egy ritka XVI. századi külföldi kiadványról, a libereci Északcehországi Múzeum részére kiválogatta a régi cseh köteteket, azokról másolatokat küldött a könyvészeti adatok egyidejű közlésével, A. *Huttmann* (Brassó) kérésére részletes bibliográfiai tájékoztatást és képdokumentációt adott J. *Hiebner* eperjesi rézmetsző munkásságáról és bibliográfiát állított össze S. von *Herberstein* műveiről. A tájékoztatómunka főbb esetei 1962-ben: dr. K. *Göllner* (Nagyszeben) Turcica c. munkájához segítség és adatszolgáltatás, a zürichi Zwingli Verein részére magyar *Bullinger* bibliográfia, G. *Richter* mainzi kandidátus részére XVI. századi magyar munkákra vonatkozó adatok, V. *Dohnal* cseh arheológus részére egy VII. századi kalendárium meghatározásával kapcsolatos felvilágosítás, M. *Murjanoff*, Leningrád részére kimutatás a *Gregorius Magnus Opera* magyarországi példányairól.

A *Központi katalógustól* külföldi követségek és külföldi kutatók kértek és kaptak felvilágosításokat.

A *Könyvtárépítési munkacsoport* levelezésben állt F. N. *Pascenko* elvtárrsal, a Szovjetunió Művelődésügyi Minisztériuma Könyvtárügyi Tanácsa mellett működő Könyvtárépítési, Berendezési és Gépesítési Bizottság elnökével. A kapcsolat a vonatkozó dokumentáció cseréjére is kiterjedt. Hasonló kapcsolat állt fenn R. *Stromeyer* nyugatnémet könyvtárépítési szakemberrel, valamint J. *Bletonnal*, az IFLA Könyvtárépítési és Berendezési Bizottsága titkárával.

Könyvtárosok nemzetközi tapasztalatcseréje

A három év alatt sok külföldi látogató és kutató kereste fel Könyvtárunkat és az OSzK munkatársak közül is néhányan megfordultak külföldön szakmai tapasztalatcsere céljából.

Az *Igazgatóság* vendégeihez soroljuk azokat a külföldieket, akiknek látogatása az egész könyvtárnak szólt: 1960 nyarán K. *Brückmann*, az NDK Iskolai Államtitkársága Könyvtári Osztálya vezetője H. *Bunke*, G. *Hesse* és Ch. *Boden* könyvtári osztályvezetőkkel együtt megtekintették a könyvtárat, résztvettek egy ankéton stb. J. *Stummvoll*, az osztrák nemzeti könyvtár és akkor még a New York-i ENSZ-Könyvtár igazgatója 1960 januárjában ugyancsak könyvtárunk vendége volt. 1960-ban M. J. A. *Cheetman*, budapesti angol követ, 1961-ben S. *Radhakrishnan* h. indiai államelnök látogatta meg könyvtárunkat.

1962-ben az UNESCO akkor még helyettes főigazgatója, René *Maheu*, valamint Louis *François*, az UNESCO Francia Nemzeti Bizottságának alelnöke tettek látogatást. Felkereste könyvtárunkat A. R. *Sinclair*, a budapesti angol követség kultúrattaséja, aki később könyvajándékot is küldött. Itt járt G. *Pogolotti*, a kubai José Martí Nemzeti Könyvtár munkatársa, Prof. dr. Klara *Fassbinder*, a NSzK Békebizottságának elnöke, G. J. *Cushing* a londoni egyetemről, dr. A. *Jaworek* Gdanskból, dr. Prof. J. *Lawnik* történész Lengyelországból, B. *Zizola* Milanóból, Prof. dr. Nicolae *Popa* a Jasi-i egyetemről és két előadó a Bloomington-i (Indiana, USA) egyetemről. Külön említendő még dr. Frantisek *Horák*, a Csehszlovák Tudományos Akadémia könyvtárának igazgatója és Paul *Kristeller*, a New York-i Columbia egyetem professzora.

A *Gyarapítási osztályt* 1960-ban a pozsonyi egyetemi könyvtár munkatársai tanulmányozták. Ugyancsak 1960-ban a román Művelődésügyi Minisztérium

Könyvtári osztályának magyar referense a csereproblémákról tájékozódott. F. P. Markov, a szaranszki egyetem tanára a rokonnépek könyvanyaga ügyében érdeklődött, egy negyedik könyvtáros pedig régi magyar könyvek tárgyában látogatta meg az osztályt. M. Kahla finn kutató a *Zsirai* gyűjteményben kutatott.

A *Könyvfeldolgozó osztály*, az *Olvasószolgálat* és a *Hírlaptár* részben közös látogatói és kutatói: J. Purgina (Pozsony), a régi szlovák irodalom, J. Bromlíj (Szovjetunió) egyes történelmi kérdések anyaga, E. Kornagl (NDK) a németnyelvű magyar szépirodalom, J. Guzi (Csehszlovákia) a történelmi irodalomnak a szakkatalógusban való elhelyezése felől érdeklődött. Többen a Könyvfeldolgozó osztály munkájának részleteit tanulmányozták, így pl. 3 lengyel műszaki hallgató, egy lengyel újságíró, a Varsói Városi Könyvtár 10 munkatársa, a varsói és lublini könyvtárosok küldöttsége, stb., *Nguyen-Si-Truc* vietnami kiadóvállalati igazgató a könyvterjesztés, a kollektor és a katalógusok kapcsolatait, H. Jaroslav pilzeni és J. Vanek prágai könyvtárosok az osztály egész munkamenevét, S. Sabo pozsonyi és A. Derfl prágai könyvtárosok a nemzeti bibliográfia előállítási módszereit, ill. a nyomtatott katalóguscédulák előkészületeit, Winklerova prágai könyvtáros a folytatások feldolgozását tanulmányozták. Különböző feldolgozási, illetőleg általános könyvtárügyi felvilágosításokat kértek és kaptak még; az Odesszai Tud. Kvt. 2 dolgozója, R. Damjanin (Szófia), H-Khiő és Juan Po (Peking), G. Hünsel (Lipce), A. Krueger (Berlin), S. Casindia (Bukarest), J. Kosser és B. Lewitzky (Berlin), Prof. A. Wolff és A. Gryczowa (Varsó).

A *Bibliográfiai osztály* látogatói közül H. Zareba (Varsó), J. Pálffy (Cleveland) nevét, továbbá a messburgi technikai könyvtár vezetőjét és a leningrádi Szaltukov-Scsedrin könyvtár 3 könyvtárosát említjük.

A *Zeneműtár* által rendezett *Erkel* kiállításon megjelent Tito Schipa olasz énekművész, S. Lindner újságíró Svédországból és A. Tomasov újságíró Párizsból. A gyűjteményt meglátogatták, illetve dolgoztak benne: O. Goldhammer (Lipce), J. A. Westrup (Anglia), P. Badura-Skoda (Bécs), D. Stockmann (Berlin), M. J. Terrayova (Pozsony), R. Uchida (Tokió), C. Mason (London), G. Abraham (Anglia), A. Szirmai (New York), St. Proszynski (Lengyelország), A. Vander Linden (Brüsszel), R. Rybaric (Pozsony), P. M. Young (London), A. Leduc (Párizs), G. Knepler (Berlin), D. Olegg (Lichfield, Anglia), A. Schenk (Aschersleben, NDK), Outi Karanko (Helsinki), E. Böhlmann (Magdeburg).

A *Színháztörténeti osztályt* H. Studer (Bécs), A. Gerskovics (Moszkva), A. Bálent (Pozsony), X. Dvorzák (Prága), J. Gray (Aberdeen), a pozsonyi színháztörténeti intézet két tagja, egy NDK-ból jött könyvtárosküldöttség és egy finn kutató látogatta meg.

A *Plakát és Aprónyomtatványtárban* Osanda Sándor (Pozsony) 1853—1860-as aprónyomtatványokat, J. Till (Berlin) németnyelvű ponyvaanyagot I. Bornitz (Berlin) kurrens metszeteket használt fel kutatásai során. Siftar Ivan és Sebianic Frano jugoszláv kutatók 75 db. szerb, horvát, szlovén, vend és magyar nyelvű rölpapot és plakátot választottak ki munkásmozgalmi kutatásaik részére mikrofilmezés céljából. Sternberg János ungvári történész 1815. évi rölpapokat tanulmányozott. A martini Matica Slovenska könyvtárából 6 könyvtáros a kisnyomtatványok kezelési és raktározási módszereit tanulmányozta.

A *Térképtárban* kutattak Ch. Haralambie prof. Bukarestből (Moldva és Havasalföld XVI. és XVII. századi térképei), T. Lamos pozsonyi akadémikus (Szlovákia történeti földrajza), H. Protze lipcei professzor (Honterus „Erdély”

térképének helynevei nyelvészeti szempontból Dipl. Ing. K. Ulbrich bécsi kutató (Burgenlandra vonatkozó kéziratok térképek).

A *Kézirattár* 1960. évi 90 és 1961. évi 78 kutatóját és látogatóját nem sorolhatjuk fel, mert többségük olyan turista volt, akiket a Széchényi teremben bemutatott régiségek és ritkaságok vonzottak, akik tehát a Könyvtárat mint nevezetességet tekintették meg. Legtöbben jöttek a Német Demokratikus Köztársaságból (53), majd a sorrend így alakult: Csehszlovákia (24), Lengyelország (23), Szovjetunió (12), Egyesült Államok (7), Anglia, Franciaország és Románia (6—6), Ausztria (5), Bulgária, Hollandia, Német Szövetségi Köztársaság (3—3), Szudán, Dánia, Norvégia, Vietnam, Olaszország, Izrael és Mongólia (1—1). 1960/61-ben kétszer annyi látogatója volt a Tárnak, mint az előző két évben.

Az 1962. év fontosabb látogatói: dr. Schellhas könyvtárigazgató (Freiberg, NDK), Kalé Sándor és Went Ida a kolozsvári egyetemi könyvtárból. A középkori kódexeket tanulmányozta P. Kristeller (New York) és R. L. Rudlauf (Párizs). *Petrarca* kutatásokat folytatott V. Branca (Velence), a XVI. századi miniaturák iránt érdeklődött V. Lazarev szovjet művészettörténész.

A *Régi és ritka nyomtatványok* tárában J. de Farlemond (Párizs) ősnomtatványokat használt, dr. Ulbrich (Bécs) régi térképeket tanulmányozott, I. Kersten (Varsó) a XVII. századi magyar—lengyel kapcsolatokkal foglalkozott. J. Misiánik (Pozsony) szlovák irodalmi emlékeket tanulmányozott, munkája eredményeként értékes és szép albumkötetet jelentetett meg, benne többek között az OSZK szlovák vonatkozású középkori kódexeinek stb. színes képeivel. St. Petrov (Szófia) bolgár vonatkozású, A. Kaveczka—Gryczowa (Varsó) lengyel anyagban kutattak. A tárat e kutatókon kívül más látogatók is felkeresték, részben azok, akik a Kézirattárban bemutatott kódexeket, stb. tekintették meg, továbbá; Kéglér László, E. Przak, M. Tolgel (Csehszlovákia); Yvonne és René Hountzbueller (Franciaország); T. Gratz (Hollandia); Jozef és Eszter Lawnik, M. Cytovska (Lengyelország), E. Herkl, I. Klahre U. és W. Höbold, W. Kunze, E. Reeg, B. Grosch, (NDK); R. Wenzel (Ausztria), J. Bianu, D. Dragan, Kabdebo Éva, J. Marinescu, N. Nicolescu, Rácz Róza (Románia); P. Argunov, M. Saslov, M. N. Tihomirov (Szovjetunió); R. F. Byrnes, S. Kederman, I. Pálffy, E. Roberts (Egyesült Államok).

A *keszthelyi Helikon könyvtár* 1960-ban 3734, 1961-ben 5009 külföldi látogató kereste fel, ami közel tízszerese az 1958. évi és 1959. évi külföldi forgalomnak, bár az előző években a nyilvántartás talán még kevésbé volt pontos. 1962-ben a külföldi látogatók még nagyobb számban tekintették meg a látnivalókat. Az NDK-ból jöttek legtöbben (54% ill. 41%), utánuk számarányban a lengyel és szovjet turisták (ezren felül), a csehek és osztrákok (500-on felül), majd a bolgárok, nyugatnémetek, olaszok, franciák, angolok következnek (100-on felül). A többi országból 100-on alul jöttek.

A *zirci könyvtár* 527 külföldi látogatója közül a szovjet turisták voltak többségben, a többiek hasonló arányban látogatták a könyvtárat, mint a Helikon könyvtárat. Sok egyéni utazó jött külföldről 1962-ben.

A *Nemzetközi Csereszolgálat* munkáját röviden tanulmányozta a budapesti cserekonferencia valamennyi résztvevője, majd B. P. Kanyevszkij elvtárs (Moszkvai Lenin Könyvtár), V. Popov (szófiaei Kolarov Könyvtár), M. Kahla (finn tudományos intézetek könyvtárosa) és M. Courtois (a francia csereközpont vezetője) hosszabb időt töltöttek az osztályon. 1960 tavaszán részletesen foglalkozott az osztály valamennyi munkafolyamatával P. Genzel, a berlini Deutsche Staats-

bibliothek osztályvezetője, aki a kultúregyezmény keretében látogatott hazánkba. Az említetteken kívül még néhány külföldi látogató jött Izraelből, Jugoszláviából, az Egyesült Államokból, Kanadából stb.

A *Várépítési csoport* munkáját G. *Filipescu*, a Román Művelődésügyi Minisztérium építészmérnöke, továbbá A. *Lupu*, a bukaresti Állami Közp. Könyvtár módszertani osztályának vezetője tanulmányozta.

Az OSzK dolgozói közül aránylag kevesen jártak külföldön szakmai tapasztalatok szerzése, adatgyűjtés vagy egyéb szakmai célból.

Babiczky Béla 4 napos 1960 őszén tett bécsi útja alkalmával tanulmányozta az Osztrák Nemzeti Könyvtárban folyó mikrofilmmezési munkát. *Berczeli Károlyné* 1960 szeptemberében a színházi zsebkönyvek bibliográfiai anyagát gyűjtötte Bécsben. *Besenyei Andorné* 1960-ban berlini tartózkodása idején tanulmányozta a könyvtárosképzést és járt a lipcei könyvtáros iskolán is. Bulgáriai nyaralása idején a plovdivi nyári könyvtárostanfolyamokat látogatta meg. *Borsa Gedeon* mindkét évben Csehszlovákiában, 1960-ban Lengyelországban folytatott könyvtörténeti kutatásokat. *Busa Margit* az *Ephemerides Hungaricae* (1705—1849) c. munkájának adatgyűjtési céljából a kulturális egyezmény keretében háromhetes tanulmányúton járt Csehszlovákiában. *Falvy Zoltán* jelen volt Grazban a Liszt-Bartók vándorkiállítás megnyitásán, majd egyhónapos ösztöndíj részese volt Rómában. *Gombocz István* a német—magyar kulturális egyezmény keretében 1961 tavaszán két hetet töltött Berlinben, elsősorban a Deutsche Staatsbibliothek három csereosztályán folyó munka részletes tanulmányozása végett. *Hámori Béla* és *Pajkossy György* főosztályvezetők 1960 januárjában Svájcban, Ausztriában és a Német Szövetségi Köztársaságban mérnökök társaságában folytatták az előző évben megkezdett körútjukat azzal a céllal, hogy az új nemzeti könyvtár építésével kapcsolatosan tapasztalatokat gyűjtsenek. *Horváth Viktor* 1961 őszén Lengyelországban, Varsó, Lódz, Boroszló és Krakkó városokban a lengyel—magyar kulturális egyezmény keretében az ottani tudományos könyvtárak munkáját tanulmányozta, különös figyelemmel a főlőpéldányok kezelésére, a központi katalógusokra, a könyvtárközi kölcsönzésre és a nemzetközi cserére. *Munkácsi Piroska* 1960-ban meglátogatta a moszkvai Lenin könyvtárat és a Lomonoszov egyetem könyvtárát. 1961-ben a prágai állami és a pozsonyi valamint a brünni egyetemi könyvtárakat kereste fel. *Róna Tas* András 1960-ban a moszkvai XXV. Nemzetközi Orientalista kongresszuson vett részt és ott előadást is tartott. *Sallai István* és *Gerő Zsolt* 1960 szeptemberében kéthetes tanulmányúton a szovjet közművelődési könyvtárak működését és munkamódszereit tanulmányozták Moszkvában, Kaliningrádban, Leningrádban és kolhozokban. *Soltész Zoltánné* 1961 május 2-tól augusztus 2-ig a berlini Deutsche Staatsbibliothek meghívására a Gesamtkatalog der Wiegendrucke folyamatos szerkesztési munkálataiban vett részt. *Somkuti Gabriella* 1960-ban a lipcei Egyetemi Könyvtár igazgatójának meghívására kéthetes tanulmányút során meglátogatta a lipcei Egyetemi Könyvtárat és a Deutsche Bücherei-t. 1961-ben kutatásokat végzett a marosvásárhelyi Teleki könyvtárban. *Szilvássy Zoltánné* 1962 őszén a magyar—német kulturális egyezmény keretében részletesen tanulmányozta a berlini Deutsche Staatsbibliothek és a lipcei Deutsche Bücherei beszerzési munkáját és igen eredményes megbeszéléseket folytatott a két könyvtár és az OSzK közötti könyvforgalom kérdéseiről. *Tardy Lajos* tudományos munkatárs 1962 decemberében résztvett a ferrarai egyetem Manardus kongresszusán. *Vécsey Jenő* résztvett

Zwickauban (NDK) a Robert Schumann születésének 150. évfordulója alkalmából rendezett ünnepségeken, majd ugyancsak a Német Demokratikus Köztársaságban tanulmányúton járt.

Könyvtárunk 1962 tavaszán hosszú előkészítés után csoportos utat szervezett Csehszlovákiába. A résztvevők: *Bántai* Vilmosné, *Osapodi* Csabáné, *Indali* György, *Kaposi* Istvánné, *Milhoffer* Alajos, *Nemes* Klára, *Pajkossy* György, *Papp* Ivánné, *Sándy* Emilné, *Szász* Magda, *Szilvássy* Zoltánné és *Wix* Györgyné a prágai Állami Központi Könyvtárat és a martini Matica Slovenska könyvtárat tanulmányozták.

Nemzetközi szervezetek és konferenciák

Az elmúlt három esztendőben az OSzK munkatársai kevesebb nemzetközi konferencián vettek részt mint az előző két évben.

A szocialista országok könyvtárügye közötti együttműködés ügyét szolgálta a kulturális egyezmények keretében lezajlott és már említett könyvtárcseréken kívül a Zentralinstitut für Bibliothekswesen 10-éves fennállása alkalmából Berlinben 1960 őszen rendezett ünnepség, melyen *Besenyei* Andorné és *Sallai* István képviselték könyvtárunkat. *Besenyei* Andorné felszólalt a „Bibliotheken im Dienst des Friedens und des Sozialismus” c. vitán a magyar könyvtárügy fejlődéséről. *Sallai* István ugyancsak felszólalt az egyik bizottsági ülésen.

A baráti országok képviselői 1960-ban Drezdában tartottak megbeszélést, melyen *Bélley* Pál vett részt az OSzK részéről. A tanácskozások központjában a német egyetemi és tudományos könyvtárak bibliográfiai szolgáltatásai álltak, különös tekintettel az ajánló bibliográfiáknak az olvasószolgálatban betöltött szerepére.

Nemzetközi jellegű volt a Deutsche Staatsbibliothek 300 éves jubileuma alkalmából 1961 őszen Berlinben rendezett nagyszabású ünnepségsorozat és könyvtártudományi konferencia. A könyvtárat *Jóború* Magda főigazgató, *Hajdu* Helga és *Hámori* Béla főosztályvezetők képviselték.

A Deutsche Bücherei (Lipcse) 50-éves jubileumi ünnepségein és az ezzel kapcsolatos tudományos konferencián *Sebestyén* Géza h. főigazgató, *Hámori* Béla főosztályvezető és *Gombocz* István osztályvezető képviselték a könyvtárat. A helyettes főigazgató felszólalását a tudományos konferencián nagy érdeklődés fogadta.

A nemzetközi szervezetek közül az Unescoval tovább folyt az együttműködés. *Jóború* Magda főigazgató, mint a Magyar Unesco Bizottság elnöke delegációt vezetett a világsszervezet 1960. és 1962. évi közgyűlésére. 1960 őszen sor került Budapesten a nemzetközi kiadványcsere európai konferenciájára, az első olyan Magyarországon összehívott nemzetközi találkozóra, melynek megrendezését ENSZ-szerv támogatta. A Magyar Unesco Bizottság az OSzK Nemzetközi Csereszolgálatát bízta meg a konferencia magyar referátumának szerkesztésével, a tartalmi kérdések, ügyrend, program stb., kidolgozásával. Az osztályvezető a magyar delegáció tagja volt, az osztály négy tagja a konferencia irodájában dolgozott. A konferencia zárójelentése és határozatai tükrözték a magyar javaslatokat, ezek egyike alapján dolgozta ki az Unesco kiadványcsere új kérdőívét. A 19 ország 24 résztvevőjével lezajlott találkozó nyomán egyes viszonylatokban jelentősen megjavultak az OSzK cserekapcsolatai.

Az Unesco könyvtári szerveivel a Magyar Unesco Bizottság Könyvtári és Bibliográfiai Albizottsága tartotta fenn a kapcsolatokat. Jelentősebb esemény volt a *Magyar bibliográfiák bibliográfiája 1958—1960* c., a Bibliográfiai osztály által szerkesztett kiadványhoz nyújtott anyagi támogatás, a Cserekézikönyv 3. kiadása magyar fejezetének összeállítása, valamint az a sűrű bibliográfiai adat-szolgáltatás, melyet az Albizottság nevében könyvtárunk a magyar bibliográfia szervezetéről és a fontosabb magyar bibliográfiai kiadványokról az Unesco bibliográfiai folyóirata számára nyújtott. Az Albizottság levelezésben állt a Szovjetunió Unesco bizottságával, e szerveken keresztül tapasztalatcsere jött létre a lyukkártyarendszer könyvtári alkalmazásáról. Rendeződött az Unesco kiadványok magyarországi gyűjtésének ügye is, az OSzK pedig sok magyar könyvet és folyóiratot küldött az Unesco és nemzeti bizottságai részére.

Az eddigi Unesco munka egyik legfontosabb eredményeként a párizsi Titkárság elfogadta Albizottságunk ösztöndíjkérését az európai modern könyvtár-épületek tanulmányozása céljából. *Sebestyén Géza* h. főigazgató ennek keretében 1963-ban 2 hónapra tanulmányútra indul.

A Zenei Könyvtárak Nemzetközi Egyesülete részére az OSzK Zeneműtára, mint e szervezet magyar tagja, rendszeres adatszolgáltatást nyújtott és az anyag részben meg is jelent a *Fontes Artis Musicae* c. kiadványban. Ugyancsak a Zeneműtár működött közre a *Répertoire International des Sources Musicales* c. kiadvány magyar anyagának összeállításában.

A Könyvtár intézte a Szabó Ervin Kör tagsági ügyeit a Könyvtárosegységek Nemzetközi Szövetségében (IFLA), közreműködött a Szövetség által küldött kérdőívek kitöltésében stb., és fenntartotta tagságát — folyóirataik átvétele érdekében — néhány külföldi könyvtárosegységben is (ALA, ASLIB, LAA). A FID (Nemzetközi Dokumentációs Szövetség) osztályozási bizottságai közül a C/3-as jelzésű 1961-ben Prágában tartott ülést. Előbb a szocialista országok tartottak megbeszélést, majd összevont tanácskozásra került sor, mindkettőn, majd a hasonló tárgyú későbbi berlini összejövetelen *Lázár Péter* képviselte a magyar könyvtárügyet.

Az OSzK munkatársainak külföldi publikációi

A Könyvtár dolgozóinak külföldön megjelent publikációit az alábbiakban csak összefoglalóan jelezzük, mert az adatok az évi jelentések megfelelő helyein részletes felsorolást nyertek.

Bélley Pál állította össze a magyarországi bibliográfiai munkáról szóló fejezetet a *Die Bibliographie in den europäischen Ländern der Volksdemokratie* c. 1960-ban Lipcsében megjelent kiadványban. *Benedicty Róbert* bizantinológiai kutatásainak eredményeit a moszkvai *Vizantijskij Vremennik* tette közzé, egy tanulmánya és egy recenziója a müncheni *Byzantinische Zeitschrift*-ben jelent meg, munkásságát ugyanez, valamint egy prágai és egy berlini folyóirat ismertette. *Besenyey Andorné* berlini felszólalásának szövege megjelent a *Der Bibliothekar* 1960. évi 5. számában. *Borsa Gedeontól* egy-egy ösnyomtatványokkal foglalkozó cikk jelent meg a Gutenberg Gesellschaft 1960. ill. 1961. évkönyvében és hasonló tárgyban ismertetést tett közzé a *Zentralblatt für Bibliothekswesen* c. folyóiratban. *Csapodi Csabáné Soltész Zoltánnéval* együtt a magyar könyv történetéről írt a *Marginalien* c. német folyóiratban és röviden ismertette az Unesco folyóiratá-

ban a központi kéziratkatalógus munkáját. A Magyarországon újabban megjelent középkori kódex-anyaggal foglalkozó tanulmányokról 6 ismertetést tett közzé a brüsszeli *Scriptorium* c. folyóirat mellékleteként kibocsátott *Bulletin Codicologique*-ban. Ugyanezen folyóirat ismertette *Csapodiné* két itthoni kiadványát, tanulmány jelent meg tőle a Corvin-Könyvtárról Berlinben is. *Dezsényi* Béla *La normalisation internationale en matière de documentation* c. cikke az Unesco könyvtári közlönyében jelent meg. *Fallenbüchl* Zoltán térképtudományi tanulmányát a *Burgenländische Heimatblätter* és a *Mitteilungen der Österreichischen Geographischen Gesellschaft* c. kiadványok ismertették. *Fazakas* József magyar papírtörténeti bibliográfiáját a *Papiergeschichte* c. folyóirat méltatta. *Gombocz* István az NDK Zentralblattjában számolt be a Budapesten rendezett európai kiadványcserekonferenciáról és ugyanott egy magyar könyvtári folyóiratot, valamint a tokiói cserekonferencia kiadványát ismertette. *Hajdu* Helga *Die mittelalterlichen Handschriften der Universitätsbibliothek Basel* címmel ugyancsak a *Zentralblattban* tett közzé egy tanulmányt. *Hankiss* Elemér *Hamlet*-tanulmánya egy lengyel folyóiratban jelent meg. *Kecskeméti* István *Süssmayr*-tanulmányát a legutóbbi *Mozart-Jahrbuch* közölte. Zenetudományi kutatásairól több külföldi szakfolyóirat tett említést, a varsói *Chopin*-kongresszus bulletinje pedig a *Chopin*-pályázat legjobb helyezettjei között említette. *Kövendí* Dénes *Platon* tanulmánya a *Palaeologia* c. japán (Osaka) folyóirat két számában jelent meg. A *Pythagoras*-ról és *Demokritos*-ról írott tanulmányait *Altheim* Franz: *Die Geschichte der Hunnen* c. Berlinben megjelent műve közölte, a *Lucretius*-ról szóló ugyancsak Berlinben jelent meg. *S. Lengyel* Márta történeti tárgyú tanulmányáról angol és cseh ismeretetések jelentek meg. *Róna Tas* András *The Dariganga Dialect* c. tanulmányát a *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* ismertette. *Soltész* Zoltánné a szocialista országok berlini ősnymotatvány konferenciáján benyújtott magyar jelentés összefoglalását közölte a *Zentralblattban*, ugyanott ismertette I. *Kotvan* könyvét a pozsonyi ősnymotatványokról; ugyanez és egy bécsi folyóirat ismertette az 6 magyarországi könyvdíszítésekről szóló könyvét. Tanulmányokat tett közzé az 1960. évi és az 1962. évi *Gutenberg Jahrbuch*-ban. *Somfai* László *Bartha* Dénes professzorral közösen írt *Haydn* könyvét a mainzi Schott cég is átvette, az egyik fejezet egy folyóiratban már meg is jelent, más folyóiratok pedig ismertetéseket közöltek. *Somfai* munkássága egyébként sok külföldi szakfolyóiratban nyert említést. *Vécsey* Jenő és munkatársainak *Haydn* katalógusáról és a *Studia Musicologica* cikkeiről bő és sokoldalú recenziók jelentek meg különböző zenetudományi folyóiratokban.

Összefoglalásként megállapíthatjuk, hogy a könyvtár külföldi kapcsolatai az utóbbi három évben fejlődtek ugyan, de ez a fejlődés se nem volt átgondolt tervezés eredménye, se nem volt egyenletes. A külföldi anyag beszerzése, valamint a nemzetközi kölcsönzési és csereforgalom erőteljesen növekedett. A korábbinál sokkal több bibliográfiát, tájékoztatást, anyag- és adatszolgáltatást nyújtott könyvtárunk a külföldi intézmények számára, ami kétségtelenül öregbítette az OSzK nemzetközi tudományos súlyát. Kevés volt a reprezentatív külföldi vendégek száma, annál többen jöttek kutatások, vagy egy-egy könyvtári szakterület tanulmányozása céljából. A vendégek számára sajnos még mindig nem tudtunk idegennyelvű tájékoztatót kézbeadni.

Az OSzK dolgozói közül aránylag kevesen utaztak külföldre szakmai programmal, kevesebben mint az előző években. Csoportos utazásra csak egy alka-

lommal került sor. A szocialista országokkal már korábban megkezdett sokirányú és gyümölcsöző együttműködés folytatódott ugyan (kultúregyezményes személyes-cserék, részvétel ünnepi üléseken, ETO kérdések egyeztetése, ösnyomtatvány munkálatok stb.), de teljes kibontakoztatása még a jövő feladata.

Foreign relations of the National Széchényi Library in the years 1960—1962

I. GOMBÓCZ

Purchase, exchange and loan.

The Library increased its acquisitions from sources abroad over the years under review, both by purchase and exchange. About 15% out of the total of new additions came from abroad. According to the new policy of acquisitions, more emphasis was given to acquiring standard works from the neighbouring countries. The Exchange Service maintained relations with 400 foreign partners in 55 countries of the world. During the three years about 50,000 books and 8000 volumes of periodicals were sent abroad and about the same quantity was received. Copyright deposit copies delivered to the Library were available for exchange purposes in ample quantity, appropriate reserves helped much in filling requests submitted by foreign libraries. The Library's new publications were mailed regularly to all exchange partners (such as f.i. Hungarian National Bibliography, Hungarian Bibliographical Review and Studies on Librarianship).

The Exchange Service functioned also as intermediary for foreign libraries: the material which arrived under our agreements for the exchange of current or surplus books and periodicals, as well as the addressed packages sent in cases ready to be forwarded to addressees, were distributed among 150 Hungarian libraries. The Service built up a nationwide register keeping track of the exchanges maintained by 200 Hungarian libraries with 15,000 libraries abroad.

The Inter-library Loan Service, too, increased its activity over the three years under review. About 40,000 requests were received from abroad, the greatest part of which could be filled. The most important foreign libraries co-operated effectively, thus greatly assisting research and through it, industrial production of the country. An important innovation was represented by the publishing of a monthly review covering the new acquisitions by about 500 Hungarian libraries from abroad. This monthly publication has been published in two series: natural and social sciences. It has attained great popularity for the concise and speedy information it gives to the interested persons about the location of the most important foreign publications.

The Reference Service prepared about 200 occasional bibliographies and gave detailed written information on various topics to foreign libraries or research workers abroad. In addition to these references, centering chiefly around the main book collections of the Library, the reference librarians of our Special Collections supplied information to numerous visitors and answered many letters inquiring about Hungarian periodicals, manuscripts in the holdings of the Library, incunables safeguarded here, maps, musical scores and so on.

Exchange of persons

About 300 foreign visitors came to the Library. The President of the Republic of India, the Chairman of the Czechoslovak Academy of Sciences, the Director-General of the UNO-Library, and the Director-General of the UNESCO should be mentioned especially. Numerous visitors came with the expressed purpose of taking a look at the Library's valuable rara, others worked with the materials of the Special Collections for special studies they prepared. Groups from neighbouring countries came on study tours. About 20,000 foreign tourists visited

the two museum-type libraries in Keszthely and Zirc. A group of librarians of the National Széchényi Library visited four European countries to study recently built library buildings. The head of the Rare and Old Books Division spent several months in Berlin on the staff of the "Gesamtkatalog der Wiegendrucke". Other collaborators of our Library travelled to Czechoslovakia to collect bibliographical information in connection with old Hungarian books and periodicals.

Three members of our Library had the chance to study acquisition work in foreign countries under the stipulations of cultural agreements with the German Democratic Republic and Poland. A group of 12 librarians visited Czechoslovak libraries.

International Organizations and Conferences

Our Library was represented at anniversary celebrations of the Deutsche Staatsbibliothek, Berlin, the Lenin State Library, Moscow, the Deutsche Bücherei, Leipzig, the Zentralinstitut für Bibliothekswesen, Berlin.

A delegation of our Library participated in the conference on Reader Service held in Dresden. Budapest was the scene of an international conference sponsored by the first time by a United Nations agency: Unesco assisted in organizing the Conference on the International Exchange of publications in Europe, which took place in the time from the 13th to 19th September 1960. The Exchange Service of our Library had a great part in the organizing work. The papers of the Conference were published in 1962.

The Library was in close touch with the Libraries Division of UNESCO throughout the years under report, filled in various questionnaires, compiled the Hungarian chapters of Unesco publications, popularized Unesco's activity pertaining to library matters, concluded a contract with a view to obtaining financial assistance for the publishing of the second volume of the Hungarian Bibliography of Bibliographies, etc.

The Music Division of our Library continued to compile the Hungarian contribution to the work in progress at the International Association of Music Libraries. The National Széchényi Library maintained its membership in ALA, ASLIB, and through the Hungarian Association of Librarians, kept in touch with IFLA.

II.

A KÖNYVTÁRI MUNKA MÓDSZERTANI KÉRDÉSEIRŐL

A bibliográfia és az irodalomtörténet*

SZENTMIHÁLYI JÁNOS

Régi gyakorlat valamilyen egységként kezelni egyfelől az irodalomtörténetet, historia litterariát, tudománytörténetet, másfelől pedig a bibliográfiát, a művek, az írók lajstromozását.

Irodalomtörténet, historia litteraria, tudománytörténet, könyvtörténet, bibliográfia, catalogus scriptorum állandóan egymás mellett előforduló fogalmak. Ezeknek egymásbafonódása, egymásrautaltsága már azért is nyilvánvaló, mert mindegyik fogalom tárgyi tartalma az írásba foglalt szellemi termékekkel kapcsolatos. Mindegyik fogalom valamilyen ezekkel kapcsolatos tevékenységet és egyben annak eredményét is jelenti.

Létrejöttük és létezésük tehát egy másik fogalom, — író, irodalom, res litteraria, tudomány, könyv, nyomtatvány, — létezésétől függ. Ezeknek az elsődleges fogalmaknak összefonódottsága, egymásrautaltsága szükségszerűen a másodlagos fogalmak elegyítéséhez vezetett.

A magyar irodalomtörténetírás történetét rendszerezni igyekvő szerzők, — ifj. Szinnyi Józseftől, Tarnay Andorig, — bár szinte kivétel nélkül elismerik, hogy az irodalomtörténetírás célja a fejlődés bemutatása — életrajzgyűjteményekben, bibliográfiai összeállításokban keresik a magyar irodalomtörténetírás kezdeteit.

A számbavétel, lajstromozás és a fejlődés bemutatásának együttes kezelése; e kétirányú, — és bocsássuk előre különböző funkciójú, — tevékenység elegyítése három okra vezethető vissza:

1. Maga a historia litteraria nem tesz különbséget a fejlődés bemutatása és a lajstromozás között. Bacon fogalmazása szerint a historia litterariának, mint a historia civilis egy részének tárgya a tudományok és művészetek története, valamint mind annak leírása, ami a „res litteraria” körébe tartozik.¹ Tehát a könyvek, szerzők, akadémiák, iskolák leírása is.

Nem vitás, a Bacon-i értelemben vett historia litterarianak is a fejlődés bemutatása, a „narratio de ortu et progressu” a célja,² mégis egy adott történelmi korszak könyveinek, szerzőinek számbavételét a Bacon-i fogalmazás alapján a historia litteraria részének lehetne tekinteni. Ha azonban az írói életrajzgyűjtemény vagy könyvlajstromozás nem egyetlen korszak szellemi termékeinek a számbavétele, úgy az már ilyen értelmezés szerint sem tekinthető historia litterarianak.

* E tanulmány egy, a magyar nemzeti bibliográfia egyes problémáit tárgyaló összefoglalás bevezető része.

A Bacon-i értelemben vett historia litteraria azonban nálunk sem valósult meg, — állapítja meg *Tarnai Andor*³. Mégis fel kell idéznünk Wallaszky Pál *Conspetus*-át,⁴ mely a 18. század végén, tehát elég későn a Bacon-i historia litterariából mégis megvalósít annyit, hogy a kor irodalomfogalmába beletartozó irodalom történetén kívül, a magyar nevelésügy szervezetének, a főiskolák és iskolák, a nyomdák, a könyvkereskedelem, a könyvtárak történeti ismertetésének nagy teret szentel.

Érdekes tünet tehát, hogy a magyar irodalom termékeit és a magyar írókat regisztráló műveket az irodalomtörténetírás ismertetői sokszor a historia litteraria jogán⁵ irodalomtörténeteknek tekintik, ugyanakkor a Bacon-i értelemben vett historia litterariahoz legközelebb álló *Wallaszky* műve nem regisztráló jellegű, hanem folyamatos előadásban az ő értelmezése szerinti irodalom fejlődésének bemutatása.

A „res litteraria”-val való foglalkozás egymagában tehát még nem jelentheti a historia litteraria művelését.

Felfogásunk szerint ugyanis mind az irodalomtörténet, mind a historia litteraria történeti tudományok. Mint ilyenek a vizsgálódási körükhöz tartozó jelenségek fejlődésének bemutatásával, fejlettebb fokon a fejlődés törvényszerűségeinek feltárásával foglalkoznak. A két diszciplína közötti különbség csak az lehet, hogy a historia litteraria a res litteraria, az irodalomtörténet pedig a szorosán vett irodalom történetét, tehát fejlődését mutatja be.

Nem lehet egyetérteni tehát *Máté* Károly megállapításaival, — melyeknek motívumaira még vissza kell térnünk. Szerinte a historia litteraria célja: összegyűjteni az irodalomra, írókra, tudósokra vonatkozó szétszórt adatokat, s rendszerbe foglalni az ismereteket azzal a rendeltetéssel, hogy a tudós világ számára közzétégyék.”⁶

Bibliotheca, bibliográfia, biográfia, catalogus scriptorum stb., tehát azok a szellemi termékek, azok a műfajok, amelyeknek historia litterariává, sőt napjainkban irodalomtörténetté való minősítése szükségesnek látszik.

„Az irodalomtörténetírás formái ugyanis lényegében változatlanok a 18. század folyamán. Wesszprémi István életrajzgyűjteménye ugyanúgy lexikon mint *Czvittinger Specimen*-je”⁷ írja *Tarnai Andor*, máshelyütt pedig megállapítja: „A reneszánsz legismertebb irodalomtörténeti munkája *Conrad Gesner Bibliotheca universalis*-a.”⁸

A regisztráló és a fejlődést bemutató tevékenység azonosításának egyik okát tehát abban kell keresnünk, hogy a historia litteraria fogalma mindvégig tisztázatlan marad, aminek következtében a historia litteraria korszakában keletkezett fejlődést bemutató és regisztráló jellegű művek egyaránt irodalomtörténeteknek voltak minősíthetők. Van ugyanis ezeknek a műveknek egy közös vonásuk; az egyetemességre, a nagy szintézisekre való törekvés, amely általában jellemző arra a korszakra, amelyben a historia litteraria virágzott. A polgárság öneszmélésének e korszakában egyrészt megnövekedtek az ismeretek, másrészt parancsolóan lépett fel a megnövekedett ismeretek birtokbavétele iránti szükséglet. Az enciklopédiák és történeti dicionáriumok — *Moréri*, *Bayle*, *Chambers* enciklopédiáitól a *Diderot*-i betetőzésig, — az életrajzgyűjtemények, mint *Jöcher* hatalmas, máig szerves életet élő életrajzi lexikona, — az ismeretek akkori hordozóit, a könyveket a megőrzés céljából teljességre törekvően feltáró bibliográfiák, bibliothecák, — *Gesnertől Debure*-ön át egészen *Brunetig* — ennek az egye-

temességre törekvésnek részben máig élő tanújelei. A birtokbavétel a „vagyon-leltár” készítése, a vagyont (Kulturgut) tükröző szintézis megalkotása, nem pedig a fejlődés bemutatása az indíték, amely e művelődéstörténeti dokumentumok létrejöttében szerepet játszott. Nem lehet tehát ezeket a szintéziseket „irodalomtörténeti formáknak” tekinteni.

2. A magyar történetírás és irodalomtörténetírás azon korszakában, amelyet máig általában „pozitívista” korszaknak neveznek⁹ a forráskutatás és forráskritika, a régebbi és újabb források regisztrálása a történészek és irodalomtörténészek tevékenységének úgyszólván középpontjában áll. Ezt az adatgyűjtő és feltáró tevékenységet, a tevékenységet folytató személyek azonossága (*Szabó Károly, Szinnyei József* stb.), valamint a tevékenység tárgyának azonossága miatt csábító azonosnak tekinteni a fejlődést bemutató tevékenységgel. Ha hozzátesszük még azt is, hogy a pozitívista történetfelfogás értelmezése szerint valamiféle „dinamikus szociológia”¹⁰ megalkotásához a szétszórta adatok áttekintése is szükséges, lehet esetleg szerves összefüggést konstruálni a regisztráló és a fejlődést bemutató tevékenység között.

Vitatott kérdés már maga az is, hogy a 19. század második felében nagy lendületet vett forrásfeltáró, bio-bibliográfiai és bibliográfiai tevékenység valóban azért jött-e létre, mert történészeink és irodalomtörténészeink elfogadván a Comte-féle pozitívista történelemszemléletet, ill. annak az irodalomtörténetre való alkalmazását, *Taine* elméletét, és a Comte-féle „dinamikus szociológia”, ill. a *Taine*-i „milieu”-elmélet gyakorlati alkalmazását, az anyag, a dokumentumok bibliográfiai és reprodukáló feltárásában vélték megvalósítani, vagy pedig más okok játszottak-e közre a bibliográfiai és forrásfeltáró tevékenység fellendülésében.

Auguste Comte tanait Magyarországon tudományos alapossággal elsőként *Pauler Gyula* ismertette. 1871-ben jelentette meg: *A pozitívizmus hatásáról a történet írásra*,¹¹ majd 1873-ban *Comte Ágost és a történelem*¹² című tanulmányait. *Pauler Gyula* első tanulmányának, mely saját felfogását is tükrözi, egyik bennünket leginkább érdeklő tétele: „A történeti nyomozásban csak úgy érhetünk biztos célhoz, ha elvetve minden spekulatív a priori megállapított elvet, tisztán tényekből, illetve eseményekből indulunk ki, mint a természettudományokban.”¹³ A legfontosabb törekvés tehát az összes adatok felkutatása. „...kénytelenek vagyunk minden egyes tényt figyelembevenni, mint teszem a légtűnettanban a levegőnek minden egyes változásait feljegyezzük, hogy az ekként tisztán konstatált adatokból aztán magasabb igazságokat lehessen levonnunk.”¹⁴

De vajon a tények és adatok, különösképpen pedig irodalomtörténeti és tudománytörténeti tények, — tehát művek és írói életrajzi adatok leírása, regisztrálása a pozitívista történetírás és irodalomtörténetírás sajátos formája-e? Van-e egyáltalán része a pozitívista szemléletnek abban, hogy a kiegyezés és az első világháború közötti félévszázadban a biográfiai és bibliográfiai regisztráló szintézisek létrejöttek és hogy a történelmi és irodalomtörténeti forráskiadványok számban megnövekedtek és színvonaluk emelkedett? *Thienemann* Tivadar mindkét kérdésre határozott igennel válaszolt. A pozitívizmus szerinte „a tudományok horizontját az érzéki jelenségekre redukálja.”¹⁵ „A való tények empirikus észlelése lett a tudomány legelső feladata, a történelemben pedig ez a feladat az adatgyűjtésnek, az okmányok közlésének, empirikus leírásának kötelezettségét jelentette.”¹⁶ *Thienemann* gondolatmenetét az irodalomtörténetre

és tudománytörténetre alkalmazva csak arra az eredményre juthatunk, hogy az irodalomtörténet és tudománytörténet kötelezettsége az irodalomtörténeti és tudománytörténeti adatok gyűjtése, vagyis biográfiai és bibliográfiai adattárak létrehozása és az irodalomtörténeti és tudománytörténeti okmányok, vagyis szövegek közlése.

Ismét végzetesen összekuszálódnak a fogalmak. A fogalmak *tevékenység* eleme elhomályosodik. Ismét feledésbe merül, hogy minden történetírásnak a fejlődés bemutatása a feladata, míg a regisztrálás, az empirikus leírás másirányú és más jellegű tevékenység.

A kérdés másik oldala, hogy vajon a *Comte*-i pozitívista történelemszemlélet elfogadása eredményezte-e a „pozitívizmus” korában létrejött adatfeltáró szintéziseket, sem válaszolható meg oly egyértelműen mint ahogy azt *Thienemann* tanulmánya teszi. *Horváth Károly A pozitívizmus a magyar irodalomtörténetírásban*¹⁷ c. kitűnő tanulmányában kimutatja, hogy nálunk a pozitívista irodalomtörténetírásnak német típusa érvényesül, mely Wilhelm *Scherer* és tanítványainak hatására a pozitívista analízist a pusztá filológiai adatkutatásra szűkítette le. Ennek kapcsán azonban fel kell vetnünk a kérdést, hogy lehet-e a filológiai adatkutatást, amiből önmagában semmiféle szemléletre következtetni nem lehet, pozitivistának nevezni? A filológiai adatkutatás ugyanis minden irodalomtörténész számára a bizonyítékok feltárása szempontjából szükséges. Egyébként érdekes módon azok az irodalomtörténészeink, akikről *Horváth Károly* kimutatja, hogy reájuk a *Comte*-i pozitívizmus, illetve annak irodalomtörténeti alkalmazása a *Taine*-féle milieu-elmélet hatott, tehát *Riedl Frigyes* és *Péterfy Jenő*, regisztráló és adatközlés jellegű munkásságot nem fejtettek ki.

A fogalomzavart egyébként teljessé teszi az, hogy *Császár Elemér* 1929-ben a *Budapesti Szemlében* írt összefoglaló tanulmányában önmagáról mint pozitivistáról ír,¹⁸ ezzel magát az akkoriban a pozitívizmust képviselő és a *Husadik Század* köré csoportosult polgári radikálisokkal azonosítja, ami nyilván sem *Császár Elemér*nek, sem *Jászi Oszkár*nak nem lehetett kedvére.

Hóman Bálint A forráskutatás és forráskritika című munkájában¹⁹ említést sem tesz arról, hogy a 19. század második felében oly nagy mértékben fellendült adatközlő tevékenység indítékai között a pozitívista történelemfelfogás elfogadása is szerepelne. Inkább arra mutat rá, hogy a 60-as évek derekán a külföld haladottabb kritikai törekvéseit ismerő fiatalabb tudósnemzedék a források alapos kritikai értékelése mellett foglalt állást.²⁰ Megállapítja továbbá, hogy „ez a fiatal nemzedék a tárgyilagos történeti igazság, a pozitív tények megállapítására törekvő speciális kutatásban látja hivatását.”²¹ *Hóman* ezt a tényt a régi hagyományok egyenes folytatásának tartja, és nyilván nem látja indokoltnak ezt a gyakran regisztrálás jellegű részletmunka sorozatot egy új történelemszemlélet megnyilvánulásának tartani, hanem a „specializálódás és tudatos munkamegosztás”²² elvének megvalósulását látja ebben. Ő is rámutat a Magyar Történelmi Társulat megalakulásának jelentőségére és arra, hogy annak együttműködése a Magyar Tudományos Akadémiával adott a forrásfeltáró és forrásregisztráló munkának nagy lendületet. Ha ez nem lenne így, úgy *Szabó Károly* nagy bibliográfiai szintézise nem jöhetett volna létre.

A kiegyezés utáni korszak nemzeti öntudatápolásának, a hagyománykereső magyar nacionalizmus egyik természetes megnyilvánulásával állunk itt szemben. A külföldi forráskiadványok, de elsősorban a külföldi és főleg a német akadémiák

bibliográfiai, bio-bibliográfiai és forráskiadványainak pontosságra és teljességre törekvése hatott még ösztönző módon e korszak regisztráló és feltáró tevékenységére, nem pedig az, hogy azok esetleg a pozitívista történelemszemlélet megnyilvánulásként jöttek létre.

Thienemann Tivadarral szemben *Baráth* Tibor határozottan állítja, hogy nincs olyan magyar történész, aki a pozitívizmus tanait elfogadta volna, akinek munkássága e szemlélet megnyilvánulása lenne.²³ *Pauler* Gyula pozitívizmusában egyébként is többen kételkedtek. *Károlyi* Árpád *Pauler* Gyuláról tartott akadémiai emlékbeszédében megállapítja róla, hogy *Comte* iránti nagy előszeretete ellenére is a legjobb értelemben vett józan eklekticizmus híve volt.²⁴ *Szekfü* Gyula szerint „A filozófiai érzék teljes hiányára vall, hogy ezt a módszert a *Comte*-féle pozitívizmus módszerének tartotta.”²⁵ „Megállapíthatjuk, hogy *Pauler* történetelméletéből *Comte* tanításainak minden pozitív eleme nem csak hiányzik, hanem benne, helyette e tanítások érvényességét kizáró elemek szerepelnek. A történelemelméletben csupán egyetlen hasonlóság fedezhető fel, az, hogy az emberi ész kutatási horizontját mindkét szerző a tapasztalaton innen fekvő világra korlátozza”²⁶ — állapítja meg *Baráth* Tibor.

Annyi bizonyos, hogy az ún. pozitívista korszak első összefoglalása az irodalomtörténetírás történetéről ifj. *Szinnyei* József műve a *Magyar irodalomtörténet-írás ismertetése*,²⁷ nem pozitívista felfogására hivatkozva sorolja a bibliográfiai és életrajzi szintéziseket az irodalomtörténeti művek közé. Ifj. *Szinnyei* József teljes mértékben tisztában van a fejlődést bemutató és regisztráló funkció különbségével. „A magyar irodalomtörténet-írás történetét akarván ismertetni, vissza kellett először mennem a forrásra, amelyből eredett, tudni illik, az életrajzgyűjteményekre. Ezeket tehát, noha nem nevezhetők szorosabban véve irodalomtörténeteknek fölvettem...”²⁸ *Czvittinger Specimen*-jéről megjegyzi: „Erre még a szó legtágasabb értelmében sem lehet az irodalomtörténet nevét alkalmaznunk, mert nem egyéb mint írói névtár, mely életrajzokat és könyvcímeket tartalmaz.”²⁹

Ifj. *Szinnyei* József igényes azzal a műfajjal szemben, amelyet irodalomtörténetnek tart. A fejlődés bemutatását, az időrendes tárgyalást csak lépésnek tartja az irodalomtörténetírás felé, mert hiányzik ebből az irodalomtörténet szerinte leglényegesebb kelléke, a kritika. Így „a choronologikus rend megkezdői csak vázlatos, inkább bibliographiaszerű, mint irodalomtörténeti műveket adtak”.³⁰

Szinnyei tehát éles határvonalat húz a regisztráló és fejlődést bemutató tevékenység között, sőt a fejlődést kritika nélkül regisztráló tevékenységet is inkább bibliográfiai tevékenységnek minősíti. Ez a megkülönböztetés helyes gyakorlati felismerésből fakadt, hiszen az anyagukat időrendi elrendezésben közlő bibliográfiák is regisztráló feladatuknak tesznek eleget. Az időrendi beosztás e bibliográfiák esetében nem a fejlődés bemutatását célozza, hanem gyakorlati megfontolásokból született elrendezési elv.

A regisztráló funkció önálló életéről azonban *Szinnyei* nem vesz tudomást. A bibliográfiát valamilyen kezdetleges műfajnak tartja, melyből a magasabbrendű, kritikát tartalmazó, fejlődést bemutató irodalomtörténet kifejlődik.

Ha a regisztrálásnak mint a fejlődés egy fejletlenebb fokának helyébe a fejlődés kritikai bemutatását elvégző irodalomtörténet lépne, úgy a regisztráló tevékenységnek el kellene sorvadnia, mint ahogy a 16. századi szórványosan megjelenő újságlapokból kifejlődő napi sajtó eltüntette a „*Mercurius*” jellegű és

formájú nyomtatott híradásokat. A bibliográfia azonban továbbra is önálló életet él, formailag, tartalmilag továbbfejlődik, mert a regisztrálás funkciója nem szűnt meg, sőt jelentőségében növekedett, bár a regisztrálást létrehozó motívumok állandóan változnak.

3. Horváth János irodalomszemléletét elfogadva, a magyar szellemtörténeti irányzat egyes képviselői tudatosan irodalomtörténetnek neveznek minden 18. század előtti olyan szellemi terméket, amely írókra vagy könyvekre vonatkozó ismeretanyagot leltároz.³¹

Irodalomtörténet tehát *Tritheim* műve a *Catalogus illustrium virorum* (1486) vagy *Gesner Bibliotheca universalis*-a (1545).³² Ezzel ellentétben az újkori irodalomtörténettől elvárják, hogy a fejlődés gondolatára építsen. Az időrendi folyamatos előadás, mely nem a fejlődés gondolatára épít, leltározás jellegű. Jellemző erre a felfogásra Horváth János megállapítása Pintér Jenő első irodalomtörténeti szintézisééről.³³ „Az irodalmi anyagot történeti rendben felsorakoztatván minden eddigi tudományos (részlet—) megállapítást beosztott a maga helyére s mind e tudnivalókat folyamatos elbeszélésbe öntötte át. Segédkönyv ez ... lényege szerint ... egy nagyarányú „bibliographie raisonnée” egy történeti méretűre feloldott „Szinyyei”. ... Nincs meg benne az egész nagy történeti anyagon végigvonuló, s azt mintegy gondolatbeli egységbe szervező szintetikus vezérelv, vagy ami van, nem más, mint elődeiben.”³⁴

Ez a bírálat a művel és ez az igényesség az irodalomtörténettel szemben teljes mértékben jogosult. Ezt magának a megbírált műnek és annak kibővítésének sorsa igazolja. Pintér Jenő irodalomtörténeti szintéziseit, mint a fejlődés bemutatására nagyrészt alkalmatlan történeti műveket régen sutba dobhattuk volna, ha ezek a szintézisek nem lennének egyben a magyar irodalomtörténet máig mással nem helyettesített retrospektív bibliográfiai szintézisei.

A mai irodalomtörténettel szemben tehát a követelmény egy gondolatbeli egységbe szervező szintetikus vezérelv figyelembevételével a fejlődés bemutatása, ugyanakkor a régebbi idők lajstromai is irodalomtörténetnek számítanak. Ha a szellemtörténeti irányzat irodalomtörténészei az irodalomtörténetírás kezdetét *Ozvittinger* nevéhez kapcsolnák, úgy tulajdonképpen az ifj. *Szinnyei* József által követett úton járnának. Azonban a bibliográfia, mely minden eddigi meghatározás szerint valamely válogató szempont szerint összeállított, rendszerbefoglalt lajstrom, a magyar irodalomtörténet kezdetei egyik ismertetőjének, *Máté* Károlynak tanulmányában³⁵ a legprimitívebb könyvjegyzékekkel kezdődik.

Máté Károly eddig méltatlanul mellőzött tanulmányáról egyébként meg kell jegyeznünk, hogy bár nem tudunk egyetérteni elvi szempontjaival, és célunk éppen az általa is felidézett könyvjegyzék-bibliográfia-irodalomtörténet elemekből összetevődő fogalomzavart tisztázni, rendkívül értékes adatfeltáró munka, mely éles szemmel mutat rá a magyar bibliográfiatörténet egyes, eddig kevés figyelemre méltatott jelenségeire.

Az irodalomtörténet „forrását” *Máté* Károly sokkal távolabbi vidékeken keresi, mint ifj. *Szinnyei* József. Irodalomtörténeti kezdet a pannonhalmi bencés apátság egyházi kincseit és vagyonát, — ebben könyvek is vannak — leíró oklevél 1093-ból. Irodalomtörténeti kezdetnek tartja a 17. századi művek elején található panegirikusokat, ha azok a szerzőről és annak műveiről megemlékeznek. Ezen az alapon kerülnek az irodalomtörténetírás kezdeti formái közé a halotti beszédek és gyászversek.

Nem kívánom vitatni azt a kérdést, hogy a *Máté* Károly által ismertetett prózai életrajzok (*Laskai* Osvát 1500 körüli *Kapisztrán* életrajza, *Skaricza* Máténak *Szegedi Kis* Istvánról írott latinnyelvű életrajza stb.) irodalomtörténeti kezdek-e vagy pedig irodalomtörténeti források-e. Csak a felhasználható analógia kedvéért jegyzem meg, hogy sem a társadalmi, sem a természettudományok területén nem ismerek olyan diszciplínát, amely azonos lenne tárgyával. Az irodalomtörténet művelésénél a forrásvizsgálat és forráskritika, más szóval a diszciplína tárgyának vizsgálata és kritikája épp olyan szerves része a diszciplína művelésének, mint a fizikában a fizika tárgyának vizsgálata: azaz a kísérlet és a megfigyelés. Nézetem szerint az írói életrajz nem *irodalomtörténet*, hanem *irodalomtörténeti forrás*. Tegyük hozzá; ez sok tekintetben a bibliográfiára is vonatkozik. Tudománytörténet és tárgytörténet elegyítése egyébként máig is kísért. (Példaként I. Tarnai Andor többször idézett tanulmányát.)

Az írói biográfia, mint kezdeti irodalomtörténeti forma *Máté* Károly tanulmányában egy főcsoportban szerepel a korai bio-bibliográfiákkal és auto-bibliográfiákkal. Ezen a ponton ér el az ismertetés ugyanahhoz „a forráshoz” mint ifj. *Szinnyei* József.

A lényeges különbség azonban az, hogy egyfelől *Szinnyei* nem tekinti irodalomtörténetnek a bibliográfiát, míg *Máté* Károly tudatosan kezdeti irodalomtörténeti formaként kezeli, másfelől a korai, nagyrészt rejtett auto-bibliográfiák és bio-bibliográfiák feltárása révén *Máté* Károly bibliográfiatörténeti közlései ezeket a kezdeteket a *Specimen* megjelenése előtti időkben helyezik el.

Czvittinger Specimen-jét *Máté* Károly a tudatos historia litteraria első magyar termékének tartja.³⁶

Annak oka, hogy a tanulmány az irodalomtörténetírás kezdeteit a tudatos formát sem mutató regisztrálási kísérletekkel azonosítja nyilván az, hogy *Máté* Károly elfogadta *Horváth* János definícióját az irodalomtörténetről: „Az irodalomtörténet az irodalmi tudat genetikusan önismeretének tudományos szerve.”³⁷

Horváth János meghatározása értelmében az állandóan változó szemléleti befogadóképesség határozza meg az irodalmi tudatot. Ebből következhetik, hogy mindaz, ami egy kor szemlélete szerint irodalomtörténet, annak tekintendő még akkor is, ha a mai szemlélet ezt bibliográfiának tekinti.³⁸

A regisztrálás és a történeti ábrázolás funkcióbeli különbségei tehát, az irodalmi tudatra hivatkozva mosódnak el.

Az 1093-ban keletkezett vagyonelejtár azonban a kor irodalmi tudata szerint sem lehetett irodalomtörténet, még akkor sem, ha az abban felsorolt könyveket a kor irodalmi tudata az irodalmi készlethez tartozónak ismerte. A fejlődést bemutató történelemről, a „historia”-ról ugyanis már ebben a korban is volt kialakult szemlélet. Ez a szemlélet pedig nem a vagyonelejtárakat tekintette „historiá”-nak „chronica”-nak, „annales”-nek. Ez a szellemi történeti koncepció ugyanakkor a bibliográfia fogalmának és funkciójának teljes félreismerését is tükrözi. Ha nem ragaszkodunk ahhoz, hogy a bibliográfia fogalmát leszűkítsük azokra a rendszerező jegyzékekre, melyek bizonyos vezérelveket figyelembevételével lajstromozzák a szellemi termékeket a társadalmi hasznosítás céljából, — káoszt teremtünk. A bibliográfia előbb említett elemeit nem tudjuk felfedezni a panonhalmi vagyonelejtárban, mely lehet értékes irodalomtörténeti és még értékebb könyvtörténeti dokumentum.

Feltehető, hogy minden spekulatív, elméleti meggondolás helyett inkább egy

gyakorlati szempont játssza a főszerepet abban, hogy olyan szépen elférnek egymás mellett a különböző funkciójú tevékenységek; a vagyonleltár készítés gazdasági funkciót betöltő tevékenységétől a fejlődést bemutató történettudományi szintetizálásig.

Horváth János irodalomelméleti tételei közül nem egy máig is érvényes.³⁹ Így mindaz amit az irodalomfejlődés változó tényezőiről megállapít, ma sem fogalmazható meg másképpen.

Azonban az irodalmi készletnek, — mint változó tényezőnek, — elméletileg indokolt szaporítása az irodalomtörténetírás volumenének a valódi és látszólagos határterületekkel való kibővítése, egyben egy duzzadó nemzeti öntudat szükség-szerű megnyilvánulása is. Egy korszakban, melynek jelenségei a hagyománykereső neobarokk építéset, a kultúrfőlény bizonyítékokat kereső hangoztatása, a magyarságtudomány művelése, a magyar irodalomfejlődés öntörvényűségének hangoztatása, úgyszólván gyakorlati szükséglet egy szinte évezredes tradíciókkal rendelkező öntörvényű magyar irodalomtörténet megalkotása is, — még a fogalmak tudatos elhomályosítása árán is. Egy korban, amikor az őskutatás, a címhajtászás anakronisztikus virágkorát élte, amikor úgyszólván mindenki többnek akart látszani mint ami, amikor napirenden volt, hogy „szerényebb” származású emberek jó pénzért hangzatos nevek tulajdonosaival fogadtatták magukat örökbe, nem lehetett megelégedni a szerény ősökkel, azzal hogy van egyetlen história litteráriánk, a *Wallaszkyé*, és hogy *Toldy* Ferenc a magyar irodalomtörténetírás atyja. Melléje egy adoptáló őst is kellett keresni.

Pedig: *Wallaszky* műve derék és korszerű munka; és *Toldy* Ferenc, aki nem csak megírta az első fejlődést bemutató magyar irodalomtörténeti szintézist, hanem elkészítvén műve német változatát megtett mindent a magyar irodalomtörténetnek a világirodalomtörténet egészébe való beépítése érdekében is, *Toldy* tehát megérdemli az atya elnevezést. Kár tehát tőle az apaság jogát elvitatni és azt valami távoli elaggott szomszédra ruházni...

Az előzőekben néhány, a regisztrálási és fejlődésbemutató funkció összekeverésére vezető jelenség okaira kívántam rámutatni. A fogalomtisztázás célja, hogy a magyar és magyarvonatkozású irodalom regisztrálásával, azaz a magyar nemzeti bibliográfiával kapcsolatos kérdések félreérthetetlen fogalmak alapján legyenek kifejtethetők.

Jegyzetek

1. A historia litteraria nevét *Bacon: De dignitate et augmentis scientiarum* c. műve tette közkeletűvé. Idézi *Tarnai Andor: A magyar irodalomtörténeti hagyomány kialakulása. = ITK. 1961, 65. 637. p.*
2. „Baco, aki elsőnek körvonalazta a historia litteraria feladatait, az irodalomtörténetírást már eleve a szellemi fejlődés folytonosságának leírására utalta.” *Thienemann Tivadar: Irodalomtörténeti alapgfogalmak. 2. kiad. Pécs. 26. p.*
3. Lásd 1. jegyzet.
4. *Conspectus reipublicae litterariae 1785.*
5. *Máté Károly: Irodalomtörténetírásunk kialakulása. Minerva. 1928, 83—133. p. Kenyeres Imre: A magyar irodalomtörténetírás fejlődése a 18. században. Budapest, 1934.*
6. *Máté Károly* i. m. 126. p.
7. *Tarnai Andor* i. m. 647. p.
8. *Uo.* 651. p.

9. „Ha valami névvel akarjuk jelölni a szellemi tudományok 1867-től a világháborúig terjedő korát, akkor tudományos életünk rohamos fejlődésének ezt az idejét a pozitívizmus korának kell neveznünk.” *Thienemann Tivadar: A pozitívizmus és a magyar történettudományok. Minerva. 1922. 7. p.*
10. *Henri Sée: Sciences et philosophie de l'histoire. Paris, 1928. 79. p.*
11. *Századok. 1871.*
12. *Századok. 1873.*
13. *Századok. 1871. 532. p.*
14. *Századok. 1871. 631. p.* Idézi *Baráth Tibor: Comte pozitívizmusa és a magyar pozitívizmus. Bp., 1938. 11. p.*
15. Lásd 9. jegyzet 8. p.
16. I. m. 9. p.
17. *ITK. 1959. 53. 403—415. p.*
18. *Horváth Károly i. m. 412. p.*
19. Bp., 1925. *A magyar történettudomány kézikönyve I./3a.*
20. *Hóman B. i. m. 34. p.*
21. I. m. 36. p.
22. Uo.
23. Lásd 14. jegyzet.
24. Idézi *Baráth T. i. m. 14. p.*
25. Lásd uo. 13. p.
26. I. m. 6. p.
27. 2. jav. és bőv. kiad. Bp., 1878.
28. Előszó az 1. kiadáshoz III. p.
29. I. m. 1. p.
30. I. m. 2. p.
31. Lásd 2. jegyzet *Thienemann i. m. 2. p.*
32. I. m. uo.
33. *Pintér Jenő: A magyar irodalom történetének kézikönyve. 1—2. köt. Bp., 1921.*
34. *Horváth János: Magyar irodalomismeret. A rendszerezés alapelvei. Minerva, 1922. 192. p.*
35. *Máté Károly i. m.*
36. *Máté Károly i. m.*
37. *Horváth János i. m. 206. p.*
38. *Horváth János uo. 207. p.*
39. Lásd még *Tóth Dezső: Horváth János irodalomszemléletéről. = ITK. 1959. 63. 1—18. p.*

La bibliographie et l'histoire littéraire

J. SZENTMIHÁLYI

Histoire littéraire — *historia litteraria* (*Literärgeschichte*) — histoire des sciences — histoire bibliotechnique — bibliographie — *catalogus scriptorum*: voici des notions qu'on rencontre toujours l'une à côté de l'autre. Elles désignent tous une activité liée à un produit intellectuel écrit et indiquent en même temps le résultat de cette activité. Bien que la tâche de l'histoire littéraire, de l'histoire des sciences, de la *historia litteraria* soit la présentation de l'évolution des phénomènes qui forment l'objet de l'étude respective et que la bibliographie, ainsi que le *catalogus scriptorum*, qui en forme une spécialité, n'aient comme seule fonction que l'enregistrement, les auteurs, qui tendent à systématiser l'histoire de l'historiographie hongroise étudient ces deux sortes d'activité conjointement et considèrent la bibliographie comme une forme primitive de l'histoire littéraire et de l'histoire des sciences.

1. Certains prétendent que — selon la formule de Bacon — la *historia litteraria*, qui fait partie de la *historia civilis*, se préoccuperait de la description de tout ce qui rentre dans le domaine de la *res litteraria*. Les livres, les auteurs, les Académies, les écoles pouvant être considérés comme *res litterariae*, la bibliographie, qui enregistre les auteurs et les livres, serait à considérer comme *historia litteraria*.

En vérité, l'objet de la *historia litteraria*, prise dans le sens de Bacon, reste toujours de montrer l'évolution (*narratio de ortu et progressu*). Ainsi une collection de biographies d'auteurs, ou une liste de livres ne sauraient être que des moyens auxiliaires de la description du développement et ne peuvent pas être conçus comme *historia litteraria*.

L'histoire littéraire, comme la *historia litteraria* sont des disciplines historiques. Elles ne peuvent donc avoir comme tâche le simple recueil et la systématisation des données; par conséquent l'opinion, selon laquelle les grands recueils de biographie parus au cours du XVIIIe siècle formeraient les débuts de l'histoire littéraire, est fautive. De plus, la *Bibliotheca universalis* de Conrad Gesner ne saurait être considérée en aucun cas comme une œuvre historico-littéraire. Les ouvrages d'un caractère enregistreur, provenant de la fin du XVIIe et du commencement du XVIIIe siècle, depuis les encyclopédies de Moréri, de Bayle et de Chambers jusqu'au point culminant dont le représentant est Diderot, de même que les recueils biographiques, comme p.e. la grande encyclopédie biographique de Jöcher, n'avaient point comme objet de présenter une évolution; leur but était «d'établir l'inventaire du patrimoine», de créer une synthèse qui relète les biens acquis. Il s'ensuit que ces synthèses ne sont pas à considérer comme « formes historico-littéraires ».

2. Durant la seconde moitié du XIXe siècle, l'activité des historiens et des historiens littéraires se concentrait en Hongrie sur la recherche et sur la critique des sources. Selon une conception très répandue, les puissantes œuvres bibliographiques de cette époque, dont le résultat était de mettre à jour maintes sources historiques, sont considérées comme produits d'une activité historiographique et historico-littéraire nommée « positiviste ».

Toutefois, ces synthèses bibliographiques, comme p.e. la *Bibliothèque hongroise ancienne* (*Régi magyar könyvtár*) de Károly Szabó ou *La vie et l'œuvre des écrivains hongrois* (*Magyar írók élete és munkái*) qui est un vaste recueil biographique de József Szinnyei, au lieu de constituer des récits historiques ou historico-littéraires de nature à montrer le cours de l'évolution, ne sont que des compilations du genre enregistreur. Cette activité d'enregistrement, très importante, n'a rien de commun avec le positivisme dans le sens philosophique du terme. En effet, les historiens et historiens littéraires hongrois dont l'activité se situe vers la fin du XIXe siècle n'ont pas adopté la conception de l'histoire préconisée par Auguste Comte, ils ne considéraient pas l'historiographie comme «sociologie dynamique»; les historiens littéraires qui se sont livrés à cette activité d'enregistrement n'ont pas accepté la conception littéraire positiviste, la théorie de l'influence du milieu dont Taine fut le proclamateur; ainsi il ne convient nullement de qualifier leur activité «d'historiographie positiviste». Selon la conception positiviste, la tâche de l'historiographie reste d'ailleurs la description de l'évolution et non pas l'enregistrement des faits. Il est intéressant de voir en outre que les historiens littéraires qui ont subi l'influence de Taine et de sa théorie

du milieu (Frigyes Riedl ou Jenő Péterfy), n'ont déployé aucune activité du genre enregistrement ou du type publication de données. Il est donc injuste de concevoir l'activité d'enregistrement de cette époque comme historiographie ou historiographie littéraire de caractère positiviste.

3. Certains représentants hongrois du courant de l'histoire des idées appellent (avec intention) «histoire littéraire» tout produit de l'esprit qui se date avant le XVIIIe siècle et qui dresse un inventaire de connaissances relatives aux écrivains ou aux livres. Cette manière de voir n'a pas cessé d'exister et contribue manifestement à maintenir la tendance qui aime à considérer toute activité d'enregistrement et d'énumération comme historiographie littéraire. En dépit du fait que certains représentants du courant de «l'histoire des idées», (*Geistesgeschichte*) comme p. e. Tivadar Thienemann, affirment que l'histoire littéraire tend à montrer — à l'aide d'un principe directeur synthétique, destiné à réaliser l'unité spirituelle des notions — le cours de l'évolution, on rencontre des auteurs, qui — tout en adoptant les principes de ce courant — estiment que ces listes anciennes appartiennent dans la catégorie de l'histoire littéraire. Ils affirment p.e. qu'un inventaire des biens datant de 1093, du fait qu'il relève certains livres, rentre dans le domaine de l'histoire littéraire; ils prétendent que les panégyriques qui introduisent les ouvrages du XVIIe siècle, constituent des germes d'une histoire littéraire, etc. Cette conception prend racine évidemment dans le fait que les auteurs qui se préoccupent des origines de l'historiographie littéraire ont adopté une définition de János Horváth, selon laquelle «l'histoire littéraire est l'organe scientifique de l'autognosie génétique de la conscience littéraire». En vertu de cette définition, la capacité perceptive, toujours variable, déterminerait la conscience littéraire. Par conséquent tout ce qui est qualifié, suivant la manière de voir de son époque, d'histoire littéraire, devrait être classé comme telle, même s'il est considéré actuellement comme bibliographie. En vérité, les impératifs qu'on formula dès ses débuts à l'égard de l'historiographie «évolutionniste» (celle qui montre le cours de l'évolution) exigeaient précisément qu'elle présente le procès de l'évolution. Le fait que les adeptes du courant de l'histoire des idées aiment à confondre l'activité d'enregistrement avec l'activité historico-littéraire semble avoir des motifs pratiques. La recherche des traditions et l'élargissement artificiel du domaine de l'historiographie littéraire sont des manifestations d'un vif amour-propre national. Évidemment les partisans de ce courant ne voulaient pas admettre que le *Conspectus reipublicae litterariae* de Pál Wallaszky, publié en 1785, soit la première *historia litteraria* hongroise et que l'ouvrage de Ferenc Toldy, du XIXe siècle, soit la première histoire littéraire hongroise. Il fallait chercher des ancêtres et on les a trouvés dans ces ouvrages d'enregistrement. Dresser une liste ou montrer le développement historique sont deux activités dont la fonction est très différente: l'enregistrement ne précède pas la démonstration de l'évolution; en effet, s'il en était ainsi, l'activité d'enregistrement aurait regrédié; en réalité néanmoins la gestion de la vérification bibliographique constitue un problème toujours plus grave et l'activité bibliographique subit nécessairement une évolution puissante.

Az országos gyarapodási jegyzékek külföldön és Magyarországon

HARASZTHY GYULA

I.

Az utóbbi években az egész világon, így Magyarországon is megnőtt az érdeklődés a könyvtári tájékoztató munka kollektív jellegű eszközeinek elvi és gyakorlati, szakmai és módszertani problémái iránt.

E könyvtári műszerek megvalósítása során találtuk szembe magunkat a külföldi könyveket központi (országos) jegyzékek formájában nyilvántartó gyarapodási jegyzékekkel is.¹

Az első pillanatban úgy tetszett, hogy egy ilyen viszonylag tekintélyes múltú, külföldön igen sok országban meglévő kiadvány-fajta szakirodalma szinte minden kérdésben eligazít bennünket, készen kapjuk a feleletet a különféle problémák megoldására.

Nem így volt. A kérdés külföldi szakirodalma rendkívül csekélynek, elvi szempontból nem kielégítőnek bizonyult, sőt a műfaj bibliográfiai nyilvántartása is meglehetősen felületesnek mutatkozott. A közkézen forgó jelentős másodfokú bibliográfiák (Th. *Bestermann*, L. N. *Malclès*, G. *Schneider*, W. *Totok* — R. *Weitzel*, C. *Fleischhack* — E. *Rückert* — G. *Reichardt*) láthatóan nem tudnak mit kezdeni a műfajjal; vagy nem tartják nyilván, vagy a gyanús jövevényt megillető zavart fogadtatásban részesítik: néha a nyomtatásban kiadott központi cím-jegyzékek között, máskor a katalógus-kiadványok sorában, itt-ott pedig az összefoglaló bibliográfiák társaságában regisztrálják.

Ez a bizonytalan és hiányos nyilvántartás ellentmondásként hat azzal a ténnyel szemben, hogy az országos gyarapodási jegyzékek különösen a második világháború után egyre több helyen tűntek fel, a hagyományos forma megújított, szerepe és jelentősége megnövekedett.

Mindez arra készítetett bennünket, hogy a magyar kiadvány gyakorlati megszervezésével párhuzamosan kísérletet tegyünk e jegyzékek elvi és szakmai kérdéseinek tárgyalására és összefoglalására.

A tudományos könyvtárak új gyarapodási jegyzékei iránt akkor nőtt meg az érdeklődés, midőn a XIX. század közepén — a kutatómunka fellendülésének és szervezettebbé tételének idején — az új tudományos eredmények, általában az új kiadványok figyelemmel kísérése létérdeke lett a tudósnak és a szakembernek egyaránt². Nem véletlen tehát, hogy a nagy könyvtárak ettől az időtől kezdve Európában és Amerikában egyre inkább arra törekedtek, hogy rendszeresen kiadják új gyarapodási jegyzékeiket, s ilyen módon támogassák a kutató munka eredményességét.

A XIX. század nagy bibliográfiai vállalkozásainak árnyékában ezek a gyakorlati jellegű jegyzékek nem igen terjedtek túl egy-egy könyvtár olvasótáborának

válogatott körén. Ezt a zárt, gyakorlati jellegüket különben a mai napig megőrizték, amennyiben csak saját beszerzéseikről — leginkább a külföldiekről — óhajtották tájékoztatni olvasóikat.

Azonban már a múlt század második felében kezdtek feltűnni a helyi jellegű jegyzékek mellett azok a központi kiadványok is, melyek egy-egy ország több jelentős könyvtárának új gyarapodásáról kívánták tájékoztatni az olvasókat.

E kollektív könyvtári munkaeszközök létrejötte különféle indítékokból fakadt, s így az összevont (központi) gyarapodási jegyzékek funkciói és típusai már kezdetétől fogva eltéréseket mutattak fel.

Ezúttal a magyarországi fejlődés megértésének érdekében e kiadványok fő típusait és alapvető funkcióit kívánjuk csupán ábrázolni.

Valamennyi központi gyarapodási jegyzék közreadásának közös kiindulópontja az a törekvés volt, hogy az egyes könyvtárak új beszerzési kiadványaihoz viszonyítva hatékonyabb és szélesebbkörű tájékoztatást nyújtson a tudományos problémák iránt érdeklődő olvasóknak.

Ehhez az alapvető, közösnek mondható funkcióhoz egyéb igen fontos különleges célkitűzések tapadtak, s ennek következtében az elvileg „egyetlen” típus differenciálódott, vagy más fogalmazással ezt a hatékonyabb tájékoztatási feladatot különféle kiadványtípusokkal, más-más módszerekkel kívánták megközelíteni. Ebből következett az, hogy az elvileg egységes kiindulás ellenére a gyarapodási jegyzékekre ruházott egyéb funkciók különbözősége a műfajon belül lényeges eltéréseket okozott.

Tekintsük át röviden a típusokat, melyek egyúttal a feladatok területén is további vizsgálódást tesznek lehetővé.

Az egyik alapvető forma az illető ország kurrens központi katalógusának nyomtatásban való kiadása. Viszonylag korán, 1886-ban tűnt fel Svédországban (*Accessions-Katalog. Sveriges Offentliga Bibliotek*), Olaszországban (*Bollettino delle opere moderne straniere*), 1902-ben Dániában (*Accessions-Katalog*), majd jóval később, 1929-ben Finnországban (*Soumen Tietullisten Kirjastojen Lisäluettelo*). Közös jellemzőjük e rendszerint nagyszabású kiadványoknak, hogy a közreműködő szakkönyvtárak bejelentései alapján a nemzeti könyvtár nyomtatott kötetek formájában teszi közzé az illető országba beérkezett külföldi könyvek címeit és lelőhelyeit. Mivel lényegében a cédula-formájú központi katalógust kívánják helyettesíteni, terjedelmes kötetekben, legtöbbször egy (sőt néha több év) anyagát fogják össze a az aktív, gyors tájékoztatás feladatát akarva-nemakarva elhanyagolják, lassanként retrospektív jellegű összeállításokká válnak. Nem véletlen, hogy újabban ezek a nagyműltű könyvtári vállalkozások Svédországban is, Dániában is — természetesen alapkoncepciójuk határain belül — korszerűsödni akarnak.³

Ez az országos gyarapodási jegyzék-típus — éppen mert a központi katalógus feladatait teljesíti — maradéktalanul a könyvtárközi kölcsönzés szolgálatába állítható, hiszen nagy címanyagot és viszonylag sok lelőhelyet közöl.

Meg kell még jegyezni, hogy e gyarapodási jegyzékek ragaszkodnak a hagyományos nyomdatechnikához s így késésük, elmaradásuk részben ezzel a konzervatívizmussal is magyarázható,

Szintén a központi katalógussal, annak szolgáltatásaival kapcsolatos e kiadvány-típus ama korszerűbb változata, mely a *tájékoztatást* tekinti főfeladatának

s nem akarja a kartonkatalógust feltétlenül helyettesíteni, hanem csak annak anyagán épül fel.

A központi katalógushoz köti még e jegyzékeket az a körülmény is, hogy szerkesztésük attól elválaszthatatlan. Rendszerint úgy jönnek létre, hogy a katalógus számára jelentő könyvtárak anyagából a szerkesztők megfelelő anyagot válogatnak össze, s így a központi katalógus korszerű szolgáltatásait (tájékoztató feladat, könyvtárközi kölcsönzés támogatása, bibliográfiai és gyarapítási segítségnyújtás) annak hivatali helyiségein és telefonvonalain túl ki tudják terjeszteni a kiadvány előfizetőire, illetve olvasóira is.

Ilyenek elsősorban századunkban a két világháború között vagy még inkább a második világháború után kiadott külföldi könyvek gyarapodási jegyzékei. Rendszerint havi (esetleg negyedévi) periodicitás, az anyag szakosított elrendezése s legtöbbször foto-offset technika (a gyors átfutás és megjelenés egyik biztosítéka) jellemzi őket. Néhány példa erre a típusra: a szovjet, lengyel, magyar, nyugatnémet országos gyarapodási jegyzékek.

A központi katalógus funkcióit gyakorolja még az a nagyszabású kiadványtípus is, mely ugyan nem a központi katalógus irányából indult el, hanem utólag, éves vagy többéves kumulációiban vált azzá olyan módon, hogy a központi szerepet vivő könyvtár részletező, bibliográfus értékű címléírásai mellett feltünteteti a szóbanforgó könyv egyéb, más könyvtárak által bejelentett lelőhelyeit is (a berlini Staatsbibliothek *Berliner Titeldrucke* című közismert kiadványa, vagy a washingtoni Library of Congress hatalmas katalógus-kiadványainak különféle kumulációi).

E típus egyik ismérve az, hogy a központi katalogizálás (az ún. „cooperative cataloguing”) és cédulaellátás felől jut el a kumulatív jellegű, kötetformában kiadott központi katalógushoz. E kiadványokra az jellemző, hogy címléírásaik alapján tetszés szerinti számban kartonokat lehet rendelni a cédulákat előállító központi könyvtártól s országos gyarapodási jegyzékké csak később, e címléírások alapján bejelentő könyvtárak adatainak bejegyzése után, a megfelelő kumuláció elvégzésével válik a kezdetben egyetlen könyvtár gyarapítási jegyzékének tekinthető kiadvány. S mivel e típusnál az elsődleges cél a kartonok előállítása, természetesen vezetett ez oda, mint a *Berliner Titeldrucke* legújabb átalakítása: először készül el a nyomtatott cédula, majd csak ezután a kiadvány⁴. Ez a körülmény viszont a tájékoztatás gyorsaságát és frissességét veszélyezteti.

E főtípusok jellemzése talán bebizonyította, hogy a funkciók nem egyszer keresztezik egymást, azok szolgálatában néha csak sorrendi és mennyiségi különbség van.

Még inkább elmondható ez ama feladatok gyakorlására, melyek az országos gyarapodási jegyzékek még mindig fontos, de lényegileg már másodrendű funkcióinak számítanak.

Az első — nem gyakoriságban, de a „nemzeti” anyaggal való kapcsolata miatt — az az eljárás, mely az illető ország szempontjából külföldinek tekintendő könyvek mellett a hazai könyvtermés címeit és adatait is közli s így a nemzeti bibliográfia határait is súrolja. A már többször említett washingtoni *The National Union Catalog* mellett tipikusabb példákat is hozhatunk fel: a svájci jegyzék először (1923) a *Le livre Suisse* mellékleteként jelent meg, a magyar központi címjegyzék huszas évekenbeli változata a hazai kiadványok részletes címléírásait is közölte, az 1954-ben megindult spanyol kiadvány az idegen művek adatai mellett a spanyolokét is közli.

E központi gyarapodási jegyzékeknek — éppen a hazai anyag adatainak lehetőleg részletező közlése miatt — már bibliográfiai szempontból is van szerepük.

Bár hangsúlyozzuk, hogy az országos gyarapodási jegyzékek amennyire nem nemzeti bibliográfiák, annyira nem szakbibliográfiák sem — mégis van bibliográfiai hasznuk és hivatásuk. Minél gazdagabb anyagot tár fel egy országos gyarapodási jegyzék, s azt megfelelő, a közlésre kerülő anyaghoz simuló szakrendben teszi, annál nagyobb bibliográfiai használhatósága is.

Ujabbban feltűntek olyan gyarapodási jegyzékek is, melyek ajánló jellegűek, erőteljesen válogatnak a rendelkezésre álló anyagból s különösen a társadalomtudományok területén határozott céljuk az olvasók nevelése, ideológiailag megfelelő befolyásolása⁵ (pl. a *Berliner Titeldrucke* új folyama a Német Demokratikus Köztársaságban vagy a csehszlovák jegyzék — *Novinky literatury spolecenské vědy* — átalakulása 1962-től). A csehszlovák jegyzékre már a dokumentációnál szokásos komplex anyagfeltárás is jellemző — igaz, hogy mennyiségileg eléggé korlátozott mértékben — mert a könyvek mellett a fontosabb folyóiratcikkeket, sőt recenziókat is besorolja az egyes szakcsoportokba. Amikor ilyen módon ez a központi gyarapodási jegyzék áttöri hagyományos kereteit s funkcióit látszólag kiterjeszti, egyúttal szűkebb területre kénytelen visszavonulni s mennyiségileg jóval kisebb anyagot feltárni⁶.

A másodlagos funkciók között szerepel a jegyzékek nyújtotta haszon a szerzeményezés területén. Nem elsősorban az, hogy — amennyiben „naprakészen” jelennek meg — segítséget, tanácsot képesek adni a kisebb könyvtárak külföldi beszerzéseihez, hanem sokkal inkább az, hogy egy-egy ország külföldi gyarapításainak koordinálásában eredménnyel lehet őket felhasználni. Minél gazdagabb, lehetőleg teljes anyagot tár fel az adott ország külföldi gyarapodásainak központi jegyzéke, annál inkább mód van a szerzeményezés magasszintű egyeztetésére, természetesen a megfelelő elemzések sokoldalú elvégzése után.

Ha jó és árnyalt név- és tárgymutatók egészítik ki a jegyzékeket, annál több lehetőség van az analízis, az összehasonlítás elvégzésére. Itt jegyezzük meg, hogy a beszerzés „fehér foltjainak” feltárására, a túlzott ellátottság felderítésére, végül az egyes gyűjtőkörök elhatárolására, a könyvtárak un. profiljának pontosabb megállapítására is fel lehet használni az országos gyarapítási jegyzékeket.

Nem egy országban a szakemberek tudatosan tartják számon a gyarapodási jegyzékek e szerzeményezési kisegítő funkcióit (pl. a Német Szövetségi Köztársaság ma szünetelő gyarapodási jegyzékei, az északi államok „Accessions-Katalog”-jai, a szocialista államok gyarapodási jegyzékei).

A feldolgozó munkában, a kisebb könyvtárak katalógusainak fejlesztésében, a címleirási gyakorlat egységének előmozdításában szintén szerepe lehet az országos gyarapodási jegyzékeknek. Itt nemcsak a Titeldrucke-szerű kiadványok kartonellátó szolgálatát értjük ezen, hanem az olyan módszereket, mint a kiadványok egyoldalas nyomatokban való kiadása (*Berliner Titeldrucke*, az első magyar központi gyarapodási jegyzék), hogy a könyvtárak a címkivágatokat kartonra tudják ragasztani. A címleirási szabvány megalkotása előtt szinte norma szerepe volt az országos gyarapodási jegyzéknek (a huszas évek magyar kiadványa) a katalógizálás területén.

A másodlagos feladatok közé sorolható a könyvtárközi kölcsönzés támogatása is. Nem azért, mintha a központi katalógusok szerepét teljesen vagy részben ellátó országos gyarapodási jegyzékek főfeladatának nem lenne tekinthető a

könyvtárközi kölcsönzés segítése, hanem azért, mert a füzetekben, kötetekben, esetleg kumulációkban megjelenő gyarapítási jegyzékeknel sokkal alkalmasabbak a kartonformájú katalógusok a kölcsönzés támogatására.

A funkciókkal kapcsolatban kell hangsúlyozni azt a fontos körülményt, hogy az országos gyarapodási jegyzékek nemcsak a könyvtárközi együttműködés termékei, hanem bizonyítékai is a helyes könyvtárpolitikai célkitűzések meglétének és gyakorlati érvényesítésének. Ugyanakkor a már meglévő kooperációs hajlamot tovább fejlesztik, újabb eredményeket segítenek létrehozni a könyvtárak közös munkája területén.

Maga a tény — amire a szocialista államok országos gyarapodási jegyzékei kitűnő példát mutatnak — hogy széleskörű, sok könyvtár gyarapítását közlő jegyzék szükségessé teszi a könyvtárak egész sorának gyors, jól megszervezett együttműködését, igazolja a kooperációnak, mint alapvető módszernek a realitását. A központi jegyzékek egész sorát — csaknem valamennyit — idézhetnénk, ha a közös módszer legjellemzőbb vonását akarnók megállapítani.

Ez az együttműködés, a könyvtárak közös cél érdekében való összefogása, az államok egy részében önkéntes. Ide tartoznak mindenekelőtt a szocialista országok gyarapítási jegyzékeinek szerkesztési módszerei. De a nyugati államokban is sok helyen erre az önkéntes kooperációra épül az országos gyarapodási jegyzékek anyagának összegyűjtése. Legfeljebb a kiadás költségeit róják rendeletileg — a költségvetés arányában — az egyes könyvtárakra, mint Dániában, ahol a 80 %-ig terjedő államsegélyből $2\frac{1}{2}$ %-ot vonnak le a közhasználatú könyvtári szolgáltatások céljaira ⁷.

A kooperáció iránya felé mutat a korunkra jellemző gazdaságossági szempont vizsgálata és megvalósítása is. Világos, hogy egy-egy országban a könyvtárak és könyvtári hálózatok tucatjaiban elkészülő gyarapodási jegyzékek anyagban, személyzetben, nyomdai költségekben jóval többet igényelnek, mint a központi helyen korszerű eszközökkel előállított országos gyarapodási jegyzékek. Ha ehhez figyelembe vesszük azt is, hogy a kisebb anyagot feltáró, egyes könyvtári vagy hálózati jegyzékek hatékonysága és felhasználhatósága jóval csekélyebb, mint az országosaké, a gazdaságosság haszna és értelme még kézenfekvőbb.

II.

Az országos gyarapodási jegyzékek funkcióival és típusaival kapcsolatos, az előbbi fejezetben ismertetett problémák további részletezésre szorulnak. A most következő kérdések tárgyalása azért sem felesleges, mert a műfaj határait, hatását és szakmai—módszertani vonatkozásait éppen ezek a kiegészítések hivatottak megvilágítani.

Tartalmi keretek. Az országos gyarapodási jegyzékek egy része a könyvek mellett a periodikák adatait és lelőhelyeit is regisztrálja (az Egyesült Államok, Dánia, Olaszország kiadványai), sőt a csehszlovák kiadvány legújabbban válogatott folyóiratcikkeket is tartalmaz. Azonban a legtöbb gyarapodási jegyzék csak a könyvszerű kiadványokra összpontosítja figyelmét, ami a könyvkiadás legújabbkori arányait tekintve természetesnek, sőt szükségszerűnek mondható. Ugyanakkor a periodikák kurrens nyilvántartását igen sok államban (pl. Magyarországon is) külön kiadvány látja el.

A könyvkiadás hatalmas méretei a központi gyarapodási jegyzékek egész sorát tartalmi és műfaji korlátozásokra kényszerítette. Ez a korlátozás nem egyszer formális jellegű (pl. a svéd jegyzék a 75 lapon aluli nyomtatványokat, a különnyomatokat nem tartja nyilván), máskor a kiadványok bizonyos efemernek mondható kategóriáit (általános és középiskolai tankönyvek, brosurák stb.) rekeszti ki a regisztrálásból. Legtöbbször az u.n. „musica practica” anyag és a nem könyvszerű térképek központi nyilvántartása is elmarad, vagy külön kötetekben kerül kiadásra (a Library of Congress megoldása). Van példa már a filmek központi nyilvántartására is.

Rendszerint problematikus a doktori disszertációk címeinek és lelőhelyeinek közlése is. Az NSZK (ZKA, Göttingen) gyarapodási jegyzéke csak annyiban regisztrálja a disszertációk adatait, amennyiben azok könyvkereskedelmi forgalomba kerültek.

Nem egyszer a nyelvi kritérium is szerepet játszik a közlésben. Néhány érdekes példa: a kínai (pekingi) könyvtárak központi gyarapodási jegyzéke kizárólag az európai nyelveken megjelent kiadványokkal foglalkozik, a sanghaj-i jegyzék pedig három szériában tartja nyilván az új beszerzések címeit, midőn az orosz, a nyugati és a japán nyelveken irt munkákról tudósít. A *Berliner Titeldrucke* 1954-ben megindult új folyama kezdetben kizárólag a szovjet és a népi demokratikus kiadványok címeit és adatait közölte, majd később ismét felvette a nyugati országokéit is, válogató és ajánló jelleggel.

A washingtoni Kongresszusi Könyvtár külön listákat adott ki az orosz nyelvű, illetőleg a népi demokratikus országok nyelvein megjelent anyag regisztrálására. Ebbe a munkába további 100 könyvtárat is bevont.

Bizonyos korlátozást szoktak alkalmazni a jegyzékek a felvett művek kiadási idejét illetően is. A Német Szövetségi Köztársaság és Lengyelország gyarapodási jegyzékei az 1939 óta megjelent könyveket tartják nyilván, Svédországé az utolsó tíz, Magyarországé az utolsó öt, a Szovjetunióé pedig az utolsó négy év külföldi kiadványait regisztrálják.

Szerkezet és szakrendszerezés. A központi gyarapodási jegyzékek felépítése csupán kivételes esetben betűrendes. Ilyenek a Library of Congress kiadványai, továbbá a *Berliner Titeldrucke* kumulációi, vagy a dániai jegyzék évi betűrendes összesítései.

A tájékoztatás alapvető célkitűzésének megfelelően a legtöbb gyarapodási jegyzék szakosított (szisztematikus) csoportosításban közli anyagát. A szakcsoportok száma általában nem nagy, a differenciálásnak a katalógusokra jellemző módszerét a központi gyarapodási jegyzékek nem veszik át, általában — igen helyesen — egy más könyvtári munkaeszköz (a katalógus) szempontjait nem akarják saját célkitűzéseikre és strukturájukra erőltetni. Inkább az integrálás, mint a specializálódás a szándékuk. A jegyzékek előszavai nem egyszer hangsúlyozzák, hogy a határterületek, az összefüggések, a kapcsolatok szakrendi nyilvántartását inkább érzik feladatuknak, mint a túlságos széttagolásra, differenciálásra való törekvést.

Néhány példa eléggé jellemzi ezt az állásfoglalást: az olasz *Bollettino* csupán 9 szakra osztja anyagát, a ZKA (Német Szövetségi Köztársaság) 23, a svéd *Accessions-Katalog* 31 főcsoportot (ezen belül 166 szakot) különböztet meg.

A legtöbb korszerű jegyzék társadalomtudományi és természettudományi

sorozatra oszlik s ezeken belül differenciálódik tovább. Kitűnő példa erre a szovjet *Szvodnij Bjulleten'*, melynek társadalomtudományi szekciója 15 főcsoportot s ezen belül — az anyag természetének megfelelően — kb. 160 szakcsoportot használ, a természettudományi szekció pedig 10 főcsoporton belül mintegy 110—115 csoporttal operál. Hasonló arányokat találunk — kevés eltéréssel — az NDK, Lengyelország és Magyarország országos gyarapodási jegyzékeiben is.

A gyarapodási jegyzékek többsége nem az ETO rendszerét használja, hanem a tudományok felosztásához jobban símuló tárgyszavas szisztémát. Viszont a tizedes osztályozás valamilyen — erősen rövidített — sémájával él a magyar, román, dán és spanyol gyarapodási jegyzék. Ahol a tizedes osztályozás mellett döntöttek, természetesen nem a rendszer „tudományos” használhatósága, hanem a gyakorlati szempontok voltak az irányadók (a bejelentő könyvtárak ezt a rendszert használják, a nemzeti bibliográfia is ezzel él). Talán tipikus példának éppen a mi gyarapodási jegyzékünket idézhetnénk: mivel könyvtáraink bejelentéseiket az ETO szákszámai alapján teszik meg, továbbá a Magyar Nemzeti Bibliográfia is rövidített tizedes számokat használ, az országos gyarapodási jegyzék is ezt a — tudományos szempontból erős kritika alá eső, de gyakorlatilag keresztülvihető — osztályozást használja.

A felépítés, a használat sokoldalúságát a név- és tárgymutatók rendszere biztosítja. Szinte alig ismerünk olyan szakrendben szerkesztett jegyzéket, mely a különféle csoportokba szétszórta anyagot ne fogná össze valamilyen — kisebb vagy nagyobb időközökben megjelenő — névmutató segítségével.

Címleírás, címfordítás. A gyarapodási jegyzékek legnagyobb része az átfutási idő lerövidítése, a terjedelem csökkentése és a tájékoztatás gyorsaságának fokozása érdekében *rövidített* címleírásokkal dolgozik.

A rövidítés mértéke eléggé különböző; általános gyakorlat, hogy a szerzők keresztnevét nem egészítik ki, sőt azokat mindig a kezdőbetűkre rövidítik. Az alcímet — amennyiben nem nélkülözhetetlen — elhagyják. Igen sok jegyzéknél (csehszlovák, dán, svéd, lengyel) a kiadót sem tüntetik fel, sőt a svéd *Accessions-Katalog* még a lapszámot sem hozza, ami már nyilvánvalóan túlzás.

Az előbbieknél részletezőbb mindenekelőtt a román, másodsorban a szovjet, a kínai (pekingi), és a dán jegyzékek címleírási gyakorlata.

Teljes értékű címleírás elvszerűen és gyakorlatilag csupán ott szükséges, ahol a jegyzék összefüggésben van a központi cédulaellátással, illetve kartonrendeléssel (*Berliner Titeldrucke, The National Union Catalog*).

A címfordítások, annotációk közlése a tájékoztatás intenzivitásának fokozása érdekében kívánatosnak mondható, különösen az olyan nyelveken, amelyek a jegyzéket kiadó országban kevésbé ismeretesek. Hogy e kétségtelenül indokolható gyakorlat mégsem általános, annak legtöbb helyen valószínűleg anyagi oka van, hiszen a kiadványokkal kapcsolatban az önköltség-csökkentés a gazdaságosság követelményei közé tartozik (magyar és lengyel jegyzékek).

Mivel az a véleményünk, hogy a címfordítások közlése bizonyos esetekben helyes, nem árt tudomásul vennünk az ismertebb gyarapodási jegyzékek e területen fennálló gyakorlatát. A szovjet, a csehszlovák és a román kiadvány minden mű címfordítását hozza, a Német Demokratikus Köztársaság jegyzékei a szovjet és a népi demokratikus könyveket igen, a nyugatiékat nem. A svéd jegyzék az

ottani olvasók előtt ismeretlen nyelveken (pl. magyarul is) kiadott művek címfordításait közli, a többit nem.

Bizonyos korlátozott jellegű (erre sémát nem lehet adni) tájékoztatás nyújtása az illető ország társadalmában kevésbé ismert nyelven írt könyvek címeiről mindenesetre összhangban áll a gyarapodási jegyzékek tájékoztató funkciójával.

Hatékonyág. E kétségtől fontos tényező a gyarapodási jegyzékek társadalmi hasznosságával és szerepével függ össze. Mivel a kiadványok legújabbkori áradata a tájékoztatással kapcsolatos könyvtári munkaeszközök egész sorát hívta elő — s ezek közé tartoznak a központi katalógusokkal együtt az országos gyarapodási jegyzékek is — nem felesleges néhány, e körbe tartozó jelenség megvizsgálása.

Mivel a jegyzékek a kiadványok bizonyos, efemernek mindható kategóriáit eleve kizárják érdeklődési körükből, nehéz „abszolút” jellegű összehasonlításokat tenni.

A másik szempont e területen valószínűleg az, hogy a jelentő könyvtárak nem egyforma mértékben tesznek eleget bejelentési kötelezettségüknek, vagy annak a kooperációs munkára irányuló felkérésnek, mely a központi jegyzékek szerkesztősége részéről eljutott hozzájuk. Van arra is példa — éppen a jelentési kötelezettség vagy szándék objektív és szubjektív tényezőinek bizonytalansága miatt — hogy a jelentést teljesíteni nem tudó könyvtárak külföldi anyagát központi feldolgozás útján biztosítja a jegyzékek szerkesztősége. Szakmai szempontból elégtétellel állapíthatjuk meg, hogy ezt az úttörő módszert a magyar gyarapítási jegyzék 1961-ben megindult sorozatai alkalmazták először.

A szocialista államok könyvtárügyének egysége és a könyvtárközi együttműködésre irányuló magasfokú szervezettsége az oka annak, hogy ezek az országok igen sok külföldi kiadvány címeiről és lelőhelyeiről képesek tudósítani olvasóikat. Egy-két példa jellemző erre az ötvenes évek második feléből, továbbá évtizedünk első éveiből: a Szovjetunió központi gyarapodási jegyzéke kb. évi 60 000, a lengyel jegyzék 75 000, a magyar kiadvány kb. 70 000 címet tart számon.

A dán könyvtárak 20 000, a svéd könyvtárak pedig 50 000 címet jelentettek be a szerkesztőségek számára.

Ami a kooperációs munkában résztvevő könyvtárak számát illeti, ez államonként és évközlőként, továbbá a szervező munka periodusaként eléggé változó.

Néhány adat azonban ezen a területen sem érdektelen. A csehszlovák jegyzék 1962-ben 18 állami tudományos könyvtár, a bolgár jegyzék 1959-ben 13 nagykönyvtár anyagát fogta át; Románia gyarapodási jegyzéke 80—90 intézmény, Magyarországa pedig 1962-ben több mint 500 szakkönyvtár külföldi beszerzéseit tartotta nyilván. A dánok 1953-ban 150, a spanyolok 1954-ben 140, a svédek ugyanebben az évtizedben 110 állami könyvtár új gyarapodásait regisztrálták. A Szovjetunió gyarapodási jegyzékének társadalomtudományi sorozata 130, természettudományi szekciója pedig 350 könyvtár beszerzését fogta át. Lengyelország és az USA jegyzékei mintegy 400 könyvtár beszerzéseivel foglalkoztak.

E területen nem törvényszerűségeket, inkább tendenciákat állapíthatunk meg. A jegyzékek egyik csoportja kétségtelenül csak a jelentős könyvtárak gyarapítási adatait óhajtja közölni (Szovjetunió, USA, Svédország, Olaszország, NDK, NSZK, Csehszlovákia), mások pedig — a tájékoztatás minél szélesebb bázisa kiépí-

tésének céljából — a kisebb szakkönyvtárakat is bevonják működési szférájukba (Lengyelország, Magyarország, a pekingi könyvtárak jegyzéke).

Egy megállapítást azonban nyugodtan megtehetünk: mindkét csoportnál az irányzat határozottan emelkedő (két példa erre: Dánia jegyzéke 1902-ben 24 könyvtár, 1945-ben 100 könyvtár külföldi gyarapításait tette közzé; a magyar jegyzék 1926-ban 20, 1962-ben pedig több mint 500 könyvtár új beszerzéseit közölte).

A hatékonyság egyik elemének tekinthető a megjelenés rendszeressége és periodicitása is. Világos, hogy a szabályosan, késés nélkül, rövid időközökben kiadásra kerülő jegyzékek jobb és hatásosabb kapcsolatokat építenek ki az olvasókkal, mint a rendszertelen, nagy időközökben útnak indított kiadványok. A jegyzékekbe fektetett energia határfoka akkor jelentkezik a társadalom szempontjából legintenzívebben, ha a bennük közölt anyag felhasználása lehetőleg késedelem nélkül történik meg.

Néhány fontosabb gyarapodási jegyzék megjelenésének periodicitását nem árt idéznünk: havonta kerül kiadásra Csehszlovákia, Magyarország, a Német Szövetségi Köztársaság jegyzéke, negyedévente a kínai, a lengyel, az olasz, a spanyol gyarapodási jegyzék, továbbá újabban a megreformált dán kiadvány szakrendi része.

Ahol viszont évi vagy több évi periodicitást biztosítanak csupán, ott sohasem a korszerű, gyors tájékoztatás a lényeg, hanem a központi katalógus kötet formátumú kiadása (Svédország, Finnország, Dánia; az utóbbinál a betűrendes rész).

Speciális igényekhez igazodik a Szovjetunió és az Egyesült Államok gyarapodási jegyzékének megjelenési ideje. Az előbbinél az A.) széria számai évente hat-szor, a B.) szériáé évente tízszer, az utóbbinál a füzetes forma számai évente nyolcszor jelennek meg, míg különféle fokozatú kumulációi negyedévenként, évenként és öt évenként látnak napvilágot.

A gyors, szinte naprakész megjelenés — ezzel együtt a hatékonyság maximális fokozása — s egyúttal a gazdaságosság biztosítása — a fotomechanikus sokszorosítási technika bevezetése óta vált lehetségessé. Az Egyesült Államok, a Német Szövetségi Köztársaság, Lengyelország és Magyarország gyarapodási jegyzékeinek korszerű sokszorosítási technikája — ami a szerkesztési munka menetére is kedvezően hatott — nyilván meggyőzően igazolja, hogy a hagyományos nyomdatechnika helyett éppen a hatékonyság fokozása érdekében érdemes volt bevezetni a xerox-offset eljárást.

III.

Magyarországon a huszas és harmincas évek között történt az első jelentős kísérlet országos gyarapodási jegyzék létrehozására. Az 1923-ban megalakult és 1924-től működni kezdő Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ (OKBK) egyik alapvető feladata a magyarországi központi katalógus megszervezése és folyamatos vezetése volt⁸. Az akkori KC számára húsz legfontosabb tudományos könyvtárunk jelentette be magyar és külföldi beszerzéseinek címeit.

E bejelentések nyomán 1926 január 1-től — 1926-os impresszummal, az 1928. évben kelt előszóval — nyomtatásban is megjelent a magyar „könyvtárak” gyarapodásának központi címjegyzéke. A kiadvány füzetek kezdettől (1—5. szám) betűrendben jelentek meg, majd az első félév után (a 6. számtól kezdve)

19 szakba csoportosítva kerültek kiadásra. Az 1926. év anyaga 3570 lapon, az 1927. évé 1490 lapon látott napvilágot. A központi gyarapodási jegyzék az említett könyvtárak külföldi könyvbeszerzései mellett a magyarországi monografikus kiadványok, továbbá a magyar és a külföldi periodikák adatait is tartalmazta, sőt kezdetben név- és földrajzi utalókkal is el volt látva. Ez csakhamar túlzásnak minősült, s a szerkesztőség eltekintett közlésüktől.

Az országos gyarapodási jegyzék előszava¹⁰ rámutatott arra, hogy a húszt legjelentősebb könyvtár beszerzései — az akkori könyvtári viszonyok között — lényegében átfogták a Magyarországon fellelhető tudományos irodalmat. Ezután elvileg is tisztázni kívánta a nyomtatott országos gyarapodási jegyzék valóban korszerűnek és haladónak mondható célkitűzéseit:

megkönnyíteni az olvasók tájékozódását a legújabb kiadványok könyvtári lelőhelyét illetően, s ezzel fokozni a könyvtárak használatát;

a füzetek egy részének egyoldalas nyomása által címnyomatokat adni a könyvtárak számára, s így támogatni azokat a katalogizálás munkájában;

a célszerűség és tervszerűség jegyében — a gyarapodási jegyzékek közrebocsátása által — előmozdítani a könyvtári szerzeményezés koordinálását;

végül a kiadvány segítségével aktívabbá tenni a könyvtárak közötti együttműködést.

Az előszó — az akkori könyvtárügyi viszonyok valóságát nem eléggé mérlegelő optimizmusa ellenére — eleve leszögezte azt a nehézséget, sőt buktatót is, mely a jószándékú kiadvány közeli megszűnésére vezetett: a kitűzött célok megközelítése — mondja — csak akkor remélhető, ha a jegyzék megjelenése szorosan nyomon követi a könyvtárak beszerzéseit.

De nemcsak az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ munkájának kezdeti nehézségei és funkciójának kiszélesítése okozták, hogy a nagy várakozást keltő kiadvány a magyar tudományos könyvtárak 1926. és 1927. évi gyarapodásának közzététele után megszűnt, hanem a ráruházott funkciók és az igénybevett módszerek ellentmondásossága is.

Az egyik baj az volt, hogy a tájékoztatást kívánták szolgálni, lehetőleg jelentékeny késedelem nélkül, ugyanakkor ragaszkodtak a *Preussischer Gesamtkatalog*, illetve a *Berliner Titeldrucke* példájához, mely teljes értékű, bibliográfikus pontosságú és részletességű címleírásokat követelt. Ennek következtében a könyvtárak által beküldött címleírásokat a Központ munkatársai nemcsak egyszerűsítették, hanem sokszor teljesen át is dolgozták.

A nehézségek és problémák másik forrása a kiadványra ruházott feladatok halmozásában rejlett. Az még nem lett volna baj, hogy a könyvtárak periódika-gyarapodásának adatait is nyilvántartotta, de az már igen, hogy a hiányzó magyar nemzeti bibliográfia funkcióit is vállalta a magyarországi kiadványok könyvészeti adatainak és könyvtári lelőhelyeinek közzététele által.

Ha mindehhez hozzávesszük, hogy a hagyományos nyomdatechnika okozta „átfutás” körülményessége és lassúsága rövidesen bekövetkezett, világos, hogy a lemaradást — a gyarapodási jegyzékek rémét — az OKBK kiadványa sem tudta elhárítani.

Mindezen nehézségek, és feladat-halmozások miatt a különben értékes kiadvány rövidesen megszűnt, s így a tudományos tájékoztatásban való szerepe és egyéb, helyesen felfogott célkitűzései veszendőbe mentek.

Az OKBK jogutóda, az Országos Könyvtári Központ (OKK) csak jóval ké-

sőbb, a második világháború után újíttotta fel — szintén rövid ideig — elődjének gyakorlatát egy fontos részterületen: 1950 és 1952 között, ugyancsak a központi katalógus számára küldött jelentések alapján sokszorosított füzetek formájában közreadta a jelentősebb magyarországi könyvtárakba beérkező szovjet kiadványok központi gyarapodási jegyzékét.¹¹

IV.

Az ötvenes években — a társadalmi szükségletből, a kutatómunka, az oktatás és a termelés könyvtári igényeiből, továbbá az erőik gazdaságosabb felhasználásának követelményeiből kiindulva — egyre többen és erőteljesebben emelték fel szavukat a korszerű könyvtárakat egyébként is jellemző könyvtárközi együttműködés minél hatékonyabb megvalósítása érdekében. Hazánkban is fokozatosan megteremtődtek e kooperáció szemléleti, szakmai, szervezeti és anyagi alapjai. Igen jól tükrözi ezt a folyamatot az 1956-ban kiadott könyvtári törvényünk.¹²

E koncepcióba illően a Művelődésügyi Minisztérium könyvtári osztálya — az Országos Könyvtárügyi Tanáccsal és az Országos Széchényi Könyvtárral egyetértésben — 1959-ben napirendre tűzte az országos központi katalógus erőteljes fejlesztését¹³, ezzel kapcsolatban az ország könyvtáraiba beérkező külföldi könyvek központi feldolgozását, s e kooperációs munkák eredményeként országos gyarapodási jegyzékek kiadását¹⁴. Így a sokak — kutatók és haladó szellemű könyvtárosok — által már régóta kívánt könyvtári (tájékoztatási) munkaeszköz megvalósítása elérhető közelbe került s a Művelődésügyi Minisztérium e lényeges központi feladatokat könyvtárügyünk második öt éves tervének irányelveibe is beépítette¹⁵ s külön szakértőt bízott meg a tervek előkészítésével.¹⁶

A Minisztérium könyvtári osztályának alapvető elképzelései abból a feltevésekből indultak ki, hogy a magyarországi könyvek központi katalogizálása (OSzK Bibliográfiai osztálya) és az ezzel kapcsolatos központi cédulaellátás (Állami Könyvterjesztő Vállalat Könyvtárellátó osztálya) megszervezése után szükség van a magyar könyvtárakba beérkező külföldi könyvek központi katalogizálására, ennek eredményeként központi cédulaellátásra s e lehetőségek birtokában a külföldi könyvek országos gyarapodási jegyzékének kiadására.

Mindezt figyelembe véve, eme, a könyvtárak önkéntes együttműködését maximálisan feltételező elképzelés nyomán az országos gyarapodási jegyzékek következő funkciói és céljai rajzolódtak fel:

1. Mivel évente — számítások és reprezentatív felmérések alapján — a magyar tudományos- és szakkönyvtárakba külföldről mintegy 80 000—90 000 könyvnek mondható (tehát nem efemer-jellegű) kötet érkezik be, e gazdag anyagot központilag szerkesztett és kiadott, szakosított jegyzékek segítségével a tájékoztatás és tájékozódás szolgálatába kell állítani.

2. A külföldi könyveket — hogy a mintegy 2000 szakkönyvtár mentesüljön a katalogizálás munkájától s a kis szakkönyvtárak színvonalas katalógusokat tudjanak kiépíteni — központilag, könyvtárközi együttműködés segítségével kell feldolgozni, s így kell megszervezni a központi cédulaellátást is.

3. Az Országos Széchényi Könyvtár központi katalógusának a kis szakkönyvtárak különféle (leginkább személyzeti) okok miatt nem jelentik be külföldi gyarapodásuk címeit, a központi katalógus csonka marad s a benne rejlő potenciális

tájékoztatási funkcióit nem tudja hatásosan kifejteni. A külföldi könyvek központi feldolgozása ezt a nehéz problémát is sikerrel képes megoldani.

4. A központi katalógus fenti teljessé válása s a havonta, késés nélkül megjelenő gyarapodási jegyzékek lehetővé teszik a könyvtárközi kölcsönzés minőségi és mennyiségi fejlődését s megvalósítják az eszményi célt: az ország valamennyi szakembere és kutatója — bárhol dolgozik is — nemcsak elvileg, de gyakorlatilag is hozzájuthat az ország bármely könyvtárába beérkezett külföldi szakmunkához. Más szavakkal: a virtuális olvasótábor minden tagja minden könyv olvasójává és használójává válhatik.

5. Az országos gyarapodási jegyzékek — mivel anyagukat szakrendben tárják fel — megfelelő elemző munka segítségével igen alkalmas eszközök lesznek a könyvtárak gyarapítási tevékenységének tervszerű koordinálására. A lelőhelyek közlése, e közlések rendszeres figyelése felfedi egyrészt a felesleges, nem a könyvtári gyűjtőköröknek megfelelő beszerzéseket, másrészt — mintegy e kép negatívjaként — segít rámutatni az esetleges hiányokra, fehér foltokra is.

A jegyzékek anyagának hosszabb távra történő elemzése és tanulmányozása további haszonnal járhat könyvtárpolitikai célkitűzéseinkben: a gyűjtőköri elhatárolás, finomítás és differenciálódás objektív mérőeszközeivé válhat s a magyar könyvtárak gyűjtőköri kódexének létrehozásában komoly szerephez juthat.

6. Mint a nagy címanyagot feltáró országos katalógusok, az összesített gyarapodási jegyzékek is elláthatnak bizonyos bibliográfiai funkciókat, segítségével a szakkartotékokat, irodalomjegyzéket lehet összeállítani, az országba beérkezett külföldi eredetű szakbibliográfiák rendszeres regisztrálásával pedig másodfokú bibliográfiává válhatnak.

7. Végső fokon az eddig tárgyalt szakirányú funkciók eredőjeként a korunkat, a szocialista tervgazdaságot s nem utolsósorban a modern könyvtári törekvéseket annyira jellemző gazdaságosság és racionális munkamódszer nagy mértékben érvényesülhet a központi katalogizálás segítségével létrejövő országos gyarapodási jegyzékek megalkotása közben. A sokszáz helyen előállított, a kis szakkönyvtárakban nem egyszer hibás címleírásokkal, kisipari módszerrel létrehozott kartotékok helyet egyetlen és helyes címleírással, korszerű nagyüzemi sokszorosító technikával elkészített kartonok kerülnek a különféle könyvtári katalógusokba.

Végül — de nem utolsó sorban — a központi megoldás következtében a sok munkaerőt, pénzt és anyagi ráfordítást, sokszorosító kapacitást lekötő különféle hálózati és könyvtári gyarapodási jegyzékek feleslegessé válnak, népgazdasági szinten az egy helyen történő nagyobb ráfordítás lényegében olcsóbb és gazdaságosabb megoldás. Így a könyvtárak is megtalálják számításukat, mert az általuk kiadott gyarapodási jegyzékek személyi és anyagi eszközeit egyéb fontos célkitűzések (tájékoztatás, munka, katalógusszerkesztés) megerősítésére fordíthatják, ugyanakkor az olvasók nem lesznek kénytelenek mintegy 20—25 jelentősebb könyvtár gyarapodási kiadványát lapozni, hogy hozzájussanak a számukra fontos új külföldi könyvek adataihoz és lelőhelyeihez.

Az 1959/1960 fordulóján megkezdett tervezési munka először az imént vázolt optimális célkitűzések jegyében indult, azonban a program megvalósításának kidolgozásával megbízott könyvtári szakértők már eleve többféle változattal számoltak.

Midőn 1959-ben a külföldi könyvek központi feldolgozása felvetődött, kezdetől fogva kizárólag a devizaigényes (tehát a tőkés államokból származó) könyvek katalogizálásáról lehetett szó. Ugyanis csak ezek a kiadványok jutottak el egyetlen központi elosztó szervén, az Állami Könyvterjesztő Vállalaton keresztül a könyvtárakhoz, így ebben az esetben adva volt az *egyetlen* helyen végrehajtható központi feldolgozás lehetősége.

Sajnos, két lényeges területen már nem volt ilyen egyszerű a helyzet, s ez a körülmény a teljes értékű központi feldolgozást eleve lehetetlenné tette, s már a tervezés első stádiumában is bizonyos kompromisszumokra kényszerített.

Az egyik nehézség abból származott, hogy a Szovjetunióból és a népi demokráciákból könyvtárainkba áramló igen fontos szakkönyvek nem *egy* központra, hanem különféle áteresztő zsilipeken — könyvkereskedéseken — keresztül jutnak könyvtárainkba, így a központi feldolgozás előfeltételei ezen a területen nincsenek adva.

A másik, magától értetődően decentralizált terület a nemzetközi kiadványcseré útján beérkező könyveknél adódott. Közismert tény, hogy tudományos — és szakkönyvtáraink — különösen 1958 óta — a múltéhoz viszonyítva igen erőteljesen kiépítették cserekapcsolataikat szocialista és tőkés viszonylatban egyaránt. E széleskörű cseretevékenység nemcsak a periodikákra irányult, hanem egyre inkább átfogta a könyveket is. Természetesen központi feldolgozásról itt sem lehetett szó.

Éppen ezért a program kidolgozásával megbízott szakfelügyelői javaslat¹⁷ — melyet az Országos Könyvtárügyi Tanács kibővített elnökségi ülése 1960 szeptemberében vitatott meg — eme nehézségek tudatában, mint lehetőségeket, a következő variánsokat tárta fel:

a) Az első az „optimális” változat. Ennek lényege az, hogy az ÁKV helyiségeiben, tehát a külföldi devizaigényes művek központi elosztó helyén szakmailag színvonalas feldolgozó csoport alakul nagy gyakorlattal rendelkező címleírókből és revizorokból. A naprakészen elkészített címleírások alapján a beérkezett példányoknak megfelelő számban haladéktalanul sokszorosítják a kartonokat; ezek már a könyvekkel együtt érkeznek meg a rendelő könyvtárba. Természetesen az Országos Széchényi Könyvtár központi katalógusa szintén birtokába jut minden címleírásnak; ezeket felhasználja az országos gyarapodási jegyzékek szerkesztéséhez, majd beosztja azokat a központi katalógusba.

E központi feldolgozó munka s a vele kapcsolatos kartonellátás természetesen jelentékeny státusigénnyel járt volna. Ennek haladéktalan biztosítása nem volt keresztülvihető.

Éppen ezért felmerült egy olyan elképzelés is, hogy a legjelentékenyebb budapesti tudományos könyvtárak önkéntes kooperáció keretében havonta bizonyos katalogizáló és revizori munkát vállaljanak a vázolt központi feldolgozás megsegítésére. Mivel ez az elképzelés nem találkozott az érdekelt könyvtárvezetők helyeslésével — hiszen felborította volna a feldolgozó munka futószalagjának rendjét s túlságosan igénybe vette volna az egyébként is túlterhelt feldolgozó személyzetet — igen rövid idő alatt lekerült a napirendről.

b) A második számú változat már sokkal inkább a tényleges szükségletekből és igényekből indult ki, s azt a tapasztalatot vette figyelembe, hogy a központi feldolgozás nyomán létrejövő katalóguscédulákra elsősorban a műszaki-termelési, továbbá az orvos-egészségügyi és a mezőgazdasági termelési hálózat-

nak van leginkább szüksége.¹⁸ Ezt a típusú központi feldolgozást indokolná az a tapasztalat is, hogy a külföldi könyvek többes példányai legnagyobb számban e hálózatok szakkönyvtáraiba kerülnek be.

Más oldalon viszont a társadalomtudományi és természettudományi gyűjtőkörű egyetemi könyvtárak, amelyek egyébként is hálózati központi feldolgozást valósítottak meg, nincsenek ráutalva a központi feldolgozásra, a központi katalógus számára pedig hálózati szinten teszik meg bejelentéseiket.

E változat előnye világos: a központi feldolgozást és cédula-ellátást a legszükségesebb területeken valósítaná meg, s ezen a vonalon biztosítaná a központi katalógus ellátását is a megfelelő kartonokkal.

c) Az eddigiekhez viszonyítva elvileg is, gyakorlatilag is keresztülvihetőbb változatként merült fel az a megoldás, mely a szervezés jelenlegi szakaszában tudatosan lemond a központi feldolgozás és a kartonelőállítás összekapcsolásáról. Elkészíti ugyan — rövidített formában — az ÁKV-hez beérkezett devizaigényes külföldi könyvek címléírását, de azokat nem sokszorosíttatja, hanem rövidített szakozás és a könyvtári lelőhelyek feltüntetése után haladéktalanul átadja az OSzK Központi katalógus osztályának, mely ezekből és a hozzá befutott bejelentésekből megszerkeszti a gyarapodási jegyzékek kurrens számait, a kartonokat pedig beosztja a központi katalógusba.

Ennek a feldolgozási formának az az előnye, hogy a központi katalógust és az országos gyarapodási jegyzékeket ellátja, ugyanakkor viszonylag a legkisebb személyi és anyagi ráfordítást igényli.

d) Végül a teljesség kedvéért nem árt megemlíteni — bár ez a forma már kívül esik a központi feldolgozás körén — hogy az összesített gyarapodási jegyzékeket kiadó külföldi könyvtári szervek leginkább a könyvtárak nem egyszer eléggé korlátozott számú bejelentéseiből állítják össze és adják ki a központi gyarapodási jegyzékeket (pl. Szovjetunióban, Lengyelországban, Svédországban, Dániában stb.).

Az Országos Könyvtárügyi Tanács idézett szakmai vitájában mindinkább kialakult az a vélemény, hogy a külföldi könyvek központi feldolgozása s az erre épülő országos gyarapodási jegyzékek kiadása igen komplex, szervezési és anyagi szempontból is bonyolult feladat, amit legjobb lépcsőzetesen, több ütemre felosztva megvalósítani. Vezető szakértőink általában nem tagadták, hogy *elvileg* a maximális megoldás (valamennyi külföldről beérkező könyv központi katalógizálása, az igénylő könyvtárak teljes kielégítése katalóguscédulákkal, az Országos Széchényi Könyvtár központi katalógusának maradéktalan ellátása a külföldi könyvek céduláival, minden külföldi könyv adatait magában foglaló országos gyarapodási jegyzékek közrebocsátása) lenne ideális, — de abban több-kevesebb eltéréssel mindenki megegyezett, hogy ez a végső és teljes cél csak évek munkája után lesz megvalósítható.

Éppen ezért a Tanács kibővített elnöksége azt javasolta a Minisztérium Könyvtári Osztályának, hogy a szerényebb változat megszervezését tűzze ki egyelőre célul, vagyis:

az Állami Könyvterjesztő Vállalatnál nyerjenek rövidített feldolgozást azok a külföldi devizaigényes művek, melyek az OSzK központi katalógusának nem jelentő (kisebb) szakkönyvtárakba kerülnek;

a nagyobb könyvtárak, a hálózati központok fokozott mértékben tegyenek eleget a központi katalógussal kapcsolatban fennálló bejelentési kötelezettségeik-

nek, mert a szocialista államokból származó könyvimport, illetve a nemzetközi csere útján beérkező könyvanyag adatai csak bejelentések útján juthatnak el a központi gyarapodási jegyzékek szerkesztőségéhez;

a nemzeti könyvtár kapja meg a szükséges személyi és anyagi lehetőségeket, hogy a központi katalógus mellé telepített szerkesztőség munkájával, a rendelkezésre álló xerox-offset technika segítségével rendszeresen jelentethesse meg az országos gyarapodási jegyzékeket;

nagy könyvtáraink — mivel a kooperációra még e szerényebb változat mellett is nagy szükség lesz — szakértőik tanácsaival, közreműködésükkel támogatásuk ezt a fontos könyvtári vállalkozást.

A Művelődésügyi Minisztérium Könyvtári osztálya elfogadta a Tanács fenti javaslatát s 1960 őszén és 1961-ben — most már az Országos Széchényi Könyvtár vezetésével, a könyvtár IV. főosztályával s e kooperációs munka megszervezésének előkészítésével megbízott szakfelügyelő közreműködésével — megtette a szükséges lépéseket az országos gyarapodási jegyzékek kiadásának biztosítására.

E munka néhány fontosabb mozzanatát és adatát röviden ismertetjük, annál is inkább, mert a magyarországi könyvtárközi kooperáció szakmailag is említésre méltó eredményei közé tartozik.

1. Az országos gyarapodási jegyzékekkel kapcsolatos személyi és anyagi tervezés megkívánta, hogy az egy naptári évben könyvtárainkba kerülő külföldi könyvek hozzávetőleges számát ismerjük.

E számításokat — melyeknek végeredménye évi 80 000—90 000 kötet lett — felhasználtuk arra is, hogy különféle következtetéseket vonjunk le a külföldi könyvek központi feldolgozására vonatkozóan.

Mivel ennek az elemzésnek részletes statisztikáját és eredményeit a *Magyar Könyvszemle*-ben¹⁹ volt alkalmunk közzétenni, ezúttal néhány, jelenlegi témánk szempontjából lényegesnek látszó adatra hívjuk fel a figyelmet.

E szerint 1959 folyamán a devizaigényes könyvek 79%-a egy példányban, 11,7%-a két példányban, 7,3%-a három-öt példányban, s csupán 2%-a érkezett be 6—28 példányban könyvtárainkba. Ez a százalékos arány a szerzeményezés eloszlásáról kedvező képet ad, ugyanakkor azt is bizonyítja, hogy a központi katalógizálás — ha csupán a számokat elemezzük — nem kifizetődő. Az előzetes próbaszámlálásoknak megfelelően a társadalmi tudományok részesedése (88%) volt a legnagyobb az egyetlen példányban beérkező művekből; ez a szám a természettudományoknál és az alkalmazott tudományoknál 70—75%-ra csökkent: e területeken a két, vagy két példánynál nagyobb beszerzési volumen elérte a 25—30%-ot. Valóban, e szakterületeken (elsősorban a műszaki és az orvosi területen) látszik rentábilisabbnak a központi feldolgozás.

Kiderült az is, hogy a könyvtárak a beérkezett könyvek 50%-át jelentették a központi katalógus számára, így az értékes szakmunkák fele elkerüli a központi katalógus nyilvántartását. Ez a tény viszont azt igazolta, hogy valóban nagy szükség van az ÁKV-nál tervezett központi feldolgozásra mind a gyarapodási jegyzékek, mind a központi katalógus szolgáltatásainak fokozása érdekében.

2. E statisztikai felmérés alapján került sor azokra az operatív intézkedésekre, melyek a jegyzékek személyi és anyagi bázisát voltak hivatva megteremtteni. Elkészült a szerkesztési munka költségvetése, a Művelődésügyi Minisztérium és az Országos Széchényi Könyvtár együttes erővel biztosították az induláshoz szükséges személyzetet, több nagykönyvtár (Országos Műszaki Könyvtár,

Országos Pedagógiai Könyvtár, Országgyűlési Könyvtár) különféle költségvetési és szakmai támogatást nyújtott az előkészítő munkák folyamán.

A jegyzékek szerkesztőségi csoportját az OSzK Központi katalógusok osztálya keretében szervezték meg, biztosítva azt is, hogy a szerkesztőség szakemberei az ÁKV helyiségeiben feldolgozhassák a központi katalógus számára be nem jelentett könyveket. Az ÁKV Könyvtárellátó osztálya irodai helyiség rendelkezésére bocsátásával támogatta az akciót.²¹

3. 1961 elején a MM Könyvtári osztálya felkérése alapján könyvtárközi szerkesztőbizottság alakult,²² mely egyrészt legjelentősebb könyvtáraink együttműködését volt hivatva nemcsak szimbolizálni, de valóra is váltani, másrészt pedig — különösen a szerkesztőség megalakulása előtti időszakban — a gyarapodási jegyzékekkel kapcsolatos több szakmai problémát megvitatni és megoldani.

Igy többek között kialakult a jegyzékek végső formai és tartalmi kerete: véglegessé vált hogy az utolsó öt évben megjelent külföldi könyvek címei és lelőhelyei havonta két sorozatban (társadalomtudományi és természettudományi széria), xerox-offset sokszorosító eljárással jelennek meg, egyelőre havi 300, illetve 400 példányban, évi 200, illetve 300 Ft előfizetési árban.

Mivel a jegyzékek sehol a világon nem közölhetik a nyomtatott vagy sokszorosított dokumentumok teljességét, szükséges volt elvszerűen meghatározni a tartalmi korlátozásokat. A *Magyar Nemzeti Bibliográfia* kurrens és retrospektív szerkesztőségeinek tapasztalatait érvényesítve, sikerült az efemer és a bizalmasnak minősített kiadványok azon körét meghatározni, mely kívül maradhat az országos gyarapodási jegyzékeken²³.

A gyarapodási jegyzékek — alapvető céljuk a gyors tájékoztatás lévén — általában rövidített címleírásokat használnak világsszerte. A magyar szabvány alapján igen jól használható példatárral, mint illusztrációs anyaggal elkészült az országos gyarapodási jegyzékek rövidített címleírási szabályzata, valódi könyvtárközi együttműködés keretében²⁴.

Az Országos Osztályozási Bizottság több ülésén foglalkozott a jegyzékek szakrendjének kérdésével. Bár az ETO e területen is nyilvánvaló nehézségeivel, sőt hibáival mindenki tisztában volt, a javaslat mégis az ETO rövidített változatának használatát ajánlotta, tekintettel arra, hogy a könyvtárak a központi katalógusnak beküldött céduláikon az ETO szakszámait tüntetik fel, s a szerkesztőség — nem lévén birtokában a könyv — nem vállalkozhatik a pusztá cím alapján felületes vagy egyenesen félrevezető besorolásokra.

Az ETO rövidített táblázataként magától értetődően kínálkozott a *Magyar Nemzeti Bibliográfia* ún. 300-as osztályozása.

Azonban e rövidített táblázat további munkákat adott: egyrészt társadalomtudományi és természettudományi részre kellett szétbontani²⁵, másrészt az egyes osztályokat a külföldi könyvanyag természetének megfelelően korszerűsíteni, itt-ott bővíteni²⁶. Figyelni kellett arra is, hogy a szakszerkesztőknek módjuk és lehetőségük legyen — a beérkező könyvanyag tartalmi sajátosságaitól függően — az egyes csoportokat összevonni vagy tovább differenciálni.

Legtöbb problémát az ETO O szakjának szerepeltetése okozta. Mivel az általános- és segédkönyvek mindkét főterület kutatóit és szakembereit érdeklik, az a nézet nyert megerősítést, hogy a O szakot mindkét sorozatban meg kell ismételni.

Igen fontos volt a jegyzékekben szereplő könyvtárak jelzésének, az ún.

kód-rendszernek a megállapítása is, amit a központi katalógus igényeivel összhangban kellett kidolgozni.

A központi katalógus hagyományos jelölési rendszerét az idő már túlhaladta, így a külföldi példák tanulmányozása nyomán egy betű- és számkombinációból összeállított, rövid és rugalmas jelzetrendszer kialakítása történt meg²⁷, amit a központi katalógus s annak egyéb kiadványai és bevezettek.

Végül meg kell említeni néhány olyan javaslatot is, ami mérlegelésre került ugyan, de megvalósításukra — különféle okok következtében — eddig nem került sor. Így felmerült az a lehetőség, hogy a természettudományi sorozatot további, esetleg két-három szériára kellene bontani. Szó volt arról is, hogy a könyvek címeit — a tájékoztatás fokozása érdekében — magyar nyelven is közölni kellene.

Ha e két, önmagában helyes javaslatot anyagi szempontból nem is lehetett rögtön megvalósítani, azt viszont mindenki egyértelműen helyeselte, hogy a szakrend következtében előálló szétszóródást betűrendes név-, illetve címmutatóval kell kiegyenlíteni. Így mind a kutatók, mind a jegyzékeket használó intézmények (könyvtárközi kölcsönzés, könyvtárak stb.) könnyebben és gyorsabban tudnak eligazodni az anyagban.²⁸

V.

Az előbbiekben ismertetett előkészítő munkák során 1961 októberétől kezdve 1961 folyamán az országos gyarapodási jegyzékek két szériájának három-három füzeté jelent meg, melyek lényegében még a próbaszámok szerepét töltötték be.²⁹

Tulajdonképpen 1962-ben alakult ki és szilárdult meg a jegyzékek mai formája. A kezdeti késést behozva, mind a társadalomtudományi, mind a természettudományi sorozatban tizenkét szám jelent meg,³⁰ az év első felében összevont számok formájában. A társadalomtudományi sorozat 1746, a természettudományi pedig 2034, tehát a két széria összesen 3780 oldal terjedelemben került kiadásra; az előbbi mintegy 32 900, az utóbbi 37 000, a két sorozat összesen kb. 70 000 címet tartalmazott. Százalékban kifejezve a társadalomtudományi szektor részesedése az egész anyaghoz viszonyítva 47%-os, a természettudományié pedig 53 %-os. A társadalomtudományi rész viszonylag magas — a tervezettnél magasabb — arányszáma valószínűleg annak a következménye, hogy ezek a könyvtárak általában nagyobb számban tesznek eleget bejelentési kötelezettségüknek, mint a természettudományi (műszaki) szakkönyvtárak, továbbá az utóbbiak — a termelés érdekeinek és a publikáció kialakult formáinak megfelelően — nem annyira idegen nyelvű *szakkönyvek* beszerzését, mint inkább *folyóiratok* előfizetését szorgalmazzák.

Nem érdektelen adat a jegyzékben szereplő könyvtárak száma sem: az 1962. év folyamán egy társadalomtudományi számban maximálisan szereplő könyvtárak száma 193, a természettudományiakban pedig — szintén az előfordult maximumot tekintve — 472 könyvtár volt.

A jegyzékek minden egyes számát a résztvevő könyvtárak már említett, kódjelekkel ellátott listáján kívül tárgymutató egészíti ki, mely a társadalomtudományi számok mintegy 170—180 szakcsoportjához 500—600 tárgyszó, a

természettudományi számok kb. 180—190 szakcsoportjához pedig 700—800 tárgyszó betűrendes közlése útján nyújt részletesebb eligazítást.

Az 1962. év tanulmányai alapján — a pozitívumok felsorolása mellett — néhány hiányosságra is rá kell mutatnunk.

Az egyik az, hogy a jegyzékek eddigi számait, illetve befejezett évfolyamát, a szakrendi anyagot összefogó névmutató nem készült el. Ez szakosított közlés esetén azért sem nélkülözhető, mert a könyvtárközi kölcsönzés névmutató hiányában csak csökkent mértékben képes felhasználni a jegyzékeket, továbbá a vidéki centrumokban az anyagot összefogó névmutató híján kevésbé használható a központi katalógus eme sokszorosított, decentralizáltnak mondható formája.

A másik nehézség a könyvtárközi együttműködés még most sem teljesértékű megvalósulásában rejlik. Könyvtáraink egy része a közös cél érdekében fokozhatná a külföldi gyarapodásairól szóló bejelentések mennyiségét, továbbá e közlések gyakoriságát és gyorsaságát.³¹

Az első év tanulmányai alapján az is kétségtelen, hogy e fontos, igen nagy anyagot nyújtó kollektív tájékoztatási munkaeszköz viszonylag nem eléggé elterjedt, megrendelőinek száma csekély (a társadalomtudományi sorozat előfizetőinek száma 1963 elején 228, a természettudományi 386; a köteles- és tiszteletpéldányokkal együtt 315, illetve 472).³² Úgy véljük, hogy a szükséges propaganda-eszközök igénybevétele mellett hálózatvezető központi könyvtáraink is elő tudnák segíteni a kiadvány nagyobbmértvű elterjedését.

Összefoglalóul meg kell állapítanunk, hogy az eredetileg elhatározott és már ismertetett célkitűzésekhez viszonyítva az 1961. év folyamán megindult és 1962-ben megszilárdult kiadvány a gyarapodási jegyzékek következő funkcióinak óhajt és tud megfelelni:

a kutatók és a szakemberek tájékoztatását segíti elő a magyarországi könyvtárakba beérkező külföldi könyvek címeinek, megjelenési adatainak és lelőhelyeinek minél teljesebb, rendszeres közlése által;

ezzel a múlthoz viszonyítva sokkal teljesebbé teszi az Országos Széchényi Könyvtár központi katalógusát, mely a mellette működő könyvtárközi kölcsönzés szolgáltatásaival együtt a tájékoztató munka még hatékonyabb bázisává fejlődhetik;

lehetőséget nyújt — a megfelelő elemzések végrehajtása után — tudományos és szakkönyvtáraink szerzeményezésének tervszerű egyeztetéséhez, a gyűjtőkori problémák korszerű, részletező analiziséhez;

bibliográfiai területen segítséget ad a kutatómunka számára;

egyik hatásos eszközévé válik a magyarországi könyvtárak szocialista szellemű együttműködésének.

E szolgáltatások és funkciók — eltekintve a külföldi könyvekkel kapcsolatos központi cédulaellátástól, mely nálunk még időszerűtlennek bizonyult — valamennyi eredeti célkitűzésnek megfelelnek.³³

Kétségtelen, hogy az országos gyarapodási jegyzékek létrehozása és azok folyamatos kiadása felszabadulás utáni könyvtárügyünk egyik igen fontos eredménye, mely a tudományos kutatás és a könyvtári szolgáltatások közvetlen kapcsolatát ismét világszinten teszi lehetővé.

Ezek az elismerést kiváltó eredmények azonban még nem jogosítanak fel bennünket arra, hogy pontot tegyünk az országos gyarapodási jegyzékekkel kapcsolatos fejlesztési — szakmai és szervezési — munkálatok végére. Részben

az eddigi eredményeket kell minőségi és mennyiségi szempontból elmélyíteni, részben a további — természetesen reális — célkitűzéseket fokozatosan megvalósítani.

A fejlesztéssel kapcsolatos teendők egy részére már rámutattunk. Ezek: a könyvtárközi együttműködés fokozása, a kiadvány publicitásának erőteljes növelése, névmutató összeállítás és rendszeres közlése.

E szinte „magától értetődő” tennivalók végzése mellett a következőkben látjuk a magyarországi kiadvány további fejlődésének fokozatait:

Megfelelő lépéseket kellene tenni — az Állami Könyvterjesztő Vállalat bevonásával — a szocialista államokból, mindenekelőtt a Szovjetunióból és a Német Demokratikus Köztársaságból könyvtárainkba érkező kiadványok központi feldolgozására, hogy e fontos művek közül azok is teljes számban szerepeljenek a jegyzékekben és a központi katalógusban, melyeket kisebb szakkönyvtáraink nem tudnak bejelenteni.

Ezzel kapcsolatban — szintén az ÁKV könyvtárellátó osztályának közreműködésével — szükséges lenne a nagy példányszámban beérkező külföldi könyvek (műszaki és orvosi terület) központi cédulaellátásának problémáját felülvizsgálni.

Tekintettel arra, hogy kurrens hungarica-bibliográfiánk még nem valósult meg, a külföldön megjelent magyar, illetve magyarvonatkozású művek nagy tudományos könyvtárainkba beérkező címeinek, adatainak és lelőhelyeinek központi regisztrálását a gyarapodási jegyzékek keretében lehetne megszervezni, esetleg külön melléklet formájában, amit az erre illetékes intézmények és kutatók számára korlátozott példányszámban rendelkezésre lehetne bocsátani.

Helyes lenne az is, ha az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács a Művelődésügyi Minisztérium Könyvtári osztályával együtt a megfelelő időpontban megbízást adna a jegyzékek tartalmi elemzésére, könyvtáraink szerzeményezési politikájának, gyarapítási munkájának rendszeres analízisére, a gyűjtőkori differenciálódás egyes jelenségeinek figyelésére.²⁴

Végül — természetesen néhány év múltán — egyes, különlegesen nagyobb érdeklődést kiváltó szakokat (pl. a referenz- és segédkönyvek anyaga, bibliográfiák címei, a távlati tudományos terv munkálatai során elsőrendűen kiemelt témák irodalma) kumulálni lehetne, hogy e rész-kumulációk, mint összesített lelőhely-jegyzékek és szakbibliográfiai segédeszközök a kutatók és a szakértők rendelkezésére álljanak.

Ha az országos gyarapodási jegyzékek szerkesztése és kiadása terén elért eddigi, kétségtelenül jelentős eredményeket nemcsak megőrizzük, de tovább is fejlesztjük,

ha könyvtáraink — elsősorban a hálózati központok — a szocialista szellemű könyvtárközi együttműködés keretében fontos, támogatásra méltó könyvtári műszernek tekintik a kiadványt,

ha a magyar könyvtárügy vezető szervei erőteljes támogatásban részesítik a jegyzékek munkáját,

ha tudósaink, kutatóink és szakembereink napi munkájuk során támaszkodnak a gyarapodási jegyzékekre s ezek elérik a megfelelő publicitást,

kétségtelen, hogy a kiadvány által közvetített művek eredményei gyorsan beépülnek a kutatómunka, az oktatás, a termelés napi és távlati munkájába. Így az a sok jószándék, energia, együttműködési készség, ami e fontos és szín-

vonalas kiadvány megteremtésénél és fejlesztésénél aktív módon jelentkezett, tovább fokozódik, s a magyar könyvtárügy hatását a társadalmi célok korszerű szolgálatában erőteljesen növelni fogja.²⁵

Jegyzetek

1. A tanulmány külföldi vonatkozásait elsősorban a következő központi gyarapodási jegyzékek figyelembe vételével dolgoztuk fel (külön nem idézzük az egyes adatokat): Ausztria: *Österreichisches Gesamtzuwachsverzeichnis*. Wien, Österreichische Nationalbibliothek. 1931. (Csak néhány hónapig jelent meg.) — Belgium: *Liste des acquisitions des bibliothèques scientifiques de Belgique*. Bruxelles, Bibliothèque Royale de Belgique 1930—1932. — Bulgária: *Bjuletin za novonabyeni knigi na ruski is drugi ezici v Duržavna Biblioteka*, „V. Kolarov”, *Universitetska Biblioteka i Bibliotekata pri Bulgarskata Akademiya na Naukite*. Sofija. 1954—. — Csehszlovákia: *Novinky literatury společenské vědy*. 1. Marxizmus-leninismus, filosofie, politická ekonomie vědecký komunismus, stát a právo, otázky vědy a vědeckého výzkumu, historie. 2. Dělnické hnutí, hospodářská a politická situace, jednotlivých zemí, mezinárodní vztahy a zahraniční politika. 3. Jazykověda, literární věda, umění. Praha, Státní Knihovna ČSSR. 1962—. — *Novinky literatury přírodních věd, matematika*. Praha, Státní Knihovna ČSSR. 1962—. — *Novinky literatury zdravotnictví*. Praha, Státní Knihovna ČSSR. 1962—. (E kiadvány az utóbbi években több címváltozáson, átalakuláson ment át. Itt az 1962-ben végrehajtott s eddig tudomásunkra jutott átszervezés címváltozatának bibliográfiai adatait közöltük.) — Dánia: *Katalog over erhvervelser af nyere udenlands litteratur ved statens offentlige biblioteker*. København, Det Kongel. Bibliotek. 1901/1902/—1952/1957/. — *Accessions-Katalog. Faelleskatalog over danske videnskabelige og faglige bibliotekers erhvervelser af udenlandslitteratur*. København, Dansk Bibliografisk Kontor. 1/1953/—. — Egyesült Államok: *The National Union Catalog*. A cumulative author list represented by Library of Congress printed cards and titles reported by other American libraries. Washington, Library of Congress. 1/1956/—. — Finnország: *Suomen tieteilisten kirjastojen lisäluettelo*. Helsinki, Yliopiston Kirjasto. 1/1929/—. — Franciaország: *Bulletin des acquisitions étrangères de la Bibliothèque Nationale et des principales bibliothèques de Paris*. Paris, Bibliothèque Nationale. 1926—. — Japán: *Union catalogue of foreign books in Japan*. Current acquisitions. Tokyo, National Diet Library. 1959—. — Kína: *Union catalogue of books in European languages in Peiping libraries*. Peiping, National Library, 1931. — *Union catalogue of accessions of Western books in Chinese libraries*. Peking. 1958—. — Lengyelország: *Centralny katalog ksia.ek zagranicznych. Nowe nabytki w bibliotekach polskich*. Ser. A. Nauki społeczne. Ser. B. Nauki matematyczno-przyrodnicze. Nauki lekarskie. Gospodarstwo wiejskie. Ser. C. Technika. Górnictwo. Budownictwo. Przemysł. Rzemiosło. Transport. Wojskowość. Warszawa, Biblioteka Narodowa. 1958—. — Németország: *Verzeichnis der aus der neu erschienenen Literatur von der Königlichen Bibliothek zu Berlin (1898—) und den preussischen Universitätsbibliotheken erworbenen Druckschriften*. Berlin. 1892/1898/—1902/1909/. — *Berliner Titeldrucke*. Berlin. 1909/1910/—1935. — *Berliner Titeldrucke*. Fremdsprachige Erwerbungen der deutschen Bibliotheken. Berlin. 1936—1937. — *Deutscher Gesamtkatalog. Neue Titel*. Berlin. 1938—1944. — Német Demokratikus Köztársaság: *Berliner Titeldrucke. Neue Folge*. Zugänge aus der Sowjetunion und den europäischen Ländern der Volksdemokratie. Berlin, Deutsche Staatsbibliothek. 1954—1959. — *Berliner Titeldrucke*. Neuerwerbungen ausländischer Literatur der wissenschaftlichen Bibliotheken der DDR. Reihe A. Mathematik. Naturwissenschaften. Technik. Land- und Forstwirtschaft. Reihe B. Gesellschaftswissenschaften. Berlin, Deutsche Staatsbibliothek. 1960—. — *Neuerwerbungen der Öffentlichen Wissenschaftlichen Bibliothek zu Berlin (1953—) und der am Zentralkatalog der Auslandsliteratur mitarbeitenden Bibliotheken*. Reihe A. Naturwissenschaftlich-technische Literatur. 1952—1954. Reihe B. Gesellschaftswissenschaftliche Literatur. 1954. — *Das neue wissenschaftliche Buch (1958—) des Auslandes*. Neuerwerbungen der wissenschaftlichen Bibliotheken der Deutschen Demokratischen Republik. Reihe A. Naturwissenschaften und Technik. Reihe B. Gesellschaftswissenschaften. Berlin, Deutsche Staatsbibliothek. 1955—1959. (1960-ban beolvad a *Berliner Titeldrucke* c. kiadványba.) — Német Szövetségi Köztársaság: *Zentralkatalog der ausländi-*

- schen Literatur. Monatliches Verzeichnis der von den deutschen Bibliotheken erworbenen, seit 1939 im Ausland erschienenen Bücher. Bearb. beim Zentralkatalog der wissenschaftlichen Bibliotheken des Landes Nordrhein-Westfalen. Köln. 1951—1958. — Norvégia: *Aksesjonskatalog over utlandsk litteratur*. Nobelinstituttets Bibliotek, Statistisk Sentralbyrås Bibliotek, Utenriksdepartementets Bibliotek. Oslo. 1951/1952—. — Olaszország: *Bollettino delle opere moderne straniere acquistate dalle biblioteche pubbliche governative Italiane*. (Később) *Catalogo*... Roma, Biblioteca Nazionale Centrale Vittorio Emanuele. 1886—. — Románia: *Catalogul colectiv al cărților străine intrate în bibliotecile din R. P. R.* București, Biblioteca Centrala de Stat a R. P. R. 1957—. — Spanyolország: *Lista de obras ingresadas en las bibliotecas españolas*. Madrid, Biblioteca Nacional, Servicio Nacional de Información Bibliográfica. 1954—. — Svédország: *Accessionskatalog. Sveriges offentliga bibliotek*. 1886—1954/1955 (1957). — *Accessionskatalog över utländsk litteratur i svenska forskningsbibliotek*. Red. av Bibliografiska Institutet vid Kungl. Biblioteket. Stockholm. 1956/1958/—. Szovjetunió: *Szvodn'ij bjulleten' novih inostrannih knig, posztupivših v biblioteki SzSzsR*. Szoszt. Vseszojuznaja Goszudarsztvennaja Biblioteka Inostrannoj Literaturi. Otdel szvodn'ih katalogov. Moszkva. Szer. A. Esztesztvennue nauki, medicina, szel'szkoe hozjajstvo, tehnika. 1949—. Szer. B. Obszesztvennue nauki. 1952—. — *Eesti NSV suurematesse raamatukogudesse saabunud väliskirjanduse koondbületään*. Tallin. 1956—. Törökország: *Yabancı dil eserler büteni*. Ankara 1953—. 2. Kunze, H.: *Bibliotheksverwaltungslehre*. 2. verb. Aufl. Leipzig, 1958, Harrassowitz. 123. p.
3. Björkbohm, C.: Några tankar om samtkataloger och bcklekalisering i almanhet och AK synnerhet. = *Biblioteksbladet*. 42. arg. 1957. 9. no. 589—596. p.
4. Roloff, H. levélbeli szíves közlése.
5. Kunze, H.: i. m. 194. p.
6. Rózsa György: Közgazdasági könyvtárak gyarapodási jegyzékei. = *Magy. Könyvszle*. 74. évf. 1958. 1. sz. 87—89. p.
7. Pinholt, H.: Danish libraries. = *New Zealand Libraries*. 1954. 2. no. 48—50. p.
8. Pasteiner Iván: Az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ. = *A magyar tudománypolitika alapvetése*. Szerk. Magyary Zoltán. Bp. 1927. 628 p. — Ua.: Die Zentralstelle für Bibliothekswesen. = *Zentralbl. Bibliothekswesen*. 41. Jg. 1928. 306—311. p. — Jürgens, A.: A magyar közkönyvtárak gyarapodásának központi címjegyzéke. 1. év. 1. u. 2. szám. 1926. = *Zentralbl. Bibliothekswesen*. 43. Jg. 1926. 612—613. p. (Ismeretetés.) Jürgens értékelése — elismerő szavai ellenére — lényegében helytelen volt. Nem vette észre, hogy a magyar kiadvány korszerűbb kiadvány-típus volt, mint a svéd vagy a dán *Accessions-katalog*. A magyar gyarapodási jegyzék a központi katalógussal való szoros kapcsolata ellenére is az olvasók tájékoztatását tekintette főfeladatának, s nem a cédulaformájú központi katalógust akarta pótolni. — M. Buday Júlia: *A könyvtárak együttműködése*. Bp. 1937. 20 p. (Könyvtári előadások. Az 1937. évi... könyvtárosképző tanfolyam előadásainak összefoglaló vázlata.) — Németh Mária: *A központi katalógus jelenlegi feladatai külföldön és Magyarországon*. Bp. 1961. OKT. 126 p. (Az Országos Könyvtárügyi Tanács Kiadványai 14.)
9. *A magyar közkönyvtárak gyarapodásának központi címjegyzéke*. Kiadja az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ. Bp. Egyet. Ny. 1. évf. 1926. 3570 p. — 2. évf. 1927. 1490 p.
10. Pasteiner Iván: Előszó. = *A magyar közkönyvtárak gyarapodásának központi címjegyzéke*. Bp. 1926. Egyet. Ny. III—V. p. (Az előszó 1928-ban kelt.)
11. *Új szovjet könyvek könyvtárainkban*. (Orosz nyelven.) A Központi Címjegyzék alapján közreadja az Országos Könyvtári Központ. Bp. Diószegi soksz. 1 (1950) — 14 (1952).
12. *A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1956. évi 5. számú törvényerejű rendelete a könyvtárügy szabályozásáról*. — *A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának 1.018/1926.[III.] számú határozata a könyvtárügyről szóló 1956. évi 5. számú törvényerejű rendelet végrehajtásáról*. — A felszabadulás utáni könyvtárközi együttműködés fejlődéséről, e folyamat egyes állomásairól, a vonatkozó szakirodalomról lásd: Kovács Máté tanulmányát: *A magyar könyv- és könyvtárkultúra a szocializmus kezdeti szakaszában*. Bp. 1961. Akad. ny. Az Országos Könyvtárügyi Tanács kiadványai 11.)
13. Németh Mária: *A központi katalógusok problémái az Országos Széchényi Könyvtárban*. Bp. 1959. 8 p. Soksz. (Az OSZK kollégiuma számára készült anyag.)
14. E kooperációs munkák terveinek fáradhatatlan propagálója Szekeres Pál, a Művelődésügyi Minisztérium Könyvtári osztályának akkori vezetője volt, aki minisztériumi munka-

- társával, *Faragó Lászlónéval* együtt sokat tett az országos gyarapodási jegyzékek létrehozása érdekében. Munkájuk nélkül nem valósult volna meg ez a korszerű kiadvány. — 1945 után a központi feldolgozás, a korszerű — szocialista jellegű — könyvtárközi együttműködés elvi és szakmai alapjait igen hatásosan fejtette ki *Dienes László* egy tanfolyami előadásában: *Szocialista társadalomepítés és könyvtárügy.* (Bp. é. n.) Az Országos Könyvtári Központ könyvtárostanfolyama, 1951. október 1.—december 22. Előadások 1. — *Kőhalmi Béla* az ötvenes évek közepétől kezdve az Országos Könyvtárügyi Tanács és a MTA Könyvtártudományi Bizottságának értekezletein a Tanácsköztársaság könyvtárpolitikai elgondolásait felelevenítve, több alkalommal sürgette, hogy három nagy általános tudományos könyvtárunk (Országos Széchényi Könyvtár, Egyetemi Könyvtár, Akadémiai Könyvtár) külföldi beszerzéseiről egyesített gyarapodási jegyzéket adjon ki. Az érdekeltek ezt a tervet megértéssel fogadták, de a végrehajtás akadályai az volt, hogy a három nagy könyvtár közül egyedül az Akadémiai Könyvtár tette közzé új gyarapodásainak jegyzékét. — 1956-ban *Bognár Rezső*, a MTA akkori főtájkára szintén szót emelt a magyar tudományos könyvtárak közös gyarapodási jegyzékének kiadása mellett. — A központi feldolgozás és cédulaellátás jelentőségét jól világította meg a „*Berliner Titeldrucke*” 1954. évfolyamának ismertetésében *Szász Károly*: „*Berliner Titeldrucke. Neue Folge. Jahreskatalog 1954. Berlin, Staatsbibliothek.*” = *Magy. Könyvszle.* 1958. 1. sz. 92. p. — A központi katalógus, az országos gyarapodási jegyzékek és a központi feldolgozás összefüggéseit — konkrét javaslatokkal és tervekkel összekötve — *Németh Mária* referátumai tárták fel elsőnek: *A központi katalógusok problémái az Országos Széchényi Könyvtárban.* (Bp. 1959, OSZK.) 8 p. Soksz. — *A központi katalógusok helyzete és problémái Magyarországon.* Bp. 1960 január 14. 14 p. Soksz. (Ennek melléklete): *A külföldi könyvek központi katalógizálásának kérdései.* Bp. 1960. január 14. 10 p. Soksz. (Mindkét referátum az Országos Könyvtárügyi Tanács felkérésére készült. A referátumokat az OKT plénuma tárgyalta meg és fogadta el a bennük foglalt javaslatokat.)
15. *A Könyvtáros.* 1960. 6. sz.
 16. E sorok írója foglalkozott a tervezés és előkészítés problémáival 1960 és 1961 folyamán.
 17. *Haraszthy Gyula*: *A külföldi könyvek központi feldolgozásának néhány kérdése.* Bp. 1960. szeptember 1. OKT. 10 p. Soksz.
 18. *Jánszky Lajos* és *Székely Sándor* szíves közlése.
 19. *Haraszthy Gyula*: A devizaigényes külföldi könyvbeszerzés elemzésének néhány tanulsága. = *Magy. Könyvszle.* 77. évf. 1961. 1. sz. 91—99. p.
 20. *Hámori Béla* főosztályvezető, mint felelős szerkesztő irányításával.
 21. *Ubornyák László*, az ÁKV Könyvtárellátó osztályának vezetője megértően támogatta az ügyet.
 22. A szerkesztőbizottság *Hámori Béla*, az OSZK főosztályvezetője elnökletével alakult meg. Tagjai a következők voltak: *Bóday Pál*, *Faragó Lászlóné*, *Haraszthy Gyula*, *Kenyeres Ágnes*, *Láng Imre*, *Németh Mária*, *Polzovics Iván*, *Székely Sándor*, *Weger Imre*.
 23. *Javaslat a külföldi könyvek országos gyarapodási jegyzékébe felveendő, ill. kihagyandó művekre.* Bp. 1961. Soksz. 4 p.
 24. (*Weger Imre*, *Petrovai Istvánné* közreműködésével): *Rövidített címleírásai szabályzat. A „Külföldi könyvek országos gyarapodási jegyzéké”-nek címleírásai szabályai.* Bp. 1961. 22 p. — E szabályzat lektorálásában észrevételeivel és tanácsaival közreműködött *Horváth Magda* és *Nagy Károlyné*.
 25. *Javaslat az Országos Gyarapodási Jegyzékek sorozatainak szétválasztásához.* Bp. 1961. Soksz. 3 p., 2 mell.
 26. A „*Külföldi Könyvek Országos Gyarapodási Jegyzéke*” szakrendszere. Bp. 1961. Soksz. 8 p. — E két utóbbi anyag kidolgozásában elsősorban *Kemény István*, azután *Páli Sándor*, *Pap Zoltán* és *Tőkés Lászlóné*, az OSZK tudományos munkatársai nyújtottak segítséget.
 27. *Németh Mária* (*Somkúti Gabriella* közreműködésével): *Az országos gyarapodási jegyzékek kód-rendszere.* Bp. 1961. Soksz. 2, 1 p., 3 mell.
 28. A jegyzékek előkészítésével, majd megindulásával kapcsolatban egy sor dokumentum (költségvetési számítások, különféle körlevelek, szakfelügyelői jelentések, szerkesztőbizottsági jegyzőkönyvek, előterjesztések, OSZK-kollégiumi referátumok stb.) keletkezett. Ezeket megőrzés és esetleges további kutatás céljából átadtuk a KMK archívuma számára, ahol megtekinthetők.
 29. *Külföldi könyvek országos gyarapodási jegyzéke.* Budapest, Országos Széchényi Könyvtár. 1961. *Társadalomtudományok* 1—3. sz. — *Természettudományok* 1—3. sz.

30. Ua.: 1962. *Társadalomtudományok* 1–12. sz. — *Természettudományok* 1–12. sz.
31. A Művelődésügyi Minisztérium Könyvtári osztályának álláspontját a kooperációval kapcsolatban — éppen a gyarapodási jegyzékekre is utalva — részletesen fejtette ki *Láng Imre*: *A könyvtárak 1961/62. évi munkájának és együttműködésének néhány kérdése.* — *beszámolója a könyvtárvezetők 1961. október 17-i országos értekezletén.* Bp. 1961. Egyet. Ny. 15 p. (Melléklet A Könyvtáros 1961. évi 12. számához.) — Ami a könyvtárközi együttműködésnek a központi katalogizálásra, illetve a központi cédulaellátásra vonatkozó, főleg az illető ország saját kiadványaival kapcsolatos szakmai problémáit illeti, lásd a *Könyvtári Figyelő* 1961. 6. számában közölt referátumokat és a kérdés bibliográfiáját. — E témakör kifejtését lásd még: *Ranganathan, S. R.: Heading and canons. Comparative study of five catalogue codes.* Madras—London. 1955. 300 p.
32. *Róna-Tass András* osztályvezető szíves közlése.
33. Az országos gyarapodási jegyzékekről szóló magyar szake cikkek, ismertetések száma természetesen ma még viszonylag csekély. A jegyzetekben már idézett publikációkon kívül még a következő cikkek jelentek meg e témáról: *Németh Mária*: Az országos gyarapodási jegyzékek kiadásáról. = *OSZK Híradó.* 1961. 5. sz. 99–101 p. — *Szepesi Zoltán*: Még egyszer az országos gyarapodási jegyzékekről. = *Orvosi Könyvtáros.* 1961. 2. sz., 1962. 1. sz. 28–32. p. — *Haraszthy Gyula*: Az országos gyarapodási jegyzékek megjelenése elő. = *A Könyvtáros.* 11. évf. 1961. 8. sz. 475–458. p. — Ua.: *Megjelent a „Külföldi Könyvek Országos Gyarapodási Jegyzék”-ének első két száma.* = Uo. 12. évf. 1962. 1. sz. 21. p. — Ua.: A könyvtári tájékoztatás újabb kollektív munkaeszközei Magyarországon. = *Magy. Könyvszle.* 79. évf. 1963. 1–2. sz. 126–130. p. — *Vértessy Miklós*: Über die Herausgabe eines Zentralen Titelverzeichnisses der Neuerwerbungen in Ungarn. = *Zentralbl. Bibliothekswesen.* 76. Jg. 1962. 10. no. 450–451. p.
34. Értesülésünk szerint (*Pajkossy György*, a Szerzeményezési Szakbizottság elnöke és *Róna-Tass András* osztályvezető szíves közlése) a MM Könyvtári osztálya és az OKDT szakbizottsága megkezdte e munkák előkészítését.
35. Összefoglalóan közöljük a külföldi központi gyarapodási jegyzékek tanulmányozása során leginkább használt szakirodalom bibliográfiáját. = *Ambarcumjan, V. A.*: Princíptü organizacii i metodü posztroenija szvodnih katalogov za rubezsom. = *Bibliotekovedenie i Bibliografija za Rubezsom.* 1959. 2. vü. 125–155. p. — *Ambarcumjan, V. A.*: Szvodnue katalogi Rumünszkoi Narodnoj Reszpubliki. = *Szovet. Bibliogr.* 1960. 6. no. 110–113. p. — *Björkbom, C.*: De nya AK-planerna. = *Tidskrift för Dokument.* 1956. 57–58. p. — *Björkbom, C.*: Några tankar om samtkataloger och boklokalisering i allmänhet och AK i synnerhet. = *Biblioteksbladet.* 42. arg. 1957. 9. no. 589–596. p. (1894 sz. OSZK fordítás.) — *Björkbom, C.*: The union catalog problem with special reference to Swedish catalogs. = *Libri.* 2. vol. 1952. 2. no. 137–149. p. — *Brummel, L.*: *Union catalogues.* Their problems and organization. Paris, 1956. 94 p. (Unesco bibliographical handbooks 6.) — *Brummel, L.—Egger, E.*: *Guide to union catalogues and international loan centres.* The Hague, 1961. Nijhoff. 89 p. — *Czerniatowicz, J.*: Union catalogues in Slavonic countries. = *Libri.* 9. vol. 1959. 4. no. 329–346. p. — *Deutsche Staatsbibliothek 1661–1961.* Red. H. Kunze, W. Dube, G. Fröschner. Leipzig, 1961. Verl. für Buch- und Bibliothekswesen. 1–2. Bd. — *Egger, E.*: Die Gesamtkataloge in Europa. Stand. Probleme. Zusammenarbeit. = *Libri.* 7. vol. 1958. 4. no. 309–324. p. — *Egger, E.*: Die Gesamtkataloge in Europa. Stand und Probleme. (Nachtrag.) = *Libri.* 8. vol. 1958. 2. no. 171–188. p. — *Esdaile, A.*: *National libraries of the world.* 2. ed. completely rev. by F. J. Hill. London, 1957. Library Association. 413. p. — *Fleischhack, C.—Rückert, E.—Reichardt, G.*: *Grundriss der Bibliographie.* Leipzig, 1957. Harrassowitz. 68–72. p. — *Heintze, I.*: Co-operation between research libraries and public libraries in Sweden. = *Libri.* 12. vol. 1962. 3. no. 272–282. p. — *Horváth Viktor*: Nagykönyvtárakról, a régi állomány gyors katalogizálásáról, a központi katalógusokról és néhány érdekes kulturális intézményről. (Lengyelország.) = *Külföldi tanulmányutak.* 5. köt. 1961. Bp. 1962. OKT. 26–47. p. — *Kalaidjewa, K.*: On the post-war development of libraries in Bulgaria and the reorganization of the National Library „Vassil Kolarov”. = *Libri.* 12. vol. 1962. 1. no. 13–24. p. — *Kirpicseva, I. K.*: *Bibliografija v pomoscs naucsnoj rabote.* Leningrad, 1958. Gosz. Publ. Biblioteka im. Szaltükova Scedrina. 480 p. — *Kunze, H.*: *Bibliotheksverwaltungslehre.* 2. verb. Aufl. Leipzig, 1958. Harrassowitz. XIV, 344 p. — *Larsen, K.*: *Les services bibliographiques nationaux.* Paris, 1955. IX, 171 p. (Manuels de l’Unesco 1.) — *Malclès, L. N.*: *Les services bibliographiques dans le monde.* Premier et second rapports annuels. 1951–1952, 1952–1953. Paris, 1955. Unesco. 396 p. — *Malclès, L. N.*: *Les sources du travail*

bibliographique. Genève-Lille, Droz-Giard. 1. tom. Bibliographies générales. 1950. 364 p.

— *Nabatova, M. B.*: Bibliotecsnoe delo v Csehszlovackoj Reszpublike. = *Bibliotekovedenie i Bibliografija za Rubezsom*. 1. 1958. 143—222. p. — *Németh Mária*: *A központi katalógus jelenlegi feladatai külföldön és Magyarországon*. Bp. 1961. 126 p. (Az Országos Könyvtárügyi Tanács kiadványai 14.) — Die neue Reihe der dänischen Akzessionskataloge. = *Zeitschr. Bibliothekswesen und Bibliogr.* 1. Bd. 1954. 2. H. 158—159. p. — *Pelcowa, A.*: Prace bibliograficzne i dokumentacyjne w Chinskiej Republice Ludowej. = *Przegląd Bibliot.* 27. rocz. 1959. 4. no. 312—325. p. (OSZK fordítás 2371. sz.) — *Ranganathan, S. R.*: *Hexling and canons*. Madras—London, 1955. Viswanathan — Blunt. 298 p. — *Roloff, H.*: Zentralkataloge. = *Handbuch der Bibliothekswissenschaft*. Begr. v. F. Milkau. 2. verm. und verb. Aufl. hersg. v. G. Leyh. Wiesbaden, Harrassowitz. 2. Bd. 1958—. — *Schneider, G.*: *Handbuch der Bibliographie*. 4. gänzlich veränderte und stark verm. Aufl. Leipzig, 1930. Hiersemann. 674. p. — *Stein, H.*: *Manuel de bibliographie générale*. Paris, 1897. [Reprint 1962.] 7. p. — *Totok, W.*—*Weitzel, R.*: *Handbuch der bibliographischen Nachschlagewerke*. 2., stark erw. völlig neu bearb. Aufl. Frankfurt a. M. 1959. Klostermann. 31—35. p. — *Vaszilevszkaja, V. A.*—*Voszkreszenszkaja, N. Sz.*: Szvodnüe katalogi v SzSzSzR. = *Bibliotecsnoe delo v SzSzSzR*. Moszkva, 1957. Gosz. ordena Lenina Biblioteka SzSzSzR im. V. I. Lenina. 341—372. p. — *Zunker, E.*: Die regionalen Zentralkataloge der Bundesrepublik und ihre Einschaltung in den Leihverkehr. = *Dokumentation, Fachbibliothek, Werksbücherei*. 10. Bd. 1962. 5. H. 149—154. p. — Végül hálás köszönetet mondunk a következő külföldi könyvtáraknak (szakembereknek), akik levélbeni tájékoztatást is adtak az egyes jegyzékek szerkesztési problémáinak legújabb állásáról: Csehszlovákia: *Slovenská Knihovna* (J. Strnadel). — Dánia: *Det Kongelige Bibliotek* (K. E. Svendsen). — Német Demokratikus Köztársaság: *Deutsche Staatsbibliothek* (H. Roloff). — Svédország: *Kungliga Biblioteket* (H. Bohrn).

Az írásbeli anyagok szíves beszerzéséért, továbbá egyes jegyzékek rendelkezésre bocsátásáért őszinte köszönetet mondok a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának, mindenekelőtt *Szentgyörgyi Mária* osztályvezetőnek.

National Lists of Acquisitions in foreign countries and Hungary

GY. HARASZTHY

The study discusses questions pertaining to central lists of book acquisitions in a country. In introducing the subject, certain problems relating to matters of principle are clarified:

- a) Functions of such national lists in co-ordinating information services, union catalogues, inter-library loans, cataloguing, acquisitions, bibliographical assistance, unification of cataloguing in general;
- b) role of such lists in the development of inter-library co-operation.

Following the introduction, the most urgent problems in connection with central lists of acquisitions published abroad are outlined, according to the following aspects:

- Functions and types of central lists of acquisitions;
- Methods of editing;
- Relationship of the lists to the union catalogue;
- Number of contributing libraries, questions regarding efficiency of lists;
- Arrangement of lists, number of series, systems of classification, periodicity;
- Problems concerning bibliographical entries and their translations, number of titles contributed, technical problems, questions of reproducing.

The problems are discussed on the basis of observations made with central lists of acquisitions published by the following countries:

Austria, Belgium, Bulgaria, China, Czechoslovakia, Denmark, Finland, German Democratic Republic, German Federal Republic, Hungary, Italy, Japan, Norway, Poland, Rumania, Soviet Union, Spain, Sweden, Switzerland, Turkey, United States of America.

The second part of the study deals with the situation in Hungary. After outlining matters of principle (basic functions of national lists of acquisitions), a brief historical survey is given, starting with the central lists of acquisitions first published in 1926, and continuing with describing the activities exercised in the country in recent years with a view to creating new, up-to-date central (national) lists of acquisitions.

By the end of the fifties the necessity of publishing such lists in Hungary, owing to the following important viewpoints, was generally acknowledged:

1. Necessity of informing scientific researchers and experts about newly acquired foreign technical books;
2. Completing of the Union Catalogue (functioning as a division of the National Széchényi Library, Budapest, Hungary) through addition of titles and locations of these important foreign books;
3. Co-ordinating the acquisitions policy of the Hungarian scientific libraries;
4. Developing inter-library co-operation in general;
5. Simplifying and rationalizing information services through publication of one central list of acquisitions instead of the numerous lists individually published by libraries and library networks.

All these questions took shape and were discussed by the competent authorities of librarianship already in 1959. In 1960 planning and organizing by experts were begun; the most important points: drawing up of rules for abbreviated entries and classification, reorganizing the symbol-system of the Hungarian libraries, establishing the category of titles to be made subject of reporting by contributing libraries, technical experiments, etc. The first lists were published in October 1961; after three months of experimenting, national lists of acquisitions with exact, up-to-date information have been appearing ever since January 1, 1962.

Salient data of the lists, as apparent from the first complete annual volume, are as follows:

The lists are edited in the National Union Catalogue Division of the National Széchényi Library, a separate editing staff is attending to the work. Information about titles and locations is gained from the following sources:

- a) reports by libraries regularly submitted for inclusion in the Union Catalogue;
- b) catalogue entries centrally set up by the State Book Distributing Enterprise, which is the trade centre of every book coming from western countries.

The titles figure as abbreviated entries in the lists. The editors include every essential information and also locations of all foreign publications of a nonephemeral character. Two series are issued monthly: social science and natural science series. The classified material is described in 350 groups, according to the abbreviated table of the UDC. Every list issued covers titles of foreign books published over the preceding five years.

In the course of 1962 approximately 70,000 titles were dealt with. The acquisitions by 180 special libraries in the social science series, and by 440 in the natural science series, were registered. A subject index completes every issue.

For rapid registration and central processing of the titles, the publication is reproduced by the XEROX-OFFSET process. It was thus now possible to overcome the greatest drawback of lists published in Hungary as far back as in the twenties of this century: delay in publication.

A központi katalógus szerkesztésének Berghoeffer-féle módszere

NÉMETH MÁRIA

I.

Christian Wilhelm *Berghoeffer* a századforduló évtizedeinek egyik leghaladóbb szellemű és legmaradandóbb életművet hátrahagyó könyvtárosa volt. 1859-ben született, 1887-ben szervezte meg a frankfurti „Carl von Rothschild'sche Öffentliche Bibliothek” nevű, kezdetben zenei és újabbkori irodalmi és nyelvészeti gyűjtőkörű könyvtárat, amit 1928-ig, nyugdíjazásáig vezetett. Városa a *Goethe*-emlékéremmel tisztelte meg. 50 éves könyvtári pályafutásának ünnepe után, 1938-ban távozott az élők sorából.¹

Szakmai felfogása messze megelőzte korának könyvtári nézeteit és gyakorlatát.² Ez a magyarázata annak, hogy működésének eredményeit szinte csak élete utolsó évtizedeiben, sőt inkább halála után ismerte fel és értékelte a könyvtáros közvélemény.

Nevéhez és munkásságához fűződik az említett könyvtár megalapítása és fejlesztése mellett a *Frankfurter Sammelkatalog* felépítése, amely alkotója nevét — bár inkább halála után — világszerte ismertté és becsültté tette. A katalógus szervezéséhez 1891-ben, még a *Preussischer Gesamtkatalog* megalapítása előtt kezdett, azzal a céllal, hogy abban a frankfurti könyvtárak állományának adatait (címek, lelőhelyek) gyűjtse össze. 1906-ban vált a katalógus a német nyelvterület tudományos könyvtárainak központi katalógusává, amely Németország könyvtárain kívül Ausztria, Svájc és Hollandia könyvtárait is kiterjeszkedett. A katalógus gyorsan fejlődött, a háború előtt mintegy 7 millió lelőhelyet mutatott ki; ez a háború következményeképpen 4 millióra csökkent. A katalógus utóéletéből említésre méltó, hogy 1948-ban megszüntették továbbfejlesztését, miután a hesseni bejelentésű címeket a hesseni tudományos könyvtárak regionális központi katalógusába olvasztották bele. Az 1501—1942 között megjelent művekre vonatkozó gazdag címanyagot a könyvtárközi kölcsönzésnél továbbra is felhasználják.

Berghoeffer nem a megszokott filológus típusú könyvtáros képviselője volt: erősen természettudományos, szinte mérnöki szemlélettel fogott munkájához.³ Írásaiból kitűnik, hogy a korszerű könyvtár szervezéséről modern gondolatokat vallott s különösen a gazdaságosság és a társadalmi felhasználás szempontjait hangsúlyozta. Szinte önvallomásszerűen mondja el egyik alapvető tanulmányában, hogy elsősorban a természeti erők nagyüzemi felhasználása érdekelte. Úgy találta, hogy a könyvtároshivatás nagy mértékben hasonlít a mérnökhöz. A könyvtáros azonban nem természeti erővel, hanem a könyvekben (dokumentumokban) objektívalódott kulturális erővel dolgozik s ezeket kell — bizonyos

mértékig üzemszervezési eszközökkel — a társadalom szolgálatába állítania. Midőn ilyen gondolatokkal és tervekkel foglalkozott, szinte „könyvtári mérnöknek” (Bibliotheksingenieur) tekintette magát, s ezt a hivatását éppen olyan szépnak és hasznosnak tartotta, mint a nagyüzemi mérnök feladatát.

Lényegében ez a realista, mérnöki felfogása vezette a központi katalógus reformjához is. Könyvtárának költségvetése csekély volt, ugyanakkor a gyors és hatásos tájékoztatás érdekében viszonylag rövid idő alatt kevés pénzbe kerülő, de ütőképes központi katalógust akart szervezni.⁴ Mivel célkitűzése nem állt arányban anyagi lehetőségeivel, egyre inkább a gazdaságos és egyszerű megoldás eszközeit, módszereit kezdte kutatni. Így jutott el a központi katalógusok szerkezeti és szervezeti újjáalakításának elvi és módszerbeli alapjaihoz.

A látszólag praticista kiindulás (minél olcsóbban, minél könnyebben kezelhető és gyorsan létrehozható központi katalógust szervezni) nem maradt meg az ökonomiai felfogás keretében, hanem kiterjedt a központi katalógus funkciójának, társadalmi és tudományos felhasználásának, szervezeti és szerkezeti hagyományainak teljes ártértekelésére. Szinte észrevétlenül (életében alig méltányolták) *Berghoeffer* a modern központi katalógus elméletének megalapítója, szerkesztésének és felépítésének szabályozója lett olyannyira, hogy a második világháború után rendszere egyre nagyobb figyelmet keltett és mind szélesebb körben terjedt el.

E területen érvényes alapelvét a következőkben foglalhatjuk össze:

Kora általános felfogásával szemben (ez különösen a porosz, illetve német *Gesamtkatalogra*, mint e típus kiemelkedő és példamutató teljesítményére jellemző) felismerte, hogy a központi katalógus elvileg és szerkezetileg gyökeresen különbözik az egy könyvtár betűrendes katalógusától, annak szerkezeti és szervezési szabályait tekintve.

Lényegében a központi katalógus céljait és feladatait fogalmazta újra. „Hosszan gondolkodtam ezen a problémán és úgy találtam, hogy csak a megszokás vagy hamis megfontolások vezethetnek arra, hogy az *egy* intézet katalógusépítésének módszereit átvigyük az egészen más funkciójú és lényegesen nagyobb terjedelmű központi katalógusra. Ennek nem kell a könyvek összetartozó csoportjait kimutatnia..., hanem csak egyetlen, de alapvető kérdésre kell válaszolnia: „ki tudsz-e mutatni számomra egy meghatározott, általam keresett dokumentumot, s meg tudod-e mondani, hogy hol található az?”

Ilyen módon a modern központi katalógus funkciójává emelte azt, amit ma már az elmélet és a sok évtizedes gyakorlat egyaránt igazol: a központi katalógus alapvető feladata a lelőhelymeghatározás s a könyvtárközi kölcsönzés támogatása.

Emellett kifejtette azt is, hogy a központi katalógus segítséget tud nyújtani a szerzeményezés koordinálásához is.

Az alapfunkció eléréséhez azt tartotta szükségesnek, hogy minél több anyagot, minél gyorsabban és olcsóbban gyűjtsön össze és rendezzen a katalógus számára.

Ahhoz, hogy a központi katalógusok területén érvényesülő úttörő jelentőségét megértsük, meg kell ismernünk munkamódszerét és azokat a szempontokat, melyek a katalógus építése közben vezették.

Felismerte, hogy a lelőhelymeghatározás és a könyvtárközi kölcsönzés legértékesebb, legsokoldalúbb bázisai az egyes könyvtárak nyomtatott katalógusai és kurrens gyarapodási jegyzékei. Az ezekben való keresgélés, kutatás azonban

rendkívül fáradságos, időtrábló munka. Hogy ez az értékes anyag aktív erővé („Kulturkraft”) váljék, a jegyzékekben (katalógusokban) foglalt címanyagot ki kell vágni, kartonokra kell ragasztani, hogy ilyen formában katalógus épülhessen belőle.

Ez a módszer egyúttal a leggazdaságosabbnak is bizonyult: maguknak a nyomtatott katalógusoknak és gyarapodási jegyzékeknek két-két példányát nagyrészt ingyen — ajándékképpen — gyűjtötte össze. A címek kivágását, felragasztását, az így létrejött kartonok előrendezését a lehető legolcsóbban oldotta meg: az üzemszervezési gyakorlatból hozott felfogásának megfelelően sohasem végeztetett kisebb felkészültséggel is megoldható munkát nagyobb tudású és képességű szakemberrel. Ötletes megoldást választott: a katalógusok vágási, ragasztási és előrendezési munkálataira az arra vállalkozó frankfurti könyvtáros-családtagokat kérte fel, megfelelő díjazás ellenében. Egyúttal e „családi” munkaközösségeken belül biztosította a családtag hivatásos könyvtáros irányítását is.⁵

Az így összegyűjtött hatalmas cédula-anyag katalógussá való építése szintén újszerű és gazdaságos módszereket kívánt meg. Nem volt kétséges, hogy betűrendes katalógust kellett létrehozni, de mint maga mondja, betűrendes és betűrendes katalógusok között igen nagy különbségek vannak.

Első problémaként a szerzős és az anonim munkák viszonya jelentkezett. Abból indult ki, hogy az anonim művek feldolgozása, illetve katalógusba sorolása sokkal magasabb minőségű és időben is nagyobb ráfordítást igényel. Ha minden mű cédulája egyetlen betűrendben lenne, akkor az egész katalógusépítésben a minden ötödik cédulán jelentkező anonim művek miatt magasan képzett munkaerőket kellett volna foglalkoztatni. Ha azonban az anonim művek lapjait leválasztja, a magasabban kvalifikált munkaerőket csak a katalógus egyötödéhez kellett alkalmazni, míg a kevesebb problémát adó szerzői betűrend felfektetése és kezelése közép-képesítésű munkatársak foglalkoztatását tette lehetővé.

Ezzel a gazdaságosságból eredő szétválasztással lényegében megteremtette az ún. Berghoeffer-rendszer kiindulópontját.

A két sorozatban további, az általános gyakorlattól eltérő katalógusépítési elveket valósított meg.

Az egyes könyvtárak betűrendes katalógusaiban egy szerző művei természetesen — legalább is elvileg — együtt vannak. Ez a módszer — *Berghoeffer* tapasztalatai szerint — a központi katalógusban szinte leküzdhetetlen nehézséget okoz. Egyrészt azért, mert a központi katalógus nem könyvekkel, hanem címléírásokkal és bibliográfiai segédesszközökkel dolgozik s így nem tud az egyes szerzők között különbséget tenni, másrészt azért, mert az egyes könyvtárak a neveket sokszor különféle formában veszik fel.

Ugyanez a nehézség — talán még hatványozottabban — jelentkezik a katalógus használata közben. Az esetek többségében a központi katalógushoz forduló olvasók által megadott szerzők keresztnévei nem egyeznek meg a katalógusban szereplőkkel, vagy nem teljeseek, sőt sokszor hiányoznak is. Ezen csak rendkívül hosszadalmas és időtrábló kutatással lehet segíteni, mert amíg az egy könyvtár katalógusában a megfelelő név alatt (pl. Schmidt) szereplő művek címeit viszonylag gyorsan át lehet tekinteni, ezt a központi katalógusban szinte lehetetlen megtenni: ugyanis a *Berghoeffer* vezette *Frankfurter Sammelkatalog*-ban több mint 6000 „Schmidt” kezdetű cédula volt!

Ilyen esetekben további nehézséget okozott az anyag szétszóródása is. Jellemző példa erre egy Schmidt nevű szerző azonos munkájának öt helyre való kerülése:

Schmidt: Geschichte des Welthandels

Schmidt, Geo.: Geschichte des Welthandels

Schmidt, M. G.: Geschichte des Welthandels

Schmidt, Max Georg: Geschichte des Welthandels

Schmidt, Max G.: Geschichte des Welthandels.

Joggal hívja fel a figyelmet *Berghoeffer*, hogy ez a példa nem szélsőséges eset, mert az ilyen szerzők, mint Huber, Meier, Müller, Schulz stb. tucatjával fordulnak elő a katalógusban.

Ezt a veszélyt *Berghoeffer* ötletesen küszöbölte ki: lemondott arról, hogy az egy könyvtár katalógusának beosztási szabályait erőltesse az attól különböző központi katalógusra, az egyébként is bizonytalanul megadott szerzői keresztnéveket nem vette figyelembe, hanem első elemnek (rendszernek) tekintve a szerző vezetéknévét, második elemnek — amely a további beosztást határozta meg — a cím azon szavát vette, amit az akkor érvényes porosz instrukciók előírtak. Ilyen módon elérte azt, hogy a fent idézett *Schmidt: Geschichte des Welthandels* c. mű cédulái, illetve lelőhelyei egyetlen helyre kerültek.

Az anonim munkák leválasztása a szerzői rendszavas művektől jelentette a következő lépést. Itt azonban a nehézségek a dolgok természeténél fogva nem csökkentek, hanem fokozódtak.

Berghoeffer az útkeresők fáradságos kísérletezésébe bonyolódott, midőn az anonim-művek egységes sorát tovább akarta bontani. Végül is azt tartotta helyesnek, ha a „valódi” anonim-munkák cédulái közül kiemeli a földrajzi és a személynevekhez kapcsolható művek kartonjait. A kiemelt földrajzi nevekből külön katalógust alkotott, míg a személynevek cédulái a betűrendes szerzői sorozatba kerültek.

A „sima” anonim és a földrajzi sorozat mellett létrehozott egy ún. „kronológikus” részt is, ahova a nem könyvszerű dokumentumok, (pl. röpiratok, felhívások, protokoll-iratok, rendeletek, beadványok nyomtatott szövegei) kerültek, amennyiben nem voltak beoszthatók a földrajzi katalógusba.

Mindeme katalógus-sorok elrendezése közben a „Preussische Instruktion” beosztási szabálya fokozta gondjait, de volt bátorsága itt is a racionális rendezést végrehajtani a mechanikus és a tárgyi szempontú elrendezés ésszerű kombinálásának segítségével: az anonim sorokon belül mechanikus rendet teremtett, viszont a földrajzi- és a személynevek kiemelésével bizonyos tárgyi rendet vitt a túlságosan formális és mechanikus sorokba. Így a tájékoztatás szempontjait ötletesen kapcsolatba hozta a lelőhely-meghatározás alapvető feladatával.

Mindezekből világos *Berghoeffer* rendszerének jelentősége a központi katalógusok szempontjából:

1. A bibliográfikus aprólékossággal, lassan készülő porosz „Gesamtkatalog”-gal, a kor legnagyobb ilyen vállalkozásával szemben korszerű, mozgékony, gazdaságos eszközökkel épülő katalógus-típust teremtett meg, mely a központi katalógus funkciói szempontjából értékelte át.

2. E funkciók szolgálatába állította a katalógus szerkezeti és szervezeti rendjét is: a túlnövésével fenyegető központi katalógust több sorozatra bontotta,

s az egyes sorozatokon belül az egy könyvtár katalógusától merőben eltérő, a központi katalógushoz idomuló szerkezetet honosított meg.

3. Reformjának jelentőségét fokozta a kivitel gazdaságossága (olcsóbb és gyorsabb szerkesztés, racionálisabb munkaerőgazdálkodás, stb.).

4. Elindítója lett annak a fejlődésnek, mely a központi katalógusok korszerűsítéséhez és megújulásához vezetett.

II.

Chr. W. *Berghoeffer* új gondolatait a központi katalógusok szakértői és szervezői sokáig szinte értetlenül, idegenkedve fogadták. A szerzői sor és az anonim sor problémája — R. *Fick* figyelemreméltó fejtegetéseitől¹⁶ eltekintve — kezdetben alig talált visszhangra. Maga *Berghoeffer* is csak 1919-ben tette közzé első nagyobb publikációját rendszeréről, majd a német könyvtárosok egyesületének freiburgi (21.) konferenciáján számolt be nézeteiről és munkájáról. Hogy milyen közömbösek voltak a konzervatív hajlamú német könyvtárosok *Berghoeffer*-rel, illetve javaslataival szemben, legjobban az a tény illusztrálja, hogy előadásához ezt a témát különben kedvelő szakemberek egyetlen reflexiót sem fűztek. Eddigi sémáikba nem illett bele, nem tudtak vele mit kezdeni.

Nem is *Berghoeffer* hazájából, hanem Svájból indult el a rendszer további útjára. A berni Nemzeti Könyvtár egykori igazgatója, Marcel *Godet* — miután több európai központi katalógust megtekintett — elutazott Frankfurtba is *Berghoeffer* rendszerének tanulmányozására. A tapasztalatok alapján magáévá tette *Berghoeffer* felfogását, olyannyira, hogy a svájci központi katalógust ennek megfelelően szervezte meg.

A svájci központi katalógus az idők folyamán néhány részletében továbbfejlesztette *Berghoeffer* elgondolásait. Ar eform *Godet* után H. *Grosser* nevéhez fűződik. Lényegében náluk is két nagy részre válik a központi katalógus: szerzői sorra és az anonim művek sorára. Az anonim művek elrendezését a svájciak célszerűbbé tették, mert a kronológikus sor helyett a külön periodika központi katalógust hozták létre. Ez a dolgok természetes rendje volt, s javított *Berghoeffer* katalógusának szervezeti felépítésén.

A másik reform már kétségesebbnek látszik. A szerzői soron belül a berni központi katalógus vezetői az sorolást illetően túlmentek az eredeti gyakorlaton, s nemcsak a szerzői keresztnéveket hagyták figyelmen kívül, hanem az azonos hangzású családnevek (Mayer — Mayr — Meyer — Meier stb.) írásbeli különbözőségeit sem vették figyelembe a cédulák beosztásánál.

Hogy érzékeltessük a beosztási rendszer lényegét, leírjuk E. *Egger* érdekes példáját a katalógus rendezésének új (svájci) módszeréről, ahol a szerző vezetéknévének különféle változatait sem veszik figyelembe, hanem a fonetikus elvet alkalmazzák:

Meier, Georg F.
Meyer, Conrad

Abbildung eines wahren Weltweisen.
Wahrhafte Abbildungen der hochgeachteten Herren Burger-
meisterten.

Meyer, Adolf:
Mayer, Carl
Mayr, Josef Karl
Meyer, (Joh.)
Majer, J. Csm.
Maier, Em.

ABC der Feuerversicherungspraxis.
Heraldisches ABC-Buch.
Die letzte Abdankung Karls V.
Abendpredigt.
Zwei Abhandlungen über den Heimfall der geistlichen Güter.
Abwasserreinigung.

Illetékes svájci szakvélemények szerint (E. Egger, P. Bourgeois) a *Berghoeffer* rendszer a gyakorlatban kitűnően bevált s a tagoltság mellett másfélszeres gyorsaságú szerkesztést és információs lehetőséget biztosít.

Azonban aggodalmak is merültek fel a svájci elgondolás azon részleteit illetően, melyek túlmentek *Berghoeffer* eredeti szerkesztési nézetein. Legalábbis az újabb jugoszláv tapasztalatok szerint a svájci továbbfejlesztés átvételével igen óvatosan és kellő kritikával kell bánni, mert a zágrábi kísérletek során szinte legyőzhetetlen nehézségekre bukkantak. Ezek mindenekelőtt a családnevek fonetikus hangzásának bizonytalansága, sőt többértelműsége (nyelvi, ill. kiejtésbeli különbségek) következtében álltak elő s nemcsak kétséggé, de használhatatlanná teszik a svájci reformot. A jugoszlávok arra az álláspontra jutottak, hogy jobb és egyértelműbb volt *Berghoeffer* eredeti elgondolása.

A frankfurti és a berni példa nyomán a második világháború után egyre nagyobb mértékben kezdett terjedni a *Berghoeffer*-rendszer alkalmazása. A nyugat-német regionális katalógusok és a francia központi katalógus ezen az alapon épültek ki;⁷ az olasz katalógus szerkezetére is hasonló javaslat született. Ujabban a bolgár és a jugoszláv központi katalógusok is a *Berghoeffer*-rendszer szerint tagolódnak, s a Német Demokratikus Köztársaság könyvtárosainak 1958. évi lipcsei konferenciáján W. Unger arra tett javaslatot, hogy a szerzői és anoním művek kartonjait különítsék el egymástól, tehát vezessék be a *Berghoeffer*-féle rendezési módszert. Mindennek következtében természetesnek látszik, hogy az IFLA központi katalógus szakbizottsága elismerte a *Berghoeffer*-féle rendezési elv helyességét és általános érvényének szükségességét. Valóban elmondhatjuk, hogy világszerte győzött *Berghoeffer*-nek a kezdetben még különösnek ható megállapítása: a központi katalógus nem egyszerűen egyes könyvtári katalógusok számtani összesítése, hanem újfajta, másfajta katalógus, saját problematikával és sajátos szerkezeti, technikai előírásokkal.

III.

Berghoeffer rendszerével kapcsolatos fejtegetéseink nem voltak öncélúak, hanem arra irányultak, hogy megvizsgáljuk, vajjon az Országos Széchényi Könyvtár központi katalógusának reformjához nyújt-e segítséget az ismertetett szisztema?

Köztudomású ugyanis, hogy az OSZK központi katalógusának újjászervezési munkálatai 1960-ban indultak meg, s első ütemben az elvi és módszertani kérdések tisztázása után második lépésként a különféle kronológiai sorozatok összeosztásával folytatódott a rekonstrukciós munka. Ebben a stádiumban kellett a *Berghoeffer*-rendszer esetleges alkalmazásával foglalkozni, mivel ezt a problémát nem lehetett kizárólag elméleti síkon eldönteni, hanem gyakorlati szempontból is meg kellett vizsgálni.

A kérdés felvetését elsősorban az indokolta, hogy az országos központi katalógus — amely ma kb. 2 és fél millió cédulát tartalmaz és évente mintegy 200 000 — 300 000 új bejelentő kartonnal gyarapszik — belátható időn belül eléri azt az optimális nagyságot (kb. 4—5 millió cédula), amelyen túl a katalógus további szerkesztése és használata megnehezül, sőt később szinte lehetetlenné válik. Kíváncsian látszik tehát, hogy a katalógus anyagát valamilyen korszerű eljárásnak megfelelően részekre bontsuk. Ennek megoldására az elméleti és módszertani

szempontok figyelembe vételével a Berghoeffer-rendszer mutatkozott legalkalmasabbnak.

Esetleges bevezetésével annál is inkább foglalkoznunk kellett, mert a külföldi szakirodalomból nyert értesüléseink nyilvánvalóvá tették, hogy ez a szisztema a szerkesztés (beosztás) és a tájékoztatás végzésében munkaerőmegtakarítással jár. Ez azért is fontos volt számunkra, mert az országos központi katalógus az utóbbi tíz évben állandó létszám-problémákkal küszködött.

Mivel a fejlesztés jövőbeni személyi gondjai sem kisebbek, éppen ezért figyelnünk kellett *Berghoeffer*-nek arra a tételére, hogy a szerzői és anonim sorok szétbontásának segítségével határozottabban lehet a középképesítésű munkaerőkre támaszkodni, ugyanakkor a felső képezésűeket a nehezebb problémák megoldására igénybe venni.

Ugyancsak megerősítette bennünk e rendszer bevezetésének hasznosságát az a tapasztalat is, hogy a központi katalógushoz és a könyvtáriközi kölcsönzéshez forduló érdeklődők — mindenekelőtt a szerzők keresztnévét illetően — igen sokszor felületes vagy hiányos névformákat adnak meg. Más tekintetben viszont a könyvtárak nem részletező bejelentéseinek következtében a központi katalógus nem tudja megállapítani a szóbanforgó szerző pontos keresztnévét.

Hogy a központi katalógus rendszere mennyire nem egységes — sőt nem is lehet egységes — bizonyítja az a tény, hogy amíg a nagy könyvtárak a rendelkezésre álló bibliográfiai apparátus segítségével a legtöbb esetben kiegészítik a szerzők keresztnévét, addig a kis szakkönyvtárak természetesen képtelenek erre. Újabban az Országos Gyűjteményi Jegyzékek anyagának az a része, amely az ÁKV-nál történő központi feldolgozás útján kerül be a jegyzékbe s így a központi katalógusba, a keresztnéveket elvszerűen nem közli, illetve csak azok kezdőbetűit adja meg.

Mindebből világos, hogy a katalógus mai rendszere semmiféle módon nem képes arra, hogy az azonos szerzők műveinek céduláit egymás mellé ossza be. Ez annál kevésbé lehetséges, mert a mi központi katalógusunk — hasonlóan a többi modern külföldi katalógushoz — személyi állományát külön bibliografizáló munkatársakkal nem bővítheti ki.

Ezeket az érveket figyelembe véve 1961 végén néhány kísérletet tettünk, hogy gyakorlati tapasztalatokat is szerezzünk a központi katalógus esetleges új szerkezeti rendjének területén.⁸

Mivel az országos központi katalógus a periodikákat már régebben elkülönítette a monográfiáktól és második lépésként a magyar anyag leválasztásának megindításával erőteljesen csökkentette a katalógus terjedelmét, kísérleteink során egyelőre eltekintettünk a szerzős és az anonimművek céduláinak különválasztásától. Ellenben a szerzős munkáknál csak a vezetékneveket vettük figyelembe, a keresztnéveket kiküszöböltük s a rendezés második elemeként a cím első szavát (névelők elhagyásával) tekintettük. Ez tulajdonképpen a *Berghoeffer*-féle rendszer eredeti formája, a svájci változat komplikációi nélkül. Számunkra ez annál is inkább megfelelt, mert bennünket természetesen nem kötnek a *Preussische Instruktion* besorolási szabályai, hanem a mechanikus rendhez igazodhatunk.

Meg kell még jegyezni azt is, hogy azokat a cédulákat amelyeken a név szerkesztőt, magyarázót, közreadót stb. jelöl meg, összeolvasztjuk egyetlen rendbe azokkal a katalóguslapokkal, amelyeken a név szerzőt jelent.

A keresztneveknek a besorolási elemek közül való kiküszöböléséből két igen jelentékeny előny származott:

a.) A katalógusban különféle helyeken szereplő azonos szerzők (Müller J., Müller J. G., Müller Johann, Müller Johann G., Müller Johann Georg) azonos művének cédulái egymás mellé kerültek,

b.) az így összekerült cédulák lelőhelyét egyetlen kartonra lehetett rávezetni, tehát a katalógus terjedelme e módszer bevezetésével csökkent.

A svájci fonetikus elv kísérleteinkbe való esetleges bekapcsolásán sokat gondolkodtunk (pl. a Mayer- és a Schmidt-féle nevek eltérő írásformájuk ellenére való egybeosztása), azonban úgy döntöttünk, hogy ez az egyszerűsítés — külföldi neveknel — félreértésekre adhat alkalmat a különféle nyelvek egymástól eltérő és nálunk nem mindig ismert kiejtése miatt.

A kísérleteink során létrehozott katalógus-rész a vele való munka, illetve a használat közben — a már említetteken kívül — a következő tanulságokkal szolgált:

a) az új, „*Berghoeffer*-rész”-be való cédulabeosztás az eddigi munkaidőnek kb. egyharmad részével csökkent;

b) az információ-adás ideje pedig kb. fele lett a réginek.

Mindezen tapasztalatok teljes mértékben igazolják a szakirodalomban közzétett külföldi adatokat.

Az elmondottak alapján elvileg igen kíváncsiaknak látszik, hogy az OSZK központi katalógusát a *Berghoeffer*-rendszer fent ismertetett elvei alapján átrendezzük. Ehhez kitűnő alkalom lenne a központi katalógus különféle darabjainak (az 1924 és 1944, az 1945 és 1956, az 1957 és 1962 között jelentett címek sorozatai, valamint a szovjet művek katalógusa) tervbevett és kötelező összeosztása.

Azonban figyelembe kell venni, hogy a *Berghoeffer*-szisztema szerinti beosztás illetve átrendezés lényegesen nagyobb munkát jelentene, mint az egyes sorozatok eddigi gyakorlat szerinti „sima” összeosztása. Mérlegelnünk kell tehát, hogy a később jelentkező igen nagy előny milyen arányban áll (munkaerőgazdálkodás, információk adásának gyorsasága) a jelenleg és a közel jövőben felmerülő többletmunkával.

Jegyzetek

1. Életére és munkásságára vonatkozó legfontosabb irodalom:

- a) *Berghoeffer*, Chr. W. munkái: *Die Freiherrlich Carl von Rothschild'sche Öffentliche Bibliothek*. Ein Grundriss ihrer Organisation. Hrsg. v. Christian Wilhelm *Berghoeffer*. Frankfurt a. M. 1913. XXVI, 322 p. — *Berghoeffer*, Chr. W.: *Der Sammelkatalog wissenschaftlicher Bibliotheken des deutschen Sprachgebiets bei der Freiherrlich Carl von Rothschild'schen Öffentlichen Bibliothek*. Frankfurt a. M. 1919. 61 p. — *Berghoeffer*, Ch. W.: *Der Büchernachweis für die technischen Wissenschaften*. = *Zeitschr. Verei. Deutscher Ingen.* 63. Bd. 1919. 1260—1261. p. — *Berghoeffer*, Ch. W.: *Der Frankfurter Sammelkatalog*. = *Zentrabl. Bibl. Wesen.* 42. Jg. 1925. 442—455. p. — *Berghoeffer*, Ch. W.: *Vorschrift für den Sammelkatalog wissenschaftlicher Bibliotheken des deutschen Sprachgebiets*. Frankfurt a. M. 1927. — b) *Berghoeffer* munkásságát ismertető tanulmányok: *Abb, Gustav*: *Die Bibliotheksbenutzung*. Neu bearb. v. Wilhelm Martin *Luther*. = *Handbuch der Bibliothekswissenschaft*. 2. verm. u. verb. Aufl. Wiesbaden, 1959. 2. Bd. 492—493. p. — *Bauhuis*, W.: *Zentralkataloge. Grundsätze und Aufbauvorschläge*. = *Zentrabl. Bibl. Wesen.* 67. Jg. 1953. 3/4. H. 81—102. p. — *Bourgeois*, P.: *Zweck und Aufbau der Gesamtkataloge*. = *Das Antiquariat*. 8. Jg. 1952. 13/18. No. 16—17. p. —

- Egger, E.: Berghoeffer system for union catalogues. = *Ann. Libr. Sci.* 4. vol. 1957. 2. No. 58—61. p. — Egger, E.: Gesamtkataloge. Aufbau und Organisation eines Gesamtkataloges in Hinblick auf die Benutzung. = *Libri*. 6. vol. 1956. 2. No. 97—170. p. — Grosser, H.: Der Gesamtkatalog der schweizerischen Bibliotheken. = *Fünfzig Jahre Schweizerische Landesbibliothek*. 1895—1945. 157—162. p. — Kaiser, R.: Die Katalogisierung. = *Handbuch der Bibliothekswissenschaft*. Hrsg. v. F. Milkau. Leipzig, 1933. Harrassowitz. 2. Bd. 264., 316—317. p. — Kiessling, E.: Der Frankfurter Sammelkatalog. = *Nachr. f. Dok.* 1. Jg. 1950. 118—119. p. — Kiessling, E.: Der Frankfurter Sammelkatalog. = *Nachr. f. wissenschaftl. Bibliotheken*. 3. Jg. 1950. 89—92. p. — Kirchner, J.: Die Bibliographie im Dienste des wissenschaftlichen Büchernachweises in Frankfurt a. M. = 11. Konferenz des Internat. Inst. für Dokumentation in Frankfurt a. M. 1932. 11—16. p. — Kirchner, J.: Christian W. Berghoeffer. = *Zentralbl. Bibl. Wesen*. 55. Jg. 1938. 653—658. p. — Mišić, J.: O Berghöfferovu postupku u centralnom katalogu Sveučilišne Knjižnice u Zagrebu. *Vjesnik Bibliotekara Hrvatske*. 6. g. 1960. 1/2. broj. 39—45. p. — Sz. Németh Mária: A központi katalógus jelenlegi feladatai külföldön és Magyarországon. Bp. 1961. 126 p. — Roloff, H.: Die Katalogisierung. = *Handbuch der Bibliothekswissenschaft*. 2. verm. u. verb. Aufl. Wiesbaden, 1959. 2. Bd. 120. p. — Roloff, H.: Zur Theorie des Zentralkatalogs. = *Bibliothek, Bibliothekar, Bibliothekswissenschaft. Festschrift Joris Vorstius*. Leipzig, 1954. 252—273. p. — Schiff, O.: Die elf wichtigsten Bibliotheken in Frankfurt a. M. = *Frankfurter Bibliotheksführer*. Kleine Ausgabe. 1913. — Schiff, O.: Eine neue Schöpfung deutscher Bibliotheks-Politik. = *Preussische Jahrbücher*. 1922. 226—229. p. — Schiff O.: *Sammelkatalog*. Die Freiherrlich Carl von Rothschild'sche Öffentliche Bibliothek. Frankfurt a. M. 1913. 255—256. p. — Tuilier, A.: Le catalogue collectif des ouvrages étrangers. = *Bull. Biblioth. de la France*. 3. 1958. 827—832. p. — Uhlen Dahl, H.: Auskunftserteilung. = *Handbuch der Bibliothekswissenschaft*. Leipzig, 1933. 2. Bd. 444—446. p. — Unger, W.: Zentralkataloge und Leihverkehr. = *Fachtagung der Mitarbeiter an wissenschaftlichen Bibliotheken der Deutschen Demokratischen Republik*, Leipzig, 10—12. April 1958. 88—96. p. (Klny. Zentralblatt für Bibliothekswesen. 72. Jg. 1958. 2/3. H.)
2. Néhány példa erre: a frankfurti könyvtárak állományainak egyeztetésével alakította gyarapítási politikáját; a vezetése alatt álló könyvtárban a szisztematikus raktári felállítás helyett a numerus-currens-t vezette be; szakkatalógusához tárgyszómutatót készített; külön kiadványokban közölte a könyvtár folyóiratainak és folytatások műveinek jegyzékét, stb. Lásd Kirchner, J.: Christian W. Berghoeffer. = *Zentralbl. Bibl. Wesen*. 55. Jg. 1938. 653—658. p.
 3. Központi katalógusának természettudományi és műszaki, továbbá ország- és helyismereti címanyaga volt a leggazdagabb.
 4. Bámulatosan csekély összeget fordított erre a több millió cédulából álló központi katalógusra: 1891-től 1925-ig (tehát 24 év alatt) 17 000 márkát költött csak el ezekre a munkákra. Ez évi átlagban csupán 708 márka!
 5. Kortársainak és munkatársainak (J. Kirchner, O. Schiff) emlékezései szerint nemcsak kiváló szervező képességének, hanem igen vonzó emberi tulajdonságainak is köszönhetette sikerét: sok ember meg tudott nyerni és elgondolásai mellé állítani.
 6. Fick, R.: Zur Frage der Behandlung der Anonyma in der Buchausgabe des Preussischen Gesamtkataloges. = *Zentralbl. Bibl. Wesen*. 26. Jg. 1913. 513—538. p.
 7. Érdemes megemlíteni, hogy a francia központi katalógust a következő sorokra bontották: a) szerzői nevek katalógusa, b) testületi szerzős címléírások katalógusa, c) anonim művek katalógusa. A Tuilier i. m. 829—30. p.
 8. A kísérleteket a Központi katalógus munkatársai: Barbácsy Vilmosné és Slachta Erzsébet végezték el.

Die Berghoeffersche Methode zum Aufbau des Zentralkatalogs

M. NÉMETH

Im Jahre 1891 begann *Ch. W. Berghoeffer* mit der Organisierung des *Frankfurter Sammelkatalogs*, der seinem Namen in aller Welt Ruhm und Anerkennung verschaffte. Der Katalog wurde 1906 zum Zentralkatalog des deutschen Sprachgebiets, der sich außer den Bibliotheken Deutschlands auch auf die Bibliotheken Österreichs, der Schweiz und Hollands erstreckte. Der Katalog entwickelte sich schnell, er registrierte nach dem Kriege etwa sieben Millionen Fundorte.

Das größte Verdienst und die größte Bedeutung gebührt der Tätigkeit *Berghoeffers* dafür, daß er die Ziele und Aufgaben des Sammelkatalogs zeitgemäß bestimmte. Er übertrug nicht die Regeln eines Instituts auf den Zentralkatalog; er erkannte nämlich, daß der Sammelkatalog sowohl im *Prinzip*, wie auch in *Struktur* vom alphabetischen Katalog einer Bibliothek abweicht.

In diesem Sinne formulierte er die grundlegenden Aufgaben des Zentralkatalogs: Unterstützung der Fundortbestimmung und des Leihverkehrs zwischen Bibliotheken.

Berghoeffer führte die Organisierung und Zusammenstellung seines Sammelkatalogs mit den sparsamsten Methoden aus. Beim Aufbau des Katalogs trennte er mit kühner Neuerung die Reihe der Verfasserschriften von den anonymen Schriften; bei der Einordnung ließ er die Vornamen der Autoren außer Acht, usw. Er änderte das traditionelle System des Katalogs im wesentlichen und wurde dadurch Begründer der Entwicklung, die nach dem zweiten Weltkrieg zur Modernisierung und Erneuerung der Zentralkataloge führte.

Berghoeffer publizierte seine Auffassung in mehreren Abhandlungen. Sein System begann jedoch seine Laufbahn nicht in seinem Vaterlande, sondern in der Schweiz (*Godet, Grosser*). Die schweizerische Reform (s. die Abhandlungen *Eggers*) ging über die ursprüngliche Konzeption *Berghoeffers* in mancher Hinsicht hinaus, doch berührte sie das Wesen seines Systems nicht.

Nach dem zweiten Weltkrieg schaffte sich das System *Berghoeffers* in mehreren Ländern Raum (Bulgarien, Jugoslawische Bundesrepublik, Deutsche Demokratische Republik, Frankreich, Deutsche Bundesrepublik, usw.), ja, sogar der Fachausschuss für Zentralkataloge der IFLA anerkannte ebenfalls die Richtigkeit, wie auch die vernunftmäßige und wirtschaftliche Verwendbarkeit des Berghoefferschen Regelungsprinzips.

Es ergibt sich die Frage, ob es sich lohnt, den seit 1924 bestehenden und 2½ Millionen Zettel enthaltenden Zentralkatalog der ungarischen Nationalbibliothek nach dem System *Berghoeffers* umzugestalten? Die Abteilung der Zentralkataloge der Nationalbibliothek hatte in dieser Hinsicht Versuche gemacht. Auf Grund der Erfahrungen gelangte sie zur Schlußfolgerung, daß damit sowohl die Arbeit des Aufbaus als auch die der Informationserteilung wesentlich verkürzt wird. Die Einordnung in den nach dem Berghoefferschen System aufgestellten Teil des Katalogs verminderte sich um ein Drittel der üblichen Zeitdauer, die der Informationserteilung sank sogar auf die Hälfte der früheren zurück. Im Prinzip scheint also die Umgestaltung des Zentralkatalogs nach dem System *Berghoeffers* wünschenswert. Es muß jedoch beachtet werden, daß dies eine recht große Arbeit bedeuten würde. Man soll daher in Erwägung ziehen, in welchem Verhältnis der sich erst später zeigende überaus große Vorteil zu der mit der Umgestaltung des Katalogs verbundenen Mehrarbeit steht. Zur endgültigen Beantwortung dieser Frage sind weitere Versuche notwendig, da die besten Methoden des Katalogaufbaus nur nach gründlicher Überlegung bestimmt werden dürfen.

A magyar szakkönyvtárak és feladataik

BERECZKY LÁSZLÓ

I. A SZAKKÖNYVTÁR

ÁLTALÁNOS KÖNYVTÁR — SZAKKÖNYVTÁR

Ahhoz, hogy a szakkönyvtárak funkcióit elvszerűen állapíthassuk meg, mindekelőtt a szakkönyvtár fogalmát kell meghatároznunk, amihez elengedhetetlen a legalább vázlatos történeti megközelítés.

Az „öskönyvtárnak” (a 18. század végéig) két jellemző sajátossága volt: gyűjtőköre általános volt és mind az olvasó, mind a könyvtáros megelégedett a könyvek egyszerű prezentálásával (kiszolgáltatásával). Az egységes, általános gyűjtőkörű könyvtár felbomlása a 19. században következett be. Az emberi tudás hatalmas arányú mennyiségi, minőségi növekedésének és differenciálódásának következményeképpen: 1. a könyv, folyóirat és egyéb dokumentumtermés óriásira duzzadt; 2. ugyanakkor a polihisztorok helyébe a szaktudósok léptek. A könyvtárak mint az emberi tudás tárházai és szolgáltató intézmények a fent vázolt fejlődésnek megfelelően és azzal párhuzamosan egyre inkább lemondtak az irodalom (helyesebben dokumentumok) átfogó (akárcsak tartalmi teljességre is törekvő) gyűjtéséről és egy-egy szűkebb tudományág, az emberi tudás egy-egy kisebb tartományának valamennyi dokumentumra kiterjedő gyűjtésére vállalkoztak. Ugyanakkor nem elégedtek meg a könyvek egyszerű prezentálásával, a begyűjtött dokumentumokat differenciáltan feltárták, hogy elvégezhessek az olvasók szakszerű tájékoztatását az illető szakterület összefüggésében. (A szakkönyvtárak kifejlődésével egyidőben egy másirányú folyamat is végbement: a könyvtárak egyrésze egyre inkább a tömegeké lett, nyilvánossá vált s kialakultak a nyilvános, általános gyűjtőkörű, ún. közművelődési könyvtárak.)

Napjainkban mind a tudományokban, mind pedig a tudomány változásaira érzékenyen reagáló könyvtárakban egy igen nagyfokú integrálódási folyamatnak lehetünk tanui. A 19. század és a 20. század eleje a nyakló nélküli differenciálódás ideje volt, napjainkat viszont a komplex tudományos kutatás és komplex tájékoztatás szükségességének felismerése jellemzi. A könyvtárak területén az integrálódás nem úgy megy végbe, hogy megismétlik az általános gyűjtőkörű könyvtárat (ez az út járhatatlan is), hanem úgy, hogy egy-egy könyvtári hálózat, sőt egy ország könyvtárainak összessége gyűjti az emberi tudás valamennyi tudományágba tartozó dokumentumait (ezt is csak tartalmi teljességgel), s az irodalmi tájékoztatás különböző formái és szintjei igazítják el valamennyi érdeklődőt, bármely szinten a tudományokban. Röviden: az egyes ember igényeit ma már nem egyetlen könyvtár, hanem az adott ország (sőt egyre inkább az egész földkerekség) együttműködő könyvtárai (általános és speciális gyűjtőkörűek) együttesen elégítik ki.

Az integrálódási folyamattal párhuzamosan fejlődött ki a könyvtárak nyilvánossága is. Míg a differenciálódás korszakában az „öskönyvtárból” kialakult általános gyűjtőkörű ún. közművelődési könyvtárak a lehető legnagyobb nyilvánosságot igyekeztek biztosítani, addig a szakkönyvtárak már létrehozó és fenntartó szerveik önállósága miatt is (vállalatok, kutatóintézetek, egyéb intézmények) zártkörűek voltak. Manapság a szakkönyvtárak is egyre inkább nyilvánosakká válnak: az országos jellegű szakkönyvtárak (pl. National Agricultural Library, GNB, OMK stb.) bárki által látogathatók, a vállalati kutatóintézeti és egyéb intézmények szakkönyvtárainak többsége pedig vagy közvetlenül, de közvetve (könyvtárközi kölcsönzés) mindenképpen nyilvános.

A szakkönyvtárak kialakulásának és változásainak vázlatos bemutatása után vizsgáljuk meg a szakkönyvtár legjellemzőbb vonásait.

A szakkönyvtár legfontosabb jellemzője, hogy a könyvtári gyűjtésbe bevont dokumentumok közül csak az adott szakterület és segédtudományainak dokumentumait gyűjti, más szakba tartozókról lemond. A gyűjtőkör tágabb vagy szűkebb voltán kívül egyéb lényeges különbséget az általános és szakkönyvtárak között manapság nemigen találunk.

A szakkönyvtárak meghatározásának másirányú — az ellátandó (potenciális) olvasók felőli — megközelítése nem különbözteti meg lényegesen a szakkönyvtárakat az általános gyűjtőkörű könyvtáraktól. Az olvasó alapvető követelménye mindkét könyvtártípussal szemben, hogy adott irodalmi, tájékoztatói igényeit a legmesszebbmenőkig kielégítse. Az olvasó és a könyvtár szempontjából teljesen közömbös, hogy az adott igény felkeltésének mi az indítéka: általános tájékoztató, szórakozás, kutatás, vagy a munka jobb ellátásának vágya. Az általános gyűjtőkörű könyvtárak (magyar terminológiával általános „tudományos” és közművelődési könyvtárak) éppen ezért nem korlátozhatják szolgáltatásaikat az általános tájékoztatói és művelődési feladatokra, aminthogy a szakkönyvtárak igénybevétele sem az illető szaktudományt felsőfokon művelők privilégiuma. Gyakorlatilag természetesen van bizonyos különbség a két könyvtártípus között, amit már eleve meghatároz az általános és szakgyűjtőkör: az általános könyvtár az emberi tudás minden területére kiterjedően, sekélyebb mélységben gyűjti az irodalmat, a szakkönyvtár szűkebb területen, nagyobb mélységben. Ugyanígy oszlanak meg az olvasók is: a csak tájékoztatóni akarók az általános gyűjtőkörű könyvtárba, az egy-egy szaktudományban elmélyedni akarók a szakkönyvtárba mennek elsősorban. Természetesen helytelen lenne azon vitatkozni, hogy az olvasók igényei vagy pedig az irodalom hatalmas száma a döntő tényező a két könyvtártípus kialakításában. Valószínűleg mindkét tényező egyformán esett latba. S a fentebb említett integrálódás mindkét típus létjogosultságát biztosítja, s a feladataik helyes megosztása megfelelő együttműködéssel elősegíti szinkron továbbfejlődésüket.)

Nincs lényeges különbség a két könyvtárfajta között a tájékoztatás tekintetében sem.¹

Igaz ugyan, hogy a mai értelemben vett intézményesített, tudományos alaposságú tájékoztatás a szakkönyvtárakban fejlődött ki először, de ma már az általános gyűjtőkörű könyvtárakban épp úgy lényeges az ilyenfajta tájékoztatás, mint a szakkönyvtárakban, mindössze a tájékoztatás körében és mélységében van különbség. A tájékoztatás célja összefoglalóan: a dokumentumokban (könyv, folyóirat és egyéb források) fellelhető tudományos és gyakorlati eredmények és

tapasztalatok hozzáférhetővé tétele (gyűjtés és feltárás) és közvetítése az érdekeltek és érdeklődők részére. Ilyen értelemben mind az általános (általános tudományos és közművelődési) könyvtárakban, mind a szakkönyvtárakban elengedhetetlenül szükségszerű a tájékoztatás. Az általános könyvtárak tájékoztató szolgálatát a széleskörűség, általában a kisebb mélység, a dokumentumok szűkebb köre, s a források gyakoribb volta jellemzi. A szakkönyvtári tájékoztatást (dokumentációt) a tájékoztatás szűkebb köre, a feltárás nagyobb mélysége, a dokumentumok legszélesebb köre s a források ritkasága jellemzi. (Természetesen a kivételek és átmenetek elég gyakoriak, pl. a Szovjetunió Összövetségi Könyvkamarája, vagy a berlini Staatsbibliothek igen részletes orvostudományi dokumentációt végez.) A nagy általános tudományos könyvtárak tájékoztatása tudományos igényességű és részletességű, ugyanakkor egyes tudományágak tekintetében (Sondersammelgebiete) szakkönyvtáraknak is minősülhetnek. Az integrálódás, egy-egy ország könyvtárainak összehangolt működése a tájékoztatás területén is (főleg itt) éreztetni hatását. A szakkönyvtárak szűkebb körben, de teljes mélységig végzett tájékoztatása ma már nem korlátozódik az adott könyvtár olvasóira, a hálózaton belüli és hálózatközi kapcsolatok révén bárki, bárhol hozzájuthat, használhatja.

A SZAKKÖNYVTÁRAK VÁLFAJAI

Az eddigiekben a szakkönyvtárakról általában beszéltünk, együttesen tárgyalva az országos jellegű és intézményi, vállalati stb. könyvtárak mindenegyves válfajra érvényes legáltalánosabb jellemzőit. Ezt a módszert nem követhetjük tovább, mert helytelen megállapításokhoz vezetne. A továbbiakban meg kell különböztetnünk a szakkönyvtárak különböző válfajait.

A különbségtevésről számos szempontot kell figyelembe vennünk, amelyek közül a legjelentékenyebbek: a tartalom szerinti (az állomány melyik szakba tartozik), a jellegszerinti szempontok (kikre terjednek ki a könyvtár szolgáltatásai), ami egyuttal meghatározza a könyvtárak nagyságrendjét és a nyilvánosságának fokát is.

A tartalmi szempont figyelembe vételével — bár az elhatárolás igen nehéz — megkülönböztethetünk:

- a) humanisztikus (filozófiai, történelmi, filológiai, művészeti és zenei) szakkönyvtárakat;
- b) nem humanisztikus (természettudományi, műszaki, mezőgazdasági jogi és közgazdasági) szakkönyvtárakat.

A tartalom szerinti felosztást külön kiemeljük, a szakkönyvtárak felosztásának többi szempontjait ezen a belül érvényesítjük. A tartalmi szempont kiemelését az indokolja, hogy a könyvtár állományának profilja alapvetően befolyásolja a két típusba tartozó könyvtárak gyűjtött dokumentumainak körét, szolgáltatásait, sőt szervezetét is.

A humanisztikus könyvtárakban a könyv a legfontosabb dokumentum, jelentőségben messze megelőzi a folyóiratot és az egyéb dokumentumokat. A nem humanisztikus könyvtárakban a folyóiratok a legfontosabbak, s itt kevés tekintettel vannak a külső megjelenésre, akár nyomtatott, akár sokszorosított, vagy másfajta is a dokumentum, alapvető az időszerűségük és folyamatosságuk. A nem humanisztikus jellegű könyvtárakban általában igen csekély a jelentősége az

1900 előttről való anyagnak, a humanisztikus könyvtárakban fontos követelmény a régi anyag megőrzése is.

A humanisztikus könyvtárak szolgáltatásaiban a legfontosabb helyet a katalógusok foglalják el, a nem humasztkus könyvtárakban a katalógusokon túl feltétlenül szükséges a bibliográfiai feltárás, a dokumentációs leírás és egyéb, időben gyors tájékoztató módszerek alkalmazása.

A kétfajta szakkönyvtár szervezete a feladatoknak megfelelően különbözik. A nem humanisztikus könyvtár munkájában túlsúlyba kerül a tájékoztatás, a megőrzés és a konkrét irodalomszolgáltatás rovására, ami alapvetően befolyásolja e könyvtárak szervezeti felépítését.

Vizsgáljuk meg a két alapvető szakkönyvtártípust (humanisztikus és nem humanisztikus) a fentebb felvetett többi szempont szerint.

A szakkönyvtárakat jelleg szerint (kikre terjednek ki a könyvtár szolgáltatásai) felosztva megkülönböztethetünk országos jellegű önálló („nemzeti”), országos jellegű, nem önálló, felsőoktatási, kutatóintézeti és helyi jellegű (üzemi, vállalati, hivatali) szakkönyvtárakat.

A különböző válfajú szakkönyvtárak feladatainak meghatározására a későbbiek folyamán térünk vissza. A következőkben ismertetjük a magyar szakkönyvtáraknak a funkciókból kiinduló jelenlegi felosztását s feladatainak általános meghatározását.

A MAGYAR SZAKKÖNYVTÁRAK FELADATAINAK JOGI MEGHATÁROZÁSA

A könyvtári törvény ² 5. paragrafusának (3) pontja kimondja, hogy:

„Az általános tudományos és a tudományos szakkönyvtárak feladata, hogy a számukra kijelölt területen a művelődési, a termelési és a kutatási szakterület dolgozóinak szakmai képzését és munkáját, valamint a felsőoktatási intézmények dolgozóinak munkáját, hallgatóinak képzését — a szükséges kiadványanyag gyűjtésével, feltárásával, megfelelő bibliográfiai, dokumentációs és tájékoztató tevékenységgel — elősegítsék.”

A törvény természetesen csak általánosságban fogalmaz, azonban a funkciók meghatározása, de különösen e funkciók betöltése módozatainak felsorolása modern könyvtári szemléletet tükröz. A törvény idézett pontja megfelelő alapul szolgálhat az egyes könyvtártípusok, az egyes könyvtárak funkcióinak, a kor színvonalán álló helyes megfogalmazásához.

A könyvtári törvény végrehajtási utasítása³ felsorolja — a funkciók pontosabb meghatározása nélkül — az általános tudományos és tudományos szakkönyvtárak különböző válfajait:

„23. Gyűjtőkörüket és feladataikat tekintve az általános tudományos és tudományos szakkönyvtárak a következők:

- a) általános gyűjtőkörű, országos jellegű tudományos könyvtárak,
- b) országos jellegű tudományos szakkönyvtárak,
- c) tudományági szakkönyvtárak,
- d) helyi jellegű (vállalati, intézményi, hivatali) szakkönyvtárak.

Az egyes könyvtáraknak a fenti a) — d) pontok szerinti besorolásáról — az illetékes főfelügyeleti szervvel egyetértésben — a művelődésügyi miniszter gondoskodik.”

A végrehajtási utasításban említett besorolás 1958-ban történt meg.⁴ A besorolást a különböző típusú szakkönyvtárak feladatainak rövid meghatározása

előzi meg. A meghatározás azonban csak a gyűjtőkörre vonatkozik s nem tér ki e könyvtárak szolgáltatásaira. Eszerint:

„2. Az országos jellegű tudományos szakkönyvtár valamely meghatározott tudomány igényeit elégíti ki országos viszonylatban (amennyiben hálózati központ, hálózatával együtt). Ennek megfelelően a teljesség igényével gyűjti az illető tudomány körében megjelenő hazai és a gyűjtőkörébe tartozó jelentős külföldi kiadványokat.

3. A tudományági szakkönyvtár egy-egy tudomány szűkebb szakterületének (bányászati, erdészeti, meteorológiai, statisztikai stb. szakterület) könyvtári igényeit elégíti ki. A tudományági szakkönyvtár szakterületének hazai kiadványanyagát teljesség igényével is gyűjtheti, ha erre az illető könyvtárnál szükség van és a felügyeleti szerv hozzájárul.

4. A helyi jellegű — vállalati, intézményi, hivatali stb. — szakkönyvtár feladata: a vállalat, intézmény, hivatal szakkönyvszükségletének kielégítése, az ezen kívül jelentkező igényeket a lehetőség szerint, főként könyvtárközi kölcsönzés útján elégíti ki.”

Az utasítás melléklete tartalmazza az egyes könyvtárak besorolását, megjegyezve, hogy a besorolás nem teljes.

A magyar könyvtári jogszabályok bizonyos félreértést okozhatnak, mivel csak a gyűjtőkör szerint kategorizálják a szakkönyvtárakat s a tartalmi és a jellegbeli szempontokat figyelmen kívül hagyják. Ugyanis a tudományági szakkönyvtárak többségükben lényegében országos jellegűek (csak a gyűjtőkörükbe vágó tudományterület szűkebb (ez sem mindig), mint az országos jellegűnek nevezett szakkönyvtárakénak), mivel tudományterületük országos gyűjtő és tájékoztató könyvtárainak szerepét kell betölteniök.

A jogi szabályozás országos jellegű szakkönyvtárként sorolja fel az MTA Könyvtárát, mint a meglehetősen szűk orientálistika szakkönyvtárát, ugyanakkor a tudományági szakkönyvtárak közé sorolja pl. a jóval szélesebb gyűjtőterületű Zeneművészeti Főiskola Könyvtárát. Ebből a kiragadott példából is látható, hogy a nagy könyvtárak — legyen bár a gyűjtött szakterületük szűk, az országos jellegűek közé, a kisebb könyvtárak, ha a gyűjtött szakterület szélesebb is, a tudományágiak közé sorolódtak. A besorolásnál úgy tűnik, elég gyakran keveredett az elvi megfontolásokkal az a — különben fontos — szempont, hogy az adott könyvtár képes-e a jelenben országos jellegű szaktájékoztatásra szakterületre viszonylatában, vagy sem.

Úgy gondoljuk, a funkciók elvszerű megállapításakor helyesebb a tudományági szakkönyvtár kategóriát figyelmen kívül hagyni s tematikájukat is figyelembe véve csak az országos jellegű önálló (nemzeti), országos jellegű nem önálló, felsőoktatási és helyi jellegű szakkönyvtárakról szólni.

Országos jellegű önálló „nemzeti” szakkönyvtárakat csak a nem humanisztikus könyvtárak között találunk. (Kivétel Magyarországon az Országos Pedagógiai Könyvtár.) Jellemzőjük, hogy szervezetileg önálló intézmények, sem egyetemhez, sem más intézményhez nem tartoznak, továbbá az adott szélesebb tudományterület dokumentumainak átfogó gyűjtése, e dokumentumok hozzáférhetővé tétele bárki számára, a szakirodalmi tájékoztatás országos megszervezése s a szakterület kisebb könyvtárainak módszertani irányítása. (Az UNESCO statisztika is a „nemzeti könyvtárak” körébe utalja az ilyen jellegű és feladatkörű szakkönyvtárakat.) Magyarországon országos jellegű önálló „nemzeti” szakkönyvtárak: az Országos Műszaki Könyvtár, az Országos Mezőgazdasági Könyvtár, az Országos Pedagógiai Könyvtár és az Országos Orvostudományi Könyvtár.

Az országos jellegű nem önálló szakkönyvtárak (tartalmilag akár humanisztikusak, akár nem humanisztikusak) egy része olyan általános tudományos könyvtár,

amelynek „külön” gyűjtőköre (Sondersammelgebiet) is van, s vannak közöttük kutatóintézeti, felsőoktatási, múzeumi, sőt intézményi könyvtárak is. Jellemzőjük, hogy egy tudományág országos alapkönyvtárai, kötelességük e szakban az újkeletű dokumentumokat tartalmi teljességgel és folyamatosan beszerezni, ezeket feltárni, s vagy közvetlenül (helybenolvasás és kölcsönzés), vagy ha erre mód nincs, közvetve (könyvtárközi kölcsönzés) az érdeklődők rendelkezésére bocsátani s a szakirodalmi tájékoztatást a szakterület egyéb könyvtáraival egybehangolva elvégezni. Jelenleg még nem mindegyik alapkönyvtárunk képes megbirkózni ezzel a feladattal. Valamennyiükre jellemző, hogy országos alapkönyvtári funkciójuk csak másodlagos feladat, melyet az országos könyvtárügy egészére való tekintettel látnak el, s nem következik (bár általában egybeesik) sem felsőoktatási, sem kutatóintézeti, múzeumi könyvtári stb. feladataikból. Néhány példa országos jellegű, nem önálló szakkönyvtárainkra: a germanisztika, szlavisztika, anglistika szakkönyvtára a budapesti Egyetemi Könyvtár, állatorvostudományi szakkönyvtár az Állatorvostudományi Főiskola Könyvtára, munkásmozgalmi szakkönyvtár a Párttörténeti Intézet könyvtára stb.

A felsőoktatási szakkönyvtárak legfontosabb jellemzője, hogy alapvető és elsődleges feladatuk a szakfőiskolán, szakegyetemen folyó oktató- és kutatómunka segítése. E szakkönyvtárak egy része alapvető feladatán kívül elláthat országos jellegű szakkönyvtári feladatokat is (ld. fentebb).

A helyi jellegű — vállalati, intézményi, hivatali stb. — szakkönyvtárak jellemzője, hogy alapvető feladata a vállalat, intézmény, hivatal szakirodalmi szükségleteinek kielégítése, egyrészt saját anyagával másrészt a könyvtárközi kölcsönzés útján, feladata a fenntartó intézmény dolgozóinak a tájékoztatása, helyi dokumentáció, valamint az országos dokumentáció közvetítése útján. A magyar könyvtárügyben e könyvtárak közül is egynéhány országos alapkönyvtári funkcióval bír (pl. a Magyar Nemzeti Bank Könyvtára az országos pénzügyi szakkönyvtár).

Az előzőekben említett integrálódás, azaz egy ország könyvtárügyében a feladatok szakosított szétosztása az egyes könyvtárak között s a külön-külön elvégzett munkának a könyvtári szolgáltatásokat igénybe vevő olvasó (használó) számára egy fókuszban való sűrítése, elengedhetetlenül szükségessé teszi a különböző típusú szakkönyvtárak funkcióinak körültekintő meghatározását, helyes elosztását s a szolgáltatások összegyűjtő csatornáinak kijelölését.

II.

A SZAKKÖNYVTÁRAK FUNKCIÓINAK MEGHATÁROZÁSA

A fentiek bizonyítják, hogy nem beszélhetünk „általában” a szakkönyvtárakról, tartalmi, jellegbeli stb. tényezők alapvetően befolyásolják e könyvtárak funkcióit, szervezetét stb. Éppen ezért a szakkönyvtári funkciók közelebbi meghatározását csak úgy végezhetjük el legalább megközelítő pontossággal, ha a szakkönyvtárak különböző válfajainak feladatait külön-külön kíséreljük meg körvonalazni. A feladat így is nagyon nehéz, hiszen bár szűkítjük a kört, mégis kénytelenek vagyunk általánosságokban mozogni, mivel nem egy adott

könyvtár funkcióit, hanem az egy típusba tartozó szakkönyvtárak kisebb-nagyobb csoportjának feladatait együttesen határozzuk meg. Természetesen az egy-egy csoportba tartozó egyedi könyvtár részletes feladatai az általánosan megfogalmazotthoz képest módosulhatnak, sőt módosulnak is a helyi adottságok figyelembe vételével. A meghatározás nehézségeit növeli az is, hogy bármilyen pontos, körültekintő megfogalmazás is csak egy adott helyzetet rögzíthet s a könyvtárügy előtt álló feladatok változásával, s a könyvtárügy belső fejlődésével párhuzamosan e meghatározás is változni fog.

ORSZÁGOS JELLEGŰ ÖNÁLLÓ „NEMZETI” SZAKKÖNYVTÁRAK

A szakkönyvtárakat rendszerint valamilyen szervezet (vállalat, tudományos intézmény stb.) keretében és a szervezet céljainak szolgálatára állították fel. Közülük csak igen kevesen érték el a teljes önállóságot, amikor már nem kizárólagosan egy adott intézmény céljait szolgálják, hanem tudományterületükön belül az adott ország valamennyi szakintézményére és szakemberére kiterjesztik hatókörüket. Nálunk — amint már fentebb említettük — mindössze négy szakkönyvtár érte el az önállóságnak ezt a fokát: Országos Műszaki Könyvtár (OMK), Országos Mezőgazdasági Könyvtár (OMgK), Országos Orvostudományi Könyvtár (OOK), Országos Pedagógiai Könyvtár (OPK). A négy könyvtár által fedezett tudományterület elég szűk. ETO-számokban kifejezve 37, 61/69 osztályokat fogják át, de ezeken belül sem minden osztályt teljes részletességgel. Azonban megállapíthatjuk, hogy az említett négy nemzeti szakkönyvtár azokat a szakterületeket öleli fel, ahol a szakkönyvtáraknak és a szaktájékoztatásnak legnagyobb a jelentősége.

A „nemzeti szakkönyvtár” elnevezés alapvetően befolyásolja e könyvtárak két alapvető funkcióját: szakkönyvtári és „nemzeti” könyvtári feladatok, ugyanakkor szakkönyvtári funkcióik betöltését motiválja, hogy „nemzeti” könyvtárak — s a „nemzeti” könyvtári feladatokét, hogy szakkönyvtárak.

A „nemzeti” szakkönyvtárak — ellentétben a szakkönyvtárak zömével — teljesen nyilvánosak, valamennyi felnőtt állampolgár megköthettség nélkül használhatja állományukat, igénybeveheti szolgáltatásaikat. Ennek megfelelően olyan állományt kell gyűjteniök, olyan szolgáltatásokat kell bevezetniök, amely a használók ilyen széles körének igényeit ki tudja elégíteni.

A továbbiakban vázoljuk a nemzeti szakkönyvtárak feladatait, főbb könyvtári munkaterületeként tagolva. A meghatározás (itt és később is) csak elvi megállapításokra szorítkozik, nem tér ki anyagi és személyi feltételekre.

Állománygyarapítás és apasztás

Az állománygyarapítás területén különösen nagy munka hárul a „nemzeti” szakkönyvtárakra. Tudományterületük hozzáférhető hazai dokumentumait bárhol és bármilyen formában is lásson az napvilágot, a teljesség igényével kell gyűjteniök, a külföldön megjelent jelentős kiadványokat pedig *tartalmi* teljességgel. A fenti megfogalmazás a gyűjtés körébe vonja a szakterület hazai dokumentumainak valamennyi válfaját (tehát a könyveken, folyóiratokon kívül a hozzáférhető kutatási jegyzőkönyveket, jelentéseket, kéziratos értekezéseket, szabványokat, szabadalmakat, gyártási leírásokat, rajzokat, fényképeket, filmeket stb.), míg a külföldi beszerzés tekintetében általában megelégszik a nyomtatott és sokszorosított anyaggal. A külföldről beszerzett dokumentumféleségek körének szü-

kebbre vonása természetes, hiszen nehezen képzelhető el a szélesebb körű gyűjtés, — persze ez nem jelenti azt, hogy a nemzeti szakkönyvtárak ne igyekezzenek megfelelő csatornákat kiépíteni a külföldi nem nyomtatott és sokszorosított anyag beszerzésére. Még egy lényeges különbség van a külföldi és belföldi anyag beszerzése között: míg a külföldi irodalmat általában egyetlen példányban szerzi be a könyvtár, addig a hazai irodalom legértékesebb részét — éppen „nemzeti” könyvtári feladataiból következően — több példányban gyűjti be. „Nemzeti” szakkönyvtárakról lévén szó, — melyeknek teljes jogú potenciális olvasója minden felnőtt állampolgár, legyen bár a szakterület tudósa vagy a szakterülettel éppen ismerkedő fiatal — nem szűkíthetik gyűjtésüket a szaktudománynak csak felsőfokú szaktudással érthető dokumentumaira, a középfokú, sőt alapfokú szakdokumentumokat ugyanúgy be kell szerezniök. Ez semmiesetre sem csökkenti e könyvtárak „tudományos” voltát.

Általában elvként lehet kimondani, hogy a „nemzeti” szakkönyvtárak kötelessége a dokumentált forrásanyagot valamilyen formában az érdeklődő rendelkezésére bocsátani.

Az állományapaszta minden egyes könyvtárban, de a szakkönyvtárakban különösen az állománygyarapítással egyenértékű és azzal párhuzamos feladat. A „nemzeti” szakkönyvtárak állományapaszta különös gondosságot és gyorsaságot igényel, mivel befolyásolja az újonnan beözönlő hatalmas anyag megfelelő elhelyezését. Ugyanakkor a nem humanisztikus szakkönyvtárakban általában igen csekély az értéke már a 20—25 esztendő dokumentumnak is, csak feleslegesen duzzasztja az állományt és nehezíti az eligazodást. Véleményünk szerint kevésbé kell figyelemmel lenni arra a sokat hangoztatott ellenvetésre, hogy a „nemzeti” szakkönyvtárak a szaktudomány történeti kutatói számára is alapvető gyűjtőhelyek, hiszen a tudománytörténet művelőinek többsége csak nemzeti tudománytörténet iránt érdeklődik s az ő számukra elegendő anyagot tartalmaz az általános nemzeti könyvtár, a külföldi anyagot pedig könyvtárközi kölcsönzés útján meg lehet szerezni a külföldi általános nemzeti könyvtáraktól. Némileg más a helyzet a humanisztikus tematikájú nemzeti szakkönyvtárak esetében (nálunk ilyen csak az OPK), ahol a történeti studiumoknak nagyobb a szerepe s az állomány apaszta szűkebb rostával és időben nagyobb engedménnyel lehet elvégezni.

Állományfeltárás, tájékoztatás, olvasószolgálat

A „nemzeti” szakkönyvtárak állományfeltárással, tájékoztatással és olvasószolgálattal kapcsolatos feladatait együttesen kell tárgyalnunk. Úgy gondoljuk, az összevonás szükségességét kellően indokolja a felsorolt munkaterületek szerves összekapcsolódása a szakkönyvtárakban.

A továbbiakban vizsgáljuk meg a szolgálat alapvető tevékenységeit egyenként.

1. Katalógus, bibliográfia és dokumentáció.

A szaktudomány legfrissebb anyagának a katalógusokban, bibliográfiákban való feldolgozása és dokumentálása elsőrendű feladata a szakkönyvtárnak. A feldolgozó munkával szemben támasztott követelmények a nemzeti szakkönyvtárban: gyors legyen, szelektív legyen, tehát csak a szaktudomány továbbhaladását szolgáló s a gyakorlatban hasznosítható új eredményeket dolgozza fel, ugyan-

akkor — megfelelő osztályozással, esetleg gépesítéssel — biztosítsa a gyors és pontos visszakeresést.

A „nemzeti” szakkönyvtárak bibliográfiai munkájával szemben alapvető követelmény, hogy — mivel használói a legkülönbözőbb szakképzettséggel rendelkeznek — valamennyi olvasóréteg számára készítsenek bibliográfiákat. Tehát az alsó és középfokú ajánló szakbibliográfiák készítése is a „nemzeti” szakkönyvtárak feladata. A nemcsak nyomtatott és sokszorosított anyagot feldolgozó dokumentációval szemben természetesen nem támaszthatunk ilyen követelményeket, nincs is rá szükség.

2. A feltárt anyag szétsugárzása.

A szakkönyvtárak általában, a „nemzeti” szakkönyvtárak különösen nem elégedhetnek meg az anyag mégoly tökéletes és sokrétű feltárásával, alapvető feladat a feltárt eredmények eljuttatása az őket hasznosítani tudókhoz. A feladat kettős; 1. meg kell találni azokat a szakembereket, intézményeket, amelyek a szakkönyvtár munkáját fel tudják használni, 2. az eredmények kivetítésének helyes és változatos módszereit kell alkalmazni.

A feladat első részét úgy tudja megoldani a szakkönyvtár, ha folyamatos és intenzív igénykutatást végez (az igénykutatás eredményei visszahatnak a könyvtár gyarapító és feltáró munkájára is), s ugyanakkor nagyarányúan propagálja a könyvtár szolgáltatásait.

Az eredmények kivetítésének követelménye szükségessé teszi:

- a) felvilágosító szolgálat kiépítését, amibe a technikai felvilágosítástól kezdve beleértjük a használók általános eligazítását a szakterület anyagában szóban, írásban, telefonon.
- b) a könyvtár publikációs tevékenységének kifejlesztését, ami tagolódhat: a kurrens tájékoztatást szolgáló publikációkra (referáló lap, bibliográfiai, szakirodalmi szemle stb.), fordítások publikálására.

c. A dokumentumok prezentálása.

A szakkönyvtári tájékoztatás bázisa három fő rétegből tevődik össze: a) a „nemzeti” szakkönyvtár saját állománya és publikációi; b) a magyarországi szakkönyvtárak állománya és publikációi; c) külföldi könyvtárak állománya és publikációi. Ezenkívül természetesen a tájékoztatás körébe vonható bármilyen más dokumentum (külföldi szakbibliográfiák, referáló lapok stb.). Azonban a szakkönyvtár minden esetben kötelezettséget vállal, hogy bibliográfiában, dokumentációs kiadványban stb. jelzett dokumentumokat igény esetén valamilyen formában és gyorsan szolgáltatni tudja.

A „NEMZETI” SZAKKÖNYVTÁRAK KÖNYVTÁRÜGYI FELADATAI

A „nemzeti” szakkönyvtáraknak szakkönyvtári feladataikon túl nemzeti könyvtári feladataik is vannak. Amint fentebb már szoltunk róla, a kettős feladat e könyvtárak munkájában elválaszthatatlanul összeolvad. Az alábbiakban a „nemzeti” szakkönyvtárak könyvtárügyi funkcióiról szolunk.

A nemzeti szakkönyvtárak legfontosabb könyvtárügyi feladata:

1. a szakterület bibliográfiai munkájának központi irányítása;
2. a szakterület szakkönyvtári hálózatának központi szakmai módszertani irányítása.

1. A szakterület bibliográfiai munkájának központi irányítása nemcsak a szakterület szakkönyvtáaira, hanem az általános könyvtárak, akadémiai intézmények stb. szakterületbe vágó bibliográfiáira is kiterjed.

A bibliográfiai irányítás egyik legfontosabb műszere a tudományterület terében szereplő témák nyilvántartása, általában a távlati tudományos terv ismerete. Az irányítás e műszer birtokában nem szorítkozik a különböző szakkönyvtárak és intézmények bibliográfiai terveinek összehangolására és a párhuzamosságok kiküszöbölésére, hanem odahat, hogy a tudományterület valamennyi időszaki témája megfelelő bibliográfiai támogatást kapjon. Ennek érdekében arra törekszik, hogy az adott témában leginkább érdekelt intézmények közösen szerkesszenek bibliográfiákat.

A „nemzeti” szakkönyvtárak bibliográfiai irányító munkája az önálló kiadványként megjelenő műveken és periodikákon túl, egyre inkább kiterjed a kézirat formájú, egyedi irodalomkutatásokra is.

A szakterület bibliográfiáival kapcsolatban feladata a „nemzeti” szakkönyvtáraknak az országos bibliográfiai terv elkészítéséhez adatok szolgáltatása, a szakterület bibliográfiai munkájának összehangolása az egyéb szakterületek (főleg a rokontudományok) bibliográfiai tevékenységével.

A „nemzeti” szakkönyvtárak központi bibliográfiai irányító feladataihoz tartozik a szakirodalmi tájékoztatás és bibliográfiai tevékenység elméleti és módszertani kérdéseinek gondozása is.

2. A szakterület szakkönyvtári hálózatának központi szakmai, módszertani irányítását közvetlenül a „nemzeti” szakkönyvtárak végzik el. Magyarországon jogszabályok határozzák meg, hogy egy-egy könyvtári hálózatba mely könyvtárak tartoznak, s a hálózati központoknak ezzel kapcsolatban mik a feladataik. A hálózatok száma jelentősen nagyobb, mint a „nemzeti” szakkönyvtáraké, még a szakkönyvtárak területén is, de mindegyik „nemzeti” szakkönyvtár egyúttal hálózati központ is. A rendeletek egyúttal meghatározzák a hálózati alközpontok feladatait is.

A könyvtárügy szabályozásáról szóló 1956. évi 5. sz. törvényerejű rendeletnek⁵ a hálózatokkal kapcsolatos rendelkezései kimondják:

3. §.

„(1) Az azonos feladatkörű közkönyvtárak egységes szervezete a könyvtári hálózat, amelyben a könyvtári szakirányítást az erre kijelölt központi könyvtár végzi.

(2) A könyvtári hálózat központi könyvtárának feladata a hálózathoz tartozó könyvtárak könyvállományának központi nyilvántartása, az érdekelt miniszterekkel (országos hatáskörű szervek vezetőivel) egyetértésben az állomány tervszerű gyarapításának egyenletes és széleskörű felhasználásának biztosítása, a szakmai érdekek hathatós képviselése.”

A törvényerejű rendelet végrehajtási utasításának a „Könyvtári hálózatról” szóló fejezete részleteiben is meghatározza a hálózati központok feladatait.

... „11. A könyvtári hálózat munkáját könyvtári szakszempontról a hálózat központi könyvtára (a továbbiakban hálózati központ) irányítja. Ennek keretében:

a) könyvtári szakszempontról összehangolja a hálózathoz tartozó könyvtárak fejlesztési terveit, állománygyarapítását, továbbá külföldi könyv- és folyóiratbeszerzési terveit, s ez utóbbiakat — a többi hálózat beszerzési terveivel való egyeztetés végett — a művelődésügyi miniszternek megküldi;

b) megszervezi a hálózaton belül és más hálózatokkal a könyvtárközi kölcsönzést;

c) a hálózat állományáról — a közművelődési és iskolai hálózatok állományának kivételével — központi betűrendes és a szükséghez képest központi szakkatalógust vezet;
 d) megszervezi a hálózathoz tartozó könyvtárak állománynyilvántartását;
 e) összegyűjti a hálózaton belül a könyvtári munka tapasztalatait;
 f) gondoskodik a könyvtári hálózat dolgozóinak szakképzéséről és továbbképzéséről.
 A hálózati központ kizárólag szakmai jellegű tevékenysége nem érinti a hálózathoz tartozó könyvtárak főfelügyeleti szerveinek jogkörét és a könyvtárak működése tekintetében fennálló felelősségét.

Azokat a hálózatokat, melyeknek könyvtárai különböző miniszterek (országos hatáskörű szervek vezetőinek) felügyelete alatt működnek, szaktárcánként megszervezendő hálózati alközpontok útján kell irányítani.”

A végrehajtási utasítás igen körültekintően és helyesen határozza meg a központi könyvtárak feladatait a hálózat irányában. Azonban látnunk kell, hogy a funkciók betöltésére csak azok az önálló, országos jellegű könyvtárak képesek, amelyek elegendő függetlenséggel rendelkeznek, s másirányú feladat és kötelezettsége nem terheli őket.

A végrehajtási utasítás feladatmeghatározását a „nemzeti” szakkönyvtárakkal kapcsolatban kiegészíthetjük azzal, hogy a hálózati központok a magyar könyvtárügy előtt felelősek szakterületük könyvtári és tájékoztatási igényeinek fedezéséért s a saját és más szakterületek könyvtárai együttműködésének megszervezéséért.

ORSZÁGOS JELLEGŰ NEM ÖNÁLLÓ SZAKKÖNYVTÁRAK (SZAKTUDOMÁNYI) ALAPKÖNYVTÁRAK

Amint fentebb már említettük, a könyvtáraknak is ugyanolyan funkciókat kellene ellátniuk, mint a „nemzeti” szakkönyvtáraknak, tehát a szakterület dokumentumait átfogóan kellene gyűjteniük, ezeket feltárni és az érdeklődők számára hozzáférhetővé tenni, a szakirodalmi tájékoztatást országosan irányítani s a szakterület kisebb könyvtárait támogatni. (Bővebb kifejtését ld. a nemzeti szakkönyvtáraknál.) Jelenleg erre nem mindegyik alapkönyvtárunk képes. Ennek alapvető okai: korlátozott önállóságuk, s másirányú kötelezettségeik elsődlegessége.

A nem önálló intézményként működő alapkönyvtáraink — sorolja bár őket a könyvtári törvény végrehajtási utasítása az „országos jellegű tudományos szakkönyvtárak” vagy a „tudományági szakkönyvtárak” kategóriába — alapkönyvtári funkciók ellátására csak mellékesen tudnak vállalkozni. Például az általános gyűjtőkörű Budapesti Egyetemi Könyvtár a filozófiai tudományok, a középkori és újkori történettudományok és a földrajztudományok, valamint a germanisztika; szlavisztika, anglisztika országos alapkönyvtára. Az állam- és jogtudományi, bölcsészettudományi és természettudományi karral rendelkező egyetem könyvtárától elsődlegesen az egyetem bármelyik karán folyó oktató-nevelő-kutató munka egyforma intenzitású támogatását követelik meg. Így teljesen érthető, hogy a könyvtár több szakba vágó országos alapkönyvtári funkciói közül legfeljebb az egyes szakterületek anyagának begyűjtését, katalógusokban való feltárását és olvastatását tudja elvégezni. Valamennyi országos alapkönyvtári funkcióval megbízott általános könyvtár esetében is ez a helyzet. Ezekben a nem homogén gyűjtőkörű könyvtárakban az országos alapkönyvtári funkciók ellátása sem a tervekben, sem az évi munka során nem nyer különösebb kieme-

lést, s ez a jelenben nem is várható tőlük, mert alapvető feladataik (egyetemi, akadémiai stb. könyvtári) elvégzését gátolnák.

A homogén gyűjtőkörű könyvtárak — talán az egy Országgyűlési Könyvtár kivételével — sem tudnak jóval többet tenni országos alapkönyvtári funkciójuk betöltése érdekében. Ezeknek a szakfőiskolai, szakegyetemi és szakintézményi könyvtáraknak is csak másodlagos az alapkönyvtári funkció, az első a szakfőiskola és szakintézmény céljainak szolgálata. A két funkció: az intézmény szolgálata és az alapkönyvtári feladatok bizonyos mértékig fedik egymást, koncentrikus körökként képzelhetők el, a szűkebb kör az intézmény szolgálata (s ezt elvégzik ezek a könyvtárak), a bővebb az alapkönyvtári funkció (erre csak nagyon korlátozottan képesek).

Mindezek azt jelentik, hogy hazánkban számos szakterületnek nincs olyan könyvtára, amely az adott szakterület országos alapkönyvtári funkcióit el tudná látni. Pedig e funkciók maradéktalan ellátása nélkül megoldatlan számos tudományág magasszintű tájékoztatása, s a magyar könyvtárügy egységes rendszere hiányos marad.

Véleményünk szerint a közeljövő egyik legfontosabb feladata az országos alapkönyvtárak olyan megerősítése, hogy valóban be tudják tölteni nemzeti szakkönyvtári funkcióikat.

A kijelölt könyvtárak megerősítésének természetesen nem járható útja az érdekelt könyvtárak „önállósítása” (ez nem lehetséges és szükségtelen is), mint ahogy új „önálló” „nemzeti” könyvtárak kreálása is helytelen lenne. A helyes megoldás — úgy gondoljuk — az lenne, ha az országos szakkönyvtári funkcióval megbízott könyvtárakban megteremtenék a funkció ellátásának anyagi és személyi feltételeit. A könyvtár fenntartó intézményeit semmiféle károsodás sem érné, csak nyernének vele, hiszen az oktató és tudományos munkához megbízhatóbb dokumentum-bázist, szélesebb körű és mélyebb tájékoztatást kapnának. Ugyanakkor az ország tudományos és gazdasági tevékenysége minden szakterületen kellő támogatást kapna. Nem hinnénk, hogy szocialista viszonyok között valamely intézményi könyvtár funkcióinak az országos érdeknek megfelelő kiterjesztése, az intézmény helytelenül felfogott „tulajdonjogi” fenntartásai miatt jutna kátyuba.

HELYI JELLEGŰ SZAKKÖNYVTÁRAK FUNKCIÓI

1. *Felsőoktatási és kutatóintézeti szakkönyvtárak funkciói*

A felsőoktatási intézmények (ide tartoznak az általános gyűjtőkörű nagykönyvtárak külön szakgyűjteményei is) és kutatóintézetek szakkönyvtárai, amennyiben nincs országos alapkönyvtári funkciójuk, valójában a helyi jellegű szakkönyvtárakhoz tartoznának, azonban állományuk mennyisége, apparátusuk fejlettsége s gyakran hálózati központi vagy alközponti feladataik indokoltta teszik kiemelésüket s külön való tárgyalásukat.

Es szakkönyvtárak szűkebb gyűjtőköre lehetővé teszi a szakba vágó dokumentumoknak nagyobb mélységben történő beszerzését, mint a szélesebb gyűjtőkörű „nemzeti” szakkönyvtárakban. A nagyobb mélységben gyűjtött dokumentumokat a főiskolai és kutatóintézeti szakkönyvtár — már az oktatói kar és a kutatók kíváncsainak megfelelően is — részletesen dokumentálja. Szocialista viszo-

nyok között természetes dolog, hogy e könyvtárak mind dokumentumaikat, mind tájékoztatásukat a szakterület más intézményben dolgozó munkásai számára is közkinccsé teszik. Erre kötelezi e könyvtárosokat a kölcsönösség elve is, a „nemzeti” szakkönyvtártól kapott szolgáltatásokat nemcsak elfogadják, hanem azokat saját szolgáltatásaik visszaáramoltatásával bizonyos fókig meg is szolgálják. A központi és helyi szolgáltatásoknak ez az állandó körforgása tudja csak biztosítani az ország szakembereinek legteljesebb, mindenütt igénybevehető és magasfokú segítségét.

A szakfőiskolai és kutatóintézeti könyvtáraknak — amennyiben vidéken működnek — sajátos területi funkcióik is vannak. Állományukat és szolgáltatásaikat — a szűk intézményi érdekeket félretéve — a legmegfelelőbb formában rendelkezésre bocsátják a területen dolgozó szakembereknek, a helyi, kisebb állományú és intenzívebb szolgáltatásokra nem képes szakkönyvtáraknak és általános gyűjtőkörű (közművelődési) könyvtáraknak is.

A hálózati központi vagy alközponti feladatokkal megbízott felsőoktatási és kutatóintézeti szakkönyvtáraknak a fentiekén kívül el kell látniuk a hálózat vagy alhálózat könyvtárainak szakmai-módszertani irányítását, s általában a már fentebb meghatározott hálózati központi, alközponti teendőket is.

(A főiskolai és kutatóintézeti szakkönyvtárak felsorolt funkciói ezeknek a könyvtáraknak csak „külön” feladatait tartalmazzzák, azokról az általános, alapvető funkciókról, amelyek az egyéb helyi jellegű szakkönyvtárakkal közösek, ezután összefoglalóan szólunk.)

2. Egyéb helyi jellegű (vállalati, intézményi, hivatali) szakkönyvtárak

Az oktatással (felsőfokú és középfokú), tudományos kutatással, iparral, mezőgazdasággal, közigazgatással, művészeti feladatokkal stb. összeszőződve igen nagyszámú szakkönyvtár működik. Összefoglalóan helyi jellegű szakkönyvtáraknak nevezhetjük őket, mivel elsődleges feladatuk a fenntartó szerv munkájának segítése könyvtári eszközökkel. Jelentőségük évről-évre nagyobb s hatásuk az élet minden területére kiterjed. Közülük a nem humanisztikus tematikájú, általában a termeléssel szoros kapcsolatban levő (ipari, mezőgazdasági) szakkönyvtárak a legszervezettebbek, a legnagyobb tájékoztató apparátussal rendelkezők.

A helyi jellegű szakkönyvtárak funkcióinak megállapítása igen bonyolult feladat, s mindenekelőtt feltételezi a helyi jellegű szakkönyvtár fogalmának pontos és egységes meghatározását. A fogalom alapvető kritériumainak meghatározása lényegében tartalmazza a szakkönyvtár funkcióit is.

A szakkönyvtár a szakterület begyűjtött, használatra szánt, tájékoztatásra kész és e célokra alkalmassá tett gyűjteményének, a szakmailag és könyvtár-szakilag felkészült könyvtárosnak és a használóknak kölcsönösen összefüggő együttese, amely működését célszerű felszereléssel s megfelelő helyiségekben (épületben) fejti ki.

Az általános meghatározás összetevőit egyenként elemezve meg kell vizsgítanunk, hogy melyek azok a minimális követelmények és feladatok, amelyeknek meg kell felelnie, ill. amelyeket el kell végeznie a legkisebb szakkönyvtárnak is, azaz meg kell határozni azokat a minimális normákat, amelyek alatt nem beszélhetünk szakkönyvtárról.

1. *A gyűjtemény*

A szakkönyvtár gyűjteménye természetesen nemcsak a könyvekre terjed ki, hanem minden olyan szakba vágó dokumentumra, amelyben gyűjtőkörébe tartozó ismeretek (információk) találhatók.

A helyes állománygyarapító munka előfeltétele az intézmény tevékenységi körébe vágó dokumentumok lehető legteljesebb ismerete, a legkülönbözőbb tájékoztató források alapján. A válogatás a teljes dokumentumanyagon belül az intézmény termelési, kutatási, tudományos terveinek (éves és távlati) ismeretében és annak megfelelően történik.

2. *Tájékoztatásra kész gyűjtemény*

Az, hogy a gyűjtemény tartalmilag és számszerűen megfelel a minimális normáknak, még mindig nem jelent szakkönyvtárat, a gyűjteménynek tájékoztatásra késznek kell lennie.

Ennek érdekében a könyvtárba kurrensen érkező dokumentumokat, naprakészen s a potenciális használók sokrétű tájékoztatása által megkövetelt részletességgel szelektíve és értékelően fel kell dolgozni, a hasznosítható ismereteket és eredményeket alkalmas formában ki kell szűrni olyan módon, hogy biztosítva legyen a gyors és pontos visszakeresés.

3. *Az ismeretek szétsugárzása*

A gyűjteményből és a gyűjteményen kívüli forrásokból feltárt és kiszűrt eredményeket a szakkönyvtárnak szét kell sugároznia. Az ismeretek szétsugárzása (tájékoztatás) kétirányú: *a)* a fenntartó intézmény munkáját érintő, még nem ismert új ismeretek és eredmények közvetítése az illetékesekhez; *b)* az intézményben elért eredmények közvetítése az intézményen belül, s szocialista viszonyok között azokhoz a külső intézményekhez, amelyek ezeket az eredményeket fel tudják használni.

A tervszerű és helyes tájékoztatás előfeltétele a szakkönyvtár szolgáltatásainak pontos meghatározása, s ezek következetes kifejtése. A szolgáltatások formájának és tartalmának meghatározása egyik oldalról a potenciális olvasók igényeiből, másik oldalról a szakterület és a szakgyűjtemény lehetőségeiből indul ki.

Alapvető követelmények a tájékoztatással (ismeretek szétsugárzása) szemben, hogy aktív legyen, s terjesztése szakszerű és gyors.

A könyvtár kötelezettséget vállal, hogy a tájékoztató munkája során jelzett dokumentumokat valamilyen formában prezentálni tudja.

4. *Szakmailag és könyvtárszakilag felkészült könyvtáros*

A fenti feladatok elvégzésének alapvető feltétele, a szakkönyvtár egyik legfontosabb kritériuma a szakmailag és könyvtárszakilag felkészült önálló könyvtáros(ok) megléte. A személyzet felkészültségét és számát a szakkönyvtár szolgáltatásainak köréhez és mélységéhez mérten kell meghatározni. Alapvető követelmény legalább egy önálló könyvtáros, aki a fenntartó intézmény felső szakmai kádereivel azonos szakképzettséggel rendelkezik s velük azonos besorolást nyer.

5. *Önálló helyiség, célszerű felszerelés*

A szakkönyvtár helyiségeivel szemben alapvető követelmény, hogy önálló legyen, s semmiféle más célra (televízió-szoba, műszaki klub stb.) ne lehessen

felhasználni. A szakkönyvtár jó működéséhez elengedhetetlenül szükséges a megfelelő felszerelés.

6. Használók

Szakkönyvtárról lévén szó, a fenntartó intézmény nagyságának, a könyvtárat használók számának és a forgalomnak nincs döntő jelentősége a kritériumok között. (Ellentétben a közművelődési könyvtárakkal, ahol az olvasók száma, a forgalom nagysága döntően meghatározza az adott könyvtárat.) Elképzelhető olyan kutatóintézet, amelynek tudományos személyzete nem haladja meg a 10—15 főt, mégis szakkönyvtárra van szüksége, s a többi kritériumnak megfelelő szakkönyvtárat tart fenn.

(A szakkönyvtár kritériumáinak felsorolásakor nem tettünk különbséget humanisztikus és nem humanisztikus tematikájú szakkönyvtárak között. A meghatározásnál elsősorban a nem humanisztikus könyvtárakra voltunk tekintettel, a humanisztikus könyvtárak kritériumai alapvetően ugyanezek, bár néhány ponton a tematikának módosító szerepe van. Így pl. a humanisztikus szakkönyvtárban kevésbé fontos a művek megjelenési ideje, ugyanakkor nagyobb a szerepe az olvastatásnak.)

Jegyzetek

1. Itt és az alábbiakban csak a könyvtárak tájékoztató (dokumentációs) tevékenységével foglalkozunk, a könyvtárártól független dokumentáció kérdését nem érintjük.
2. A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1956. évi 5. sz. törvényerejű rendelete a könyvtárügy szabályozásáról. = *Magy. Közl.* 1956. márc. 9. 101. l.
3. A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának 1018/1956/III. 9. sz. határozata a könyvtárügyről szóló 1956. évi 5. sz. törvényerejű rendelet végrehajtásáról. = *Magy. Közl.* 1956. márc. 9. 102. l.
4. A Művelődésügyi Miniszter 164/1958./M. K. 15./M. M. sz. utasítása az általános tudományos és tudományos szakkönyvtárakról. = *A könyvtári szolgálat jogi szabályozása*. Bp. O. K. T. 1958, 93—96. l.
5. *Magy. Közl.* 1956. március 1. 101. l.

Irodalomjegyzék

Balázs Sándor—Szabolcska Ferenc: *Műszaki könyvtárak bibliográfiája és Dokumentáció a Szovjetunióban*. 1—2. Bp. 1962. 2 db.

([Az] Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ módszertani kiadványsorozata 1962. 1., 1962. 2.)

Balázs Sándor: A műszaki könyvtárak szabályzata. = *Műszaki Könyvtárosok Tájékoztatója*. 1957. 1—2. sz. 49—63. l.

Balbis, Bruno: A szakkönyvtárak és a tájékoztató szolgálat Olaszországban. 2. rész: Az új szakkönyvtári bizottság; a bizottság ismertetése, szükségessége, célja és célkitűzései, szervezete, tagjai, működése, szabályzata. (Le biblioteche speciali e i servizi informazioni in Italia. La nuova commissione: definizione e necessità. Finalità, scopi, struttura, componenti, funzionamento, regolamento.) = *Note di Bibliografia e di Documentazione Scientifica*. 1959. 24—33. l.
KMK ford. 2447.

Bálek: A tudományos-műszaki dokumentáció történetéhez és fejlődéséhez — különösen Csehszlovákiában. = *Könyvtári Figyelő*. 1958. 7. sz. 47—54. l.

Bercic, Branko: Nekaj misli o specialnih znanstvenih in strokovnih kujiznicah. = *Knjiznica*. 3. letnik. 1959. 1—4. no. 12—18. l.

KMK ford. 2186.: Néhány gondolat a tudományos és szakkönyvtárakról.

- Boday Pál: *Jelentés a KMK tájékoztatási munkájának alapelveiről és munkatervi célkitűzéseiről*. 6 l. Kézirat.
- Csúry István: A szocialista egyetemi könyvtár feladatai. = *Felsőokt. Szemle*. 1961. 10. sz. 601—605. l.
- Czillinger József: *A vállalati irodalom szolgáltatásának megszervezése*. Bp. 1961. 55. 2. l.
(Az Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ módszertani kiadványsorozata 1961. 4.)
- Dinnyés János: *A mezőgazdaságtudományi szakkönyvtárak állománygyarapítási kérdései*. — Tordayné Péter Erzsébet: *Mezőgazdasági kutatóintézetek könyvtárak*. Bp. 1960, Orsz. Mezőgazd. Könyvtár és Dok. Közp. 52, 4, 61 l.
- Egyetemi Könyvtári Konferencia. *Szeged, 1959. december 10—12. Sajtó alá rend.: Bereczky László*. Bp. 1960. Könyvtártudományi és Módszertani Központ. 260 l.
- Filon, A. P. L.: *Az Egyesült Királyság könyvtárainak szervezése*. (The organization of libraries in the United Kingdom.) = *Aslib Proceedings*. 12. vol. 1960. 1. no. 7—19. l.
KMK ford. 2460.
- Foskett, D. J.: *Tájékoztató munka a könyvtárakban*. (Information service in libraries.) Bp. 1962, OSZK. KMK. IV, 105 l.
- Gallai Ervin: *A tudományos szakkönyvtár a mezőgazdaság szolgálatában*. Bp. 1959, Orsz. Mezőgazd. Könyvtár és Dok. Központ. [6], 92 l.
- Grigor'ev, Ju. V.: *A Szovjetunió tudományos könyvtárainak szakosított olvasószolgálat*. = *Könyvtári Figyelő*. 1959. 10. sz. [1]—5. l.
- Györe Pál: *Könyvtár, szakkönyvtár, dokumentáció*. = *Műszaki Könyvtárosok Tájékoztatója*. 1960. 1. sz. 19—27. l.
- Györe Pál: *A kutatási jelentés*. Bp. 1962. XVII, 91, VI l.
([Az] Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ módszertani kiadványsorozata 1962. 3.)
- Kleberg, T.: *Svéd tervezet a gyűjtőkörök megosztására és a skandináv távlat*. = *Könyvtári Figyelő*. 1958. 10. sz. 21—30. l.
- Koblitz, Josef: *Dokumentáció és tájékoztatás. Terminológiai elemzés*. = *Könyvtári Figyelő*. 1959. 7. sz. 25—37. l.
- Koblitz, Josef: *A tájékoztatás és a dokumentáció fogalmi vonatkozása*. (Das begriffliche Verhältnis der Information zur Dokumentation.) = *Dokumentation*. 1960. 1. H. 2—12. l.
KMK ford. 2445.
- Kovács Máté: *A magyar könyv- és könyvtárkultúra a szocializmus kezdeti időszakában*. 1—3. közlemény. = *Magyar Könyvszemle*. 1960. 3. sz.: 229—254. 1., 4. sz.: 361—381. l., 1961. 1. sz.: 1—43. l.
- A könyvtári szolgálat jogi szabályozása*. Összeáll.: Balázs Sándor, Podonyi András, Takács József. Szerk.: Takács József. Bp. 1958. Orsz. Könyvtárügyi Tanács. 303 l.
- Lech, Anna: *Instrukcja w sprawie prowadzenia fachowej biblioteki zakładowej*. Warszawa, 1957. Poustwowe Wydawnictwa Techniczne. 21. l. Útmutató üzemi szakkönyvtár vezetéséhez.
KMK ford. 2284.
- Műszaki könyvtár — műszaki fejlesztés*. Tájékoztató az üzemek vezetői, párt- és tömegszervezetei részére. Bp. [1961.]. 20 l.
([Az] Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ módszertani kiadványsorozata 1961. 1.)
- A műszaki szakkönyvtárak feladatai*. Írták: Gusz'kov, V., Spak, V. stb. = *Könyvtári Tájékoztató*. 1955. 11. sz. 6—9. l.
- Műszaki tájékoztató szolgálat a vállalatban*. Szerk. Györe Pál. Bp. 1961. [4], 89 l.
([Az] Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ módszertani kiadványsorozata 1961. 2.)
- A Német Demokratikus Köztársaság tudományos könyvtárügyének hétéves távlati terve*. 1959—1965. = *Könyvtári Figyelő*. 1960. 4—6. sz. 43—52. l.
- Polzovics Iván: *A műszaki könyvtárak és dokumentáció feladatai a 2. öt éves népgazdasági tervben*. = *Műszaki Könyvtárosok Tájékoztatója*. 1961. 1. sz. 1—14. l.
- A prágai Állami Műszaki Könyvtár alapszabályai*. (Statut Státní technické knihovny v Praze.) = *Technická knihovna*. 1960, 5. no. 98—99. l.
KMK ford. 2432.
- Redenbacher, F.: *A tudományos könyvtárak. Feladataik, sajátosságuk és helyük a könyvtárügy egészében*. = *Könyvtári Figyelő*. 1958. 7. sz. 1—12. l.

- Royer, George L.: Management's expectations from the services of a special library. = *Spec. Libr.* 51. vol. 1960. 4. no. 191—192. 1.
- KMK ford. 2192.: Mit vár a vállalatvezetőség a szakkönyvtártól?
- Rózsa György: Az Akadémiai Könyvtár funkciói. = *Magyar Tudomány*. 1961. 68. köt. U. F. 6. köt. 4. sz. 186—189. 1.
- Sallai István—Sebestyén Géza: *A könyvtáros kézikönyve*. Bp. 1956. Művelt Nép. 576 l. (A szakkönyvtárakra vonatkozó részek.)
- Sebestyén Géza: A hazai könyvtárak. A szakkönyvtárak. 1—2. rész. = *A Könyvtáros*. 1957. 1. sz.: 8—10. 1., 2. sz.: 98—100. 1.
- Sebestyén Géza: *A könyvtári kutatások mai problematikája a külföldi szakirodalom tükrében*. Bp. 1962. Orsz. Könyvtárügyi Tanács. 163 l.
- Shera, Jesse H.—Kent, A.—Perry, J. W.: *Documentation in action*. New York, 1956, Reinhold. 471 l.
- Siniarska-Czaplicka, Jadwiga: Biblioteka branzowa. Powstanie, podstawny prawne i zadania bibliotek branzowich. = *Bibliotekarz*. 1960. 3. sz. 72—79. 1.
- Iparági szakkönyvtár. Az iparági szakkönyvtárak keletkezése, jogi alapja és feladatai.
- Stevenson, Chris G.: Normák a szakkönyvtárban — szükséglet és alkalom. (Standards for special libraries — the need and the opportunity.) = *Special Libraries*. 50. vol. 1959. 8. no. 388—391. 1.
- KMK ford. 2323.
- Szabolcska Ferenc: A magyar műszaki könyvtárak munkája és jövő feladatai. = *Az Országos Műszaki Könyvtár Évkönyve*. 1959. Bp. 1960. 51—102. 1.
- Szekeres Pál: Tizenöt év eredményei és tanulságai. = *Műszaki Könyvtárosok Tájékoztatója*. 1960. 2. sz. 1—6. 1.
- Tipovűe polozsenija ob organah naucsnotehniczeszkov informacii i propagandü. Moszkva, 1959. 24 l.
- A műszaki tájékoztatás és propaganda szerveinek típus-szabályzatai.
- KMK ford. 2358.
- A tudományos dokumentáció és terminológia az Unesco 1961—1962. évi programjában. (Scientific documentation and terminology in the 1961—1962. programme of Unesco. = *Monthly Bulletin on Scientific Documentation and Terminology*.) 1960. 11/12. no. 3—6. 1.
- KMK ford. 2457.
- Walton, Clarence C.: The librarian in a changing world. = *Special Libraries*, 1956. 8. sz. 351—356. 1.
- Waters, Edward N.: Training for special librarianship. = *Special Libraries*, 1956. 9. sz. 393—399. 1.

Специальные библиотеки в Венгрии и их функции

Л. БЕРЕЦКИ

Наиболее характерная особенность специальной библиотеки заключается в том, что среди документов, относящихся к числу накапливаемых библиотекой материалов, специальная библиотека собирает документы только лишь по одной определенной специальной отрасли знания и по ее вспомогательным наукам. Не входят в круг интересов специальной библиотеки материалы, относящиеся к другим отраслям знания.

Задачи и функции специальной библиотеки направлены на то, чтобы сделать возможным пользоваться научным материалом и распространять опыты, связанные с данной отраслью знания.

Для определения типов специальных библиотек необходимо принимать во внимание многочисленные факторы, среди которых наиболее значительными являются следующие: *по содержанию* (к какой области науки, к какой отрасли знания относится книжный фонд) и *по характеру* (кого обслуживает библиотека), которые определяют в то же время *величину знания* библиотек, а также и их *степень публичности*.

Принимая во внимание фактор *по содержанию* — хотя разграничение является весьма трудным — можем различать:

- а) *гуманитарные* специальные (отраслевые) библиотеки (философские, исторические, филологические библиотеки, библиотеки художеств и по музыке);
- б) *не гуманитарные* — специальные — (отраслевые) библиотеки, библиотеки естественных наук, библиотеки по сельскому хозяйству, библиотеки по юридическим наукам и политической экономии.

Классифицируя специальные (отраслевые) библиотеки в Венгрии по их *характеру* (то есть кого библиотека обслуживает), можем различать: *самостоятельные специальные библиотеки общегосударственного характера* («национальные»), *специальные библиотеки общегосударственного характера, несамостоятельные, специальные библиотеки по высшему образованию, специальные библиотеки исследовательских институтов и специальные библиотеки местного характера* (местные библиотеки) — (заводские специальные библиотеки, специальные библиотеки предприятий и учреждений).

Самостоятельные «национальные» специальные библиотеки общегосударственного характера мы обычно можем находить в числе не гуманитарных библиотек. (Исключением в Венгрии является Государственная Педагогическая Библиотека). Их характерная особенность заключается в том, что по своей структуре они являются самостоятельными учреждениями и ни к университету, ни к другим учреждениям они не принадлежат. Их задачи и функции заключаются во всеобщем сборе и накоплении документов в данной более обширной отрасли знания, в обеспечении доступности этих документов для любого интересующегося ими человека, а также и в методическом руководстве более мелкими библиотеками в данной отрасли знания. (По статистике ЮНЕСКО специальные библиотеки подобного типа и с подобными функциями и задачами отведены к числу «национальных библиотек»). В Венгрии существуют следующие самостоятельные «национальные» специальные библиотеки общегосударственного характера: Государственная Техническая Библиотека, Государственная Библиотека по сельскому хозяйству, Государственная Педагогическая Библиотека и Государственная Медицинская Научная Библиотека.

Часть *несамостоятельных специальных библиотек общегосударственного характера* (несмотря на их гуманитарный или не гуманитарный характер) являются общими научными библиотеками, располагающими со специальной (особой) областью по накоплению материала; в их числе имеются также и библиотеки по высшему образованию, библиотеки музеев и даже библиотеки учреждений. Их характерная особенность заключается в том, что они являются фундаментальными государственными библиотеками в одной отрасли знания и науки, и их функции состоят в систематическом, регулярном и содержательном приобретении и накоплении новейших документов в данной отрасли знания, в данной области науки. Далее, их функции и задачи заключаются ещё также и в полной и основательной обработке накопленного материала, и либо непосредственно (пользование книгами в читальном зале и выдача книг на дом), либо в случае отсутствия возможности осуществить это — косвенно (межбиблиотечный абонемент) предоставить накопленные материалы к услугам интересующихся ими лиц и производить информацию по специальной литера-

туре совместно с другими библиотеками в данной отрасли знания, в данной области науки. В настоящее время у нас не все ещё фундаментальные библиотеки в состоянии справиться с этими задачами. Характерной особенностью государственных фундаментальных библиотек является то, что у них функции государственной фундаментальной библиотеки являются второстепенной задачей, выполняемой ими лишь ради учёта единства и целостности библиотечного дела страны, но не вытекающей (хотя они обычно совпадают) ни из задач библиотек по высшему образованию, ни из задач библиотек исследовательских институтов и ни из задач библиотек музеев. Ниже приведем несколько примеров, характеризующих наши специальные (отраслевые) не самостоятельные библиотеки общегосударственного характера:

Библиотека Будапештского Университета является специальной библиотекой по англистике, германистике и славянистике;

Библиотека Ветеринарного Института является специальной библиотекой по ветеринарным наукам;

Библиотека Института по Истории Партии является специальной библиотекой по рабочему движению.

Наиболее характерная особенность *специальных библиотек по высшему образованию* заключается в том, что их основная задача в первую очередь состоит в оказании помощи в процессе учебной и исследовательской работы, проводимой в отраслевых институтах и университетах. Кроме своей основной задачи часть этих специальных библиотек в состоянии выполнять также и функции и задачи специальных библиотек общегосударственного характера (см. выше).

Характерной особенностью библиотек *местного характера* (местных библиотек, как, например, библиотеки фабрик, предприятий и учреждений, является то, что они не располагают самостоятельными штатами, их финансирование производится отдельными учреждениями. Их основные задачи заключаются в удовлетворении потребности фабрики предприятия или учреждения в специальной литературе, частично своим материалом, а с другой стороны — посредством межбиблиотечного абонементов. Их задачи заключаются ещё также и в информировании работников учреждения, финансирующего библиотеку путем передачи местной, а также и общегосударственной документации. В государственном библиотечном деле Венгрии отмечаются несколько подобных библиотек, располагающих функциями государственных *фундаментальных библиотек* (так, например, Библиотека Национального Банка Венгрии является общегосударственной специальной библиотекой по финансовым наукам.).

A könyvtári kölcsönzés kötelme

SZÁSZ GÉZA

I.

A szocialista társadalomban az olvasás a dolgozók mindennapi szükséglete, mert a lakosság kulturális igénye állandóan növekszik. Egyre nagyobb tömegek látogatják a különböző típusú könyvtárakat és mind fokozottabban igénylik ezek kölcsönzőszolgálatát, mert a fejlődő élet üteme, az ipar, a kereskedelem, a mezőgazdaság modernizálódása, állandó fejlődése nem nélkülözheti a könyvet, mely nem más, mint a tudomány és műveltség terjesztésének egyik eszköze.

Alkotmányunk kimondja a dolgozóknak a művelődéshez való jogát, melyet a népművelés kiterjesztésével és általánossá tételével valósít meg a Magyar Népköztársaság. Ennek a kiterjesztett és általánosított népművelésnek egyik leglényegesebb eszköze a könyvtárak széles hálózata. Az általános tudományos és a tudományos szakkönyvtárak, valamint a közművelődési könyvtárak kölcsönzési és olvasószolgálatukkal biztosítják a dolgozók, a lakosság és a tudományos kutatók számára művelődésükhöz és kutatásaikhoz nélkülözhetetlenül szükséges könyvtár- és könyvhasználatot.

A szocialista társadalomban a könyvtárakat kölcsönzési szabályzataiknak megfelelően használhatják az olvasók. Nem jelenti a könyvtárhasználat korlátozását az, hogy nem mindenki kereshet fel minden korlátozás nélkül bármely könyvtárat, és hogy a könyvtárak csak szabályzatuk keretei között elégíthetik ki olvasóik könyvigényeit, hanem ezek a szabályok biztosítják a könyvtárak könyvtárlományának megfelelő forgalmazását.

A könyvtár és az olvasó között a kölcsönzéseken keresztül jogviszony, kötelmi kapcsolat létesül. A kötelelem egy olyan meghatározott szerződéses jogviszony, amelyben a szerződő felek egymásiránt jogosítva és kötelezve vannak. Kérdéses itt azonban az, hogy a könyvtári kölcsönzés a kötelelmek végtelen sorában melyikhez kapcsolódik.

A könyvtári kölcsönzés nem tekinthető egyszerűen kölcsönzésnek, mert a kölcsönzés mint szerződés csak pénz-elszámolási jogviszony. Ez pedig bankszerű tevékenység. Tehát a könyvtári kölcsönzés ide nem sorolható.

Azon jellegzetességek alapján, hogy a könyvtártól kölcsönzött dokumentum egyedileg meghatározott, jogilag nem helyettesíthető dolog, egy időben kialakult az a nézet, hogy a könyvtári kölcsönzés nem más mint bérleti szerződés. A bérleti szerződés leglényegesebb eleme, hogy a bérlő a bérelt tárgyért szerződésben meghatározott bért fizet. Ez meg is állta a helyét akkor, amikor a magán-kölcsönkönyvtárak bizonyos meghatározott díj fizetése ellenében adtak kölcsön könyveket. Mivel pedig a bérleti szerződésnek a legsajátosabb ismertetőjegye a bér fizetése, a könyvtáraink kölcsönzési ügyleteiből pedig ez hiányzik,

e bból csak az következhetik, hogy a könyvtár és az olvasó közötti jogviszony semmikép sem tekinthető bérletnek. Több utasítás kimondja ugyan, hogy kölcsönzési díjat kell fizetni, azonban ez olyan csekély összeg, hogy bérleti díjnak nem könyvelhető el, hanem csupán beiratkozási díjnak.

Csak a diafilmek kölcsönzése tekintetében áll fenn mégis a bérleti jogviszony a könyvtár és az olvasó között. Ez teljesen kimeríti a bérlet ismérveit, mert az ismeretterjesztő diafilmekért egységenként (dobozonként) 50 fillér, a mesediafilmekért 1.— forint kölcsönzési díjat kell fizetni egy hétre. Tehát itt megvan a bérletnek a legjellegzetesebb eleme, a kikötött bérleti díj. Ez azonban nem vonja maga után, hogy a könyvtárak kölcsönzéseit általában bérletnek fogjuk fel.

A könyvtári kölcsönzésnek mint szerződésnek hovatarozását végeredményben és autentikusan maga a Polgári Törvénykönyv dönti el. „Nem ritka a haszonkölcsön valamely szocialista szervezet és az állampolgárok között. Ilyen pl. az ingyenes kölcsönkönyvtárak kapcsolata az állampolgárokkal.”¹ A haszonkölcsön elhasználatatlan dolog meghatározott időre történő használatának átengedése. Az elhasználatatlanság a haszonkölcsönnek nem lényeges eleme, mert elképzelhető olyan dolognak is a haszonkölcsönbeadása, melynek használása bizonyos fokú elhasználódással járhat. Ilyen a könyv is, melynek használata — bizonyos mértékű rongálódással jár. A leglényegesebb a haszonkölcsön tekintetében az, hogy a szerződés értelmében a kölcsönadott dolog elhasználatatlan legyen. Ezt a törvény azzal fejezi ki, hogy a dolog visszaadását, nem pedig a pótlását írja elő. A haszonkölcsön tárgya a kölcsönzés tartalma alatt nem megy át az olvasó tulajdonába, hanem a könyvtár a kölcsönzött dolognak csak a használatát engedi át az olvasónak meghatározott időre. Ennek hangsúlyozására azért van szükség, mert ez határolja el a haszonkölcsönt a kölcsönszerződéstől. Ez az elhatárolás lényeges azért is, mert a mindennapi szóhasználat a gyakorlatban nem különbözteti meg élesen a két kötelmi jogviszonyt. A haszonkölcsön másik lényeges fogalmi eleme az ingyenesség és ez határolja el a bérlettől.

Az olvasó a könyvtárba történő beiratkozása alkalmával nyilatkozatot köteles aláírni. E nyilatkozat aláírásával jön létre a szerződés az olvasó és a könyvtár között. A szerződés létrejöttéhez a feleknek a lényeges kérdésekben való megállapodása szükséges. Nem kell megállapodni azonban olyan kérdésekben, melyeket vagy jogszabály, vagy kötelező alapfeltételek rendeznek.² Ilyen alapfeltételnek fogható fel a könyvtárak kölcsönzési szabályzata, melyekkel ellenkező megállapodásnak nincs helye. Ebben az esetben az olvasó csak arról dönthet, hogy aláírja-e és ezzel magára nézve kötelezőnek ismeri-e el a könyvtár kölcsönzési szabályzatát vagy sem. A belépési nyilatkozatban mint szerződésben az olvasó arra is kötelezi magát, hogy a kölcsönvett könyvtári dolgot sértetlenül megőrzi és azt a kölcsönzési határidő elteltével visszaadja. E szabályzatok még sok tekintetben nagyon merev elvi álláspontokra épülnek, nem mindig érvényesül bennük a bizalom, mely a szocialista társadalomban egyre jobban tért hódít.

A beiratkozás és az ezzel egyidejűleg aláírt nyilatkozat könyvtáraink gyakorlata szerint az olvasót egy évre jogosítja fel a könyvtár látogatására és szolgáltatásainak igénybevételére. Ebből következik az, hogy a nyilatkozat megtételével létrejött szerződés is addig érvényes, ameddig a nyilatkozat hatályos, tehát egy évig. Ez a tény, jogilag úgy tekinthető, mint egy egyéves haszonkölcsönkeretszerződés, mely az olvasót egy éven át feljogosítja a kölcsönzésre és e keretszerződés az egyes kölcsönzésekkel lesz egyedi, konkrét haszonkölcsönszer-

zódéssé. A könyvtári kölcsönzés olyan haszonkölcsönszerződés, melynek alapján a könyvtár a könyvet vagy esetleg egyéb dokumentumokat a könyvtár kölcsönzési szabályzatában meghatározott időtartamra az olvasó rendelkezésére bocsátja, melyet az olvasó a kölcsönzés lejáratának időpontjában köteles visszaadni.

Az olvasó a beiratkozás alkalmával megfelelő okmányokkal köteles igazolni magát. Ezen iratok alapján állapítja meg a könyvtáros mindazokat az adatokat, melyek eldöntik az olvasónak az illető könyvtárra vonatkozó használati jogosultságát és az esetleges jogi követelésekhez a szükséges adatokat szolgáltatják (név, foglalkozás, lakás, munkaadó).

Az általános gyűjtőkörű országos könyvtárak mellett a közművelődési tanácsai könyvtárak is általános gyűjtőkörűek. E könyvtárak olvasótáborára a lakosság legszélesebb köreiből toborzódik. A közművelődési könyvtár használatának általában az a feltétele, hogy az olvasó a könyvtár területén tartózkodjék, ott lakása legyen. A legnagyobb közművelődési könyvtár, mely egyúttal társadalomtudományi szakkönyvtár is, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. Ennek kölcsönző olvasója az lehet, akinek a főváros területén lakása van. Családtagok csak fő- vagy társbérlettel kezessége mellett iratkozhatnak be a könyvtárba. Meg kell még említeni az Országos Széchényi Könyvtár különleges helyzetét. Az Országos Széchényi Könyvtár hazánk nemzeti könyvtára és a legnagyobb általános gyűjtőkörű könyvtár. Az Országos Széchényi Könyvtár nem kölcsönző könyvtár és anyagát csak olvasótermeiben lehet használni, csak indokolt esetekben, kivételesen engedélyezhető anyagának kölcsönzése tudományos intézeteknek, hivataloknak, tudományos kutatóknak; könyvtárak pedig a könyvtárközi kölcsönzés útján vehetik igénybe az Országos Széchényi Könyvtár anyagát.

A másik nagy közművelődési könyvtárhálózat a szakszervezeti könyvtárak. E könyvtár-típus olvasói általában szakszervezeti tagok, vagy annak az üzemnek a dolgozói, amelyben a szakszervezeti könyvtár működik. A szakszervezeti tagok, ill. az üzemi dolgozók családtagjai is igénybevehetik e könyvtárakat, de nem saját jogukon. Több miniszter lehetővé teszi azonban azt is, hogy a szakszervezeti és üzemi könyvtárakat indokolt esetben a lakosság is igénybevehesse, de csak abban az esetben, ha az üzem területén kívül fekszik és könyvtárolmánya kielégítően nagy.

A szakkönyvtár feladata, hogy az illető tudományág szakirodalmát gyűjtse és feldolgozza.

A könyvtárak szolgáltatásait nem csak nagykorúak veszik igénybe, akiknek teljes cselekvőképességük van és így maguk tehetnek teljeshatályú jognyilatkozatot, hanem kiskorúak is, vagy akik a tizennyolcadik életévüket még nem töltötték be. A kiskorúak jognyilatkozatához általában törvényes képviselőjük beleegyezése szükséges. Tehát a kiskorúak könyvtári beiratkozásához a szülő vagy gondviselő kezessége szükséges és a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár az általános iskolások beiratkozásához még ezen felül az iskolaigazgató hozzájárulását is megkívánja. Az általában használt jótállás kifejezés nem felel meg a harmadik személy által vállalt kötelezettségnek. A polgári jog szerint a jótálló csak az átadásig felel. A könyvtár a harmadik személytől nem annak biztosítását kéri, hogy az olvasó helyesen és pontosan teljesítsen, hanem azt, hogy ha az olvasó nem teljesíti a visszaszolgáltatási kötelezettségét, helyette a harmadik személy teljesítse azt. Ez pedig nem jótállás, hanem kezesség, mert a kezes arra vállal kötele-

zettséget, hogy amennyiben az olvasó a könyvtárral szemben fennálló kötelezettségeit nem teljesíti, ő fogja ezt is megtenni.

Egyes esetekben az olvasó olyan könyvtár szolgáltatásait kívánja igénybe venni, amelynek működési területén csak ideiglenesen tartozkodik. A fennálló könyvtári szabályzatok szerint ilyen esetekben csak óvadék vagy letét ellenében kölcsönözhet a könyvtár. A miniszteri utasítás értelmében a közművelődési könyvtárak csak 30 forint óvadék elhelyezése mellett kölcsönözhetnek. Azonban amennyiben az igényelt mű 30 forintnál értékesebb, csak teljes összegű óvadék elhelyezése után teljesíthető az olvasó igénye, vagy csak olvasótermi használatot szabad engedélyezni. Az üdülők és gyógyintézetek könyvtárai pedig a szakszervezeti vagy munkaadói igazolvány letétbehelyezésével biztosítják a kölcsönadott könyvek visszaszolgáltatását.

Az óvadék és a letétbehelyezett igazolvány visszajár, ha az olvasó a kölcsönzött könyvet visszaadja. Ellenkező esetben a könyvtár az óvadék összegéből nyer kielégítést, ill. a letétbehelyezett igazolvány adatai alapján kísérli meg követelésének kiegyenlítését.

A könyvtárak általában saját anyagukat forgalmazzák. Azonban mind gyakrabban előfordul, az olvasók egyre szélesedő érdeklődése és a technikai tudományok rohamos fejlődése miatt, hogy az olvasók olyan műveket is igényelnek, amelyek a könyvtár állományában nincsenek meg. Ilyen esetben a könyvtár a könyvet a könyvtárközi kölcsönzésen keresztül szerzi meg az olvasója számára. Tehát az ily módon a más könyvtártól kölcsönvett könyvet nem az olvasó kapja kölcsön, hanem az a könyvtár, amely igényelte. Ennek alapján kettős kölcsönzés forog fenn, vagyis az egyik jogviszony a két könyvtár között, a másik pedig azon könyvtár, amely a könyvet kapta, és az olvasó között. Ebből következik, hogy a kölcsönző könyvtár ugyanúgy van kötelezve a másik könyvtár felé, mint az olvasó.

Azok a művek, melyeket a könyvtárközi kölcsönzésen keresztül forgalmaznak, túlnyomórészt már nincsenek könyvkereskedelmi forgalomban és nagyon gyakran külföldről kéri kölcsön. Éppen ezért a rendes kölcsönzésekhez viszonyítva megkorlátásokat kell alkalmazni és a kölcsönadó könyvtár kikötéseit feltétlenül fogadosítani kell. A könyvtárközi kölcsönzés rendelkezésére kell bocsátani mindazokat a könyvtári dokumentumokat, melyek a könyvtár kölcsönzési szabályzata szerint kölcsönözhetők. Helyes volna azonban kölcsönzési tilalmat felállítani, mindazokra a kiadványokra, melyek egy évnél nem régebben jelentek meg. Általános kialakult gyakorlat szerint a könyvtárközi kölcsönzés útján bekért művek csak a kölcsönző könyvtár olvasótermében használhatók.

II.

A könyvtárak állománya társadalmi tulajdon. Ezért a könyvtárosnak nagy gondosággal és körültekintéssel kell eljárnia a kölcsönzésnél. Olvasó részére könyvet csak abban az esetben szabad kikölcsönözni, ha a könyv átvételét az erre a célra szolgáló személyi lapon aláírásával elismeri. Itt meg kell említeni Furmin szovjet könyvtáros álláspontját, amely Szovjetunióban széleskörű visszhangot váltott ki. Cikkében kifejti többek között az aláírás szükségességét. Az aláírás egyedül nem biztosítja a népvagyon védelmét és nem kell feltétlenül minden olvasóban könyvtolvajt látni. Különben is az aláírás megkövetelése nem

riasztja el az utóbbiakat. Különösen nevetségesnek hat — írja a továbbiakban a szerző — Az olvasó aláírása c. rovat a gyermekkönyvtár olvasóinak a lapján. Vajjon elképzelhető-e, hogy a kis első osztályosokat bíróilag felelőségre vonják és éppen az aláírásuk fog okmányszerű bizonyítékul szolgálni? Végrehajtási jogunk sem írja elő az átvételi aláírás szükségességét, sem az elismervény felmutatását, hanem a könyvtár hátraléki kimutatása alapján az illetékes közjegyző kiadja a végrehajtási okiratot.

A könyvtárak állománya a művelődés célját szolgálja, ezért annak túlnyomó része kölcsönözhető. Azonban az állandó használat célját szolgáló kézikönyvek, lexikonok, szótárak, ösnyomtatványok, különleges értékű, régi és ritka könyvpéldányok, albumok, egy példányban meglevő folyóiratévfolyamok, térképek és általában a különgyűjtemények anyaga otthoni olvasásra nem kölcsönözhető. Ezek a dokumentumok csak a könyvtárban használhatók vagy esetleg tudományos intézményeknek, hivataloknak, hatóságoknak egész rövid időtartamra kölcsönözhetőek.

A kölcsönzési határidőt mindig a könyvtár kölcsönzési szabályzata határozza meg. Általában ez négy hét szokott lenni, de ettől eltérően a kölcsönzési szabályzatok más határidőket is megállapíthatnak. Sőt gyakori eset, hogy a könyvtáros joga a keresettebb és értékesebb dokumentumok tekintetében rövidebb határidőket megállapítani. A könnyűipari miniszter felhatalmazza a hatáskörébe tartozó üzemi könyvtárosokat, hogy 8—21 napos határidőkben minden egyes esetben ők határozhassák meg a kölcsönzési határidőt. A MÁV szakkönyvtáraiban a kölcsönzési határidő 1 év, de a szabályzat kimondja, hogy a keresettebb könyvek kölcsönzési határidejét a könyvtáros rövidebb időtartamban is megállapíthatja. Folyóiratokat majdnem kizárólag a tudományos szakkönyvtárak kölcsönöznek, de csak nagyon rövid időre.

A kölcsönözhető művek száma mindig a könyvtár állományának nagyságától és forgalmától függ. Irodalmi és ismeretterjesztő műveknél 2—3 munka a szokásos, de tudományos szakirodalom esetében ennél több is kölcsönözhető egy-egy alkalommal, azonban egy tárgy- vagy témakörre vonatkozó egész irodalom egyszerre sohasem kölcsönözhető ki.

A kölcsönzési határidő egy alkalommal a lejárat napja előtt meghosszabbítható, amennyiben másvalaki a kiadványra nem jelentette be igényét. A meghosszabbítást személyesen, a mű bemutatásával lehet kérni, de a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár szabályzata lehetővé teszi ennek telefonon történő lebonyolítását is.

A vállalati és üzemi szakkönyvtáraknak lehetőséget kell nyújtaniok arra, hogy a dolgozók, kutatók és tervezők bizonyos szakirodalmat huzamosabb ideig használhassanak. Ezekben az esetekben a dolgozó intézeti használatra bizonytalan, előre meg nem határozott időre kapja kölcsön a munkájához szükséges irodalmat vagy annak egy részét.

A könyvtár és az olvasó között levő kulturális kapcsolatnak megfelelően a kölcsönzés személyi jellegű. Ebből következik, hogy az olvasó csak a könyvtár kifejezett engedélyével adhatja tovább a kölcsönzött könyvet harmadik személynek. Azonban a vállalati és üzemi könyvtáraktól állandó jelleggel kölcsönzött műveket a használója másnak is köteles rendelkezésére bocsátani. Harmadik személy részére a könyvtár engedélye nélkül történő kölcsönzés esetében a könyvtártól kölcsönző olvasó felelőssége megnövekszik, mert ebben az esetben mind-

azokért a károkért is felelős, melyek nem következtek volna be akkor, ha nem adta volna tovább a könyvet harmadik személynek. Azonban ha az olvasó a könyvtár engedélyével adta tovább a kölcsönzött könyvet a harmadik személynek, mentesül a fokozott felelősségtől, mert ebben az esetben a továbbkölcsonzés úgy tekintendő, mintha a harmadik személy a könyvtártól saját maga kölcsönözte volna.

A könyvtári tárgy társadalmi tulajdon és a könyvtári kölcsönzés haszonkölcsön jellegének megfelelően is a kölcsönzés tartama alatt a könyvtár tulajdona változatlan marad. Ennek megfelelően az olvasó a könyvtártól kölcsönzött nyomtatványokat, mint idegen javat, gondosan, a jó gazda módjára köteles kezelni, abba bejegyezni még utólagos eltüntetés szándéka mellett sem szabad. Ez, mint alább látni fogjuk, a kölcsönzési jog megvonását vonhatja maga után. Az olvasónak óvnia kell a könyvet mindennemű megrongálódástól. A kölcsönző a kölcsönzött könyvtári tárgy megrongálásáért teljes anyagi felelősséggel tartozik. Különösen áll ez a nemzeti könyvtár állományára, melynek anyaga többnyire archiválisnak tekinthető és pótlása szinte lehetetlen.

A könyvtárak az olvasók művelődését szolgálják. Éppen ezért mindig rendelkezésükre állanak. Azonban egyes esetekben a könyvtárnak mégis megvan az a joga, hogy bizonyos körülmények esetén az olvasó kérését megtagadhassa. A könyvtár megtagadhatja az olvasó kölcsönigényét egyéb esetek mellett is különösen, ha lejárt vagy elintézetlen kötelezettsége van, a könyvtár-szabályzat értelmében a megengedettnél több mű van nála, egyetlenegy esetben is megcsonkítva hozott vissza könyvet, a könyvtár engedélye nélkül a könyvet továbbadta harmadik személynek, több ízben nem tartotta meg a kölcsönzési határidőt.

III.

A haszonkölcsön megszűnik a kikötött határidő elteltével, vagy a haszonkölcsön célja szerint szükséges idő elteltével, felmondással, ill. a dolog visszaadásával, a kölcsönvevő halálával.⁴ A könyvtári tárgy is visszajár, egyéb kikötések hiányában, a kölcsönzési határidő elteltével, vagy ha a kölcsönzés célja (pl. fotó) megvalósult, ha a könyvtár a könyvvel történő visszaélés miatt még a határidő eltelte előtt visszakéri, vagy az olvasó a határidő eltelte előtt visszaadja, ill. az olvasó meghal.

Az olvasó a kölcsönzött könyvtári tárgyakat a kölcsönzési határidő lejártakor a könyvtárnak visszaszolgáltatni köteles, vagy a kölcsönzést lejáratá előtt meg kell hosszabbítania. Ellenkező esetben az olvasó mint adós késedelembe esik és felelőssége fokozódik. A lejáratási határidőket a könyvtáros köteles nyilvántartani és figyelemmel kísélni. Késedelem esetén az olvasó késedelmi díjat köteles fizetni. A könyvtáros a késedelmes olvasót a kölcsönzési határidő lejártá után 10 nap elteltével köteles felszólítani arra, hogy a könyvet 8 napon belül szolgáltatassa vissza és a késedelmi díjat egyenlítsse ki, vagy a könyv árát a késedelmi díjjal együtt térítse meg. Tehát ha az olvasó a kölcsönzési határidő lejártakor a könyvtári tárgyat nem adja vissza vagy a kölcsönzést lejártá előtt nem hosszabbította meg, minden visszatartott könyvért napi 10 fillért kell fizetni, amennyiben késedelmét elfogadható okkal igazolni nem tudja.

A késedelmes olvasóra a könyvtár által kirótt késedelmi díj nem az okozott kár megtérítése, nem is szolgálhat bevételi forrásul, hanem a közösség haszná-

latára rendelt vagyontárgy jogtalan visszatartásáért fizetendő összeg, melynek az a célja, hogy fegyelmezze az olvasót. Meggondolandó azonban, hogy helyesebb az a gyakorlat, hogy a könyvtár azonnal késedelmi díjat szabjon ki. Talán helyesebb volna csak arra az olvasóra a késedelmi díj fizetése kötelezettségét kiróni, aki a könyvtár felszólítására sem származtatja vissza a könyveket. A késedelmi díj mindaddig a napig esedékes, ameddig az olvasó a könyvet nem adja vissza vagy annak az árát nem téríti meg.

A szerződésben kikötött feltételekhez a feleknek mindig ragaszkodniuk kell. Tehát az olvasónak is feltétlenül be kell tartania a könyvtár kölcsönzési szabályzatát, mint szerződési feltételt. A szerződési feltételeknek be nem tartása, a szerződés azonnali felbontását eredményezheti. A kölcsönzés is megszüntethető és annak joga is megvonható attól az olvasótól, aki a kölcsönzött könyvtári tárgyat megrongálja vagy megcsonkítja. Ha az olvasó megrongáltan vagy megcsonkítva hoz vissza valamely könyvtári tárgyat vagy elveszíti azt, köteles helyette egy másik, azonos kiadású, kifogástalan állapotban levő példányt a könyvtárnak beszolgáltatni. A könyvtári műnek megrongálása vagy elvesztése, a társadalmi tulajdon megkárosítása. A károkozó pedig az okozott kárt megtéríteni köteles.

A még forgalomban levő vagy esetleg antikvár forgalomban fellelhető könyv esetében a kérdés elintézése nem okoz különösebb nehézséget, mert az olvasónak egy másik azonos kiadású példányt kell beszolgáltatnia és a feldolgozási, kötetési költségeket megtérítenie, vagy a könyv kereskedelmi árát költségekkel együtt megfizetnie. Azonban ha a könyv már beszerezhetetlen a könyvtár követelheti a feltételezett beszerzési ár többszörösét is. A könyvtárnak az is jogában áll, hogy a már beszerezhetetlen mű eredeti fotomásolatának árát és az ennek bekötésével előállított költségek megtérítését követelje, még abban az esetben is, ha az így felmerült költségek a könyv árát meghaladják.⁵ A beszerezhetetlen folyóirat példányoknál pedig az egész évfolyam árát kell kártérítésként megtéríteni.

Az ellen az olvasó ellen, aki a könyvtár felszólítására sem adja vissza a kölcsönzött anyagot és a késedelmi díjat sem téríti meg, a törvényes eljárást meg kell indítani.

Az üzemi és vállalati szakszervezeti és szakkönyvtárak kártérítési igényeinek kielégítése viszonylag egyszerű, mivel a dolgozónak a könyvtárba történő beiratkozását a vállalat munkaügyi szervének be kell jelenteni. Ezt az értesítést a dolgozó nyilvántartó-lapjához kell csatolni. Szintén a dolgozó nyilvántartási-lapjához kell csatolni azt az értesítést is, melyet a könyvtár a dolgozó családtagjainak beiratkozása esetén küld a munkaügyi szervnek, mert a családtagok a dolgozó jogán tagjai a könyvtárnak, aki teljes felelőséggel tartozik értük. Amennyiben a dolgozó vagy családtagjaik valamely könyvet jogtalanul visszatartanak, elveszítetnek, vagy megrongálnak, a késedelmi díjat vagy az okozott kárt megfelelő összegben a könyvtár értesítésére a vállalat a dolgozó munkabéréből levonja. A dolgozó kilépése esetén a végelszámolást csak abban az esetben kaphatja meg, ha a könyvtár igazolja, hogy sem a dolgozónak, sem családtagjainak könyvtartozása nincsen. Azonban az ilyen jogcímen történő levonások nem haladhatják meg a dolgozó jövedelmének 15%-át.⁶

Ameddig a vállalati és üzemi szakszervezeti és szakkönyvtárak követeléseiket közvetlenül kielégíthetik, addig a közművelődési és szakkönyvtárak ilyen igényeiket csupán végrehajtás útján érvényesíthetik, mivel olvasóik a lakosság széles köréből adódnak. E-szerint ha a könyvtár igazolja, hogy a késedelmes

olvasót a késedelmi díj megfizetésére és a könyv visszaszolgáltatására, ill. a könyv árának megtérítésére már előzetesen felszólította és az igazoltan elküldött felszólítás óta 15 nap telt el, a végrehajtást kérő könyvtár székhelye ill. működési területe szerint illetékes közjegyző végrehajtási záradékkal látja el az állami és tanácsi könyvtári hálózatba tartozó könyvtáraknak olyan hátraléki kimutatását, amely e könyvtáraktól kölcsönvett könyvek elvesztéséből, vagy megrongálásából ill. visszaszolgáltatására eredő követelésekre vonatkozik.⁷

Illetékes az a közjegyző, akinek a könyvtár működési területén hatásköre van. Ide nyújtja be a könyvtár a hátraléki kimutatását, melyet a közjegyző akkor láthat el végrehajtási záradékkal, ha abban fel van tüntetve a könyvtár és az olvasó neve és címe, a késedelmes olvasótól követelt művek és azok értéke, hozzászámítva a feldolgozási költségek és a könyvtárnak az ügy lebonyolításával kapcsolatban felmerült egyéb kiadásai (postai költség stb.), valamint csatolva van a könyvtár felszólításának másolata. A könyvtár kérvényében az olvasó munkaadóját is meg kell jelölni, hogy a jogerőre emelkedett közjegyzői végzés alapján az összeg az olvasó béréből letiltható legyen. Az így levont összeget a munkaadó azután a könyvtár számlájára átutalja.

Ha a kölcsönzések folytán a könyvek egy elenyésző kis hányada vesz is el, az országos viszonylatban már tekintélyes összeget jelenthet. Tehát a könyvtárosnak mindent el kell követnie, hogy a társadalom könyvvagyonát megóvjaa. De ez mégsem jelentheti azt, hogy a kölcsönzést még körülményesebbé tegye és ezáltal az olvasókat elriassza.

Jegyzetek

1. 1959. évi IV. tv. *A Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyve*. XLVIII. fejezet bevezető indokolása.
2. PTK 207. ...
3. *Furmin, I.*: Jobban bízunk a könyvtárosban és az olvasókban. *Ford. = Könyvt. Figy.* 1961. 7. évf. 3. sz. 162—167. p.
4. PTK 585. ...
5. *A könyvtári szolgálat jogi szabályozása*. Szerk.: *Takács József*. Bp. 1958. 272 p.
6. 5.124/1955. KGM szám. = *Kohó- és Gépipari Közl.* 1955. május 13. 182. p. és 24/K/1955. ÉM sz. együttes utasítás. = *Építésü. Ért.* 1955. jún. 9. 236. p.
7. 1955. évi 21. tvr. 14. §.

Das Rechtsverhältnis beim Verleihen von Büchern

G. SZÁSZ

Das Verleihen von Büchern seitens der Bibliotheken ist vom juristischen Standpunkt aus weder ein Miets noch ein Darlehensvertrag, sondern eine Gebrauchsleihe. Dieser Buchverleih ist eigentlich ein Leihvertrag, kraft dessen die Bibliothek dem Leser Bücher oder andere Schriften für eine, im Statut der Bibliothek bestimmte Zeitdauer zur Verfügung stellt und die der Leser nach Ablauf der Leihfrist zurückzuerstatten hat. Im Falle des Leihverkehrs zwischen Bibliotheken liegt ein doppeltes Rechtsverhältnis vor: der Leser ist verpflichtet, die entliehenen Schriftwerke mit entsprechender Vorsicht zu behandeln. Entsprechend dem persönlichen Charakter des Verleihs darf das entlehene Buch — ohne Bewilligung der Bibliothek — an dritte Personen nicht weitergegeben werden. Im Falle der Leihfristüberschreitung ist der Leser verpflichtet eine Verzugsgebühr zu bezahlen. Wenn das Buch verlorengeht oder beschädigt wird, hat der Leser der Bibliothek einen entsprechenden Schadenersatz zu leisten.

Könyvtárostovábbképzés a Szovjetunió tudományos könyvtáraiban

BESSENYEINÉ BÁLINT ESZTER

A Szovjetunió tudományos könyvtárosainak továbbképzése igen bonyolult feladat, hiszen a tudományos és szakkönyvtárosok számára könyvtárosképzés a Szovjetunióban tulajdonképpen nincs, kivéve a műszaki könyvtárosok utóbbi időben megindult felsőfokú esti levelező oktatását. Így a tudományos és szakkönyvtárakban a továbbképzésnek bizonyos fokig a képzést is helyettesítenie kell és ez bizony sokszor zökkenővel, nehézségekkel jár. Ezért a szakajtóban elég sok cikket, tanulmányt találunk a tudományos könyvtárak továbbképzési munkájáról.

A tudományos könyvtárak álláspontját képviselő cikkírók erősen követelik a külön tudományos könyvtárosképzés bevezetését. Addig is amíg ezt eléri a tudományos könyvtárak között a könyvtárostovábbképzést illetően bizonyos összefogás is alakult ki. Így például a Lenin könyvtár által rendezett könyvtár-tudományi és bibliográfiai konferenciákra az utóbbi időben más könyvtárak munkatársait is meghívták és ezt a könyvtárostovábbképzés szempontjából igen nagyjelentőségűnek tartják.¹ Úgy látják, hogy a tudományos könyvtárakban az ideális képzettségi arány, hogy a könyvtárosok 1/3-ának nem könyvtárosi felsőfokú képzettsége legyen, 1/3 rendelkezze könyvtárosképző főiskolai végzettséggel és 1/3 rendelkezze idegennyelvű főiskolai, illetve középfokú képzettséggel.² Sőt Szkrupnev elvtárs véleménye szerint a tudományos dolgozók 10%-a legyen csak középfokú végzettségű, a többi felsőfokú végzettségű legyen.³ Ez a vélemény ellenkezik a nálunk mindinkább előtérbe kerülő azzal az elmélettel, hogy a tudományos könyvtárosoknak nem több mint 1/3-a rendelkezze felsőfokú képzettséggel, hiszen jelenleg számos olyan munkakörben dolgoznak egyetemi végzettségű könyvtárosok, amelyben középfokú képzettségűek is megállnák a helyüket.

A továbbképzést az ideológiai és politikai ismeretek terén egyetlen könyvtáros sem nélkülözheti, de ezt a Szovjetunióban is többnyire a marxizmus-leninizmus esti egyeteme vagy a pártoktatás útján oldják meg.

A tudományos könyvtárosoknak több nyelvet kell legalább passzív módon ismerniük, ezért több-kevesebb sikerrel minden könyvtárban foglalkoznak nyelvoktatással. A nyelvoktatás problémáját, mint a továbbiakban látjuk, legjobban talán a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Társadalomtudományi Alapkönyvtárában sikerült megoldani.⁴

Egyszerre több ingyenes nyelvtanfolyamot is tartanak a Lenin könyvtár dolgozói számára. 1958—1959-ben a nyelvtanfolyamokon 160-an vettek részt. Az órákat hetente kétszer tartják munkaidő után. A csoportok maximálisan 15,

Tantárgyak	Óraszám						
	Össze- sen	Elő- adások	Gyak. fogl.	Szemi- nári- umok	Vizsga	Assz. órák	Megjegyzés
1. SZKP tört. és elméletének egyes problémái	10	10					
2. Könyvtörténet	46	36	6	4	4	6	Koll.
3. Könyvtárstan	106	80	20	6	10	28	
a) SZU könyvtártört.	18	16		2			
b) SZU könyvtárszervezés ...	18	12	4	2	4		Vizsg.
c) Külföldi könyvtárszervezés	18	18					
d) A Lenin könyvt. tört. és szervezete	10	8	2			2	
e) Könyvállományok	18	12	6			6	
f) Olvasószolg. és könyvpropaganda	24	14	8	2		16	
4. Katalógusok	116	56	60		8	70	
a) Katalogizálás és betűrendes kat. szerkesztés	62	30	32		4	38	írásbeli vizsga
b) Osztályozás, szakkat. szerkesztés	40	20	20		4	20	Koll.
c) Lenin könyvtár katalógusai	14	6	8			12	Koll.
5. Bibliográfia	192	106	68	18	24	162	Vizsga
a) Alapismeretek	48	28	18	2	10	18	Vizsga
b) Ajánló bibliogr.	28		14	14		14	Vizsga
c) Helyismereti bibliogr.	16	8	8			8	2
d) Társadalmi-politikai bibliográfia	40	20	18	2	10	18	2
e) Szakbibliográfiák	30	16	14			94	2
f) Külföldi ált. bibliográfiák .	30	20	10		4	10	2
Összesen:	470	288	154	28	46	266	

minimálisan 5 főből állnak. Az említett tanévben 8 angol, 5 német, 5 francia, 1 norvég, 1 cseh és egy lengyel tanfolyamot tartottak. A hallgatóknak pontosan megszabott követelmények alapján minden év végén írásbeli és szóbeli vizsgát kell tenniük.⁵

A leningrádi Szaltükov—Scsedrin könyvtárban 204 óras nyelvtanfolyamokat tartanak két szemeszterben, az első szemeszter után kollokvium, a második után vizsga van. Tapasztalataik azt mutatják, hogy ezek a rövid nyelvtanfolyamok nem adnak a könyvtári munkához megfelelő tudást, fontos lenne, hogy a könyvtárosok már a főiskolán alaposabb nyelvtudást szerezzenek.⁶

Figyelemreméltóak, mint ahogy már említettük a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Társadalomtudományi Alapkönyvtárának hároméves nyelvtanfolyamai. Ezeket a tanfolyamokat a könyvtár munkatársai tartják társadalmi munkában. Az órák munkaidőben vannak. Pontosán meghatározott program szerint haladnak: az első évben veszik a nyelvtan alapjait, a névragozást és könnyű szövegeket tanulnak; a második évben a nyelvtanból az igeformákat és az igeidőket tanulják, bonyolultabb szövegeket fordítanak. A harmadik évben

tárgyalják a nyelvtan legnehezebb részeit, nehéz szövegeket olvasnak és ekkor már társalognak is. A nyelvtanfolyam elvégzésének eredményeként a hallgatók újságot és politikai irodalmat szótár nélkül, szépirodalmat szótárral tudnak olvasni. Az ilyen eredményt úgy érik el, hogy rendszeresen ismételnék és hiányzás esetén az egyes hallgatókkal külön foglalkoznak.⁴

Amikor a Szovjetunió tudományos könyvtárainak továbbképzési munkájáról beszélünk meg kell emlékeznünk egy olyan oktatási formáról, amelyet tárgyalhatnánk a képzési és a továbbképzési formák között egyaránt. Ez a forma a főiskolát más szakon végzett könyvtárosok átképzése. Ilyen oktatás elsősorban a moszkvai Lenin könyvtárban a leningrádi Szaltükov—Scsedrin könyvtárban és a Szovjetunió Tudományos Akadémiáinak könyvtáraiban folyik.

A moszkvai Lenin könyvtárban olyan más főiskolát végzett könyvtárosok számára tartanak egyéves átképző tanfolyamot, akik legalább hat hónapja dolgoznak a könyvtárban és a könyvtárosságot választották hivatásuknak.⁵ Foglalkozások hetenként háromszor vannak. Egy alkalommal 4 óra előadást tartanak két tantárgyból. Az 1958—1959-es tanévben a tanterv a következő volt.

A foglalkozások a vizsgákkal és az asszisztensi órákkal együtt összesen 782 órát tesznek ki. A gyakorlati foglalkozásokat és az asszisztensi órákat két csoportra osztva tartják meg. A vizsgákat nem egyszerre teszik le, hanem három alkalommal, olyankor, amikor az adott tantárgyakból a foglalkozásokat befejezték. A vizsgákra való felkészülésre összesen hat nap tanulmányi szabadságot kapnak a hallgatók, a tanfolyam elvégzéséről pedig bizonyítványt kapnak. Ehhez a tanfolyamhoz módszerében és tárgyában is nagyon hasonló a leningrádi Szaltükov—Scsedrin könyvtár 861 órás tanfolyama a főiskolát nem könyvtárszakon végzett könyvtárosok számára.

A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának könyvtára és leningrádi hálozata könyvtárosai számára ugyancsak éves tanfolyamokat tartanak, a következő tantervvel:³

1. A Szovjetunió könyvtárügyének története	38 óra
2. A SZU akadémiai könyvtárainak története	26 óra
3. Könyvtörténet	40 óra
4. A könyvtártan alapjai	52 óra
5. A könyvtári állomány szervezése	38 óra
6. Címleírás és betűrendes katalógus	72 óra
7. Szakozás és szakkatalógus	60 óra
8. Általános bibliográfia	68 óra
9. Társadalomtudományi és politikai bibliográfia	72 óra
10. Külföldi bibliográfia	48 óra
11. A könyvtárügy külföldön	36 óra
12. A műszaki irodalom bibliográfiája	36 óra
13. Fakultatív tantárgy	60 óra

Összesen 646 óra

A tantervet összeegyeztették a Krupszkaja főiskola igazgatóságával. Az összes foglalkozásból 260 óra előadást és 386 óra gyakorlati foglalkozást tartottak. Nagyon jó eredményeket érnek el az előadások és a gyakorlati foglalkozások összekapcsolásával. Az előadásokkal felváltva bemutatják a hallgatóknak a könyvtár fontosabb osztályainak a munkáját. A gyakorlati foglalkozásokon 10—12 főnél több soha nem vesz részt. Ezek az egyéves tanfolyamok a Tudományos Aka-

démia könyvtárhálózatában 1953 óta folynak és a végzett könyvtárosoknak csak igen kis százaléka hagyta el azóta a könyvtárat.

Több egyetemi könyvtár összevonva tart hasonló átképző tanfolyamokat munkatársai számára.¹

A moszkvai Lenin könyvtárban érettségizett könyvtárosok számára tartanak középfokú könyvtárosképző tanfolyamokat is. E tanfolyam elvégzése után a hallgatók a könyvtár technikai munkatársai lesznek. A középfokú tanfolyam tanterve 1958—1959-ben a következő volt.

Tantárgyak	Összes órák	Előadások	Gyakorl. foglalk.	Szemin. konzult.	Vizsgák	Megjegyz.
1. SZKP története	90	50	32	2	6	Vizsga
2. Szovjet irodalom	10	10				
3. Világirodalom	70	62		2	6	Vizsga
4. Könyvtártan	96	56	24	8	8	
a) A Lenin könyvtár története és szervezete	20	14	4		2	
b) Általános könyvtártan	60	34	12	8	6	Vizsga
c) Olvasószolgálat és könyvtári prop. ...	16	8	8			
5. Könyvállomány és katalógusok	138	48	78		12	
a) Állománygyarapítás	28	18	6		4	Koll.
b) Címleírás, betűrendezés kat.	64	14	46		4	Koll.
c) Szakozás, szak. kat. szerk.	46	16	26		4	Koll.
6. Bibliográfia	74	48	18	2	6	Vizsga
a) Ált. bibl.	54	38	8	2	6	Vizsga
b) Társ. tud. és polit. bibl.	20	10	10			
Összesen	478	274	152	14	38	

A foglalkozásokon a hallgatók huszas csoportokban vesznek részt. Hetenként két napon át 5—6 óra hosszát hallgatnak elméleti előadásokat, a másik négy napon a hallgatók jólképzett könyvtárosok irányításával — a gyakornokok foglalkoztatási terve alapján — az osztályokon dolgoznak. Az év folyamán a hallgatók a vizsgára való felkészülésre 8 nap tanulmányi szabadságot kapnak.

A Lenin könyvtárban az említett tanfolyamokon kívül tartanak még háromhónapos szakmai tanfolyamokat⁵ és a műszaki személyzet számára kéthónapos tanfolyamokat.

A háromhónapos szakmai továbbképző tanfolyamok a könyvtári munka több területén folynak, katalógizálással, osztályozással, különböző szakbibliográfiákkal és paleográfiával foglalkoznak. Az előadások hetenként 2×2 óra hosszát vannak,

ennek fele munkaidőben van. Az előadók a legjobb könyvtári szakemberek és a főiskolák professzorai.

A Könyvtártudományi és Bibliográfiai Osztály dolgozói számára tartott 63 órás szemináriumok tervében szerepelnek a közművelődési könyvtárak jelenlegi feladatai és az, hogyan kell a módszertani munkát végezni a Művelődésügyi Minisztériumhoz tartozó közművelődési könyvtárhálózatban. A szeminárium foglalkozásokon kívül a tantervben kiszállások is szerepelnek.

A Lenin könyvtár új dolgozói számára harmincas csoportokban szemináriumokat tartanak. A főiskolát végzettek számára 30, a középiskolát végzettek számára 16 órában. Ezeken a szemináriumokon a hallgatók megismerkednek a könyvtár történetével és 10 alkalommal meglátogatják a könyvtár legfontosabb osztályait.

A leningrádi Szaltükov-Scsedrin könyvtárnak is a Lenin könyvtáréhoz hasonló, csak nem annyira kiterjedt az oktatási terve. Ott is tartanak 1—3 hónapos tanfolyamokat a könyvtári munka egyes kérdéseiről. A tanfolyamok tematikájában szerepelnek: az állománygyarapítás, egyes katalógusok, szakbibliográfiák stb. E tanfolyamokon nagy súlyt helyeznek a gyakorlati munkára. A résztvevők tanulmányokat írnak a gyakorlati munkájukkal összefüggő kérdésekről, ezek közül a legjobbakat publikálják is.

A könyvtárosképzés keretében 1958-tól kezdve speciális lektorátus tart rendszeresen előadásokat, könyvismertetésekkel a bel- és külföldi irodalomról, szervez vitákat, értekezleteket, megszervezi a fiatal és idősebb könyvtárosok találkozóját. A továbbképzés során a könyvtár legképzettebb szakemberein kívül előadásokat tartanak mérnökök, egyetemi tanárok és más külső előadók is. Könyvismertető előadásokat és szemléket tart a tudomány különböző területeiről a Szaltükov-Scsedrin könyvtár Tájékoztató Osztálya is.

A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának könyvtáraiban is nagy súlyt helyeznek a könyvtárosok továbbképzésére. Foglalkoznak a központi könyvtár és az akadémiai hálózathoz tartozó könyvtárosok továbbképzésével egyaránt. *Tihomirov*, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája szakkönyvtárhálózati szektorának tudományos titkára 1961-ben felmérte az akadémiai hálózathoz tartozó könyvtárosok képzettségét, hogy a továbbképzés előtt álló feladatokat meg lehessen tervezni.² Ebben az időben a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának több mint 200 könyvtárában kb. 3 000 könyvtári dolgozó volt. A dolgozók 62 %-ának volt felsőfokú képzettsége, ebből humán területen szerzett diplomát 24 %, könyvtárosi diplomával rendelkezett 23 %, természettudományos, illetve technikai végzettsége volt 4 %-nak, nyelvtudományi képzettsége 11 %-nak. Az összes dolgozók 7 %-a végzett könyvtárosképző technikumot, más középiskolai végzettsége a dolgozók 28 %-ának volt, általános iskolát végzett 3 %-uk. *Tihomirov* véleménye szerint a könyvtári dolgozók több mint 1/5-ének a képzettsége nem felel meg az akadémiai könyvtárak munkatársaival szemben támasztott követelményeknek. Nagyon kevés a természettudományi és műszaki szakember, kevés a felsőfokú képzettségű könyvtáros, kevesen tudnak idegen nyelveket; a továbbképzés feladata ezeket a hiányosságokat kiküszöbölni.

Tihomirov szerint a szakmai képzettség növelésének jó útja, ha a könyvtáros második diplomát is szerez és helyes, ha a nem könyvtárszakon végzettek könyvtártudományi témából szereznek tudományos fokozatot. Ajánlatos, hogy a könyvtárszakot végzettek hallgassák meg az egyetemen a könyvtárak profiljának meg-

felelő tantárgyakból az alapvető előadásokat. Azok, akiknek felsőfokú képzettségük nincs, helyes, ha esti vagy levelező tagozaton azt megszerzik. Az 1956—1961-ig terjedő 5 év alatt 200 akadémiai könyvtáros nyert felsőfokú képzést esti vagy levelező tagozaton. 1961-ben a felsőfokú képzettséggel nem rendelkező dolgozók 17 %-a, azaz 150 fő tanult egyetemeken és főiskolákon. A fentemlített időszakban kb. 50-en végezték el a könyvtárosképző technikumot s 1961-ben is 20-an tanultak ezekben a technikumokban. Ez alatt az 5 év alatt több mint 200 könyvtáros végzett nyelvtanfolyamot és 1961-ben is száznál több munkatárs tanult. Az adott idő alatt 7 munkatárs lett kandidátus, 1961-ben pedig 29 aspiráns volt.

Az akadémiai könyvtárosok továbbképzésének egyik jó formája az 1—2 évenként megtartott tudományos konferencia.⁷ A konferenciákat a könyvtár munkatársai készítik elő és vezetik be. Ezeken a konferenciákon nemcsak az akadémiai hálózat tudományos munkatársai, hanem más könyvtárak munkatársai is résztvesznek. 1955-ben a téma az akadémiai könyvtáraknak a keleti országokkal való kapcsolatai, 1958-ban a szakkatalógus és a könyvtári osztályozás kérdései volt.

Említésreméltó a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Társadalomtudományi Alapkönyvtárának a továbbképzése. A könyvtárnak 1960-ban 425 dolgozója volt, ezek többsége felsőfokú képzettségű. Különösen érdekes, ahogyan az új munkatársakkal foglalkoznak. Először végigvezetik őket a könyvtáron és röviden vázolják az egyes osztályok munkáját. Az így szerzett ismereteket aztán tanfolyamokon bővítik ki az új könyvtárosok. Tanfolyamokat évente tartanak. Az olvasószolgálat és a raktári osztály pl. — mivel munkájuk szorosan összefügg — együtt tart szemináriumokat. Ők havonta egyszer vitatják meg a legaktuálisabb kérdéseket.

A tanfolyam első évében a hallgatók részletesen ismerik meg a könyvtárak munkáját, megismerik a beszerzési forrásokat, a szakozás és a tárgyszóképzítés problémáit és megtanulják, hogyan végzi a könyvtár a Tudományos Akadémia intézményeinek bibliográfiai kiszolgálását. A tanfolyam második évében előadásokat hallgatnak a könyvtárosok a legnagyobb moszkvai tudományos könyvtárak és a külföldi könyvtárak munkájáról úgy, hogy egy-két különösen érdekes kérdést kiemelnek és részletesen megvilágítanak, ilyenek pl. a könyvtárközi kölcsönzés, a mikrofilmezés stb. A foglalkozásokat összekötötték más nagy könyvtárak meglátogatásával. Sok eredményt hozott a bel- és külföldi könyvtárosokkal folytatott tapasztalatcsere is. A szemináriumok iránt nagyban fókuszódott az érdeklődés, amikor a hallgatók által felvetett témákat dolgozták fel. Ilyenek voltak: a szak- és vegyes olvasók kézikönyvtárainak megszervezése, az olvasói igények feldolgozásának elvei stb. A foglalkozásokat igyekeznek változatossá tenni azzal, hogy az egyes témákat hol egyénileg, hol kollektíve dolgozzák fel, kollektív könyvtárlátogatásokat, vitákat szerveznek más könyvtárak legjobb szakembereinek a bevonásával.

A könyvfeldolgozó könyvtárosok számára kétéves katalógizálási tanfolyamokat, a tájékoztatásban dolgozók számára pedig a külföldi tájékoztató irodalomról szóló ugyancsak kétéves tanfolyamokat szerveznek. Az órák hetenként kétszer munkaidőben vannak.

A továbbképzés egyik formája az évente egyszer tartott „ifjú szakemberek konferenciája”. Ezeket a fiatal könyvtárosok tartják különböző témákról, mint például: A tudományos irodalom propagandája a Lenin könyvtárban, A Törté-

nelmi Könyvtárban és a Központi Politechnikai Könyvtárban (3 előadás), a könyvtárügy a Bolgár Népköztársaságban, segédkönyvtárak a népi demokratikus országokban stb.

A Szovjetunió Tudományos Akadémiája könyvtárhálózatában nemcsak a központi könyvtárak könyvtárosai tanulnak, hanem a köztársasági akadémiák könyvtáraiban' és a központokban a hálózati könyvtárak számára is folyik a könyvtárostovábbképzés valamilyen formája¹⁴.

Tihomirov elvtárs véleménye szerint² a könyvtárosok képzettségének növe-
lése szempontjából feltétlenül szükség van arra, hogy az egyetemet nem könyvtár-
szakon végzett könyvtárosok számára kétéves levelező és esti tanfolyamot szer-
vezzenek, ide olyan hallgatókat is fel kell venni, akik még nem dolgoznak könyv-
tárban, hogy a könyvtárosutánpótlás biztosítva legyen, szükség lenne egy könyv-
tártudományi tudományos kutató intézetre, amely aspiránsokat is képezne, ezt
a jogot meg kellene adni a Szovjetunió Tudományos Akadémiája könyvtárának is.

Az egyetemi és főiskolai könyvtáraknak az akadémiai könyvtárakéhoz
hasonlóak a továbbképzési problémáik, itt is magasképzettségű, nyelveket tudó
tudományos könyvtárosokra van szükség, s mivel — mint tudjuk — a tudomá-
nyos könyvtárak számára könyvtárosokat nem képeznek a rendelkezésre álló
munkaerőkből ők is maguk próbálnak tudományos könyvtárosokat képezni.
1960-ban, a Moszkvai Állami Lomonoszov Egyetem könyvtárában megszervezték
a módszertani osztályt azért, hogy az összes egyetemi könyvtárak módszertani
munkáját és továbbképzését irányítsa. Az egyetemi könyvtárakban a tovább-
képzésnek nagyon változatos formáit találhatjuk, a szokásos tanfolyamokon
kívül itt elemi formát, a szakmai minimumot tanítják, ha a könyvtárosnak más
szakon felsőfokú képzettsége van, akkor a szakmai minimum tanfolyam prog-
ramja a következő:

Téma	Előadás	Gyakorlati fogl.
	ó r a	
1. Lenin és a könyvtárügy	2	—
2. Az SZKP határozata a könyvtárügyről ...	2	—
3. A könyvtár története	2	—
4. A könyvtárolomány szervezése és gyarapí- tása	4	—
5. A könyvtár katalógusai		
a) Katalógizálás és a betűrendes katalógus szerkesztése	8	10
b) Osztályozás és szak-katalógus szerk. ...	8	10
6. Az olvasószolg. formái és módszerei	6	—
7. Tájékoztató és bibliográfiai munka	4	6
8. Társtud. és polit. bibliográfia	4	6
9. A bibliográfiai ismeretek propag.	2	7

Ezenkívül még van 8 óra könyvtárlátogatás és 2 óra csoportos konzultáció. Ez
összesen 72 óra foglalkozás, amelyet legalább hetente egyszer 2 órában tartanak.
A tanfolyam végén egy az előadókból, a könyvtárvezető megbízottjából és a könyv-
tári társadalmi szervek megbízottaiból álló bizottság előtt kell beszámolni a hallga-
tóknak arról, hogy milyen mértékben sajátították el az anyagot.

A Szarlatovi Egyetemi Könyvtárban nagy súlyt helyeznek arra, hogy a könyvtárosok gyakran találkozzanak szakemberekkel és tudósokkal azért, hogy konzultáljanak velük a szerzeményezéssel, bibliográfiák készítésével, kiállítások rendezésével kapcsolatban, részint azért, hogy a szakemberek és tudósok előadásokat tartsanak a könyvtárosok számára. Sokat tanulhatnak a fiatal könyvtárosok a régi könyvtárosoktól is, elsősorban munka közben tanítják és nevelik a fiatalokat, de külön beszélgetéseket is folytatnak velük. Itt is, mint minden könyvtárban nagy jelentőséget tulajdonítanak továbbképzés szempontjából is a kül- és belföldi tapasztalatcserének.

A műszaki könyvtáraknak van a könyvtárak közül a legnagyobb szerepük a termelés segítésében. A Moszkvában t. m. 50 éve fennálló műszaki könyvtár már 1931-ben hozzákezdett a könyvtárosok tervszerű továbbképzéséhez. Ez egyidőben többféle tanfolyamon is folyt, hogy a hiányosságokat ezen a téren pótolhassák. Tartottak kétéves középfokú könyvtárosképző tanfolyamokat, nyári tanfolyamokat és a moszkvai könyvtárosok számára vasárnapi tanfolyamokat. A szaktárgyak közül a leggyakrabban és a legintenzívebben a tájékoztató szolgáltatással és a bibliográfiai munkával foglalkoztak.

Az orvostudományi hálózati könyvtárak igyekeznek leginkább a közművelődési könyvtárakkal a továbbképzés terén kapcsolatot tartani.¹

Az orvostudományi könyvtárak foglalkoznak a társadalmi munkás könyvtárosok továbbképzésével is. Így az egyik területi orvosi könyvtár hathónapos jól előkészített szemináriumot tartott a társadalmi munkás orvostudományi könyvtárosok számára.¹¹ Itt megismerkedtek a területi orvostudományi könyvtár állományával, munkájával, a területi könyvelőszóval és beszélgetést folytattak a területi egészségügyi osztályának vezetőivel. Megvitatták az aktuális politikai kérdéseket is. Gyakorlati foglalkozásokat tartottak a legfontosabb könyvtári munkákból. A hallgatók a szeminárium elvégzése után munkájukat sokkal jobban látták el.

Az orvosi könyvtárosok a továbbképzés igen hatékony módszerének tartják, hogy az egyes könyvtárak kölcsönösen ellenőrizzék egymást.¹² Az ellenőrzés közben ugyanis a könyvtárosok átadják egymásnak tapasztalataikat és az ilyen tapasztalatcserék kedvező hatást gyakorolnak a könyvtárak gyakorlati munkájára. Szemináriumokat tartanak az egészségügyi technikumok könyvtárosai számára is.¹³

A Szovjetunió néhány tudományos könyvtárhálózatának itt vázolt továbbképzési rendszere keretében a szovjet könyvtárak a továbbképzésnek nagyon változatos fajtáit ismerhetjük meg. Sokféleképpen igyekeznek elérni a célt, hogy politikailag képzett, hivatásukat szerető, a tudomány fejlődésével lépést tartó, könyvtárosokat neveljenek. A feladatuk nagyon bonyolult, különösen amíg a tudományos és szakkönyvtáros-képzés problémája nem oldódik meg, de addig is — mint látjuk — már a továbbképzés segítségével is kitűnő eredményeket érnek el.

1. Artiszevics, B. A.: Szisztéma povüsenija kvalifikacii rabotnikov vuzovszkih bibliotek. = *Biblioteki SzSzsZR. Vüp.* 14. Moszkva. Bibl. im. Lenina. 1960. 81—92 p.
2. Tihomirov, P. Sz.: Nekotorüe voproszü szosztöjanija i ulucssenija bibliotecsnuh kadrov Akademii Nauk SzSzsZR i akademij nauk [sojuznuh reszpublik. = *Bibliotecsno-Bibliograficeszkaja Informacija.* 31. sz. Moszkva. AN SzSzsZR 1961. 111—129.
3. Szkrüpnev, N.: Nazrevsie voproszü. = *Bibliotekar'* 1960. 3. sz. 54—57. p.
4. Szul'e, N. D.: ü Povüsenie kvalifikacii rabotnikov naucsnoj biblioteki. = *Biblioteki SzSzsZR Vüp.* 14. Moszkva. Bibl. im. Lenina. 1960. 93—104. p.
5. Blazewicz, J.: Szkolenie wewnatrzacladowe w Pánstwowej Bibliotece im. Lenina w Moskwie i Panstwowej Bibliotece Publicznej im. Saltykowa—Szczedrina w Leningradzie. = *Prezglád Biblioteczny.* 1960. 2. sz. 143—149. p.
6. Ajanasz'ev, Ju.—Mamaev, A.: Povüsat' kvalifikaciju rabotnikov naucsnuh bibliotek. = *Bibliotekar'* 1959. 6. sz. 15—17. p.
7. Ékonomov, V. F.: Podgotovka kadrov v Biblioteke AN SzSzsZR. = *Bibliotecsno-bibliograficeszkaja informacija.* 24. sz. 82—98. p.
8. Szovescsanie — szeminar bibliotecsnuh rabotnikov Beloruszszii i Pribaltiki. = *Szovetszkaja Bibliografija.* 1961. 4. sz. 108—110. p.
9. [O povüsenii kvalifikacii rabotnikov Goszudarsztvennoj Naucsnoj Biblioteki.] = *Goszudarsztvennaja naucsnaia biblioteka 1918—1958.* Moszkva. Masgiz. 1959. 146—147., 152—164. p.
10. Dubrovskij, Ju. N.: Kadrü medicinszkih bibliotek i voproszü povüsenija ih proizvodstvennoj kvalifikacii. = *Opüt rabotü medicinszkih bibliotek.* Moszkva. CCNMB. 1957. 28—34. p.
11. Zsivova É. L.: Szeminar bibliotekarej ob'scsesztvennikov Tambovskoj oblaszti. = *Opüt Rabotü Medicinszkih Bibliotek.* 1960. 5. sz. 45—49. p.
12. Romanovszkaja, N. A.: Organizacii vzaimoproverok mezsdu medicinszkimi bibliotekami v Ukrainszkaj SzSzsZR. = *Opüt rabotü medicinszkih bibliotek.* Moszkva, CCNMB. 1958. 51—53.
13. Konsztantinova, K. I.: Organizacija szeminara dlja bibliotecsnuh rabotnikov medicinszkih ucsliscs Har'kova i Har'kovszkaj oblaszti. = *Opüt rabotü medicinszkih bibliotek Har'kovszkaj oblaszti.* Har'kov. HGMB. 1956. 27—32. p.
14. Kukina, V. P.: Rabota central'nuh bibliotek akademij nauk sojuznuh reszpublik v pervom godü szemiletki. = *Bibliotecsno-bibliograficeszkaja informacija.* 1960. 29. sz. 34—36. p.

Повышение квалификации в научных библиотеках Советского Союза

БЕШЕНЕИН Э. БАЛИНТ

Переподготовка и повышение квалификации в научных и специальных библиотеках Советского Союза представляет особенно большую важность, так как в университетах и вузах только в недавнем прошлом началась подготовка научных и специальных библиотекарей и та проблема доныне не решена полностью. Поэтому все крупные библиотеки: Библиотека им. Ленина, Библиотека им. Салтыкова-Щедрина и пр. сами стараются решить переподготовку и повышение квалификации своих кадров.

Повышение квалификации, равно как и подготовка библиотекарей проводится в трех областях: в областях марксистско-ленинской идеологии, специальной литературы и библиотечных специальных знаний. Среди форм повышения квалификации больше всего приняты курсы, но к формам повышения квалификации причисляются и анкеты, конференции, обмены опытом, научные командировки, а также работа по приобретению научных степеней: степени доктора и кандидата наук.

Для научных и специальных библиотекарей помимо знания специальной литературы и библиотечных специальных знаний необходимо и знание языков. Поэтому крупные библиотеки придают большое значение организованному и контролируемому обучению языкам.

Для библиотекарей, окончивших университет или вуз по небиблиотечной специальности, организуются в крупных библиотеках одногодичные курсы переподготовки. Подобные курсы организуются и для библиотекарей, получивших аттестат зрелости. Научные и специальные библиотекари, окончившие библиотечный факультет, знакомятся со специальной литературой при помощи специалистов данной специальности. Приобретение второго диплома или слушание наиболее важных предметов специальности является также хорошим методом повышения их квалификации. Для работы специалистов библиотеки часто достаточно, если они знакомятся только с одной отраслью библиотековедения (классификация, составление библиографии и пр.).

В повышение квалификации стараются вовлекать все слои библиотекарей. Медицинская Библиотека например обучает регулярно входящих в ее сеть библиотекарей — общественников, библиотекарей медицинских техникумов и пр.

В научных и специальных библиотеках Советского Союза правильно считают, что уровень работы библиотек большей частью зависит от образованности библиотекарей и поэтому стараются бесперебойно повышать уровень идеологических, специальных и библиотечных знаний работников.

Az érdeklődés lélektana és a könyvtári gyakorlat

TAKÁCS MENYHÉRT

Egy összdolgozói értekezleten történt egyszer, hogy az előadó felvetett egy vitás kérdést, amelyben a dolgozók állásfoglalására lett volna szükség. Kérte a hozzászólásokat. De hozzászólások nem jöttek. A tréfás, majd csípős, végül energikus felhívások mind eredménytelenek maradtak. A hallgatók fáradt, kissé unatkozó arccal szívták cigarettájukat és hallgattak. Ekkor az előadó még egyszer, most már kissé részletesebben ismertette a kérdést, rámutatott annak nagyobb összefüggéseire és megemlítette, hogy a kialakítandó állásfoglalás érinti a dolgozók bérrendezésének ügyét is. Egyszerre megváltozott a helyzet. A felszólalások egymást érték, heves vita alakult ki, úgy hogy végül is alig lehetett az ülést berekeszteni.

Mi történt itt? Semmi egyéb, mint az, hogy az előadónak sikerült a hallgatók érdeklődését felébreszteni. Ebből láthatjuk, hogy igazában tulajdonképpen csak azzal foglalkozunk, ami érdekel. Érdeklődés nélkül nincs szellemi munka, sőt gondolkodás sincs. Akiben nincs érdeklődés, az nem olvas, következésképpen nem látogatja a könyvtárakat sem. De példánkból azt is láthatjuk, hogy az érdeklődés lelkünk mélyén szunnyadozó valami, amit fel lehet ébreszteni. Tehát a nem olvasó embert megfelelő úton-módon rá lehet vezetni arra, hogy olvasóvá váljék. A lelkünkben szunnyadozó érdeklődés felébresztése valamely kérdés iránt lényegében nem más mint az érdeklődés irányítása. Eszerint megfelelő eljárással nemcsak azt lehet elérni, hogy a betűtől irtózó ember szorgalmas olvasóvá váljék, hanem azt is, hogy olyan olvasmányokkal foglalkozzék, melyek neki, és rajta keresztül a közösségnek is, javára válnak. Az érdeklődés és az érdeklődés irányításának kérdése tehát a kultúra terjesztésének és ezzel könyvtárügyünknek is alapvető problémája.

Mi tulajdonképpen az érdeklődés? Az idevonatkozó irodalom óriási terjedelmű. Még csak vázlatos áttekintésére sem vállalkozhatunk. Ki kell emelnünk mégis néhány gondolkozót és azoknak néhány gondolatát, hogy közelebb juthassunk az érdeklődés mibenlétének megértéséhez. Az érdeklődésnek mint lelki jelenségnek meghatározásával foglalkozó elméleteket három csoportba oszthatjuk. Az első csoportba tartozó elméletek az érdeklődést a figyelemmel hozzák kapcsolatba. *Fries*¹ szerint érdekes az, ami vonzó és leköti figyelmünket. *Frauenstädt*² hangsúlyozza, hogy az érdekes dolog szellemi és akarati irányulásunk következtében felkelti figyelmünket. *Stout*³ röviden úgy határozza meg az érdeklődést, hogy az nem más, mint figyelem „in its hedonic aspect.” *Lipps*⁴ szerint az érdeklődés jelentőséget ad élményünknek, ez az, aminek hatására a lelki történet pszichikai erőhöz jut, figyelemben részesül. A második csoportba tartozó elméletek az érdeklődést érzésnek, érzelemnek tekintik. *Ebbinghaus*⁵ szerint

az érdeklődés gyönyör, mely a jelenlegi benyomás és képzeink összhangjából fakad. *Stumpf*⁶ azt mondja: az érdeklődés az a gyönyör, melyet az észrevétel aktusa ébreszt bennünk. A harmadik csoport elméletei azt állítják, hogy az érdeklődés tulajdonképpen dispozició-jellegű jelenség. *Fröbes*⁷ hangsúlyozza, hogy az érdeklődés vonzalom, hajlandóság (*Neigung*) valamilyen foglalkozás iránt. *Offner*⁸ pedig világosan kimondja, hogy az érdeklődés érzelmi dispozició.

Ha megfigyeljük az érdeklődés mibenlétére vonatkozó elméleteknek e három csoportját, azt találjuk, hogy tulajdonképpen mind a három egy közös nevezőre hozható, mert a különbség közöttük csak az, hogy ugyanannak a lelki jelenségnek más és más fázisát helyezik a vizsgálódás középpontjába. Az első csoport, amely az érdeklődést a figyelemmel — mondjuk pontosabban, hogy az önkénytelen figyelemmel! — hozza kapcsolatba, tulajdonképpen az érdeklődés felébbresztéséről beszél; a második csoport, amely az érdeklődést kellemes érzelmenek tekintti, az érdeklődés kielégülésének folyamatát tartja szem előtt; míg végül a harmadik csoport, amely az érdeklődés diszpozicionális természetét hangsúlyozza, a tartós érdeklődés irányainak kialakulásáról igyekszik képet adni. Hétköznapi nyelvünkben is ebben a három értelemben használjuk az „érdeklődés” szót. Amikor azt mondjuk valakiről, hogy „már kezd érdeklődni,” felfigyelés értelmében vesszük az „érdeklődés” szót, ha arról beszélünk, hogy „érdeklődéssel nézünk, hallgatunk valamit,” akkor azt a kellemes érzelmet akarjuk kifejezni, ami érdeklődésünket kíséri, ha viszont úgy jellemzünk valakit, hogy „érdeklődik a zene iránt,” akkor az érdeklődés dispoziáció jellegét domborítjuk ki.

Eszerint az érdeklődés önkénytelen figyelem, kellemes érzellem és érzelmi dispoziáció egyben. Hogy viszonyulnak ezek egymáshoz? Mindenekelőtt az érzellem mibenlétével kell tisztába jönnünk, hogy ezt megérthessük. Az érzelmszociológiai kutatások megállapították, hogy minden érzellem igen jelentős *szervezeti változásokkal*, organikus mozgásokkal jár: pulzusunk, lélegzétvételünk tempója megváltozik, hevesebb indulatkitörések az egész anyagcserét befolyásolják stb. Kétségtelen, hogy az érzellem egyik összetevője ezeknek az organikus mozgásoknak tudatbeli tükröződése. De ez nem minden. Tapasztalásból tudjuk, hogy amikor örülünk, bánkodunk, haragszunk, mindig valaminek örülünk, valamin bánkodunk, vagy valamiért haragszunk. Ez a valami, az érzellem tárgya, általában képzet, vagy szemlélet formájában jelentkezik a tudatban. Az érzellem tehát két tényezőből áll, organikus mozgások érzéséből és bizonyos tudattartalmakból, tehát egy szubjektív és egy objektív jellegű mozzanatból — s lényegében nem más, mint, a szubjektív én és az objektív külvilág egymáshoz való viszonyának tükröződése.

Az érzellem két összetevője közül az érzés az, amellyel még tovább kell foglalkoznunk, hogy a figyelem, a kellemes érzellem és az érzelmi dispoziáció összefüggését megérthessük. Azt mondtuk, hogy az érzés alapja organikus mozgás. Az organikus mozgások nagyon sokfélék és ennek a sokféle mozgásnak bonyolult szövevénye maga az élet. Nemcsak a testi élet, hanem a lelki élet is, hiszen nincs lelki jelenség, amelynek ne felelne meg valamiféle változás a szervezetben. Mindezek a mozgások egy közös erőforrásból táplálkoznak. Az emberben levő erőmennyiség — nevezzük életerőnek — levezetődést keres, egyre újabb és újabb mozgásokat alakít ki: ebben áll az ember fejlődése. Hogy ennek a fejlődésnek útját szemléltethessük, hasonlathoz folyamodhatunk. Az életmozgást fenntartó és abban érvényesülő életerő olyan, mint valamely vízvázalástól felszínre törő

víztömeg. A víznek le kell folynia, nem maradhat a hegy tetején. Sokfelé próbál utat törni magának. Ha valami akadály kerül elébe, megtorlódik, más utat keres, ahol viszont szabad az út, ott nekilendül sok, sok kisebb-nagyobb ágra szakad, de amint kiás magának egy medret, mindig azon áramlik tovább. Az életerő is felhasználódást, lefolyást keres. Ez az általános, pontosabban körülírt céllal nem rendelkező mozgáskeresés törekvések formájában jelentkezik a lélekben. A törekvés-érzés találkozik a külvilági benyomásokkal, a tartalmakkal. Ha azok akadályozzák, megtorlódik: zavar, keresés, a kedvezőtlen körülményekhez való alkalmazkodás áll elő. Ha az akadály elhárul, a törekvés fokozott lendületet vesz, ez ismét bizonyos kezdeti zavarral, majd kereséssel és a kedvezőbb külső körülményekhez való alkalmazkodással jár. Az előbbi a kellemetlen, az utóbbi a kellemes színezetű érzelem. A kellemes érzelem tehát azt jelzi, hogy a mozgást kereső életerő sikeres felhasználáshoz jutott, a víz utat talált a lefolyáshoz. Az utat talált víz azonban medret ás magának és mindig ezen az úton igyekszik továbbfolyni. Ugyanígy a kellemes érzelem esetében a törekvés is határozott célhoz jutott a neki megfelelő tartalommal való találkozás révén. Ez a határozott célhoz jutott és ahhoz alkalmazkodott törekvés most már érzület, érzelmi dispozició, amely a kellemes érzelmi élményt megismételni igyekszik és minden ismétlés révén erősebbé válik. Ilyenkor szoktuk azt mondani, hogy megszerettük ezt vagy am azt.

Az elmondottakból kitűnik, hogy itt ugyanannak a lelki folyamatnak három fázisáról van szó. Amikor a törekvés a neki megfelelő tartalommal találkozik, először is bizonyos zavar, idegfeszültség jelentkezik, azután következik a kedvező körülményekhez való alkalmazkodás, ami végül a szóban levő körülményekhez való tartós, dispozició-jellegű ragaszkodáshoz vezet. Az idegfeszültség nem más mint önkénytelen felfigyelés, az alkalmazkodás kellemes érzelem, a megfelelő tartalomhoz való ragaszkodás pedig érzelmi dispozició. Az önkénytelen figyelem, az érdeklődés-érzelem és az érdeklődés-dispozició összefüggése tehát világos. Újszerűnek és éppen ezért talán vitathatónak ebben az elgondolásban legfeljebb az önkénytelen figyelem érzelmi vagy legalábbis érelemszerű jelenséggént való felfogása tűnhetik fel. De az itt felmerülő aggályaink is eloszlanak, ha meggondoljuk, hogy önkénytelen figyelem nincs érzelem nélkül; nem szándékos figyelemmel csak az olyan benyomást kísérhetjük, amely uralkodó törekvéseink, érzelmeink síkján fekszik. Hivatkozhatunk különben *Wundt*-ra is, aki a figyelemben jelentkező feszültséget és feloldódást érzelmi színezetnek tekintette.

Megállapításainkat tárgyunkra alkalmazva elmondhatjuk most már, hogy érdeklődünk, amikor valamely sikerült cím, reklám, annotáció felhívja figyelmünket egy könyvre, érdeklődünk akkor is, amikor a könyvet kézbe vesszük és élvezettel olvassuk, és érdeklődés él bennünk ha megszerettük azt a tárgyat, amivel a könyv foglalkozik, vagy a könyv stílusát, műfaját és igyekszünk további hasonlóan élvezetes olvasmányra szert tenni.

Ha már most vázlatosan előadott lélektani ismereteinket szakmánkra, a könyvtártudományra kívánjuk alkalmazni, leghelyesebb, ha az „érdeklődés” e hármas jelentését vesszük a tárgyalás alapjául. Azt mondtuk, hogy az érdeklődés jelent önkénytelen figyelmet, kellemes színezetű érzelmi élményt és érzelmi dispoziációt. Ennek megfelelően tehát beszélnünk kell 1. az érdeklődés felébresztéséről, 2. az érdeklődés kielégítéséről, 3. az érdeklődésnek mint dispoziciónak kialakításáról.

1. Az érdeklődés felébresztése tulajdonképpen kétágú kérdés. Jelenti *a)* az érdeklődés felkeltését az olvasás, a könyv, a könyvtár iránt, *b)* az érdeklődés felébresztését bizonyos könyvek, folyóiratok, írásművek iránt.

a) Az olvasás, a könyv, a könyvtár iránti érdeklődés felkeltése nem kizárólagosan könyvtári feladat. Itt erősen rászorulunk az iskolákkal való kooperációra. Ahhoz ti., hogy valaki a könyvtárral kapcsolatba kerüljön — a mi körülményeink között — már kell lennie benne bizonyos érdeklődésnek az olvasás és a könyvek iránt. Különben széles ívben elkerüli a könyvtárt s így az nem is tud rá hatást gyakorolni. Szerencsére pedagógusainkból nem hiányzik ennek belátása. Erről tesz bizonyosságot *Bárczy Jánosné Az iskolán kívüli irodalmi nevelés* című tanulmánya.⁹ Ebben az érdemes pedagógus felsorolja azokat a módokat és eszközöket, amelyekkel tanulóit a könyvek és a könyvtár szeretetére igyekszik ránevelni. Megismerteti tanulóival a nyilvános könyvtárak életét; könyvtárlátogatásokat rendez. Megszervezte iskolájában a könyvárusítást úgy, hogy a gyermekek a nekik megfelelő könyveket kézbe vehetik, beléjük lapozhatnak és kedvező feltételek mellett meg is vehetik azokat. Ifjúsági irodalmi délutánokat tart. Felolvas óráján egy-egy megkapó részletet valamely éppen megjelent könyvből. Jó könyveket ajánl tanulóinak. Könyvvitákat szervez, ráneveli tanulóit az olvasási napló vezetésére.

Mindezek olyan feladatok, melyeket — legalább is a városokban — főképpen az iskoláknak kell ellátniuk. Ebbe a tárgykörbe tartozik azonban egy olyan feladat is, amelynek sikeres megoldása érdekében nemcsak az iskoláknak és a könyvtáraknak, hanem a rádióknak, a TIT-nek és a népművelés minden intézményének össze kellene fognia. Ez az olvasás és a tudományos munka technikájának megismertetése. A szellemi termékek valóságos hypertrophiájának korát éljük. Kiszámították, hogy egy-egy tudományágban az évenként megjelenő könyvek és cikkek száma és terjedelme akkora, hogyha valaki a nap mind a 24 óráját olvasással töltené, akkor sem tudna ezzel az anyaggal megbirkózni a belegyökerezedett olvasási módszerek mellett. Komoly kísérleteken alapuló tudományos könyvek jelentek meg arról, hogy hogyan kell gyorsabban és eredményesebben olvasni. Ez az irodalom nálunk jóformán még ismeretlen.¹⁰ De nemcsak az ismeretterjesztő irodalom olvasásának van sajátos technikája. Magának a szigorúan vett tudományos munkának is számtalan csinja-binja van. Ezeknek a fogásoknak elsajátítása rengeteg fölösleges, időtrábló próbálkozástól szabadítaná meg a tudományos kutatókat és növelné azoknak a számát, akik tudományos munkának szentelik életüket. Nem szabad megfeledkeznünk a szépirodalmat olvasók hatalmas táboráról sem. A költői művek helyes olvasásának mások a módszerei, mint a tudományos vagy ismeretterjesztő művek tanulmányozásának. Ennek bizonyosságául egyetlen tényre hivatkozom; minden tanuló utálja a „kötelező” olvasmányokat. Miért? Mert ismeretszerzés célzatával és a megszokott tanulási módszerekkel közeledik feléjük. Az ismeretszerzés, a tanulás értelmi munka, a műélvezés — már pedig a költészet alkotásainak felfogása az⁹ — viszont elsősorban érzelmi tevékenység. Aki — a szó intellektuális értelmében véve — megismerni akarja a költői művet, az soha sem fogja magáévá tenni annak művészi tartalmát. Az olvasás technikai problémáinak széleskörű megismertetése tehát igen fontos feladat, amelynek ellátásában a könyvtáraknak is ki kell venniük részüket.

b) Az érdeklődés felébresztése bizonyos könyvek és írásművek iránt tulajdonképpen a könyv reklámozása, propagandája. Nem hangoztathatjuk eléggé, hogy

ebben a kérdésben fölötte állunk a nyugati tőkés országoknak. Ott a könyvreklám elsősorban kereskedelmi és nem kulturális kérdés. Még az is, aki a jó könyvet hirdeti és reklámozza a rossz könyv rovására, könnyen a tisztességtelen verseny bűnvádi eljárását zúdíttja nyakába.

Mierzwinska „A könyvtáros és az olvasók együttműködése” c. tanulmányában kimerítően foglalkozik azokkal az eszközökkel, melyeket a könyvtáros a jó könyvek propagálása érdekében felhasználhat. Beszél itt a szabad polcok rendszéről, a könyvtári kiállításokról, a könyvekről való beszélgetésekről, a felolvasásokról, azokról a hangszórós közvetítésekről, amelyeknek keretében a könyvtárak közreműködésével az üzemekben, művelődési otthonokban stb. ismertetik a legjobb könyveket, különféle szellemi tornákról, könyvtári előadásokról, könyvtári plakátokról, amelyek mind felhasználhatók a könyvek propagálására. Mindezen eljárásokkal és eszközökkel kapcsolatban egy problémára szeretném a figyelmet felhívni: a reklám lélektanának kérdésére. Mivel lehet az emberek érdeklődését felkelteni? Bevezetőben egy fiktív összdolgozói értekezlet-ről beszéltem, melynek résztvevői akkor kezdtek érdeklődni a felvetett kérdés iránt, amikor kitűnt, hogy az közvetlenül érinti anyagi érdekeiket. Korántsem azért választottam ezt a példát, hogy a kérdéses dolgozók anyagiasságát kipellengezzem, hanem azért, hogy rámutassak egy alapvető tévedésre, amely Kant munkásságának következménye: az érdeklődés és az érdek éles szembeállítására. A Kant metafizikus gondolkozásmódjának hatása alatt álló lélektan osztályokba sorozta a lelki jelenségeket és nem vizsgálta meg kellőképpen azok összefüggését. Elválasztotta a testet a lélektől, a tudatjelenségeket a cselekvéstől. Így jutott el az érdek és az érdeklődés szembeállításához. Pavlovnak kellett eljőnnie, hogy véget vessen ennek az egyoldalú szemléletmódnak. Pavlov kimutatta, hogy a lelki jelenség feltételes reflexen alapul. Ámde a reflex olyan történés, amely ingerrel kezdődik és reakcióval végződik. A tudatjelenség tehát nem választható el a cselekvéstől, a „teoretikum” nem állítható szembe a „praktikummal.” Ha így nézzük a dolgot azt kell mondanunk, hogy minden érdeklődés érdeken alapul, amint nincs felépítmény sem alap nélkül. A legelvontabb tudománnyal foglalkozó tudós érdeklődése mélyén is ott bújkál az érdek. Munkájával megbecsülést, elismerést akar szerezni, ha nem éppen megélhetését kívánja vele biztosítani. S hogy ez így van, azt mi sem bizonyítja jobban, mint az a körülmény, hogy ha a várt elismerés elmarad, a világgal látszólag mit sem törődő tudós rendszerint elkeseredik s talán abba is hagyja munkáját. Mindebből az következik, hogy a könyvek propagálásánál nem kell visszariadnunk a reklám erőteljesebb eszközeitől sem. Az érdeklődés mindig felébreszthető ha kimutatjuk, hogy a tárgy, melyet „érdekessé” kívánunk tenni, összefügg, kapcsolatban áll azokkal a kérdésekkel, melyekhez az olvasónak érdeke fűződik. Sőt bizvást mondhatjuk, minél inkább sikerül a tárgynak praktikus érdekeinkkel való összefüggését kimutatni, vagy legalább is megéreztetni, annál szélesebb körű érdeklődésre számíthatunk a propagált írásmű iránt.

2. Az érdeklődés kielégítése — mint láttuk — lényegében egy kellemes érzelem, amely az érdeklődési dispoziáció aktivizálódásával áll kapcsolatban. Aki szeret olvasni és megszeretett valamely tárgykört, vagy műfajt, az élvezi, ha olyan könyvet olvashat, amely a kérdéses tárgykörbe, vagy műfajhoz tartozik. Ez azonban még nem elég, mert ha az olvasott könyv nem mond neki semmi újat, akkor unatkozva félredobja, ha pedig csupa olyan újdonságot tartalmaz, amely-

nek megértéséhez eddigi ismeretei nem elégségesek, akkor elveszti kedvét és bátorságát a további olvasáshoz. Az olvasott könyvnek tehát újat kell adnia, de olyan mértékben és formában, hogy azt az olvasó eddigi ismeretei alapján megérteni és feldolgozni képes legyen. Ezért mondja *Ebbinghaus* — mint láttuk, — hogy az érdeklődés gyönyöre az új benyomás és a már meglevő képzeink összhangján alapszik.

Az olvasók érdeklődésének kielégítéséhez tehát első sorban az szükséges, hogy ismerjük érdeklődési körüket s azt a szellemi és tudományos színvonalat, amelyen állva az érdeklődési körükbe vágó könyveket megközelíteni igyekeznek. Ezért a könyvtáraknak érdeklődésvizsgálatokat kell tartaniuk. Ennek módszerei többfélék. A legáltalánosabban ismertek a kérdőívek és a használt könyvek statisztikáján alapulnak. Az előbbieket differenciáltabb eredményekhez vezetnek, de hátrányuk a vallomások őszinteségének gyakori hiánya. Az utóbbiak durvább képet adnak, de az viszont szavahihető. Melyiket kell előnyben részesítenünk? Ez valószínűleg a könyvtár természetétől függ. Tudományos könyvtáraknál talán célravezetőbb a statisztikai módszer, míg a közművelődési könyvtáraknál a kérdőíves.

Az olvasók érdeklődésének felmérése után a könyvtárnak első sorban szerzeményezését kell a megállapított igényeknek megfelelően beállítania. De komoly feladatok várnak itt a feldolgozó munkára is. Nem elég ha a könyv megvan, az olvasónak tudomást is kell szereznie erről. Ehhez pedig jó katalógusok, bibliográfiák, recenzio-újtemények, ügyesen megszerkesztett annotációk kellenek. Nemcsak azokra a tudományos kutatókra kell azonban gondolnunk, akik pontosan tudják, hogy mit és miért keresnek. Hónuk alá kell nyúlnunk azoknak az olvasóknak is, akik arra a fokra még nem jutottak el, hogy tudományosan foglalkozzanak valamely témával, de szeretnek olvasni és érdeklődnék bizonyos kérdések iránt. Ezek számára olvasási programokat kell kidolgozni. Az olvasási programoknak alkalmazkodniuk kell az olvasók szellemi színvonalához, miért is szükség van a könyvtárlátogatóknak bizonyos típusokba sorolására.

William S. Grey és Bernice Rogers hatalmas kérdőíves felmérést végeztek az Egyesült Államokban a lakosság olvasásban való érettségének felderítésére. Terjedelmes könyvben¹² közreadott beszámolójukból — sok más érdekes adat mellett — két megállapítás ragadja meg különösen a figyelmet. Az egyik az, hogy a főiskolát végzett olvasók könnyen olvasnak és könnyen megértik az olvasottakat, de hiányzik belőlük a serkentő motívum, amely olvasásra ösztönözné őket. A másik megállapítás az, hogy a magasabb iskolázottsággal nem rendelkező olvasók érdeklődésének legfőbb mozgatója az ún. social participation a felelősségtudat, melyet az illető azzal a közösséggel szemben érez, amelyhez tartozik. Az első megállapítás az Egyesült Államok főiskolai oktatásának egyoldalúságát bizonyítja, a második azonban fényt vet a tömegek széles rétegeinek ösztönös érdeklődésére. A nevezett szerzők melegen ajánlják a könyvtáraknak, hogy olyan olvasási programokat állítsanak össze, amelyek a személyes és kulturális szükségleteken kívül elsősorban a politikai és szociális érdekeket tartják szem előtt. Ezt a tanácsot mi is megfogadhatjuk annál is inkább, mert nálunk az iskolai nevelés nagyobb súlyt helyez a szociális és politikai problémák megtárgyalására, minek következtében az olyan olvasási programok, amelyeknek összeállításában e szempontokat irányt adóknak vesszük, magasabb iskolázottságú könyvtárlátogatóink érdeklődésére is számíthatnak.

A szépirodalmi olvasási programok összeállításánál döntő szempont az ízlés nevelése; kifejlesztése annak az érzéknek, mellyel meg tudjuk különböztetni a selejtet, a giccset a művészi alkotástól. Mi a giccs? Nehéz lenne definiálni, de ez szerencsére nem is feladatunk. Annyit mindenesetre megállapíthatunk; a giccs egyik legszembevetőbb és legáltalánosabb ismérve az, hogy édeskés. Csupa rózsaszín, csupa kellem és kellemesség, csupa „happy ending.” A giccs sűríteni kívánja az élvezetet s részint tendenciájától részint a sok édességtől megsavanyodik a szájunk íze, csömört kapunk. Sajátos lélektörvény — F. Krueger foglalkozik vele behatóan — hogy az érzelmet az ellentét teszi mélyé és tartalmassá. Az ürmös jobb mint a szirup. Ez ellen a törvény ellen vét a giccs. Merész vállalkozás, de — gondolom — ügyes kivitelezés mellett sok pedagógiai haszonnal járna ha a szépirodalmi olvasási programba — természetesen megfelelő megjegyzéssel ellátva — elrettentő példaképpen egy-egy giccset is felvennénk. Nem kell tartanunk tőle, hogy a megfelelő olvasási színvonalra jutott olvasó örömet találja benne és megszereti, viszont az igazi művészettel szembeállítva megtanulja belőle, hogy mi az irodalmi selejt és óvakodni fog tőle, ízlése tehát jelentős mértékben csiszolódik.

3. Az olvasási, a jó könyvek iránti tartós érdeklődési dispozició kialakítása, az olvasás, a jó könyvek megszerettetése tulajdonképpen a legkényesebb könyvtárosi feladatok közé tartozik. Ehhez ti. az olvasókkal való egyéni foglalkozás, szellemi fejlődésüknek mintegy állandó kézbentartása és irányítása szükséges. Az erre a feladatra kijelölt könyvtárosnak széleskörű műveltséggel, nagy olvasottsággal kell rendelkeznie, tapintatos embernek, jó pedagógusnak és jó pszichológusnak kell lennie. Szeretnie kell az olvasót és értenie kell hozzá, hogy bizalmát megnyerje. Személyi lapot kell felfektetnie minden olvasójáról s nem egyszer bizony még a hivatalos időn túl is törnie kell a fejét azokon a problémákon, amelyeket olvasói, a velük való beszélgetések során elértárnak.

Persze a nagyobb forgalmú könyvtárakban ezek az eszközök már nem elégségesek. Itt jutnak jelentőséghez azok a különféle eljárások, melyeket *Mierzwinska* idézett könyvében „az olvasókkal való csoportos foglalkozás” címen foglal össze. Különböző rendezvények szerepelnek itt. Az írók és az olvasók találkozásai, irodalmi versenyek, különböző nevelő célzatú játékok és mulatságok, könyvvásárok és főképpen olvasókörök. A szerző érdekesen és szépen fejti ki az olvasókörök rendszerét a felolvasó körökön kezdve a középfokú és felsőfokú olvasókörökön át egészen az önképzőkörökig. Ismerteti ezeknek feladatát és munkamódszerét: miként vezetik a könyvtárlátogatót az olvasás gyakorlatától és megszerettetésétől kezdve egészen az aktív irodalmi és tudományos próbálkozásokig.

A szépirodalom olvasóinak neveléséről beszélve — úgy érzem — meg kell említenem azt a műfajt, amely a legkönnyebben talál olvasóra, de amelynek élvezete nemcsak akadályozza az irodalmi ízlés kifejlődését, hanem bizony romboló hatásúvá is válhat. Ez a műfaj a detektívregény. Tudjuk, hogy a detektívregények olvasásának milyen káros hatása van az ifjúság lelki és erkölcsi világára. Elvonja őket a rendszeres munkától, hajlamot ébreszt bennük a bűnöző hősök csodálata, majd utánzására. Minden eszközzel igyekszünk is óvni gyermekeinket ettől a veszedelmes irodalomtól... és közben néha-néha magunk is szívesen kezünkbe veszünk ilyen könyvet. Ideje, hogy, az álszemérmert félretéve, egyszer már erről az oldaláról is megvizsgáljuk a kérdést. Ismertem nagyhíró, igen komoly tudományos munkát végző embereket, akik szerették a detektívregényeket. Mivel

magyarázható ez? Kétségtelen, hogy a detektívregények olvasása esztétikai élvezetet nem nyújt, de az sem tagadható, hogy valami felfrissítő, izgató és egyben pihentető hatásuk van. Ezért olvassa őket a tudós fárasztó szellemi munkájának szüneteiben.

Ha megpróbáljuk kissé tisztázni a detektívregények olvasásának lélektanát — úgy gondolom — külön kell foglalkoznunk izgató és ennyiben lelki-szellemi energiát termelő és külön pihentető hatásukkal.

Az energiatermelő lelki jelenségek mibenlétét *Pavlov*, szigorúan ellenőrzött kísérletekkel tisztázta. Működésük — megállapítása szerint — külső gátláson alapul. Miben áll ez? Az idegrendszer egyidejűleg sok különböző inger éri. Mindezek hatására az agykéreg különböző pontjain ingerületi gócok támadnak. Ha már most jelentkezik egy „nem közömbös” inger, vagyis olyan, amely közvetlenül érinti a szervezetet, ennek ingerületi góca gátlás alá helyezi a szomszédos agykérgi területet és magához vonzza az összes többi ingerelt szomszédos góc energiáját. Így azután az ingerületi energia bizonyos koncentrálódása következik be: felfokozott izgalmi állapot, amiben szellemileg erősebbnek érezzük magunkat s ami éppen ezért bizonyos euphoriával jár. Egy szempontra kell itt felhívni a figyelmet. Külső gátlást nem minden inger képes kiváltani: csak az olyan, amely nem közömbös. A közömbös ingerről *Pavlov* azt mondja: „Minden inger, ha ismétlődik, anélkül, hogy a szervezet számára bármilyen lényeges következményekkel járna, közömbössé válik.” Ezt másképpen úgy is mondhatjuk, hogy nem közömbös az az inger, amely a létérdekeket érinti. És hozzáfűzhetjük: annál kevésbé közömbös, tehát az ingerek versenyében annál több esélye van arra, hogy az energiákat magához vonzza, minél nyilvánvalóbban érinti a létérdekeket. Mi az már most, ami a legközvetlenebbül érinti létérdekeinket? Nyilvánvalóan az élet-halál kérdése, tehát pontosan az, amiről a detektívregényekben szó van. Ezzel megmagyarázható a detektívregények izgató hatása. De megmagyarázható az is, hogy ez az izgalom nem kellemetlen. A történet ugyanis, amely kiváltja, nem valóságos, hanem költött. Így az izgalom sem egyéb mint pusztán energianövekedés, ami mint ilyen euphoriával jár.

Ami már most a pihentető hatást illeti, ezt a különböző gócok egymást felváltva történő foglalkoztatásával magyarázhatjuk. A szellemi munka — valamennyien tapasztaltuk már — amellet, hogy izgató hatású, fáraszt. A fáradtság beköszöntése azonban nem jelenti az izgatottság megszűnését. Ezt bizonyítja, hogy megerőltető szellemi munka után nem tudunk aludni: „agyunk tovább dolgozik.” Ebből világosan kitűnik, hogy a fáradtság nem az izgatottság, tehát a szellemi energia hiánya, hanem valami más pozitív (valószínűleg biokémiai) tényező, ami gátolja a szellemi munka végzését. Ámde a fáradtság csak az igénybevett agycentrumokat érinti, ugyanakkor más centrumok zavartalan működésre képesek. (Fárasztó tudományos munka olvasása után teljes szellemi frissességgel tudunk zenét hallgatni, vagy sakkozni!) Ezeknek a friss centrumoknak megfelelő foglalkoztatása már most elvonja a fáradt idegcentrumokból az ott felhalmozódott energiát s ezzel lehetőséget biztosít ezeknek a fáradt centrumoknak a regenerálódásra. Pontosan ez történik, amikor a fárasztó szellemi munka szüneteiben detektívregényeket olvasunk. Innen származik pihentető hatásuk.

Ha mindezt végiggondoljuk, el kell ismernünk, hogy a detektívregények iránti érdeklődés nem szükségképpen elferdült ízlés, vagy züllött erkölcsi felfogás következménye. Ez azonban természetesen még nehezebbé teszi az ellenük való

küzdelmet. A küzdelem mégsem reménytelen. Mindenekelőtt azt kell figyelembe vennünk, hogy nem a nehéz munkát végző tudományos dolgozókat kell szellemi felfrissülésük e kétes értékű módszeréről leszoktatnunk, hanem az unaloműző szórakozást, jobb híján, itt kereső ifjúságot kell a komoly művészi élményt nyújtó olvasmányok megszeretésére elvezetnünk. Ez pedig nem kilátástalan, ha meggondoljuk, hogy a detektívregények olvasásának halmozása csömörre és unalomra vezet. *Pavlov* — mint idéztük — azt mondja, hogy minden inger, ha ismétlődik anélkül, hogy a szervezet számára bármilyen lényeges következményekkel járna, közömbössé válik. Nos a detektívregényekben rejlő ingerek sem járnak szervezetünkre nézve semmiféle következménnyel, tehát ezek is közömbösekké válnak. A közömbössé válásnak nyomait megtaláljuk már magában az irodalomban is. Ennek ellensúlyozására irányuló törekvés mutatkozik meg abban, hogy a detektívregények egyre inkább fokozzák az izgalmakat. *Conan Doyle* „klasszikus” detektívregényei rendszerint azzal kezdődnek, hogy a bűncselekményt már elkövették; a regény folyamán csak annak vagyunk tanúi, hogy a csodálatos képességekkel megáldott nyomozó hogyan jut el a tettes személyének felderítéséhez. A későbbi detektívregényekben — az olvasók izgaloméhségének kielégítésére — már a nyomozás során is előfordulnak gyilkosságok. Ma már nem is számít komoly detektívregénynek az olyan, amelyiknek legalább minden 50. oldalán nem fordul elő újabb gyilkosság. Ez az izgalomfokozás azonban nem mehet a végtelenségig, a detektívregények tehát önmagukat járatják le s idővel az egész detektívregénylázra úgy fogunk visszagondolni, mint valami lidérces álmra.

Megfigyelhető azonban egy másik folyamat is az irodalomban: a detektívregény-formának behatolása a komoly művészi irodalomba. Ennek nyomait megtaláljuk már *Dosztojevszkij*-nél is. A *Bűn és bűnhődés*, valamint a *Karamazov*, ezt mutatja. A legújabbkori írók tudatosan haladnak tovább ezen az úton. Ma már egészen tekintélyes irodalma van annak a műfajnak, amely detektívtörténet keretébe illeszti a magas színvonalú művészi tartalmat. Ez azt bizonyítja, hogy a mai kor emberének szüksége van a közvetlen léteérdekeire appelláló, izgalmas olvasmányokra.

A detektívregény problémát, — ezek után bátran elmondhatjuk, — előbb utóbb maga az irodalom oldja meg. Addig is azonban míg ez bekövetkezik, az ifjúságot távol kell tartanunk ezektől az írásművektől. A távoltartás nem jelenthet tilalmazást, mert a tiltott gyümölcs mindig édesebb, hanem azt, hogy izgalmasságban e detektívregényekkel vetekedő, de nemes erkölcsi világrendet tükröző regényeket kell a fiatalság kezébe adnunk. Az ún. „izgi” regényeket nem szabad elvonnunk tőlük, mert ezek ébresztik fel érdeklődésüket az olvasás iránt. Ha ezeken gyakorolva már megszerették az olvasást, akkor érdekesítő, de komoly művészi tartalommal rendelkező regényekkel kell próbálkoznunk. Ezek után — talán a novellák közvetítésével — áttérhetünk a világirodalom remekeire.

Az érdeklődés lélektanának problematikája igen gazdag. Sok hasznos tanulságot meríthetnénk és kell is merítenünk még belőle könyvtári gyakorlatunk számára. De az eddig elmondottak is elégségesek ahhoz, hogy megállapítsuk legfőbb tennivalóinkat. Ügyes propagandával fel kell ébreszteniünk az érdeklődést a könyvek iránt, jó és egyre jobb könyvek kézbeadásával gondoskodnunk kell arról, hogy az olvasó örömét lelje olvasmányaiban és megszeresse a könyveket, a könyvtárt. Ezzel elérjük célunkat, mert olyan olvasókat nevelünk, akik komoly harcosai a kultúrának.

Jegyzetek

1. Fries, J. F.: *System der Logik*. 3. kiad. 1837. 14. §.
2. Frauenstädt, J.: *Blicke in die intellektuelle, physische und moralische Welt*. 1869. 94. 1.
3. Stout, G. F.: *Analytic Physiology*. 1896. I. köt. 224. 1.
4. Lipps, Th.: *Leitfaden der Psychologie*. 2. kiad. 1906. 222 és köv. 11.
5. Ebbinghaus, H.: *Abriss der Psychologie*. 8. kiad. 1922. 123. 1.
6. Stumpf, K.: *Tonpsychologie*. 1883—1890. II. köt. 280. 1.
7. Fröbes, J.: *Lehrbuch der experimentellen Psychologie*. 2. kiad. 1922. I. köt. 544. 1.
8. Offner, M.: *Das Gedächtnis*. 4. kiad. 1924. 64 és köv. 11.
9. Magyarantitás. 1961. augusztus.
10. Takács Menyhért: A gyors olvasás problémája. *Magy. Könyvszemle*. 1959. 3. sz. 299—306. 1.
11. Fordítása a Könyvtári Szakfordítások c. sorozatban. 2. sz. OSZK Könyvtártudományi és Módszertani Központ.
12. William S. Gray—Bernice Rogers: *Maturity in reading. Its nature and appraisal*. Chicago. 1956.

Psychologie des Interesses und die Bibliothekspraxis

M. TAKÁCS

Die Theorien, die sich mit dem Wesen des Interesses beschäftigen, können in drei Gruppen geteilt werden. Das Interesse ist *a)* eine psychische Erscheinung, die mit der Aufmerksamkeit in Zusammenhang steht; *b)* ein Gefühl; *c)* eine Disposition. Alle drei Auffassungen können wir auf einen gemeinsamen Nenner bringen, da sie sich voneinander nur darin unterscheiden, daß sie verschiedene Phasen desselben psychischen Vorgangs in den Mittelpunkt der Forschung stellen. Die erste Gruppe spricht von der Erweckung des Interesses, die zweite von dessen Befriedigung und die dritte von der Entstehung der ständigen Interessenrichtung.

Das Interesse ist ein Gefühl. Das Gefühl bildet eine Einheit vom objektiven Bild und subjektiven Trieb. Lust- und Unlustfärbung des Gefühls zeigt, ob Bild und Trieb einander entsprechen oder nicht. Der Werdegang des Gefühls ist folgender. Als Trieb und Bild einander begegnen, tritt zuerst eine gewisse Störung, eine Gespanntheit der Nerven auf. Dem entspricht im Falle des Interesses das unwillkürliche Aufmerken, die spontane Aufmerksamkeit. Dem folgend passt sich der Trieb an das Bild an. Dadurch wird Lust bzw. Unlust hervorgerufen, was das eigentliche Gefühlserlebnis charakterisiert. Diese Phase des Gefühls äußert sich im lustvollen Gemütszustand des Interesses. Durch die Anpassung des Triebs an das Bild gewinnt der Trieb ein bestimmtes Ziel, und sucht nachher die Befriedigung immer auf demselben Weg zu erreichen den er schon einmal gegangen ist; das heißt daß das Gefühl zu einer Disposition wird. Diese Disposition bekundet sich im Falle des Interesses als ein Liebgewonnenhaben einer gewissen Beschäftigung z. B. einer Lektüre.

Wenn wir diese psychologischen Feststellungen auf die Bibliothekswissenschaft anwenden wollen, so müssen wir 1. über die Erweckung und 2. über die Befriedigung des Interesses für das Buch, sowie 3. über die Herausbildung einer Disposition zu diesem Interesse sprechen.

1. Das Interesse soll *a)* für das Lesen, für das Buch, für die Bibliothek und *b)* für gewisse Bücher oder Schriftstücke erweckt werden. *a)* Die Erweckung des Interesses für das Lesen ist eine pädagogische Aufgabe. Ein Zweig dieser Aufgabe wächst aber über den Bereich der Schulen hinaus, das ist die Frage: Wie man die Technik des Lesens erlernen kann. Es gibt Methoden mit deren Hilfe das Tempo und die Wirksamkeit des Lesens gesteigert werden können. Ein jedes kulturelles Institut, soweit es in seinen Möglichkeiten steht, soll helfen diese Methoden zu verbreiten. Hier haben die Bibliotheken eine besondere Aufgabe. — *b)* Die Erweckung des Interesses für bestimmte Bücher heißt Buchpropaganda. Zur Propagierung guter Bücher kann der Bibliothekar viele Mittel anwenden (Bücherregale zur freien

Auswahl, Ausstellungen, Besprechungen, Vorlesungen usw.). Bei der Erweckung des Interesses müssen wir vor allem auf die Einheit von Theorie und Praxis achten. Die Grundlage eines jeden Interesses ist, daß eine Sache uns wirklich nützlich ist. Interesse zu erwecken, heißt also nichts anderes, als zu zeigen, daß man in der Beschäftigung mit einem Gegenstand, mit einem Thema, wirklich interessiert ist.

2. Die Befriedigung des Leseinteresses erweckt ein angenehmes Gefühl. Das erfolgt nur dann, wenn der Leser zu einer seinem Geschmack entsprechenden Lektüre kommt. Die Bibliothek muß daher den Interessenkreis ihrer Leser untersuchen. Für Anfänger kann auch ein Leseprogramm zusammengestellt werden. Wir sollen dabei darauf achten, daß sich ernste Leser heute überall für politische und soziale Fragen interessieren.

Auch die Bibliothek muß die Leser der schönen Literatur vor dem Kitsch bewahren. Wir müssen daher das Leseprogramm so zusammenstellen, daß der Geschmack der Leser dadurch gebildet wird, und sie selbst zwischen Kitsch und Kunstwerk unterscheiden können.

3. Um in den Lesern ein ständiges Interesse zu erwecken, ist es erforderlich, daß man sich mit ihnen auch persönlich beschäftigt. Auf einer höheren Stufe oder in größeren Bibliotheken können Zusammenkünfte zwischen Lesern und Schriftstellern, literarische Wettbewerbe, Spiele, Büchermessen und Leserzirkel sehr nützlich sein.

Bei der Herausbildung eines ständigen Interesses für gute schönliterarische Bücher muß noch beachtet werden, daß dieses Interesse nicht einseitig sein darf und sich nicht nur auf spannende, abenteuerliche Bücher oder gar Detektivromane richten soll. Spannende Lektüren sind zur Erweckung der Aufmerksamkeit sehr geeignet, da sich in ihnen das höchste Interesse, das Lebensinteresse meldet. Von solchen Büchern dürfen wir also den Lesern nicht einfach abraten sondern wir müssen die Bücher so auswählen, daß sie von einem entsprechenden literarischen Niveau sind, den Geschmack des Lesers bilden und in ihm ein Verlangen nach echter Kunst erwecken. Das Auftauchen der Detektivromane auf dem Büchermarkt und der stürmische Beifall, mit dem sie empfangen wurden, gehört nur zu einer Mode, die bereits merkbar abnimmt. Vor der verheerenden Wirkung dieser Bücher muß vor allem die Seele der Jugend bewahrt werden.

III.

AZ OSZK GYŰJTEMÉNYEINEK
ANYAGÁBÓL

A Szent Antalról nevezett ispotályos rend Magyarországon terjesztett nyomtatványai (1505-1506)

BORSA GEDEON

E rend alapja arra a laikus testvérületre vezethető vissza, amely a XI. század végén alakult a franciaországi St. Didier városában a „Szent Antal tüze” elnevezésű betegség (az anyarozsmérgezés) leküzdésére. *II. Orbán* pápa 1095-ben a clermont-i zsinaton megerősítette ezt a „Szent Antal betegápolói” elnevezésű testvérületet, majd *III. Honorius* 1218-ban engedélyezte számukra a három egyszerű fogadalom letételét. A laikus tagokból álló testvérület — *VIII. Bonifác* engedélye alapján — 1297-ben alakult át a lovagrendekhez hasonló szabályzattal bíró betegápolórenddé. A tagok ruházata a következő volt: fehér alsó ruha, fekete csuklyás köpeny, a vállon kékszínnű egyiptomi kereszt, azaz a tau-kereszt (nagy T betű alakú), amelyet az egyiptomi remetéről Antal-keresztnek is neveztek.

Az új szervezet alapján a rend elterjedése egész Európában meggyorsult, és fénykorában 369 rendház, ill. az ezzel szoros kapcsolatban állottkórház tartozott hozzá, elsősorban a román nyelvű országokban. Főfeladatuknak a betegápolást és ezen belül is az anyarozsmérgezés (ergotismus) elleni küzdelmet jelölték meg. A fokozódó jólét azonban hamarosan meglazította a fegyelmet és a rend hanyatlásnak indult. Ez, valamint a reformáció azután a házak zömének bezárásához vezetett. Hiába hoztak 1616-ban reformintézkedéseket, a rend szétesése már feltartóztathatatlan volt: 1777-ben beolvadt a máltai lovagrendbe, utolsó rendházai pedig a francia forradalom során szűntek meg.¹

Az ispotályosrend jövedelmeinek jelentős részét képezte az alamizsnagyűjtés, amelyet kórházaik fenntartása címén végeztek. A pápák már a XIII. századtól búcsúnyerés lehetőségével támogatták ezt. Az évszázadok során ezek a rend támogatói által is elnyerhető búcsúkedvezmények — és ez általános tünet volt — szinte inflációszerűen sűrűsödtek és növekedtek. Ráadásul pedig a rend maga nem riadt vissza a hamisításoktól sem, hogy jötevői áldozatkészséget mind nagyobb búcsú elnyerésének kilátásba helyezésével serkentse.²

Ennek érdekében már a XV. században felhasználták a nyomtatás által biztosított nagy lehetőséget: a század utolsó évtizedéből több nyomtatványt is ismerünk, amely a rend számára biztosított privilégiumok és búcsú összefoglalását tartalmazza.³ Hogy e lehetőségeket azután igénybe is vették a hívők, bizonyítja az a számos, sokszor ugyancsak nyomtatásban készült búcsúlevél is amely ugyanebből az időből reánk maradt.⁴ A nyomtatott búcsúlevél felhasználásával a rend Magyarországon is élt, amint ezt az Országos Levéltárban őrzött és az 1505–1506 években kelt négy oklevél is tanúsítja.

Ezek részletes ismertetése előtt röviden körvonalazzuk e szervezet hazai működésének kereteit, különös tekintettel a nyomtatott búcsúlevelek kibocsájtásával összefüggő kérdésekre.⁵

Okleveles adataink a rend magyarországi tevékenységéről a XIV. század elejétől vannak, amelyek azt bizonyítják, hogy a magyarországi és szlavóniai házak ekkor külön rendtartományt alkottak. Ennek élén a „praeceptor”, vagy „magister” állt, akinek székhelye a szepes-megyei Daróc volt. Ennek alapján feltehető, hogy ez volt a rend első háza Magyarországon, amelynek alapítása a hagyományok szerint 1288-ra tehető.⁶ Templomuk, amely jelentős építészeti műemlék, ott máig is fennmaradt.⁷

A rend pozsonyi kórházáról 1309-től rendelkezünk adatokkal, amikor is már a város vette át annak kezelését, csupán a lelki gondozás és bizonyos jogok maradtak az antonitáknál. Az ezzel kapcsolatos megállapodás és annak anyagi természetű következményei hosszú, a XV. század közepéig húzódó vitát okoztak, és végül is arra vezettek, hogy a városnak sikerült a rendet pozsonyi pozícióiból teljesen kiszorítania.⁸ Az antoniták azonban még 1505-ben is kísérletet tettek régi helyzetük visszanyerésére, de nyilván eredménytelenül.⁹

V. Orbán pápa egy 1364-ben kelt bullája elrendelte, hogy az esztergomi érsek és suffraganeusai gondoskodjanak az ispotályoknak eredeti rendeltetésüknek megfelelő működtetéséről.¹⁰ Ezt az intézkedést használták fel az antoniták, hogy betegápoló mivoltuk ürügyén újabb jövedelmi forrásokhoz jussanak. Ennek érdekében sorozatos kísérletet tettek egyes városok kórházainak, ill. főleg azok jövedelmeinek megszerzésére.

Kassa esetében az 1366 és 1399 között lefolyt pereskedés — változatos fordulatok után — a város győzelmére vezetett, bár a rend még 1412-ben is próbálkozott a kórház megszerzésével.¹¹ Kassával egyidőben igyekeztek az iglói kórházat is birtokukba venni. Ez a törekvésük azonban a város ellenállásán hajótörést szenvedett.¹² Hasonlóan eredménytelenek maradtak a rend próbálkozásai Szepesváralja esetében is, ahol a helyi pélébános hiúsította meg a behatolási kísérletet.¹²

A pozsonyihoz hasonló folyamatot figyelhetünk meg — bár másfél évszázaddal később — Segesváron is, ahol a város ugyancsak eredményesen igyekezett a rend hatáskörét a kórházzal kapcsolatban szűkíteni, ill. azt fokozatosan megszüntetni. Az 1487-ben kelt megállapodás itt is további viszály forrásává vált, de a rend szerepének végleges megszűnéséhez ez esetben már a reformáció is hozzájárulhatott.¹⁴

Az alábbiakban ismertetésre kerülő nyomtatványok az antoniták rendkívül jól megszervezett gyűjtőtevékenységének megnyilvánulása. A földbirtokok és nagyobb ajándékok mellett ugyanis ez volt a fő jövedelmi forrásuk. Így a pozsonyiakkal kötött és már említett 1309. évi megállapodás egyik részletesen körülírt pontja volt az alamizsnagyűjtés.¹⁵ Az ötletes pozsonyiak úgy használták ki a helyzetet a maguk javára, hogy kórházuk világi papját a koldulás idejére beöltöztették az antoniták ruhájába.¹⁶

Az antoniták szerepe az idők folyamán egyre jobban zsugorodott. Csak egyes korszakokból maradtak reánk dokumentumok, amikor tevékenységük — elsősorban jövedelmeik fokozására — megélénkült. Ilyen időszak volt a XV. és XVI. század fordulója, amikor *Tapolcai* Albert (Albertus de Thapolcza) állt a hazai rendtartomány élén, aki mint veszprémmegyházmegyei klerikus 1483-ban

vette át a vezetést¹⁷ és működését egész 1507-ig tudjuk kimutatni. A segesváriakkal kötött 1487. évi megállapodás révén évenkénti, határozott összegű jövedelmet biztosított Albert a rend számára. 1505-ben pedig, amint erről az előbb már szó esett, kísérletet tett az antoniták volt pozsonyi pozícióinak, ill. bevételeinek felújítására.

Ugyancsak *Tapolcai* Albert periódusának tevékenységét bizonyítja az a széleskörű, jól megszervezett gyűjtőakció, amelynek dokumentumai az említett négy búcsúlevél formájában maradtak reánk.

Ezeknek az egyleveles nyomtatványoknak szövege csaknem azonos egymással, de nem sokban különböznek az abban az időben más ország részére készült hasonló jellegű nyomtatványoktól sem.¹⁹ A szöveg részletesebb vizsgálata alapján megállapíthatjuk, hogy az első és egyben legterjedelmesebb részben 13 pápa által a rend és a Szent Antal testvérület tagjai, ill. azok jötevői részére biztosított privilégiumok és búcsúnyerési lehetőségek vannak felsorolva.²⁰ Az ezt követő sorok tartalmazzák a dokumentum lényegét: szabadon hagyott részekkel űrlapul szolgálnak annak bizonyításául, hogy a kézírással beírt nevű személyek tagjai a rend testvérületének és adományukkal segítették azt. Ennek fejében élhetnek a nevezettek az előzetesen felsorolt egyházi kedvezményekkel. Az okirat kiállítási helye és kelte ugyancsak kézírással volt kitölthető e nyomtatványokban, amely a gyónás utáni feloldozási formulával végződik. Ezek a nyomtatványok tehát tulajdonképpen űrlapok confraternitaslevélhez, amelyet a rend alamizsnagyűjtői állítottak ki.

Az említett négy példány közül egy antikva- (a függelékben B. alatt leírva), a többi gótbetűvel készült. Ez utóbbiak közül az egyik az 1506-os évszámot (a függelékben C. alatt leírva), míg a többi — beleértve az antikva-betűvel készültet is — az 1505-ös évszámot viseli. Az utóbbi két gótbetűs, 1505-ös évszámú nyomtatvány egymással azonos (a függelékben A. alatt leírva).

Mind a háromféle nyomtatvány (A, B és C.) fametszetes „T” iniciáléval kezdődik, amelyet egy nagy „I” antifonálemobard követ. Az öntött betűkből szedett szöveg első sora nagyobb típusból áll, mint a tulajdonképpeni szöveg, a „Forma absolutionis” szavak az első sorban alkalmazottaknál is nagyobb betűkből állnak. A két kiemelő betűtípus, mind a három nyomtatványban azonos, akárcsak az iniciálé és az antifonálebetű a B. és C. kiadásban, valamint a szöveg-típus az A. és C. kiadásban. Mindez nyilvánvalóvá teszi, hogy mind a három kiadvány ugyanabból a nyomdából került ki. De hogy honnan, azt magán a nyomtatványon nem tüntették fel.

A behatóbb tipológiai vizsgálat ennek ellenére minden részletében megnyugtató módon arra vezetett, hogy ezeket az egyleveles nyomtatványokat Johann *Winterburger* bécsi műhelyében állították elő. A XV. századi nyomtatványok nyomdai eredetének meghatározásához használt *Haebler*-féle típusrepertóriumban²¹ közölt számokkal jelölve az 5. típussal szedték a nyomtatványok első sorait, a 9. típussal a „Forma absolutionis” szavakat. A szöveget a 12. számú antikva, ill. a 7. számú gót típussal szedték, amelyhez az α , ill. a γ betűkkel jelölt rubrikajelet használták.

A kétféle „I” betűt ábrázoló 27 mm. magas fametszetes betűk nem találhatók az említett *Haebler*-féle összeállításban, mert azokat csak a XVI. században vette használatba e bécsi nyomda.²² A két azonos méretű fametszet — jól

lehet vonalvezetésben némileg eltér egymástól — ugyanabba az ábécébe tartozik, amelyben az egyes lombard sokszor több változatban is szerepelnek.³

A részletes tipológiai ismertetés során utoljára maradt a két ugyancsak fametszetes iniciálé-jellegű „T” betű. Ezt azonban nem csupán a *Haebler*-féle reptóriumban, de Hedwig Gollob e tárgyban írt tanulmányában is hiába keressük.²⁴ Ennek magyarázata az, hogy e metszeteket — a melléhelyezett antifonálebetű magasságának megfelelő méretben — külön e kiadványokhoz metszették. A virágos indákkal díszített „T” betű ugyanis nem más, mint a Szent Antalról nevezett ispotályos rend jelvénye, az ún. Antal-kereszt.²⁵

Ezekkel a fametszetekkel csaknem azonos rajzú Antal-kereszt található a pecséteken, amelyek az Országos Levéltár mind a négy említett oklevélén maradtak reánk. Ezek közül a két A. jelű nyomtatványon levő azonos egymással: átmérője 34 mm. és az Antal-keresztet gyűrűalakban a következő felirat veszi körül: „+ SIGILLVM CONFRATERNITATIS SANCTI ANTONI AD VIENNA” Ez a pecsét az egyik példányon (D. L. 93.720) zsinórra van függesztve, ami papíroklevél esetében — legalább is a hazai gyakorlat alapján — rendkívül szokatlan. A másik példányon (D. L. 74.979) a pecsétet az oklevél aljára nyomták, akárcsak a másik két nyomtatvány esetében. Ez utóbbiakon más pecsétet is találunk, amelynek felirata és rajza ugyan csaknem azonos az előbb leírtakkal, de méretük attól eltér: az egyik (D. L. 21.519) átmérője 32 mm., a másiké (D. L. Károlyi) 41 mm.

Mind a négy oklevelet félív nagyságú papírra nyomták. Közülök kettőben (D. L. 21.519 és D. L. 74.979) bitoroskalap, egyben (D. L. Károlyi) pedig gót korona alakú, a negyedikben (D. L. 93.720) pedig semmiféle vízjel sem található. Ezek a vízjelek szerepelnek több más 1505—1506 években a bécsi *Winterburger* műhelyben készült nyomtatványban is.²⁶ Ez a körülmény is csak erősíti a különben is teljesen bizonyos nyomdameghatározást.

Winterburger több esetben is készített ilyen jellegű kiadványt magyarországi megrendelésre. Elég, ha csupán az 1500. évi jubileumi búcsú céljaira nyomtatott búcsúlevél-űrlapokra gondolunk, amelyek részletes ismertetése az OSzK 1960. évkönyvében jelent meg.²⁷

A most leírt négy nyomtatványt az alábbi nevekre, helyen és időben töltötték ki:

1. [D. L. 21.519] 1505. IX. 30. — „In castro Reuisthe. — Ladislaus cum uxore sua Ursula neenon filiis Michaele neenon Francisco et Nicola de Tharcza neenon cum uxore sua Elena”.

Az oklevelet a bars megyei Revistye várában, a Garam folyó mellett állították ki. Nagy Iván²⁸ két *Tárczay* Lászlót is ismer: „János fia László 1466” és „György 1450 erd. alvajda fia László”. Az azonosítás ezekkel azonban teljesen bizonytalan. Feltehető, hogy *Tarczai* László említett három fia közül Miklós az, akinek a neve mint címzett szerepel egy 1511. IX. 19-én kelt oklevélén.²⁹

2. [D. L. 93.720] 1505. XII. 1. — „Zenthlewryncz. — Egregius Dominus Johannes de Naghwelgh, Lodovicus et Bonaventura filii, Anna et Katherina filiae et Justina”.

Ismeretes egy 1502-ben kelt másik búcsúlevél is, amely *Nagyvölgyi* János felesége Erzsébet és fia Lajos számára Újlakon lett kiállítva.³⁰ A Buda elővárosának számító Újlak alapján feltehető, hogy ez az 1505. évi oklevél kiállításának helye Budaszentlőrinc.

3. [D. L. 74.979] 1505. — „Egregius Dominus Stephanus Marjassy capitaneus Scepusiensis una cum consorte sua Potentiana et filio suo Francisco”.

Hogy egy-egy család milyen sűrűn vette igénybe a búcsúnyerés lehetőségét, jól bizonyítja *Máriássy* István példája, akinek a nevére címezve az 1501. és 1502. évekből is maradt reánk búcsúlevél.³¹

Ezt az 1505. évi oklevelet *Iványi* Béla már ismertette,³² azonban ebbe egy tévedés csúszott, amikor arról írt, hogy a *Máriássy* család említett tagjai „felvétetnek a bécsi Szent Antal-confraternitás tagjai közé”. A nyomtatványban és a pecséten szereplő „Vienn.” azonban nem Bécest, hanem a franciaországi Vienne püspöki székhelyet jelöli. Ehhez az egyházmegyéhez tartozik ugyanis St. Antoine de Viennois, a Szent Antalról elnevezett ispotályosrend volt székhelye.³³

4. [D. L. Károlyi] 1506. III. 4. (?) — „Nicolaus ... cum coniuge sua Ursula et Katherina filia ac Stephano Paulo fratribus(?)”.

Az oklevél kézírásos szövege rendkívül rosszul olvasható. Így nem betűzhető ki sem a kiállítás helye, sem a családnév, akik számára a búcsúlevelet kiállították.

A búcsúlevelek kinyomtatása arra utal, hogy a vállalkozást nagyszabású gyűjtésnek szánták: nagyszámú űrlap felhasználására számítottak. Azonban az akció úgy látszik nem váltotta be a hozzá fűzött anyagi reményeket, mert ismerünk egy adóslevelet 1507. III. 13-ról, amelyet *Tapolcai* Albert tartományfőnök a Daróc közelében fekvő savniki ciszter apátság részére állított ki.³⁴

Mint láttuk, az eredetileg a szegény betegek ápolására alakult rend az idők folyamán e hivatásának egyre inkább hátat fordított, azonban a kórházak fenntartására szolgáló jövedelemforrásait — saját céljaira használva — mindvégig meg kívánta tartani. Ez az ellentmondás azután végül is a tekintélyében és befolyásában igen megfogyatkozott rend megszűnéséhez vezetett, amelyhez hazánkban a reformáció elterjedése csupán a kegyelemldöfést adta meg.

A. JULIUS, II. papa: Immunitates, exemptiones ac privilegia ... hospitali monasterio ... sancti Antonii ... concessa ... [Littera confraternitatis.] [Viennae: Johannes Winterburger] 1505.

Egyleves, egyik lapján, nyomva szedéstükre 167 × 267 mm, 39 soros, 5., 7. és 9. betűtípusok, γ rubrikajel, iniciálé 27 × 21 mm, lombard 27 mm.

1. sor: (T J⁶) Ulius diuina prouidētia. Papa. ii. oēs libertates. Immunitates exēptiones: ac p̃uilegia:ꝛ indulgen - // tias per fummos Romanos p̃otifices suos p̃deceffores hospitali Monasterio: fratribus:ꝛ bñfactoribus sancti Antonij. Uienē-
lis dioceſ // cōceffas ... 32. sor ... Datū // die menſis fub
anno domini. M.cccc.v. tempore pontificatus prefati Sanctiffimi in chrifto
patris ꝛ domini Julij diuina // prouidentia Pape. ij. anno eiufdem ſecundo. // Forma
abſolutionis. // ¶ Miſereat tui ... 39. sor: ... pro vltime tue vite ſpiritu. In
nomine patris: ꝛ filij: ꝛ ſpiritus ſancti. Amen.

Budapest, Országos Levéltár (2 pld.: D. L. 74.979, 93.720)

B. JULIUS, II. papa: Immunitates, exemptiones, ac privilegia ... hospitali monasterio ... sancti Antonii ... concessa ... [Littera confraternitatis.] [Viennae: Johannes Winterburger] 1505.

Egyleves, egyik lapjára nyomva, szedéstükre 134 × 235 mm, 38 soros, 1—2 hasábos, 5., 9. és 12. betűtípusok, α rubrikajel, iniciálé 27 × 23 mm, lombard 27 mm.

1. sor: (T J⁵) Ulius diuina prouidētia. Papa. ii. oēs libertates. Immunitates exēptiones: ac pūilegia: ꝥ indulgētias perm̄mos // Romanos pōtīfices fuos p̄deceffores hōspitali Monasterio: fratrib⁹: cōfratribus: & bñfactoribus fācti Antonii, Vienēsis dioceß cōceffas ... 31. sor: ... Datū die //menfis sub anno dñi. M.CCCCC.V tēpore pōtīficatus prefati Sanctiffimi in chrīsto patris & domini dñi Iulii diuina p̄uidētia Pape. ii. anno euīusdē secundo. //Forma abfolutionis. //¶ Misereat tui ... 38. sor: ... uite sp̄iritu. In nomine patris: & filii: & sp̄iritus sancti. Amen.

Budapest, Országos Levéltár (D. L. 21.519)

C. JULIUS, II. papa: Immunitates, exemptiones, ac privilegia ... hospitali monasterio ... sancti Antonii ... concessa ... [Littera confraternitatis.] [Viennae: Johannes Winterburger] 1506.

Egyleveles, egyik lapjára nyomva, szedéstükre 141×234 mm, 40 soros, 5., 7. és 9. betűtípusok, γ rubrikajel, iniciálé 27×23 mm, lombard 27 mm.

1. sor: (T J⁶) Ulius diuina prouidētia. Papa. ij. oēs libertates. Immunitates exēptiones ac pūilegia: ꝥ indulgen- //tias per fummos Romanos pōtīfices fuos p̄deceffores hōspitali Monasterio: fratribus: cōfratribus fcti Antonij. Uienēsis dioceß. //cōceffas ... 33. sor: ... Datū //die menfis sub anno domini. M. ccccc. vj. tempore pontificatus prefati Sanctiffimi in chrīsto patris ꝥ domini domini Iulij diuina//prouidētia Pape. ij. anno euīusdem tercio //Forma abfolutionis. //¶ Misereat tui ... 40. sor: ... eadem abfolutio referuet̃ ibi. In nomine patris: ꝥ filij: ꝥ sp̄iritus sancti. Amen.

Budapest, Országos Levéltár (Károlyi)

Jegyzetek

1. Heimbucher, Max: *Die Orden und Kongregationen der katholischen Kirche*. Bd. I. Paderborn, 1896. 401—402 l.
2. Paulus, Nikolaus: *Geschichte des Ablasses am Ausgange des Mittelalters*. Paderborn, 1923. 247—250. l.
3. *Einblattdrucke des XV. Jahrhunderts*. Halle a. S., 1914. 561, 715—718. sz. — *Catalogue of books printed in the XVth century now in the British Museum*. I—IX. London, 1908—1962. I. 49, III. 599.
4. *Einbl.* 522, 667—669. sz.
5. A Szent Antalról nevezett ispotályos rend magyarországi története még nem nyert rendszeres feldolgozást. Ennek oka egyrészt az, hogy viszonylag kevés adat maradt reánk róluk, másrészt mert igen sűrűn összetévesztették — éppen kevésbé ismert voltuk miatt — más hasonló elnevezésű, vagy jellegű renddel. Így pl. Samuel Weber (*Zipser Geschichts- und Zeitbilder*. Leutschau, 1880. 102. l.) johannitáknak, Ján Vencko (*Dejiny Štiavnického opátstva na Spiši*. Ružomberok, 1927. 37. l.) templáriusoknak, Babura László pedig (*A szepességi trinitáriusokról*. Magyar Állam. 1882. V. 5.) éppen trinitáriusoknak tartotta őket. — Az eddigi legjobb áttekintést a rend magyarországi történetéről Somogyi Zoltán (*A középkori Magyarország szegényügye*. Bp., 1941. 28—37. l.) adta.
6. Rupp Jakob: *Magyarország helyrajzi története*. II. kötet. Pest, 1872. 178. l.
7. Kőszeghy Elemér: *Die Denkmäler der Antoniter in Drautz*. Kesmark, 1930.
8. *Archív mesta Bratislavy*. Inventár stredovekých listín. Praha, 1956. 26, 51, 52, 53, 55, 72, 80, 97, 111, 185, 193, 1089, 1107, 1971, 2006, 2075.
9. *Ortvay Tivadar*: *Pozsony város története*. II. köt. 4. rész. Pozsony, 1903. 301. l.
10. *Fejér, Georgius*: *Codex diplomaticus Hungariae*. IX./3. Budae, 1834. 436. l.
11. Dragóner Béla: *Adalékok a kassai Szent Lélekről nevezett ősrégi kórház történetéhez*. Magyar Sion. 1904. 524—531. l.

12. *Pajdussák Máté: Az iglói régi városi kórház története.* Scepusia. Évkönyve I. évf. Igló, 1912. 73—89. l.
13. *Mályusz Elemér: Zsigmondkori oklevéltár.* II/1. Bp., 1956. 1505. sz.
14. *Müller, Friedrich: Geschichte der siebenbürgischen Hospitälern bis zum Jahre 1625.* Programm des ev. Gymnasiums in Schässburg, 1855/56. 30—38, 55—60. l.
15. *Vámosy István: A pozsonyi katolikus polgári ápoló intézet.* Pozsony, 1898. 16. l.
16. *Ortway i. m.* II/4. 296. l.
17. *Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis.* III. Bp., 1902. 289. l.
18. Bp., Országos Levéltár: D. L. 21.676.
19. *Vö. Maggs Bros, London. Kat. 876. Nr. 28., az 1506. évből.*
20. Ezeket csaknem azonos szövegezésben találjuk VII. Kelemen egyik oklevelében, amelyben megerősítette a rend korábbi kiváltságait. Ez egy 1526 után nyomtatásban is megjelent kiadásban is megtalálható (63—64. lev.), amelynek egyik hártýára készült, hiányos példányát az Orsz. Széchényi Könyvtár (Ant. 3102. jelzet alatt) őrzi.
21. *Haebler, Konrad: Typenrepertorium der Wiegendrucke.* I. Halle a. S., 1905. 111. l.
22. Először az 1503. V. 25-én befejezett *Missale Pataviense*-ben tűnik fel, majd néhány éven keresztül több más nyomtatványban is. (*Dolch, Walter: Bibliographie der österreichischen Druck des XV. und XVI. Jahrhunderts.* I. Wien, 1913. 35, 42, 44, 48. sz.)
23. *Dolch, i. m.* 20. l.
24. *Die Initialserien aus Wiener Incunabeln und Frühdrucken.* Strassburg, 1941.
25. *Magyar-Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek.* Bp., 1931. 14. l. 8. ábra.
26. *Dolch, i. m.* 38, 41, 42, 125. sz.
27. *Borsa Gedeon: A törökök ellen Magyarországon hirdetett 1500. évi búcsú és az azzal kapcsolatos nyomtatványok.* 241—279. l.
28. *Magyarország családai.* XI. köt. Pest, 1865. 42. l.
29. Bp., Országos Levéltár, D. L. 72.137 — László nagytornyai plébános mások nevében is bizonyítja, hogy Csekei Márton végrendelete hiteles.
30. *Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve,* 1960. 265. l.
31. *Uo.* 264. l.
32. *A márkusfalvi Máriássy család levéltára.* Lőcse, 1917. 81. l. 288. sz.
33. *Cottineau, L. H.: Répertoire topo-bibliographique des abbayes et prieurés.* Macon, 1939: 2593—4 has.

*Die in Ungarn verbreiteten Druckwerke des nach dem heiligen
Anton benannten Ordens für Krankenpflege
(1505—1506)*

G. B O R S A

Urkundlich belegte Angabe über die Tätigkeit des im Titel genannten Ordens für Krankenpflege in Ungarn haben wir aus den ersten Jahren des XIV. Jahrhunderts. Die Gemeinde Daróc im Komitat Szepes war der Sitz der ungarischen Ordensprovinz. Die Spitäler in Pozsony und Segesvár gehörten schon seit längerer Zeit zu diesem Orden, während zur Erwerbung der Krankenhäuser in Kassa und Szepesváralja nur Versuche gemacht wurden. Die Stadt Pozsony hatte schon im XIV., Segesvár aber erst im XV. Jahrhundert die früher dem Orden gehörenden Spitäler zur eigenen Verwaltung übernommen, während das Haus in Daróc durch die Geschehnisse der Reformation abhanden kam.

Das Budapester Landesarchiv bewahrt vier Einblattdrucke, die in den Jahren 1505 und 1506 von der ungarischen Ordensprovinz in Umlauf gebracht worden sind. Diese Urkunden enthalten die Privilegien, die für die in die Ordensbruderschaft (confraternitas) Eintretenden gewährt wurden. Die Druckschriften sind also eigentlich Formulare, welche für in die Bruderschaft eintretenden Personen ausgefüllt worden sind.

Die erwähnten vier Exemplare stellen drei verschiedene Schriftsätze dar, die — laut Beweis der typologischen Untersuchungen — in der Wiener Werkstatt von Johann Winterburger hergestellt wurden.

Pótlások Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárának I—III. kötetéhez

AZ ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRBAN LEVŐ, BIBLIOGRÁFIAILAG
MÉG LE NEM ÍRT RÉGI MAGYAR NYOMTATVÁNYOK

(Harmadik közlemény)

FAZAKAS JÓZSEF

41.

[Csepreg] 1643.

NOS SVPERATTENDENS ET | SENIORES ADMODVM REVERENDIS |
DIGNITATIBVS VESTRIS SALVTEM, ET MVNERIS ECCLESIASTICI FE-
LICEM | SVCESSVM CVPIENTES, NOSTRA OFFICIA | COMMENDAMVS. |

OPTIME CONSTAT ADMODVM R. D. V. LAVDABILIS ECCLESIA RV-
M NOSTRARVM | confvetudo... Moti itaq̃ue partim Canonibus noſtris Eccle-
ſiaſticis, par- | tim multarum rerum tractandarum urgente neceſſitate, iterum
Synodum noſtram generalem indicimus ad diem 25. Novemb. qui incidit in
Feſtum | Beatae Catharinae, in Oppidum Cſepreg, in templo ſuperiori celebran-
dam... Publicatum ex oppido Cſepreg, ipſo feſto S. Michaëlis Archangeli, Anno
Chrifti incarnati 1643.

Vízszintes állású egyleveles nyomtatvány. 16 sor + 2 hasámban 10—10 sor + 4 sor + 2
hasámban 4, ill. 5 sor. A példány nagysága 29,6×34 cm. Tükörmérete 22,2×31 cm.

A szöveg közli a zsinat megvitátásra kerülő tárgyát (De fide iustificante) és annak 14
tézisét. A vita elnökéül Deselvics István bogyoſzlói lelkész van kijelölve. A meghívó aláírói
a következők: (a baloldali hasámban) *Bartholomaeus Kis, Praedicator Sarvarien-
ſis, | & Superintendentens. | Paulus Schubertus, in Reg. ac lib. Civitate Sopronienſi
Miniſter | primarius, & vicinarum Eccleſ. German. Senior.*, (a jobboldali hasámban)
*Stephanus Lethenyei, ſuperioris Eccleſiae Cſepregienſis Paſtor & Senior. |
Gregorius Sagodi, Senior. | Gregorius Muſai, Senior. | Johannes Terboes,
Senior. | Stephanus Nodificis, Notarius.*

Nyomtatványunk nyomdahely megjelölése nélkül jelent meg. Nyomdai kiállításából
azonban megállapítható, hogy Farkas Imre cſepregi nyomdájának terméke. Zvonarics Mihály:
Az Úr vacsorája c., ugyancsak 1643-ban, Cſepregen megjelent művével egybevetve
kitűnik, hogy nyomtatványunknak mind a négy antikva típusa és a kurzívája is megtalál-
ható az említett kiadványban. Az egylevelestünkön használt kis díszítőelem is megvan benne.
A meghívó díszes N-iniciáléja pedig megtalálható Farkas Imre egy régebbi, keresztúri nyom-
tatványában (Pálházi Göncz Miklós: Az Úr vacsorájáról. Keresztúr 1613. RMK I. 441.,
A_{2a} lap).

Letét a keſzthelyi Helikon Könyvtár állományából.
(Jelzete: RMK II. 618a, koll. 3. ad RMK III. 4804.)

Lőcse 1663.

Lucae András. *Σὺν Θεῷ*. | DIALOGUS THEOLOGICUS | das ist | Ein
Geistlich Gespräch der Christ- | lichen Kirchen mit Gott, voller | tröstlichen Sprüche:
oder | Eine Geistliche Schatz- | Kammer, | Begreift in sich der schönsten Perlen |
CCCXXIII. | aus der Heiligen Schrift ausgezogen | und geklaubet | Welche zu
Nutz, zu Trost, zur Sicherheit | und | zur Artzneyung, | mit sonderlicher Andacht, der
BRAVT CHRISTI, nemlich; | der Christlichen Kirchen | Bringt und verehret
ANDREAS LUCAE, Pfarrer zur Lantschburg. | Im Jahr M.DC.LXIII. | Ge-
druckt zur Lentschau, bey Lorentz Brewern.

4°, A—B iv, 16 l. — Az ugyancsak 1663-ban, Lőcsén megjelent és valamivel terjedel-
mesebb szlovák nyelvű „Dialogus theologicus...”-nak — amelyet még Szabó Károly ismertetett
(RMK II. 1012.) és amely szintén megvan könyvtárunkban — német anyanyelvű evangéli-
kusok számára készített változata.

Példányunkból hiányzik a 3—6. lap.

(Jelzete: RMK II. 1012a.)

Pozsony 1669.

Reiser, Georg. ORATIUNCULARUM, | recuperatem valetudinem | CLARIS-
SIMI DOMINI RECTORIS | Gymnafii Pofonienfis Evangelici, | M. ELLAE
THOMAE, | etc. | gratulantium altera: | *nomine Rhetorices discipulorum* | ibidem
publicè dicta, | A. O. R. CIOOC LXIX. | Idibus Juniis Gregorianis, | A | GEORGIO
REISERO, | Auguftano Vindelico. | POSONII, | depinxit Gottfriedus Gründer.

4°, 4 sztl. lev.

Amint a kis kiadvány címéből is kiténik, Georg Reiser augsburgi származású tanuló
latin nyelvű beszéde a pozsonyi evangélikus gimnázium igazgatójának, Thomae Illésnek,
betegségéből való felgyógyulása alkalmából hangzott el, mégpedig egy másik üdvözlőbeszédet
követően. Ez a másik beszéd valószínűleg azzal azonos, amelyet Szabó Károly Régi magyar
könyvtár c. műve II. kötetének 1220. tétele alatt írt le, s amelynek egyetlen ismert példánya
a budapesti Egyetemi Könyvtárban van. Ennek szerzője Thuránszky Tamás Antal gimná-
ziumi tanuló, aki ugyancsak a tanulóifjúság nevében köszöntötte a felépült rektort. A nyom-
tatványunk címében levő „Oratiuncularum... altera” kifejezés nem is tételez fel több beszé-
det, mint kettőt, tehát Reiser beszédét valóban a Thuránszky beszédével megkezdett üdvözlés
folytatásának tekinthetjük, amiből természetesen nem következik, hogy a két nyomtatvány
egy kiadvány-egységet képezett volna. Nyomtatványunknak önálló címlapja van, és azt
sem őrszö, sem folytatólagos ívjelzés nem kapcsolja az első beszédet tartalmazó nyomtat-
ványhoz. Amaz ívjelzéssel van ellátva, míg a mienken semmiféle szignatúra sincsen, ami a
pár lapos nyomtatványoknál igen gyakran előfordul. — Reiser június Idusán, vagyis 13-án
mondotta el beszédét, amelyet — aktuális jelentőségére való tekintettel — bizonyára mind-
járt, de mindenesetre nem sokkal azután ki is nyomtattak, hiszen Thomae ugyanazon év
októberének a végén már búcsúzik is a pozsonyiaktól és Boroszlóba megy tanárnak (vö. a
következő tétellel).

(Letét a kesztelyi Helikon Könyvtár állományából. Jelzete: RMK II. 1214a, koll. 8. ad RMK II. 1134.)

Pozsony 1669.

Reiser, Philipp Anton. Vale | VIRO CLARISSIMO AMPLIS- | SIMO ac
LITERATISSIMO | DN. ELIAE THOMAE, | Phil. ac LL. AA. M. P. L. C.
& | Notario publ. Caef. | *Gymnafii Pofonienfis Rectori olim fidelis simo* | pariter ac

meritisfimo, | Praeceptoru suo omni Observantia | semper prosequendo, | *Nomine Rhetorices Discipulorum exhibitum*. | A. O. R. CIO IOC LXIX. | Decimo Calend. Nov. | à | PHILIPPO ANTONIO REISERO | Auguftano Vindelico. | *Pofonii, imprimente Gründero*.

4°, 4 sztl. lev.

Nyomatványunk címzettje ugyanaz a Thomae Illés, akihez az előző tétel alatt leírt üdvözlőbeszédet is intézték. Thomaet Boroszlóba hívták meg tanárnak, és távozása alkalmával búcsúztatták ezzel a beszéddel tanítványai.

(Letét a keszthelyi Helikon Könyvtár állományából. Jelzete: RMK II. 1214b, koll. 9. ad RMK II. 1134.)

45.

Zsolna 1670.

Caladon der Deutsche. Kräuter-Wein. | Bey dem Anno 1670. den 8. Septembris. auff dem Schloß | se zu Kofchentzin, gehaltenen Frölichen | BEY= LAGER, | Deß Hoch-Wohlgebohrnen Herrn, | Herrn Rudolff Sobecs, | Frey= Herrn von Kornetz, auff Groß= und | Klein Rüggersdorff, Landeck und Rop= pitz, und | deß Fürstenthumbs Teschen Herrn Land-Richters. | Mit | Der Hoch= Wohlgebohrnen Freylein, | Freylein Maria Anna, | Geborner Freylein von Rauten, | Als | Deß Hoch-Wohlgebornen Herrn, | Herrn NICOLAVS PHILIPPVS | Frey-Herrn von Rauten, Erb-Herrens der Herrschafft | Kofchentzin und Lomnitz, &c. Ihr Königl: Maytt: in Pohlen | und Schweden Cammerers, &c. hertzgeliebten | Freylein Tochter. | Eingeschencfet, von | CALADON dem Deutschen. | Gedruckt zu Silein, bey Johann Dadan.

2°, 3 sztl. lev.

Üdvözlő versek a Caladon der Deutsche álnév mögé rejtőzött ismeretlen szerzótől. A mennyegzői irat az idősebb Dadan János nyomtatványa.

(Jelzete: RMK II. 1260a.)

46.

[Kassa] 1673.

NOS Sacrae Caefareae Regiaeq; Majestatis Camerarius, Excellae Aulicae Con- | filiaris Hungaricae Vice Prefes, & Scepuftenfis Inclutarum Camerarum Adminiftrator, Caeterique eiusdem Camerae | Scepuftenfis Confiliarii. Damus pro memoria...

A szepesi kamara latin nyelvű kiáltványa, amelyben az uralkodó kegyelméről biztosítja a hűségükre visszatérő közrendű bujdosókat. Egyben felhívás a bujdosók négy vezérének elfogására. Az oklevél keltezése a következő:

Caffoviae Die Vigefima Menfis | Decembris, Anno Domini Millefimo Sexcentefimo Septuagelfimo Tertio.

Egyleveles nyomtatvány, egy oklevél-formátumra kétrét hajtott iv egyik lapjára nyomtatva. Példányunk nagysága 41,8×32 cm, tükörmérete 13,7×27,3 cm.

A szepesi kamara igazgatója ekkor — amint megállapítható — Volkra Ottó Ferdinánd gróf volt, aki egyébként benne volt abban a bizottságban is, amely a bujdosók mozgalmának felszámolásával foglalkozott. (Ld. Ember Győző: Az újkori magyar közigazgatás története ... Bp. 1946. 184—185. l.).

Nyomatványunk nemcsak Kassán kelt, hanem ott is nyomtatták. Díszes iniciáléja egy 1677-ben, Kassán, Bosytz István által nyomtatott műben is megvan (RMK I. 1211.),

továbbá mind a három betűtípusa megtalálható egy 1671. évi kassai alkalmi nyomtatványban (Szttripszky II. 2607/155.).

Példányunkon különben sem aláírás, sem pecsét nincsen.

(Jelzete: RMK II. 1316b.)

47.

Nagyszeben 1676.

Zabanius Izsák. I. N. I. | DISPUTATIO I. THEOLOGICA, | DE LIBRIS
CANONICIS & APO- | CRYPHIS | in Codice Sacro contentis, | quam, | *PRAE-*
SIDE | M. ISAACO ZABANIO, | Gymnafii Tranfylvano-Cibiniensis Modera-
tore, | ac Theol. & Phil. ibidem Profef. Publico, | RESPONDENS, | GEORGIUS
PHILIPPI, Regnenfis, | & | MARTINUS CZECH, Plavnicenfis Hung. | Theol.
& Philosophiae Stud. | publicae ventilationi exponent, | Anno 1676. die [tintával
beírva: 9] *Novemb.* | CIBINII, | Imprimebatur per Stephanum Jüngling.

4°, A⁴ = 4 sztl. lev.

Zabanius Nagyszeben város tanácsának ajánlja theológiai disputatio-sorozatának ezt az első, eddig ismeretlen tagját.

(Jelzete: RMK II. 1393a, koll. 16. ad RMK II. 1137.)

48.

Nagyszombat [1678].

Palma, Blasius. ACTUS INTERNI | VIRTUTUM; | *SIVE*, | ARCUS TRI-
UM- | PHALIS, | EX VIVIS LAPIDIBUS | CONSTRUCTUS, IN AP- | PLAU-
SUM EPISCOPALIS | CONSECRATIONIS | *ILLUSTRISSIMI, AC REVEREN-*
DISSIMI DOMINI, DOMINI | JOACHIMI LU- | ZENSKI, | EPISCOPI
VARADI- | ENSIS, &c. &c. | *Authore* | R. P. BLASIO PALMA, | Clerico Regu-
lari Congregationis | Sancti Pauli. | TYRNAVIE, | Typis ACADEMICIS.

12°, [10], 170 l.

A címlap után következő számozatlan levélen a megjelenés évét tartalmazó chronostichonok vannak, ez után a nyomda ajánlása olvasható, a címlapon is említett püspökhöz, majd a szerző előszava következik.

(Jelzete: RMK II. 1426a.)

49.

Nagyszombat 1679.

[*Madocsányi András — Dévai János — Hollovics Mihály*]. ENTHUSIAS-
MUS | EPIGRAMMATICUS, | TRIUM AD CUNAS NATI MUNDO | NEO-MA-
GISTRI | *CONCERTANTIUM*, | *REVERENDIS, NOBILIBUS, AC ERUDI-*
TIS | *DOMINIS, DOMINIS AA. LL. & PHILOSOPHIAE* | NEO- MAGI-
STRIS, | *Dum* | In Alma Archi-Episcopali Univerfitate | Tyrnavienfi Supremâ
ejusdem Philofophiae | Laureâ | *PROMOTORE* | R. P. GABRIELE SZILY, |
Societatis JESU, AA. LL. & Philofo- | phiae Doctore, ejusdemque Proffessore
eme- | rito condecorarentur | A | Nobili, ac Generofa Triade Ora- | toriae Facul-
tatis AUDITORUM | *Oblatus*, | Anno à partu Virginis M. DC. LXXIX. |
Menfe Julio. | TYRNAVIE, Typis ACADEMICIS, *Excu-* | *debat* MATTHIAS
SRNENSKY, Anno ut *suprà*.

8°, A⁸—C⁸ = [4], 44 l.

A Jézus Krisztus születésével kapcsolatos epigrammákat tartalmazó libellus promotionis szerzői az ajánlás végén nevezik meg magukat. Az egyes epigrammák élén M., D., ill. H. kezdőbetű utal a szerzőre.

(Jelzete: RMK II. 1454a.)

50.

Nagyszombat 1682.

PROPRIUM | SOCIETATIS JESU. | SEU | OFFICIA SANCTORUM, | AD
QUAE | *Sacerdotes Societatis JESU, vi Instituti pro- | prij, per anni decursum*
dicenda, tenentur; | Unà cum Lectionibus dicendis per Octa- | vas eorundem
Sanctorum, ex Octavario Ro- | mano à S. Rituum Congregatione appro- | bato,
excerptis. | *In Vsum Sacerdotum ejusdem So- | cietatis collecta, & edita: In gratiam*
verò Provinciae Austriae de- | nuò repressa. | TYRNAVIAE, Typis Academicis,
1682.

8°, [4], 26 l.

(Jelzete: RMK II. 1511a, koll. 3. ad RMK II. 1472.)

51.

Bártfa 1683.

Alstedt János Henrik. RUDIMENTA | LINGVAE | LATINAE, | In ufum |
SCHOLAE ALBENSIS | Hoc modo elaborata, ut puer, uni- | us anni fpatio, ex
illis legere, declinare, com- | parare, conjugare, initia denique Syntaxis, | & radi-
ces Sylvulae vocabulorum har- | monicè addiscere possit. | EDITIO DUO-
DECIMA. | *Declinare probè qui novit, conque-jugare, | Grammaticum meritò*
dixeris effe bonum. | BARTPHAE, | Per LEONARDUM OCHERLAN [?]. |
ANNO 1683.

8°, A⁸—L⁸ = 175, [1] l.

Ezen a nyomtatványon a bártfai városi nyomdának egy eddig ismeretlen nyomdászával találkozunk, akinek a neve sem olvasható ki világosan példányunkon. Nyomdászunk bizonyára azonos azzal a személlyel, akinek a nevével Ábel Jenő: „A bártfai Sz.-Egyed temploma könyvtárának története” (Bp. 1885.) c. munkában találkozunk (173. l.). A bártfai Szent Ferenc rendi zárda régi könyveinek jegyzékében ugyanis az egyik könyv egykori tulajdonosaként egy bizonyos „Leonardus Ocherta” van megemlítve, akinek a nevét nyilván tévesen olvasták Ocherta-nak. Egy Thornban, 1700-ban megjelent gimnáziumi disputatio (RMK III. 4195.) egyik opponenseként pedig egy Johannes Ocherlandt nevű bártfai származású tanuló szerepel, aki talán rokona lehetett nyomdászunknak.

Példányunk Todoroszku Gyula hagyatékából származik és annak katalógusában meg is van említve (Akantisz Viktor: Dr. Todoroszku Gyula és neje, Horváth Aranka Régi Magyar Könyvtára. Bp. 1922. 41. l.).

Alstedt e művének egy másik kiadásáról is közlünk leírást az 59. tétel alatt.

(A fent leírt példány jelzete: RMK II. 1515b.)

52.

Lőcse [1685.]

Dubowsky Márton. Triumphalis Famae Logogryphus, | ad | Apollinem,
cum Mufarum Choro Epinicia decantantem | VICTORI INVICTISSIMO, | SA-
CRATISSIMO, POTENTISSIMOq; PRINCIPI | ac | DOMINO DOMINO | LEO-

POLDO I. | D. G. ROMANORUM IM- | PERATORI SEMPER AUGUSTO, |
 GERMANIAE, HUNGARIAE, BOHEMIAE | REGI, ARCHIDVCI AVSTRIAE
 &c. &c. &c. | DOMINO DOMINO NOSTRO | CLEMENTISSIMO: | Lucis
 Ejufdem Onomafticae cohonestandae ergo, | Anno, Menfe, Die, | EXIMIÓ
 pLaVsV Vates epInICia panDVnt, | *Terquinaq;* nitens luce *November* ovat |
 non invito, nec invido Pubis Studiofae obtutui | expofitus | á | MARTINO
 DUBOWSKY, Ill. Coll. Stat. Evang. P. P. P. | *LEUTSCHOVIAE, Typis*
SAMUELIS BREVER.

2°, 2 sztl. lev.

Amint a chronogrammot is tartalmazó cikornyás barokk címből kitűnik, a Lipót császár névnapjára írt dicsőítő verszet 1685. november 15-ére készült.

(Jelzete: RMK II. 1568a.)

53.

Lőcse 1686.

Patavinus, Julius Caesar. Practica ARITHMETICA, | oder | Rechen= Tafel |
 In welcher man | von allerhand Einnaß | men und Außgaben, es | sey auch in was
 und wel= | cherley Handel es immer | wolle, die gewissen Sum= | men der Zahlen, fertig
 und leicht auffsuchen | und finden | kan. | beschrieben | durch | JULIUM CAESAR,
 Jetzo aber | wieder auff= neue in diesen beque= | men *Format* | herauf | gege= | ben.
 LEUTSCHAU, | Bey Samuel Breuern, 1686.

24°, A¹²—I¹² K⁶ = 114 sztl. lev.

Ez a számvető-tábla a XVII. és a XVIII. században számos kiadásban jelent meg Magyarországon, elsősorban magyar nyelven, de németül és szlovákul is kiadták. Több lőcsei kiadása is ismeretes, amelyek közt van egy német nyelvű is. A munka néhány első levelét kivéve — ahol használati utasítás meg mérték- és pénzegység-táblázatok vannak — az egész könyvecske szöveg nélküli szorzótáblákat tartalmaz. Példányunk utolsó lapjának az aljára magyarul van odanyomtatva a könyvet záró „VEGE” (helyesen: VÉGE) szócseka, aminek az lehet a magyarázata, hogy az egyidejűleg bizonyára magyarul is kiadott munkának a törzs-részt valószínűleg mindkét változatban azonos szedésről nyomtatták. Ha volt is német nyelvű változata ennek az utolsó lapnak, példányunkba tévedésből mégis a magyar szóval záródó változat került bele. Ennek az alapján egy 1686-ban, vagy nem sokkal azelőtt megjelent, mindmáig ismeretlen magyar nyelvű lőcsei kiadásra következtethetünk.

Példányunk Todoroszku Gyula hagyatékából származik és Akantisz katalógusában meg is van említve (i. m. 42. lap).

(Jelzete: RMK II. 1586a.)

54.

Nagyszeben [1687 táján].

I. N. J. | AUCTU[MN]US VERNANS, | qui, | rigefcentes diutu[rna] foli-
 tudine animos | & marcefcientia ffoede[r]is Conjugii defiderio pectora, | *GENE-*
ROSI atq[ue] | *HON[OR]ATISSIMI JUVENIS-VIRI,* | [D]. JOHAN[N]IS
SEM[ER]E[R]3 | *URBIS CIBINIENS. NEGOTIA[TO]RIS LAUDATISSIMI, CAU-*
TISS[IMI] | *SP[O]NSI,* | ut & | *Honeftiffimae Sexus ... virtutibus decantatiffimae*
Foeminae, | *CATHARIN[A]E GÖKES3[2E]* | *Ampliffi[mi] ... atq[ue]* | *Circum-*
fpectiffimi viri, | DN. GE[ORG]II Müllers, | ... [relictæ viduæ?] ...
 [SPONSAE] ... [A címszöveg itt megszakad.] — [Kolofon:] CIBINII, Imprime-
 batu[r] apud STEPHANUM JÜNGLING.

Függőleges állású egyleveles nyomtatvány (15 /// sor + 3 hasábban: 20 /// sor). Példányunk a nyomtatvány felső és alsó harmadából tartalmaz két-két, összesen négy töredéket.

Az üdvözlőirat Semlinger vagy Semler (Semlerus) János nagyszebeni kereskedőnek és Gökel Katalinnak az esküvőjére készült. A völegény neve a címzésben valószínűleg rövidített latinos alakot mutatott (Semle[ri]), míg az egyik üdvözlőversben, amely ugyancsak töredékesen maradt fenn példányunkban, a vers bizonyos verzálisan szedett és egy függőleges vonalat kitevő betűiből a SEMLINGER név olvasható ki. Ez lehetett talán a völegény igazi neve. A menyasszony, Gökel Katalin, valószínűleg özvegye volt a neve után említett Müller Györgynek.

Példányunk hat latin nyelvű üdvözlővers töredékeit őrizte meg. A versek szerzőit illetőleg a következőket állapíthatjuk meg. Az egyik szerző *Johannes Fleischer Cib. | S. P. Collab. 2.*, akiről tudjuk, hogy Krempes János rektorátusa idején, vagyis valamikor 1687 és 1691 között működött a nagyszebeni gimnáziumnál, 2. collaboratorként. (Vö. Teutsch, Friedrich: Geschichte des ev. Gymnasiums A. B. in Hermannstadt. Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde. Neue Folge, 17. Bd., 129. lap, 128. lap jegyzete és 127. lap.) Egy másik vers írójának a nevéből töredékünkön — sajnos — a keresztnév hiányzik: ... Mild Magar. AA. LL. Stud. Ez a személy talán Andreas Mild lehetett, aki ugyancsak Krempes idejében működött 2. collaboratorként a gimnáziumnál. A vers megjelenése idején még studiosus, vagyis felsőbb osztályú tanuló volt, s egy-két év múlva talán a Fleischer utódja a collaboratorságban. Egy harmadik vers írója, *Joh. Zachariae* (helyesen Zachariae), szintén collaboratorként ismeretes Krempes idejében. Még egy vers írójának a nevéből is látható valami töredékünkön: *Johannes Bre.* ... Lehet, hogy ez Johannes Brenner, aki ugyancsak a gimnáziumban tanított. Működésének idejét nem tudjuk ugyan pontosan, de annyi megállapítható, hogy 1695 végéig volt 1. lector, mikor is lelkésszé avatták. (Ld. Teutsch i. m. 129. lap.) Abból, hogy a Mild és a Zachariae neve után nincsen odairva, hogy gimnáziumi collaboratorok, arra következtetünk, hogy nyomtatványunk az 1687—1691 közti rektori időszaknak inkább az elején jelent meg, amikor még ez a két személy nem volt collaborator.

Az üdvözlőirat nyomdai adatai csak megerősítik a megjelenés idejét illető eddigi megállapításainkat és erre vonatkozó feltevéseinknek sem mondanak ellent. Amint az impresszumból kitűnik, ez a csinos keretdíszítéssel ellátott nyomtatvány Jüngling István műhelyében készült. Jüngling 1666-tól működött Nagyszebenben. Az ő nevével ellátott utolsó nyomtatvány 1687-ből való. Nem tudjuk, hogy ezután működött-e még, mert sem 1688-ból, sem 1689-ből nem maradt fenn nagyszebeni nyomtatvány, sőt 1690-ből is csak egy nyomtatvány ismeretes, s a nyomdász neve azon sincs kitéve. Emlegetnek ugyan egy 1689-re szóló naptárat, amelyet Barth János nyomtatott volna, de ennek a hitelességét később kétségbevonták. (Ld. Adleff Norbert: Adalékok az erdélyi német kalendáriumi irodalom történetéhez. Kolozsvár 1907. 87. lap.) 1691-ben Hermelius János nyomtat Nagyszebenben, 1692-ben pedig Agnetha Jünglingnek, vagyis Jüngling özvegyének a nevét találjuk egy nyomtatvány impresszumában. 1693-ban már Barth János nyomtat, Jünglingné költségén. Ha Barth valóban kiadott egy kalendáriumot 1689-re, akkor feltehető, hogy mint az özvegy faktora nyomtatta azt, s ebből az következnék, hogy 1688 vége felé Jüngling már nem élt. Minthogy azonban ez bizonytalan, csak annyit állapíthatunk meg, hogy Jüngling valamikor 1687 és 1691 között halt meg, tehát nyomtatványunk ebből az időből való.

Ugyancsak megerősíti következtetéseinket töredékeinknek az eredete is. Töredékeinket ugyanis Bethlen Mihálynak, Bethlen Miklós erdélyi kancellár fiának kéziratoss naplójában, pontosabban annak kötéstáblájában találták, a kötés restaurálása során. (Jelzete a Kéziratárban: Oct. Hung. 1261.) Ez a napló 1691—1695 között íródott, és azt a jelek szerint használat előtt, vagyis 1691-nél nem későbbben kötötték be. Így töredékeink sem lehetnek későbbiek.

Megállapításainkat összevetve, megmaradhatunk a mellett, hogy nyomtatványunk 1687 és 1691 között, mégpedig ennek az időszaknak valószínűleg inkább az elején, tehát valamikor 1687 táján látott napvilágot.

(Jelzete: RMK II. 2049c.)

55.

Brassó 1689.

Luther, Martin. In. D. Mart. Luthers | Kleiner Catechismus, | Oder: |
 Christliche Lehr-Tafel, für die ge- | meine Pfarr-Herren, Schul-Meister, | Haus-
 Väter und Kinder. | Sampt Christlichen Frag-Stücken, | für die, so zum Sac-
 rament gehen | wollen. | 1689. [Fametszet: Luther köralakú keretbe foglalt arcképe,
 amelyet két oldalról (ennek az évszámnak két-két számjegye fog közre.) | Gedruckt
 zu Kron-Stadt, bey Michael Herrmann.

16°, A⁸—?. Csupán az első ív van meg töredékünkben, az is sérülten. Todoroszku Gyula
 könyvtárából származik és Akantisz katalógusában meg is van említve (i. m. 43. lap).

(Jelzete: RMK II. 1643a.)

56.

[Kassa 1689.]

Aspremont, Ferdinand Gobert. COPIA ORDINIS | Omnibus totius, Superio-
 ris | partiumq; Inferioris | REGNI HVNGARIAE | Dominis Fortalitiorum ac
 Civitatum COMMENDANTIBUS | Sonantis & mifsi. . . [A rendelet záradéka:]
 Actum CASSOVIAE, | MDC.LXXXIX. die 6. Aug. | Sacratissimae Caesareae,
 Regiae; Majestatis | Actualis Camerarius, Generalis Campi | Vice-Marechallus,
 unius Regiminis Pe- | deftris Colonellus, totius Superioris | Partiumq; Regni
 Hungariae inferioris, | Supremus ac Generalis Commendans | Ferdinandus
 Gobertus | Comes Asperimontis.

2°, 4 sztl. lev. (az utolsó üres).

A felszabadító hadsereg visszaélései miatt felmerült panaszok orvoslása érdekében
 kiadott rendelet, amely részletesen szabályozza a katonaság magatartását a polgári lakossággal
 szemben.

A rendelet nemcsak kiadási helyére nézve kassai, hanem ott is nyomtatták. A betűtípusok
 egyezésén kívül ez abból is látszik, hogy a szöveg kezdetén álló díszes iniciále egy kassai
 impresszummal ellátott nyomtatványban is megtalálható (RMK I. 1083., A_{1a} lap).

A reánk maradt példányt Reviczky Mátyásnak, Árva vármegye alispánjának küldte
 Aspremont altábornagy, amint ez Reviczkynek az eredetileg levélförmára összehajtogatott
 nyomtatvány külső oldalára tett, 1689. szept. 7-én kelt kéziratoss feljegyzéséből kitűnik.
 Ugyanott Aspremont címeres viaszpecsétje is látható. Pédányunk egyébként Todoroszku
 Gyula könyvtárából származik (ld. az id. katalógus 43. lapján).

(Jelzete: RMK II. 1644a.)

57.

[Lőcse 1690.]

Gröninger Ernő. Ehren=Red und Predig, | Bey Andacht und Reich=Begäng-
 nuss | Des | Durchleuchtigsten Fürsten= und Herzogen | CAROLI LEOPOLDI, |
 Des Namens des V. zu Lotharing und Barrij. | Ihro Allerdurchl: Kayserl: und
 Königl: Maje= stät LEOPOLDI I. General-Leutenant, Gubernatoris der
 Gefürsten Graffschafft Tyrol, | Ritters des Guldenen flusses, Bullionischen |
 Geblüts Christiani Herculis und | Persei, | So gehalten vor | Hoch= und Wohl-
 gebohrnen Gräflichen | auch | Hoch=Adelichen Ungarischen Auditorio, | und | Der
 Königlichen freyen-Stadt Leutichau in Ober= | Ungarn, Löblichen Wohlweisen

Nidelichen Senatu | und Magistratu, Zeit | Desß Hochwürdigen, Hochgelahrten
Herrn CASIMIRI | Meiners, vorstehenden Pfarrer, zu Leutlich. Ordinis Canon:
Regul: | Praemonstrat: S. Norberti, Augustissimae Majestatis Beneficio, Praepo-
liturae | Pontis S—Joannis, infulirten Problten, weiland unterthänigsten Ihro Gott-
feligsten Durchl: Herzogen von Lotharing feld-Capellani. | Durch | P. Ernestum Grö-
ninger, Ordinis Praemonstrat: S. Norberti Cano- | nicum Regularem, Professum
zu Prag in Königlichem Stifft Strahoff: | jetzt Concionatorem zu | SEUTSCHAU, |
Anno 1690. Die 5. Maij.

4°, A⁴B⁴ = 8 sztl. lev.

A címlapon a beszéd elmondásának helyére és idejére vonatkozó szövegrész úgy van elhelyezve, mintha az egyuttal impresszum is volna. Nyomtatványunkat valóban Lőcsén, és valószínűleg 1690-ben adták ki. Betűtípusai ugyanis egyeznek annak az 1691-ből való lőcsei nyomtatványnak a betűivel, amelyhez példányunk kötve van (RMK II. 1690.), a beszéd alkalmi jellegéből pedig arra következtethetünk, hogy az nem sokkal a gyászszünet után, tehát valószínűleg még 1690-ben kikerült a lőcsei nyomdából, amely akkor Brewer Sámuel vezetéke alatt állott.

(Jelzete: RMK II. 1664a, koll. 2. ad RMK II. 1690.)

58.

Nagyszombat [1690].

* Tyrnauerischer | Schreib-Calendar. * | Auff das Jahr | Nach der Gnadenreichen
Geburth | *JESU CHRISTI, | M.DC.XCI.* | Das Dritte nach dem Schalt-Jahr, |
Auff desß Tyrnauerischen Meridiani, Poli Erhö- | hung 48. Grad | Sowohl |
* Dem Hoch-Eöblichen Ertz-Hertzogthum Oesterreich, * | Königreich Hungarn,
und Böhemb. als andern angrantzten- | ten Ländern zu nutzen | gerechnet |
Auff dem Zahl-Buch desß Erfahresten und berühm- | testen Stern-Weisen |
* ANDREAE ARGOLI * | Durch Mühe und Fleiß | * Eines Astrophili aus
der Gesellschaft, JESU in * | der Hoch-Eöblichen Ertz-Bischöflichen Universität |
Zu Tyrnau. | * Gedruckt zu Tyrnau, in der Academischen Buchdruckerey, * | durch
Joann Adam Friedl.

Hozzájárul külön címlappal:

PROGNOSIS | CONJECTURALIS | ASTROLO- | GICA. | Das ist | Kurtze
Astrologische Vermuthung und Erklä- | rung deren so aus dem Gestirn, und Lauff
desß Himmels | von Veränderung so wol in den Lustt an Witterungen, | als an-
dern natürlichen Zufällen können vorge- | sagt werden. Auff das Jahr | Von |
Der gnadenreichsten Geburt Christi. | M.DC.XCI. | Nach dem Schalt-Jahr aber
das Dritte. | Ad elevationem Poli 48. Graduum, & Meri- | dianum Tyrnavien-
sem, und daher zu Nutzen anderer | bevölgenden Orthen und Landschaften | zu-
sammen getragen. | Gedruckt zu Tyrnau, in der Academischen Buchdrucke- | rey,
durch Johan Adam Friedl.

4°, 25 sztl. lev.

A naptár szerkesztője, aki Astrophilusnak nevezi magát, I. Lipót császárnak, a császár feleségének, Eleonórának és fioknak, I. Józsefnek ajánlja munkáját.

Példányunk Todoreszku Gyula könyvtárából származik és annak katalógusában meg is van említve (i. m. 44. lap).

A *-gal jelzett részek vörösbetűsek. Kivételt képez a fő címlap két első sorának három kezdőbetűje, amely fekete nyomású.

(Jelzete: RMK II. 1692a.)

Lőcse 1695.

Alstedt János Henrik. RUDIMEN- | TA LINGVAE | LATINAE | In ufum |
 SCHOLAE ALBENSIS | Hoc modo elaborata, ut puer, | unius anni fpatio ex
 illis legere, de- | clinare, comparare, conjugare, initia | denique Syntaxis, &
 radices Sylvulae | vocabulorum harmonicae, addi- | fcere poffit. EDITIO DE-
 CIMA. *Declinare probè qui novit conquè jugare: | Grammaticum meritò dixeris*
effe bonum. | LEUTSCHOVIAE, | Ex Officina Samuelis Brever, | M. DC. XCV.

8°, A⁸—L⁸ = 176 l.

A szerző neve a címszövegben nem szerepel ugyan, de az előszó végén megtalálható. A nyomtatványnak 10. kiadásként való feltüntetése téves, hiszen már az 1667. évi, ugyancsak Brewer Sámuelnél megjelent kiadás címlapján is „EDITIO DECIMA” olvasható (RMK II. 1097.). Az új szedés alkalmával bizonyára gépiesen követték a régi kiadás címlapjának a szövegét és csupán a megjelenési évet helyesbítették rajta. A közbeeső időből különben még két kiadás ismeretes, amelyek azonban már nem Lőcsén jelentek meg. Az egyiket Bártfán adták ki, 1683-ban, s ezt „EDITIO DUODECIMA”-nak jelzi a címlap (leírását ld. fentebb, az 51. tételszám alatt), a másik viszont Brassóban jelent meg, 1688-ban (ld. Gross, Julius: *Kronstädter Drucke 1535—1886*. Kronstadt 1886. 19. lap, 110.). Ha a bártfai kiadás sorszáma helyes — ami különben egyáltalában nem bizonyos — és ha közben még más kiadások nem voltak, akkor példányunk a 14. kiadásból való. Alstedtnek ez a munkája különben a XVIII. században is többször megjelent, sőt a XIX. században is kiadták.

Unikumunk a Todoroszku-könyvtárból származik, és annak nyomtatott katalógusában is meg van említve (i. m. 45. lap).

(Jelzete: RMK II. 1798a.)

Nachträge zu den Bänden I—III. der „Régi Magyar Könyvtár“ (Alte Ungarische Bibliothek) von Károly Szabó

Bibliographisch bisher unbeschriebene alte ungarische Drucke
in der Széchényi-Nationalbibliothek.

(Dritte Folge)

J. FAZAKAS

Die Beschreibung der unbekannten alten ungarischen Drucke, die sich in unserer Bibliothek befinden, haben wir im Jahrbuch von 1959 begonnen. In unseren laufenden Beiträgen werden außer den ungarischen Drucken auch die in Ungarn erschienenen fremdsprachigen Werke, sowie die im Ausland erschienenen aber von Ungarn verfaßten fremdsprachigen Drucksachen bis zum Ende des Jahres 1711 behandelt. Es handelt sich natürlich nur um solche Werke, die K. Szabó in seiner grundlegenden Bibliographie (*Régi Magyar Könyvtár. I—III. Budapest 1879—1898*) nicht berücksichtigte und bibliographisch auch später nicht erfasst wurden.

In diesem Beitrag beschäftigen wir uns mit lateinischen und deutschen Werken, die im 17. Jh. in Ungarn gedruckt wurden. Zum größten Teil sind es Gelegenheitsdrucke: Lobsprüche, Festreden, amtliche Drucksachen. Es gibt aber darunter auch solche, die von einem anderen Charakter sind. Aus dem Gesichtspunkte der ungarischen Literatur- und Kulturgeschichte sind alle beachtenswert, mögen sie auch so unbedeutend erscheinen. Wir erwähnen besonders zwei Drucke: ein Manifest aus dem Jahre 1673, das mit der damaligen nationalen Erhebung im Zusammenhang steht (Nr. 46.), und eine Anordnung aus dem Jahre 1689, die sich mit den Mißbräuchen der gegen die Türken gesandten kaiserlichen Armee beschäftigt (Nr. 56.). In beiden Werken kann der Forscher interessante Angaben besonders über die öffentlichen Zustände im letzten Drittel des 17. Jhs. finden.

Arany János egy ismeretlen tréfás költeménye

(A KÖLTŐ JÁTÉKOS KÍSÉRLETEINEK KÉRDÉSÉHEZ)

KERESZTURY DEZSŐ

Az Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Osztályán egy irattári jellegű anyagcsoport rendezése közben Salló Antal ismeretlen Arany-kéziratra bukkant. Ez 1949-ben, a Bedő Rudolf-féle színházi gyűjteménnyel került az osztályra. További provenienciájáról, sajnos, nincs adat; de, mivel a gyűjtemény kizárólag színházi vonatkozású anyagokat tartalmazott, bizonyosra vehető, hogy ez a szöveg is valamilyen színházi forrásból került oda. Valószínű, hogy, ha közvetítő útján is, Szerdahelyi Kálmán hagyatékából; a gyűjteményben t.i. a színész számos kézírata, fogalmazványa, levelezésének sok darabja volt található. A fekete tintával, nyilvánvalóan tisztában írt, minden javítás nélküli kézirat 175×225 mm. nagyságú, vízjel nélküli, egykor tiszta fehér papírlap első oldalán helyezkedik el, A papíros időközben megsárgult, némileg meggyűrődött, szélein apró szakadások pöndörödések támadtak. A szöveget minden kétséget kizáróan saját kezével írta le a költő. A következőképpen olvasható:

A NÉGY JÖVEVÉNY

*Csukat Nagy András debreceni
poétától.*

*Négy jövevény teremtés megtalála engemet,
Azoknak lépését követtem; — nem követhettem;
Atyám, anyám parancsolt: tovább nem mehettek:
Veszedelem érte-é, érhet-e, vagy nem érhet-e? gondolkoztam rajtok ...
Azóta nem találkoztam egyikkel sem —
Találkoztam az egyikkel — Egy szépíró teremtéssel.
Több teremtés! több lakótárgyai a Heliconnak
Bús küszöbén sirató barátimnak!
Én is sirtam, zokogtam, óhajtoztam
Mikor kőfalaidhoz legyen csendesség és jó békesség.
Búsak voltak az éjszakák — Búsak voltak a párkák!
Majd ha kivirított szárazágon nyögdécselő galamb jajjai között —
És akkor ezt mondja:
Utas megállj! ne menj tovább! ...*

*Szerdahelyinek emlékül
ama nagy költőnek egy méltatlan tanítványa*

NKőrös jun. 12. 1860

Arany J.

Az első olvasásra nagyonis meglepő, rejtélyes szöveggel kapcsolatosan a tisztázandó kérdések egész sora merül fel.

A versezetről az *Arany*-irodalomban — tudtomra — sehol sem esik szó; a költő levelezésének ismert darabjaiban sem. Talán azért sem hívta fel magára jobban a figyelmet, mert, ha valakinek kezébe került, az nyilván elhitte, hogy *A négy jövevény* valóban egy debreceni poéta műve s *Arany* tréfás emlékül csak lemásolta. *Csukat Nagy* András nevű költőről azonban nem tud a kutatás; nem-hogy poétaként, de még diákként sem jegyezték fel a becreceni kollégium anyakönyvei —ahogy ezt *Esze* Tamás közbenjárására *Kis* Sándor, a kollégiumi levéltár vezetője, volt szíves megállapítani. A debreceni helyi hagyományban a Kollégiumon kívül sem akadtam nyomára még csak ilyen nevű vagabundusnak sem.

Mindjárt kezdetben sokkal valószínűbbnek látszott, hogy *Arany* újabb tréfás álnevével találkozunk. A költő számtalan művét tette közzé magát álcázva, s álnevei között nem egy tréfás is akad. Első nyomtatásban megjelent cikke végén, a *Társalkodó* 1841. júl. 14. számában, így jelölte meg a szerzőt: Jeandor Szlntáról, Biharbul; *Az elveszett alkotmányt* az első kéziraton Vadonffy Bertalan jegyezte; a *Szelelem és egyéb* Karakány Jónás álnévvel jelent meg az *Életképek* 1846. évfolyamában; ifj. Árva Imre, Hajnal Péter, Szalontai J. M. után s a különféle betűk és jelek mellett nem egyszer találkozunk az álnevek között *Gogoly* sorsüldözőt kishivatalnokának, Akakievics Akakinak nevével az *Aranyé* helyett. *A Csukat Nagy* András név tréfás találása is arra mutat, hogy álnévvel van dolgunk. *Esze* Tamás hívta fel figyelmemet arra, hogy a *Monumenta Scriptores XXXI.* kötetében a 30. lapon *Gyulafi* Lestár feljegyzésében olvasható *Csukat* Péter váradi főlegény neve: — „Igen goromba és féleszű ember volt, volt csak az nagy erő nála;” 1566-ban egy törököt győzött le birkózásban. Talán a költő is otthoni emlékként hozta magával e Toldi-erejű vitéz nevét. De a vers később szóba kerülő személyes vonatkozású mozzanatai is amellettszólunk, hogy *A négy jövevény* szerzőjeként a tréfás álnév mögé rejtőző *Aranyt* jelöljük meg.

Ki volt az a *Szerdahelyi*, akinek a költő emlékként adta (vagy küldte?) a szöveget. Minden valószínűség szerint *Szerdahelyi* Kálmán, a színész. Arra nézve ugyan, hogy a szöveg keletzése idején közvetlen kapcsolatban álltak, nincs adatunk. Sem egymáshoz intézett levelüket, sem más, érintkezésüket bizonyító emlékeket sem ismerünk. Nem tudunk azonban semmiféle más *Szerdahelyiről* *Aranyék* ismeretségi körében, s különben sem valószínű, hogy *Arany* valamilyen „közpolgár”-nak ajánlotta volna a verset úgy, hogy csak vezetéknevén szólítja meg; az ilyenfajta megjelölés akkoriban csak a közélet embereit, főként a híres politikusokat, írókat, színészeket illette meg. A kézirat színházi gyűjteményben bukkant fel; ez is *Szerdahelyi* Kálmán a színész felé utal. *Szerdahelyi* Kálmán életrője (*Mályuszné Császár Edit: Egy színészházaspár élete.* Bp., 1956.) nem szól a költő és a színész találkozásáról. Ha adatai alapján összeállítjuk *Szerdahelyi* Kálmán itineráriumát, Nagykőröst, főképpen 1860 körül, nem találjuk rajt: a népszerű színész „az ország délkeleti negyedében” érett férfivá, „Kolozsvár és Arad lévén legfőbb állomásai” (i.m. 49. l.). 1854-ben lett végleg pesti színésszé, vendégszereplésre is főként kiröpítő fészkére tért vissza; Nagykőrös ilyenkor sem igen eshetett útba. Sajnos, *Arany* boldogtalan tanársága színhelyén sincs egyelőre megfogható nyoma annak, hogy *Szerdahelyi* járt-e, főképpen, hogy 1860-ban járt-e ott. Nagykőrös színház története azonban még megíratlan; hogy nincs rá bizonyítékunk, nem zárja ki tehát *Szerdahelyi* esetleges ottjártának feltételezés-

A négy jövevény.
 Csukát Nagy Andás Selmecsi
 postárol.

Négy jövevény teremtés megfalta engemet,
 Ártókat lérele követtem; — nem követtem;
 Ártóim, ártóim parancsolt: tovább nem mehettem:
 Beszédem este-é, este-é, vagy nem este-é? gondolkodom raj.
 Ártóim nem találok sem egyikkel sem —
 Találok sem ar egyikkel — Egy szép nő tereméssel.
 Több teremés! több lakótagjai a tholconnal
 Pius kisröbök siraiv barátságok!
 En' is firtam, zolugam, vajtoremam
 Mikor küfalaiddor legyes aendeng is jó békesség.
 Búsak voltak ar ajkakok — Búsak voltak a parkok!
 Majd ha a kisröbök siraivára négyedrele galamb
 jajjal körös —
 Én akkor ar mondja:
 Utas nyugtj! nem nagy tovább!.....

Kendakelyimel embérel
 Ama nagy kölmöket egy miltatlan tanítványnak
 "Körm jun. 12. 1860
 Andás

sét. 1860-ban ott is megélenkült az élet; nemrég mutatta ki *Bikácsi László* (*Mikor írta Arany János a Reményinek c. versét?* Irod. tör. Közl. 1955. 82. 1.) és bizonyította *Barta János* (*Arany adalékok*, Irod. Tört. 1959. 65. 1.), hogy *Reményi* Ede éppen 1860 tavaszán nem sokkal *A négy jövevény* kelte előtt járt ott; *Arany* verset is rögtönzött emlékkönyvébe. A szabadságharcban szívvel-lélekkel résztvett, Petőfi-rajongó *Szerdahelyi* sem maradhatott érintetlen a nemzeti reménykedéssel teli mozgolódástól, amely akkor országszerte megfigyelhető volt.

Aranyt nyilván még régebből ismerte. Ugyancsak *Mályuszné* utal az öreg *Prielle* Kornéliának, *Szerdahelyi* feleségének 1882-ből való leveleire, amelyekben *Arannyal* való találkozásáról, beszélgetéséről ad hírt. „Hát így kell találkoznunk 35 év múlva” — idézi a mindkettőjük öregkori nyomorúságán humorizáló költőt s így folytatja: „aztán olyan élénk színekkel beszélte, hogy milyen alak voltam és hogy tüntem fel a szalontai utca közepén, midőn egy nagy bot segítségével gázoltam a sarat, hogy a jegyzőlakhoz jussak” (i.m. 256. 1.). Ez 1847 őszén, a *Szerdahelyi*vel való ismeretség kezdetén történt; bizonyos, hogy a társulattal *Szerdahelyi* is ott járt Szalontán. De ha akkor nem találkoztak is, találkozhattak később. *Szerdahelyi* 1854 után egyre sikeresebb s társaságilag is megbecsültebb tagja lett a főváros társadalmának; *Gyulai* barátja volt Kolozsvárt, Pesten *Egressy* Gábor körébe került, s bár az idősebb művész féltékeny volt rá, bevette a Nemzeti Színház vezetését sugalmazó tanácsadók: „Feleki, Szerdahelyi, Egressy és Szigligeti” társaságába, (i.m. 161. 1.). Így is kapcsolatba kerülhetett tehát *Arannyal*, akit az ötvenes évek második felében, amikor a szellemi elitet újjászervező barátainak mindig inkább szükségük volt rá, egyre többször elfogott a „pestezhetnék”, s aki 1859—60-ban — latolgatva-húzódozva bár — szívével, vágyával, érdeklődésével már a fővárosban élt. 1858. december 15-én az újraéledő Akadémia tagja lett; 1859 október végén Pesten járt a *Kazinczy*-ünnepségek alkalmából; október 31-én széket foglalt; *Csengery*éknél, ahol lányával együtt szállva volt, számos notabilitással jött össze; s a fővárosban töltött hét alatt talán a Nemzeti Színházban is volt. 1860 április elején újra Pestre utazott lányáért; mindkét alkalommal láthatta *Szerdahelyit*, találkozhatott is vele. A monográfus még egy feltehető találkozásról ad hírt eléggé elmosódottan. Amikor *Szerdahelyi* holttestét Szatmárról Pestre vitték, Debrecenben megállt a vonat, s ott is elbúcsúztatták a népszerű művészt. „Később egy csendes öregúr szállt fel a vonatra. Évek múlva meleg barátság fogja *Prielle*hez fűzni, — most némán ült a megtört asszony mellett. Gyászolni aztán igazán jól tudott *Arany János* (I. m. 227 1.)

Érdemes talán arra is felhívni a figyelmet, hogy *Arany* éppen 1860 júliusában, tehát *A négy jövevény* keltezése utáni hónap folyamán, újra élénkebb kapcsolatba került *Egressy* Gáborral, akihez tíz évvel ezelőtt szép verset intézett abból az alkalomból, hogy a népszerű színész hazatért törökországi bujdosásából. *Egressy* 1860 elején elküldötte *Arannak* folyóirata, a *Színházi Lapok* első számait. 1860 július elsején *Arany* megköszönte ezeket. *Egressy* *Shakespeare*-fordítást is kért tőle a lap részére s a költő, levelére másolva, elküldte barátjának a *János király* első felvonásának első jelenetét. A levél végén megkérdezte: „Mikor jössz még Kőrösre *sanyarogni*?” Nyilván újabb küldeményt is kapott a lappéldányokkal, mert július 27-én megköszönte ezeket s kérte, hogy a 26—27-ik számok helyett, amelyeket megkapott már, a 29-iket küldje el *Egressy*; így együtt lesz az egész sorozat a 30-ik számig. „Ha összeszedhetem magamat, viszonzásul tán én is

fogok adni valamit”, fejezte be levelét. (Mindkét levél az OSZK Kézirattárában, az analecták közt.)

Hogy leveleiben általában nem esik sok szó színészetről, magyarázható *Arany* különös viszonyával a színházi világhoz. Tudjuk, hogy rosszul sikerült színész-kalandját sohasem felejtette, s ha nem tagadta is el, nem szívesen emlegette. Lányát, akiben egy pesti színházjáró látogatás, s egy jól sikerült nagykőrösi műkedvelő szereplés után feltámadt a serdülőkori vágy, hogy színésznő legyen, 1853-ban s 1855-ben szigorú elvonókúrára fogta: „pár hét óta ingeket kell varrnia nekem s ez úgy hiszem, sokkal nekivalóbb foglalkozás, mint a másik”, — írta a vele aggodalmaskodó *Tompának*. A színpad csábításait a maguk helyére tette: maradjanak a műveltség motorjai s a lélek könnyűülésének alkalmai. Mindvégig élénken érdeklődött azonban mégis a színház világa iránt, úgy is mint a néző-közönség egy tagja, úgy is, mint a magyar dráma fejlődésének sokoldalú munkása, *Shakespeare* fordítója, művei magyar kiadásának szerkesztője, a Nemzeti Színház drámabíráló bizottságának tagja, mint folyóirat-szerkesztő, mint az Akadémia vezető embere stb. Ismerősei körében nem egy színházi embert, színészt, színésznőt találunk. Érdeklődési körének területe, munkásságának, kapcsolatainak ezek a vonatkozásai, sajnos, szinte teljesen feltáratlanok, összefüggéseikben ismeretlenek. Ennek a félhomályos területnek is figyelemre méltó emléke a most előkerült szöveg.

A *négy jövevény Arany* alkalmi költeményeinek sorában is különös érdeklődésre tarthat számot. Egész életében írt tréfás vagy komoly alkalmi verseket; bár csak a véletlen őrizte meg azt, ami ezek közül ránk maradt: végigkísérik egész pályáját a *Dévy* Bálintnak, kedves hajdani Praeceptor Uramnak írt gyermekverstől az öregkori szösszenetekig, tréfás köszöntőig. A református vidéki értelmiség, papok, rektorok, stb. körében népszerű kántor-nótárius-poézis tenyészetéből merítenek s annak részei is ezek a költőtől semmire sem értékelt, de kedvtelve írogatott versezetek. *Arany* ifjúságát tudvalévően ez vette körül, ennek világában aratta első sikereit, s mint afféle ifjú poéta, ott tett szert először némi hírnévre is, mesterei s azok barátai körében. Alkalmi költészet volt az is: ott virágzott a sárospataki és debreceni kollégium két gyűjtőpontja körül kialakult körzetben. Ezekből az iskolákból hozta magával legfőbb összetevőit: a barokk szín- és formapompa tarkasággá és mesterkedéssé züllött *lusus poeticus*ait, antik törmelékeit, priapi paprikává harapósodott érzéki forróságát, aztán a költői ékes stílus iskolai emlékeit, meg a református teológia és homiletika eszközeit, a zsoltár, a biblia fordulatait, végül a lassan felderülő felvilágosodás tudákos-természettudományos, világias szólamanyagát. A szóban forgó vers keletkezésének évtizedében *Arany* sokszor hajolt, az abból kinőtt szellem mélassággal árnyékolt fölényével, e régi s akkor még mindig eleven források fölé. 1855-ben kelt önéletrajzi levelében, amelyet *Gyulai* Pál kérésére írt, igen pontos képet ad erről a poétai környezetről. Olvasmányai a bibliai történetek, énekek, a ponyvairodalom termékei, római klasszikusok, stb.: „szóval olyan magyar irodalom, mely azelőtt félszázaddal volt divatban.” 1861-ben kezdte megjelentetni első irodalmi folyóiratában, a *Szépirodalmi Figyelőben* *Irányok* című tanulmányát. Ebben ilyesféle vonásokkal jellemzi ez irány költőit, műveit: „Örömet affektálák a tudós színezetét; nem a «népből», nem a «népnek» írnak, hanem azon diákos középosztály számára, mely érti, megtapsolja ovidiusi célzásait... kacag mosdatlan tréfaikon s pipaszó mellől szedett élceiken, bámulja furfangos

rimeiket ... s több efféle furcsaságkat”; „... a komoly és víg elemet sem különözte el, hanem összekeverte ... ha a verseket óda magasán kezdte, mi sem biztosított, hogy alább néhány sorral pityergő elegiába, száraz didaxisba, vagy furfangos «mendikáciába» ... nem cseppenünk.” (*Arany János összes prózai művei*, Bp. Franklin 374, 376 l.) A töredékben maradt tanulmány tovább fűződő gondolatai, motívumai egyébként újra meg újra felbukkanak *Arany* folyóirataiban, a különféle szerkesztői széljegyzetekben is. *Arany* nyilván ismert olyan „bolond vers”-et is, mint amilyen pl. az „A vén asszony borjút őriz ...” kezdetű, amely a maga kalandos képzettársításaival, váratlan fordulataival, a halandzsa határán járó szóhalmazataival a népszerű barokk költészet már-már szürrealista kezdeményei közé tartozik; a nyelvi kifejezés ösztönösségének, szokatlanságának, értelmetlenségének lehetőségeivel kísérletező merészség példája.

Soha nem vizsgálták meg alaposabban *Arany* nyelvi kísérleteinek azokat az eredményeit, amelyek ebbe a rétegbe nyúlnak példáulért, anyagért, inspirációért. Pedig ennek a rétegnek ismerete nélkül nem lehet megérteni sem az *Arisztophanész*-fordítások látszatra hirtelen-váratlan vulkáni lávaömlését, sem a *Buda halála* páratlan tömörítéseit, kifejezésbeli remekléseit. Ezek a források érthető módon maradtak rejtve sokáig. Nem igen illenek a klasszikus nyelvi realizmus, a józan költőiség amaz annyiszor emlegetett stileszményéhez, amelynek jegyében még a „felhők szeme rebben” telitalálatát is tévedésnek, a képzettársítás öreges lazaságának lehetett minősíteni. A *négy jövevény* ebből a — ha úgy tetszik — anarchikus nyelvből merít; talán nem is pusztá játékosság, ugratás céljából. Részegsége fátylain át józan szem figyel, s ha valami: nem a szesz, hanem az életfájdalom mámora felhőzi el tiszta fényét.

Érdemes ebben a vonatkozásban is újra elolvasni *Arany*nak a *Koszorú* 1863-i évfolyamában közzétett tanulmányát *Baróti Szabó* Dávidról. Ebben összeveti a költő „*Új mértékre vett versei*”-nek első, 1777-i és „*Megjobbított s bővített költeményes munkái*”-nak 1802-i kiadását, s a következő eredményre jut: „En megvallom, általában inkább szeretem Dávidot nyers újításaival, nyelve merész hibái és szépségei közepett, az első kiadásban, mint a harmadik józan correctio után. Inkább szóljon nekem így: »Erdővel tudnillik eget felváltva, nyirettyűt Phoebus is, hugai közt, rántani néha szeret»... Röviden, nyomatékosan akar szólni, olykor a fukarságig; lehány minden fölösleget, olykor a szükségést is; eltér a mindennapitól, hogy szokatlanság által újítsa nyelvét, széttörödeli a közönséges, lapos szórendet, avult és tájszókat vesz fel, újakat is csinál. Mindezt nem szorultságból, hanem teljes öntudattal.” (Idézett kötet 496—497. l.) Nem javallom, de bámulom merészségét,” foglalt ugyanott állást ezzel kapcsolatban *Arany* a nyilvánosság előtt. A műhely csendjében azonban bátran követte a nem javallott példát; a merész újítások, kísérletek eredményét persze a maga magas, kiforrott nyelvművészetének rendjébe emelte-rejtette. A *négy jövevény* in statu nascendi mutatja az effajta kísérleteket. Van egyébként *Arany* alkalmi versezetei között egy, amelyik éppen az effajta értelmetlenséggel kíván hatni, a Nagyszalontán, 1842-ben keletkezett „*Szilágyi István nevenapjára*” című játékos szatíra. De meg vagyok győződve arról, hogy a nagykorúsi versezet nem ilyenfajta figurázó-ugrató tréfálkozás.

Az OSZK Színháztörténeti Gyűjteményébe s onnét Kézirattárába került Szerdahelyi-iratok közt akad egyébként egy ismeretlentől származó s némi nyers priapi borssal fűszerezett születésnapi köszöntő is, meg a színész néhány játékos

szövege, amelyeken — ahogy ez akkoriban is divat volt — az éppen színpadokon forgó darabok címeiből ácsolt össze egy-egy se-füle-se-farka történetet. Egyiket érdemes lesz talán ide iktatni: *A négy jövevény* légkörének egy eleme ebben is fellelhető.

„Rózsa” „Nő-uralom”-ra vágyott, bár nem volt oly szép mint „Tündér Ilona”, de miután a „Háromszéki leányok” s különösen az „Instenhegyi székelő leány” által „Megjátszott cselek” kiderítették, hogy maga is csak „Lelencz” volt, akiről nem tudhatni, ki volt az apja „Vazul”-e vagy „Aba”, s kiről csak annyit tudtak, hogy „Fogadott leány” volt „Béldy Pál” uram házában, csak „Pünkösdi királynő” lehetett. Hasztalan forgott körülötte „III. Béla”, a kivel vetélkedett „IV. Béla”, hasztalan jártak a házhoz a „Pókaiak”, mert „Zách Klára”, ki a szomszédban lakott, kinek „Mátyás fia” udvarolgatott, megtudta az „Udvari bolond”-tól, hogy a „Vándorszínészek” „Pasquil”-t írtak rá, mit a „Műszerzők” megtudván, úgy jártak, mint a „Nagyidai cigányok” s megfutamodván lettek belőlük „Gyászvitézek”. Ekkor vetődött a házhoz *Török János*.

Úgy gondolom, nem nehéz *A négy jövevény* szövegében az említett népszerű poézis rétegeit megtalálni.

Az antik képzetvilág elemei közül a négy jövevény, „a Heliconnak lakó tárgyai” nyilván a muzsák sorából lépnek elő; az antik mitológiából a párkák is.

Vargha Balázs figyelmeztetett rá, az „Én is sírtam, zokogtam, óhajtoztam Mikor kőfalaidhoz legyen csendesség és békesség” a CXXII. zsoltár szavait szövi bele a versbe. A zsoltár idevágó strófája a következőképpen hangzik:

*Légyen te kőfalaidban
Csendesség és jó békesség,
A község közt egyenesség
Jó szerencse házaiddban.
Az én atyámfiaimért
És otlikakó feleimért
Adjon Isten jó békességet.
Szentségiért én e helynek,
Mely szereztetett az Istennek,
Minden jót kívánok tenéked.*

A száraz ágon nyögdécselő vadgalamb meghatóan gyengéd költői motívumának vándorútját Eckhardt Sándor (*Középkori természetszemlélet a magyar költészetben*. E. Ph. K. 1929. 93—98 l.) visszanyomozta egészen az antik világ irodalmáig. Az özvegy gerlice századokon át a hitvesi hűség jelképe volt. A párjához mindhalálig hű madár motívumának magyar változataiban a hűség mozzanata mellett csaknem mindig ott van a száraz ágé is:

*„Zöltség közt aszú fát
keres, ott száll, hol lát,
holtig bút visel s vonyog”,*

olvassuk Romainál. A Szíveket újító bokrétaban:

*„Tiszta vízből ő nem iszik,
Csak aszú ágon bújdosik.”*

Erdélyi János népdalgyűjtésében is megszólal:

*„Jaj kesergi társát,
Zöld ágra nem is száll”*

S Gyulai Pál erdélyi népköltési gyűjteményében így szerepel:

„Búsan búgó bús gerlice
Kedves társát elvesztette,
Elrepüle zöld erdőbe,
de nem szálla a zöld ágra,
aszú ágát kopogtatja.”

Arany ismerhette mindezt. Új mozzanat az ő versében a száraz ág „kivirított” jelzője. Lehet, hogy az valamilyen, számomra egyelőre ismeretlen, változathól való, de az is lehet, hogy egyike a vers rejtett aktuális utalásainak.

Az „Utas megállj!” mindhárom rétegben otthonos fordulat; Arany maga később is használja egy változatát az 1869-ből keltezhető *Emlékre* című gunyos epigrammájában. Azt persze, hogy pontosan mire utalnak a szöveg rejtett, az egyetértő barátok tolvajnyelvéből vett célzásai, csak a beavatottak érthették meg igazán: ez is hozzátartozik az efajta alkalmi versek jellemző vonásaihoz. Hogy ilyenszerű szöveget írt *Szerdahelyinek*, bizonyítéka tehát legalábbis jó ismeretségüknek, valami olyan kapcsolatnak, amely kettejüket közvetlenül kötötte össze. Mert hiszen ifjúságuk emlékei semmiképpen sem lehettek közösek, még rokonok sem. *Szerdahelyi* Kálmán a pesti, majd a kolozsvári piaristák gimnáziumában nevelődött, s csak férfikorában, válása alkalmával tért át a református felekezetre. Ennek szertartása szerint temette ugyan el *Török* Pál pesti szuperintendens, Arany egykori principálisa Kistűszálláson; de nyilván igaza van monográfiájának: „Vajjon mit mondhatott Szerdahelyi Kálmán koporsójánál... aki az életben jó ismerőse volt ugyan, de templomban bizony nem fordult meg, aki dogmákban sohasem hitt, akinek számára a művészet jelentette a legnagyobbat?” (I. m. 228. 1.)

A négy jövevényt Arany verseinek sorában a *Reményihez*, meg a *Széchenyi emlékezete* közé kell időrendben elhelyezni: ezek is az alkalmi költészet egy-egy magasabb, csiszoltabb, értékesebb formájának képviselői. Mindkettőben találhatók olyan elemek, amelyek arra utalnak, hogy Arany az ötvenes évek második felétől kezdve a maga költői gyakorlatában is egyre szívesebben értékesített egyet-mást a fentebb ismertetett költői nyelvi rétegek elemeiből. Elég, ha az elsőből elsőül a verset kezdő merész inverziós szerkezetet idézem: „Karddal melyet dicsővé tenni, egykor Hiven ajánlád véredet...” s aztán figyelmeztetek rá, hogy a Szabónál dicsért nyirettű ott van a Reményihez-ben is. A másodikból is egész sorát idézhetnők az olyanszerű inverzióknak, mint „Oh, nemzetem, ha fognád elfeledni,” az olyan tömörítéseknek, mint „S melynek halálos — úgy tetszék — elaszta,” vagy „Mert élni hogya nem fajulva tengés, Olcsó időnek hasztalan soka.” Ha azután felidézzük egy pillanatra a költőt 1860 elején Nagykőrösön körülvevő s benne magában is uralkodóvá lett légkört, lelkiállapotot, a maga ellentmondásos, nemzeti és egyéni reménykedést és kétséget, keserű múltak emlékezetét és bizonytalan jövődők árnyékait vegyítő nyugtalanságával, ha tudjuk, hogy nyugtalanságai elől újra az antikok, *Shakespeare* s a magyar ősök munkáinak már-már eszméletlenségig fokozott olvasásába merült (*Csengery* Antalnak 1860. január 25.), hogy „éneklobból énektanárrá” alakulóban éppen ezeknek az éveknek során nézett újra szembe a népiesség, hagyományszerűség, népszerűség kérdéseivel, hogy Pestre indulóban, üzetettve, mint *Az örök zsidó*, újra visszahajolt addigi

életére, számvetést tenni, méltó-e, alkalmas-e rá, „elfoglalni a helyet, hol előtte egy Vörösmarty ült” (*Tompa Mihálynak*, 1859 február 20.), s hogy épp *A négy jövevény* keletkezésének idején úgy látszott, mégis ott reked Nagykőrösön: „Utas megállj! Ne menj tovább! ...” — ha mindezt meggondoljuk, akkor sok mindent legalább megsejthetünk a vers rejtett célzásaiból. A négy jövevény talán annak a négy művészetnek muzsája, amelyek felé a szobrászat, festészet, költészet és színészet közt tétovázva vágyakozott *Arany* debreceni diákkorában s amelyek-től visszaparancsolta a szülei iránt érzett kötelesség; a zsoldártöredék talán annak a községnek szorító kőfalairól szól, amelynek fegyelme annyszor kényszerítette fájdalmas lemondásra, a „község közti egyenesség” szolgálatára a költőt; a kivírtott száraz ág lehet az éledő remény jelképe s a dördülő zárósr bizonyosan a reménytelenség jajsza. Mindez persze feltevés csupán: további vizsgálatok, vagy felbukkanó dokumentumok mindig megegyezhetnek elképzeléseinket.

Arany egyéniségének és költészetének egy igen lényeges vonására azonban biztos fényt vet újra a különös versezet. A költő egyik legnagyobb szabású, legmagasabbra törő versének árnyékában áll a maga játékos, hol komoly, hol gunyos, hol ironikusan méla hangjával. Ugyanígy bukkan fel a *Széchenyi emlékezete* szomszédságában még néhány ránk maradt *mondacs*: a *Félmagyarság*, a *Cilinder*. Bizonyosságaul annak, hogy *Arany* is, mint annyszor újra meg újra megcsodált mestere, *Shakespeare*, ott látta s ábrázolta a lét nagyarányú, megrázóan patetikus jelenetei mellett, mint azok szerves kiegészítőjét, azoknak tréfás, komikus fonákját is. Ez adott humorának igazi mélységet.

Ein unbekanntes Scherzgedicht Arany

D. KERESZTURY

Das aller Wahrscheinlichkeit nach an den um die Mitte des vergangenen Jahrhunderts sehr beliebten Schauspieler Kálmán Szerdahelyi unter einem Pseudonym gerichtete Gedicht ist ein Beweis für die Zähigkeit, mit der die poetischen Eindrücke der Jugend im Schaffen Arany während seiner ganzen Laufbahn lebendig und wirksam blieben. Die für den nicht Eingeweihten zunächst ganz unverständlichen Verse sind 1860, im Jahre der nach dem niedergeschlagenen Freiheitskampf zuerst wieder aufblühenden nationalen Hoffnungen entstanden. Der Dichter war damals bereits als poeta laureatus seiner Zeit eingeschätzt und sollte von der Provinzstadt Nagykőrös nach Budapest gebracht werden. Die Anspielungen des Textes, in dem sich Bruchstücke des CXXII. Psalmes, Motive der antiken Mythologie, der archaischen Liebeslyrik und der volkstümlichen Studentenpoesie mischen, sind im Zusammenhang mit dieser Situation zu verstehen. Das Gedicht ist auch ein interessantes Dokument der noch nicht genügend geklärten Beziehungen Arany zur Welt des zeitgenössischen ungarischen Theaters.

Újabb színészettörténeti vonatkozású levelek a Kézirattárban

PAPP IVÁNNÉ

Kézirattárunk állományában — a magyar nyelvű kötetes anyag sokszorosításban megjelent katalógusa szerint is — bőségesen található színészettörténeti vonatkozású kézirat. Elegendő itt *Szigligeti* Ede kézirateira, *Rakodczay* Pál anyaggyűjtésére vagy *Jászai* Mari levelezésére utalnunk, — ezeket az utóbbi félszázadban kutatóink nagyrészt közzé is tették. A régen állományunkba került anyagokon kívül napról-napra is gyűlik be színészeti vonatkozású emlékezés, levelezés, hagyaték. E többnyire kisebb terjedelmű vásárlásokon messze túltesz jelentőségében az a hatalmas kéziratanyag, amelyet kézirattárunk az Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Osztályától 1953-ban vett át a két tár közti gyűjtőköri megállapodás alapján. Az 1953—62 közti időszak színháztörténeti jellegű gyarapodása — elsősorban *Somló* Sándor hagyatéka — külön ismertetést kíván.

A Kézirattárba ez alkalommal átkerült anyag kisebb része kötetes — ilyenek pl. *Klárné Angyal* Ilka színműveinek kéziratei, *Jászai* Mari számadásai és cikkeinek gyűjteménye vagy *Rexa* Dezső anyaggyűjtése. Más, szintén kisebb része analekta-gyűjteményünkbe került néhány lapos kézirat, — az anyag túlnyomó része — mintegy 4300 db — a levelezésekből tevődik össze.

Ez alkalommal a levélanyag ismertetése a célunk. Elsősorban életrajzi adatokban gazdag ez az anyag, a katalóguson túlmenő feltárásával a tudományos kutatás céljait szeretnők szolgálni. S e kutatás gyakran lehet irodalmi vagy művészettörténeti, hiszen tekintélyes számú levélben tükröződik a színház mindennapi életén túl a művészvilág, a társadalmi élet s a politika sok eseménye.

Az átvett kéziratok jelentőségét az is növeli, hogy a magyar színészettörténetnek jóformán minden korszakából egyenletes bőséggel szolgáltatnak anyagot. Talán az 1920—44-ig terjedő időszakból van — mint minden téren, — még ezután várni valónk. E fölöttébb terjedelmes időszak írásos emlékei nem is a pesti magyar színház 1837-i kezdetéig mennek vissza, — a budai, sőt a kassai, a székesfehérvári és a kolozsvár-nagyvárad-i színészethez kapcsolódó leveleink is vannak. gen gazdag — természetesen nagyrészt ismert — a pesti magyar színház megalapítása körüli levelezésanyag. Van néhány a Nemzeti Színház 1848—49-es életére jellemző dokumentumunk is. A leggazdagabb mégis a 19. század második felét illetően; a századfordulót és az 1900-as éveket is nagyszámú levél világítja meg. Az utolsó nagyobb egységet a *Tóth* Imréhez igazgatása alatt írott levelek alkotják.

A szóbanforgó kéziratanyag zöme a Nemzeti Színház egykori könyvtárából és múzeumából került elő. Ez a gyűjtemény 1925-ben jött létre, hatalmasan meg-

növekedett a centenáriumra készülő kiállítás idején, — s gondozója, néhai *Pataki József*, a Nemzeti Színház tagja, igaz lelkesedéssel és ügyszeretettel gyűjtötte és őrizte a tárgyi emlékek mellett az írott anyagot is. Hasonló gyűjteményt vett át az OSZK — mint ajándékot — 1950-ben a Színészegyesülettől. Többnyire vétel útján tett szert a Színháztörténeti Osztály 1950—51 körül gazdag levéllélmányra pl. *Kürthy György*, *Rexa Dezső*, *Lehel Béla*, *Hajdu A. László*, *Mészáros S. László* és mások gyűjteményéből. *Abonyi Géza* halála után kerültek be azok a levelek, melyeket barátai, kollégái vagy társadalmi egyesületek, szervezetek intéztek hozzá, részben korábban, részben pedig 1945 után.

A Nemzeti Színház múzeumába természetesen került be sok hivatalos jellegű levél is, — az egyéb hagyatékokban pedig — természetesen — nem a művész írta, hanem a hozzá intézett levelek vannak nagy számban, — példának megint a *Jászai* anyagot kell felhoznunk: rokonok, barátok, tisztelők, sebesült katonák, arisztokrata művészpártolók és ismeretlen rajongók leveleit lehetjük fel benne.

A levelek ismertetésénél a levélírók különböző csoportjait vesszük sorra, végül pedig a tárgyak miatt jelentős levelekből említünk meg néhányat.

A 19. századbeli *színész-levélírók* sorát azok a művészek nyitják meg, kik a pesti magyar színház megalakulása körül a közzétett felhívásra ajánlkoznak: *Déryné*, *Megyeri Károly*, *Bartha János*, *Hivatal Anikó*, *Balla Károly*, *Kovátsné*, *Pály Elek* és *Szerdahelyi József* jelentkező levele maradt ránk. Élénk és felelősségteljes levélváltások mutatják a vármegyei vezetők, *Földvály Gábor*, *Nyáry Pál*, majd *Ráday Gedeon* áldozatos tevékenységét. A hozzájuk, főképpen *Földvály*-hoz címzett levelekben Pest város s a vármegye különböző rendű s rangú lakosai küldték el felajánlásukat a pesti magyar színház céljaira. Itt kell szólnunk arról a sokat emlegetett levélváltásról, mely *Bajza József* és *Kántorné*, valamint *Kántorné* és *Földvály Gábor*, illetve a pestmegyei színészeti választmány, továbbá *Kántorné* és *Komlóssy Ferenc* között alakult ki, — *Kántorné* szerződtesének oly sokat vitatott ügye körül. Az 1830-as évekre megy vissza jónéhány erdélyi színészlevél; pl. *Jancsó Pál* szép sorai a Kolozsvárról eltávozó *Szilágyi Pál*hoz és *Szentpétery Zsigmond*hoz 1833-ból. — Hasonlóképpen 1834—35-ből kelt a díszlettervezőként is neves *Telepy György* levele *Fáy András*hoz, kitől 8 vagy 9 pengőforint utalványozását kéri a budai társaság részére, minthogy „ma az előadás napja és még sok és szükséges mellékdíszítmények hibáznak,” — ezek híján „gyalázatot kényteleníttetnénk vallani”.

Újabb felhívásra íródott színészlevél 1840—41, sőt 42-ből is van kezünkben, ilyen *Beke Kálmáné*, *Sáska Borbáláé* — s különösen érdekes *Pály Eleké* 1841-ből. Újból felveti az ez években társulatánál működő *Kántorné* pesti szerződtesének dolgát, nagy tapintattal és őszinte tisztelettel a kitűnő művésznő iránt. *Szathmáry Dániel* felesége, *Farkas Lujza* szerződése ügyében ír 1842-ben. A következő 1843—44-es esztendőék leveleiből említésreméltók *Bartay Endre* bérelőigazgató és *Schodelné* levélváltása, majd a kitűnő énekesnőnek az igazgatóválasztmányhoz intézett sorai is. *Udvarhelyi Miklós* leveleiben *Ráday*hoz illetve *Simontsütshoz* szabadsága engedélyezése — azaz jutalomjátéka kiadása vagy pénzben megváltása ügyében fordul.

Szerepel a levélírók között id. *Lendvay Márton* is, — különösen jellemzőek fiához, ifjú *Lendvay Márton*hoz a művésznevelés — utódnevelés gondjában írott levelei. Hasonlóképpen családi vonatkozásúak *Egressy Gábornak Ákos* fiához,

Etelka lányához és *Telepy* Károly vejéhez írott sorai. *Szentpétery* Zsigmond mellett még *László* József nevét kell megemlítenünk, — tőle ez anyagban feleségéhez, *De Caux* Mimihez írott két levél van. Az egyiket 1848. november 6-án, a csatamezőről írja, s kifejezi azt a kívánságát: tekintsék ez írást végrendeletének, ha elesik. Másik, már valóban búcsúzó levele Kolozsvárról 1866-ban kelt.

Szilágyi Pál 1850-ben mint díjtalan gyakornokot szeretné fiát a Nemzeti Színháznál elhelyezni. *Szuper* Károly, hajdan *Petőfi* színésztársa, *Szigligeti*hez 1855-ben vendégszereplési kéressel fordul. *Bulyovszkyné Szilágyi* Lilla hivatalos jellegű sorokkal fordul *Ráday* Gedeonhoz, *Nyéký* Mihályhoz, *Radnótfáy* Nagy Sámuelhez és *Szigligeti* Edéhez, — több levele van gyűjteményünkben kolozsvári anyai barátnőjéhez, — főképpen vendégszereplési és társasági hírekkel. Az 50-es évekből valók még *Bolnai-Bethlen* Miklós levelei a Nemzeti Színház igazgatóságához, párizsi tanulmányai és pesti szerződésének ügye a tárgyuk. *Aranyváry* Emiliának egy 1857-ben *Szigligeti*hez intézett levelét kell megemlítenünk, — *Jókainé Laborfalvi* Róza 1852—54 közt fordul levéllel *Festetics* Leo intendánshoz, — az igazgatókkal általában *Jókai* közli, ha felesége a próbára elmenni nem tud.

Szigligeti Ede előbb mint titkár levelezik szerződés ügyben pl. *Alajos* Jánossal, *Bulyovszky*val, *Egressy* Gáborral (1859) vagy *Tóth* Józseffel (1850—51), — a későbbi évekből ugyancsak *Tóth* Józsefhez és az öreg *Szigligeti*hez van néhány diplomatikus, de határozott hangú levele. *Réthy* Mihály kisfia tanítójának kér állandó belépőt 1854-ben, — azt írja, ennyit megérdemel, hiszen a gyermekszereplő kedvéért sok szülő hozza el gyermekeit, sőt „Szőnyi és Gönczy urak intézetéből csapatostul jönnek” ilyenkor a tanulók. *Tóth* József 1850-ben ír szerződtetése dolgában *Fáncsy* Lajos igazgatósági ügyvivőnek, — egy évvel későbbi levelében *Ráday*nak jelentést tesz a Nemzeti Színház könyvtárának vizsgálatáról, melyet *Csepregi* Lajossal együttesen ejtett meg. A kölcsönzés megszorítása és a példányok mielőbbi köttetése — e két javaslattal szeretné a színházi könyvtár állományát védeni.

Szigeti József levelei visszanyúlnak 1844-ig, mikor Kecskemétről szerződtetése dolgában jelentkezik, Nemzeti Színházbeli működése java idejéből is maradt fent több dokumentum. 1853-ban írt levelében fizetésjavítást kér, minthogy sok és sokféle szerepet játszik s az előző generáció elsőrendű színészeit helyettesíti. Önerzetes hangon fordul 1871-ben *Orczy* Bódoghoz, tiltakozik a felettesükkel csupán írásbeli érintkezés bevezetése ellen, — elősorolja az intendáns kötelességeit. Öregségében pedig — mint *Paulay*hoz 1882—89 közt írott sorai bizonyítják — hajszát lát darabjainak kitűzésében is, ki nem tűzésében is.

Szerdahelyi Kálmán 1861-62-ben részletesen beszámol *Nyéký* Mihálynak *Offenbach*-hal Bécsben folytatott tárgyalásainak eredményéről. Gyűjteményünkben található egy 1871-ből kelt, állásáról lemondó levele is, — mint az intendáns *Orczy* Bódoggal való harc egyik dokumentuma.

Takács Ádám, a jeles vidéki jellemszínész vándorlásai során Máramaros-szigetről, Nagyváradról, Miskolcra és Marosvásárhelyre ír családja együttérző barátnőjéhez, *Prielle* Kornéliához. Leveleinek tárgya: szerződések, vendégjátékok, a vidéki színiigazgatás gondjai, felesége halála, gyermekeinek nevelése — említi nem egyszer sógornőjét, *Karacs* Terézt is. Hasonlóképpen a vidéki színészelet művészi és családi nyomorúságai tükröződnek egy másik, ugyancsak

Prielle-hez 1853—77 közt intézett levélkötegekben. Írójuk a nagy művészno egyik huga: *Prielle* Emilia, *Lángh* Boldizsár felesége.

Prielle Kornélia levelezésének most bekerült anyagában nincsenek családi, belső életére vonatkozó levelek, — csak néhány leányához írt kedves, könnyed sor pl. unokáinak pesti tartózkodásáról, vagy olyan kérdésre felel neki, hogy ott volt-e a király *Karátsonyi* Guido estélyén, — máskor meg részletesen leírja *Ujházi* Ede csodálatos bútorainak kényszerű eladását. A címzettek között igazgatók, kollégák s főképpen barátnök szerepelnek, — az ő esetében több a maga írta levél, mint a hozzá intézett. Egy levelében 1845-ből, Debrecenből kéri — betegsége miatt — szabadsága meghosszabbítását, többi írása mind a századfordulóról való. Emléktárgyaiból sokat elküld az 1890-es színészeti kiállításra, — részletesen leírja az elrendezésre vonatkozó elképzeléseit is a kiállítás szervezőjének, *Bényei* Istvánnak. Nyaralásaiból jó kedéllyel és préselt virágkoszorúval küld levelet igazgatójához, *Paulay*hoz, — 1887-ben az elkövetkező évadra „fehérhajú tiszta matrónákat kér,” eljátszik „mindent a 60 éves korban, semmit az 50-en alul.” Egy hűséges tisztelőjének, a selmebányai óvónő *Wersényi* Rózának megírja 1898-ban, hogy a debreceni színészet 100 éves jubileumára készül. „Képzeld el, hogy én nekik abból a 100 évből többet jelképezek félszázadnál” — írja kedvesen humorizálva saját maga már-már műemlékvoltáról. Ugyane tisztelőjének „másik bálványá”-ról, *Jókairól* ezt írja 1899-ben: házasodása „nem lehet egyéb, mint hanyatló elmebaj.” *De Caux* Mimivel, a másik matrónával közösen tervezett nagy tátrai kirándulásukat a jövő esztendőre halasztják, amint 1886-ban írja. *Helvey* Laurának részvétét fejezi ki 1901-ben, Abbaziából ír 1905-ben *Bulyovszky* Lillának. Meg kell említeni azt a kevés, de jelentős *Jászai*hoz írott levelét, mely most gyűjteményünkbe került: pl. 1900-ban húsvéti reggeli együttes elköltésére hívja, s az „elválasztott utak” újra találkozását reméli, — 1905. július 17-én pedig azt írja *Jászainak*: „Neked mellettem kell állnod,” akár az anyakönyvvezető, akár az egyház szolgálja előtt. Egyébként a már említett *Wersényi* Rózának többször köszöni meg *Prielle* a finom felvidéki falatokat: gombát, málnát, májat.

Jónehány *Prielle*hez intézett *Rákosi* Szidi levél is van kezünkben 1884—85-ből, tele apróságokkal, — *Paulay*hoz 1882-ben arról ír, hogy szeretne a Nemzeti Színházba visszakerülni, — *Jászai*hoz 1900-ban intézet leveleiben felháborodva veszi tudomásul, hogy *Jászai* kivonul a Nemzetiből.

E rövid ismertetés során már több alkalommal említettük a *Jászai*-levelezést, — most lássuk magukat a leveleket. Újabban már ismertek a most bekerült, *Mednyánszky* Lászlóhoz írottak, — itt találhatók még a *Tóth* Imréhez, *Ambrus* Zoltánhoz és *Hevesi* Sándorhoz intézett sorai is. A *Somssich* Andorhoz írottak többnyire nyaralási terveket tartalmaznak. Ami pedig a *Jászai*hoz írt levelek íróit illeti, itt most csak azokat említjük meg, kik — mint pl. a tudományos élet személyiségei — másutt nem kerülnek sorra. Ilyenek pl. azok a szerkesztők, kik *Jászaitól* kéziratot kérnek: *Ruttkay* György a Pester Lloydtól, 1905-ben ír, — *Szerdahelyi* Sándor pedig ugyancsak cikk ügyben levelezve 1907-ben — a Szovátán nyaraló *Jászai* figyelmét felhívja *Petelei* Istvánra. Sokan keresik fel egyesületi ügyben, előadóest vagy gyűjtés szervezése alkalmából. *Sarlós* dr. 1922-ben az orosz menekültek dolgában tárgyal, — az aszódi gimnázium vagy a pesti ref. gimnázium megköszöni fellépését. Gyakran fordulnak közismert jótékonyaságához, háborús és háborúutáni inségesek kérnek tőle ruhaneműt, — mások pedig segítségét egy-egy állás elnyeréséhez. Se szeri, se száma azoknak a hálálkodó le-

veleknek, melyeket a világháború katonái, sebesültek vagy frontraindulók intéznek hozzá. Sok baráti család *Jászai*hoz írott levelezése került be: györmegyeiek, *Szávay* Gyuláék, falusi plébánosok, pesti művészcsaládok, a századvégtől egészen a 20-as évekig.

Kassai Vidornak is van néhány levele ebben az anyagban, — egyiket nyugdíj ügyben intézte *De Caux* Mimihez, — mások pl. *Kürthy* Emilhez meg *Rakodczay* Pálhoz íródtak. különböző mindennapi dolgokban. *Feleki* Miklóstól most nem került be jelentősebb levél, — feleségétől *Munkácsy* Flórától van *Jászai*hoz, *Szerdahelyi*hez, *Szigligeti*hez, *Podmaniczky*hoz és *Paulay*hoz intézett írás, — az utóbbiban 1885-ből említi a szabadkőműves páholytól ajándékba kapott szép fehér kesztyűt; másik levelében, *Orczy* Bódoghhoz címezve sérelmeket nehezményez. *Lendvayné Fáncsy* Ilkának idős korából *Szigligeti*hez és *Paulay*hoz írott, mellőzését emlegető levelei vannak kezünkben. *E. Kovács* Gyula néhány levele nem mond többet a tudottnál, — *Szacsvay* Imre 1883-ban, a Nemzeti Színházhoz való szerződtetése előtt szerepjegyzéket küld *Paulay*nak, — *Szacsvayné Boér* Emma panaszos levelei már átnyúlnak a következő korszakba: *Tóth* Imréhez mellőzéseiről és nyugdíjazásáról ír. Az ifjú *Török* Irma sorait is ez az állandó színésznői indulat hevíti: 1894-ben azt kérdezi a Nemzeti Színház igazgatóságától, vajon felesleges tagja-e a színháznak, úgy érzi, igazságtalanul vették el tőle *Ofélia* szerepét.

Itt említjük meg *Paulay* Ede leveleit is. Igazgatósága esztendeiben írott levelei sok mindenre kiterjednek: egy-egy darab szerkezeti javítgatására (*Dóczi* Lajos) éppúgy, mint egy alkalmi prolog előadásának kérdéseire (*Nagy* Ibolya), — színházi ügynökségekkel tart fent állandó kapcsolatot, — s neveli színészeit. Öregedni nem akaró nagy színésznőnek mondja egy-egy anyaszerep visszaküldése esetén: nem megtört test és lélek kell e szerepekhez, — hiszen akkor hol a művészi hitetés ereje? Fölényes bölcsességgel csendesít le heves vagy modortalan, ingerült öreg s fiatal művészeket. Közben tanácsot, ötleteket kér *Prielle*-től *Jókainé* méltó megünneplésére, — részletes tervezetet dolgoz ki egy drámai pályázat feltételeiről, a legelőnyösebb formában terjeszti fel *Treforth*hoz *Feleki* Miklós nyugdíjazási ügyét. Mindezt még természetesen egy sereg darab- és szerződés ügyben írott levél kíséri.

Meg kell említenünk olyan neveket is, mint pl. *Beksicsné Bogdanovics* Krisztina, ki *Szigligeti*hez, *Mátrai Betegh* Béla, ki *Paulay*hoz s *Laczkó* Aranka, ki *Jászai*hoz ír levelet. Az operett művésznőinek sorát *Bárdi* Gabi nyitja meg *Bartók* Lajoshoz intézett leveleivel, — *Blaha* Lujza leveleinél meg kell elégednünk a címzettek felsorolásával: *Szigligeti*, *Bartók* Lajos, *Evva* Lajos, *Lukácsy* Sándor *Vidor* Pál, *Vidorné*, *Paulay*, *Jászai*, *Szigeti*, *Tóth* Imre, *Tóth* Imréné, *Sziklay* János, *Vizvári* Mariska, *Eötvös* Károly, *Nemes* Antal püspök és *Kürti* József. *Splény* Ödön 1896-ban kéri *Eötvös* Károlyt, hogy egy végrehajtás felfüggesztése ügyében intézkedjék. *Pálmay* Ilka levelei is széles kört és hosszú időt ölelnek fel: *Vidor* Pálhoz, *Vidorné*hoz, *Bartók* Lajoshoz, *Tasnády* Erzsikéhez, *Jászai* Marihoz, *Gabányi*hoz és *Vidor* Ilonkához szólnak, 1883 és 1920 között.

Gabányi Árpádtól nincs ebben az anyagban levél, — annál több gratuláció kitüntetéseihez, 1909 — illetve 1912-ből. *Ujházi* Ede levelei az 1870—1912-ig terjedő évtizedekből valók; eleinte *Paulay*hoz szerepek ügyében ír, — van még itt *Prielle*-hez, „kedves jó patróná”-jához s későbbi igazgatójához, *Tóth* Imréhez írt levél is. *Vendrei* Ferenc 1899-ben Kolozsvárról ír a már Vígszínházban mű-

ködő *Ditrói* Mórhoz. — *Vizvári* Gyula 1873-ban *Szigligeti*hez, 1880—1885 között pedig *Paulay*hoz intéz levelet. *Vizváriné Szigeti* Jolánnak 1894-ből *Bartók* Lajoshoz írt sorai találhatók ebben az anyagban, *Tapolczai* Dezsőnek pedig *Ditrói*hoz írt, sérelmeit felemlető levele 1898-ból van itt; később, 1910-ben írt sorai-ban színesszegyesületi ügyeket tárgyal meg ugyancsak *Ditróival*.

Evva Lajosnak többek közt *Paulay*hoz és *Paulayné Adorján* Bertához írt levelei kerültek hozzánk, — valamint *Kürthy* Emilhez 1881-ben, majd 1911-ben írt sorai; később leánya, *Szemeréné Evva* Margit ír *Kürthy* Emilhez (1917, 1919): apja színházi iratait hiába kutatta.

A 19. század vendégművészeinek néhány levelét is megtaláljuk ebben az anyagban, természetesen többnyire a fellépések idejét tárgyalják. Hosszas levél-váltás volt a nálunk is népszerű néger Shakespeare-színész, *Ira Aldridge* és a Nemzeti Színház igazgatósága között 1853—60-ig, 16 levelünk van tőle ez időből. Vannak leveleire válaszfogalmazványok is, *Festetich* Leo intendánstól. A *Hunyadi László*ból *Gara Mária* szerepét 1862-ben magyarul előadó belga énekesnő, *Désirée Artôt* néhány sora is kéziratárunkban van, valószínűleg ugyanaz évből. *Italia Vasquez* 1890—1902 között *Bartók* Lajoshoz intézett leveleiben társasági hírekkel foglalkozik. A 19. század végén a Burgtheater több tagja volt élénk kapcsolatban a Nemzeti Színház művészeivel, többen közülük táviratban üdvözltek az intézetet s igazgatóját, *Paulayt* az 1887-es félszázados ünnepen. Ez alkalmon kívül is pl. *Joseph Lewinskynek* több levele van *Paulay*hoz, *Jászai*hoz s főképpen *Gabányi Árpád*hoz.

A századfordulón s a 20. század elején működő művészek hosszú sorát kell feltétlenül megemlítenünk még. Legtöbb dokumentum megőrzését *Tóth Imre* családjának köszönhetjük: borítékba rendezve maradt fent igen nagyszámú *Tóth* Imréhez intézett levél az 1908—1919 közti évekből. Van kezünkben néhány *Császár* Imre-féle levél, — előbb *Paulay*hoz, majd *Festetich* Andorhoz intézett sorokat, van *Rózsahegyi* Kálmánhoz írt levele is 1929-ből. Nem lehet említés nélkül elmenni *Ódry* Lehel, *Alszegehy* Irma, *Várad*i Aranka, *Hegedüs* Gyula, *Beregi* Oszkár vagy *Hettyei* Aranka levelei mellett. Gazdag anyagot nyújt a korabeli színházi és társasági életet illetően *Csillag* Teréz levelezése: *Paulay*hoz, *Lendvayné Fán*csy Ilkához, *Ditrói* Mórhoz, *Vidor* Pálnéhoz írt leveleket, — baráti hangúak *Jászai*hoz, *Somssich* Andorhoz és *Tóth* Imréhez írott sorai. Hasonlóképpen igen jellemzőek *Márkus* Emilia itt található, többnyire rövid levelei, melyeket *Egressy* Ákoshoz, *Jászai*hoz, *Tóth* Imréhez meg *Tóth* Imrénéhez intézett. *Somló* Sándor levelei közül meg kell feltétlenül említeni azokat, melyeket 1904—1906 körül *Jászai* Marihoz írt, — a korábbi évekből verseskötetei kiadásáról levelez *Aigner* Lajossal és *Bartók* Lajossal, azonkívül ez utóbbi *Kende Margit* c. színművének vidéki előadásairól számol be. Egy másik színigazgató levélírónk *Vidor* Pál, — tőle azonban nem munkatársaihoz, hanem családjához írt levelek vannak itt, mintegy 35 darab az 1897—1905 közötti időből. Az előbb más vonatkozásban már említett *Tóth* Imrétől is van néhány levelünk, ezek mint a *Paulay* illetve *Jászai* levelezésdarabjai kerültek elő. Az előbbieket az 1886-os pozsonyi vendégszereplés technikai előkészületeiről szólnak, — *Jászai*hoz pedig 1900—1914 között írt több *Tóth* Imre levél van e gyűjteményben.

A Thália-társaságra vonatkozóan csak egy levelet találtunk: a Társaság megbízta *Kürthy* Györgyöt az 1907/1908-as évadra a díszletek tervezésével; a levelet *Bánóczi* László írta alá.

Az egészen közeli múlt Nemzeti Színházának sok nagy művésze szerepel még, legalább néhány sorral: *Tóth* Imréhez fordul levelével *Bartos* Gyula, *Aczél* Ilona, *Hevesi* Sándor. Van *Hevesi* Sándornak *Jászai*hoz s *Gyenes* Lászlónak *Gabányi*hoz írott levele is; *Táray* Ferenc pedig 1910-ben Győről jelentkezik: fiatal szerelmes szerepekre szeretne szerződni. *Ódry* Árpád leveleiből a *Jászai*hoz 1908—1915 közt írottak kerültek ezúttal kéziratárunkba. Meg kell említenünk azokat, melyekben egyiptomi útjának és *Jászai* Cleopatra-alakításának különböző, de egybevágó élményét kapcsolja össze.

Több levél maradt ránk *Somlay* Artúrtól is, 1911—14 között írta ezeket *Tóth* Imréhez. Az egyiknek Capri, az olasz ég és az olasz nyomor a tárgya, a másikban — 1913-ból — tétlenségét nehézményezi és *Hamlet* szerepét kéri.

A Nemzeti Színházhoz csak egy-egy szállal kapcsolódó művészek levelezéséből említésreméltó *Szentgyörgyi* Istváné, — az 1891—1932-ig terjedő hosszú idő alatt többek között *Feleki* Miklóshoz, *Jászai*hoz, *Gabányi*hoz ír. *Ditróinak* — még 1897-ben — megköszöni a Vígszínház születésnapjára koszorúját, mondván: azért különösen megható az ajándékuk, mert „elfeledkeztek az érdes, a nyers, a zsörtölődő *Szentgyörgyiről*, de megemlékeztek benne a színészlőről.” Öregkorában kedves hangon ír *Almássy* Endréhez és *Pataki* Józsefhez; saját levelei egy része éppúgy, mint feleségéé (1931—38) és leányaié akörül forog, mely emléktárgyakat és hogyan tudják a Nemzeti Színház múzeumába eljuttatni. *Szentgyörgyi* özvegyét még nyugdíj ügye is foglalkoztatja. *Bárdos* Artúrnak csakúgy, mint *Nagy* Izabellának *Jászai*hoz írt sorai maradtak ránk 1924-ből illetőleg 1922-ből, — *Varsányi* Irénnek pedig 17 éves kezdő színésznő korából van gyűjteményünkben két levele, *Bartók* Lajosnak írja bálba meneteli gondjáról.

A huszas évek második felében számtalan, jóformán névtelen idős színész, színésznő és elhagyatott színészőzvegy fordul kérő, méginkább köszönő szóval a karácsonyi jótékonytárgyat gyakoroló Kövessy Vár Asztaltársasághoz vagy a társaság vezető alakjához, *Radó* Ágostonhoz. Hasonlóképpen széleskörű az a levelezés, mely *Pataki* József, a Nemzeti Színház múzeumának lelkes gondozója és ismert s ismeretlen adományozók közt alakult ki.

Természetes, hogy későbbi, mint a 30-as évekből kelt levél nemigen kerülhetett be sem a Nemzeti Színház múzeumába, sem az egykori egyesületek vagy gyűjtők kezébe. Az a néhány, csak szórványos darab, ami nemrég elhalt s ma is élő művészeinktől kéziratárunkba került, főképpen az illető színészek korábbi éveiből való. *Abonyi* Gézának pl. csak egy 1942-ben írott levele van itt, — hozzá írott annál több, korábról éppúgy, mint 1945 után, magánlevél, főképpen pedig vers előadására felkérés, vagy pl. szakszervezeti ügyekkel foglalkozó. *Bajor* Gizitől most bekerült egyetlen darab az a részvétet megköszönő meleg pár sor, melyet 1942-ben *Abonyi* Gézához intézett. Hasonlóképpen *Abonyi*hoz fordul *Major* Tamás, valószínűleg *Csontos* Gyula temetésének idején. *Hont* Ferenc levele 1945-ből szintén hozzá íródott. A *Jaschik*-féle díszlet-maketteknek a Nemzeti Színház Múzeumában való elhelyezéséről ír *Pataki* Józsefnek *Németh* Antal, — vannak levelei *Abonyi* Gézához is az 1935—42 közötti időből. Meg kell említenünk *Bihary* József újról kártyáját, s az ifjú *Rózsashegyi* Kálmánnak *Gabányi*hoz írt gratuláló sorait; ugyanő *Jászai*nak egy kedves képét küldi el, még 1908-ban, levél kíséretében *Jászai*hoz. A felsorolást két kitűnő előadóművész-nőnk nevével zárjuk s mindkettőjük *Jászai*hoz írt leveleivel: *Péchy* Blanka itt levő, már nagyrészt ismert sorai 1918—22 között íródtak, — *Simonffy* Margot-

nak 1922-ben kelt levele pedig — a *Jászaival* való első találkozás és az elhangzott biztató szavak hatására — pályakezdése történetét ismerteti. Nem felesleges hangsúlyoznunk, hogy — mint minden jelenkori kéziratot — az élő művészek leveleit is kizárólag a levélíró engedélyével használhatja a tudományos kutatás.

A színeszet múltjából s félmúltjából kelt színészleveleken kívül az áttétel során *zeneművészek* és előadóművészek levelei is bekerültek kéziratárunkba, — eddig is már gazdag ilyen anyagot őrzünk a zenei levelek csoportjában. Színházaink s a zeneművészet kisebb vagy nagyobb jelentőségű képviselői között mindig intenzív kapcsolat volt, — akár arra az időre gondolunk, mikor a Nemzeti Színház adott otthont az operának, — akár a zenei vagy zenés műfajok önálló színházaira.

Elsőnek kell említenünk az 1839—40-es évek karnagyának, *Bognár Ignác*-nak leveleit, *Földváry Gábor*hoz, *Nyáry Pál*hoz, *Ráday Gedeon*hoz és *Udvarhelyi Miklós*hoz írta ezeket. A *Doppler* testvéreknek is több levele van itt, Károlyé 1856-ból *Ráday*hoz, Ferencé pedig 1858—72 között *Szigligeti*hez, *Csepregi* Lajoshoz, *Paulay*hoz, *Orczy* Bódoghhoz s egy ismeretlenhez.

A sort *Erkel* Józsefnek 1844-ben írt sorainak megemlítésével folytathatjuk. *Erkel* Sándor többekhez — köztük *Podmaniczky* Frigyeshez 1862—78-ban — írt levelei vannak kezünkben. Ismeretlenhez szóló levéltörődékében a „német accentus magyar színpadon” problémájával foglalkozik; *Erkel* Sándortól még 1886-ból van levelünk.

Goldmark Károly levele 1878-ból a Nemzeti Színház igazgatóságához szól. Feltétlenül megemlítendő *Reményi* Edének azok az *Orczy* Bódoghhoz intézett sorai, melyekben a külföldi könnyebb műfajok és gyengébb, de idegen szereplők előtérbe nyomulása s a hazai kultúra ügyének háttérbe szorulása miatt állásáról 1871-ben lemond. *Podmaniczky* Frigyes a címzettje mind *Delibes* 1876-ból való táviratának, mind pedig *Massenet* két autográf levelének és egy táviratának, — köztudomású, hogy *Massenet* maga is jelen volt *Lahore királya* c. operájának 1879-ben, a Nemzeti Színházban tartott magyar bemutatóján.

Az időközben elhunyt *Radnótfáy Nagy* Sámuelhez intézte levelét 1870. márc. 31-én, Luzernből *Richard Wagner*, melegen ajánlja a Nemzeti Színház megüresedett karnagyi tisztségére *Richter* Jánost. Van ez anyagban *Liszt* Ferencnek néhány udvarias sora is, francia nyelven írta 1870-ben, talán *Bogáthy* Elizához.

A huszadik század eleje magyar zenei életéhez kapcsolódó leveleket mind a most hozzánk került *Jászai*-anyagnak köszönhetjük. Itt van pld. a század első éveiből *Zichy Géza*, *Szamosi Elza* és *Ábrányiné Wein Margit* több levele; 1912-ből ír *Jászai* Marihoz és gratulál művészi alakításához *Rudnyánszky* Gyuláné *Réthy* Laura, ki magát „egyszerű asszony”-nak, „a világtalan poeta berkének már-már elhallgató dalos madará”-nak nevezi. Meg kell még említenünk *Hubay* Jenő és *Dohnányi* Ernő levelét s *Budanovits* Máriának 1916-ból írt sorait, valamint *Palló* Imrének ugyancsak *Jászaik*hoz szóló 1924. évi karácsonyi üdvözlétét.

A színházak és a *képzőművészetek* kapcsolatai sem lehettek sokkal gyengébbek, — kevesebb mégis ez az anyag, mint a zenei élet személyiségeinek levelei. *Spányi* Béla 1889-ben írt *Bartók* Lajosnak a kiadók körül szerzett keserves tapasztalatairól, az illusztráló művészek kihasználásáról. Érdekeselek *Fadrusz* Jánosnak Mátyás szobráról írt sorai, — van még feleségétől és sógornőjétől is

vele kapcsolatos levél. Egyébként csak két képzőművészeti vonatkozású, — egyben igen érdekes levelet kell itt még ismertetnünk, mindkettő *De Caux* Mimi amugyis igen gazdag levelezésanyagával került kéziratárunkba. Az egyiket *Barabás* Miklós írta, 1878-ban, s a nyilván eziránt érdeklődő művésznőnek megmagyarázza, miért nem állította ki a portréját. *Telepy* Károly pedig 1896—97-ben több levélben tájékoztatja *De Caux* Mimit arcképének az Országos Képtár számára történt eladása részleteiről.

A levelek igen gazdag csoportja az *irodalom* kisebb és nagyobb munkásainak írásait tartalmazza.

Még 1831-ből való *Döbrentei* Gábornak *Fáy* Andrásához, 1833-ból *Balla* Károlyhoz és 1840-ből *Balla* Endréhez írott levele. Más helyt már említettük *Bajza*nak *Kántorné*hoz írt leveleit 1837—38-ból, — van tőle még *Nyáry* Pálhoz 1840-ből s *Szigligeti*hez több, hivatalos ügyeket tárgyaló levél 1847—48-ból. Hasolónan rövid utasításokat tartalmaznak *Erdélyi* János levelei 1848—49-ből, melyeket *Szigligeti*hez, *Csepregi* Lajoshoz és *Komlóssy* Ferenchez intézett. *Vas Gereben* 1850-ben a szerzői díj kifizetésének módozatairól ír *Simontsits*nak; *Kemény* Zsigmond, *Degré* Alajos, *Bernáth* Gáspár és *Dobsa* Lajos sorait is őrizzük ebben az anyagban. Részletesebben ki kell tértünk *Tóth* Lőrinc levelére, mellyel 1858. márc. 4-én fordul *Ráday* Gedeonhoz, „Bajza, a sokat szenvedett érdemkoszorús tegnap esti 6 óra körül rögtön meghalván, — írja *Tóth* Lőrinc — mint-hogy családjának őszintén barátja s támasza mentől kevesebb van, én teszek annyit boldogult barátom családjáért, amennyit tehetek... Kegyeskedjék valamely rendelkezést tenni a temetési ünnepség szebbítésére... (A temetőben) az ének költségekimelésből elmarad. Mert, fájdalom, nem is tudom, hogyan állítjuk ki a legszükségesebb temetési költséget...”

Jókainak több levele került be ez alkalommal is gyűjteményünkbe: ír *Kolozsvárt* vendégszereplő feleségének színházi híreket, van néhány sora *Egressy* Gáborhoz — s mint már említettük — többnyire fellépést lemondó levele *Festetich* Leóhoz, *Szigligeti*hez és *Paulay*hoz, — de van szó leveleiben darabjainak előadásáról, tantième-ügyekről — s ünnepi előadásra járó szerzői páholy-jegy meg nem küldéséről is.

Van kezünkben levél *Arany* Jánostól: *Egressy* Gáborhoz 1860-ban, *Nagykőrös*-ről küldött soraiban pótlólag néhány számot kér a Színházi Lapból, s igéri, hogy küld ő is közlendőt, „habár nem költeményt is.” A Teleki pályázathoz színész-bírálok kijelölését kétszer is kéri; egy *Radnótfáy* Nagy Sámuelhez 1866 decemberében intézett levélben *Hamlet* fordításáról értesíti. Hozzá írta 1864-ben a dráma-bíráló bizottsági tagságáról lemondó levelet is. *Tóth* Kálmánnak *Szigligeti*hez írott levelei az 1854-től 74-ig terjedő évekből valók, érdeklődik *Nők az alkotmányban* c. vígjátéka sorsa iránt, dráma-bíráló véleményét írja le, a *Metastasio* fordítás-pályázat bírálatára kéri fel *Szigliget*it, — máskor meg a színházi zenekarba ajánl valakit. *Vahot* Imre igen sok, simamodorú, de indulatokkal telt levelet küld — az 1865—75 közti években — *Ráday* Gedeonhoz, *Festetich* Leóhoz, *Nyékly* Mihályhoz, *Csepregi* Lajoshoz, s főképpen *Szigligeti*hez, bennük sérelem, intrika, sőt fenyegetés. Egyik darabjának a koronázási ünnepségek alkalmával való előadása ügyében az udvarban főlovászmesteri rangot viselő *Batthyány* Imréhez fordul s „irigy író-társait”, különösen „a nemzeti színpadot monopolizáló” *Szigliget*it mint fő” vágytársát” emlegeti.

Szász Károly, a püspök *Szigligeti*nek 1875-ben a budai Várszínház műsoráról

ír, — egy 1860-ban Kunszentmiklósról kelt levelében *Tóth Józseftől* angolnyelvű *Shakespeare* kötetet kér kölcsön. *Csiky* Gergelynek *Paulayhoz* intézett levelei az 1878—86-ig terjedő időkből valók; *Váradi* Antal különböző gratuláló levelein kívül egy Pécsről *Paulayhoz* megküldött prologját említi 1879-ben. Meg kell még említenünk *Majthényi* Flóra, *Bulyovszky* Gyula, *Vadnai* Károly, *Szegfi* Mórné *Kanya* Emilia, *Berczik* Árpád és az *Ábrányiak* nevét. *Ágai* Adolf ír *Szigligeti*hez, majd több levelet *Jászai* Marihoz is, megküldi neki egy 1906-os athéni Elektra előadás görög—francia színlapját és ismertetését. *Malonyai* Dezső gratulál *Gabányi* Árpádnak kitüntetéséhez. Mint sok más szerkesztőnek, újságírónak, *Rákosi* Viktornak is a *Jászai*hoz írott levelei kerültek most elő. A gyermekeinek küldött ajándékot megköszönve humoros tárcának beillő levelet ír 1890-ben, egy másikban új fényképek küldését jelzi, aláírások: „*Rákosi* Viktor apa, tárcáiró és közönség”, illetve „*Sipulusz*, család-apa és porszem.” Van még itt *Kürthy* Emilhez írott *Rákosi* Viktor-levél is; meghatódva köszöni meg a „jószívű öreg bajtárs” jókívánságait.

A századforduló és az 1900-as évek íróemberei közül is azoknak az autográfja került most be gyűjteményünkbe, kik *Jászai*hoz írtak: így például *Lőrinczy* György, *Bársony* István és *Kozma* Andor levelei. Ez utóbbinak levelei 1896—1920 között íródtak, néhányban verseit és köteteit ajánlja *Jászai* figyelmébe, — leírja gondolatait a nagycenki Széchenyi sírról és a visegrádi remetéről, *Görgeiről*, válaszolva a *Jászait* foglalkoztató kérdésekre. *Teleki* Sándorné *Szikra* levelei tiszteletpéldány megküldéséről, felolvasásokra és összejövetelekre való meghívásról szólnak. A *Jászai*hoz írott levelekből meg kell említenünk *Vargha* Gyulának a Kisfaludy Társaságba szóló meghívó sorait, *Tömörkényi* István és családja rövid írásait balesetek, illetve jubileumi ünneplése alkalmából. *Zempléni* Árpád és *Tormay* Cécile éppúgy fordul hozzá levéllel, mint *Szini* Gyula, ki egy színibírálatában *Jászai* kifogásolta kifejezését („legperfektebb duenna”) védi meg. *Szép* Ernő szerzői estéjére szeretné szereplőül megnyerni, *Osvát* Ernő pedig — 1923-ban — cikket kér tőle. *Nagy* Endre azt tisztázza 1911-ben, hogy nem *Jászait* parodizálják a kabaréban. Itt van 1907 és 1908-ból *Oláh* Gábornak több levele; *Peterdi* Andor pedig 1915 decemberében abból az alkalomból ír *Jászainak*, hogy Petőfi Társasági tagsága nem valósult meg. Nen lehet pusztá említéssel elmenni *Schöpf-*l*n* Aladár 1916-ból kelt sorai mellett. Azt írja *Jászainak*, mindig arra igyekezett, hogy „becsülettel szolgálja azt, amit igazságnak tart”, — különösen „most, mikor az igazi emberek rá vannak szorulva arra, hogy vigasztalják és bátorítsák egymást.” Van itt még *Jászai*hoz küldött *Kosztolányi*, *Babits* és *Móra* levél is, *Hatvany* Lajos az emigrációból írja — szinte *Jászai* utolsó napjáig — hosszú és érdekes leveleit. Meg kell említenünk *Ambrus* Zoltán, *Herczeg* Ferenc s *Szederkényi* Anna leveleit is. *Szabóné* *Nogáll* Janka teret szeretne nyerni 1918-ban — *Jászai* segítségével — *Szabó* Endre forradalmi verseinek. Most kerültek gyűjteményünkbe *Georg Brandes* 1900 és 1907 között *Jászai*hoz írott levelei is.

Elősoroljuk még azokat az írói leveleket is, melyek a *Jászai* anyagon kívül kerültek hozzánk ezzel a most átvett anyaggal. Elsősorban *Gárdonyi* Géza *Kassai* Vidorhoz s különösen *Kürthy* Emilhez írott igen jellemző soraira kell itt utalnunk. *Herczeg* Ferenc — a már említetten kívül — *Gabányi* Árpádhoz és *Vidor* Pálnéhoz írott leveleivel szerepel. Meg kell még említenünk *Ambrus* Zoltánnak *Paulayhoz* és *Festetich* Andorhoz írott sorait is. *Heltai* Jenő *Sziklay* Jánoshoz, — *Benedek* Marcell pedig 1908-ban *Hevesi* Sándorhoz ír néhány soros levelet.

Van ebben az anyagban két *Móricz* levél is; az elsőt 1913-ban *Pethes* Imrével együtt írta dunántúli utazása közben *Gabányi* Árpádhoz. A másikban ismeretlenül a *Boszorkány* kéziratát kéri vissza, 1941-ben. Az egyik legkésőbbi keltezésű levél *Andai* Ernőé, 1947-ből *Abonyi* Gézához szól.

A levélírók egy másik csoportját a *tudományos élet* alakjai alkotják. *Toldy* — még *Schedel* — *Ferenc* 1839-ben *Komlóssy* Ferencnek a drámaírók tiszteletdíjára tesz javaslatot, — később, 1859-ben *Ráday*tól két színész-bíráló kijelölését kéri a Teleki drámapályázathoz. *Reméle* János bécsi egyetemi tanár 1856-ban *Ráday* Gedeonnak írott levelében unokahuga énekesnői bemutatkozását készíti elő. *Karacs* Teréz *Ballagi* Mórhoz ír, *Köváry* László meg *Egressy* Gáborhoz, az erdélyi színészet múltjáról. *Kalocsa* Róza *Szigligeti*hez fordul levelével, *Mátray* Gábor pedig *Radnótfáy* Nagy Sámuelhez 1862-ben. *Szigligeti*hez szól *Tomori* Anasztáz levele 1858-ból s a Katona-szobor ideiglenes elhelyezésével foglalkozik, 1856-ban *Egressy* Gáborhoz intézett sorai pedig ajándékot kísérték.

Említésre méltók *Gyulai* Pál rövid, udvarias levelei *Festetich* Leóhoz, illetve *Szigligeti* Edéhez. *Greguss* Ágost levele *Radnótfáy*hoz szól, — *Herman* Ottó az Állatvédő Egyesület dolgában levelezik 1882-ben *De Caux* Mimivel. Figyelemre-méltó adatot nyújt *Szilágyi* Sándor 1881-ben *Paulay*hoz intézett levele: az Egyetemi Könyvtár nevében nyugtázza a budai Várszínházban őrzött régi magyar és német nyelvű színlapok kötetének átvételét. *Bayer* József a Nemzeti Színház történetére vonatkozó adatok után érdeklődik *Péchy* Gyulától, *Vértesy* Jenő pedig *Egressy* Gáborral kapcsolatos adatokat kér fiától, *Egressy* Ákostól a hozzá 1903 és 1904-ben írott levelekben.

A nyelv- irodalom- és történettudományok művelőinek olyan nagy serege szerepel a század első évtizedeiből *Jászai* Mari levelezésében, hogy meg kell elégednünk néhány névvel: *Barabás* Ábel Kolozsvárról, *Löv* Immanuel Szegedről, *Beöthy* Zsolt, *Alexander* Bernát, *Angyal* Dávid, *Lukinich* Imre, *Császár* Elemér, *Csengeri* János. Ismeretlenhez írta, de *Jászai* tévesen értelmezett latin szövegmondásával foglalkozik egy levélben *Marczali* Henrik. Soklevéllel szerepel *Ferenczi* Zoltán és *Voinovich* Géza. Megemlítjük itt *Voinovich*nek *Tóth* Imréhez, *Hevesi* Sándorhoz és *Pataki* Józsefhez írott leveleit is.

A következőkben a közéleti és társasági személyiségek leveleiből ismertetünk, korántsem a teljesség igényével. A sommásan már említett vármegyei igazgatás idejéből való levelek közül tárgyuk miatt is szólni kell *Ráday* Gedeonnak arról a leveléről, melyet 1839 vagy 40-ben *Hermann Neeffe* festő szerződtetése dolgában *Nyáry* Pálhoz írt. Ez időből való *Beleznay* Jánosnak *Balla* Endréhez és *Majthényi* Tádénak *Nyáry* Pálhoz írott levele is. Még 1836-ban fordul *Földváry* Gáborhoz színházi ügyben *Simontsits* János, — majd ugyanő 1850 körül adminisztratív intézkedésekről ír *Szigligeti*hez s *Komlóssy* Ferenchez. Ugyancsak *Nyáry* Pálhoz szól *Rosti* Albert levele is még 1837 előttről, közli, hogy a *Fideliót* meghozatta, költségei — 39 pfrt — megtérítést kéri.

Földváry Gáborhoz fordul levelével 1837-ben *Róth* Mihály gimnáziumi igazgató, szabad bemenetelt óhajt biztosítani a „vigyázók”-nak, kik a „színházba s az ifjúságnak tilalmas helyekre” járnak ellenőrzésre s kiknek azután tovább „tilos ott késniök”. *Ráday*nak később írott leveleiből meg kell említenünk választ *Tomory* Anasztázhoz 1858-ban, a Katona-szobor ügyében; 1860-ban pedig arra kéri *Csepregi* Lajost, mutassa meg néhány érdeklődő főrangú hölgynek a *Szilágyi* Erzsébet-kosztüm mentéjét.

Rónay Jácint 1862-ből, Londonból ír *Bulyovszky* Lillának, többek közt így: „a hazán kívül van nevem, a feledhetetlen hazában nincs, — minden, mi Magyarországból hozzám intéztetik, Dr. I. Smith . . . cím alatt érkezik.” Ebben az anyagban van az a 22 levél (néhányiknek másolata is), melyet *II. Lajos* 1865—68 között írt *Bulyovszky* Lillához, s melyek régebben *Ernst* Lajos gyűjteményében voltak találhatóak. *Podmaniczky* Frigyes levelei a 70-es évekből részben a már említett *Massenet* és *Delibes* levelezés darabjai, — részben pedig másokhoz, pl. *Bartók* Lajoshoz, *Paulayhoz* és *Prielle*-hez íródtak. *Vay* Miklós 1867-ben mint *Pálóczi Horváth* Mária végrendeletének végrehajtója fordul az érdekelt intézmény, a Nemzeti Színház igazgatóságához.

Veres Pálné *Beniczky* Hermin *Paulayhoz* fordul egy levéllel 1879-ben, neki ír *Trefort* Ágoston is, egy jegyszédő-ruhatáros érdekében. *Tisza* Kálmán — felesége távollétében — nyugtázza *Bulyovszky* Lillának a kisdédóvás céljaira küldött adományt, *Tisza* Kálmánné pedig engedélyt kér 1888-ban *Paulaytól* arra, hogy a Nemzeti Színház tagjai az építendő ref. templom javára hangversenyen fellép-hessenek. Van ebben az anyagban *Klapka* Györgynek is néhány sora a század végéről *Paulayhoz* és *Theindl* (*Tasnádi*) Gyulához címezve. *Görgei* Artúr könyvet köszön meg *Jászainak*. *Teleki* Sándor hosszú és regényes élete során írott leveleiből is bekerült most néhány kéziratárunkba, az egyik határt jelző év 1858, — a másik meg 1887. Az ifjú *Lendvay* Márton házasságkötéséhez gratulál, *Priellenél* — egy jóembere kezébe adott levéllel — egészsége után érdeklődik, — ír *Paulayhoz* *Hunyadi* Margit érdekében, kivel, mint írja — „nem fogunk sem ő, sem én szégyent vallani, erről biztosítom Önt, az én negyven esztendő tapasztalatommal.” Több levelet ír a *Vizvári* családnak s *Nagy* Imrének, — hadd idézzünk itt egy igen jellemző részletet: „Nagy baj az, mikor az ember élte javát művészekkel és írókkal töltötte, hozzá szokik az észhez s a másféle cibél úgy ízlik mint . . . a rostbifre a savó, se íze, se bűze, sem nem hús, sem nem hal, kotyvalék és kőfic spékelve áhitatos szent ostobasággal. Nincsen nagyobb oldalbadőfés a társas életbe, mint mikor jó mondásait valakinek magyarázni kell, — aztán vicceljen az ember a nagybányai patikáriusnak vagy Hudubának, a bányatanácsosnak, s bámulja *Klimpánovszkyt*, a fő erdőinspektort. Ilyenkor egy ökölnyi komédjást nem adnék egy elefánt nagyságos úrért.”

Rákosi Jenő 1875-ben *Szigliget*től a Népszínház első előadásaira kosztümöket kér kölcsön; *Paulayhoz* 1884-ben intézett levelében arról ír, hogy darabjával kapcsolatos problémákat szeretne megbeszélni vele. *Jászaihoz* 1900 és 1923 közt írt levelei közül legjelentősebbek azok, melyek *Jászai* Nemzeti Színházból való távozásával foglalkoznak. 1907-ben sem nyugodt a Nemzeti Színház művészi munkája felől, de nem apró, hanem lényeges bajokat lát, s a színház minden jó színészét, *Jászait* is okolja azért, mert „mind a magok dolgán keresztül nézik a színház dolgát.” 1922-ben pedig tréfásan írja *Jászainak*: „hát nem kerülhette el a jubileumát.”

A társasági élet szereplőinek egész sora lelhető pl. megintcsak a *Jászaihoz* írott levelekben: *Berzeviczy* Albert, *Vay* Gáborné, *Pázmándy* Dénes, a *Bánffy* család több nőtagja, *Bittó* Antoinette alapítványi hölgy, *Pekár* Gyula, *Révai* Mór, *Belitska* Sándor, *Apponyi* Albert stb. stb. Ki kell emelni *Apponyi* Sándor és felesége 1914—20 közt, s *Széchenyi* Béla 1905—1912 közt írott leveleit. Nehányan azok közül, kiknek nem — vagy nemcsak — *Jászaihoz* írott sorai kerültek most kéziratárunkba: *Bárczy* István *Gabányit* üdvözli, *Wlassics* Gyula *Jászain*

kívül *Blaha* Lujzának és *Tóth* Imrének ír, *Wersényi* Róza 1896—1913 közt sűrűn intéz levelet *Rákosi* Jenőhöz, ugyanő színészettörténeti emlékeinek ügyében *Pataki* Józsefhez fordul.

Végezetül, — de legkevésbé sem utolsó sorban ismertetjük azokat a leveleket, melyeket hol neves, hol kevésbé vagy egyáltalán nem ismert íróik olyan lényeges tartalommal indítottak útnak, hogy azok az eddigi, levéltárak szerinti csoportosításban méltó helyüket meg nem találhatták volna.

A leveleknek egész sora nyújt segítséget a magyar színészet történetének minél alaposabb feltárásához — itt nem az egykorú, hanem a visszatekintve adatot szolgáltató levelekre gondolunk. Említettük már *Kőváry* László és *Bayer* József nevét máshol, a *Pataki* Józsefét is, az ő munkájának eredményeire, levelezése egyes részleteire mégis ki kell térnünk. Lelkes kezdeményezés és gondos aprómunka forrott egybe nála, felkutatta a magyar színészet úttörőinek napjainkban még élő családját s rajtuk keresztül is gyűjtött a múzeumnak anyagot. Így ír 1942-ben a kolozsvári *Fejér* testvérek leszármazottjának, *Haralyi Fejér* Lajosnak; 1930-ban megköszöni *Péchy* Gyulának a beküldött értékes dokumentumanyagot. Az elhalt kortársak emléktárgyait is igyekszik megszerezni, *Kiss* Irén és *Fáy* Szeréna családjához ír kérő, illetve köszönő levelet. A hozzá írott levelek is lelkes hagyománymentő munkáját dokumentálják. *Moór* Anna emlékanyagot ajánl fel *Melly* Béla, *Szentgyörgyi* István emléktárgyaitól ír *Lévayné*, *Szentgyörgyi* leánya; *Szereday* Ferencné 1937-es ajándékát 1940-ben még megpótolja, — *Soós* Lajos festőművész pedig megküldi a múzeumnak *Jókai* különböző lakóhelyeit megörökítő festményeit; *Tóth* Mihály — amint aláírja magát — hadirokkant és volt műgyűjtő pedig három darab, 1790-ből származó színművet ajánl fel a gyűjtemény számára. A Nemzeti Színház múzeumának létrejötte előtt a Színészegyesület gyűjtötte az emlékanyagot: ide ajánlja fel *Szerdahelyi* Lajos 1920-ban a hadifogsága alatt összegyűjtött színlapokat. A — már ilyen vonatkozásban is — többször említett *Péchy* Gyulának van levele 1929-ből a magyar színészettörténet megírásának kérdéséről a szintén adatokat gyűjtő idős *Festetics* Andorhoz, — *Pataki* Józsefhez a nála levő iratok beszállításáról ír 1935-ben. *Markos* Györgyné *Máttyus* Clotilde *Jászai*hoz 1916-ban írt levelében a régi Nemzeti Színházra, s különösen *Lendvayné Hivatal* Anikóra emlékezik. *Kozáry* Dániel is *Jászainak* számol be majd évszázados emlékéiről: hogyan hozta-vitte a vármegyeiek levelét *Kántorné*hoz. *Székelly* József pestmegyei levéltáros előbb magánlevélként, majd kiadásra szánt formában ír meg *Krecsányinak* egy színészanekdótát és magyarázatát: *Szigligeti* és *Havi* a *Döbrentei* Gábor füttyszavára táncol. *Rakodczay* Pál *Prielle*-hez 1882—1901 közt írt levelei közül ki kell emelni azt, melyben a munkájához használt *Prielle*-levelezés visszaküldését jelzi; 1911-ben *Egressy* Ákostól érdeklődik az *Egressy* Gábor feljegyzéseiben említett, fodrászhoz küldendő *Zách* képről. *Erődi* Jenő 1919-ben a vidéken élő idős színésznőtől, *Siposné Dobozy* Linától kér színészettörténeti adatokat. *Sólyom* Lajos ny. színész pedig emlékeiből megírja *Egressy* Ákos lovagias ügyét az aradi tiszttal, — ifj. *Egressy* Gáborhoz címezve 1928-ban. *Kovács* Róbert műkőgyáros a *Dunaiszky* László készítette *Lendvay* szobor érdekes úton hozzákérült gipszmodelljét jutattatja el *Hevesi* Sándoron keresztül a színházi múzeumba.

A színház könyvtárához kapcsolódó leveleink is vannak. Pl. 1856-ban Kecskemétről küld könyveket ajándékba a Nemzeti Színház könyvtárának *Horváth* Döme. *Komlóssy* Ferenc ugyanazon időtájt arról ír *Fáncsy* Lajosnak,

mi a színházi könyvtáros munkája, mi lenne méltányos fizetése — mennyi díjazást kellene adni a színdarabok másolásáért.

A Nemzeti Színház jövőjével, így az új épület gondjával is foglalkozik néhány érdekes levél. *Kertész K.* Róbert a vallás- és közoktatásügyi minisztériumból afelől igyekszik 1911-ben az aggodalmaskodó *Jászait* megnyugtatni, hogy az új épület tervezésénél volt gondjuk az öltözők megfelelő méreteire is, nem lesznek levegőtlen helyiségek. Egy másik levele kíséretében a bontásra kerülő régi Nemzeti Színház színpadjának egy deszkadarabját küldi el *Jászainak*. Az építőművész *Pogány Móricot* a szanatóriumban is alig hagyja nyugton színházépítő munká kedve, amint *Tóth Imréhez* írott levelében olvashatjuk.

Ez a külső keret, az épület; a színház maga műhely e falakon belül, tele csupa túlérzékeny emberrel, rajongásokkal és intrikákkal s a mindennapi élet be-becsapódó áramlataival. Ilyen egy cseppben a tengert megmutató levelünk is van, jónéhány. Egy *Philippovits* nevű színész *Bartay* Endréhez fordul elhangzott sértések dolgában: ne nevezze őt senki rác gazembernek. A 40-es évek operaénekesnő-válságai is közrejátszanak abban, hogy szerte a két hazában az utánpótlás ígéretei jelentkezhetnek. *Pály Elek* 1843-ban *Deáky Filep* Sámuelhez ír egy zalatnai bányatisztviselő-leány énekesnői kiképztetéséről s e célból *Deáky Filep* Sámuel házánál való elhelyezéséről; ugyanezt a kérést támogatja *Szentkirályi Zsigmond* a fentihez írt levele. *Pfiffner* Bódog főhadnagy Magyarországról való elhelyezése idején, 1845-ben úgy szeretné három leányát jól ellátva tudni, hogy egyet színésznőjelöltként a Nemzeti Színházra hagyna. *Praznóczki* Ferenc szabó 1848-ban kelt levelében arról ír, hogy felesége halálával önálló műhelyét feladja, s mint színházi szabó szeretné kenyerét megkeresni. A kulisszák mögötti, de a karzati helyekről jól látható csintalan jelenetek kevésbé épületes hatásáról ír a színház titkári hivatalának *Remellay* Gusztáv. *Váli* Ferenc pápai tanár — *Váli* Mari apja — 1866-ból a következőkről értesíti *Egressy* Gábor özvegyét: „Felejtethetlen nagy színészünk, boldogult kedves férje könyvére előfizetőket — a nyomasztó szükség miatt — nem gyűjthettem, — csak a magam részére kérek két példányt, hogy valamely részben leróhassam honfiúi kötelességemet.” A pesti izr. hitközség több köszönő levele azt mutatja, hogy kórházi és más jótékony célra a Nemzeti Színház olyan hírneves színészei léptek fel, mint *Egressy* Gábor és *Tóth* József. *Egressy* Ákoshoz — honvédtiszti fényképével ellátott lapon — sok tisztelője ír néhány üdvözlő sort. Jóformán nincs a 19. század második felében olyan színész, — akár drámai szende, akár operett-primadonna — ki ne intézett volna levelet *Bartók* Lajoshoz, a Nemzeti Színház házi szerzőjéhez, a szerkesztőhöz és képviselőhöz, — láttuk a színészek leveleinek ismertetésénél. A személyes sikereken túl, a színház egészének nagy diadala az *Ember tragédiájának* 1883 évi színrehozatala, — egy pesti szabadkőműves páholy is melegen gratulál hozzá *Paulaynak*, — van itt 1885-ből egy meghívójuk is *Paulayhoz*, gyermekvédő egylet ügyében. Francia nyelven fordui egy magát *P. Richard*-nak nevező levélró *Kecskemétről* *Szigligetihez*, a *Nagymama* francia fordításáról ír. Svédországban lakó 48-as öreg honvédnek küldendő lapszámokról van említés *Kuszkó* Istvánnak, az *1848-49-es Történeti Lapok* szerkesztőjének valószínűleg *Egressy* Etelkéhez írott soraiban. A közönség, s nem a benfentesek hangját szólaltatja meg *Kürthy* Emilné *Szemere* Gizella: helyteleníti, sőt elítéli *Jászai* lépését, mellyel 1900-ban a Vígszínházhoz szerződött. *Magyar* Lajosnak 1920 táján, emigrációja előtt *Jászaihoz* írt sorai igen érdekes dokumentumok. A huszas évek anyagából ide

kívánczik *Madách* Emánuelnak *Hevesi* Sándorhoz írott levele, melyben felsorolja — lakóhelyükkel együtt — a még élő, tehát a *Madách*-centenáriumra meghívandó *Madách*-leszármazottakat. (Annakidején, az *Ember Tragédiája* színrealkalmazása előtt, *Paulay* fordult levéllel *Madách* Aladárhoz.) *Szendrey* Júlia hagyatékának sorsáról ír *Jászainak* Bécsből *Hatvany* Böske. *Szalay* József gyűjteménye számára kéziratot kér 1914-ben *Jászai* Maritól.

A kevés legújabb keletű levélből ezen a helyen a volt *Abonyi*-tanítványok sorait kell még feltétlenül megemlítenünk. Az igazi művészpédagógus nevelőhatása tükröződik hálás levelükben, amint 1945 után sorra jelentkeznek: *Ivan Mesev* Szófiából, *Kosztolányi* Bronislav Bratislavából s az itthoniak közül többek közt *Luttor* Mária.

Az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában a múlt század végén s e század elején bekerült anyag avatott tollú ismertetőjére talált *Vértesy* Jenőben, kinek dolgozatai időről-időre feltárják a *Magyar Könyvszemle* évfolyamaiban 1904—1916-ig a gazdag színházi anyag egy-egy csoportját. (Tudjuk, hogy a kéziratári anyagról összefoglaló, népszerű tudományos előadást is tartott 1911-ben.) Az azóta elmúlt évtizedek során a Nemzeti Színház centenáriuma adott alkalmat újabb anyagfeltárára. A Nemzeti Színház levéltáráról kitűnő ismertetést kapunk *Pukánszky* Kádár Jolántól¹; sok szétszórt, Nemzeti Színházzal kapcsolatos anyag közzétételére is sor került². Mint több helyt említettem, a szóbanforgó anyag egy része is ismert, közreadott. Az új lelőhelyek megnevezésére azonban ma már minden eddig ismert darabnál is szükség van, s ez a lelőhely, az itt ismertetett, eddig különböző helyen őrzött anyagnál 1953 óta az Országos Széchényi Könyvtár kéziratára. Megemlítenő még, hogy annakidején a Nemzeti Színház levéltárában hiába keresett darabok most újból felbukkantak, pl. *Arany* János levelei³.

Jegyzetek

1. *Levélt. Közl.* 1938. 186—204. 1.
2. *Pukánszky* Kádár Jolán: *A Nemzeti Színház százéves története. I—II.* Bp. 1938—40.
3. *Pukánszky* Kádár Jolán: *A Nemzeti Színház levéltára. Levélt. Közl.* 1938. 201. 1.

Auf die Schauspielkunst bezügliche Neuerwerbungen in der Briefsammlung unserer Handschriftenabteilung

M. PAPP

Die Handschriftenabteilung der Nationalbibliothek Széchényi sammelt seit längerer Zeit Literatur- und Korrespondenzmaterial des ungarischen Theaterwesens und verfügt daher über ein reiches, auf die Geschichte der Schauspielkunst bezügliches Handschriftenmaterial. Im Jahre 1953 wurden über 4000 Briefe aus der Abteilung für Theatergeschichte in die Handschriftenabteilung unserer Bibliothek übergeben. Über dieses Material — soweit Namen oder Adressaten bekannt sind — kann man heute schon auf Grund des Katalogs Auskunft geben. Der Aufsatz hat den Zweck das an Daten so reiches Korrespondenzmaterial inhaltlich zu erschließen. Das Material wird nach folgenden Kategorien der Verfasser der Briefe besprochen: Schauspieler, Schriftsteller, Tonkünstler, Kunstmaler, Gelehrte, Persönlichkeiten des öffentlichen und gesellschaftlichen Lebens. Auch jene Briefe werden genannt, die von unbedeutenderen oder weniger bekannten Schriftstellern stammen, ihren Inhalt halber aber von Bedeutung sind. Der überwiegende Teil des Materials stammt aus der 2. Hälfte des XIX. Jahrhunderts, er reicht aber bis zu den Anfängen des ungarischen Theaterwesens zurück; die zuletzt erworbenen, aus den literarischen Nachlaß von Géza Abonyi stammenden Stücke reichen bis zur Mitte des XX. Jh.-s. Auf die Beziehungen zum Nationaltheater und zum Opernhaus weisen Briefe ausländischer Künstler hin, unter diesen solche von *Ira Aldridge*, *Désirée Artôt*, *Joseph Lewinsky*, Handschriften der Künstler des Burgtheaters, wie auch Briefe von *Richard Wagner*, *Delibes*, *Massenet* usw.

Der größte Teil der Briefe wurde früher im Museum des Nationaltheaters aufbewahrt, andere gelangten durch Kauf oder Schenkung, einzeln oder als zusammenhängender Nachlaß in den Besitz der Nationalbibliothek Széchényi.

KÖNYVTÁR- ÉS MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI
TANULMÁNYOK

Nemzeti Könyvtárunk megalapításának visszhangja a korabeli magyar sajtóban

KÓKAY GYÖRGY

A KÖNYVTÁRALAPÍTÁS 160. ÉVFORDULÓJÁRA

I.

„Tanúja vagyok, még a hidegebb és indifferentebb Magyaroknak is arról az ő meglepetésekről, amilyenel az Exczellenciád példátlan áldozatját, melylyel becses Nemzetét s a Hazai Erudítiót boldogítani méltóztatott, a minapi újságokból vették. Csak maga egy könyvtárnak összeszedése is, hát még azoknak a közközön nem forgó kintseknek koronás fejekhez illő egybegyűjtése, már az egész Nemzetnek tiszteletét s minden korabeli tudósoknak háládatosságát megérdemelné: mit tudjunk hát szólni akkor, mikor annak még ingyen való elajándékozását kell hallanunk? El kell boríttatnunk a csodálkozástól, tele kell érzéssel telnünk, némán kell bámulnunk és tisztelnünk a szokatlan nagyságot, mint magát a természetet, tulajdon munkáiban, és aki legtöbbet tud is közülünk kifejezni, ennyit mondhat: Széchenyi!!”¹ E lelkes mondatokat *Csokonai* vetette papírra 1802 szeptember 24-én *Széchenyi* Ferenchez írott levelében, kevéssel azután, hogy híret vette *Széchenyi* elhatározásának: annak, hogy könyvtárát a nemzetnek ajándékozta. Igaz, hogy *Csokonai* e levele személyes kérést is tartalmazott: a betegeskedő, állástalan költő, akit éppen akkortájt súlyos anyagi csapás is ért — édesanyja házát elpusztította a debreceni nagy tűzvész — kísérletet tett arra, hogy az újonnan létesített könyvtárnál alkalmazást nyerjen, fent idézett mondatai mégis általános hangulatot fejeztek ki. Hogy *Széchenyi* tette korának magyar értelmisége körében valóban a tisztelet és a hála érzéseit váltotta ki, eddig is tudtuk: ezt a *Csokonai*éhoz hasonló megnyilatkozások, sőt költői művek egész sora bizonyítja. A könyvtár történetével foglalkozó munkák, valamint történeti bibliográfiáink és repertóriumaink helyel-közzel megemlékeztek azokról a sajtóhangokról is, amelyek a könyvtár megalapításával foglalkoztak. E korszak magyarországi időszaki sajtójának tanulmányozása azonban meggyőz arról, hogy nemzeti könyvtárunk megalapítása sokkal nagyobb visszhangot váltott ki újságjainkban, mint ahogyan arra hivatkozni szoktak. Mint láttuk, maga *Csokonai* is azt írta, hogy kortársai az újságokból értesültek e fontos eseményről. S bár ebben az időszakban, a magyar jakobinus mozgalom elfojtása utáni években, a bécsi kormány mindent elkövetett a fiatal magyar időszaki sajtó elnémítására — vagy legalábbis elnyomorítására — ezekben az években mindössze két magyar nyelvű lapunk jelent meg, a bécsi magyar-, és a pozsonyi, valamint pestbudai német lapok bőséges tájékoztatással szolgáltak olvasóiknak *Széchenyi* Ferenc könyvtáralapításáról. Az alábbiakban e sajtó-visszhangról szeretnénk áttekintést adni, részben azért, hogy kiegészítsük az eddig ismert adatokat, részben pedig azért, hogy tisztább képet kapjunk arról: miként fogadta a magyar közvélemény a könyvtár megalapításának hírért?

Mielőtt rátérnénk az újságcikkek ismertetésére, utalni szeretnénk röviden azokra a megnyilatkozásokra, amelyek már az előző évtizedekben határozott igényt fejeztek ki egy magyar nemzeti könyvtár iránt. *Osokonai* meglepetésről beszélt ugyan, de ez legkevésbé sem jelenti azt, hogy kora magyar értelmiségének egy részében nem élt az igény egy olyan könyvtár iránt, amely a magyar irodalom és tudományosság tárháza és központja lehetne. A magyar felvilágosodás korának kulturális törekvései között jelentős helyet foglalnak el a különböző bibliográfiai, valamint könyvtárak létesítésére irányuló kezdeményezések. Irodalmunk első számbavevői, nemzeti bibliográfiánk úttörői, a *Kovachichok*, *Horányiak*, *Sándor* Istvánok, akik munkásságukkal a magyarságnak a felvilágosult Európához való tartozását akarták bizonygatni, lépten-nyomon beleütköztek munkálataik legnagyobb akadályába: egy nemzeti könyvtárnak nevezhető gyűjtemény hiányába. Nem véletlen, hogy — többek között — bibliográfus is volt az, aki hazánkban az elsők között felvetette a nemzeti könyvtár szükségességét. *Kovachich* Márton már 1774-ben felvázolta emlékiratában egy ilyen jellegű könyvtár körvonalait. Hasonlóképpen nála találkozunk először a későbbiek által is gyakran emlegetett összefüggéssel, amelyet egy létesítendő Nemzeti Könyvtár és Mátyás király egykori híres Corvin-könyvtára között kimutatott. Mátyás korára úgy emlékezik vissza, mint olyan időszakra, amikor volt a kor igényeinek megfelelő, gazdag könyvtárunk. Azt kívánja, hogy a híres Corvin-könyvtár siratása helyett hozzunk létre mi is egy nagy, nyilvános, könyvtárat — egy nemzeti könyvtárat, mely alapja lehet a hazai tudományos törekvéseknek.² Hogy Mátyás király könyvtárát e korban mások is gyakran emlegették, számos egyéb eset is igazolja. Ilyen volt 1791-ben pl. az a bécsi magyar újságban megjelent újságcikk is, amelynek szerzője azzal intette le *Müller* győri kölcsönkönyvtárának egy túl igényes bírálóját, hogy e kis kölcsönkönyvtár-kezdeményezést nem szabad Mátyás király könyvtárához mérni.³

Ugyancsak 1791-ben *Aranka* Györgynek egy Magyar Nyelv-mívelő Társaság szükségességéről írott tervezetében szintén Mátyás király könyvtárára való hivatkozásról olvashatunk: „Azt szokták köz példa beszédben mondani: Meghólt Mátyás Király, elmúlt az Igazság. De talám inkább elmondhattuk: Meghólt Mátyás Király, és el-múlt az Hazai vagy Nemzeti Tudományról való Reménységünk. Az a születése felett fen-járó elméjű ritka Fejedelem kezdett vólt egy Királyi Bibliothekát állítani fel N. Magyar Országban, a' prédává lett; a' mi megmaradt is benne, nem az Hazában van; el vészett. Az után egész Nemzetünkben a két Hazában, nintsen egy Nemzeti azt a nevet érdemlő Gyűjtemény. Ideje volna már egyszer hozzá kezdeni, és a sok drága mojjal és Porral imitt amott küszködő darabokat, mellyek Hazánknak mintegy meg annyi elásott kintsei, az haza hasznára napfényre hozni, s egybe gyűjteni, Magyar és más közönséges Bibliothekát-is állítani.”⁴

A Mátyás király könyvtárára való hivatkozásoknak e korban több oka is volt. Részben az a népszerűség indokolja őket, amelyben utolsó nagy nemzeti uralkodónk személyének része volt a Habsburg-gyarmatosítás elleni mozgalmak idején. Másrészt miként ez *Kovachich* és *Aranka* hivatkozásaiból kitűnik, a nemzeti könyvtár szükségességének a felismerése idézte fel a múltból a Corvina emléket. Ez az emlékezés, illetve múltunk leghíresebb könyvtára emlékének és egy létesítendő nemzeti könyvtár tervének az egybekapcsolása már csak azért is indokolt volt, mert Európa sok országában a nemzeti könyvtárak a fejedelmi

magángyűjteményekből fejlődtek ki. És ha nálunk a Corvina tragikus pusztulása, valamint a történeti viszonyok következtében erre nem is kerülhetett sor, XVIII. századvégi íróink, tudósaink mégis Mátyás király könyvtárában találták meg azt a hazai hagyományt, amelynek folytatásához elérkezettnek látták az időt.

Folytathatnánk még az idézeteket e korból, felvilágosult szellemű tudósaink és íróink megjegyzéseit, de talán ezek is illusztrálják, hogy a korszak magyar értelmiségének körében milyen nagy volt az igény egy nemzeti könyvtár iránt. Hivatkozhatnánk még azokra a nyugati egyetemeket és főiskolákat látogató magyar diákokra és kint megfordult tanárainkra, tudósainkra, utazóinkra, akik külföldön kóstoltak bele abba az élménybe, amit egy-egy nyilvános könyvtár használatra jelent, és akik ott ismerték fel először ezek nagy jelentőségét a művelődés és a tudományok fejlesztése szempontjából. Felsorolhatnánk továbbá e korszak többi hazai könyvtári kezdeményezését: más főúri gyűjtemények létesítését, az egyetemi könyvtár és az első magyar kölcsönkönyvtárak alapítását; mindezek azonban ismert tények és csak azért hivatkoztunk rájuk, mert ezek mind közvetlen előzményei voltak a korszak legnagyobb magyar könyvtáralapításának, a *Széchenyi* Ferencének. A század utolsó évtizedeiben felélénkülő és a felvilágosodás világnézetében megújuló magyar szellemi élet képviselői: írók, tudósok, tanárok és diákok jelentős rétege igényelte a nyilvános könyvtárakat. Ilyen előzmények után érthetőbb lesz az az élénk visszhang, a büszkeség, a tisztelet és a hálérezéseinek az a gyakori megnyilvánulása, amelyet *Széchenyi* Ferenc könyvtára alapítása 1802/3-ban kiváltott, és amelyet az alábbiakban részletesen szeretnénk ismertetni.

2.

A hazai időszaki sajtóban 1802 augusztusának végén és szeptemberének elején jelentek meg az első cikkek, amelyek hírt adtak *Széchenyi* Ferencnek arról az elhatározásáról, hogy könyvtárát a nemzetnek ajándékozza. Ismeretes, hogy *Széchenyi* 1802 márciusában folyamodott e szándékával a királyhoz; és hogy I. Ferenc június 23-i dátummal kelt elhatározásában közölte az ajánlat elfogadását. A kancellária erről július elején értesítette *Széchenyit*; a helytartótanács pedig a hónap végén közölte *Széchenyivel*, hogy a pálosok pesti épületét jelölték ki könyvtára részére. *Széchenyi* csak ezek után küldte szét az országba könyvtárának három-kötetes katalógusát, és csak ezek után jelentek meg a könyvtáralapításról szóló hírlapi közlések is, amelyekre — miként láttuk — *Osokonai* is hivatkozott.

Érdekes, hogy a hírt elsőnek nem a pesti lapok, hanem a bécsi *Magyar Hirmondó* közölte 1802 augusztus 31-i számában, pedig a közlemény Pestről keltezten jelent meg:

„Pestről Augustus 25-dikén. Ezekben a napokban nagy örömmel hallottam, hogy Méltóságos Gróf *Széchenyi* Ferentz Ő Excellenciája, Magyar Országot, s ahoz kaptsolt Tartományokat illető, s mind a két Hazában már elhíresedett, nagy fáradtsággal, és sok költséggel szerzett ritka gyűjteményeit, mellyek könyvekben, kéz írásokban, képekben, tzierekben, mappákban s pénzekben állanak, példás hazafisággal a Magyar Haza köz hasznára ajánlotta és ajándékozta. Ezen hazafíui ajánlását az említett Gróf Urnak, Ő Felsége kegyelmes királyunk, kinek atyai gondoskodásával, kedves Hazánk boldogsága és ditsősége előmoz-

ditása egyedül való tárgya, Felséges Nádor Ispányunk Ő Fő Hertzsege hat-
hatós közben járása által nem csak kegyesen elfogadni; hanem azon fellyül ke-
gyelmessen megengedni is méltóztatott, hogy a Gróf Urnak írásban benyújta-
tott kívánságai minden pontjaiban bétellyesedjenek". A továbbiak során ismer-
teti a cikk *Széchenyi* beadványának pontjait, majd így fejeződik be: „Így tehát
kedves Hazánknak mindennemű részeit illető Bibliotheca felállíttatik, melyben
minden Tudós Hazafi jövőendőben megtalálhatja nagyobb részént mind azt, ami
eddig Hazánkról vagy Hazánkfiáról íratottat.

Egyszersmind reménylhetjük, hogy érdemes Hazánkfiak, akiknek talán
kezekben könyv, kéz-írás, pénz, vagy más ritkaság volna, mely nélkül tudniillik
még szükkölné azon Hazabeli Museum, szívesen azt által engedni fogják, s
annál is inkább, mivel a Gróf Ur köszönettel meg fogja fizetni annak az árát; amint
is eddig se sajnálotta, s nem kéméllette költségeit, tsak hogy gyűjteményeit
nevelhesse, bővíthesse.”⁵

Hosszasabban idéztük, illetve ismertettük a *Magyar Hírmondó* cikkét nem
csak azért, mert ez volt az első közlemény, amely a magyar sajtóban megjelent
Széchenyi könyvtáralapításáról, hanem azért is, mert a pesti és a pozsonyi német
lapok is — csaknem szószерinti fordításban — lényegében e bécsi magyar lap
tudósítását vették át. Így a *Vereinigte Ofner und Pester Zeitung* szeptember 5-i
számában csaknem pontosan a *Magyar Hírmondó* cikkét veszi át — németre
fordítva.⁶ Érdekes, hogy csak a végét hagyja el: a bécsi magyar újság pesti
tudósítójának a felhívásata könyvtár további gyarapítására. A *Pressburger Zeitung*
két nappal később, a szeptember 7-i számában, az előzőkhöz hasonlóan, szintén
a címlapon hozza a könyvtáralapításról szóló közleményt.⁷ Tartalmilag csak
annyiban különbözik az előzőktől, hogy összevontabban és rövidebben közli az
eseményt. Eredetibb megfogalmazású és az eddigiekhez képest újat is mond a
Zeitschrift von und für Ungern 1802. II. kötetének 2. füzetében megjelent cikke.⁸
Ez már arról is tud, hogy a gyűjteményt eddigi helyéről „Zinkendorf”-ból (Nagy-
Cenk) — aholeddig is nyitva állt a magyar irodalmárok előtt — Pestre szállítják,
az egykori szemináriumi épületbe. Kiemeli, hogy itt a könyvtár nyilvános hasz-
nálata nagyon meg lesz könnyítve: „... Sie wird bald von Zinkendorf, wo sie
bisher schon zum Gebrauche der ungarischen Literatoren offen stand, hierher
nach Pesth gebracht, und in dem ehemaligen Seminariums-Gebäude besonders
aufgestellt werden. Durch die Anstellung eines Bibliothekars, eines Canzellisten,
u. eines Dieners dabey, wird die öffentliche Benutzung derselben sehr erleichtert
werden...”

Mint láttuk tehát, *Széchenyi* elhatározásáról, mellyel könyvtárát a nemzet-
nek ajándékozta, csaknem valamennyi korabeli lapunk vezető helyen emléke-
zett meg. A leglelkesebb hangon a bécsi *Magyar Hírmondó* írt, a német lapok
inkább csak a tényeket rögzítették.

A hazai sajtó a továbbiakban is foglalkozott a könyvtárral. Hírt adott a
vele kapcsolatos újabb fejleményekről és személyi kinevezésekről. Így a *Zeitschrift
von und für Ungern* 1802. II. kötetének harmadik füzetében közölte *Miller* könyv-
tárosi kinevezését.⁹ Bár a folyóirat megjelenésének pontos dátumát nem ismer-
jük, minden bizonnyal friss értesülései lehettek, hiszen még 1802-ben közölte
Széchenyi november-végi elhatározását *Miller* kinevezéséről, miközben melegen
emlékezett meg róla:

„Der gewiss sehr ehrenvolle Posten eines Custos der durch Se. Exc. den

Grafen Franz Széchényi gestifteten National Bibliothek, welchen nach der von Gr. Majestät erhaltenen Bewilligung, Seine Excellenz der Hr. Graf bey seinen Lebzeiten, und hernach seine Nachkommen, zu besetzen das Recht haben, ist nun zur Freude aller Literatoren, Hrn. Jacob Ferdinand von Miller, ehemaligen Professor der Statistik an der kön. Akademie zu Grosswardein, und kön. Bücher Revisor daselbst, so wie auch in mehreren Comitaten der Gerichts Tafel Beysitzer, verliehen worden. Die ausgebreiteten Kenntnisse, die dieser durch seine Schriften in der gelehrten Welt rühmlich bekannte Literator besitzt, seine Liebe und Eifer für die ungarische Literatur, so wie seine humane Denkkungs Art, rechtfertigen ganz die Wahl, wodurch er zum *ersten ungrischen* National Bibliothekar ernannt wurde". E közlemény megemlékezett még Petravich Ignác kancellistai kinevezéséről is.

Mint ismeretes, *Miller és Petravich* hivatali eskütételére 1803. febr. 6-án került sor a nádori kancellárián, a levéltár, valamint az egyetemi könyvtár képviselőjének jelenlétében. Erről az aktusról is beszámoltak újságjaink.

Elsőnek a pest-budai német újság, a *Vereinigte Ofner und Pester Zeitung* február 17-i számában jelent meg tudósítás az eseményről.¹⁰ Ebben a címlapon kezdődő és mintegy másfél hasábra terjedő cikkben leírást olvashatunk magáról az eskü szertartásáról és rövid jellemzést a könyvtár újonnan kinevezett két könyvtárosáról:

„... Es versammelten sich daher den 6. dieses um 11 Uhr alle Mitglieder der Palatinal-Kanzley, und des Regnicolar-Archivs, mit dem die Regnicolar-Bibliothek in Verbindung, und in gleicher Kathégorie stehet, in der königlichen Residenz. Dort wurde in Gegenwart des sämmtlichen Personals zu erst von dem Aufseher des Bücher-Saals, dann von dessen Gehilfen der Eid feyerlich angenommen. Die Aufsicht der ganzen Sammlung von Büchern, Handschriften, Landkarten, Portraits, Kupferstichen, Münzen, Waffen, und anderen derley Kostbarkeiten ist mit seiner Majestät Genehmigung von ihren unsterblichen Stifter, dem verdienstvollen hungarischen Polyhistor edlen Herrn Jakob Ferdinand von Miller, Gerichts—Beysitzer in mehrern Gespannschaften anvertrauet worden. Er ist in Ofen geboren, und hat die müssige Stunden bey seinen jemahligen Lehramt der Statistik, und königlichen Bücher-Revisorat zu Grosswardein auf gelehrte Abhandlungen, vorzüglich aus der vaterländischen Geschichte, Politik, und Rechte verwendet, deren einige bereits in Druck erschienen, aber noch mehrere nur als Handschriften bekannt sind. Sein einsichtsvoller, und munterer Geist zeigt einen reelen Gelehrten; dabey aber auch einen angenehmen Gesellschafter. Ihm ist ein junger, belesener, und gut gesitteter Mann, Herr Ignatz von Petravitsch, der an den Katalog dieser vortreflichen Bibliothek als Mitarbeiter, und auch als Erzieher im Gräfllich Széchényischen Hause sich schon ausgezeichnet hat, zugetheilet worden.” — A cikk befejező mondata is azt bizonyítja — az előbb felsorolt elismerések után — hogy a pest-budai újság szerencsésnek tartotta a könyvtárosok személyének megválasztását a könyvtár jövője szempontjából:

„Mann kann sich von der glücklichen Wahl, die auf diese zwey rechtschaffene Männer fiel, den erwünschten Fortgang des Instituts versprechen.”

A *Pressburger Zeitung* február 23-i számában szintén hírt adott az eskütételről, de — ezúttal is — csak nagyon röviden: mindössze egy 12 soros közleményben.¹¹

Ezúttal a *Magyar Hirmondó* közölte legkésőbbben a hírt: több mint egy héttel később, mint a budai újság. Ez azt is jelenti, — miként ezt a két lap tudósításainak egybevetése is bizonyítja — hogy most fordítva történt, mint a könyvtár-alapításról beszámoló híreknel: ezúttal úgy látszik a *Magyar Hirmondó* cikke vezethető vissza a német lap közleményére, ha annak nem is szó szerinti átvétele:

„Budáról, Febr. 5-dikén. Már közelget az idő, hogy az Ország közepében a tudományok tárháza felnyitassék. Ma esküdtek fel a Nemzeti Bibliothecának jövőendőbeli Gondviselői, a Nádor Ispány Ő Királyi Hertzegsége Kantzelláriájának Directora Mélt. Boros Lajos Ő Nagysága, és az Ország Archivumának Tisztjei jelenlétében.”

A *Magyar Hirmondó* is bemutatja olvasóinak *Millert* és *Petravichot*:

„A Fő Gondviselő (Custos) Tekintetes Miller Ferdinánd Ur, aki Budán Nemes vérből származván, már korán a tudományok szeretetét nyilván kimutatta; utóbb Nagy Váradon az Akadémiában, a Históriaának és Statisztikának tanításait több esztendőig ditséretesen folytatta. Hosszas fáradozásai, s tudós munkái által pedig magának nagy hírt szerezvén, ugyan ott Királyi Könyvvizsgáló hivatalt, és több N. Vármegyékben Törvényes Tábla Bíróságot viselt. — Ennek segédje (Cancellista) Nemes Petrovits Ignácz Ur, kit búzgó hazafiúságán, s tudományokbeli ismeretein kívül az is igen ajánl, hogy azon ajándék Bibliotecát közelebbről isméri. —

Ezekre az Érdemes Hazafiakra méltóztatott Ő Excellentiája Gróf Szétsényi Ferentz, hazafiúi áldozatjának gondviselését legelőször bízni. Melly választás, valamint ezeknek nagy ditsőgégre válik, úgy szinte újabb bizonyága, hogy említett Fő Méltóságú Gróf, amit böltsen kezdett, állandó figyelmetességgel tudja végtzéjlára igazgatni.”

Megemlékezett még erről az eskütételről a *Zeitschrift von und für Ungern* 1803. III. kötetének első füzeté is.¹³

Az eddigiekből is kitűnik, hogy lapjaink a könyvtár szempontjából jelentős eseményekkel foglalkoztak elsősorban. Hírt adtak az alapítás és az ajándékozás tényéről, *Miller* és *Petravich* kinevezéséről, majd eskütételükről. Érdekes, hogy e sor nem folytatódik azzal, amit várnánk: a könyvtár 1803 dec. 10-i ünnepélyes megnyitásáról nem számoltak be; de mégis számos közlemény és cikk foglalkozott továbbra is a nemzeti könyvtárral. E cikkek főleg arról adtak hírt, hogy kik követték *Széchenyi* példáját, és kik gyarapították saját munkáik felajánlása révén a nemzeti könyvtárat.

Láttuk már a nemzeti könyvtár alapításáról elsőként beszámoló közleményben, a *Magyar Hirmondó* 1802 augusztus 31-i számában közölt pesti tudósítás végén azt a felhívást, amely a magyar társadalomtól *Széchenyi* gyűjteményének a kiegészítését kérte. E felhívás eredményességéhez hozzájárulhatott, hogy az a kor legolvasottabb magyar lapjában jelent meg. Ami az eredményességét illeti: bizonyítékul szolgálhatnak azok az újságcikkek, amelyek az ország minden részéből, a legkülönbözőbb rétegekből származó, és a nemzeti könyvtárnak eljuttatott könyvadományokról adtak hírt. Ismeretes, hogy *Széchenyi* maga szorgalmazta azt, hogy az adományozók neve belekerüljön a lapokba, hogy ezzel másoknak is ösztönzést adjon a könyvtár teljesebbé tételére.¹⁴ És ahogy a könyvtár megalapítása hírének elterjedésében — miként *Csokonainál* láttuk — nem kis szerepe volt az időszaki sajtónak, ugyanúgy a könyvtár kiegészítésére törekvő

társadalmi megmozdulásnak is legjobb szervezői az újságok és a folyóiratok voltak.

E mozgalomnak a társadalom széles köreire való kiterjedését talán legjobban az a tény jelképezi, hogy — miként a könyvtár történetéből ismeretes — az első adományozó *Kindi* Mátyás szűcs mester volt. Jellemző az a kommentár, amit ezzel kapcsolatban írt a *Magyar Hírmondó*: „Mit nem adna Hazájának illy nemes lelkű Hazafi, aki tsekély vagyonját olly nagy készséggel feláldozta? Ó! városiak, a tudományoknak, és mesterségeknek hív dajkái, ne szűnjetek meg a Hazafiúságból származó ditsőségre, tartós igyekezettel törekedni. Boldog Haza! mellynek minden rendbéli fiait egyaránt lelkesíti a tudományok szeretete, és a józan megvilágosodás egyaránt gyullasztja a Hazafiságra!”¹⁵ A másik bécsi lap a *Magyar Kurir* is többször közölte azoknak a nevét, akik könyveikkel, kézírataikkal gazdagították a Nemzeti Könyvtárat. Így pl. a lap 1803. július 12-i számában ezt írják:

„Pestről, Június 27-ik napján, 1803. A tudós Hazánkfiak, és más magyar Literaturának előmozdítóji az Országnak nemzeti Könyvházát vagy kézírásokkal, vagy könyvekkel kezdenek gazdagítani.”¹⁶ Az adományozók közt említi a cikk többek között Baróti Szabó Dávid, Szerdahelyi György és Tessedik Sámuel nevét. Az aug. 5-i számban pedig ismét hasonlót olvashatunk: „Az a nemzeti rakott könyvtár, mellyet nagy méltóságú Gr. Szecsényi Ferencz Ő Excellentiája, mint a Tudományoknak és Tudósoknak valóságos pártfogója és felsegállója, sok esztendőök alatt és sok költséggel öszve gyűjtött, s végtére a nemzet köz hasznára az Országnak ajándékozván, Pesten le tett, nem tsak az erre rendelt fundusból, hanem a tudós hazafiaknak adakozóságokból is, szembetűnőképen szaporodik.”¹⁷ Majd felsorolja a legújabb ajándékozók neveit és a könyvtárnak elküldött könyvek címeit. A *Zeitschrift von und für Ungern* c. folyóirat szintén többször hírt adott azokról, akik saját könyveikkel gyarapították a könyvtár állományát és ilyenféleképpen buzdította olvasóit a példa követésére: „Diese schönen Beyträge glauben wir um desto mehr dem literarischen ungrischen Publikum anzeigen zu müssen, da wir gewiss hoffen, dass dadurch auch andere patriotisch gesinnte Männer aufgemuntert werden dürften, auf eine gleiche Art zu Vervollständigung jenes National-Schatzes beyzutragen.”¹⁸

3.

A nemzeti könyvtárunk megalapítását követő sajtóvisszhang — amelyet a fentiekben igyekeztünk bemutatni — egyrészt tükrözi a magyar társadalom egy rétegének igényét egy a kor követelményeinek megfelelő könyvtár iránt; másrészt azonban azt is bizonyítja, hogy az érdeklődés felkeltésében és kiszélesítésében maga a sajtó is szerepet játszott. Láttuk, hogy az igény egy rétegnél már régebben is megvolt: felvilágosult világnézetű íróink, tudósaink a Corvinára emlékezve többször hangot adtak annak a követelésnek, hogy a jelenben is szükség van egy nagy, nyilvános könyvtárra. És amikor *Széchenyi* Ferenc felajánlotta gyűjteményét a nemzetnek, a hazai sajtó híradásai és kommentárai nyomán még többen ismerték fel egy ilyen könyvtár jelentőségét: a társadalom különböző rétegeiből egymás-után jelentkeztek felajánlások, melyekkel a nemzeti könyvtár gyűjteményét akarták kiegészíteni. És miként a korabeli sajtóhangokból is kiderül: szinte ugyanolyan tisztelettel beszéltek az újonnan létesített Nemzeti

Könyvtárunkról, mint ahogyan régebben Mátyás király egykori híres könyvtárára emlékeztek vissza. Ez a tisztelet — Csokonainál csakúgy, mint a korabeli újság-cikkekben — az alapító Széchényi Ferenc mellett, a nemzeti művelődésben és tudományos életben jelentős szerepre hivatott gyűjteménynek is szólt.

Jegyzetek

1. Csokonai levele Széchényi Ferenchez. 1802. szept. 24. — Idézi: Kollányi Ferenc: *A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára 1802—1902*. Bp. 1905. 71. l.
2. Kollányi: i. m. 46—47. l.
3. Hadi és Más Nevezetes Történetek. 1791. júl. 1. 5—6. l.
4. Aranka György: Magyar Nyelv Mívelő Társaság fel-állításáról Rajzolat az Haza Fel-séges Rendeihez. 5 l. Koll. a Magyar Musa 1789. évf.-ban. OSzK Hírlaptár 1.294.
5. Magyar Hirmondó. 1802. aug. 31. .
6. Vereinigte Ofner und Pester Zeitung. 1802. szept. 5. 869. l.
7. Pressburger Zeitung. 1802. szept. 7. 777. l.
8. Zeitschrift von und für Ungern. 1802. II. 231. l. Említi: Szinnyei: Rep. I. 1081. l.
9. Zeitschrift von und für Ungern. 1802. II. 358—359. l.
10. Vereinigte Ofner und Pester Zeitung. 1803. febr. 17. 159—160. l.
11. Pressburger Zeitung. 1803. febr. 23.
12. Magyar Hirmondó. 1803. febr. 25. I. 233—234. l.
13. Zeitschrift von und für Ungern. 1803. III. 125—126. l.
14. Kollányi: i. m. 97. l.
15. Magyar Hirmondó 1803. jan. 25. 98—99. l. E cikket Kollányi is közli i. m. 95. l.
16. Magyar Kurir. 1803. júl. 12. III. 63. l.
17. Magyar Kurir. 1803. aug. 5. III. 174—176. l.
18. Zeitschrift von und für Ungern. 1803. III. 335. l., valamint: 1803. IV. 60, 129, 267, 325, VI. 195, 384. l. Idézi: Kollányi: i. m. 97. l.

Widerhall der Gründung der Nationalbibliothek in der zeitgenössischen ungarischen Presse

G. KÓKAY

Die Gründung der Nationalbibliothek im Jahre 1802 fand bei der zeitgenössischen ungarischen Gesellschaft lebhafte Aufnahme: Schriftsteller und Gelehrte äußerten sich einstimmig anerkennend über die Bibliotheksgründung *Ferenc Széchényis*. Auch die Presse äußerte ihren Beifall: zahlreiche Zeitungsartikel befaßten sich mit der Gründung der ungarischen Nationalbibliothek, ja was noch mehr — wie sich dies aus dem Briefe *Csokonais*, des großen ungarischen Dichters aus der Zeit der Aufklärung an *Ferenc Széchényi* herausstellt —, erfuhr ein großer Teil der Gesellschaft dieses wichtige kulturelle Ereignis nur aus den Artikeln der damaligen Presse. Die die Geschichte der Bibliothek behandelnden Werke, sowie Bibliographien und Nachschlagverzeichnisse erwähnen diese Pressveröffentlichungen nur zum Teil. Der Verfasser gibt den mit der Bibliotheksgründung *Ferenc Széchényis* verbundenen Pressewiderhall ausführlich bekannt. Derselbe beweist, daß die ungarische Gesellschaft einen Anspruch auf eine zeitgemäße Nationalbibliothek hatte und die Erfüllung dieses Anspruchs bei ihr eine günstige Aufnahme fand. Um diesen vorteilhaften Pressewiderhall verständlich zu machen, befaßt sich der Aufsatz kurz mit den früheren, Ende des XVIII. Jahrhunderts erfolgten Äußerungen, die ähnliche Ansprüche bestätigten. Nach diesen Äußerungen sahen die Zeitgenossen in der zu gründenden Nationalbibliothek die Nachfolgerin der berühmten Corvina-Bibliothek des Königs Matthias. Die angeführten Zeitungsartikel beweisen, daß man sich über die Neugründung genau so stolz und achtungsvoll äußerte, wie man sich an die weltberühmte Bibliothek des Königs Matthias erinnerte.

Festetics László kísérletei közkönyvtárak alapítására

KOSTYÁL ISTVÁN

Szükségesnek tartjuk, bevezetőül, néhány szóval tárgyválasztásunkat indokolni. Nem valamiféle, a mai problémáktól való menekülés miatt foglalkozunk történeti tárggyal, hanem azért, mert a családi levéltárak — köztük a *Festetics* család levéltára is — a felszabadulás előtt, szinte hozzáférhetetlenek voltak. A történetírókat, akik a múltban betekintést nyerhettek ezekbe a levéltárakba jórészt egészen más célkitűzések vezették, mint minket. Többnyire a család megbízásából, a család történetének a megírása volt feladatuk a familiáris hiúságnak megfelelően. Elhanyagolták — általában — éppen azokat a kérdéseket, éppen azokat a tetteket, melyek, a helyesen értelmezett, közérdekből fontosak voltak. Minket ezúttal is az a cél vezetett, hogy ezekre az összefüggésekre igyekezzünk rávilágítani.

Festetics László gróf [1785—1846] *Festetics* György grófnak [1755—1819], kora egyik leghaladóbb gondolkodású főúranak, a *Georgikon* (Európa első mezőgazdasági főiskolája) alapítójának, a *Helikoni Ünnepségek* rendezőjének, a dúsgazdag mecénásnak volt a fia. *Szabó* Dezső, a család történetírója szerint „oly utód ... akiben elődeinek igen sok jótulajdonságát megtaláljuk, de akiben ezek a jelességek nem olvadtak össze oly harmonikus egésszé, hogy előzőihez mindenben hasonló lett volna.”¹ *Szabó* Dezső enyhén megfogalmazott véleményével is marasztaló ítéletet mond — és méltán — *Festetics* László felett, akinek költekező életmódja sok gondot okozott apjának. Hiszen „*Festetics* Györgynek — írja *Szabó* Dezső — nagyon komoly okai voltak arra, hogy újra meg újra megkísérlje fiának a munkához való szoktatását, mert az nem tudott leszokni a könnyelmű költekezésről.”² A *Szabó* Dezső által említett jótulajdonságainak egyikére vetnek fényt azonban azok a dokumentumok, melyekkel az alábbiakban foglalkozunk. A *Festetics* család kezshelyi levéltárában találjuk azokat az iratokat, melyek *Festetics* László közkönyvtár-alapítási szándékát bizonyítják.

A kor, melyben *Festetics* László élt, a feudalizmus bomlásának, a polgári nacionalizmus kibontakozásának kora Magyarországon. A Habsburg monarchia érdekeivel szemben a gyarmati helyzet megszüntetéséért, a politikai és gazdasági önállósáért, az osztály- és termelési viszonyok szükségzerű megváltoztatásáért, egyszóval a haladásért folytatott reform-törekvések azonban egyelőre mind kudarcot vallottak.

Elbukott a magyar jakobinus-mozgalom, mert a hazai viszonyok még nem érték meg a polgári forradalomra. Önmagában hordta az ellenmondások egész sorát az a törekvés is, mely ugyan felismerte, hogy a legnagyobb akadály a polgári fejlődés útjában a feudális termelési viszonyok fenntartása, de ennek lassú megszüntetését Habsburg-segítséggel óhajtotta megoldani.

Az egyetlen járható útnak a nemzeti nyelv kiművelése bizonyult. „A nyelv-újítás és az irodalmi újjászületés harcai általános nemzeti mozgalmak voltak, nem abban az értelemben, mintha széles tömegek vettek volna részt bennük, ... hanem abban az értelemben, hogy valóban beleestek a nemzeti fejlődés csak jóval később kiszélesedő sodrába, és hogy a nyelvújítás és az irodalmi újjászületés harcaiban — ha irodalmi viták formájában is — valóban tükröződtek a polgári haladás problémái és azok az ellentétek, melyeket a polgári haladás követelményei egy mérhetetlenül elmaradt országban kiváltottak.”³

A nemzeti fejlődésnek ezt az útját kereste és támogatta a személyükben is érdekelt írókon kívül néhány előrelátó főúr. Kiemelkedő jelentőségű ezek közül elsősorban *Festetics* László apja *Festetics* György, akinek irodalompártolása, a kultúrtörökvések támogatására kész magatartása, hazafiúi példája nemcsak serkentőleg hathatott fiára, de ennek a példának gyakori emlegetése és a vele való állandó összehasonlítás talán terhes is lehetett. Hasonló jelentőségűnek kell tartanunk, a családi kapcsolatok révén is, nagybátyjának *Széchenyi* Ferencnek és unokaöccsének *Széchenyi* Istvánnak a hatását *Festetics* Lászlóra.

Festetics György nemcsak példájával hatott fiára, hanem annak nevelését is úgy igyekezett irányítani, hogy az a kor szellemében a haladást szolgálja.⁴

Festetics László érdeklődését a művészet, az irodalom, a nyelvi kérdések, a „hazai tudományos tsinosodás” irányában minden bizonnyal jótekonnyan befolyásolták nevelői, *Péteri Takáts* József és *Kultsár* István. Mindkettő irodalmár, akiknek eddig még eléggé fel nem tárt jelentős szerepük volt nemcsak koruk irodalmi életében, hanem *Festetics* György irodalomtámogatásának befolyásolásában is. Különösen áll ez *Péteri Takáts* Józsefre, akinek *Festetics* Györgyhöz írt, eddig még kiadatlan levelei, a legapróbb részletekig beszámolnak a *Magyar Minerva* kiadásának körülményeiről és fényt derítenek a bécsi meg hazai irodalmi életben elfoglalt jelentős szerepére.⁵

Péteri Takáts József közvetlen hatása alatt 1791-től 1799-ig volt *Festetics* László, hiszen ezalatt a nyolc esztendő alatt nemcsak tanította, de nevelte is az ifjú grófot, még lakásuk is közös volt. Különösen jelentősek azok az évek, melyeket Bécsben töltöttek, ahol a fiatal *Festetics* Lászlónak közvetlen élményei lehettek azokkal az írókkal való találkozások, akik közös szállásukon *Péteri Takáts*nál megfordultak. Tanúja lehetett *Görög* Demeter tevékenységének, *Péteri Takáts* József buzgolkodásának a *Magyar Minerva* körül. Találkozhatott *Virág* Benedekkel, *Batsányi* Jánossal, *Bárczi* Sándorral, *Révai* Miklóssal, *Horányi* Elekkel, stb. Érdekes bizonyítéka ennek többek között az a levél, melyet *Péteri Takáts* József 1798 március 24-én írt *Festetics* Györgynek:” A Náthán Zsidónak a’ következendő könyveket adtam által a’ levittel végett ... 40 Ode ad Hungaros több nyomtatványban. Ezt az ifjú Gróf László nyomtattatta ki maga költségén, némü némü jeléül a’ hálaadatosságnak azon szép ódáért, melyet *Virág* Ur írt vala néki.”⁶ Ekkor *Festetics* László még csak tizenhárom éves.

A *Kultsár* István körében töltött évek sem lehettek kevésbé hatásosak irodalmi vonatkozásokban — most csak ezt vizsgáljuk — az ifjú *Festetics* László életében, hiszen *Kultsár*nál is gyakran megfordultak az írók, az élénkülő pesti irodalmi élet egyik megnyilatkozásaként. Erre az időre (1804) esik *Kultsár* István pályázati kiírása a magyar nyelvről.⁷

Számottevő könyvtára is lehetett *Kultsár* Istvánnak, akinek nyilvánvaló könyvszeretetét kéziratkiadásai (*Mikes* Kelemen,^{7a} *Gyulafi* Lestár stb.) is bizonyít-

ják. *Festetics* Györgyhöz Esztergomból 1799. augusztus 28-án írt levelében egyik főgondjaként említi könyveinek Pestre szállítását.⁸

Az ifjú *Festetics* László könyvtári élményei közt emlékezetes lehetett *Széchenyi* Ferenc elhatározása, mellyel a nemzeti könyvtárt megalapította (1802) és végül szeme előtt épült és alakult ki atyja személyes irányításával a keszthelyi kastély impozáns terem-könyvtára, mely — írja *Vályi* András 1799-ben — „a’ köz haszon vételre nyitva fog állani.”⁹ Valójában ez a könyvtár csak egy igen szűk réteg, főként a Georgikon professzorai számára, szigorú előírások szerint, volt hozzáférhető.¹⁰

Említést érdemelnek a *Helikoni Ünnepe*ken létesült irodalmi kapcsolatai is.

A reformkor kezdetét az 1825—27-es országgyűléssel szokás jelölni. Kétségtelen, hogy a mind sürgetőbbé váló reformkövetelések ezen az országgyűlési cikluson kaptak először hangot, azonban konkrét eredmény nélkül. Mégis alkotott ez az országgyűlés néhány olyan törvényt, mely a haladást szolgálta. A mi szempontunkból itt elsősorban a 11—12. törvényekre kell figyelemmel lennünk: a *Tudós Társaság* alapítására. *Széchenyi* István lelkes ajánlása nemcsak az Akadémia alapját vetette meg, hanem számos követőre is talált, hatása messze gyűrűzött. *Festetics* László 10 000 forintos alapítványt tett a Magyar Tudós Társaság javára.¹¹ A Somogy vármegyének írott levelében többek között az Akadémia alapításával is indokolja könyvtáralapítási szándékát.

Az eddigieket részben emlékeztetőül, részben azért sorakoztattuk fel, mert így talán könnyebben megérthetjük *Festetics* László közkönyvtár-alapítási kísérleteit. A kor politikai, szellemi élete, neveltetése szolgálhatnak némi magyarázattal. A könyvtárak iránti igény már korábban jelentkezett, hiszen a 18. század végén működtek a Lese kabinetek, néhány gyűjteménynek nyilvánosságot biztosított alapítója, vagy tulajdonosa (pl. *Klimó* György, *Széchenyi* Ferenc), de a közösség (tehát az állam) feladatának tekinteni — ezt véljük *Festetics* László alapításaiban újnak — a megyei és városi könyvtárak létesítését és főként fenn tartását, valóban új gondolatnak kell tekintenünk. A könyvtáralapítás önmagában sem volt idegen *Festetics* Lászlótól, mint erre már feljebb hivatkoztunk. 1820-ban a bécsi hidásziskola könyvtárának felállítására 4000 forintot ajánlott.¹²

Az elmondottakban igyekeztünk legalább azokra a fő hatóerőkre rámutatni, melyek *Festetics* László elhatározásának indítékai lehettek, akkor mikor 1825 legvégén és 1826 elején három vármegyének: Somogynak, Sopronnak és Vasnak ezer-ezer forintot, Zalának kétezer forintot kínált megyei könyvtár létesítésére, mely összesen a „magyar törvényt, historiát és nyelvet tárgyzó” könyveket vagy kéziratokat óhajtott beszereztetni. Úgy véljük, hogy ezeknek az iratoknak közlése bővebb magyarázatot már nem igen kíván és nemcsak kortörténeti szempontból érdekesek, hanem elsősorban könyvtártörténeti szempontból, jelentőséssel szaporítván kevésszámú ismert könyvtártörténeti dokumentumaink számát. Ismételten jelentőségeknek kell mondanunk ezeket az írásos emlékeket, mert egy valóban előremutató gondolat kifejezői, hiszen több mint százhusz évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy korszerűen megvalósulhassanak.

Az első ajánlatot *Festetics* László Somogy vármegyének teszi:

„T. N. Somogy Vármegyének.

Azon újabbi megszolgáltatására a’ T. N. Vármegyének, mellyet Mjéltóság[os] Ladányi Gróf Smidegh József Ur jelentett, hogy a’ Velitesek Cassájából nékem

járó pénzt a' kaposvári Oskolák jövedelmei gyarapításokra fordítsam, ezennel alázatosan kinyilatkoztatom, hogy minekutánna mindenek tudtára a' nevelés dolgának különbféle nemeiben nevezetesebb költségeim vagynak esztendőnkint, 's nem vádolhatnám magamat arról, hogy a' Tudományok ekképen való terjesztésekre tehetségem szerint nem iparkodnék, rosز néven nem veendik a Te[kin]t[e]tes Karok és Rendek, ha a' Te[kin]t[e]tes N[eme]s Vármegyének azon pénzzel más módon kedveskedem. Minthogy Hazánk boldogságát előmozdítani, a'mennyire tőlem kikerül, mindenkor kész vagyok, gondolóra vévén azt, hogy az országgal összegyűlt Karok és Rendek nyilván oda törekednek, hogy Hazánknek kebelében is a' Tudományok terjesztésére egy magyar Társaság felállítása eszközöltessék; e végre jónak és tanátsosnak lenni vélném, hogy a' Jurisdictioknál az országban, ugy mint a' N. Vármegyékben és Szabad Királyi Városokban mindenütt egy nemzeti könyvtár állítodna fel, melly eszköz által én is a' hazai tudományos tsinosodást, és előmenetelt segíteni kívánván, a' Velitesek cassájából nékem járó pénzt, mellyet ha ezer f[orin]tokat ezüst pénzben nem tenne, annyira szaporítani fogom, ezen Te[kin]t[e]tes N[eme]s Somogy Vármegyében szerzendő könyvtárának első kezdetére ajánlom azon móddal, hogy azon pénznek a' könyvek vagy kéziratok megvásárlására való fordítása fél esztendőnél tovább ne hallasztassék. Arra nézve pedig, hogy minő könyvek szereztessenek, mellyek a' Magyar törvényt, történeteket, vagy nyelvet tárgyazzák arra kérem a' T. N. Vármegyét, hogy egy kiküldöttséget nevezni méltóztassék, a'ki megbírályla, hogy miféle és melly könyvek vetessenek meg a T. N. Vármegye olvasó könyvtára számára, melly dologban arra bátorodom a' T. N. Vármegyét kérni, hogy minekutána azon könyvek megszerzettettek azoknak Lajtsromokat nékem megküldeni méltóztassék, a' mi nékem öröm emlékezetéül szolgáljon, hogy a' N. Vármegye könyvtárának eredete elkezdődött.

Kelt Keszthelyen Dec. 7-én 1825. Gróf Festetics László."¹³

Somogy vármegye válasza így hangzik:

„Méltóságos Gróf Ur!

Érzékeny szívvel vettük Méltóságodnak ezen Nemes Vármegyének kebelében fel állítandó Könyv-Tárta tett igaz Hazafiúi Ajánlását. — Vegye Méltóságod ezen hazafiúi Igyekezetéért egész Közönségnek szíves Köszönetét, 's azon való iparkodását, hogy ezen igyekezet tellyesedése a' Haza fénnyének, és a' Tökéltetesséssel egybe köttetett Javának, melly egyedül itt Méltóságod szent Célja lehetett, egészen meg feleljen.

Többire állandóul vagyunk. Költt a' mi Ezer nyoltz száz huszon hatodik Esztendei Februarius holnap Huszadik napján Kaposvár Mező Városban folyvást tartatott Nagy Gyűlésünkéből.

Méltóságodnak

kész szolgálai

Somogy Vármegyének Közönsége."¹⁴

A Somogy vármegyei könyvtár az egyetlen, melynek megvalósulásáról és aktív működéséről — eddigi kutatásaink alapján — tudomásunk van. Somogy vármegye válasza nemcsak formális volt, hanem valóban iparkodott is a „megye kebelében” könyvtárát felállítani. Létrehozták a bizottságot, melynek tagjaitul Csépan Istvánt, Bodonyi Józsefet, Berzsenyi Dánielt és Siklós Vietort válasz-

tották.¹⁵ A bizottság nagyon vontatott működésére vet fényt *Berzsenyi* Dániel *Csépán* Istvánnak írott töredékes levele, melyben nem mulasztja el, hogy egyben az alapítás jelentőségére is felhívja a figyelmet:

„Tekintetes Tábla Bíró Úr

Különösen tisztelt Nagy Jó Úr!

Azon igen szíves tisztelet mellylyel én a' T. Úr nagy érdemei eránt viseltetem kötelességemmé teszi, hogy e következő alázatos jelentésemet a' T. Úr elejbe terjeszem.:

A T. Vármegyének azon végzése melly engem a' tudva lévő Könyvek följelelésére rendelt Kiküldöttséghez ki nevezett, ámbár olly későn jött tudtomra, hogy már e' részben alig tehettem volna valamit, mégis azonnal írtam Bodonyi Úrnak 's kértem hogy adja tudtomra a' dolognak miben létét, 's az Exmissus Uraknak egész szándékát, hogy velek együtt én is kötelességem szerint munkálkodhassam; de mivel levelemre Bodonyi úr még felelni sem méltóztatott 's a' többi Exmissus Uraktól is semmi tudósítást nem kaptam, meg nem engedte szemérmetségem, hogy én többé magamat obtrudáljam; 's ugyan azért ezen igen igen szép kötelességemben semmit nem tehetvén, reménylem a' T. Úr előtt e' részben mentve fogok lenni.

Egyéberánt pedig, mivel én Gr. Festeticsnek ezen igen nagy és messzeható gondolatját úgy nézem, mint egy létünket culturánkat illető országos kérdésnek geniális megfejtését, bátorkodom a' T. Urat a' szent Muzák nevében arra alázatosan meg kérni, ha ne talán még Önnön szíve arra meg nem kérte, hogy ezen fontos dolgot bölts hazafiságához illő figyelemmel tekinteni méltóztasson. 'S méltóztasson a' T. Vármegyét arra bírni, hogy ezen könyvtárnak föntartására, gazdagítására, 's az illy olvasó intézethez igen illő folyóírásokra megkívántató fundus állíttassék. Mert csak így jelenhetik meg a' nagy gondolat a' Világ előtt a' maga méltóságában 's így várhatjuk azt hogy Somogy példája több Vármegyét is azon megfoghatatlan álomból, melly culturánkat nyomta, 's Hazánkat a' legszegényebb amerikai coloniáknál erőszben szegényebbé tette valahára fölbreszt 's ki mutatja mint kell a' pusztákban el szórt 's a' culturának minden organjaitól megfosztott magyar Nemességen segíteni, hogy azon kezdetett, mellyet az iskolákon nyer, tökéletességre vihesse 's ki mutatja, hogy a' Könyvtárokat, ezeket a' férfiaknak iskoláit 's a nemzeti culturának legfőbb kintseit hol kelljen le rakni ...”¹⁶

A megvásárlandó könyvek összeállítása mégiscsak megtörtént már 1826-ban, hiszen jegyzékét megküldték *Festetics* Lászlónak. „Mégis Ő Méltósága N. Somogy V[á]r[me]gyének meg köszöni, hogy a' Könyvtár számára meg vásárlandó Könyvek[ne]k özveirását néki megküldötte jelentvén, hogy az ajánlott Summának kifizetése eránt a' Csurgoi Fiscalisnak rendelését kiadta. — Igéri tovább Ő N[agysá]ga hogy Zvorinyi Apát Urnak Munkáját a' Bibliothekában megkerestetni fogja 's a' N. V[á]r[me]gyének megküldi.”^{16a}

Festetics László könyvtáralapítási kísérleteiből ez tekinthető egyedül sikeresnek, hiszen az 1830-as években már olvasószobája is volt a megyeházán. *Berzsenyi* Dániel haláláig szorgalmas kölesönzője volt a könyvtárnak, „Az olvasó szobából könyveket kivéő uraknak Reversalis Protocolluma” szerint, melyet 1832 január 1-től 1870 márciusáig vezettek.¹⁷ Állományáról 1835-ben betűrendes címjegyzéket készített *Sárközy* István második alispán. Nyilvános

könyvtárként 1866-ig működött a megyeházán, amikor is *Jankovics László* főispán a gyűjteményt, mely meglehetősen elhanyagolt állapotban volt, a kaposvári gimnáziumba helyezte el és az iskolai választmány gondozására bízta. 1928-ban a vallás- és közoktatásügyi minisztérium a megyei könyvtárat ismét leválasztotta a tanári könyvtártól, amivel közösen, de külön gyűjteményként kezelték.¹⁸

A következő könyvtáralapítási alkalmat Sopron vármegye szolgáltatta, amikor felszólította *Festetics Lászlót*, mint megyei birtokost, hogy járuljon hozzá az új megyeháza építéséhez. A megyei könyvtárak szükségességét, ajánló levelében még határozottabban fogalmazta meg *Festetics László*, mint a Somogy vármegyének írottban és az sem érdektelen, hogy az új megyeházat úgy kívánja felépíttetni, hogy ott „a’ N. Vármegyének könyvtárja is megférjen.”

A levél szövege a következő:

„*T. Pászthory István Tábla és Fő Sz. Bíró Urnak.*

Örömmel teljesítem a’ T. N. Vármegye házának felépítésére szükséges ajánlást, melynek okáért a’ Soproni Tisztségemnél azon rendeltetést tettem, hogy a’ midőn kívántatni fog 333 f 20 Xroat pengő pénzben e’ végre fizessen ki. Nem ismerem ugyan a’ T. N[eme]js Vármegyének szándékát, mely szerint az új építést történni fog; reményelem mindazáltal, hogy arra tekintet leszen, hogy az épületben a’ N. Vármegyének könyvtárja is megférjen, mely dologról való gondoskodást az országul összegyűlt T. Karoknak és Rendeknek a’ magyar Tudományoknak elő menetelesítésére törekedő intézetekkel igen is meg lehet egyeztetni, sőt talán ellehet mondani, hogy ezen nemzeti tudománybeli tsinosodásnak eszközlése megkívánja, hogy minden T. N. Vármegyében és Szabad Királyi Városokban Könyvtárak felállítatnának, melyekbe hazai és hazánkatilító munkák, mind nyomtatva, mind kéziratokban gyűjtenének össze, én is tehát a’ hazai tsinosodásnak előmozdításában részt venni kívánván, azon ajánlást teszem, hogy kebelében egy könyvtár szerkesztessék össze, ezen a’ N. Vármegye könyvtárjának első kezdetére egy ezer fforintokat Conventios pénzben fizetni fogok, mely egész summán könyvek és kéziratok szereztessenek. — A’ megszerzendő könyvek vagy kéziratok meghatározása végett pedig akkor egy kiküldöttséget rendeltetni szükségesnek gondolnám; mely könyvek és kéziratok leginkább a’ magyar törvényt, nyelvet, és historiát tárgyazzák. Méltóztassék a’ T[ekin]tetes Úr ezen ajánlatomat, és szándékomat a’ T. N. Vármegyének jelenteni, mely ha más N. Vármegyék tudtomra való példáihoz képest kedvezést nyerend, és a’ könyvtár összeállításához készületek tételnek, én az ajánlott ezer forintok[na]k Conventus pénzben lefizetésére kész leszek. Kelt Dec. 26-án 1825. Gróf Festetics László.”¹⁹

Sopron nagyon gyorsan, alig egy hónap múltán válaszolt:

„Méltóságos Gróf, s’ Királyi Kamarás!

Kiváltképpen Tisztelt Úr!

Nagyságodnak Pászthory István fő Szolga Bíránkhoz intézett betses Leveléből értésünkre esvén Nagy Lelkü Hazafiúsággal tellyes abbéli szándéka, melyben a’ Magyar Tudományoknak elő meneteleséttésére és az Hazai tsinosodásnak nagyobb elő mozdíttására nézve való ditséretes törekvésből az Hazai mind nyomtatott mind Kéz iratokban lévő Munkákbul Megyénkben fel állíttandó Könyv-Tár fel-segállésére Ezer forintokat Jó pénzben azon fel tétel alatt, ha hogy ezen ditső Szándék Kedvezést nyerend, és a’ Könyv-Tár fel állításához

Készületek tetettnék kegyessen ajánlani méltóztatott: Nagyságodnak ezen a' Köz haszonra tzelzó, és ditső emlékezetű Nagy Eleinek az egész Ország előtt elfelejthetetlen példájára ebbéli ditséretes szándékának ki-nyilatkoztatásából eredett Szívbéli öröm érzéseinket ezennel kijelentvén egyszersmint tudtára adni kívánjuk Nagyságodnak, hogy ugyan ezen tzelra való több hasonló ajánlásoknak eszközése végett a' szükséges Rendeléseket máii Gyűlésünkől meg tettük. Mellyek után kegyességében ajánlottak; szokott Tisztelettel maradunk. Költ Sopronban Januarius Huszon harmadikán Ezer Nyoltz Száz Huszon Hatodik Esztendőben folyvást tartatott köz Gyűlésünkől.

Méltóságos Királyi Kamarás Úrnak

alázatos Szolgája
Sopron Vármegyének Közönsége."20

A soproni megyeháza építése 1834-ben fejeződött be. A könyvtár ügye azonban, úgy látszik, lekerült a napirendről és csak 1840-ben kezdtek újra foglalkozni vele. Sopronmegye közgyűlése úgy határozott, hogy a felállításra kerülő megyei könyvtár kezelése a levéltárban történjék.²¹ „A nagy buzgósággal megkezdett szervezési munka, — olvashatjuk *Sümeghy* Dezső tanulmányában — sajnos, csakhamar elaludt, mert a többi bizben megismételt felhívás a földesuraknál nem talált meghallgatásra s a közgyűlések alkalmával kitett gyűjtőívek nem hoztak eredményt. Így a jószándékú fáradozás kárbevesztett: a könyvtár felállításához szükséges tőkét nem lehetett előteremteni.”²² Ennek ellenére vannak adatok, melyek azt bizonyítják, hogy könyveket szerzeményeztek a negyvenes években.²³

Zala és Vas vármegyének egyidejűleg teljesen azonos szövegű levelet ír *Festetics* László:

„T. N. Zala és Vas Vármegye közönségének.

Az országul összegyűlt T. Karoknak és Rendeknek nyilván oda mégyen törekvések, de hazánknak díszé és boldogsága is megkívánja, hogy abban a' tudományok terjesztessenek, és az e' végre szolgáló intézetek eszközésbe vétessenek. Ezen módok közül kiváltképpen czélirányos az, ha a' Jurisdictioknál, ugymint a Nemes Vármegyékben, és a' szabad Királyi Városokban mindenütt egy nemzeti könyvtár állítatnék fel. Én tehát a' hazai tudománybéli tsinosodást tehetőségemhez képest előmozdítani kívánván, azon ajánlást teszem a' T. N. Vármegyének, hogy ha kebelében egy könyvtárnak felállítását meghatározandja /: *Zalának* két ezer, — *Vasnak* egy ezer:/ forintokat ezüst pénzben, ezen könyvtárnak első zsengéjére midőn a' könyvtár összeállítására készületek tétetni fognak, fizetni kész leszek. Ezen ajánlásom iránt szándékomat abban állapítván meg, hogy a' könyvtár számára olly könyvek vagy kéziratok szereztessenek, mellyek a' magyar törvényt, historiát, vagy nyelvet tárgyazzák. Egyszersmind pedig kérem a' T. N. Vármegyét, hogy ha ezen ajánlásom kedvezést nyerend, annak javallása végett, hogy melly könyveket vagy kéziratokat kellessék a' T. N. Vármegye könyvtára számára megszerezni, egy ki küldöttséget nevezni méltóztatssék, melly a' megveendő könyvek vagy kéziratok eránt véleményét a' T. N. Vármegyének bővebb elhatározásnak okáért benyújtsa. — Egyéberánt kegyességébe és Párt fogásába ajánlott mély tisztelettel vagyok a' T. N[eme]js. Vármegyének Keszthelyen Martius 6-án 1826. alázatos szolgája Gróf *Festetics* László m. k.”²⁴

Zala vármegye így válaszol:

„Méltóságos Gróf Császári Királyi Kamarás Úr!

Nagyságodnak hozzánk intézett hazafiúi betses levelét, mellyben egy Nemzeti Könyv-Tárnak Megyénkben leendő felálléttása első zsengéjére akkor, a' midőn e végre az első készülleteinket tétetni fogjuk, két ezer ezüst forintoknak kifizetetését megígérni méltóztatott, szíves köszönettel vettük, és Nagy Méltóságú Attyának Kinek nagy érdemei, és a' Haza Oltárán tündöklő számtalan áldozati a' feledékenység' homályával soha bé nem boríttathatnak, ditső nyomdokit Követő, 's Országunk boldogságára czélzó Igyekezetit igaz tisztelettel meg ismervén, a' megajánlott segedelemre, mikoron az ohajtott czélyhoz közeléttünk számot tartani fogunk; addig is pedig még ez érdemben további Intézeteket tennénk, a' többi Megyebéli Fő Rendeket, Püspököket, és egyéb Fő Egyházi Személyeket, és Káptalanokat, kik Kebelünkben Jóságokat bírnak, Különös levél által a' segedelem adásra meghívtuk. Kik többnyire igaz tisztelettel maradunk. Költ Zala Egerszegben Böjt-Más havának Tizenharmadik, 's több utánna következett napjain Ezernyolcszázhuszon hatodik Esztendőben folyvást tartatott Nagy Gyülekezetünkéből.

Nagyságodnak

Kész, és Köteles Szolgáji
Zala V[árme]gyének Közönsége²⁵

Zalában *Festetics* László kezdeményezésének támogatói között találjuk többek között *Kisfaludy* Sándort, *Deák* Ferencet, *Csányi* Lászlót és *Skublics* Károlyt. *Kisfaludy* Sándor 1826-ban 100 kötet könyvet ajánlott fel, *Skublics* Károly 1831-ben családi könyvtárát a hozzátartozó almáriumokkal együtt adta a megyei könyvtár céljára, sőt a szakszerű kezelés biztosítására 600 ezüst forintnyi alapítványt tett. 1836-ban a könyvtári bizottság 100 példányban kinyomatta az állomány katalógusát és „Kötelezés”-eket, mai szóval térítvényeket is nyomattak. 1845-ben készítette el *Brunner* József a könyvtáráépület terveit. A szükséges pénz azonban nem volt együtt, mert a felajánlott összegek nem folytak be, jobbjára csak a kamatokat fizették ki, azt is elég nehézkesen. 1846 június 13-ig 2200 forintot sikerült összegyűjteni, azonban ez az összeg is, 1846 február 21-ére 1462 forintra csökkent. A könyvtár könyveinek kölcsönzésére — egyelőre — más bizonyítékunk nincsen, mint a kinyomtatott „Kötelezés”-ek és legfeljebb az szól a használat mellett, ha az állományesökkenést, úgy fogjuk fel, mint a kölcsönzés következményét. *Skublics* Károly adománya 1954 kötetet tett ki, az 1861. évi hivatalos kimutatás szerint azonban már csak 1253 kötettel rendelkeztek.²⁶ Ez a kezdeményezés sem váltotta be a hozzáfűzött reményeket.

Vas vármegye válasza a leghosszabb és az ajánlással szemben bizonyos módosításokat is tartalmaz:

„Méltóságos Gróf, Császári, Királyi Kamarás Úr!

E' folyó Esztendei Szent György hava 10-kén folytatva tartatott Közz Gyülekezetünkben fel olvasván Méltóságodnak Hazafiúi Lélekkel hozzánk írott Kegyes Levelét, érzékeny Örömmel értettük abbul azon valóban Nemes igyekezetét, melly szerint a' Tudományok terjesztése által a' Nemzeti Csinosodást, és abbul következő Haza boldogságát elől mozdéttani szándékozván egy a' Megye Kebe-

lében fel állítandó Nemzeti Könyv-Tár bé szerzésére Ezer Pengő forintokat olly módon ajánlani méltóztatott, hogy arra alkalmas Helyet, és szükséges Készületeket tegyünk egyszersmind Kebelünkől ki nevezendő Választmányunk a' be' szerzendő Könyvek be' szerzése eránt Véleményét előnkbe terjeszsze.

Mi is a' Hazai Nyelv gyarapértására, 's Csinosodására egy Nemzeti Könyv Tárnak fel állíttását Cél erányosnak látván' 's azért Méltóságodnak ebbéli Hazafiúi Kívánságát tellyes Készséggel tellyesétteni sietvén, Kebelünkől több Tagokbul álló Választmányt nevezénk ki, mellynek véleménye állapotda meg, hogy az általunk meg teendő tsekély Változtatás után ezen fel állíttandó Könyv Tárnak leg alkalmatossabb helye volna a' Külömben is Költségünkön épültt, s' egyenesen gondviselésünk alatt lévő Szombathelyi Lycaum épületében, azt mi is annyival inkább helyben hagyánk, minthogy ezen Könyv Tár illy Közönséges épületben minden Tudományt Kedvellő Hazafiának minden időben tárva lehet, annak gondviselését pedig egyik a' Tanéttó Urak Közül ingyen fel válolta volna, és egyszersmind, hogy ezen Célra szolgáló fundus egyéb ajánlások által is gyarapodván, ez által az óhajtott Intézet állandóságot nyerhessen, valamint a' Megyebéli Birtokos Urakat a' Nemzeti Nyelv gyarapértására, és Csinosodására szolgáló ezen Intézetre teendő ajánlásokra az All Ispányi Hivataly által buzdéttatni rendeltük, úgy Eő Kegyelmes Herczégységét Örökös Feő Ispány Urunkat is Megyénk Nagyjainak e' végre leendő megkeresése végett meg kértük. A mi pedig ezen Nemzeti Könyv Tárból Méltóságod' Kívánságához képest be' szerzendő Könyveket illeti, minthogy ezeknek ki választása hosszabb időt kívánna, azoknak fel jegyzését irtt Választmány a' leg közellebb meg tartandó Köz Gyülekezetünkre be' adni fogja.

A' mikor is midőn Méltóságodnak a' tett Nagy Lelkű ajánlása szives el fogadása mellett ezennel megírni szerentsénk vagyon, egyetemben el nem titkolhatjuk azon szívbeli érzékeny Örömrömet, mellyet Méltóságod illy szép Hazafiúi igyekezete, 's önkényes ajánlása gerjeszt vala Mellyünkben; elevenedni látjuk Méltóságodban néhai Nagy Méltóságú Ura Attyának ditsó hamvait, 's lelkesedni annak a' Nemzet eránt tett jeles érdemeit, 's valamint annak emlékezete örökre fenn lesz a' Haza Oltárára írva, úgy Méltóságodra is forró hálá érzetek között fogják Késő Unokáink is hinteni Áldásokat.

Többnyire Kegyességébe ajánlottak egész Tisztelettel maradunk Méltóságodnak

Költ Szombathelyen 1826-ik Eszt. Április

10-kén folytatva tartatott Közönséges gyűlésünköl

leg kötelessébb Szolgái

Vass Vármegyének Közönsége"27

Hogy milyen eredményeket hoztak Sopronban, Somogyban és Zalában „a szükséges rendelkezések” azt a fentiekben láthattuk. A Vas megyei könyvtárról sajnos, eddig még, ennyit sem tudunk, lehetséges, hogy valóban a Lycaum könyvtárára fordították az adományt. A kívánt könyvtár, Kaposvárt kivéve, seholsem ott is csak mérsékeltén váltotta be a hozzáfűzött reményeket. Ugy látszik, hogy a megyei bürokráciába, a terjedelmes szóvirágokkal leplezett érdektelenségbe fulladtak ezek a jobb sorsra érdemes könyvtáralapítási ajánlatok, ami természetesen a kor-viszonyokkal magyarázható. Bizonyos azonban, hogy *Festetics* László olyan előremutató gondolatra talált, aminek megvalósítására még áldozni

is hajlandó volt²⁸ és ami, ha csak ideiglenesen is, a könyvtárak fontosságára fordította az említett megyék rendjeinek figyelmét. Igaznak fogadhatjuk el *Berzsenyi* Dániel megállapítását, különösen ma, amikor a nép állama — a közkönyvtárak kiépítése terén — már nemcsak a megyei könyvtárakat valósította meg hanem „a Tudományok terjesztése által a' Nemzeti Csinosodást, és abból következő Haza boldogságát” valóban helyesen értelmezvén, túl is lépett azon, a Közművelődési könyvtári hálózatok megteremtésével: „... én Gr. Festeticsnek — ismétljük *Berzsenyi* levelét — ezen igen nagy és messzeható gondolatját úgy nézem, mint egy létünket kulturánkat illető országos kérdésnek genialis megfejtését...”

Jegyzetek

1. Szabó Dezső: *A herceg Festetics-család története*. Bp. 1928, Franklin ny. 317. p.
2. Szabó D. i. m. 331. p.
3. Révai József: *Irodalmi tanulmányok*. Bp. 1950, Szikra. 9—10. p.
4. Szabó D. i. m. 320—327. p.
5. Ezúttal nem tartjuk szükségesnek a levéltári hivatkozások felsorolását. Ezt egy másik tanulmányban, vagy a levelek kiadásakor fogjuk megtenni.
6. Országos Levéltár, Festetics-család levéltára. (A továbbiakban: *Festetics lt.*) Directoratusi iratok. 1798: 348.
7. Mennyire ment már a' Magyar Nyelvnek kimíveltetése; mitsoda eszközök és 's módok által kellene azt nagyobbra vinni; miképp' lehetne ezen eszközöket foganatosokká tenni? Magyar Kurir. 1804: 482—483. p.
- 7a. Kostyál István: Kultár István levele Festetics Györgyhöz ItK. 1960:475—476. p.
8. *Festetics lt.* Directoratusi ülésjegyzőkönyvek. 1799: 1008.
9. Vályi András: *Magyarországnak leírása*. Buda, 1796—1799. 2. köt. 356. p.
10. Kostyál István: Festetics György könyvtárosi instrukciója. *Magy. Könyvszle.* 1956: 299—303. p.
11. Szabó D. i. m. 339—341. p.
12. Szabó D. i. m. 334. p. Ugyanitt tesz említést a Sopronnak, Vasnak és Zalának tett alapítványokról, de úgy látszik a Somogy megyeiről nem tud.
13. *Festetics lt.* Memorabilia, 608/a.
14. *Festetics lt.* Directoratusi iratok, 1826: 86/328.
15. *Berzsenyi Dániel Ismeretlen és kiadatlan levelei*. Kiad. bev. és jegyzetekkel ellátta Merényi Oszkár, Bp. 1938, 108—109. p.
16. *Berzsenyi D. i. k.* 73—74. p. Szükségesnek tartjuk itt helyesbíteni Merényi Oszkár azon megállapítását, hogy a levelet ő közli először, mert az már — igaz, hogy keltezés és a címzett ismerete nélkül — *Toldy Ferenc* közlésében, az *Új Magyar Múzeum* 1860: 2. köt. 90. p. megjelent.
- 16a. *Festetics lt.* Direct. Repertorium 1826:322/I. b.
17. Kanyar József: Berzsenyi és a Somogy megyei olvasótársaság. = *Irodalomtörténeti Közlemények*. 1956: 474—475. p.
18. Lásd bővebben: *A kaposvári magyar királyi állami főgimnázium Emlékkönyve, 1812—1912*. Kaposvár, 1913, Szabó ny. 223—224. p. — Bereczk Sándor: *Kaposvár rendezett tanácsú város története és fejlődése*. Bp. 1925. 16. p. — Ezek szerint már 1816-ban alapították a megyei könyvtárat, melyre *Festetics Lajos* több mint 4000 kötetet adományozott, aminek ellentmond *Festetics László* idézett adománylevele. — *Magyar Minerva*. VI. köt. 439. p.
19. *Festetics lt.* Memorabilia, 608/a.
20. *Festetics lt.* Memorabilia, 609.
21. *Süsmeghy Dezső*: Sopron vármegye levéltárának történetéből. = *Levéltári Híradó*, 1956: 80. p.
22. *Süsmeghy D. i. m.* 81. p.
23. *Vörös Károly* szíves közlése, akinek ezúton is köszönetet mondok.
24. *Festetics lt.* Memorabilia, 608/a.

25. *Festetics lt.* Memorabilia, 610.
26. Lásd bővebben: *Jakab Géza—Németh László: Országos Nemzeti Könyvtár-építő mozgalom a reformkor elején Zalában.* = *Magyar Könyvszemle*, 1958: 267—271. p.
27. *Festetics lt.* Memorabilia, 611.
28. *Festetics lt.* Direct. Repertórium 1826:1242. „N. Somogy, Zala Vass és Soprony V[á]r-
[me]lyék[nek] Könyvtár állításra ajánlott Summák fizetessenek meg”,

L. Festetics's endeavour to found public libraries

I. KOSTYÁL

Count *László Festetics* (1785—1846) was the son of Count *György Festetics* (1755—1819), one of the most progressive-minded Hungarian magnates of his time, the founder of the Georgikon (the first agricultural college in Europe), the organizer and host of the Helikon festival (a literary festival aiming at promoting Hungarian literature), and a very wealthy Maecenas. He endeavoured to promote the country's progress by contributing to the improvement of national culture. He employed two men of letters as tutors to his son *László*, and created his impressive private library in one of the decorative halls of his castle (preserved still to-day in the same place and setting, in custody of the National Library). It was not only, he, who gave his son a good example for cultural aspirations, but also the latter's uncle, Count *Ferenc Széchenyi*, who by donating his library and art collection to the nation (1802) laid the foundation of the National Library and the National Museum, and his cousin, Count *István Széchenyi*, who by making a handsome financial offer, (1825) made possible the foundation of the Hungarian Academy of Sciences.

These influences on *László Festetics* brought about his decision in 1825—1826 to offer 2000 florins to the county of Zala and 1000 florins each to the counties of Sopron, Somogy and Vas in order to establish county libraries, “by means of which” he wrote “I wish to promote the advancement of learning in our country . . .” The county councils accepted his offer enthusiastically, but organization soon broke down in most places, except in county Somogy. Only in Kaposvár did a library actually begin its work. To be sure, his statement in his letters about the establishment and maintenance of public libraries being the task of the community was foreshadowing progress, which was really achieved only by the people's state in our days. (There are ample citations from original documents in the paper.)

Egy XVIII. századi főúri könyvtár olvasóforgalma a múlt század első felében

SOMKUTI GABRIELLA

1802-ben Marosvásárhelyen gróf *Teleki* Sámuel erdélyi kancellár megnyitotta magánkönyvtárát a nyilvánosság előtt. Ez a tény csak a jelenből visszavetítve tűnik jelentős eseménynek, korábban faránylag szűk körben keltett érdeklődést s kisugárzó hatásában sem mérhető mai megszokott mértékeinkkel. A visszhang, amit a könyveknek ez a szokatlanul gazdag, a kor színvonalán álló gyűjteménye ebben az elmaradott vidéki kisvárosban keltett, nem volt és nem is lehetett tulságosan erős, de elegendő volt ahhoz, hogy a városka szellemi rétegét jelentő néhány ember kapcsolatot találjon az európai kultúrával.

Marosvásárhelynek a múlt század elején csak mintegy 6000 lakosa volt. A város szellemi életére élenként hatott a főiskolai jelleggel is rendelkező református kollégium s az 1754 óta itt székelő királyi tábla. A kollégium diákjai, professzorai, a királyi tábla kancellistái, ügyvédei szolgáltatták elsősorban azt az értelmiségi alapot, amelynek a tudományos munka bázisát szerette volna *Teleki* Sámuel megteremteni. Jól ismerve az erdélyi kulturális viszonyokat, könyvtára katalógusának előszavában is hangsúlyozta, hogy Erdély igen szegény könyvekben, a kollégiumok könyvtáraiban is csak olyan külföldi tudományos művek találhatók, melyeket a külföldi egyetemeket látogató magyar diákok hoztak haza s a kollégium könyvtárának ajándékoztak. A könyvimportnak még ezt a szűk csatornáját is sok gátló körülmény korlátozta, (*Teleki* itt ki nem mondottan nyilván azokra az intézkedésekre utal, melyekkel a Habsburgok a protestáns magyar ifjak külföldi tanulmányait igyekeztek megakadályozni, ill. megnehezíteni) éppen ezért ő, miután a megfelelő anyagi eszközöknek is birtokában volt, könyvgyűjtésével és könyvtáralapításával azt a célt igyekezett elérni, hogy „... a Tudományoknak Nemzetemben s Hazámban előmozdításokra...” „... könyvekben szegény dolgozó hazámnak hasznára szolgáljak.”¹ Ezt a célt szolgálta az akkor mintegy 20.000 kötetre becsülhető könyvtár, mely nagyrészt külföldön: Svájcban, Franciaországban, Németországban, Hollandiában, Ausztriában, Olaszországban és Angliában vásárolt, ill. onnan hozatott könyveket tartalmazott. Az állomány tudatos és rendszeres gyűjtés eredményeképpen enciklopédikusan magában foglalta és hűen tükrözte a kor valamennyi tudományágát, ideértve az egyes tudományszakok legújabb reprezentatív műveit és a régi klasszikus szerzők legjobb kiadásait. A vallási tárgyú művek az állománynak már csak kisebb hányadát alkották, a jelentősebb helyet mellettük a görög-római klasszikusok és a történelmi művek, különösen Magyarország és Erdély történelmére vonatkozó irodalom foglalta el, a könyvtáralapító egyéni érdeklődésének megfelelően.

A gyűjtemény egészen 1797 tavaszáig Bécsben volt, mivel *Telekit* az udvarnál betöltött tisztsége a császárvároshoz kötötte. Először II. József megkülönböztető bizalma emelte ki a felvilágosult gondolkodású erdélyi grófot a megye-beosztás eltörlésekor az ország tíz királyi biztosa közé, majd 1787-ben a bécsi egyesített magyar és erdélyi udvari kancelláriához az erdélyi ügyek vezetőjévé. II. József halála után az újra önálló erdélyi kancelláriánál lett *Teleki* erdélyi udvari kancellár, mely tisztséget haláláig viselte. A kancellária a központosított monarchia fontos szerve volt, a bécsi udvar rajta keresztül gyakorolta a központi irányítást s információit is a kancellárián keresztül szerezte be. Ilymódon ez a hivatal fontos összekötő láncszem volt a kolozsvári erdélyi kormányszék és az udvar között s ebben a kényes kulcspozícióban *Teleki* hosszú időn keresztül egyképp élvezte az udvar bizalmát és honfitársai megbecsülését, egészen soha el nem szakadva a magyar érdekektől. Eredeti szándéka szerint könyveit csak halála után szállították volna Marosvásárhelyre, a háborús események azonban közbeszóltak: a közelgő francia hadak már Bécset fenyegették s az általános menekülésben *Teleki* is sietve szekerekre rakatta egész könyvtárát s 1797 április 15-én utnak indította Erdélybe. A háborús veszély hamar elmúlt, de a könyvtárát már többé nem szállíttatta vissza Bécsbe, sőt mindez csak siettetette elhatározását: felépíteni Marosvásárhelyen a könyvtár új otthonát és minél előbb a köz rendelkezésére bocsátani. ⁽²⁾ Egy Nagyváradon 1797-ben kelt levél beszédes bizonyossága *Teleki* könyvtárával kapcsolatos szándékainak és érzéseinek: „... meg kell építtetnem haladék nélkül Vásárhelyen a Bthecat is, mert a Könyveim sokáig bé rakva kár nélkül nem állhatnak, azt sem tudom, ha az úton nem érte-e valami víz őket? azt a nagy költséget pedig nem tehetem hogy ismét vissza vitessem őket Bécsben, mert a hányódással, rázkodással is nagyon romlanak; már igen sok esztendőket nem is ígérhetek magamnak, és holtom után negyedikesz kellene Gyermkeimnek a Vectúrára azt a nagy költségséget tenni. Bizony nehéz nekem a könyveim s írásaim nélkül Bécsben lakni és mikor eszembe jut, hogy azoktól megfosztatok, egészen el-szomorodom, mert azokban volt ifjúságomtól fogva gyönyörűségem, időtöltésem és már életemnek estvéjén azzal sem enyhíthetem unalmaimat. De meg nyugszom az Istennek útáiban és már abban találnám örömemet, ha egyszer láthatnám őket elrendelve a magok destinatiojuknak helyén, a hol holtam után is a köz-jóra meg maradhatnak.” ⁽³⁾

Az igény egy jól szervezett s nemcsak a közművelődést, de a tudományos kutatást is szolgáló könyvtár iránt már korábban is jelentkezett. A tudós *Aranka* György 1795-ben így panaszkodott egy *Teleki*hez írott levelében: „Legnagyobb fogyatkozásunk a könyv és Bibliothéca szűki Vásárhelyt.” ⁽⁴⁾ 1777-ben *Benkő* József írta *Teleki*hez, amikor a könyvek még *Teleki* Bécsbe költözése előtt a sáromberki kastélyban voltak elhelyezve: „Talán már Szebenbe csak bé is kívánczik a Ngsd drágálatos Bibliothecája s én is közelebb esem hozzá; melyből csak egy nap is oh mely sok hasznót tudnék én venni magam céljaira!” ⁽⁵⁾ *Bolyai* Farkas 1804-ben írja *Gauss*nak, hogy az általa ajánlott könyvek közül sokat nem talált meg a helyi könyvtárakban. ⁽⁶⁾

A tudós érdeklődések mellett nem kevésbé jelentős az értelmiségi fiatalságnak, elsősorban diákoknak szellemi éhsége a felvilágosodás és a francia forradalom irodalma iránt, amelyről a fennmaradt és alábbiakban részletesen ismertetendő olvasónaplók szolgáltatnak beszédes bizonyítékot.

Az 1799/1802 között elkészült új könyvtáráépületben 1802 őszén *Teleki*

személyes felügyelete alatt állítják fel a könyveket s az októberben kinevezett könyvtáros, Szász József az év végén már a türelmetlenül érdeklődő Telekitől kap levelet Bécsből: „... Vagyon-e valami becse a Bthecamnak? Kik járnak oda vagy curiositásból, vagy olvasni?” (7). Egy későbbi levelében elégedetten állapítja meg: „Örvendem, ha a Bthecamnak látogatói szaporodnak.” (8)

Telekinek 1800-ban kelt végrendelete értelmében a könyvtárat hetenként három napon át délelőtt és délután 3—3 óra hosszat kell nyitvatartani bárki érdeklődő számára. Ennek ellenére az olvasónapló tanúsága szerint a könyvtár minden hétköznap nyitva volt, még tovább is, mint az említett 3—3 óra. Csak Teleki halála után állnak be hosszabb szünetek, amikor az is előfordult, hogy hónapokig nem fogadott a könyvtár látogatót. Az 1827 június-augusztusi időszakról például Kelemen Márton akkori könyvtáros ezt jegyezte fel az olvasónaplóban: „Ezen három hónapban azért nem voltak az olvasók, hogy júniusban a Censurák folytak, júliusban a gyermekem betegsége miatt a borvizen voltam, augusztusban a Bibliotheca takarítása folyt.” 1828 decemberében így magyarázza az alacsony látogatottságot: „Ezen holdnapban azért vagnak olyan kevés olvasók, hogy a pestis híre miatt kényszerítettett a város elszaladni.” (9)

Az első olvasók valószínűleg 1802 végén jelentkeztek. Rendszeres feljegyzés csak 1803 júliusától van, ekkor kezdték meg az első olvasónaplót. A napló címe: „Holdnaponként és naponként való fel jegyeztetések azoknak a'kik ezen Btheca könyveit használták, miolta a' Közönségnek a' Használás végett meg nyitvatott, kinek kinek Neve után feltetettvén a' Könyvnek neve is melyből olvasott akár Dél előtti, akár Dél utáni Orákon.” (10) Az első bejegyzés 1803 július 7-én történt s 1806 április 1-ig rendszeres feljegyzések vannak, ekkor a napló megszakad s 1812 novemberétől már más kéz írásával folytatódik. Ennek az első három évi szakasznak naponkénti feljegyzője valószínűleg az első könyvtáros, Szász József, akit 22 éves korában a kollégium professzorainak ajánlatára tesz meg könyvtárossá Teleki. Választása igen szerencsés volt: a költői és tudós hajlamokkal rendelkező fiatalember szorgalmasan látta el feladatát. 1807-ben Teleki segítségével külföldi tanulmányútra ment, hogy könyvtárosi hivatására még jobban felkészüljön. 1810 végén tért újra vissza Marosvásárhelyre, de az olvasónaplót már nem folytathatta, betegeskedni kezdett s 1812 májusában alig 32 évesen meghalt. Hártahagyott verseit barátja, Döbrentei Gábor közölte az Erdélyi Múzeum-ban, meleg szavakkal emlékezve meg a „különös poétai talentum”-mal rendelkező fiatalemberről.¹¹

Az olvasónapló pontosan közli a dátumot, névszerint felsorolja az olvasókat, legtöbbször a foglalkozást is közli és megjelöli az olvasott művet ill. műveket. Mivel a Teleki-theca könyvet nem adott kölcsön, az olvasók a műveket csak helyben használhatták s így egy-egy könyvért hosszabb ideig visszajártak. Innen a gyakori ismétlés, az olvasó neve mellett utalás a már korábban használt könyvre.

Az olvasóforgalom 1803-ban napi 1—3 fő, ritkán 4—5 s egész évben mintegy 25—30 név ismétlődik. Ennyi volt tehát az első évben a rendszeres olvasók száma, a kisváros lakosságának mintegy félszázaléka. A naponkénti bejegyzésekből az ünnepnapokon kívül is kimarad néha egy-egy nap: vagy nem volt nyitva a könyvtár, vagy nem volt olvasó. 1804-ben összesen 26 név szerepelt egész évben, 1805-ben ezekhez még kb. 10 új olvasó csatlakozik. Sok ez vagy kevés? Ha meggondoljuk, hogy a Teleki-theca kívül Marosvásárhelyen még a kollégium könyvtára is működött, amely a tanároknak és diákoknak nyilván közelebb esett s

valószínűleg csak az ott nem található könyvekért mentek át a Teleki-könyvtárba; ha feltételezzük, hogy a leghasználatosabb jogi szakkönyvek a királyi táblán is kéznél voltak az ítélőmesterek és a kancellisták számára; s ha mindehhez hozzávesszük, hogy Marosvásárhelyen ebben az időben a fenti körökön kívül mindössze néhány értelmiségi akadt — lelkészek, főúri családok nevelői, egy-egy orvos vagy elszigetelten élő és dolgozó tudós, mint *Aranka György* — akkor ez az olvasói tábor nem is olyan kicsi.

Az olvasók társadalmi összetétele az elmondottakból egyenesen következik. A kollégium tanárai, diákjai, a királyi tábla kancellistái, assessorai, procuratorai, arisztokrata ifjak nevelői, néhány lelkész, orvos, egy katonatiszt és néhányan az erdélyi főúri családok tagjai közül. Az olvasók majdnem kivétel nélkül magyarok, egy névnel közli a bejegyzés, hogy az illető *Fleischer* nevű egyén szász diák, más-hol meg egy-egy arisztokrata ifjú német instruktora szerepel. Az első bejegyzett olvasó *Intze Ferenc* tógátus deák, aki 1803 július 7-én *Vergilius* műveit olvassa a neves göttingeni klasszika-filológus, Ch. G. *Heyne* kiadásában. A további években is egyik legrendszerezőbb látogatója a könyvtárnak; *Szász József* könyvtárhoz baráti szálak fűzték. A kollégium tanárai közül többek között itt olvasnak: *Bolyai Farkas*, *Antal János*, a történelem és filológia professzora, későbbi erdélyi püspök, *Csernátoni Vajda Sámuel*, a filozófia professzora, *Borosnyai Lukács János*, aki elsőként tanít természetrajzot a vásárhelyi kollégiumban, *Köteles Sámuel*, a filozófia haladószellemű professzora, aki Erdélyben először terjeszti el *Kant* filozófiáját. Látogatja a könyvtárat *Aranka György* és a város tudós orvosa, *Gecse Dániel*. Megfordult a könyvtárban egy debreceni professzor is: *Sárvári Pál*.

Az olvasott művek között a legnagyobb részt a történelmi művek alkotják. Magyarország történelmére vonatkozólag forgatják Anonymust, az újabbak közül *Bél Mátyás*, *Palma Károly Ferenc*, *Benkő József*, *Tomka-Szászky János*, *Schmeitzel Márton*, *Katona István*, *Horányi Elek*, A. *Gebhardi*, I.A. *Fessler* és *de Sacy* műveit. Az egyetemes történelemre vonatkozólag főleg összefoglaló munkákat keresnek, mint pl. a wittenbergi protestáns történész, *Bél Mátyás* unokájának, J.M. *Schroeck*-nek műveit, amelyek akkoriban a protestáns kollégiumokban a tanítás vezérfonalául szolgáltak. Többben olvasnak egy angoltól fordított nagyszabású egyetemes történelmi munkát,¹² de van érdeklődés egyes nemzetek történelme iránt is, főleg a haladó, forradalmi mozgalmak iránt. *Neuhauser Ferenc* kollégiumi professzor a *Histoire des revolutions des Pays Bas* c. Párizsban 1727-ben megjelent művet olvassa, egy diák pedig XVI. *Lajos francia király életének históriáját* forgatja, ami ugyan valószínűleg forradalom ellenes volt, hiszen Bécsben, a király lefejezésének évében jelent meg, de az eseményekről mégis csak nyújtott az olvasónak némi tájékoztatást. *Aranka György* L.A. *Muratori* olasz történész műveit és J.H. *Eckhel* bécsi egyetemi tanár numizmatikai művét olvassa. Akad olvasója a XVI. századi olasz jezsuita történész, G.P. *Maffei* Indiáról szóló művének is.

Keresettek a jogi, politikai, közgazdasági művek is. Sokat forgatják a *Tripartitum* különböző kiadásait, *Köleséri Sámuel* kéziratos jogi kompendiumát, valamint az országgyűlési anyagok gyűjteményeit. A külföldi jogi irodalomból a korai német felvilágosodás természetjogának úttörője, S. *Puffendorf* műveit és a XVIII. sz. végén nagy feltűnést keltő, sok nyelvre lefordított művet, G. *Filangieri* olasz jogtudós *La scienza della legislazione* c. művét német fordításban. Olvassák a bécsi egyetemi tanár, az osztrák felvilágosult abszolutizmus irányának hivatalos

ideológusa, J. *Sonnenfels* államtudományi munkáit. *Wesselényi* Józsefet az angol közgazdasági állapotok érdekelték: A. *Smith* klasszikus művét olvassa és a tudományos mezőgazdaságtan megalapítójának, a német A. *Thaer Einleitung zur Kenntnis der englischen Landwirtschaft* (Hannover, 1800.) c. művét. Egy kancellista egy gyakorlati gazdasági kézikönyvet olvas,¹³ s ugyancsak mezőgazdasági, gazdasági szakkönyvek érdeklik *Borosnyai Lukács* János professzort is.

Földrajzi műveket kevesebben olvasnak. Használják A. F. *Büsching* kitűnő művét, mely a XVIII. sz. legjobb leíró földrajza,¹⁴ J. Ch. *Gatterer* német történész kis földrajzi összefoglalóját.¹⁵ Mindkettőt egy *Wagner* nevezetű olvasó, a bejegyzés szerint „gr. Kendefi úrfi német instruktora” olvassa. Többen használnak különböző térképeket és olvassák *Tomka-Szászky* János bevezetését Magyarország földrajzába és *Benkő* Ferencnek 1801-ben megjelent magyarnyelvű földrajzi leírását az Európán kívüli földrészekről.

Természettudományi művek iránt is volt érdeklődés. *Bolyai* Farkas J.E. *Montucla* francia matematikus *Histoire de mathématique* c. művét olvassa, forgatja a nagy francia enciklopédiát, más alkalommal pedig több napon keresztül természetrajzi műveket tanulmányoz.¹⁶ Használják G. *Vega* logaritmus tábláit, D. *Bernoulli* hidrodinamikáját, A. G. *Kästner* göttingeni egyetemi tanár matematikai és fizikai könyveit és a Magyarországon annyira népszerű Ch. *Wolf* német filozófus és matematikus ötkötetes *Elementa matheseos* c. művét. Olvassák a kitűnő német fizikus, J. S. T. *Gehler* nagy összefoglaló fizikai lexikonát.¹⁷ *Horváth* Mátyás orvos egy kémiai kézikönyvet használ, igaz elég régi kiadásút, a XVII. sz.-ból.¹⁸ *Borosnyai Lukács* János professzor éveken keresztül gyakran használja J. J. *Plenk* bécsi orvos és egyetemi tanár *Icones plantarum medicinalium*... c. gyönyörűen illusztrált folio köteteit, mely korában is igen drága könyvnek számított. Eredetileg 360 tallér volt az ára, ami kb. 720 akkori forintnak felelt meg. (*Bolyai* Farkas évi fizetése 400 magyar forint és némi természetbeni juttatás volt.)

Orvostudományi műveket viszonylag kevesen használnak. *Gecse* Dániel olvassa B. S. *Albinus*, leideni egyetemi tanár, a XVIII. sz. első fele legjobb anatómusának könyvét; olvassák W. *Harvey* korszakalkotó művét a vérkeringésről és *Fischer* János kancellista buzgón tanulmányozza S. A. D. *Tissot*, a századvég híres svájci orvosának nőgyógyászati szakkönyvét.¹⁹

Két építészeti szakkönyvet használ egy, a naplóban *Kótsi* L.-nek bejegyzett egyén, a foglalkozás nincs jelölve, feltehető, hogy építész volt. Az egyik mű A. *Palladio* építészeti szakkönyve francia kiadásban, a másik korabeli német építészeti munka.²⁰

Bár a legfontosabb teológiai művek úgy katolikus, mint protestáns részről megvoltak a Teleki-könyvtárban, az érdeklődés ezek iránt igen csekély volt. *Melanchton* néhány művét olvassák, egy unitárius pap, *Kozma* József H. S. *Reimarus* protestáns teológus művét használja, egy kollégiumi diák három vallási tárggyú művet olvas. Az egyik ezek közül J. *Addison* angol publicista műve német fordításban,²¹ a másik pedig egy *Helvetius Phileleutherius* álnéven megjelent *De miraculis* c. munka, melyet a liberális nézeteiről ismert s a református ortodoxia által is üldözött J. J. *Zimmermann* zürichi professzor irt. Azt bizonyítja könyvében, hogy Assisi Szt. Ferenc, Szt. Domokos és Loyolai Ignác csodái nem isteni eredetűek.

A széppróza iránt nagy az érdeklődés. Részben a latin klasszikusokat olvassák: *Terentius*, *Cicero*, *Vergilius*, *Ovidius*, *Horatius*, *Julius Caesar* műveit; az

olvasók természetesen főleg a diákok. Görögök közül keveset olvasnak: *Epictetos Encheiridion-ját* és *Wesselényi József* olvassa *Plutarchost*. Másrészt a XVIII. sz.-i, tehát korabeli szépprózát olvassák, ezt is főleg a diákok. Többen olvassák *Wieland*, *Klopstock*, *Gottsched*, *Holberg* műveit és az Ossian dalokat. *Pope* esszéit a már említett *Wagner*, *Voltaire Henriás-át* *Péczei József* fordításában *Kiss Sámuel* diák, *Rousseau Vallomásai-t* *Benedek Dávid* marosvásárhelyi pap olvassa. Használják a német írók reprezentatív antológiáját,²² egy Zürichben 1789-ben francia szerző által összeállított irodalomtörténetet s még más irodalomtörténeti műveket. Legnagyobb népszerűségnek a politikai satírák örvendtek s köztük is elsősorban a volt jezsuita *A. Blumauer* művei. Szabadkőműves verseit és travesztált *Aeneis-ét* buzgón olvasták a diákok és kancellisták. Az erősen antiklerikális *Aeneis* betiltott és elkobzott mű volt, — érthető, hogy az érdeklődést ez még csak fokozta. Olvasták *L. Holberg* dán író akkor világhíres társadalmi satíráját, *Klimius* Miklós földalatti utazását, mely 1783-ban magyarul is megjelent. Olvasták *J. Barclay* újlatin költőnek a XVII. sz. elején megjelent *Argenis* c. prózai regényét, mely szintén kitűnő satirikus rajza a társadalmi viszonyoknak. A korabeli magyar szépprózából az *Uránia* c. folyóiratot olvassák. *Ch. Batteux* francia filozófus és esztéta *Einleitung in die schönen Wissenschaften* c. négykötetes művét lipcsei, 1774-es kiadásban többen olvassák. A korában alapvetőnek számító munka a kialakuló német esztétikára is nagy hatással volt. Rajta kívül még egy esztétikai könyvet használnak, *J. J. Eschenburg* német irodalomtörténész, *Shakespeare* összes műveinek első teljes német fordítójának munkáját.

A Teleki theca olvasóforgalmának első három évről összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a könyvtár az érdeklődők minden rétegét el tudta látni a megfelelő szakkönyvvel és jól szolgálta a tudományos ismeretek terjesztését. Fenti időszak alatt mintegy 100—120 művet olvasott itt kb. 60 olvasó. Természetesen mindez távol áll a könyvtár állományának teljes kihasználásától, az olvasott művek csak egy csekély töredékét képviselték a könyvtár állományának, mely már ebben az időben is megközelítette a 20.000 kötetet. Amit az olvasók elsősorban kerestek és használtak, az az egykoru tudományos szakirodalom és széppróza, valamint a latin klasszikusok legújabb, jó kiadásai voltak. Teljesen kihasználatlanul maradt a görög-római klasszikusok régebbi kiadásainak hatalmas gyűjteménye, a felhalmozott történelmi forrásanyag, ill. forráskiadványok, a teljes patrisztika és majdnem az egész teológia, az ókor és a középkor ismeretanyagának XVI-XVII. és részben XVIII. századi kiadásai, melyeknek már akkor is inkább csak történeti érdekességük volt. A könyvtár használói csekély kivételtől eltekintve nem a multat kutatták, hanem a jelen tudományával akartak megismerkedni. Nem, ill. jóformán alig használták a magyar nyelvű irodalmat, a könyvtár állományában külön kezelt *Telekiné Bethlen Zsuzsanna*-féle magyar könyvtárat. A magyar nyelvű irodalmat valószínűleg máshol is megszerezhették az olvasók. Ami az olvasott művek nyelvi megoszlását illeti, legtöbb a német és a latin nyelvű, kevesebb a francia, minimális az olasz és görög. Általában a francia, angol vagy olasz könyveket is német fordításban használják.

Az 1806 áprilisában megszakadt olvasónapló 1812 novemberében folytatódik újra. A könyvtáros személyéről ebből az időből pontos adatok nincsenek, — egy bizonyos, hogy 1816-ban, amikor *Kazinczy Ferenc* meglátogatta a könyvtárat, *Szabó András* volt a könyvtáros, aki előzőleg *Zsibón Wesselényi Miklós* házitánítója volt. 1817-ben viszont már a fiatal, 21 éves *Kelemen Márton* a könyvtáros, aki

ezt a tisztét egészen 1851-ig, haláláig ellátta. *Teleki* őt is elküldte külföldi tanulmányútra 1819—1820 között. Fennmaradt levelezésük bizonyítja, hogy *Teleki* igen meg volt elégedve könyvtárossával s *Kelemen Márton* is szerette hivatását. *Teleki* Bécsből 1818 áprilisában írta könyvtárossának: „Nekem szívesen vagyok a' Bthecam és meg-nyugtatásomat találok abban a' reménységben, hogy Kglmed annak gondviselésében meg-felel bizodalmamnak.”²³ *Kelemen Márton* leveléből olvasunk először részletes beszámolót a könyvtár olvasóiról: „Az Olvasó Szoba Kegyelmes Uram! valamint eddig, úgy most is dicsekedhetik számos olvasókkal; nevezetesen Sz. Márton naptól fogva, a'miolta a Királyi Tábla bé gyűtt, és a Collégium bé állott. Az Olvasók száma minden nap mikor legkevesebb öt, vagy hat: de igen sokszor, és többnyire 10-en s még azon fejtül is szoktak meg jelenni. Nekem pedig [!] Kegyelmes Uram! mind az Olvasókkal, és Btheca nézőkkel a' legnagyobb emberséggel és szelídséggel bánom... Vagy én, vagy pedig a' Btheca Scribaja mindég az Olvasókkal egy Szobába vagyunk, hogy minden meg történhető kár el távoztassék...”²⁴ A levélből figyelemreméltó az olvasók számának az első évekhez viszonyított ugrásszerű emelkedése, másrészt pedig a látogatók elválasztása olvasókra és „Btheca nézőkre”, ami azt jelenti, hogy már akkor is nemcsak használói, hanem műértő, ill. laikus csodálói is voltak a könyvtárnak. Az olvasókat pedig vonzották az újonnan érkező könyvek, mert *Teleki* könyvtárát továbbra is rendszeresen gyarapította, a Bécsben vásárolt könyveket azonnal Erdélybe szállíttatta.

Érdeemes ebből az időszakból az 1812 nov.-1813 dec. végéig terjedő időszak olvasóforgalmát újra részletesebben elemezni. Az olvasók száma 64 fő, tehát már ekkor kétszerese az első évek átlagának. A napi látogatottság is 4-5, nemritkán 6-8 fő. Ami az olvasói összetételt illeti, a tanárok és diákok létszáma nagyjából változatlan, az emelkedést a királyi tábla kancellistái, procuratorai (ügyvédei) assessorai (ülnökei) okozzák. Főleg a 23 fiatal kancellista képez egy szellemileg igen mozgékony, érdeklődő réteget. Többen látogatják a könyvtárat a főúri családok tagjai és az egyes családoknál működő nevelők közül. (*Kemény, Bethlen, Bornemissa, Teleki, Bálintih, Zejk* családoktól.) Szerepel több olyan név is, amely után a foglalkozás helyett csak az „úr” „nemes úr” megjelölést találjuk, tehát nem értelmiségi foglalkozású egyénekről, hanem birtokos nemesekről van szó. S Baksa Gábor asztalosmester személyében megjelenik az első polgári olvasó is.

A történeti művek közül többek között olvassák a szélső transzilvanista de Habsburg-párti *Cserei Mihály Erdély históriá-ját* kéziratban, *Benkő József Transylvania-ját*, és *Budai Ferenc Magyarország polgári historia-ját*. A könyvtár gazdag kéziratos anyagából egy olvasó erdélyi családtörténeti adatokat gyűjt. Egyetemes történelemből J. J. *Barthelemy* francia régiségbuvár Görögországról szóló művét tanulmányozzák, mely már nem száraz tudományossággal, hanem igen élénken és szemléletesen rajzolja meg az ókori Görögország társadalmi viszonyait. (²⁵)

Jogi művek közül a magyar kiadású jogi műveket használják, földrajzi műveket alig, inkább csak térképeket és útleírásokat, köztük a neves francia Afrikakutató, F. *Levaillant* könyvét. (²⁶) Természettudományos műveket is kevesebbet olvasnak, általában az 1803—1805 között használtakat forgatják most is. Ellenben újdonság, hogy a berlini J. G. *Krünitz* doktor népszerű gazdasági-technikai enciklopédiáját egyre többen és egyre gyakrabban használják. (²⁷) Az említett Baksa Gábor asztalosmester párizsi a kadémia által kiadott s az egyes mester-

segek leírását tartalmazó hatalmas, számos metszettel ellátott enciklopédiát tanulmányozza. ⁽²⁸⁾ *Kaufmann* András patikus desztillátorokról szóló, 1800-ban kiadott német könyvet olvas. Mindez amellet szól, hogy a gyakorlati munkát végző szakemberek is megtalálták az utat a könyvtárba s az itt talált szakirodalom segítséget nyújtott munkájukhoz.

A XVIII. sz. második felében felélénkült ókori kutatások és ásatások nagy-szerű eredményeit reprezentatív kiállítású és komoly tudományos igényű publikációk egész sora népszerűsítette. *Teleki* sok ilyen könyvet vásárolt s az olvasók is szívesen forgatták ezeket. Olvassák *J. J. Winckelmannnak*, az ókori művészettörténet megalapítójának műveit, használják a herculaneumi festményekről megjelent munkát ⁽²⁹⁾ és két angol kutató Palmyra romjairól szóló beszámolóját. ⁽³⁰⁾ Az ókor iránti megnövekedett érdeklődéssel függ össze valószínűleg, hogy a görög-latin klasszikusokat most még többen forgatják, mint tíz évvel ezelőtt. A diákok és kollégiumi tanárok érdeklődésén kívül megfigyelhető egy másik, már bibliofil igényű érdeklődés is: *Fülöp* József például, a királyi tábla ügyvédje csak Bodoni kiadású görög klasszikusokat olvas. (*Callimachost, Anacreont, Coluthust, Epictetost.*) A latinok közül most is a legnagyobbak a népszerűek: *Livius, Vergilius, Horatius, Cicero, Tacitus.*

A legtöbbet olvasott író a Teleki-könyvtárban 1812/1813-ban *Rousseau* és *Wieland*, közvetlenül utánuk *Voltaire* majd *Kotzebue*. Itt nincs foglalkozásbeli el-különülés: diák és arisztokrata, kancellista és főúri nevelő, professzor és katon-orvos egyaránt olvassa ezeket a műveket. *Voltaire*-nek különösen a *Beaumarchais*-féle teljes és korábban legjobb kiadása forog közkezen, *Rousseau*-nak úgy egyes művei, mint egy genfi, 1782-es teljes kiadása. *Wieland* és *Kotzebue* kedvelése és nagyarányú olvasottsága elég elterjedt ekkor egész Ma-gyarországon, a színtársulatok repertoárjának nagyobb részét *Kotzebue* darabjai alkotják s így érthető, hogy a sekélyes színdarabíró művei a Teleki-könyvtárban is keresettek. Olvassák még *Gessner, Racine, Voiture* műveit, kínai meséket és francia költészeti antológiát. A francia felvilágosodás írói közül *Montesquieu* és *Mirabeau* műveit is használják. A kor divatjának megfele-lően sok filozófiai, ill. filozófiai jellegű művet olvasnak: *Confuciuson* kezdve *Mon-taigne-en* keresztül *Mendelssohnig* és *Kantig* terjed az érdeklődés. A francia fel-világosodás egy lelkes népszerűsítője, a Magyarországon annyira közkedvelt G. T. F. *Raynal* művét is olvassák. ⁽³¹⁾ Érdekes könyv a francia forradalomról egy Párizsban 1798-ban, a Babeuf-társaság támogatásával megjelent anonim mű, melynek szerzője A. *Danican*, a forradalom tábornoka, aki azonban szembekerült a forradalommal és Franciaországból menekülni volt kénytelen. A mű már a következő évben megjelent német fordításban Bécsben *Degen*-nél, de hamis imp-resszum alatt, Kairót tüntetve fel megjelenési helynek. A könyvet a már említett *Fülöp* József olvasta. ⁽³²⁾ Ugyancsak ő még más könyveket is olvas a francia for-radalomról. Az olvasónapló bejegyzései szerint két *Fülöp* József szerepel: egy ifjabb, kancellista és egy másik, foglalkozása szerint ügyvéd a királyi táblánál. Valószínűleg apa és fiáról van szó, az apa 1820 körül halt meg, a fiúról pedig föl-jegyezték, hogy nagy tehetségű, költői és írói hajlamokkal rendelkező ifjú volt, akit azonban a családi hagyományok a megszokott jogi pályára vontak. Mellettük még két olvasóról kell névszerint megemlékeznünk: az egyik *Szolga* János, korá-ban igen keresett és jónevű királyi táblai ügyvéd, aki több jogi művet is írt. A má-sik egy *Kovách* László nevű olvasó; róla csak annyit jegyzett fel a napló, hogy

„Szilágyi falusi nemes ember” volt. (Valószínűleg azonos azzal a Kovách Lászlóval, aki Kraszna megyében táblabíró és királyi pénztárnok volt.) Ők négyen azok, akik a leghaladóbb, legforradalmibb könyveket olvassák, egy-egy alkalommal négy-öt könyvet is előhozatva. Olvassák a mechanikus materialista *Lamettie „L’homme machine”* c. művét, az ember szabadságáról és egyenlőségéről szóló művet, valószínűleg röpiratot, *Machiavelli* műveit és a szókimondó radikális német publicista, A. G. *Rebmann* művét, aki sokszor ellentétbe került a német fejedelmekkel és egyházi hatóságokkal s akit Napoleon a becsületrenddel tüntetett ki. ⁽³³⁾ *Szolga* János és ifj. *Fülöp* József valószínűleg fellapozták a Teleki-theca nyomtatott katalógusát és a 2. köt. 46-49. oldalán a „Scriptores atheismi suspecti, mystici et paradoxi” fejezetcím alatt felsorolt könyvek egy részét sorra olvasták. Itt találjuk *Voltaire* anonym művét: *Catéchisme de l’honnête homme*, (Párizs, 1764) a *Kálvin* által eretnekként elégettetett M. *Servet Christianismi restitutio* (1553) c. a világon csak két példányban meglévő művét, melyet *Teleki* kénytelen volt II. József kérésére a bécsi császári könyvtárnak ajándékozni, neki magának csak a könyv kéziratot másolata maradt; Th. *Browne* angol orvos és filozófus *Religio medici* (1665) c. művét, mely a maga korában igen bátor és új gondolatokat tartalmazott, egy „szabadelvű” eszmefuttatást a kereszténységről és két Jézus életéről szóló munkát. Itt van *Comenius*nak is egy öregkori műve, az *Unum necessarium*, bár ez minden csalódottsága és pesszimizmus ellenére is végső kicsengésében mégis keresztény szellemű mű. Idesorolta *Teleki Lamettie* művét is. Az eretnek és ateista írók mellett itt szerepelnek az újkori misztikusok is s az érdeklődő *Fülöpék* ezeket is olvasták: J. *Massart*, XVI. századvégi protestáns misztikus és vizionáló művét³⁴ és E. *Swedenborg* svéd misztikus és szektaalapító könyvét.³⁵

Feltűnő, hogy a tizenhárom hónap alatt egy teológiai művet sem olvastak.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a jelentősen megnövekedett olvasóforgalom érdeklődésében is eltolódott, ill. fejlődött: előtérbe került a történelmi és jogi művek rovására a felvilágosodás eszmekörében fogant irodalom, sőt az egészen szabadelvű, radikális publicisztika is. A könyvtár állománya ezt az igényt is jól kielégítette, sőt a katalógus még ajánló bibliográfiaként is megállta helyét.

Az 1820-as évektől kezdve a könyvtár olvasóforgalma stagnál, a nagyvenes évek végétől erősen csökken. Az ok világos: 1822-ben meghalt *Teleki* Sámuel s ettől kezdve megszűnt a könyvtár tervszerű és folyamatos gyarapítása. Ami ezután kerül a könyvtárba, már főleg hazai irodalom (rendszerint tiszteletpéldányok) vagy már előzőleg megrendelt külföldi művek folytatásai. A könyvkereskedők is küldenek még egy ideig könyvszállítmányokat s ezeket a könyvtár gyarapítására hagyományozott összegből időnként meg is veszik, de már szó sincs aktív könyvbeszerzésről. Az olvasók elmaradása lassan, évtizedek alatt következik be: pontosan abban az ütemben, amilyen mértékben avul el a könyvtárban lévő irodalom. A történelmi kutatómunka műhelyévé csak a század második felében válik a Teleki-theca, párhuzamosan a történeti kutatások fellendülésével.

Három olvasónapló van ezekből az időkbeli: az első 1827-1833-ig, a második 1833-1840-ig, a harmadik 1840-1856-ig tartja nyilván az olvasóforgalmat. ⁽³⁶⁾ Az első kettő még megjelöli az olvasókat és az olvasott műveket is, a harmadik már csak a használt könyveket tartja nyilván. Az olvasók száma kb. a negyvenes évek végéig, pontosabban a szabadságharcig naponta átlag 3-4 fő, de előfordul 8-10 is, néha viszont csak 2-3. Az ötvenes évektől kezdve már alig olvasnak a Teleki-thecában, élő irodalmat már nem találnak az olvasók.

Ebben az időszakban is olvassák a görög-római klasszikusokat: *Plinius Historiae naturalis* c. művét, *Lucretius*, *Cicero*, *Vergilius*, *Horatius* és *Ovidius* műveit. Forgatják a Magyarország és Erdély történelmére vonatkozó műveket, többek között J. Ch. Engel: *Geschichte des Königreichs Ungarn* c. művét, *Virág Benedek Magyar századok-jait*, a székely nemzet constitutioját,³⁷ az erdélyi országgyűlések anyagait és egy erdélyi családtörténeti kéziratot.³⁸ Ókori történelemből olvassák a népszerű *Hármas históriá-t* (Pozsony, 1767) s többen használják a felvilágosodás történelemszemléletének alapvető művét, P. Bayle híres munkáját: *Dictionnaire historique et critique*. (Amsterdam—Leiden. 1740. Tome 1—4.) Sokan használnak jogi műveket, többek között Kövy Sándor sárospataki professzor kitűnő összefoglalóját a magyarországi jogrendről.³⁹ Egy olvasót az európai alkotmányokról szóló gyűjteményes munka érdekelte. *Machiavellit* most is tanulmányozzák és *Blumauer* satirikus művei is népszerűek még. *Bolyai* Farkas *Descartes* olvasásába merül el. (1833 márciusában.) Felkeresi a könyvtárat a román értelmiség is: Timotheus *Ciparin* görögkeleti pap 1828 júniusában francia nyelvű munkát olvas Havasalföld történetéről. Néhány protestáns teológiai mű mellett (F. V. *Reinhard* prédikációi, F. *Turretin* genfi teológus művei) *Augustinus* műveit is használják. Többször forgatják a francia történetíró és közgazda, J. Ch. L. *Simonde de Sismondi*, Adam *Smith* követőjének politikai gazdaságtanát.⁴⁰ Természettudományi műveket keveset használnak: a *Krünitz* enciklopédia ugyan most is közkézen forog és S. A. D. *Tissot* orvosi könyveit is használják, mellettük csak néhány, főleg természetrajzi és földrajzi mű szerepel. Említésreméltó közülük az első magyar ásványtan, *Benkő* Ferenc *Magyar mineralógia*-ja (Kolozsvár, 1786.) és az egy személyben merkantilista közgazda, gyakorló orvos és tudós vegyész J. J. *Becher* ásványtani műve.⁴¹ Érdekes még a német származású segesvári orvos, J. Ch. G. *Baumgarten* Erdély flórájával foglalkozó műve.⁴² Művészettörténeti művek közül most is olvassák az antik emlékeket bemutató gyűjteményes köteteket, többek között az E. Q. *Visconti* olasz művészettörténész és régiségbúvár által összeállított Museo Pio-Clementino köteteit.⁴³

A harmincas évektől kezdve főleg az újságolvasók szaporodnak el a könyvtárban: míg a tudományos jellegű *Göttingische Gelehrte Anzeigen-t* azelőtt is forgatták, most az élénkülő politikai élettel összefüggésben egyre többen olvasnak magyar és német politikai újságokat. (*Allgemeine Zeitung*, *Magyar Kurir*) Fel lendül a magyar művek olvasása is: *Virág* Benedeket, *Kazinczyt*, *Csokonait* olvassák.

1840-től már csak a használt könyvekről van kimutatás. Havonta átlag 5-15 között van a kihozott, ill. visszavitt könyvek száma. Az olvasott művek aránya most már érezhetően a történelemre, ezen belül is a forrásértékű, gyakran kéziratos anyagra tolódik. Olvassák *Cserei* Mihály históriáját, *Bethlen* Farkas Erdély történetéről szóló művét, *Bethlen* Miklós, *Apafi* Mihály és *Kemény* János önéletírását, *Verbóczyt*, *Szalárdi* János *Siralmas krónikáját*, *Pray* György, *Bod* Péter és *Kovachich* Márton György műveit. Megtalálják és használják még az olvasók a XVIII. század klasszikusait, főleg *Rousseau* és *Wieland* műveit és elolvassák azt a néhány új művet is, ami még beérkezik a könyvtárba: *Széchenyi* István könyveit, (*Hitel*, *Világ* és *Stádium*) L. A. *Thiers* francia történész Napoleon koráról szóló munkáját⁴⁴ De a horizont egyre inkább beszűkül: a Teleki könyvtár már nem tud vagy csak alig tud friss szellemi táplálékot adni. Az 1820-ban még élő könyvtár 1850 után már nem tekinthető élő és ható intézménynek. A fel-

világosodás enciklopédikus légkörében fogant könyvtár a XIX. sz. közepétől már csak régi könyvek őrzőhelye s mint ilyen, csak tudományos kutatás érdeklődésének tárgya.

Jegyzetek

1. *Teleki Sámuel* végrendelete 1800-ból, közli „Az erdélyi református egyházkerület igazgatótanácsának jelentése a Teleki-théka ügyében”. Kolozsvár. 1912. 2 p. és *Bibliothecae Samuelis S. R. I. Com. Teleki de Szék. Pars prima. Vienna. 1796. XXX p.*; „... ut patriae librorum penuria laborantis inservirem commodis.”
2. Mindeddig nem volt tisztázott, mikor és hogyan került le Bécsből a Teleki-könyvtár. Az Országos Levéltárban átnézett levelezésben *Teleki Sámuel* és az akkor Marosvásárhelyen tartózkodó *Teleki Sámuelné* között pontosan nyomon követhető a könyvek szállítása. Orsz. Levéltár. Teleki-család marosvásárhelyi levéltára. Teleki Sámuel-osztály. Miss. 2662—63, 2665—66, 2668—69, 2671, 2674, 2934—35.
3. Uo. Miss. 2671.
4. Uo. Miss. 31.
5. Uo. Miss. 212.
6. *Briefwechsel zwischen Carl Friedrich Gauss und Wolfgang Bolyai.* Leipzig. 1899.
7. Marosvásárhely. Teleki-theca kéziratára.
8. Uo. Itt kell megjegyeznünk, hogy végre le kell számolni azzal a legendával, amely a magyar könyvtártörténetben több mint száz éven át *Teleki Sámuel*t mint a könyvtár-alapítás tragikus alakját emlegette. A Teleki-theca történetével foglalkozók sorra vették át egymástól a téves adatot, hogy *Teleki* miután könyveit Bécsből Erdélybe szállította, soha többé nem látta viszont könyvtárát. A valóság ezzel szemben az, hogy *Teleki* az 1802 augusztus eleje—október vége közötti időszakot Marosvásárhelyen töltötte, személyesen irányította könyveinek elhelyezését és választotta ki első könyvtárosát. Bizonyítja ezt több Marosvásárhelyen kelet levél, ill. feljegyzés ebből az időszakból. Budapest az Országos Levéltárban, a MTA Könyvtárának kéziratárában, Marosvásárhelyen a Teleki-theca kéziratárában és Kolozsváron a RNK Akadémiája Kolozsvári Történeti Levéltárában. 1802. szeptember 25-én írja Teleki Marosvásárhelyről *Teleki Lászlónak*: „Csak októbernek végéig lévén szabadságon, úgy szándokozom... hogy októbernek vége fele N. Váradon legyek. ... Ezúttal, itten sok dolgom miatt úgy meg késtem, hogy még egy Józsgomban sem excurrahattam, sőt Sáromberkére is kétszer, csak három 's négy órára fordulhattam ki. ... Már a Bthecamat Istennek hála, ki-raktam 's rendben szedtem...” (MTA Kéziratár Lev. 4° 11/4.) 1802 okt. 12-i feljegyzés Marosvásárhelyen: „Pro memoria kiadtam Inspectoromnak, Kadácsi Úrnak” — a továbbiakban az olvasószoza bútorzatáról és a könyvtár egyéb berendezéseivel kapcsolatban intézkedik. (RNK Akadémiája Kolozsvári Történeti Levéltára.) 1805-ben megint Marosvásárhelyen találjuk *Telekit*, az említett *Kadácsinak* és könyvtárosának ad ki írásbeli utasításokat. (Orsz. Levéltár. Miss. 2753. és Mvh. Teleki-theca kéziratára.) 1807-ben újra azt írja *Szász Józsefnek*: „Úgy lehet, hogy augusztusban én is lerándulok, de októberben vissza kell jönnöm.” (Mvh. Teleki-theca kéziratára.) S még ez év végén *Kadácsi* tisztartónak ezt üzeni: „... jövő tavasszal Isten segédelmével le megyek a Vármegyémbe ... onnét pedig Erdélybe; és minthogy ottan mulatni akarok, szükségem léssen azokra a szobákra is, melyekben most az asztalos lakik...” (Orsz. Levéltár. Miss. 2815.) E két utóbbi erdélyi tartózkodásról eddig még nem sikerült írásos bizonyítékot találni, de elképzelhető, hogy megvalósultak. Mindenesetre most már bizonyos, hogy könyvtárát *Teleki* 1802-ben és 1805-ben meglátogatta és személyesen ellenőrizte.
9. Mvh. Teleki-theca kéziratára.
10. Uo.
11. *Döbrentei Gábor*: Szász József emléke 's hátra-maradott versei. *Erdélyi Múzeum.* 1814. 2. füzet. 2. kiad. Pest. 1815. 102—116 p.
12. *Allgemeine Welthistorie.* Halle. 1744.
13. *Eckharts, J. G. v.: Experimental-Oekonomie ...* Leipzig. 1782.
14. *Neue Erdbeschreibung.* Hamburg. 1770.
15. *Kurzer Begriff der Geographie.* Göttingen. 1789.

16. Halle, I. S.: *Magie, oder die Zauberkräfte der Natur* ... Berlin. 1784—86. Funk, Ch. B.: *Natürliche Magie*. Berlin. 1783. Leupold, J.: *Theatrum machinarum*. Leipzig. 1774.
17. *Physikalisches Wörterbuch*. Bd. 1—5. Leipzig. 1798.
18. *Theatrum chemicum*. Tom. 1—6. Strassburg. 1659—61.
19. *Die Erzeugung der Menschen und Heimlichkeiten der Frauenzimmer*. Bd. 1—4. Frankfurt. 1774.
20. Scheyer, J. G.: *Praktische Baukunst ökonomischer Gebäude*. Bd. 1—2. Leipzig. 1797.
21. *Von der Wahrheit der christlichen Religion*. Bd. 1—3. Frankfurt a. M. 1782.
22. *Sammlung der deutschen Dichter und Prosaisten*. Bd. 1—47. Wien. 1789.
23. Fodor István: *Teleki Téka*. Marosvásárhely. 1938. 7 p.
24. 1818. nov. 29. RNK Akadémiája Kolozsvári Történeti Levéltára.
25. *Voyage du jeune Anacharsis en Grèce*. Paris. 1788.
26. *Reise in das innere von Afrika*. Frankfurt. 1790—97.
27. *Oekonomisch-technologische Encyclopädie*. Teil 1—73. Berlin. 1773—1798.
28. *Description des arts et métiers* ... Tome 1—25. Paris. 1761—1781.
29. *Le pitture antiche d'Ercolano*. Tom. 1—5. Napoli. 1757—1779.
30. Wood—Dawkins: *Les ruines de Palmyre* ... London. 1753.
31. *Histoire philosophique et politique des établissements et du commerce des Européens dans les deux Indes*. Amsterdam. 1771.
32. *Cassandra, oder einige Betrachtungen über die französische Revolution*. Cairo. 1799.
33. *ABC-Buch für grosse Kinder*. Hamburg. 1796.
34. *Harmonie et prophéties anciennes avec les modernes sur la durée de l'Antechrist et les souffrances de l'Eglise*. Köln—Amsterdam. 1686—88.
35. *Les merveilles du ciel et de l'enfer*. Berlin. 1782.
36. „Azoknak neveik kik az Olvaso Szobába olvastak ab Ao 1827” „Azoknak neveik kik az Olvaso Szobába olvastak ab Ao 1833” „Consignatiója azon könyveknek, melyek a Bibliothecából hozattak ki az olvasok számára és a nem használás után ismét vissza vitettek. 1840-ben” Mvh. Teleki-theca kéziratára.
37. *Constitutio municipalis Siculorum de anno 1632*. MS.
38. *Genealogiae familiarum Transylvanicarum*. MS.
39. *Elementa jurisprudentiae hungaricae*. Kassa. 1800.
40. *Principes d'économie politique*. Tome 1—2. Genf. 1803.
41. *Physica subterranea*. Leipzig. 1703.
42. *Enumeratio stirpium Transylvaniae indigenarum*. Vienna. 1816.
43. *Il Museo Pio-Clementino con spiegazione e descrizione de E. Q. Visconti*. Tom. 1—6. Roma. 1780.
44. *Histoire du Consulat et de l'Empire*. Tome 1—20. Paris. 1845—62.

Le mouvement des lecteurs dans une bibliothèque seigneuriale du XVIIIe siècle durant la première moitié du XIXe siècle

G. SOMKUTI

En 1802 le comte Sámuel *Teleki*, chancelier de la cour de Transylvanie, ouvra au public sa bibliothèque privée très précieuse, qui se composait d'environ 20.000 volumes. Ayant fait construire dans une petite ville transylvanienne, à Marosvásárhely une bibliothèque, il a mis sa collection, sous la direction d'un bibliothécaire bien instruit, à la disposition des lecteurs. Les livres hongrois ne formaient qu'une portion restreinte de cette collection, qui se composait, pour la plupart, d'ouvrages parus en Europe occidentale, surtout en Allemagne, en Autriche, en Suisse, en France, aux Pays-Bas, en Angleterre et en Italie. A côté de livres anciens, de livres rares, d'incunables et de livres de bibliophilie, la bibliothèque embrassait, d'une manière encyclopédique, toutes les disciplines de l'époque; l'activité systématique et consciente du fondateur, qui a réuni les ouvrages représentatifs de la littérature scientifique contemporaine, a créé une institution susceptible de promouvoir efficacement la vie scientifique de son rayon d'action.

L'article analyse le mouvement des livres pendant les premières décades du XIXe siècle et s'appuie sur les anciens registres de lecture qui ont été conservés. La répartition sociale des lecteurs montre la prédominance des intellectuels: des savants, professeurs, étudiants, juristes, clercs d'avoué, pasteurs, médecins, la participation des nobles et des aristocrates est moins importante. La plupart des ouvrages lus sont de langue allemande ou latine, les livres français sont moins recherchés. Parmi les ouvrages consultés les classiques latins (*Térence, Cicéron, Virgile, Ovide, Horace, Jules César*) et les études historiques sont les plus nombreux; les livres juridiques, politiques et économiques sont également cherchés et l'intérêt des lecteurs se manifeste aussi aux sciences naturelles, à la médecine. Au fur et à mesure de l'essor des études antiques, les ouvrages concernant l'histoire de l'art et les œuvres archéologiques sont de plus en plus préférés. La théologie est peu lue, en revanche les études philosophiques du siècle des lumières sont très populaires; les produits de la littérature allemande et française de l'époque sont fréquemment feuilletés. Durant les années de 1810 *Rousseau* et *Wieland* sont les écrivains les plus étudiés, ils sont suivis immédiatement, dans l'hierarchie des préférences, par *Voltaire* et *Kotzebue*. On observe nettement l'influence des idées progressistes et les répercussions de la révolution française, influence qui se traduit dans la forte lecture (surtout par la jeunesse) d'écrits politiques et satiriques, d'ouvrages philosophiques matérialistes et d'œuvres anticléricales. Voici les auteurs préférés, à part de ceux que nous venons de mentionner: *Montesquieu, Mirabeau, Lamettrie, Raynal, Blumauer, Pope, Browne, Machiavelli*. Plusieurs ouvrages frappés d'interdiction ou de confiscation ne sont accessibles aux lecteurs que dans cette bibliothèque. Quant à la littérature technique et scientifique, le public étudie les ouvrages des principaux savants du XVIIIe siècle. (Histoire: *Bayle, Winckelmann, Barthelemy* — philosophie: *Wolf, Kant* — droit: *Puffendorf, Filangieri, Sonnenfels* — sciences économiques: *Smith* — géographie: *Büsching* — mathématiques et physique: *Bernouilli, Vega, Gehler* — agriculture: *Thaer* — médecine: *Albinus, Tissot*. Parmi les livres les plus fréquemment consultés nous trouvons l'Encyclopédie française et une grande encyclopédie économique-technique, celle de *Krünitz*.

Bien que le nombre de ses visiteurs n'eut atteint à peine le chiffre de 5 ou 10 personnes par jour, la bibliothèque n'a pas manqué de jouer un rôle important dans la vie intellectuelle de Marosvásárhely et — par l'intermédiaire de cette ville — dans celle de la Transylvanie entière. La liste de ses lecteurs réguliers contient des noms illustres, comme celui de *Farkas Bolyai* et de son fils, *János Bolyai*, auteur de la géométrie absolue *Bolyai — Lobatchevsky*.

Après la mort de Sámuel *Teleki*, fondateur de la bibliothèque (1822) l'enrichissement de la collection s'est ralenti, ce qui avait pour conséquence d'affaiblir successivement l'intérêt des lecteurs. Depuis les années 50 du siècle passé, la bibliothèque ne constitue plus qu'un gardoir d'anciens livres et ce matériel n'intéresse actuellement que les chercheurs scientifiques.

Szabó Ervin és a „Világosság”

KEMÉNY ISTVÁN

I.

„A tudományban mi uralkodunk, a mi világnézetünk... megerősödtünk és haladunk... fordul a világ. A társadalomtudományok modern művelése hazánkban is fellép... hét év előtt megalakult társadalmi társaságunk és európai szinten álló folyóirata: a „Huszedik század” maga köré gyűjtötte és gyűjti ma is ifjú Magyarországonk szabadgondolkodó tudósait... nem a szerelem és a bor, de a munka; nem a múlt dicsőítése, de a jelen és jövő kezdenek tárgyai lenni költészetünknek. Az utóbbi néhány év alatt több történt a szabadgondolat érdekében, mint ezelőtt 50 év óta. A progresszív irány érvényesül mindenütt: a tudományos szocializmus megerősödik, élén állnak ők minden modern kérdésnek, az egyetemen is egy antiklerikális modern eszmékért küzdő hallgató csoport lép fel és erejét érvényesíti mindenben: nemcsak tanul, de tanít, agitál, ír és dolgozik, a marxista világfelfogásnak kiváló képviselői vannak... Modern irányú szépirodalmi szociológiai és szabadgondolkodó lapok és társaságok keletkeznek... A modern Magyarország csírájában máris megvan. Nem vagyunk túlságosan optimisták, de örülünk és örül minden szabadgondolkodó lelke, ha látja a mai modern kultúrális életünk kialakulását. És mi modernnek győzni fogunk, az előítélet, a klerikalizmus felett, akármennyire iparkodik ez hatalmát, gyengült tekintélyét az új eszmékkel szemben megmutatni és még érvényesíteni.”

1906 májusában, a *Világosság* folyóirat harmadik évfolyamának ötödik számában írja ezeket Koller István, bizonyos diadalérzettel tekintve vissza a folyóirat hároméves történetére. És ez a magabizó öntudat a kor radikális és szocialista értelmiségének körében általánosnak mondható. Az ország közállapotait elmáradottnak látják, de úgy érzik, hogy születőben van a magyar tudomány, a magyar művészet, a modern szellemű magyar irodalom, hogy születőben van a demokratikus Magyarország.

Hatvan év távlatából nézve a kortársak értékelését helyesnek kell elfogadnunk: a század elején lejátszódó átalakulás történelmünk egyik legfontosabb fordulópontja.

A kiegyezés éveiben Magyarország még csaknem teljes egészében feudális ország volt. 1867—1914 között azonban rohamosan és egyre gyorsuló iramban bontakoztak ki a kapitalizmus termelőerői.¹ Ugyanakkor az ország földje továbbra is a régi úri osztály tulajdonában maradt, vele a politikai hatalom és a társadalmi élet igazgatása is. A termelés egyre több területen közelítette meg a nyugat-európai országok korszerű termelését, a társadalom élete azonban a régi keretek között mozgott tovább. Ez az egyre jobban kiéleződő és egyre nyomasztóbbá váló ellentmondás társadalmi osztályok és csoportok küzdelmeiben jutott kifejezés-

re. A kapitalizmus kibontakozásával új osztályok léptek a szintre: a nagyüzem munkásosztály, a burzsoázia, a nagyvárosi intelligencia, a feudális parasztság átalakulásából keletkező parasztpolgárság és agrárproletariátus. Ezek az osztályok természetesen a feudalizmus felszámolására, új, demokratikus Magyarország kialakítására törektek. Törekvéseik az úri rétegekben heves ellenállást váltottak ki; a század elején jelennek meg nálunk azok a szélsőségesen reakciós jelszavak és áramlatok, amelyek később oly nagy szerepet játszottak történelmünkben, az antiszemitizmus, a sovinizmus, a történelmi vallások közvetlen politikai és tömegmozgalmi erőként való felhasználása.² Egyes társadalmi csoportok és mozgalmak a mérleg nyelvén szerepét játszották ebben a küzdelemben s a kompromisszum útját keresték: a hatalmi pozíciók megosztását a nagybirtokosok és a burzsoázia között, a feudalizmus korszerűsítését, „ipari feudalizmussá” való átalakítását. E törekvések szükségszerűen csak átmeneti jellegűek lehettek, csak ideiglenes és azonnal túlhaladottá váló eredményeket hozhattak; a közeledő társadalmi forradalmat késleltethették, de fel nem tartóztathatták.³

A század elejének szellemi küzdelmeiben azonban nemcsak az úri-nemzeti és a polgári liberális irányzatok jelentkeznek, és nem is ezek a legfontosabbak. 1904 után az általános választójogért vívott harc közepette egyszerre kiderül, hogy ebben az országban a leghatalmasabb tömegelő a munkásság, hogy rövid időn belül elkerülhetetlenül bekövetkezik a feudális maradványok teljes megsemmisítése, az ország politikai és társadalmi életének teljes átszervezése, sőt egy pillanatra úgy tűnik, hogy a történelmi osztályok uralmának azon nyomban vége szakad. A polgári Magyarországért folyó harc már nem marad meg a békés liberális keretek között, egyre fokozódó erővel jelentkeznek a munkásság és parasztság mozgalmi, és érlelődik a demokratikus forradalom. Ez a demokratikus forradalom végül is csak a háború végén következett be, de a század elejének nagy szellemi felvirágzását — és vele együtt társadalomtörténetét — csak akkor érthetjük meg, ha az érlelődő társadalmi forradalom előjátékának tekintjük. A társadalmi forradalom szellemi és politikai előkészítéséért vívott küzdelem legfontosabb forrásanyagát azokban a folyóiratokban, hetilapokban és napilapokban kell keresnünk, melyek célul tűzték ki a demokratikus, illetőleg a szocialista Magyarország megvalósításának előkészítését.⁴

II.

Az 1904 márciusában megindult *Világosság* jelentőségét az adja meg, hogy mind a forradalmi radikális értelmiségnek, mind pedig a forradalmi szocializmusnak ez volt az első kísérlete, hogy havonként megjelenő, a tudományos és politikai propaganda céljait szolgáló folyóiratot adjon ki, s e folyóirat köré tömörülve, tömegmozgalmá szerveződjék.

A radikális és a szocialista értelmiségnek akkoriban már négy éve volt folyóirata — a *Huszdik Század*. A *Huszdik Század* azonban nem tűzött ki maga elé propaganda-célokat, szigorúan tudományos folyóirat volt s tudományos jellegét igyekezett megőrizni. Emellett 1904-ben még — legalább formailag — „koalíciós”⁵ folyóirat volt, szerkesztőbizottságában a radikális és szocialista értelmiségiek mellett ott szerepeltek a polgári liberálisok — Gratz, Hegedűs — sőt egyes nagybirtokosok is.

Érthető, ha a húsz és harminc év közötti haladó szellemű fiatalok nem elégedtek meg a világnézetüket kifejező tudományos folyóirat létezésével. 1904-től kezdve egymásután jöttek létre a kifejezetten agitációs célokat szolgáló sajtótermékek; ezek elsője volt a Világosság.

A Világosság szerkesztősége kezdeményezte később a Szabadgondolkodók Magyarországi Egyesületének megalakítását, tevékeny részt vett a pécsi szabadtanítási kongresszus körüli szervezkedésben, az *Uttörő* 1907-ben bekövetkező átalakításában és a *Szabad Gondolat* megindításában; mind az 1907 utáni *Uttörő*, mind az 1911-ben önálló folyóiratként meginduló *Szabad Gondolat* szerkesztősége részben a Világosság szerkesztőségéből jött létre. Így az utóbbi folyóiratok születése és története nem érthető meg a Világosság történetének ismerete nélkül. De nem érthető meg enélkül a Szabad Gondolkodók Magyarországi Egyesületének és a polgári radikális pártnak küzdelmes története sem.

A magyarországi radikális mozgalom kialakulásának kezdetét tehát a Világosság létrejötte jelenti. Ennél is fontosabb azonban, hogy a Világosság megindításánál Szabó Ervin tanítványai működtek közre és Szabó Ervin e lap segítségével igyekezett a Magyarországi Szociáldemokrata Párt forradalmi átalakítását megvalósítani.

A lap kialakulásának körülményeit legjobban Szabó Ervin Somló Bódoghoz intézett levele világítja meg:

„1904 június 29.

Kedves Bódogom,

engedd, hogy egészen röviden írjak. Nem barátiatlanság, csak képtelenség írni.

Küldtettem ma Neked néhány számot a Világosságból

Most úgy áll a dolog, hogy én és még néhányan megszakítottuk a pártvezetőséggel az összeköttetést, és a Világosság körül csoportosulva, a párt reformjára törekszünk. Amint azt a cikkekből kiveheted.

Ezt a lapot üldözni fogják. Nekiünk pedig minden reményünk ehhez fűződik. Fenn kell tartani, különben úgy érezzük, sohasem lesz Magyarországon valódi szocializmus.

Azért kérem hát most támogatásodat, először.

Szellemi és anyagi.

Az első nem kell magyaráznom.

A második abban áll, hogy mi havonként, tehetségünkhöz képest, hozzájárulunk e lap költségeihez. Ki egy koronával, ki hússzal. Már ki hogy bírja.

És előfizetők gyűjtésében áll.

Számíthatunk-e Rád?

Engem a küzdelmek, melyek e szakadásra vezettek, erősen megviseltek. Dolgoznom is nagyon sokat kell. Ne vedd hát zokon ezt a levelet, mely formában és tartalomban hiányos.

Mikor és hová utazol? Oszkár ma ment.

Őszinte barátsággal

Ervined.”⁶

Ez a levél több szempontból fontos számunkra. Kiderül belőle, hogy a lap egészen 1904 szeptemberéig Szabó Ervin lapja volt, s — mint már mondtuk — kísérletet jelentett a magyar forradalmi szocializmus folyóiratának megteremtésére, és a folyóiratból kiindulva a szociáldemokrata párt forradalmi szellemben történő átszervezésére. Látható a levélből, hogy a lapot a szerkesztőség tartotta el, a kiadás költségeit a Világosság asztaltársaság részben baloldali szocialistákból álló tagjai saját zsebükből fizették. Végül az is kiderül, hogy Szabó Ervin szervező munkájában számított a magyar radikálisok, elsősorban baráti körének, Jászi Oszkárnak, Wildner Ödönnek és Somló Bódognak segítségére.

Hogyan jutott el Szabó Ervin a magyar szociáldemokrata párt vezetőségével való szakításig, mik voltak azok a vitás kérdések, melyek már 1904-ben ily élesen szembeállították a pártvezetőséggel?

Magyarországon akkoriban 650 000 ipari munkás élt, jelentékeny részük szakszervezetekben tömörült, s egyre gyakoribb volt a sztrájkok, tömegmozdulások száma. A szakszervezetekben tömörült munkásság a szociáldemokrata párton keresztül egyre erőteljesebben szólt bele a magyar politikai élet küzdelmeibe, s erősen befolyásolta valamennyi politikai csoportosulás és hatalmi tényező állásfoglalását. Politikai jogait azonban még egyáltalán nem vívta ki, nemcsak az általános választójogot nélkülözte, hanem demokratikus szervezkedési lehetőségei is erősen korlátozottak voltak. Míg a polgári pártok szervezkedése lényegében akadálymentes volt, a szociáldemokrata pártra a demokratikus szabadságjogok alig vonatkoztak, a párt megszerveződését egyszerűen rendőrségi úton igyekeztek megakadályozni. A párt gyűléseinek megtartását rendőrségi engedélyhez kötötték, kerületi és vidéki viszonylatban ezt a legtöbb esetben meg sem adták; amennyiben a gyűlés megtartására mégis engedélyt adtak, ezen mindig jelen volt a hatóság képviselője, s erőszakosan beavatkozott a gyűlés menetének irányításába. Ilyen körülmények között a párt alapszerveinek megalakulására hosszú ideig nem került sor, a párt szervezeti élete lényegében a szakszervezetekben folyt. A szakszervezetek tagjai egyúttal a szociáldemokrata pártba is tartoztak, a szakszervezetek vezetőségéből jött létre a szociáldemokrata párt vezetősége. Ilyen körülmények között a szociáldemokrata párt vezetőségének szigorúan centralizált, lényegében diktatori hatalma volt az egész szervezett magyar munkásmozgalom felett? Ezt a hatalmat a pártvezetőség arra használta fel, hogy az egész munkásmozgalmat alárendelje a parlamentáris-politikai demokráciáért való harc ügyének. A demokratikus szabadságjogokért, az általános választójogért vívott harc helyes is volt, mert osztályharcában a munkásosztálynak szervezkedési szabadságra van szüksége. Maga Szabó Ervin a *Huszadik században* közzétett beszámolóiban és más tanulmányaiban lépten-nyomon hangsúlyozza a demokratikus szabadságjogok fontosságát.

„... Az elemi politikai jogok: a véleménynyilvánítás, az egyesülés s gyülekezés joga nélkül alig lehetséges konstruktív munkásmozgalom, mert az állam üldözéseinek elhárítása felemészti minden energiáját... A proletariátusnak tehát legsajátosabb érdeke, hogy ezen demokratikus szabadságjogokat biztosítsa magának... a burzsoázia államánál rosszabb az, amelyben a feudális-arisztokrata bürokrácia parancsol.” Ugyanő mutatott rá arra is — szociológiai és politikai irodalmunkban első ízben — hogy a magyar burzsoázia a munkásosztálytól való félelmében a feudális és konzervatív nagybirtokossággal való szövetségbe menekül, „Hogy még azok a burzsoák is, akiket gazdasági hatalmuk önálló politikai érvényesülésre képesíthetne, cserbenhagyták a liberalizmust és a reakciós feudalizmus híveivé szegődtek.”⁹ Szabó Ervint többek között éppen az a közös felismerés kötötte össze az olyan polgári radikálisokkal, mint Jászai vagy Somló Bódog — hogy a demokratikus Magyarországért vívott harcnak a magyar burzsoázia nem akar és nem képes élelre állni, a demokratikus Magyarországot csak a proletariátus tömegereje vívhatja ki.

Látta azonban azt is, hogy a német és a magyar szociáldemokrata vezetők ennek a harcnak alárendelik a munkásosztálynak a szocializmusért vívott forradalmi harcát. A parlamenti reformok mielőbbi megvalósítása és a gazdasági

szervezetek minél gyorsabb kiépítése érdekében igyekeztek minden olyan harci kezdeményezést visszafogni, mely a burzsoáziát eljleszthette volna; a pártot igyekeztek erősen centralizált, „szigorú fegyelemnek” alávetett hadsereggé átalakítani, melynek akcióit, egész működését a politikai manővereknek és alkudozásoknak rendelték alá. „Már pedig ahhoz, hogy mindennapi közvetlen érdekeiket védelmezzék és érvényesítsék, a tömegeknek nincs elméletre szükségük; érzik azt maguk, és tudják, hogyan kell csinálni. De ahhoz, hogy ebben a mindennapi harcban — mely valóságos sziszifuszi munka, amelynek eredményeit minden újabb válság megfélezi — el ne csüggedjenek, hogy megtalálják és megtartsák azt az erőt, amelyet a társadalmi osztályok harcaiban az osztály általános érdekeinek való magát alárendelés az egyestől követel, — ehhez nagy, mindent magába ölelő, mindenekfölött kimagasló ideál kell, amelyért érdemes harcolni és szenvedni.”¹⁰

Nem vetette el az általános választójogért folyó harcot, ellenkezőleg, ezt hasznosnak tartotta, de elvetette azt a hitet „hogy a munkásosztály osztályharca és a demokráciáért folyó harc egy és ugyanaz.” A legális szocializmussal szemben, a forradalmi szocializmusért harcolt: éppen ez választotta el az akkori pártvezetéstől.

A tömegek szerepének megítélése elválaszthatatlan volt a forradalmi szocializmusért vívott harcától. Így látta, hogy az akkori vezetőség a tömegek harcát lényegében a pártot irányító kisebbség harcával helyettesíti. Fokozatosan arra a meggyőződésre jutott, hogy az „ortodox marxista” centrum a kisebbség diktatúrájára tör.¹¹

A század elején a nemzetközi munkásmozgalom fejlődésének minden megfigyelője két, egymásnak látszólag ellentmondó jelenségről számol be. Az egyik: a nemzetközi munkásmozgalom rohamosan növevő ereje; a másik: a munkásmozgalom belső ellentéteinek növekedése. Szabó Ervin éppen a munkásmozgalom fejlődésében látja e látszólagos ellentmondás magyarázatát: a számban és öntudatban növekvő munkástömegek már nem elégednek meg azzal, hogy a nagyobbára intellektuelekből álló kisebbségek politikai harcát támogassák, hanem az öntudatos tömegek forradalmi harcát akarják. Ezért mondja ki legfőbb alapelvnek: „*ne legyen pártunknak egyetlen életnyilvánulása, semmiféle akciója, amely nem lehetőleg valamennyi tagja akaratából, tudatos szabad közreműködéséből fakadt.*”¹²

Ismeretes, hogy ezek a nézetek Szabó Ervint később a szindikalizmushoz vezették. A szindikalizmushoz való vonzódás jeleit megtaláljuk már 1902 és 1905 között írt cikkeiben is. Ennek oka, hogy az egyre opportunusabbá, egyre „reálpolitikusabbá” váló német szociáldemokrácia hibáinak felismerése Szabó Ervin figyelmét a francia munkásmozgalomra terelte, mely hagyományaiban és gyakorlatában egyaránt forradalmibb volt. Nem feladatunk itt későbbi fejlődését szemmel kísérni. Elég, ha megállapítjuk: a bennünket érdeklő években nem arra törekedett, hogy a pártot a szakszervezetek harcával helyettesítse, hanem arra, hogy az ortodox elveket valló, valójában opportunistá szociáldemokrata pártot a munkásosztály forradalmi pártjává tegye.

III.

A *Világosság* első száma 1904 márciusában jelent meg. Borítólapján a következő felhívást közli:

„Felhívás a magyar szabadgondolkodókhoz!

Zajongó társadalmi életünk végtelen nagy hibája, hogy az emberek nagy része a szűk egyéni élet tevékenységétől várja a nyomasztó viszonyok helyes átalakulását. Mindenki érzi az elmaradottság átkos hatását, mindenki sanyalódik az általános szellemi elsatnyulás miatt! Ébredjen mindenkiben fel a kötelesség tudata! Akit elkeserít, bánt a világ ezernyi hazugsága, lépjen közénk, csatlakozzék hozzánk, hogy az egyéni erők összeműködése az óhajtott valóságba varázsoljon bennünket. Minden szabadgondolkodó erejéhez, képességéhez képest támogasson bennünket. Olvassa, terjessze lapunkat, hogy a feltűnő világosság szétoszlassa a bántó sötétséget.”¹³

E felhívás alapján az olvasóban az a benyomás támadhat, hogy a lap egyszerűen antiklerikális, polgári szabadgondolkodó lap. A szám belső tartalma is erre látszik utalni. „Mit akarunk” című beköszöntő szerkesztőségi cikkben (a cikket valószínűleg *Tarczai Lajos*, a lap egyik szerkesztője írta) a kor szokásos antiklerikális termékeinek kissé patetikus stílusában a vallást és a tudományt állítja szembe, s a következő konkrét javaslatokra szorítkozik: az iskola szabadsága, a vallástanítás eltörlése, egyház és állam teljes elválasztása, az egyházi vagyon szekularizációja. A többi cikk is a vallásellenes propaganda és a polgári szabadgondolkodás jellegzetes terméke. *Hatala Péter* a pápai csalatkozhatatlansággal foglalkozik, *Tarczai Lajos* a zsidó egyistenhit aránylag késői kialakulását bizonyítja. Két külföldi szerző is megjelenik a lapban: az egyik *Haeckel* (egyik könyvének egy részletét hozza a lap), a másik *Dodel Arnold* zürichi egyetemi tanár, akinek „A teremtsé válótlan története a katolikus iskolában” című írását a lap folytatásokban hozza, hogy aztán különlenyomatban is megjelentesse. *Haeckel* és *Kant* születésének évfordulójáról a lap szerkesztője, *Kun Sámuel* emlékezik meg, pozitivistá szellemében. A szemle-rovat (*Tarczai Lajos* írja) néhány könyvismertetés mellett a szabadgondolkodók világkongresszusáról emlékezik meg, a magyar jakobinusokról, mint a gondolatszabadság mártírjairól, végül támadást intéz a boldogságos szűzről kiadott enciklika és *Teitelbaum* Lipót munkácsi főrabbi ellen. Az antiklerikális közlemények sorozatát *Lukrecius* álnévvel aláírt szocialista tendenciájú (igen rossz) vers szakítja meg és *Naszódi* (*Nussbaum*) *Zsigmond* tárcája, melynek mondanivalója: az adott társadalmi rendszerben jobban bánnak a lovakkal, mint az emberekkel.

Szocialista irányú cikkek tehát már az első számban is vannak. Ennél fontosabb számunkra, hogy a lap a Vorwärts munkásképző egyesület helyiségében indul meg, kiadója *Baron Ede*, a szociáldemokrata párt német nyelvű szervezeteinek titkára, egyik szerkesztője pedig *Tarczai Lajos*, a fuvarosok szakszervezetének titkára és a *Népszava* munkatársa.¹⁴ E tények értékeléséhez; a Vorwärts munkásképző egyesület a szociáldemokrata párt ellenzékének gyülekező helye és kialakulási gócpontja volt,¹⁵ *Tarczai Lajos* pedig a *Szabó* Ervin féle kör egyik vezető tagja.

A *Világosságot* tehát baloldali szocialista munkások alakították, és szerkesztésében kezdettől fogva érvényesült a *Szabó* Ervin-féle irányzat. A lapban a vallásellenes propaganda a szocialista propagandával egyesült, kezdetben úgy, hogy a vallásellenes propagandáé volt a túlnyomó és az uralkodó szerep. Ennek magyarázatát több tényezőben lelhetjük meg. Maguk a szociáldemokrata munkások,

akik a lapot kezdeményezték, s a kiadás költségeit részben fedezték, erősen vonzódtak az önképzésnek és az agitációnak ahhoz a fajtájához, melyben kiemelkedő szerepet játszik a természettudományos gondolkodásmód és a harcos materializmus terjesztése. A munkástömegekben akkoriban erősödött a vallásellenes áramlat. Mind nemzetközi, mind magyar viszonylatban ennek fő oka az anti-szocialista klerikális szervezkedés volt. Magyarországon a század elején indul meg az évről-évre megtartott katolikus nagygyűlések szervezése, a munkások között a keresztény-szocialista mozgalom elindítása, a diákok között a Szent Imre kör és a Regnum Marianum létrehozása. Innen adódik a baloldali munkások és értelmiségiek körében a fokozódó vallásgyűlölet és a vallás-elleni harc szükségessége vetett hit.

A lap antiklerikális jellegét kialakító másik tényező az volt, hogy nem szocialista lapként indult. A negyedik (júniusi) számban egy olvasó levelére a szerkesztői üzenetekben a következő választ olvassuk: „Téved! Semmiféle párt szolgálatában nem állunk. Vannak közöttünk szocialisták nagy számmal, de nem mindnyájan azok . . . Senkitől sem követeljük, hogy homlokára írja, miként vélekedik a szocializmusról. Ebből csak azt következtetheti, hogy nem köjtük magunkat egy szemponthoz, mert nem akarunk és nem lehetünk elfogultak mások véleménye iránt, még ha egyben-másban a miénkkel ellenkezik is. A cikk irányát maga az írója szabja meg, s nem követeljük, hogy a gondolat szabadságát áldozatul dobja.” Ez az álláspont *Szabó* Ervin elvi álláspontja volt, és megfelelt az akkori magyarországi osztályviszonyoknak is, melyek a vélemény-különbségek ellenére is egy táborban egyesítették az antifeudális progresszió valamennyi képviselőjét. Valószínűleg szerepet játszott az a szempont is, hogy „szabadgondolkodó” lapot könnyebben engedélyeznek.

Miből fedezték a lap kiadásának költségeit?

Tudnunk kell, hogy az akkori Magyarországon egyetlen folyóirat sem volt nyereséges vállalkozás, egyetlen folyóirat sem tartotta el magát előfizetőkől és a számonkinti eladásból. Miből élt meg a *Világosság*? Az alapítás idején és az azt követő néhány hónapban elsősorban a lapot elindító és támogató szervezett munkások filléreiből. Hozzájárultak az alapítás költségeihez is, a párt könyvkereskedésében és a pártszervezetekben előfizettek a lapra, vagy számonként megvásárolták, úgy, hogy ebben az időben elég nagy példányszámot értek el. A szükséges összeg hiányzó részét pedig a szerkesztők fedezték, mint ahogy ezt *Szabó* Ervin fenti levele is tanúsítja. Nyilvánvalóan hozzájárult a lap költségeihez az egyik szerkesztő, *Kun* Sámuel is, a volt nyomdász és későbbi korrektor, az autodidakta filozófus, aki a pozitivizmust mint filozófiai vallást terjesztette — többnyire saját költségén. Hozzájárultak a költségekhez más szabadgondolkodók is, a legkülönbözőbb „mezítlábas próféták”, ahogy egy kortárs nevezte őket.

A következő három számban (1904 április—június) egyre erősödik a lap szocialista tendenciája, egyre világosabbá válik a lap profilja. Ez mindenekelőtt a *Tarcsai* Lajos által írt szerkesztőségi cikkekben mutatkozik meg. Így mindjárt az áprilisi számban a húsvéti feltámadásról írott cikkében már nem a babona és a fanatizmus elleni harcon van a hangsúly. A vallás, mint a szocializmus legveszélyesebb ellenfele jelenik meg. „A megindult nagy szociális mozgalom törekvéseinek legesúfósabb ellenfele az egyház. A pápától kezdve egészen a harangozóig mindegyik Krisztus nevében szól az emberiséghez, hogy leintsék a munkásosztály felvilágosodásának jogosságát. A gazdasági egyenlőséget (az egyház) egyenesen

kárhozatosnak ítéli.” S a kiváltságosokat védő, a szocializmus ellen harcoló reakciós egyházzal szemben azokat az egyház-atyákat idézi, akik a szociális kérdést a maguk korában felvetették. A májusi számban pedig már a kollektív társadalom eszményét szegezi szembe a vallásos eszménnyel.

Ugyanebben a számban a máskor oly patetikus Tarczai Lajos tárgyilagos-ságával minden frázisnál hatásosabb cikket ír a közoktatás akkori állapotáról. Bizonyítja, hogy a hárommillió tankötelesből félmillió egyáltalán nem jár iskolába, további 150 000-nek egyáltalán nincs tankönyve, egy teremre 84 tanuló jut, és a 16951 elemi iskolából 11859-ben csak egy tanító van.

A vallásellenes propaganda-cikkekből kettőt kell kiemelnünk. Az egyik az ismert indogermán nyelvésznek, *Schmidt József*nek a szentháromság és a húsvét eredetéről írott cikke *Hortoványi* Szilárd álnéven. (Ehelyütt jegyezzük meg, hogy a lap cikkeinek nagy része a továbbiakban is álnév alatt jelenik meg, aminek magyarázatát az 1905 decemberi számban maga a lap szerkesztősége adja meg: „Munkatársaink tényleges nevét a rájuk háramolható sok kellemetlenség miatt nem árulhatjuk el.”¹⁶) A másik nagyon érdekes cikk „Vallás és szintvallás címen” *pj.* álnéven *Posch Jenő*nek,¹⁷ a méltatlanul elfeledett filozófusnak a tollából származik. *Posch* Jenő esete akkoriban nagy port vert fel. Az „antispiritualista, realista filozófia” (saját szavaival) kidolgozója eredetileg szolnoki gimnáziumi tanár volt. Felhasználva az 1894-es egyházpolitikai törvényeknek azt az intézkedését, mely lehetővé tette a felekezetenkívüliséget, kilépett a katolikus egyházból. Tanártársai szembefordultak vele és hajsztát indítottak ellene, végül is parlamenti interpellációra került a sor. *Wlassics* Gyula báró, akkori kultuszminiszter az interpelláló képviselőnek megígérte az ügy kivizsgálását, majd az interpelláció megismétlődése után elhárító választ adott: nem engedheti meg, hogy aktív középiskolai tanár diákjai körében vallásellenes propagandát folytasson, de tiszteletben tartja a tanárok lelkiismereti szabadságát és bármilyen irányú meggyőződéshez való jogát. Az interpelláció után néhány hónappal *Posch* Jenőt a budapesti Tavaszmező utcai gimnáziumba helyezték át. Éppen ez a nagy feltűnést kiváltó eset készítette *Posch* Jenőt arra, hogy további kellemetlenségek elkerülése végett csak nevének kezdőbetűivel jegyezze a cikket.

A cikk maga igen hatásos agitáció a felekezetenkívüliség mellett: azokhoz szól, akik hitüket már elvesztették, de szokásból, a hagyományok tiszteletéből vagy kényelmességéből megmaradnak az örökölt felekezet tagjai között.

„Nem dogma kell ma, hanem tudományos belátás, és nincs létjoguk az olyan emberi egysülteknek, melyek a tudománnyal ellenkező tanítások kultusza körül alakultak s ilyen valamennyi felekezet, minden legkisebb kivétel nélkül. . . Ma szükség van minden szabadelvű embernek a közreműködésére, egyetlen gyöngye kéznek a segítő munkálkodása sem felesleges arra, hogy valahára megépüljön az az oromdisze a modern államnak, melyet még mindig a sötétség századából maradt templomomladékok helyettesítenek, s mely nem lehet egyéb, mint a szabadelvű gondolkodásirányzatnak minden intézményen, az egész vonalon végigvonuló megvalósodása, vagyis maga a felekezeten állam.”

Posch Budapestre helyezésekor a kultuszkormányzat feltételül kötötte ki, hogy tanítványai közt nem terjeszti vallásellenes nézeteit. A feltételt meg is tartotta, tanítási óráin nem foglalkozott az idealizmus és materializmus kérdéseivel. A Tavaszmező utcai gimnázium diákjai — köztük *Fogarasi* Béla, *Szántó* Rezső, *Gömöri* Jenő, *Székelly* Artur, s a Galilei-Kört elindító *Kende* Zsigmond és *Surányi* Ede — azonban csakhamar megtudakolták, hogy milyen nézeteket

vall legkedvesebb tanáruk. S ahogy egyik tanítványa kifejezte: „Szokráteszt meg akarták akadályozni, hogy megrontsa az ifjúságot, mégis megrontotta.” *Posch* diákjai a *Világosság* előfizetői és olvasói lettek, s mielőtt leérettségiztek volna, már a történelmi materializmusról tartott szemináriumon vettek részt.

IV.

A júliusi számtól kezdve egyszerre megváltozik a folyóirat képe. A lap szerkesztői ebben a számban: *Csizmadia* Sándor és *Tarczai* Lajos, s a lapra rákerül ez a szöveg: „Ezen füzetet szervezett munkások szedték és nyomták.” (*Kun* Sámuel neve már 1904 májusában lekerül a lapról: ezen a számon a következő szöveg szerepel: „A szerkesztőbizottság megbízásából szerkeszti Tarczai Lajos.” A májusi számban pedig a kiadó is megváltozik; a lap kiadója: A „Világosság” társaság.)

Átalakul a lap belső tartalmában is. A címlapra ez kerül: „Szocialisták és Szabadgondolkodók Lapja” (az első négy számban a fejléc ez volt: „Szabadgondolkodók Lapja”). A cikkek csaknem kizárólag társadalmi kérdésekkel foglalkoznak, mégpedig szigorúan a munkásmozgalom és a szocializmus szempontjából. Azt jelenti ez, hogy *Szabó* Ervin köre — *Csizmadia* Sándor, *Ladányi* Ármin, *Mérő* Gyula, *Naszódi* Zsigmond — nyíltan átveszi a lap szerkesztését, s azt a tudományos szocializmus folyóiratává teszi.

Brill Richard, *Szabó* Ervin körének egyik tagja *Szabó* Ervinhez intézett levelében erről a változásról így emlékezik meg:

1904 június 11.

... Örömmel értesültem, hogy a *Világosság* „felekezeti” lapból — mert a „mindenáron atheizmus” is felekezetiesség, — szocialista lappá készül átvedleni. Ezt rendkívül fontosnak tartom. De jól meg kell vetni a fejealját ennek a lapnak, s ezt alaposan meg kell hányni-vetni a legminimálisabb részletekig.”

Mi volt az előzménye ennek az átalakulásnak, hogy került sor a nyílt színvallásra?

A közvetlen előzmény *Vágó* Béla és *Goldner* Adolf (*Vágó* *Szabó* Ervin köréhez tartozott, *Goldner* pedig a párt jobbszárnyához) afférja volt. *Vágó* megtámadta *Goldnert*, a párt vezetői — mindenekelőtt *Garami* Ernő és *Weltner* Jakab — *Vágót* rágalmozónak nyilvánították és eltávolították a *Népszava* szerkesztőségéből. A *Vágó*—*Goldner* ügy rendkívül élessé tette *Szabó* Ervin és a párt viszonyát. *Brill* Richard június 16-i levelében így ír erről:

„Azok a jó urak, *Garami* és *Groszmann* még többször meg fogják Önt környékezni ... Én azt ajánlom Önnek, ne beszéljen velük tanuk nélkül... *Goldner* érdekében ezek mindenre képesek...²⁰”

Vágó és *Goldner* vitája csak alkalom volt, csak hozzájárult az ellentétek kiéleződéséhez. A *Népszava* hasábjain 1904 tavaszán megindult a pártkongresszus előkészítése és a pártvezetőség által előterjesztett szervezeti szabályzat vitája. A szocialista diákok szervezetéből és a Vorwärts munkásképző egyletből kialakuló baloldali ellenzék már 1904 tavaszán elérkezettnek látta az időt, hogy a pártot forradalmi irányba terelje. Hozzájárult ehhez, hogy a munkásság tömegharcai az 1902. és 1903. év folyamán fokozódtak, hozzájárultak a nemzetközi munkás-

mozgalomban folyó viták is, melyek során egyre élesebben elkülönült egymástól a forradalmi és a reformista áramlat. Így került sor arra, hogy 1904 júniusában Szabó Ervinék megkíséreljék a szociáldemokrata pártvezetőségben többségre vinni álláspontjukat.

A pártvezetőségben belül a baloldali ellenzék álláspontjával rokonszenvezett Saly Endre szabó, Teszársz Károly vasöntő, de leginkább Buchinger Manó és Csizmadia Sándor. Egyetlen levelet idézünk a pártvezetőség egyes tagjaival folytatott tárgyalások, és az egész atmoszféra érzékeltetésére. Brill Richárd írja június 15-én Szabó Ervinnek:

„Saly és Buchinger is teljesen a mi álláspontunkon vannak. Mindkettő az akció folytatása mellett van, különösen Buchinger. A fődolog az marad, hogy a jó elemeket emancipálni kell az ismert terrorizmus alól. Az újabb memorandumon már tegnap dolgoztam, s a bevezetést el is készítettem.”

A továbbiakban Brill Richárd arról számol be, hogy Buchinger és Saly még nem látják elérkezettnek az időpontot a Szabó Ervin féle álláspont publikálására, illetőleg a bizalmi férfiak testülete elé való terjesztésére. Ő maga is egyetért velük, aggodalmát fejezi, ki hogy a hevesebb vérmérsékletű Mérő, Vágó, László Jenő elhamarkodott fellépéssel kompromittálni fogja a baloldali ellenzékét, higgadtabb elemekre (Ladányi Árminra, Lóránt Richárdra)²¹ szeretné bízni az ügy vezetését és képviselését. Majd ezzel fejezi be a levelet: „Most kell ütni a vasat, amíg meleg.”²²

Garami és Groszmann hamarosan felismerte, honnan fúj a szél, s azonnal meg akarta szüntetni a Világosságot. Erre mutat Brill Richárd június 16.-i levele:

„Csizmadia vitte a pártvezetőség üzenetét, melyszerint a lap szűnjék meg — mert ateista irányú. Ezt az argumentumot a szocialista programból vették át. Risum teneatis, amici...”²³

A szocialista Világosság megszervezésével kapcsolatos küzdelmekről tudósít Tarczai Lajos 1904. június 26.-án kelt levele is:

„A tegnapi választmányi ülés hat igennel, két nemmel amellett döntött, hogy a Világosság továbbra is a mi kezelésünkben marad... Egyébiránt a mai vas- és fémmunkásgyűlésen kapkodták a füzeteket.

Indítványozom: Csizmadia neve szerepeljen már a lapon is, mint szerkesztő, hogy ellensúlyozzuk az esetleges ellenagitációt, hogy a lap gyökeret verjen, mert a számtól függ minden...

Ladányi indítványa, hogy a lapra tegyük oda a szerkesztő bizottság nevét: Szabó Ervin, Csizmadia Sándor, Ladányi Ármin, Mérő Gyula, Naszodi Zsigomond, Kun Sámuel, akit azonban szívesen kihagyhatunk, mert a szocializmus irányában nagyon konzervatív... (A szerkesztő bizottság nevét) a lapra már holnap reggel hétkor rá kell szedetni és a belső címlapról Csizmadiaival való megállapodásunk szerint leszedjük a „Szabadgondolkodók Lapját.”²⁴

Ugyancsak a júliusi számmal kapcsolatos Mérő Gyula június 22.-én kelt levele:

„... a Világosság júliusi számába cikket fogok írni, valószínűleg. A vallás magánügyről, tekintve, — hogy amint hallom — a pártfegyelmet, melyről szóló cikkem már készül —, elcsaklitzad.”²⁵ Idézzük a levél még egy részletét, mert jól jelzi a baloldali szocialisták viszonyát a Világosság asztaltársaság szabadgondolkodó tagjaihoz: „Előre megbeszélhetjük, mit tárgyaljunk az asztaltársasággal...”

Ilyen előzmények után került tehát sor a *Világosság* júliusi és augusztusi számának megjelenésére. Mit tartalmaz a tudományos szocializmus első — sajnos csak két hónapig élő — magyarországi folyóirata?

Ha a júliusi és augusztusi számot kezünkbe vesszük, rögtön szemünkbe tűnik *Plehanov* és *Sen Katayama* (a japán szocialista párt vezetője) cikke. Mindkét cikk az orosz-japán háborúról szól. *Plehanov* megállapítja, hogy a háború a cári abszolútizmus és a burzsoázia érdekében jött létre, hogy az orosz proletáriátus a háború ellen és a cárizmus megdöntéséért harcol. *Katayama* cikke is háborúellenes, leszögezi, hogy a japán szocialisták a háború ellenségei voltak és maradtak, és azt az óhaját fejezi ki, hogy mindkét ország proletárai „egyesüljenek a kapitalisták elleni harcra, mert ezek minden háború okai.” A két cikk közti különbség: *Plehanov* a cárizmus vereségét kívánja, mert a nemzetközi reakció egyik fellegrárat látja benne, bukásától pedig a nemzetközi munkásmozgalom erősödését várja.

E cikkek tartalma, a japán és az orosz munkások 1904-es állásfoglalása ma már közismert. Számunkra az a frissesség fontos, amivel a *Világosság* olvasóit a nemzetközi munkásmozgalom legfontosabb eseményeiről tájékoztatja. *Szabó Ervin* műveltsége, széles látóköre, az egész világ munkásmozgalmáról való áttekintése tette ezt lehetővé. Tegyük hozzá: ez az áttekintés nemcsak tájékozottságot jelentett, hanem azt is, hogy forradalmi szemszögből tudta értékelni a nemzetközi munkásmozgalom egyes áramlatait és fejlődési tendenciáit. Bizonyosra vehetjük, hogyha a *Világosság* meg nem szűnik, hanem a magyarországi munkásmozgalom központi folyóiratává válik, a nemzetközi munkásmozgalomról szóló beszámolóit jelentékenyen kiszélesítették volna a magyar munkások látókörét, és ezzel hozzájárultak volna a munkások szocialista öntudatának fejlődéséhez.

Erről tanúskodik az augusztusi szám szemléje a belföldi és külföldi munkásmozgalom eseményeiről is (*Mérő Gyula* tollából). A belföldi szemle a rendőrségi üldözés árnyalatnyi enyhüléséről számol be, és támadja a munkássajtót (tehát a *Népszavát*), mert nem eléggé támogatja az annavölgyi bányászok sztrájkját. A külföldi szemle a holland munkáspárt agrárprogramját ismertet, s a holland baloldali szociáldemokraták állásfoglalásáról számol be a politikai sztrájk mellett. Leszögezi, hogy „előtérben áll a forradalmi s a revizionista irány küzdelme” és hozzáteszi, hogy az 1904-es esztendőben világviszonylatban gyengül a revizionista és erősödik a forradalmi áramlat. Megemlékezik a lap *Plehve* orosz belügyminiszter meggyilkolásáról és erről szóló tudósítását így fejezi be: „Az ifjú Oroszország az, aki a koporsó fedelét feszegeti és csapásai alatt a rozsdás szögek csörrenve pattannak ki.”²⁶

A német munkásmozgalomról *Buchinger* Manó, a szociáldemokrata párt vezetőségének tagja számol be. A munkásmozgalom és a magyar társadalom belföldi problémáiról két cikk szól. *Tarczai Lajos* a magyar közoktatás helyzetét elemzi, *Csizmadia Sándor* a keresztényszocialista mozgalmat támadja.

Aszocialista *Világosság* legfontosabb cikkét azonban *Szabó Ervin* írja, „Pártfegyelem és egyéni szabadság” címmel. Ez a tanulmány *Szabó Ervinnek* talán a legjelentékenyebb, mindenesetre a leglendületesebb írása. A cikk írása idején már hosszabb ideje dolgozott az osztályharc elméletéről szóló művén, mely a Társadalomtudomány Könyvtára²⁷ című sorozatának lett volna egyik

kötete, de végül is befejezetlen maradt. Szociológiai tanulmányainak és vívódásainak eredményeit ebben a tanulmányban rögzíti.

Alapproblémája a demokrácia és a pártfegyelem kérdése. Érthető ez: Szabó Ervin a pártellenzék élén állott, a pártvezetőség a pártfegyelemre hivatkozva igyekezett az ellenzék működését megbénítani, fel kellett vetnie a kérdést: „szabad-e a párt kisebbségének a többségével ellentétes véleményt nemcsak propagálni, hanem tettere váltania?”

Szabó Ervin elveti ezt a kérdésfeltevést, a polgári demokrácia kérdésfelvételének minősíti. A polgári demokrácia elve, hogy nem a kisebbség uralkodik a többségen, hanem a többség a kisebbségen. A szocialista demokrácia „nem lehet egyszerű többséguralom. Olyan demokráciának kell lennie, amelyben a többségi akarat önállóan gondolkodó, céljukkal — mely az emberi társadalom fejlődési ideáljával egybeesik — tisztában levő, és ezen fejlődés összes feltételeit tiszteletben tartó egyének tudatos egyéni akaratából rakódik össze.” Milyen eszközök alkalmasak ilyen társadalom, ilyen emberek kialakítására?

Hogy a választ megadhassa, szemügyre veszi a társadalmi fejlődés általános törvényeit. Vitába száll azzal a nézettel, „hogy a szocializmus megvalósításához semmiféle egyéni munka, egyéni erőfeszítés nem kell... hogy... ha egy ujjunkat sem mozgatjuk meg, a szocializmus létre fog jönni, mert a gazdasági viszonyok maguktól is megteremtik.”

Nem ismeri el, hogy a történelmi materializmus kizárólag objektív szociológia, mely elhanyagolja az egyén szerepét a társadalmi fejlődésben. Ellenkezőleg „... éppen az emberből indul ki, éppen az egyén tudatos cselekvésére vezet vissza a társadalom változásait.”

Szabó Ervin azon az állásponton van, hogy a természeti és a társadalmi tényező passzív tényező, aktív mindig maga az ember. Hozzáteszi, hogy az aktív egyének törekvése hatástalan marad, ha nincs összhangban a környezettel és a társadalmi fejlődés irányával, és hogy az emberek nem mindig vannak tudatában annak, hogy mit csinálnak. „Az emberek újat tesznek, véletlenül, vagy spekuláció útján technikai újításra jönnek rá, véletlenül valamely új társadalmi szervezési elvet találnak és megszokásból hozzá alkalmazkodnak, anélkül, hogy az újítás következményeire egyáltalán gondolnának, horderejéről maguknak egyáltalán számot adnának.”

Mégis túlértékeli az előre látott és tudatosan akart változások jelentőségét, és kimondja azt a fölöttebb kétséges tételt, hogy „minden társadalmi haladás a kritikusan gondolkodó egyéniségek érdeme.” Maga is látja, hogy az orosz narodovoljectől, Lavrovtól átvett tétel a múltra nézve nem érvényes. A maga korára nézve azonban egyre általánosabb törvénynek látja. A század elejének optimizmusa ez, melyre szörnyű évtizedek cáfoltak rá. A következtetés azonban helyes:

„Csak oly gazdasági, oly társadalmi, oly politikai szervezetre szabad törekedniök, amely a lehető legtöbb embernek teszi lehetővé és a lehető legtöbb embert nevel arra, hogy közreműködése a társadalom fejlődésén tudatos és e tudatos közreműködés mind mélyebb, mind integráltabb, mind kritikusabb legyen.”

A szabadság problémájához jut el, és mindenekelőtt leszögezi: a politikai demokrácia még nem szabadság, gazdasági szabadság nélkül nincs egyéni szabadság. De hozzáteszi: a gazdasági szabadság még nem jelent politikai szabadságot. A gazdasági demokráciára épített politikai demokráciában még két to-

vábbi feltétele van *Szabó Ervin* szerint a szabadság megvalósulásának. Az egyik feltétel: „az intézményes biztosítékok a hatalmaknak lehető legteljesebb megoszlására, diffúziójára irányuljanak.” Az önkormányzat kiterjesztése, a képviselő elvének a lehetőségek szerinti kiküszöbölése, az ellenőrzés fokozása: „ezek azon objektív eszközök, amelyekkel a demokráciának bürokráciává (hivatalnokrulomná), diktatúrává, vagy tömegzsarnoksággá fajulását megakadályozhatjuk.”

A másik feltétel: a mentális biztosítékok. Meg kell értetni az emberekkel, „hogy a cél, amelyre törekszenek nem valamely külső intézmény, hanem önmaguknak boldogsága, nagysága, ereje;”

A tanulmány befejező részében *Szabó Ervin* a párt szervezésére alkalmazza elveit. A társadalmi ideál, hogy minél több ember tudatos és kritikai meggyőződéssel alapuló közreműködése váljék lehetővé, hogy az embereket ily tudatosan cselekvő, meggyőződött emberekké neveljék — ennek az elvnek kell a párt tevékenységét is szabályoznia.

Mi lesz akkor a fegyelemmel? *Szabó Ervin* tisztán látja, hogy a pártban fegyelemnek kell lennie, hogy a párt „nem tűrhet kebelében mást, mint aki céljával egyetért s azon alapelvekkel s ez alapelvekből folyó fő harci eszközökkel, amelyeket a cél determinál.” De abban a meggyőződésben van, hogy a párton belüli egyetértésnek „reflektált, megfontolt, tudatos egyéni elhatározásból” kell kialakulnia.

A munkásosztályt nem kívülről jött megváltók fogják felszabadítani, akik ráveszik, hogy olyan objektív ideált valósítson meg, „amelyhez az alkotó tömegeknek belsőleg tulajdonképpen semmi közük.” A munkásosztály felszabadítása magának a munkásságnak a műve.

„Csak magának a munkásságnak tudásban, érzésben, akaratereiben, nagyság- és szépségvágyban kifejlődött egyénei fogják a munkásságot s vele az embert emancipálni. A munkásság öntudatát kifejleszteni, ez a szocialista pártok legeredményesebb taktikája.”

A munkások öntudatosság fejlesztésének pedig feltétele a különböző vélemények szabad nyilvánítása, mert a szocialista párt „haladása lehetetlenné vált, mihelyt az egyénileg kialakult véleményegységeknél többre becsülné a vezetőség parancsára uniformis módjára felöltött a priori pártigazságokat és párthiteket.”

S kíméletlen őszinteséggel szögezi le: „a mi szocialista pártunkban ismétlődik a demokráciáknak azon betegsége, hogy a vezetőségek uralmukat perpetuálni akarják.”²⁸

Részletesen ismertettük *Szabó Ervin* cikkét, mert nemcsak a lap történetére világít rá, hanem sok mindent megértet velünk a század elejének egész atmoszférájából. A tanulmány ugyanúgy, mint a *Világosság* egész története, s az idézett levelek, mutatják, hogy *Szabó Ervin* ebben az esztendőben már szakított a szocialista párt opportunistá vezetésével. A folyóiratot azért alapította, hogy szakítása ne magános lázadás, vagy félrevonulás legyen, hanem szervezeti szakítás, s egyben forradalmi munkásmozgalom megszervezésére alkalmas központ létrehozása. A csoport, mely *Szabó Ervin* körül szerveződött, ellenzékben volt, a pártvezetőségre alig volt befolyása. Ebből adódott, hogy a támadásnak a pártvezetőség centralisztikus törevéseire kellett irányulnia. *Szabó Ervin*nek a tömegek forradalmi aktivitásra való nevelését állították fel legfőbb követelésüknek, s valóban ez volt az akkori magyar munkásmozgalom egyik legfőbb problémája.

Az adott viszonyok között szükségszerű volt, hogy a demokratikus centralizmus elvén belül az ellenzék inkább a demokráciát érezze fontosnak.²⁹

A tanulmány másik nagy tanulsága: a mérhetetlen színvonalkülönbség Szabó Ervin és más szocialisták között. Sok tényező járult hozzá a Szabó Ervin féle törekvések bukásához: az egyik tényezőt mindenesetre itt kell keresni.

V.

A szociáldemokrata pártvezetőség természetesen nem tűrhette el az ellenzék nyílt zászlóbontását. *Garami* és *Groszmann* elhatározta, hogy minden eszközzel megakadályozza az ellenzéki lap megindulását. Arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a szociáldemokrata párt szervezeti szabályzatának értelmében a párt terjesztési eszközeivel csak olyan lapot lehet terjesztetni, mely a pártvezetőség ellenőrzése és irányítása alatt áll.³⁰ A *Világosság* szerkesztőségének is el kell ezt fogadnia, a lapot a pártnak át kell adnia, ellenkező esetben kitiltják a pártból, és nem engedik meg a pártszervezetekben való árusítását. Ha a lap a pártvezetőség kezébe kerül, megszűnik ellenzéki lap lenni. A szocialista szervezetekből való kitiltása viszont múlhatatlanul azt jelentette, hogy polgári kézbe kerül, hiszen ha a lap nem képes magát fenntartani a munkások filléreiből, a polgárok finanszírozására szorul.

Álláspontjukat keresztül is erőszakolták a pártvezetőségben, ahol állandó és biztos többséggel rendelkeztek. A többségi határozat megszületéséhez hozzájárult *Csizmadia* és *Buchinger* ingadozó álláspontja. A pártvezetőség határozatát a budapesti bizalmi férfiak értekezlete elé vitték, és határozatot hozattak arról is, hogy a pártvezetőség tagjai kötelesek a bizalmi férfiak testülete előtt a többségi álláspontot képviselni. Tarczai egy keltezetlen levele így számol be erről:

„Sietek tudósítani a tegnapi bizalmi ülésről, mert azt hiszem, hogy a körülmények következtében nem nyerhetél kellő információt. *Csizmadia*, *Buchinger* és *Teszársz* egyáltalában nem voltak ott. Ellenük egy határozatot akartak kierőszakolni . . . A javaslatot úgy fogadták el, hogy elítélték általában az olyan pártvezetőségi tagot, aki pártvezetőségi ügyeket elmond, továbbá minden pártvezetőségi tagnak kötelessége a pártvezetőség határozatát magáévá tenni, és a bizalmi férfiak előtt nem szabad pártvezetőségi tagnak ellentétes véleményt hangoztatni . . . Most pedig, kérek, a cikket küldd, hogy a *Világosságban* benne legyen. *Plehanov* cikkét is kapom?”³¹

A határozat után megindultak a tárgyalások a pártvezetőség és a lap szerkesztősége között. Szabó Ervin javaslata három lényeges pontot tartalmazott. Az egyik pont kimondotta, hogy a *Világosság* szocialista folyóirat, de helyet kapnak benne a szocializmus különböző irányai. A másik pont elvileg leszögezte a szerkesztőség függetlenségét a pártvezetőségtől. Végül a harmadik pontban azt javasolta Szabó Ervin, hogy a lapnak háromtagú szerkesztősége legyen; ezek közül egyet a pártvezetőség delegáljon, a másik kettőt pedig a lap eddigi szerkesztősége.

Garami augusztus 11-én kelt levelében válaszol Szabó Ervin szerződéstervezetére. Közli vele, hogy a pártvezetőség elutasította a szerződéstervezetet, még pedig két okból. Az egyik ok: az egész tervezet az ellenzék bizalmatlanságát tanúsítja a vezetőséggel szemben, s a vezetőség a maga részéről bizalmatlanságra bizalmatlansággal válaszol. A másik ok: a pártvezetőség a Szabó Ervin féle szer-

kesztőség kezében nem látja biztosítottak a lap szilárd marxista irányvonalát, és fél attól, hogy antimarxista irányba terelődik. A levél jól mutatja *Garami* diplomáciai érzékét, és azt a törekvését, hogy az ellentétektől szerteszakított mozgalom látszólagos egységét megőrizze. *Szabó* Ervint természetesen nem téveszthette meg a levél. Látnia kellett, hogy *Garami*, amennyire lehet, igyekszik megőrizni a jó viszonyt, igyekszik elkerülni a nyilvános szakítást, de egy pillanatra sem lehetett kétsége afelől, hogy a határozat minden pontját *Garami* erőszakolta keresztül.

„Az lett a jelszó — írja *Garami* —, hogy bizalmatlanságot bizalmatlansággal viszonzunk... A lap céljáról szóló fejezetben kimondatik, hogy a Marx-féle szociáldemokrácia népszerű ismertetése és propagandája. Emellett (marad a volt második mondat) a szocializmus különféle irányai is szóhoz jutnak benne. Az a mondat, mely a párt szervezeti szabályzattal kapcsolatosan rendezi a szerkesztők függetlenségét — kimarad. Helyette a szerkesztők-ről szóló fejezetbe új mondat jön, mely kifejezetten biztosítja a szerkesztők függetlenségét... A másik változás a szerkesztők számára vonatkozik. A pártvezetőség csak két szerkesztőt fogad el, akiknek egyikét ő nevezi meg, másikat a Világosság. Ennek oka szintén a bizalmatlanság. Félnék az állandó majorizálódástól, mely a tervezett hármas szerkesztőségnél bekövetkezhetnék, és amely a lapot antimarxista irányba terelné.”³²

Pár nappal később *Groszmann* Miksa is szükségét érzi, hogy *Szabó* Ervinnél mentegetőzzék:

„A Világosság ügyében tett lépések Csizmadia Sándor elvtárs indítványára történtek. Ő maga volt az indítvány formulázója, s ő bízott meg a Világossággal tárgyalni.”³³

A nagyon ravasz emberek sokszor felettébb naivnak bizonyulnak. Hogyan gondolhatta *Garami* és *Groszmann*, hogy *Szabó* Ervin hitelt ad a vezetőségi ülés lefolyásáról adott tájékoztatójuknak? Hiszen tudniuk kellett, hogy *Szabó* Ervint más oldalról is tájékoztatják.

Mi volt a *Világosság* szerkesztőségének válasza a pártvezetőség döntésére? Erről tudósít a *Világosság* szeptemberi és októberi számának borítólapja:

„Azon elvtársaink részére, kik törekvéseinket érdeklődéssel kísérik, kivonatban közöljük a határozati javaslatot, melyet a Világosság „asztaltársaság” f. évi augusztus hó 9-én tartott közgyűlése nagy szótöbbséggel elfogadott.

„A társaság közgyűlése elhatározza, hogy a társaságon kívül álló tényezőknek a társaság ügyeibe való beavatkozását meg nem tűri. A Világosság című lap tulajdonjogát, szerkesztését semmilyen párt szolgálatába nem bocsátja, s utasítja a választmányt, hogy ilyen természetű tárgyalásba senkivel se bocsátkozzék, s egyúttal tegyen meg minden intézkedést arra, hogy a társaság elveit hirdető lap továbbra is a megindulásakor kitűzött cél irányában haladjon.”

A lap jellege ezzel természetesen átalakult. *Csizmadia* és *Tarczai* kiváltak szerkesztőségből, a szerkesztő ismét *Kun* Sámuel lett. A belső címlapról lekerült a „Szocialisták és Szabadgondolkodók Lapja,” helyébe ismét „Szabadgondolkodók Lapja” került. A lap tartalma is átalakult, újra a természettudományos ismeretterjesztés és a vallásellenes propaganda került előtérbe. A szeptemberi számban megjelenik *Szabó* Ervin tanulmányának befejező része, az októberi számban már semmi hasonló. A szeptemberi szám — ugyancsak a borítólapon — hivatalosan be is jelenti ezt a változást:

„Olvasóinkhoz!

A Világosság a jelen számmal újra visszatér eredeti programjához. Azaz a szabad gondolatnak, a felekezetiellenességnek s az antiklerikális agitációnak kíván szolgálni...”

Ezzel azonban nem zárult le a *Világosság* körüli vita. A *Népszava* szeptember 17-i számában, a Pártügyek rovatban a következő közlemény jelenik meg:

Világosság cím alatt, annakidején egy antiklerikális, szabadgondolkodó havi lap indult meg, mely elvtársaink körében is sok olvasóra tett szert. Ez a lap néhány héttel ezelőtt szocialista lappá alakult át, amennyiben elvtársak lettek szerkesztői, munkatársai, akik belső pártkérdésekkel is foglalkoztak benne. Ekkor úgy a pártvezetőség, mint a budapesti bizalmi férfi testület elhatározta, hogy a szervezeti szabályzat és ezidei pártgyűlésünk külön is hozott határozata értelmében, a lap terjesztését a párt terjesztési eszközeivel csak akkor engedi meg, ha az átadatik a pártnak. A lap tulajdonosa, a Világosság asztaltársaság azonban kimondotta, hogy „kivülálló tényezőknek a beavatkozását meg nem tűri”, s hogy a lapot nem adja át, ellenkezőleg, visszafejleszti pusztán felekezetellenes lappá, s azt „semmilyen párt szolgálatába nem bocsátja.” Erre a határozatra a lap szerkesztésénél közreműködött elvtársak kiléptek a lap kötelékéből, a bizalmi férfi testület pedig kimondotta, hogy ezentúl a Világosság mindenhol ugyanolyan elbánásban részesítendő, mint bármely más polgári lap.”

A *Világosság* „kilépett” szerkesztője, *Tarczai Lajos* a *Népszava* következő számában, szeptember 20-án „Tények” című cikkében felel erre a közleményre.:

„A „Világosság” megcenzurálása, amelyet a tisztelt pártvezetőség, a „pártérdek” megóvásának címen a szocializmus alapelveinek figyelembevétele nélkül kitiltatott a szocialista birodalomból, anélkül, hogy maguknak a munkásoknak hozzájárulását a pártkongresszuson kikérték volna, a legnagyobb önkénykedés volt. „A méltányosság és igazságosság”, amelyet Garami elvtárs a kritikától joggal követel, de nem tart be, akkor szennvedett a legtöbbet, mikor a pártvezetőség egysapásra akarta a bizalmi férfiu testület szankciójával a kisebbségi véleményt agyonfojtani. A gondolkodás, a véleménynyilvánítás szabadságának az az értelmezése, amelyet a pártvezetőség nemcsak megtűrt, hanem képviselt, nem csak helyeselt, hanem keresztülerőszakolt volt. Nem elegendő bizonyíték-e a pártvezetőség önkénykedésére, a főbbek helytelen felfogására? Minden ilyen erőszakos, a pártéletet megbénító határozat, amelyet a pártvezetőség a legvisszariasztóbb fegyverrel illetéktelen helyen, illetéktelen módon emeltetett párttörvényé, csak visszatetszést és közönyt hint a gondolkodó elvtársak közé. A gondolat szabadságot megnyírni semmiféle célért, semmiféle szándékkal nem szabad... Nem lehet kívánnunk, hogy a párttagok teljesen lemondjanak önállóságukról, nehogy a párt akaratonkívüli szolgák hordája, avagy pedig gondolkodás nélküli nyája legyen.

Nem ennek a szüksége vésődött bele az elvtársak nagy tömegének a lelkébe, sőt maga a párttitkár is egy alkalommal éppen nekem jelentette ki, hogy „a magyar munkásság még nem érett a kritikára.” De vajon úgy válik-e éretté, ha visszatartjuk nemcsak saját ügyeinek intézésétől, hanem még óvjuk annak kritizálásától is?”

Még *Tarczai* cikkének megjelenése előtt teszi közzé a Világosság szerkesztősége kétoldalas röpiratát, melyet kivonatosan ismertetünk:

„Magyarország szabadgondolkodó munkásaihoz!
Munkások! Elvtársak!

... Mi az egyén mindenkor meggyőződésében látjuk a szabad cselekvés nélkülözhetetlen feltételét!

... Annál nagyobb meglepetést okozott az a támadás, amelyet egy modern elvek alapján küzdő politikai pártnak a kulturális kérdések iránt merőben érzéketlen, minden fogékony-ság nélkül való vezető emberei (egy csekély velünk nem egyező kisebbség kivételével) intéztek ellenünk, ama párté, mely az ő programját éppen a szabad vizsgálódásnak, a gondolat emancipációjának köszönheti, mely azokon a tudományos felfogásokon épült, amelyeket a szabadgondolat első harcossai teremtettek meg.

Ez a támadás inkább nevezhető *hajszásnak*, mint komoly küzdelemnek. Miről van szó? A szociáldemokrata párt vezetősége a bizalmi férfiak minapi értekezletének határozatával (amelyet a pártvezetőségnek a tiszta igazságtól irtózó tagjai *diktáltak*), ki akarja tiltatni a munkások egyesületéből, *sőt otthonából* is a szabadgondolkodás „*Világosság*”, című havi lapját, amely a tudományok minden körét tárgyilagosan, *népszerűen* akarja ösmertetni... A családokozhatatlan pápa módjára kiátkozzák azt a lapot, amely öntudatos, önálló bírálatra képes, igazán szabad emberekké neveli olvasóit, buzdítja, bátorítja őket az elnyomatás elleni

hatalmas küzdelemben. Nem akarják meglátni azt az igazságot, hogy csak öntudatos egyének alkothatnak osztályharcos szervezetet. (Megjegyzendő, hogy a f. hó 17-i Népszava a határozatot nem hiteles értelmében, hanem szelídítve hozza, míg a bizalmi férfiakkal egyenesen *küldik* a Világosságot.)

Amikor e törekvéseink ellen tiltakozik a szociáldemokrata párt vezetősége, önmagára mond süjtő ítéletet; arról tesz kétségtelen tanúságot, hogy a munkások öntudatossága, bíráló joga és képessége kedve ellen van. Azt bizonyítja, hogy nem a munkássággal *együtt*, hanem a munkásság *főként* uralmát rendszerezítve akar „működni”. S e cél elérésére — miközben sajtószabadságot követel az osztályuralom birtokosaitól, az államtól, ő maga elsinkófálja a munkásoknak legegységesebb egyéni jogait... ezáltal a klerikális táborhoz hasonlóan szellemi rabszolgaságban tartja a munkásokat, és forradalmi harcok helyett dróton rángatható bábokat farag; az *elvtársi tisztesség* próbájául avatja egy népszerű tudományos lap bojkottálását.

... Pártegységet, pártérdeket, párttaktikát, *párttisztességet* stb. efféle említések azok, akiknek működéséből mindig kiláttuk azt a törekvést, hogy megtartsák *feltétlen* rendelkezési jogukat, *személyes uralmukat*...”

a magyarországi
Szabadgondolkodók”³⁴

E röpirat szövegével hasonló hangvételű „elvi kijelentés” jelenik meg a *Világosság* 1904. októberi számának borítólapján, azzal a megjegyzéssel, hogy ezeket az elveket az augusztus 9-i választmányi ülés fogadta el. A *Világosság* társaság elveit és programját valószínűleg ugyanaz a kéz szövegezte meg, amelyik a röpiratot. Hozzátehetjük: a fogalmazás, a stílus azt mutatja, hogy a baloldali szocialista ellenzék valamelyik tagjának kellett lennie, bár engedelmeyket tett az asztaltársaság most már többségben levő polgári szabadgondolkodó tagjainak.

A *Népszava* siet válaszolni a röpiratra, s a válasz *Tarczainak* is szól. A szeptember 20-i szám (tehát ugyanaz a szám, melyben *Tarczai* cikke megjelent) „Pártügyek” rovatában szerkesztőségi cikket tesz közzé.

„A Világosság emberei egy gyalázkodó röpiratot adtak ki pártunk vezetősége ellen. Ezt a röpiratot, hogy azt a látszatot keltsék, mintha szocialistáktól eredt volna, „elvtársak! megszólítással látták el. Az aláírás azonban titokzatosan már csak ennyit árul el: „a magyarországi szabadgondolkodók”. Maga a röpirat azért született meg, mert a budapesti bizalmi férfiak múltkori határozatukkal megvonták a Világosságtól a párt terjesztő eszközeit.”

A cikk ezután idézi a röpirat támadásait, majd így folytatja:

„A szennyos piszkolódásnak ezzel az áradatával szemben elég egyszerűen megállapítani a tényállást.

A Világosság szabadgondolkodó lapnak indult meg. Első számai nemcsak nem foglalkoztak pártügyekkel, hanem ellenkezőleg, a szerkesztőség mindig élénken tiltakozott az ellen, hogy a lap pártlapnak tekintessék... azonban rövidesen átalakult. Munkatársai és szerkesztői elvtársak lettek, akik a lap számára igénybe vették azt, hogy, mint minden más pártlap, a párt terjesztő eszközeivel propagáltassék a szervezett munkásság körében. Miután ez a lap teljesen idegen vállalat volt, s miután sem a pártvezetési szabályzatban, de a legutóbbi pártgyűlésen külön egyhangúlag elfogadott határozati javaslatban is meghatározott követelményeknek sem felelt meg, a pártvezetőség és a budapesti bizalmi férfiak kimondották, hogy a Világosság csak úgy terjeszthető tovább, ha azt átadják a pártnak. Ezen határozat alapján meg is indultak a tárgyalások, melyek során a pártvezetőség olyan garanciákat nyújtott a lap fennállására és tartalmának teljes szabadságára, hogy az összes ott közreműködött elvtársak a lap átadása mellett foglaltak állást.”

A nyilvánvaló hazugság után (hiszen a lapban működött elvtársak egyike éppen a *Népszava* másik hasábján tiltakozó *Tarczai*) a cikk így folytatja:

„A lapnál közreműködött elvtársakat még csak értesíteni sem érdemesítették a változásról, akik erre levélben mondtak le, Tarczai és Csizmadia elvtársak pedig, kiknek a neve szerepelt a lapon, nevük levételét követelték. A fenti határozat után az elvtársak java része még a Világosság asztaltársaságából is kilépett.”

A szerkesztőségi cikk végül így fejeződik be:

„... Hogy a párt mit terjesszen, és a saját körében minek a terjesztését engedje meg azt egyenlőre maga a párt határozza meg, ebbe „kívülálló tényezőknek” csakugyan semmi-féle beleszólást nem enged, bármennyire értsenek is a nagyszájú piszkálódáshoz, a bizonyítástalan rágalmazás, gyanúsítás könnyű és undorító „mesterségéhez.”

A *Népszava* még kétizben tér vissza erre az ügyre ezekben a napokban. Szeptember 22-i számában vezércikkben emlékszik meg róla, szeptember 24-i számában pedig *Garami* válaszol *Tarczainak*. „Egyszerűen nem igaz — írja *Garami* —; hogy a pártvezetőség a Világosságot meg akarta volna cenzurálni. Csak többszörsően hozott pártgyűlési határozatok betartását követelte.” A szociáldemokrata pártvezetőség 1905. évi Jelentésében is szó esik a *Világosságról*.³⁵

A szociáldemokrata pártvezetőségnek tehát sikerült megfojtani *Szabó Ervin* kísérletét: a tudományos szocializmus magyarországi folyóirata ekkor még nem születhetett meg. A harc azonban tovább folyt, a baloldali ellenzék tagjai újabb és újabb lapalapítással kísérleteztek, és maga a *Világosság* sem változott egyszerű antiklerikális lappá, mint ahogy azt hinni lehetett volna. A lapon továbbra is rajta maradt a felirat: „Ezen füzetet szervezett munkások szedték és nyomták”, — a lap kiadását a *Világosság* társaságtól a szociáldemokrata *Gál Benő* veszi át, újból megindulnak a munkásmozgalom és a szocializmus problémáival foglalkozó cikkek, és csakhamar baloldali szocialisták veszik át a lap szerkesztését is.

Egy egyszerű gondolkodó áldozatos harca, néhány barátjának támogatásával, akik nem is mind maradnak hívek az ügghöz — látszólag ennyi, amiről beszámolhatunk. Mégis ezzel a szerény kezdeményezéssel indult el útjára az a mozgalom, mely oly sok vezetőt és hőst adott az 1918—1919 évi forradalmaknak.

Jegyzetek

1. 1887—1900 között a magyar ipar termelésének növekedése évi 7% volt. Az igazán gyors fejlődés azonban a 90-es években indul meg, hogy egészen a világháborúig nem csökkenő ütemben tartson tovább. Ebben a másfél évtizedben a fejlődés üteme egész Európában Magyarországon volt a leggyorsabb. Vö. *Sándor Vilmos: Nagyipari fejlődésünk 1867—1900.* Budapest, 1954. *Berend Iván—Ránki György: Magyarország iparának XX. sz. eleji színvonala az európai összehasonlítás tükrében.* Közgazd. Szle. VII. évf. 1960. aug.—szept.
2. Az antiszemitizmus főleg a hivatalnoki középosztálynak volt az ideológiája, a konzervatív jelszavakkal inkább a nagybirtokos osztály élt.
3. *Tisza István* kormányának idejére jött létre a magyar úri osztály és a magyar nagyburzsoázia kiegyezése és osztályszövetsége. Mindez nem törölhette el a két osztály közti ellentéteket, a két társadalmi csoport érdekeiben, törekvéseiben, életvitelében és ízlésében továbbra is idegenül állt egymással szemben, a megegyezés csak ideiglenes fegyverszünet lehetett.

4. A küszöbön álló forradalomnak demokratikus forradalomnak kellett lennie, a demokratikus forradalom végigvitele azonban szocialisztikus rendszabályok végrehajtását követelte meg. A demokratikus Magyarországért harcoló társadalmi erők programjában ezért mindig és mindenütt szocialista követelések is szerepeltek. A forradalmi szociáldemokrácia programjának központjában természetesen a szocializmus állt, ugyanakkor a forradalmi szocializmus volt a demokratikus forradalom vezető ereje is. A nagyvárosi intelligencia leghaladóbb elemeit tömörítő szabadgondolkodók, radikálisok legfőbb céljuknak a demokrácia kiharcolását tekintették, mégis nemegyszer szocialistáknak nevezték magukat, szocialista feladatok megoldását követelték, a jövő zálogát az ipari, a mezőgazdasági és a szellemi munka szövetségében és uralmában látták. Ezt az álláspontot fejtette ki például *Jászi Oszkár* a Budapesti Napló 1906. június 2-i számában az orosz forradalmat üdvözlő cikkében. 1904. október 16-án *Szabó Ervin*hez intézett levelében *Jászi Oszkár* a következőket írja: „a jelenlegi pártoktól abszolúte semmit sem lehet várni . . ., mindent csak a szocializmustól lehet várni . . . (Jászi kiemelése). A nemesebb gondolkodású emberek — talán még nem egészen öntudatosan — a szocializmus után szomjúhoznak . . . ez természetes is, hisz a lateinerek legalább 70%-a már a proletárság anyagi bizonytalanságában él . . . A szocializmus már rég megszűnt az éhező néptömegek kizárólagos mozgalma lenni, hanem a kornak kultúrproblémájává vált. Az ami egykor a reformáció, a reneszánsz, az enciklopédizmus volt. S egy boldogabb jövő ragyogó szintézise . . . s ez a szocializmus erejének titka.” (Párttört. Intézet Archívuma. Szabó Ervin-gyűjtemény.) A levelet annak a meggyőződésünknek az illusztrálására idéztük, hogy a század eleji haladó mozgalmak elemzésénél és értékelésénél nemcsak a demokratikus és szocialista erők közti határvonalat kell hangsúlyozni, hanem még inkább ezek egységét. Magyarországon elvileg meg volt a lehetősége a demokrácia és a szocializmus összeforrasztásának, amelyet a leninizmus valósított meg Oroszországban. Hosszú időnek és keserves küzdelmeknek kellett azonban eljőnnie abhoz, hogy ez az elvi lehetőség valóra válhasson.
5. A XX. Század első évfolyamaiban a lap szerkesztője *Gratz Gusztáv* volt, a polgári liberalizmus szürke és jellegtelen képviselője. A lapot a valóságban azonban *Jászi Oszkár*, *Somló Bódog*, *Szabó Ervin* és *Wildner Ödön* szerkesztette. Vö. *Jászi Oszkár* emlékiratai a *Látóhatár* 1957-es évfolyamában, méginkább *Jászi Oszkár* levelei *Somló Bódog*hoz az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában, valamint *Jászi Oszkár* levelei *Szabó Ervin*hez a Párttörténeti Intézet Archívumának Szabó Ervin gyűjteményében.
6. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, A levél szövege egy ízben már megjelent: *Szabó Ervin Válogatott Írásai*, Budapest, 1958, 445—446. l.
7. Vö. *Szántó Béla*: *A magyar munkásmozgalom 1914-ig*. Budapest, 1947. 152—154. l.
8. *Szabó Ervin Válogatott Írásai* i. k. 271 l.
9. I. m. 52. l.
10. I. m. 120. l.
11. I. m. 115. l.
12. I. m. 204—205. l.
13. A lap szerkesztői: 1904 márciusában és áprilisában *Kun Sámuel* és *Tarczai Lajos*, 1904 május, júniusában *Tarczai Lajos*, 1904 júniusában és augusztusában *Csizmadia Sándor* és *Tarczai Lajos*, 1904 szeptemberétől 1904 októberéig *Kun Sámuel*, 1905 novemberétől 1906 januárjáig *Faragó Pál*, 1906 februártól 1906 decemberéig *Timár Miklós*, 1907 januártól 1907 júniusig *Zádor Pál*, szerkesztőtárs *Timár Miklós*, szerkesztőség: *Antal Sándor*, *Décsi Imre*, *Gábor Andor*, *Madzsar József*, *Pfeijer Sándor*, *Pogány Jenő*, *Rózsa Miklós*, *Stein Fülöp*, *Szende Pál*, *Szilágyi Jenő*. A lap kiadói: 1904 március—május *Baron Ede*, 1904 június—október a Világosság társaság, 1904 november—1906 május *Gál Benő*, 1906 június—1907 június a Világosság szerkesztősége. A lapot 1904 márciusától 1905 októberéig *Fuchs Samu* könyvnyomdájában nyomták, 1905 novemberétől 1906 novemberéig *Spatz Henrik* könyvnyomdájában, 1906 decemberétől *Fried* és *Krakauer* könyvnyomdájában. 1904 márciusától 1904 augusztusáig a lap alcíme: *Szabadgondolkodók Lapja*, 1904 augusztusában: *Szocialisták és Szabadgondolkodók Lapja*, 1904 szeptemberétől 1906 decemberéig: *Szabadgondolkodók Lapja*, 1907 januárjától *Szabadgondolkodók Lapja*, a *Szabadgondolkodók Társaságának* hivatalos közlönye.
14. *Tarczai Lajos* a lap megalakulásának évében 22 éves volt és Szabó Ervin köréhez tartozott. A *Világosságban* és *Népszavában* közzétett cikkei csakhamar a szociáldemokrata baloldal egyik vezető tagjává tették. Később a *Batthyány Ervin* által alapított böggötei iskolában vállalt tanítói állást. *Tarczai* később megvált az iskolától, ahol nem érezte

jól magát, de továbbra is szorosan együtt működött a *Batthyány Ervin* által alapított anarchista csoporttal. 1908-ban bevásárolták a szociáldemokrata párt központi vezetőségébe, s ekkor szakított a baloldali ellenzékkel. 1911-ben Amerikába vándorolt ki. *Párttört. Közl.* 1962. IV. sz. *Szántó Béla*: A baloldali ellenzék a magyarországi szociáldemokráciában az első világháború előtt.

15. Vö. *Szántó Béla* i. h.
16. Az álnévek nagy része jelenleg még nem fejthető meg. *Gulyás Pál* írói álnév-lexikonában a *Világosságot* nem vette figyelembe.
17. *Posch Jenő* az idősebb szabadgondolkodó nemzedéknek jellegzetes alakja. A lap meg alapításának idejében 45 éves volt, első fontosabb filozófiai munkáját (Az idő elmélete) már közzétette. A *Világosságon* kívül munkatársa volt a *XX. Századnak* és a *Nyugatnak* is. Filozófiája provinciális jelentőségű, de érdekes összeegyeztetés; kísérlete a kor divatos agnosztikus áramlatainak őszintén vallott materialista elvekkel. *Kún Sámuel* és *Hatala Péter* mellett ő az, aki a 19. századi pozitívizmuson, materializmuson, szabadgondolkodáson nevelkedve, a haladó eszméket a fiatalabb nemzedékhez közvetítette. Ez a fiatalabb nemzedék azután szélesebb látókör birtokában, elevenebb közéleti harcok részeként, mozgalommá szerveződve, sokkal konkrétebb, sokkal radikálisabb módon harcolt már a haladásért. A machizmus és a materializmus keveredése azonban továbbra is jellemző marad a kor radikális és szocialista értelmiségeinek gondolkodásmódjára. Vö. *Jászi Oszkár*: Emlékeimből. *Látóhatár*, 1957, 1—2. sz. *Lengyel József*: *Visegrádi utca*, Budapest, 1956.
18. *Csizmadia Sándor* (1871—1929) eredetileg földmunkás volt, 1904-ben a szociáldemokrata párt központi vezetőségének tagja. Ebben az időben rokonszenvezett a baloldal harcával a központi vezetőség opportunistá politikájával szemben. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt 1905. évi pártgyűlésén nyíltan is kirohant az ellentét *Garami* és *Csizmadia* között. *Csizmadia* azonban mindvégig igen ingatag módon támogatta az ellenzék ügyét; ingatagsága hozzájárult az ellenzék vereségéhez. *Ladányi Ármán* és *Mérő Gyula* a Szocialista Diákok szervezetének volt tagja és aktív szervezője. Mindketten nagy szerepet játszottak a baloldali ellenzék szervezésében. *Ladányi* higgadtabb egyéniség volt, *Mérő* hevesebb, indulatosabb, *Naszódi Zsigmond* asztalosmunkás volt, a *Világosság* alakításának évében 29 éves. A *Világosságban* több novellát tett közzé, írásai kezdetlegesek, de nem mindennapi tehetség jelentkezik bennük. A baloldali ellenzék szervezkedésében igen nagy szerepet játszott, egyik aláírója volt MSZDP 12. kongresszusa előtt közzétett brosúrának: „hogyan módosítsuk a pártszervezeti szabályzatot?” (A másik két aláíró *Tarczai Lajos* és *Szabó Ervin* Szontagh Gerő álnéven.) *Naszódi* 1906-ban tüdővészben elhunyt.
19. *Párttört.* Intézet Archívuma Szabó Ervin gyűjtemény.
20. *PIArch. Sz. E.-gyűjtemény.*
21. *Lóránt Richard* (*Réti Lóránt*) a Szocialista Diákok szervezetének volt aktív szervezője, ugyanakkor Weiss Fülöpnek, a Kereskedelmi Bank elnökének titkára. A mozgalom egyik legképzettebb, legönzetlenebb, legrokonszenvesebb tagja volt.
22. *PIArch. Sz. E.-gyűjt.*
23. *PIArch. Sz. E.-gyűjt.*
24. *PIArch. Sz. E.-gyűjt.*
25. *PIArch. Sz. E.-gyűjt.*
26. Az idézett *Gersunnikov* védőbeszédéből származik.
27. A sorozat *Politzer Zsigmond* kiadásában jelent meg, *Jászi Oszkár* kezdeményezésére és fáradságtalan szervező munkájának eredményeképpen. Első kiadványa *Spencer Herbert* filozófiájának kivonata volt (Collins), ezt követte *Jászi* két műve, *Somló Bódog* értékezése stb.
28. A tanulmány megjelent: *Szabó Ervin Válogatott Írásai*, Budapest, 1958.
29. A század elején minden országban hasonló problémák vetődtek fel, de különös erővel azokban a gyorsan industrializálódó országokban, amelyekben nem volt fejlett polgári demokrácia. *Szabó Ervin* levelezéséből és cikkeiből tudjuk, hogy igen jól ismerte pl. *Robert Michels* igen nagy hatást kiváltó munkáját: *Zur Sociologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie*. E könyvben *Michels* többek között éppen a német szociáldemokrácia szervezetét és működését elemzi. A szociáldemokrata párt harci szervezet — mondja —, ennek tudatában is van, terminológiájában előszeretettel használ gatoni műszavakat —, szükségszerű következménye ennek, hogy ebben a harci szervezetben hierarchikus rend alakuljon ki, a vezetők diktátori hatalmával. E vezetők többsége

polgári értelmiségi, de ami fontosabb, a hatalmi helyzet, a gazdasági függetlenség az egész vezető elit valamennyi tagját hivatásos politikussá, pártbürokratává alakítja, és elpolgáriasítja. Ennek a ténynek a tömegek körében a politikával szembeni közöny felel meg. Szabó Ervin nem volt jó véleménnyel Michels működéséről. Michels az adott helyzetet örök szociológiai törvényszerűséggé nagyítja fel és a demokrácia, valamint a szocializmus lehetetlenségét vezeti le belőle. Szabó viszont a jelenség történelmi gyökereit kutatja és arra a következtetésre jut, hogy oka a XIX. század második felében a munkásosztály öntudatának elmaradása a kapitalizmus gyors centralizációja és koncentrációja mögött; érthető módon adódott ebből az az elképzelés, hogy a munkásosztály döntő harcát egy „felvilágosodott, a politikai harcban megedzett kisebbség fogja kivívni”. A jövőt Szabó viszont abban látja, hogy a szocializmus „a nagy többség mozgalmává lesz, a harc azon eszközeivel, amelyek ebből és sajátos gazdasági és társadalmi szerepéből folynak”. Hasonló problémák vetődnek fel Sorel műveiben is; ehelyütt nem lehet feladatunk a bonyolult szociológiai probléma teljes elemzése.

30. Lásd *A Magyarországi Szociáldemokrata Párt szervezeti szabályzata. A Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai*. 3 kötet. Budapest, 1955. 131 l. Lásd még: Az MSzDP XI. Pártgyűlésének határozata. Uo. 195 l.
31. PIArch. Sz. E.-gyűjt.
32. PIArch. Sz. E.-gyűjt.
33. PIArch. Sz. E.-gyűjt.
34. PIArch. Röpiratgyűjtemény I/6/1904/778.
35. Világosság, 1905 július.

Ervin Szabó et le journal „Világosság”

I. KEMÉNY

Vers la fin du XIXe et au commencement du XXe siècle l'économie hongroise de caractère féodale s'est transformée rapidement en économie capitaliste et une lutte s'est engagée pour la réformation démocratique bourgeoise de la Hongrie. Ce fut la classe ouvrière qui marcha en tête de cette lutte, soutenue de toutes leurs forces par les paysans et par les milieux intellectuels urbains. Parallèlement avec la classe ouvrière, le prolétariat agraire et les éléments les plus radicaux parmi les intellectuels des grandes villes ont déclenché le combat pour le socialisme.

Les forces démocratiques et socialistes ont mené cette lutte côte à côte dans les organes de la presse progressiste de l'époque, dont le premier, fondé en 1904, était le *Világosság*. Ce journal publiait des articles dirigés contre le régime féodal, des écrits anticléricaux et simultanément des notices à tendance socialiste. Les éléments socialistes de la rédaction étaient représentés surtout par Ervin Szabó et par ses disciples. Ervin Szabó fut un des savants les plus importants de l'époque et en même temps le personnage le plus considérable du socialisme révolutionnaire. L'activité des leaders du Parti Social-Démocrate de la Hongrie était alors orientée à peu près dans la même direction que suivait Kautsky et Bebel en Allemagne. Selon la position prise par Ervin Szabó et par ses disciples, cette orientation n'était point révolutionnaire; ils estimaient que la lutte parlementaire légale pour les libertés publiques et pour le droit de suffrage universel équivalait essentiellement à soutenir la bourgeoisie libérale. De leur part, ils s'efforçaient à préparer la révolution sociale, c'est à dire ils ont suivi le chemin qu'ont pris les socialistes de gauche dans les autres pays de l'Europe. Leurs idées s'apparentaient le mieux à celles des syndicalistes français: Szabó et son groupe tenaient plus à la lutte économique qu'au combat politique, attribuaient plus d'importance aux syndicats qu'au parti, ils visaient résolument la démocratisation complète du mouvement. Selon leurs vues, la mise en pratique du socialisme ne saurait être l'œuvre d'une minorité combattive, mais nécessiterait l'activité des masses conscientes. Le but de leur participation dans la rédaction du journal était de convertir celui-ci en un organe du socialisme révolutionnaire et de transformer le parti social-démocrate, à l'aide de ce journal, de manière qu'il devienne le parti du socialisme révolutionnaire. C'est dans le *Világosság* qu'Ervin Szabó a fait publier un de ses écrits les plus importants, intitulé: «Discipline de parti ou liberté». L'étude condamna la direction centraliste du Parti Social-Démocrate et préconisa la démocratisation de celui-ci.

L'interdiction de vendre le journal dans les organismes du parti, disposition émanant de la direction du parti, a compromis les bases matérielles du *Világosság*, car la plupart de ses acheteurs se recrutaient parmi les simples ouvriers. Par suite de cette mesure, le journal a dû être cédé à un groupement bourgeois et les socialistes révolutionnaires ont dû se retirer de la rédaction.

En dépit de l'échec de cette tentative, les socialistes révolutionnaires ont continué leur activité — jusqu'au moment où le socialisme révolutionnaire est devenu la tendance dominante dans le mouvement ouvrier hongrois.

Üldözött irodalom

KITILTOTT, ELKOBZOTT, INKRIMINÁLT PRÓZAI ÍRÁSOK A
HORTHY-KORSZAKBAN

MARKOVITS GYÖRGY

A *Horthy*-korszak huszonöt esztendeje alatt szörnyű regénye íródott az irodalomnak. Számszerűen, dokumentumok bemutatásával is kimutatható, miképpen alkalmazták a hatályos magyar jogrendszer tételeit az irodalom ellen. Az író szinte egy világgal állt szemben. A lét legkeservesebb problémáival kellett küszködnie, s ha ezen már túljutott, keresztül kellett verekednie magát a szerkesztőségek drótsövényein és aknazárjain, s ha műve végre nyomtatásban megjelent, még nem ért célhoz. A legkonszolidáltabb időszakban is állandóan feje fölött lógott valamelyik paragrafus alkalmazásának Damoklesz-kardja. (A fehérterror sommás intézkedéseiről és a háborús korszakban újra hatályba lépő előzetes cenzúráról nem is szólva.)

Az embert körülményei szabják meg, az író is. Gondoljunk az óriásira duzzadó önkontrolra, a minden irányba menekülni próbáló félelemérzésre, a sejtekbe beivódó társadalmi méretű rettegésre, mely alól senki sem vonhatta ki magát.

És ez volt a cél. Ha a huszonöt év cenzúrájának eredményét összegezni próbáljuk, vagyis megállapítjuk a kitiltások, betiltások, ügyészi vádemelések, első-, másod- és harmadfokon lefolytatott bírósági tárgyalások, elkobzások számát, s a kijött összeget a németországi vagy az olaszországi hasonló számokhoz mérjük, vagy általában tesszük egymás mellé a korabeli magyarországi helyzetet, a sajtóviszonyokat, a fent említettekéhez — viszonylag meglepő eredményekkel találkozunk. Ismétlem, hogy viszonylag. Leszámítva az őrzőgő fehérterror és a nyilas korszak stádiumát, látszólagos sajtószabadságot tapasztalunk Magyarországon.

Az irodalom légköre azonban mérgezett volt. Ebben a légkörben válik keserűvé, mint az epe, *Nagy Lajos*, keseredik meg *Móricz Zsigmond*, zárkózik elefántcsonttoronyba *Babits Mihály* és *Szabó Lőrinc*, küszködik filléres gondokkal szinte minden írónk, mint például *Krúdy Gyula*, veti magát vonat elé *József Attila* — s amikor a levegőből már arra sem futja, hogy az író lélegzetet vegyen: pusztul el *Radnóti Miklós* és sok más.

Számos fennmaradt dokumentum, ügyészi végzés, vádirat, ítélet tanúskodik arról, hogy kik voltak az üldözött írók, s hogyan éltek. Legtöbbje egészen fiatalon kerül a bíróság elé, általában „vagyontalanok” és „állástalanok”. A *Literatúra* című folyóirat 1932-ben kibocsátott kérdőíveire beérkezett válaszok elárulják az írásból élők szörnyűséges anyagi nyomorúságát. 109 megkérdezett közül a fele nem rendelkezett önálló lakással: összesen kettő tudott megélni az irodalomból, 51 állásban volt, a többi 58 állás nélkül, munkalehetőség híján. A válaszadók 70 százalékának írásból semmi keresete nem volt. Ugyancsak a *Literatúra* ismerteti *Bresztovszky Ede* 1934. november 26-i, „A magyar iro-

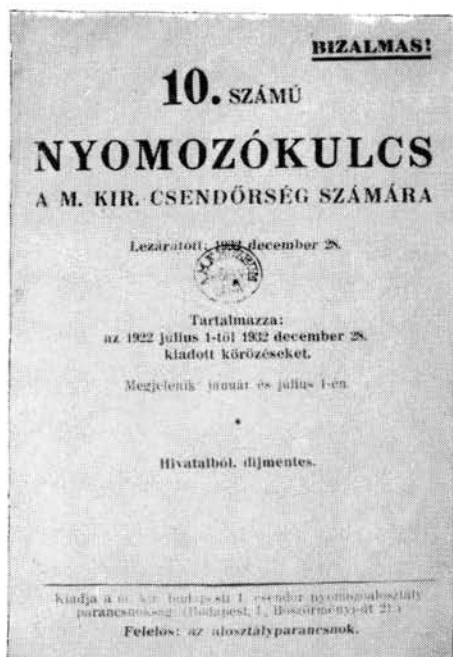
dalom válságos órái” című cikkét, melyben kimondja, hogy „a magyar író az elnémulás veszedelme fenyegeti”.

Érdekesen nyilatkozik erről Nagy Lajos „Magyar író 1929-ben” (*Századunk* 1929. júl—aug.) című cikkében, melyben az „öncenzúrán” túl az író nyomorát is feltárja: „... a magyar író regényen gondolkodik. És állítom, hogy nem is tud olyan szabadon gondolkodni — tehát olyan sikeresen sem —, mint ahogyan a német vagy a francia író gondolkodik. Mert, akinek már hosszú évek óta nem szabad, az később már nem is mer és végül nem is tud, még ha merne is... Igazi írónak indult az író, de a belső kényszerrel csakhamar alkuba kellett bocsátkoznia, majd az eredeti szándékáról le kellett mondania s egyetlen célnak maradt az önfenntartás, azaz a pénzszerzés. De aztán a tragikomédia, vagy ha úgy tetszik, észbontó tragédia: csak pénzért írni és mégis oly keveset keresni, mint amennyit egy magyar író keres, ezerszer kevesebbet annál, amennyit soha meg nem alkuvó, tiszta szándékú s nyílegyenes akarású külföldi írók keresnek...”

Keserűen szellemes cikkben számol be Krúdy Gyula — „Egy könyv margójára, vagy hogyan lettem könyvkiadó” (*Literatúra* 1932. február) — arról, hogy „Az élet álom” című könyve miért viseli „az író sajátja” felírást, hogy ötvenedik könyvénel, ötvenes éveiben megint házalnia kell kézírataival, mert nem talál kiadót.

A kormányzat tendenciáit jól jellemzi például a *Mária Kongregáció* című lap, mely egyes cikkeiben és „Tilalomfa” rovatában *Nietzsche* és *Schopenhauer* mellett *Adyt*, *Móriczot*, *Babütsöt* támadja, hosszasan fejtegeti *Jókai* bűneit.

A huszonöt év alatt mintegy 500 magyar nyelvű, itthon és külföldön megjelent prózai munkát foglaltak le, koboztak el, sújtottak a postai szállítás jogának megvonásával; minden igazi író, művész jól tudta, mit jelent a cenzúra, a hatósági üldözés, a feketelista, a perbefogás, sőt a börtön. A rendőrség *Fekete Könyvé*-ben a legjobb magyar írók nevét is megtaláljuk. A meggyőződéses kommunista írók, a polgári ellenzék, a népi baloldal egyaránt szerepel ebben a hírhedt nyomozókulcsban, mely 1938-ból származik. *Balázs Béla*, *Barta Sándor*, *Darvas József*, *Gábor Andor*, *Gáspár Endre*, *Illés Béla*, *Karikás Frigyes*, *Lengyel József*, *Lukács György*, *Madzsar József*, *Rideg Sándor*, *Palotás Imre*, *Révai József*, *Sándor Pál*, *Szűdi György*, *Tamás Aladár*, *Vértes György*, *Bölöni György*, *Bölöni Györgyné*, *Barta Lajos*, *Borda József*, *Barabás Tibor*, *Erdei Ferenc*, *Hajdu Henrik*, *Ignotus*, *Hatvany Lajos*, *Illyés Gyula*, *Károlyi Mihály*, *Kassák Lajos*, *Komlós Aladár*,

Az 1932-ben kiadott Csendőrségi Nyomozókulcs címlapja

G

- Gabai József ref., 1887., Nyiregyháza, lakatos. K
 Gabai Mária ág. ev., 1872., Kispirupka, csezl.,
 mátyásföldi rkáp. 3.627.1929., örökre. U
 Gabanyecz József rk., 1895. III. 4., Szegilang, földműves. KB
 Gabara Medárd rk., 1893., Szeged, vasmunkás. K
 Gabarscek Francesko rk., 1910., Ursina, napzámos, ol.,
 sátorashelyi rkáp. 7.693.1932., örökre. U
 Gábel Ignác izr., 1896., Lemberg, n. hiv., lengy.,
 bp. rtszék. B. VII. 4.576.1935/15., örökre. U
 Gabel Oszkár izr., 1895., Lemberg, asztalos, lengy.,
 R. M. 19.309.1922., örökre. U
 Gabelstein Sándor báró (Hohenlohe Öhringer Sándor herceg)
 ág. ev., 1872., Aeschlach ném., B. M. 166.676.1924., örökre. U
 Gaber Hermann izr., Strub-Davidom, kereskedő lengy.,
 B. M. 9.635.1921., örökre. U
 Gaber Mózes izr., 1895., Klucst, metsző (sachter), lengy.,
 B. M. 36.127.1923., örökre. U
 Gaberden Rezső dr. ref., 1881. XII. 26., Arad, tanár. KB
 Gaberden Rezsőné dr.-né szül. Száva Berta rk., 1888. III. 13.,
 Oczfalva, tanárnő. KB
 Gáborscek Francesko rk., 1910., Ursina, napzámos, ol.,
 sátorashelyi rkáp. 7.693.1932., örökre. U
 Gáborscek Alajos rk., 1923., Gruz, kereskedő, osztr.,
 gyöngyösi rkáp. 102.1916., örökre. U
 Gábor Anna fén. Hirschiger Istváné azelőtt özv. Molnár Istváné
 rk., 1897. VI. 11., Nyírákó, borbély neje. K
 Gábor (azelőtt Greiner) Andor izr., 1884. I. 20., Újnép, uo. A
 Gábor Antal rk., 1897. X. 7., Budapest, lakatos. K
 Gábor Antal rk., 1894. V. 8., Kiskundorozsma, földműves. KB
 Gábor Béla rk., 1909., Hatkóc, kovárfő, csezl.,
 B. M. 121.631.1926., örökre. U
 Gábor Béla, álnév: Faragó Ragó Béla rk., 1906. V. 8., Lajos-
 mizse, pincér. KB
 Gábor Béláné szül. Pál Mária rk., 1902. IX. 16., Bun. cserm
 alkalmazott. KB
 Gábor (azelőtt Grossmann) Emil álnév: Grossmann Mór
 izr., 1893., Ungvár, újsíró. K
 Gábor Ernő dr. izr., 1887. VII. 26., Zalaegerszeg, orvos. KB
 Gábor Gábor rk., 1888., Bögöz, házáló, rom., felesége: Bartók
 Mária 1888., gyermek: János 1910., Zsuzsanna 1921., Katalin 1926.,
 szőlősi rkáp. 1.375.1926., örökre. U
 Gábor Imre ref., 1895. VII. 20., Hajdúhadháza, napzámos. KB
 Gábor István rk., 1883. XII. 3., Vargyas, kereskedő. K
 Gábor János rk., 1892. V. 27., Dunaföldvár, napzámos. KB
 Gábor János rk., 1899. VII. 20., Hatvan, földműves. KB
 Gábor (azelőtt Ftacsik) János rk., 1895. I. 22., Pécs, vasműszaki
 főoszt. K
 Gábor János dr. izr., 27.1919., Ungvár, orvos. K

A Fekete Könyvből egy lap. Jelmagyarázat:

K = kommunista, KB = kommunista, büntetett,

U = örökre kitiltott, A = anarchista

Laczkó Géza, Nádass József, Nagy Lajos, Remenyik Zsigmond, Szakasits Árpád, Szimonidesz Lajos, Sztrókey Kálmán, Tamási Áron, Veres Péter — mind gyanúsak, megbízhatatlanok voltak a hatalom szemében.

Az irodalmat megbénította általában az egész „keresztény-nemzeti” kultúrpolitika nyomasztó légköre, s a korszak alkotó értelmiségét béklyóba verte az úgynevezett „hármasság bronce”:

az államhatalom cenzúrája, erőszakszervezetei, minden haladó gondolatot csírájában elfojtani törekvő jogrendszer;

a kiadók és szerkesztők tevékenysége; a kiadók általában tőkés kézben voltak, s nagyon vigyáztak arra, hogy ne kerüljenek összeütközésbe a törvény-nyel — a baloldali kiadókra pedig minduntalan lesújtott a „törvény”;

- Aufzeichnungen und Bekenntnisse eines Pfarrers. Nyé. 271
1932-70.
- Altásaink előtt ezernyi halott fekszik. Nyé. 142—1930-36.
- „Bedruckung wann wird sich enden“ Bkl. 43—1932-S. 34.
- „Befreiung“ Bkl. 43—1932-S. 34.
- Bestiák egy rabzolgaakereskedő házában. Bkl. 23—1932-S. 20.
- Bolha-cirkusz. Nyé. 289—1932-41.
- Briefe an Kugelmann. Nyé. 281—1932-82.
- Bulletin des Internationalen Antifaschisten Komitees. Nyé. 236—
1930-40.
- Csokoládé. Nyé. 163—1930-42.
- Das Ende des Zurangeschlechtes. Nyé. 152—1930-48.
- Das Geschlechtsleben des japanischen Volkes. Nyé. 91—1932-37.
- „Das Jahr 1920“ Bkl. 33—1932-S. 31.
- Das kommunistische Manifest. Nyé. 254—1932-84.
- Das Panier für das Volk. Nyé. 12—1930-48.
- Das üppige Weib. Bkl. 23—1932-S. 15.
- Demeter: Der Schweinehirt. Nyé. 117—1932-58.
- Der Flagellantismus als literarischer Motiv. Bkl. 17—1932-S. 13.
- Der Krieg. Nyé. 287—1932-31.
- Der Russische Revolutionsfilm. Nyé. 163—1930-36.
- „Der Staat ohne Arbeitslose“ Bkl. 28—1932-S. 21.
- Der 5-Jahr-Plan Siegt. Nyé. 6—1932-38.
- Der Staat ohne Arbeitslose. Bkl. 28—1932-21.
- Die Betriebszeitung. Németnyelvű könyv. Nyé. 255—1932-51.
- „Die Entwicklung des Kapitalismus in Russland“ Bkl. 33—1932
S. 31.
- Die erotik in der Photographie. Bkl. 23—1932-S. 16.
- Die Frau in Sowjet-Russland. Nyé. 271—1932-69.
- Die fünf Sinne. Das Gesicht. Nyé. 121—1932-27.
- „Die Generalprobe der Roman der ungarischen Revolution“ Nyé
174—1932-67.
- „Die Imperialistische Krieg“ Bkl. 33—1932-S. 31.
- Die Industrialisierung der Sowjetunion. Nyé. 281—1932-83.
- „Die Kerker von Budapest“ Nyé. 206—1932-35.
- Die Notenpresse der Revolution. Nyé. 152—1930-40.
- Die Rebellen. Nyé. 287—1932-32.
- „Die Revolution 1905“ Bkl. 33—1932-S. 31.
- Die Weiberherrschaft von Heute. Nyé. 32—1932-41.
- Die wirkliche Lage in Russland. Nyé. 105—1932-31.
- Döntsd a tőkét, ne siránkozz. Nyé. 106—1931-31.
- Dreissig Neue Erzähler des Neuen Russland. Nyé. 5—1930-23.
- Eine Wecke. Nyé. 152—1930-49.
- Ein Wegweiser zum Studium der oekonomischen Grundlehren.
Nyé. 287—1932-33.

22. kép. Az 1932-es Csendőrségi Nyomozókulcs egy oldala, rajta — szerző nélkül — József Attilától a Döntsd a tőkét, ne siránkozz!, Remenyik Bolhacirkusza, Illés Béla később Ég a Tisza címmel megjelent könyve német kiadásban.

az „öncenzúra”, melyről több író vall, írásban is (érdekes példát említhetünk erre: *Knopp* Imre, a mártírhalált halt kommunista költő nyomtatás előtt minden versét elolvastatta Dr. *Ries* Istvánnal, sejtjük ügyészével, abból a célból, hogy jogi szempontból nincsenek-e inkriminálható sorok verseiben).

Rendőr, csendőr, ügyész és bíró; kiadó és szerkesztő; végül maga a könyvvásárló közönség — ezeken múlt az irodalmi mű sorsa.

Huszonöt esztendőn keresztül keresték-kutatták a lázadó és lázító gondolatokat minden írásműben. Teljes mértékben érvényesült a *Marx* által meghatározott „tendencia-törvény”, a „gyanú bíraskodása”. Elsősorban az osztályharcos, marxista irodalmat üldözték, azt a realista irodalmat, mely a dolgozó nép sorsát festette, mely a dolgozó nép vágyait fejezte ki, öntötte formába. De üldöztek minden olyan írásművet, mely nem a „keresztény-nemzeti” ideológia eszmekörében született. Széles a betiltott, inkriminált prózai írások műfaja: szépirodalom, publicisztika, felvilágosító irodalom stb. Az 1932-ben megjelent Nyomozókules, mely a könyvek címét szerző nélkül közli, jelentős írók nevét rejtí magában, így például: *József Attila* (*Döntsé a tőkét*), *Károlyi Mihály* (*Tétek a föld*), *Illés Béla* (*Die Generalprobe — Ég a Tisza*), *Remenyik Zsigmond* (*Bolhacirkusz*), *Szilágyi András* (*Demeter, der Schweinehirt*), a külföldiek közül pedig *Olbracht, Iván* (*Anna, der Roman einer Arbeiterin*), *Glaeser, Ernst* (*A 902-esek*), *Glaeser, Ernst — Weisskopf F. C.* (*Der Staat ohne Arbeitslose*).

Széles a tematika skálája — munkástémák, antifasiszta művek, antimilitarista írások, antiklerikális irodalom, a haladó múlt (1848, 1871, 1919) és a jelen megörökítése (spanyol polgárháború, osztrák polgárháború stb.), a *Szovjetunió* új életét tükröző kiadványok.

Az inkriminált, kitiltott és elkobzott írásművek elleni vád a legtöbb esetben: az állami és társadalmi rend erőszakos felforgatására irányuló büntett vagy véttség; a magyar nemzet és magyar állam megbecsülése ellen elkövetett izgatás (1921. III. törvénycikk); lázítás és izgatás (Btk. 72. §); vallásellenes izgatás; szeméremsértés; — az utóbbi kettő aránylag ritkábban szerepel.

Az inkriminált kiadványok nem csak tematika és műfaj tekintetében különböznek: művészi értékük és eszmei tartalmuk is nagy eltéréseket mutat. A tiltott művek túlnyomó része azonban egy közös áramlat szülötte: a magyar szocialista irodalom első hajtásai, az az irodalom, mely a világirodalom leghaladóbb áramlatait s eszményeit követte, az az irodalom, melyet mai szocialista irodalmunk előzményének tekinthetünk, az az irodalom, melyre az első magyarországi proletárdiktatúra nyomta rá bélyegét, s amelyre tovább hatott 1919 után az újjáéledő munkásmozgalom, a kommunista párt tevékenysége és eszméi. Ebbe az irodalomba tartoznak azok a munkásmozgalmi regények, melyeket tulajdonképpen csak a felszabadulás után ismert meg népünk, mint például *Lengyel József: Visegrádi utca*, *Illés Béla: Ég a Tisza*, *Kiss Lajos: Vörös város* című regénye vagy *Szilágyi András: Új pásztora*.

Az elkobzott kiadványok túlnyomó részén egy uralkodó, közös tendencia vonul végig. Valamilyen formában mindegyike bírálja, támadja a fennálló rendszert, s mindegyike egy új, haladó, emberséges rend kialakulásának szükségszerűségét hirdeti.

Szabolcsi Miklós és Illés László „A magyar szocialista irodalom fejlődésének problémái és kapcsolatai a német szocialista irodalommal” (*Irodalomtört. Közl.*

1962. 2. sz.) című cikkükben meghatározzák a „forradalmi szocialista irodalom” fogalmát. „... egy politikai-eszmei terminusnak egy irodalmival való összekapcsolásáról van szó. Nem egyetlen stílusarányt, nem egyazon jellegű kifejezési formákon épülő irányzatot jelölünk tehát így, hanem azonos osztályérdekeket hordozó, azonos szemléletet, világnézetet kifejező művek összességét. Azoknak a műveknek összességét tehát, amelyek a kialakuló, majd kialakult magyar munkásosztály törekvéseit, hangját fejezik ki, annak szempontjából vizsgálják a világot, az ábrázolandó valóságot; s mivel a magyar munkásosztály alapvető érdekeit objektíve a marxizmus tudatosítja, azoknak a műveknek összességét, amelyek marxista eszmeiségűek.

Cikkünkben nem kizárólag a forradalmi szocialista irodalommal foglalkozunk, a kör határait kissé kiszélesítjük, és kiterjesztjük mindazon kiadványra, amelyet a horthysta hatóságok politikai okokból üldöztek, mivel ezek a munkák többé

vagy kevésbé a munkásmozgalom hatása alatt születtek, kisebb vagy nagyobb mértékben magukon viselték a kommunista eszmeiség bizonyos jegyeit, hangoztak az uralkodó renddel való szemben állásnak, nemet mondtak az ellenforradalmi rendszernek, a kapitalizmusnak, a fasizmusnak, a háborúnak. „... Csodáljátok a természet elragadó sokrétűségét, kimeríthetetlen gazdagságát. Lám, nem kívánjátok, hogy a rózsának ibolyaillata legyen, de a leggazdagabbnak, a szellemnek csak egyféleképpen legyen szabad léteznie? — Minden harmatcsepp, amelyre rásüt a nap, kimeríthetetlen színpompában csillog, a szellem napja viszont, akárhány egyénen, akármilyen tárgyon törik is meg, csak egy, a hivatalos színt produkálhatja. A szellem lényege mindig maga az igazság ... Egyszerűen úgy kell értelmezni az igazságot, hogy igazság az, amit a kormányzat elrendel ...” — írja Marx 1841-ben „Megjegyzések a legújabb porosz cenzúrautasításról” című cikkében. Ott, ahol cenzúra van, a tendencia válik a fő kritériummá, s az író a legszörnyebb terrorizmusnak, a gyanu bíraskodásának van kiszolgáltatva.

Ez a legszörnyűbb terrorizmus, a „gyanu bíraskodása” nyomta rá bélyegét a Horthy-korszak irodalompolitikájára.

1919—1929

A magyar forradalmi szocialista irodalom 1919-ben született meg, az első magyar proletárdiktatúra megszületésével együtt. A Magyar Tanácsköztársaság 133 napja alatt olyan írásművek látnak napvilágot, melyekben az írók legjobbjai az új rend mellett állnak ki.

Az ellenforradalom a legbrutálisabb módon nyomja el a szocialista irodalom alig kibontakozott fejlődését, a szellem területén sem marad el kegyetlenségben egyéb intézkedései mögött. Már 1919. augusztus 4-én a szakszervezeti *Peidl*-kormány rendeletet hoz, melyben az 1919. március 21. óta hozott összes sajtóintézkedéseket eltörli. A fehérterror *Friedrich*-kormány pedig szeptember 10-én meghozza „a közrendet és közbiztonságot veszélyeztető sajtótermékek be-

szolgáltatásáról és megsemmisítéséről” szóló rendeletét. A *Pesti Élet* című röpirat — rövidesen be is tiltották — felháborodva ír a rendeletről. Hasonlóképpen a *Népszava*, mely „Index” című cikkében megállapítja, hogy a rendeletben a középkori inkvizíció sötét szelleme uralkodik, s hogy a rendelet nyomán történő intézkedések Magyarországot halálosan megszégyenítik a civilizált Európa előtt. Végül megállapítja, hogy az index és a máglya a történelem folyamán egyszer sem mentették meg a reakció életét, a reakció meg fog semmisülni, „amikor a halálraítélt eszmék még mindig élni és teremteni fognak...”

Szeptember 10-én a rendelettel együtt megjelenik a megsemmisítendő kiadványok jegyzéke, s ezt kiegészíti egy újabb jegyzék szeptember 20-án. Az akció együttjár a haladó értelmiségiek elleni brutalitásokkal, nyomozásokkal, házkutatásokkal, pótolhatatlan könyvtárak tönkretételével.

Csak néhányat említünk a megsemmisített — de az Országos Széchényi Könyvtárban megmaradt — kiadványok közül: *Ágoston Péter: A háború okozói*, *Alpári Gyula: Az imperializmus*, *Dénes Zsófia: A nő a kommunista társadalomban*, *Farkas Antal* több írása, *Krúdy Gyula: Fehérvári könyv*, *Gorkij: Woodrow Wilson...*, *Kassák Lajos: Levél Kun Bélához a művészet nevében*, *Lukács György: Taktika és etika*, *Molnár Géza: A zene a szocialista társadalomban*, *Sztrókey Kálmán: Nincsenek csodák*, *Vandervelde, Émile: A művészet a burzsoá- és a kommunista társadalomban*, továbbá *Marx, Engels, Lenin, Jaurès, Kun Béla, Lafargue, Lengyel József, Liebknecht, Pogány József, Somogyi Béla, Szabó Ervin, Varga Jenő* és mások munkái.

A fehérterror könyvégetései megszüntek ugyan a bethleni konszolidációval, megszűnt az előzetes cenzúra is, de csak formálisan. Szellemük mindvégig rányomta bélyegét az ellenforradalmi korszak kultúrpolitikájára.

A Tanácsköztársaság leverése után a magyar szocialista irodalom kettészakadt. Az akasztófák, internálótáborok és börtönök árnyékában itthon egy időre elnémult az irodalom. A hazai irodalom fejlődésében új korszak kezdődik. Talaja az ellenforradalomé, de útját a kommün emléke, az újjáéledő munkásmozgalom, az illegális kommunista párt és az élő, fejlődő Szovjetunió világítja meg. A másik ág az emigráció. Először Bécsből, később Berlinből, majd Párizsból, Pozsonyból, Kolozsvárról, s legfőképpen Moszkvából — amely az egyre erősödő fasizmus idején az egyedüli és fő emigrációs központ — küldik irodalmi alkotásaikat

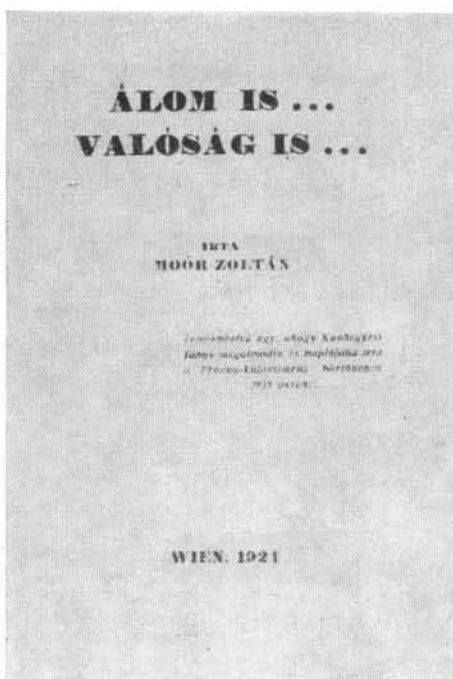
azok, akik bízva bíznak a második magyar Tanácsköztársaság győzelmében.

Az ellenforradalmi korszak első tíz évének mindegyikében találkozunk több betiltott prózai kiadvánnyal. Ezek nagy része külföldről jött be az országba. Nem hiába kér „erősebb fegyvereket” a kormánytól gróf Bethlen István 1921-es kormányprogram-beszédében, melyben részletesen foglalkozik a cenzúra kérdésével, s megállapítja, hogy „százával és ezrével érkeznek naponként posta útján a kommunizmust dicsőítő és eljövételében bizakodó olyan tartalmú levelek, nyomtatványok és csomagok, amelyeknek cenzúramentes kézbesítése a ma még hamu alatt lappangó, de csak a kellő pillanatra váró vörös rém parázsát lángra lobbantani képes...”

Az 1919—1929 közötti periódusból több üldözött prózai munkát fogunk megemlíteni, de természetesen minden inkriminált kiadvánnyal nem foglalkozhatunk. 1920-ból két esetet említünk.

Elkobozták Rudnyánszky Endre: *Mit akarsz a lengyel fronton?* (Vörös izenet Horthy-katonáknak.), Moszkvában az Oroszországi Kommunista Párt Magyar Osztályai Központi Irodája kiadásában, a Forradalmi Írások sorozatban jelent, kis, 11 oldal terjedelmű, de tartalmában jelentős írását. Az Országos Széchényi Könyvtár „Remota”-ként kezelte a gyűjtőhangú, meggyőző erejű agitációs brosúrát, mely felhívja az intervencióban résztvevő katonákat, hogy ne harcoljanak a fiatal Szovjetköztársaság ellen; kössenek fegyveres szövetséget munkástestvéreikkel a közös ellenség legyőzésére.

A Posta- és Távirat Rendeletek Tára 1920. évi 61. számában találjuk meg Gábor Andor első kitiltott, *Ezt ízenem* című, politikai cikkeket tartalmazó, a Bécsi

Magyar kiadónál megjelent munkáját. Nem csodálkozhatunk ezen. Már az előszóban megjósolja, hogy Magyarország jövője véresebb lesz valamennyi szomszédjának történeténél. Az első cikk *Horthy*-ról szól, ír *Pekár*-ról, a nemzetgyűlésről, a jogrendről, a sajtóról, hiteles dokumentumokon alapuló éles iróniával.

1921-ből két kitiltást említünk meg. Az egyik *Moór Zoltán: Álom is... valóság is...* *Lenyomatva úgy, ahogy Kunhegyesi János megálmodta és naplójába írta a Prónay-különítmény börtönében 1919 őszén.* Bécsben jelent meg a 32 lapos könyvecske. Irodalmi szempontból kezdetleges kis elbeszélés. Mégis jelentős tendenciájánál, eszmei mondanivalójánál fogva s egyben érdekes kordokumentum. Emelkedett gondolkodásra valló naplószerű visszaemlékezés a Tanácsköztársaságra. Egy ifjúmunkás vallomása a kommunizmusról, a barátságról, a tanulás értelméről, az önzetlenségről, a kommunista humanizmusról. A kommunisták azért különbek — mondja az ifjúmunkás, aki a Kommün alatt hathetes iskolán tanulhatott Balatonföldváron —, mert szeretik embertársaikat. A szerző a naplót özvegy *Kunhegyesi Jánosnétól* kapta. Az anya a tulipánosládában találta, amit visszakapott a börtönőröktől, mikor fiát agyonverték a tiszturak.

Egy New York-i kitiltással is találkozunk ez évben, *Mihályi Imre: Vigasztalás* című kötetéről van szó. Amerikai kommunista kötet 1920-ból! *Mihályi*, „a mo-

dern Tinódy" már az előszóban ki-
mondja, hogy „én a mostani tőkés
rendszernek a maga egészsébeni meg-
döntéséért s az államoknak igazi nép-
társadalmakká leendő átalakulásáért
harcolok.” Hitet tesz *Marx* mellett,
a *Tőkére* hivatkozva, s kiáll a fiatal
szovjethatalom mellett. Jóslata, hogy
„Európa pedig hamarább »vörös« lesz,
mint azt a yankeek gondolnák” — nem
igen tetszhetett sem a magyarországi,
sem az amerikai tőkéseknek. „Az óha-
zába való visszavándorlás hátrányai.
Rémuralom Magyarországon” című rö-
vid fejezete pedig találó képet fest a
fehérterrorról.

A következő esztendőben, 1922-
ben hirtelen magasabbra szökken a
tiltott művek száma. Tízet említünk
meg, a kiadványok mindegyike Bécs-
ben jelent meg különböző kiadóknál;
túlnyomórészt politikai munkák: *Szabó*
Ervin: Társadalmi és pártharcok a 48
-49-es magyar forradalomban, Rudas
László: A kommunista forradalom
alapelvei, az Új Harcos kiadásában, az Ifjúmunkás Könyvtár sorozat 1. darabja-
ként jelent meg; *Rácz László: A rutén dolgozók és a világforradalom*, *Landler*
Jenő bevezetésével; *Jászi Oszkár: Magyar kálvária, magyar föltámadás* — mely-
ben *Jászi* gazdag tényanyaggal írja le az 1918-as októberi polgári demokratikus
forradalom szükségességét, a proletárdiktatúra kikiáltásának kikerülhetetlen-
ségét, a fehérterrorról mélyen elítélő sorokat ír. — *Garami Ernő: Forrongó Magyar-*
ország című emlékirata, továbbá az Ifjúmunkás Könyvtár 2. darabjaként meg-
jelent *Mit akar a Kommunista Ifjúmunkás Internacionálé?* és ugyane sorozat 4.
száma: *Döntések ki a határköveket!* A Kommunista Ifjúmunkás Internacionálé
végrehajtóbizottságának felhívása a világ ifjúmunkásaihoz. Utoljára hagyunk
három szépirodalmi jellegű írást: *Gorkij: A kispolgár* című, szintén Bécsben a
Klasszikus írások sorozatban megjelent, s azóta világhírűvé vált műve, *Kassák*
Lajos Novelláskönyve, mely a szerző 1911 és 1919 között keletkezett válogatott
novelláit tartalmazta, s utoljára említjük *Benkő Ervin: Egy úriúri története* című
könyvecskéjét, melyet Bethlen is érdemesített arra, hogy megemlítse fent idézett
beszédében. A könyv érdekessége egyrészt, hogy álcázott kiadás — szerzőként
Dickens szerepel címlapján —, ami elég gyakori volt az illegális körülményei kö-
zött. Másrészt tartalma, eszméisége: finom, költői ihletésű, magas erkölcsiséget
tükröző elbeszélés egy úriúrról, aki véletlenül „bukik le,” s a horthysta rendőr-
ségen munkásokkal, meggyőződéses, önzetlen, elvhű kommunistákkal zárják
egy cellába. S a burzsujcsemete, akit otthon kommunista-gyűlöletre neveltek,
s aki csak azért is örül a Kommun bukásának, hogy végre újból lehet csokoládét,
társainak a börtönben tanúsított viselkedése hatására néhány nap alatt gyökeres

belső átformálódáson megy keresztül, s eljut odáig, hogy önként vállalja a kommunista mártíromságot.

Az 1923-as évben már találkozunk hazai elkobzásokkal is. A belügyminisztérium lefoglalta és beküldte az Országos Széchényi Könyvtárnak a következő kiadványt: Székely Nándor: *A numerus clausus Magyarországon*. Előszót írta: Pakots József; Szilágyi Károly: *Numerus clausus*. Kiadták a magyar egyetemről kizárt zsidó ifjak. Már a cím és a kiadó nyilvánvalóvá teszi, hogy miért kellett lefoglalni. Leleplezi a kurzust, a numerus clausust és az antiszemitizmust általában. Rögtön utána említhetjük Bíró Lajosnak *A zsidók útja*, Budapesten 1921-ben megjelent és Bécsben a Pegazus által kiadott munkáját. Bíró felemeli szavát a jogtalanság ellen, az antiszemitizmus gyökereit és társadalmi szerepét elemelve.

Az éber horthysta erőszakszervezet egész sorozatokat is kitiltott bizonyos időszakokban. Ezek közül az 1922-es esztendőre esik a bécsi haladó kezdeményezés, az Új Modern Könyvtár darabjainak távoltartása illetve kizárása az országból (Pl. Arch. BM 246022/1922) a „keresztény kultúra védelmében”. A sorozat Gömöri Jenő szerkesztette. Az első kötet előszavában, 1922. júliusában ismerteti a régi Modern Könyvtár megindulását, nehézségeit, továbbá az új sorozat célját: „Megváltozott viszonyok között egy egészen új világban, új helyzetek, új emberek, új áramlatok között kell most az Új Modern Könyvtárnak kultúrát hordani és elvetni... hatékonyan közvetíteni akarja a régi monarchia területén alakult összes új államok népeinek a magyaréval való kultúreszerjét, főleg azzal, hogy az összes népek irodalmi termékeit meg akarja szólaltatni magyar nyelven. Az Új Modern Könyvtár kilenc számát, a régi Modern Könyvtár indítására emlékezve, meghatottan bocsátom útjára...” írta, de Horthyéknek nem kellett a kultúra, s még kevésbé a kultúrcsere. Ezért tiltották ki többek között olyan darabjait is, amelyeket Cervantes, Hatvany Lajos, Karinthy Frigyes, Heinrich Mann és Szép Ernő írtak.

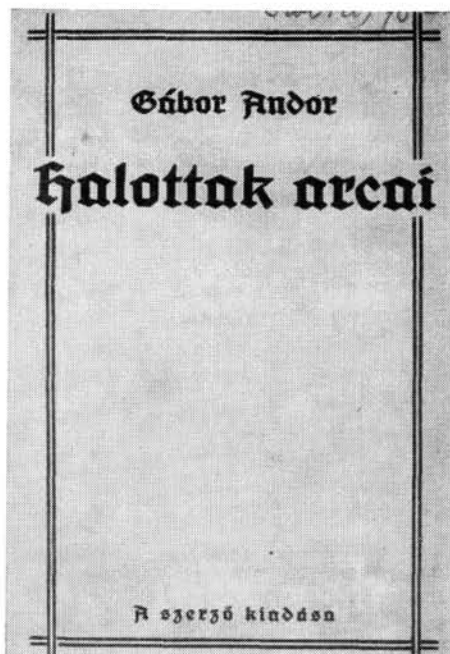
Ezek után nincs csodálkoznivalónk, hogy az ugyancsak Bécsben kiadott Európa Ismeretterjesztő Könyvtárt is kizárták a postai szállításból. (Pl. Arch. 250882/1923.) Ennek a sorozatnak darabjai között szerepel például Balázs Béla: *A színjáték elmélete*, Engels: *Ludwig Feuerbach és a német klasszikus filozófia lezárulása*, Ráczy Béla: *Kereszténység és rabszolgaság* című munkája.

Az 1923-as kitiltások között találkozunk Lissagaray: *Az 1871. évi kommun története* című, Bécsben 1922-ben megjelent munkájával is. Horthyék nem akarták és nem tűrték, hogy a magyar dolgozó nép akár 1848-ról, akár a párizsi Kommun-ról olvasson.

Károlyi Mihály nevével — jelentőségéhez méltó módon — a korszak cenzúráját tárgyalva még több ízben fogunk találkozni. Első kitiltott kötete: *Egy egész világ ellen*. 1. Harcom a békéért. München 1923, Verlag für Kulturpolitik. A könyv téglavörös fedőlappal ellátva 1923 vége táján jutott be az országba, az egykorú sajtó kisebb részleteket közölt az emlékiratból. A kormány a könyvet törvényellenesen, bírói eljárás mellőzésével elkoboztatta. Az országos főkapitány 1924. január 7-i körlevele szerint a belügyminisztérium közérdekből eltiltotta és a kereskedelmi miniszter a postai szállítás jogát is megvonta; „e sajtótermék bárhol található példányai, elkobzandók és terjesztői ellen eljárás indítható.” (Pl. Arch. Vas. vm. alispáni iratok, 1924—765.)

A francia Victor Margueritte három könyvét tiltották ki: 1923-ban *Lerhier kisasszony legényélete* (La garçonne), előzőleg (1920) *Ezeregyéjszaka*, majd 1924-ben *Az élettárs* című munkáját. A vád: izgatás a házasság intézménye ellen; Margueritte ugyanis a nők részére „egyenjogságot követel.” Talán kirívónak látszik, hogy ezeket a „nem politikai” témájú könyveket itt említjük. Az író a *Garçonne* miatt fosztották meg a Becsületrendtől. A könyvhöz Anatole France írta az előszót, mely szerint a francia író könyvei nemes tehetségről és emelkedett erkölcsi érzékről tanúskodnak. „Victor Margueritte azt a társadalmat festette meg a *Garçonne*-ban, melyet a háború hozott létre; rámutatott a romlottságra, mely az új gazdagoknál hallatlan végletekbe csapott...” — Így írt Anatole France a Becsületrendhez intézett nyílt levelében:

„Engedjék meg, hogy a legnagyobb tisztelettel rámutassak, milyen veszedelmeknek teszik ki magukat, mikor olyan dologban akarnak ítélkezni, amelyben csak a közvélemény mondhat igazában ítéletet békés időkben. Hasonló ügyeket vittek már bizonyos ítélőszékek elé, de az igazságszolgáltatásnak igazán nincs oka dicsekedni vele, hogy törvény elé állította őket. Két remekművet, amely becsületére válik Franciaországnak és gyönyörködteti az egész világot, a Madame Bovary-t és a Fleurs du Mal-t szintén üldözték. Egy igen fennkölt gondolkodású költőt, az Académie Française büszkeségét, Jean Richepint elítélték egy művéért, melyet ma minden irodalmi műveltségű ember csodálattal övez. Vigyázzanak uraim, és bölcsességükre hallgatva és okulva ezeken a példákön ne szaporítsák a *Garçonne*-nal azoknak a könyveknek a hosszú sorát, amelyek most századokra elítélik azokat a bírakat, akik megjelenésük alkalmával őket ítéltek el...”

Az 1924-es esetek közül is még a legtöbb külföldön, főként Bécsben megjelent kiadványokra vonatkozik. Kitiltották a postai szállításból *Szende Pál: Új október felé* című, a Bécsi Magyar Kiadónál 1922-ben megjelent újságicikgyűjteményét; *Ormos Ede: Mi okozta Magyarország szétdarabolását* című, ugyancsak Bécsben Julius Fischer kiadásában megjelent prózai tanulmányát, melynek előszavát *Jászi Oszkár* írta. *Ormos Ede* az ország történetét tanulmányozva arra a végkövetkeztetésre jut könyvében, hogy a Habsburgokkal együtt a magyar földbirtokosokat is a pokolba kell kergetni. Bécsben, az Arbeiterbuchhandlung kiadásában jelent meg *Pogány József: „Üsd a zsidót?”* című tanulmánya, melyben a szerző világos okfejtéssel bizonyítja azt a szükségszerűséget, hogy felekezetre való tekintet nélkül kell összefogniuk a dolgozóknak mindenféle tőke ellen, a kommunista párt vezetésével. *Gábor Andornak* természetesen nemcsak gyűjtőhangú forradalmi verseit tiltotta ki az ellenforradalmi Magyarország, hanem prózai írásait is. A Posta- és Távirat Rendeletek Tára közölte 1924-ben a *Ha-*

Lottak arcai című prózai gyűjteményének — melyben a kurzus ismert közéleti alakjairól fest reális képet, — továbbá *Itt jön Jászi Oszkár, aki megeszi Lenint* című, a MA kiadásában megjelent politikai cikkgyűjteményének kitiltását. A bécsi kitiltások között szerepel Barta Lajos: *Múlt* című regénye. Egy Aradon megjelent kisregény kitiltásával is találkozunk ebben az esztendőben, Farkas Antal: *A papkisasszony* című könyvét valószínűleg csak a szerző neve miatt zárták ki a postai szállításból.

Mielőtt rátérnénk a fehérterrorról szóló könyvekre — ez is még az 1924-es esztendőhöz tartozik —, kissé bővebben foglalkozunk egy hazai röpirattal. *Gyopári Péter* szerzői névvel jelent meg 1924-ben, a Népszava Könyvkereskedés kiadásában, a Szocialista agitációs iratok 33. füzeteként a *Múlt, jelen, jövő. Igaz szavak a dolgozó magyar néphez* című 15 lapos kiadvány. A Fővárosi Levéltár őrzi a budapesti királyi büntetőtörvényszék ítéletét (FL. 1924. 3. csom. VII. 3-12.). A röpirat szerzője *Párkányi István*, 30 éves vagyontalan géplakatos. A 14 oldalas ítélet a szerzőt izgatás büntetésében, (Btk. 172. §.) továbbá az 1921. évi III. tc. 7. §. 1. bekezdésébe ütköző, a magyar állam és a magyar nemzet megbecsülése ellen irányuló vétségben mondja ki bűnösnek, mert „a munkásosztályt a birtokos és tőkés osztály ellen való gyűlöletre izgatta.” Az ítélet részeket idéz a röpiratból:

„A nép csak arra volt jó, hogy vért és verejtéket áldozzon, amíg néhány ezer kiváltságos fényben és jólétben élt... Magyarország törvényhozása évszázadok óta osztálytörvényhozás volt... amíg a jog a vagyonos osztályok kiváltsága és tulajdona volt, addig a jogtalan, dolgozó nép vállaira évről évre csak súlyosabbnál súlyosabb kötelezettségeket raktak... Sajtópörökkel és izgatási pörökkel akarják elnémitani a szabadságjogokért küzdők táborát. Az emigrációban és börtönökben még százával vannak politikai üldözöttek és elítéltek... Egy nagy börtönné alakították át az országot...” A röpirat valóban élesen mond ítéletet a magát kereszténynek, nemzetinek és fajvédőnek nevező rendszer felett. Az ítélet indoklásában a Törek-tanács sorra-rendre próbálja cáfolni Párkányi állításait, de érvei igen szánalmasak. Ahhoz azonban elegendő, hogy a fiatal munkást egy évi börtönre, mint főbüntetésre, továbbá három évi hivatalvesztésre és politikai jogai gyakorlásának ugyanilyen tartamú felfüggesztésére, valamint két millió korona pénzbüntetésre, mint mellékbüntetésre ítéljék.

„Egy nagy börtönné alakították át az országot...” — írta a fiatal szociáldemokrata munkás. A következőkben felsorolt könyveket mind azért üldözték a horthysta hatóságok, mert azok kivétel nélkül fenti tételt tanúsították hitelt érdemlően, valósan, a szemtanú, vagy a szenvedő személyes tapasztalatai alapján.

Egyelőre 13 olyan műről tudunk, melyek témája a fehérterror, s amelyeket az ellenforradalmi Magyarország megsemmisítésre ítélt. Ezek csak a prózai munkák, ezen a helyen nem foglalkozunk a fehérterrorról írt költői művekkel.

Elsőként említünk két rajzgyűjteményt: *Bíró Mihály: Horthy és Vértés Marcel Rajzai a magyar pokolból*-t, mely a magyaron kívül német, francia és angol nyelvű magyarázószöveget is tartalmaz. Előszavát *Halmi József* írta Bécsben, 1921-ben jelent meg, bibliofil kiadásban. Erre is, mint a többi fehérterrorról szóló munkára, csak 1924-ben csapott le az ellenforradalmi cenzúra. *Gábor Andor* így értékeli a kötetet:

„... Ezek számára nincs országhatár, és nincs terjedési korlát. Akinek szeme van, megérti őket, még akkor is, ha az alája írt négy nyelvű szöveget nem értené... Vértés Marcel kitűnő képei — nekem legértékesebb fegyvertásaim, hogyha külföldre elkerülnek, többet tesznek a fehérterror ellen, mint amit mi, a szavakkal ábrázolók, ezren végezni tudnánk, hogy a szétfreccsent vércsepp, amely egy keresztire vert munkás teste mellett, Vértés

könyvének címlapján vöröslík, több szívre fog ráhullani, több emberben fog égő részvétet és segíteni akarást támasztani, mint amennyit mi évek alatt betűvel bele tudunk írni a lelkükbe..." (Gábor Andor: *Vértes rajzai a magyar pokolról*. — *Véres augusztus* Bp. 1959, Szépirodalmi Könyvkiadó 32—35 p.)

Az említett művek közül a ma már ismertek közé tartozik *Bölöni Györgyné, Márkus Ottilia Szenvedések könyve* című visszaemlékezései. A Bécsi Magyar Kiadónál jelent meg 1921-ben. A könyv ajánlása: „A mártírok és a halottak emlékének. A börtönök és internálótáborok szenvedőinek. A megkínzott Hamburgernének.” A kötőien írt napló személyes élmény erejével festi a fehérterror börtöneit. 1924-ben tiltották ki a postai szállításból, majd 1930-ban „foglalkozott” a horthysta ügyészség a Drezdában megjelent *Die Kerker von Budapest. Ein Buch der Schmerzen* című, német nyelvű kiadásával. Érdekesek a könyv elkobzására vonatkozó iratok. (PI Arch. Btszk 1930—350). A királyi ügyészség vádirata megállapítja, hogy a magyar állam és magyar nemzet elleni büntettről, továbbá kormányzósértésről van szó. Hosszasan idéz a könyvből ennek alátámasztására. Érdeemes idézni a *Törek*-tanács 1930. április 30-i végzéséből a következő részt, mely egyáltalán nem öregbíti a magyar királyi ügyészség és az ellenforradalmi erőszakszervezetek erkölcsi tekintélyét: „A könyvnek a rendelkező részben szó szerint idézett részei egy ártatlan asszony kálváriáját ecsetelik rikító színekkel, akit kémkedés gyanúja miatt tartóztatnak le és annak dacára, hogy mit sem tudnak vele szemben bizonyítani, hónapokig bebörtönözve tartanak és eközben is a katonai börtönőrök és a különítmények tagjai részéről válogatott kínzásoknak és sanyargatásoknak tesznek ki. A könyv beállítása szerint Magyarországon a legborzalmasabb fehérterror uralkodik, a hatalom a különítmények kezében van, akik minden törvényt és törvényes hatalmat megcsúfolva garázdálkodnak, gyilkolnak le ártatlanokat és börtönöznek be olyanokat, akik számukra kellemetlenek lehetnek.”

A detektívjelentések elárulják, hogy bár mindent elkövettek a könyv példányainak felkutatására, abból sehol sem találtak. Akihez eljutott, azok a kellő módon vigyáztak rá. Hirdetményt is adtak ki, melyben felszólították a vádlottat, hogy a főtárgyaláson jelenjék meg. S mivel a vádlott nem jelent meg, s ellene mint távollevő ellen eljárást amúgysem indíthattak, a kúria 1932. április 13-án „objektív eljárást” rendelt el, vagyis a könyv elkobzását. Az igaz írásokat azonban nem lehet megsemmisíteni, *Bölönié* könyve is — mint annyi más üldözött könyv — megvan. Megvannak az eredeti kiadások is, magyarul, németül és franciául — a német nyelvűhöz Henri *Barbusse* írta az előszót —, s az a könyv, melyet a kúria megsemmisítésre ítélt, 1945 után új kiadásban jelent meg, s a felszabadult Magyarországon százezrek olvassák.

A *Hajmáskér* című könyv, mely szerző megnevezése nélkül, 1920-ban jelent meg Bécsben, s amelyet szintén 1924-ben tiltottak ki az országból, szintén megmaradt. *Kóhalmi* Béla írta az emigrációban, előszavát pedig Gábor Andor. A fehérterror egyik internálótáboráról ír, hitelesen ábrázolja annak borzalmait.

Hajnal Jenő *Hamburgerné* című munkája (Bécs 1920) részletes megelevenítése annak a minden képzeletet felülmúló szörnyű kínzásnak, melynek *Hamburgernét Héjjas* és *Prónay* bandája alávetették.

Halmi József *Fekete könyv Kecskemétről* című könyvének külső borítólapján fekete alapon fehér ablakot látunk. Oldalairól vér csepeg. Látjuk Orgoványt, mely „a leghorthybb pokol, a legnemzetibb tömegmészárlás, a legsűrűbb akasztó-

faerdő". Gábor Andor előszavából néhány szó: „... Olvasó, olvasd e könyvet, melynek hangja nyugodtabb, mint az enyém, s ha elolvastad, a te hangod lázadóbb lesz az enyémnél. Olvasd, s ha a szemed kidülled, s az idegeid rángatóznak is: olvasd tovább... Olvasd és sirasd el népedet!”

Magyar Lajos Márianosztra. Riportsorozat apácabörtönőrökről és kommunista rabnőkről című könyve New Yorkban jelent meg, a Proletár Könyvkereskedés kiadásában. Élesszemű riporter hiteles, realista rajza a Mária-Nosztrára bezárt rabok életéről. A könyvet olvasva az ember nem tudja, vajon a lelki terror volt-e szörnyűbb, amellyel a kommunistákat az egyedül üdvözítő egyházhoz akarták elvezetni, vagy pedig a csendőrök által végrehajtott borzalmas kínzások. Értékes dokumentum *Pogány József*nek, a Tanácsköztársaság volt hadügyi népbiztosának munkája, *A fehér terror Magyarországon*. Bécsben, 1920-ban, az Arbeiter-Buchhandlung kiadásában jelent meg, s mint a többi hasonló témájú könyvre, erre is 1924-ben figyelt fel a cenzúra. Minden oldalról megvilágítja az ellenforradalmi diktatúra működését, annak gazdasági, politikai, kulturális rémuralmát. „A kultúrterror” című fejezet dokumentálja, hogy „A fehérterror nemcsak az eleven embert, hanem az élő forradalmi gondolatot is máglyára veti... hagyományai a középkor uralkodó és a maga egyetemességéért harcoló katolicizmusának módszereihez vezetnek: az emberek elégetésével és indexre helyezésével új életre kelti az inkvizíció könyvégetését és indexre helyezését is...”

Kitiltották *Rácz Béla Vörösök és fehérek 70 év előtt. Az 1848—49-iki magyar ellenforradalom* című, a Bécsi Magyar Kiadónál 1920-ban megjelent könyvét is. A szerző 49-et veti össze a fehérterrorral, s megállapítja, hogy „Haynau, a bresciai hiéna, a maga 114 kínzás nélküli sablonos kivégzésével lágy szívű szamaritánussá törpül a keresztény kurzus tisztjeivel, politikusaival és bíráival szemben.”

Fentiekkel együtt tiltották ki *Szántó Béla: A magyarországi proletariátus osztályharca és diktatúrája* című, Bécsben, 1920-ban megjelent munkáját is, valamint *Nagy Andor Fergeteg* című regényét, — mely szintén a Bécsi Magyar Kiadónál jelent meg. Címlapját *Vértes* Marcel rajzolta. A regény mind eszméi mind irodalmi szempontból gyenge. A szerző nem leplezi, hogy a proletárdiktatúra nem igen vonzotta, ezt szinte szenvtelenül ábrázolja. Ellenben amikor a fehérterror ábrázolására kerül a sor, egyszerre megnő írói ereje, ábrázoló képessége. Döbbenetes megjelenítő erővel festi a fehérterror állati kegyetlenségét egy meglepő képen keresztül: Lola, a főhős, az arisztokraták könnyűvérű kitarthatja, aki minden erkölcsi tulajdonságot nélkülözni látszik, beleőrül a kínzások és gyilkolások látványába. A regény befejezése jelképes és jellemző: a darutollas fehér tisztek — miután elkövétték borzalmas tetteiket — a vért lemosva kezükről, kicicomázva, vigan duhajkodnak.

A szintén Bécsbe emigrált szociáldemokrata *Diószeghy Tibor* — akinek fejére *Beniczky* belügyminiszter ezer korona vérdíjat tűzött ki — írásai sem nyerték meg a horthysta hatóságok tetszését, érthető módon. *Bök* című verseskötetén kívül két prózai munkáját tiltották ki 1920-ban. Az egyik a *Különvélemény*, a másik *A darutoll*. Mindkettő Bécsben, az Ember kiadásában, a Színes Epikövek sorozatban látott napvilágot. Témájuk is azonos: a fehérterror. A darutoll — címe is utal tartalmára — címlapján *Biró Mihály* bronzplakettje látható. Több cikket tartalmaz, melyekben a fehérterror rémtetteit részletesen elemzi. A „Látta-e már Budapestet éjjel” című hátborzongatóan s egyben hitelesen számol be a daru-

tollasok rémuralmáról. Horthyról így ír: „... vízi-gyilkosból a szárazföldi halál földi helytartójává avanzsált aranyrozettás tengerészisztí-kabátot viselő molyette díszmagyar...”

Egyetlenegy hazai, ezzel a periódussal foglalkozó könyvet találtunk, az is jóval későbbi megjelenésű. Martosi Mórocz János: *Órák és napok egy ember életéből*, a szerző kiadásában 1931-ben jelent meg Budapesten. Az előbb felsoroltakat emigráns, baloldali, kommunista meggyőződésű írók írták. Ezt a könyvet pedig egy erősen vallásos érzelmű, nemesi származású ember, akit aztán a későbbi években a kényszer a jobboldalra hajtott. A mi szempontunkból azonban ez a könyv, ekkori hitvallása érdekes. Az előszóban elmondja a naplószerű kötet szerzője, hogy hat gyermeke van, nagyon szegény. Feljelentés következtében, állítólag a nemzeti hadsereg gyalázása miatt került az internálótáborba.

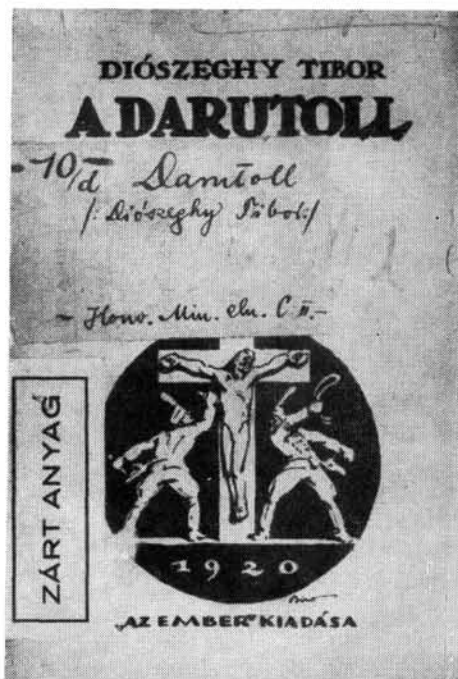
„Koromfekete, vérpáras idők után jelentetem meg ezt a könyvet, amely csak töredékét nyújtja Hajmáskér, Zalaegerszeg borzalmainak és kegyetlenkedésének. Jajgatott a Duna, sikoltottak a nádasok és az erdő, foglyok tízezrei remegtek a börtönfalak között és az internálótáborokban, a magyar Szibériában, anyák, feleségek, testvérek futottak fiaik, férjeik, apáik után, a fehérterror ulti véres orgiáit... Ezek a naplótöredékek nem az író agyvelejében fogantak meg és nem a fantázia kohójában izzottak, hanem a szomorú és gyilkos valóság keltette életre... A magyar történelem legigazságtalanabb és legszégyenteljesebb napjai voltak ezek...”

A könyv mottója: „Kitüntetés az is, ha valakit becsületes és tisztességes magatartásáért a kormányzat üldöz és büntetéssel sújt.” A napló 1919. december 20-án kezdődik, utolsó dátuma 1929 szeptembere, amikor a szerzőt az Újpesti Közlöny és rölpapok miatt újból 60 napi elzárásra és 450 pengő pénzbüntetésre ítélik.

Megdöbbentő realitással írja le a hitlerista módszerekhez hasonló kínzásokat, a kényszerszolgálatot, próbakivégzéseket, elevenen égetést. Sok konkrét adatot tartalmaz, a különítmények tevékenységét, a pribékek cselekedeteit, az internáltak nevét, a meggyilkoltak nevét, adatait. Vallásos érzületű ember írta, aki a fehérterrorral együtt az egyházat is leleplezi és végül arra az álláspontra jut hogy „úgy, ahogy a papok hiszik az istent, én nem hihetek benne.”

A könyv egészen ismeretlen. 1932 elején kobozták el, s rögtön megjelenésekor, 1931-ben került egy példánya köteles példányként az Országos Széchényi Könyvtárba, ahol azt 1959-ben felvágatlan állapotban találtuk.

1926-ban tiltották ki Alexandra Kollontaj *A család és a kommunizmus* című munkáját, mely New Yorkban, a Proletár Könyvkereskedés kiadásában látott napvilágot.

Ugyancsak 1926-os kitiltás Pavel *Dorochov Golgotája*, mely Kassán 1925-ben jelent meg a Munkás kiadásában, és *Fábry Zoltán*, a szlovák Kommunista Párt egyik vezetője fordította magyarra. *Dorochov* könyvében az oroszországi polgárháború egyik viharos szakaszát írta le drámai megjelenítő erővel.

Kassák Lajos nevével is sokszor találkozunk a *Horthy*-korszak cenzúra-viszonyaival való foglalkozás során. Több verseskötetét tiltották be, egyes versek miatt is állt a bíróság előtt, 1919 után láttuk betiltott Novelláskönyvét. 1926-ban folyik pere Bécsben 1924-ben megjelent *Álláspont. Tények és új lehetőségek* című munkája miatt. A Párttörténeti Intézet Archivuma őrzi a per dokumentumait (PI Arch. B. tszk 13079—1926).

A királyi ügyészség indítványa 1926 október 25-i keltezésű, — a hírhedt *Strache* Gusztáv készítette — mely szerint „bevallott célja ama munka megindítása, amellyel a kommunista emigráció ezideig adósa a magyar forradalomnak és az ellenforradalom terrorja alatt kínlódó magyar munkásságnak... A kommunista pártot a munkásság új nemzetközi jelentőségű erőképviseletének nevezi. A társadalmi forradalmat jelenti ki az emberi élet módosítása végett az egyetlen forrásnak. Dicsőíti Lenint, mint a konstrukció emberét. Meg kell találnunk — mondja — annak a forradalmi munkának módját, amely a nyílt fegyveres akcióig hasznossá teszi az átmeneti időt. „A kommunista párt anyja és felnevelője az új embernek.” — Megállapítja, hogy az első tennivaló pártiskolák felállítása. Ezek részére programot közöl. A burzsoá társadalom halálát [ez utóbbi három szó zöld ceruzával aláhúzva] és a forradalom szükségét hirdeti...”

A vádirat két esztendő múlva készül csak el, s újabb két év elteltével a kúria a bűncselekmény — izgatás — elévülését mondja ki. Végülis 1930. december 6-án a belügyminisztérium kiadja a könyv elkobzására és megsemmisítésére vonatkozó rendelkezését. A periratok között értékes dokumentum találhatók: több magyar író beadványban fordult a miniszterhez, melyben azt kérték, hogy írótlár-suk szabadlábön védekezhessék. Az aláírók között szerepel *Vikár Béla*, *Heltai Jenő*, *Karinthy Frigyes* és *Kosztolányi Dezső*.

Berlinben majd Bécsben látott napvilágot a Munka és Tudás Könyvtára sorozat. Mint a többi haladó sorozatra, természetesen erre is lecsaptak a horthysta hatóságok. A Posta- és Táviráda Rendeletek Tára 1926-ban közölte az egész sorozat kitiltását illetve az országba érkező darabjainak lefoglalását. Nem érdektelen könyvekről van itt szó. A mozgalom él, s az emigrációba kényszerült kommunisták és baloldaliak tovább viszik a munkát. *Magyar* Lajos fordította le *Lebedinszkij Egy hét* című regényét, a sorozat 2. darabját, *Engels: A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig*, *Bokányi Dezső* fordításában jelent meg Berlinben. Ugyanebben a sorozatban, de már Bécsben 1925-ben jelent meg *A kommunista internacionálé alapkövei* című munka, melyhez a bevezetést és a jegyzeteket *Kun Béla* írta.

1927-ben is érdekes betiltásokat találunk. Kettőt említünk közülük. Az egyik *Szép Ernő Szegény, grófnővel álmodott* című regénye. (Bécs 1921, Hellas) a másik: *Farkas Antal Megnyílt a börtön. Egy proletár naplója* című, 1919-ben, a Népszava Könyvkereskedés által kiadott regénye (PI Arch. 106 342 1927. VII.) melyről megvan a magyar királyi belügyminisztérium körlevele az elkobzás foganatosításának elrendeléséről. Úgynevezett primitív, szocialisztikus regény. Egy proletársorba süllyedt család rettenetes testi és lelki nyomorúságait beszéli el az első világháború éveiben s felszabadulásukat a győztes forradalomban; világnézetük átforgalmazását a kispolgári szemlélettől a proletáriátus osztály-

harcos meggyőződésévé. A regény utolsó, „Itt az élet” című fejezetében az író lelkesen áll ki az utca népe, a forradalom, a dolgozók akarata mellett. „A nép föleszmélt, dühös volt és mérgében összetörte a régi rendet, hogy újat teremthesen. Most dolgozik rajta két kézzel.”

A regényt nem sokan olvashatták: 1962 nyarán felvágatlanul találtuk meg az Országos Széchényi Könyvtárban.

Az 1928-as évben egy igen jelentős bírói úton történt elkobzást találunk: *Vissza a tömegekhez! A szociáldemokrata baloldal állásfoglalása*. Kis Jenő kiadó, mint vádlott felforgatásra irányuló izgatás vétségével (1921. III. tc. 5. § 1. bekezdés) és a tulajdonjog elleni izgatás büntette, a nagytőke, az egyházi és világi nagybirtok elleni izgatás, továbbá a királyság intézménye elleni lázítás (Btk. 172. §.) miatt áll a bíróság előtt. A kis füzet a Világosság nyomdában jelent meg 3000 példányban s 20 fillérért árusították. Az ítélet megállapítja, hogy „Kis Jenő vádlott a szociáldemokrata párt kebelén belül ellenzéki mozgalmat kezdeményezett s röpirata a pártvezetőség ellen irányult... A röpirat kifejezetten mondja, hogy törekvéseik forradalmiak, hogy pártjuk forradalmi párt: az elmúlt forradalmak örököse. A magyarországi proletárdiktatúrát nem tagadja meg, nem szégyenli azt, ellenkezőleg annak tanulságait értékesíteni kívánja. Az orosz proletáriátus forradalmi diktatúrájáról szólva egyetért annak lényeges vívmányaival...” (PI Arch. Bp. tszk. 9964—1928).

A röpirat rendkívül értékes: az 1928. január 6—8-i pártgyűlésen elhangzott politikával szembeni baloldali állásfoglalás, a követelések összefoglalása, a háborúval való szembeszállás, valamint az opportunizmussal való szakítás követelése. Madzsar Józsefnek és néhány társának sikerült olyan fogalmazást elfogadtatni, mely kiáll és hitet tesz 1919 mellett. Az Intéző Bizottság tagjait a szociáldemokrata párt ellenőrző bizottsága megrovásban részesítette és kizárással fenyegette meg, felszólították a Stromfeld-kör felosztatására. Ennek végrehajtását az Intéző Bizottság megtagadta (Kárpáti Endre: *Emlékezés Madzsar Józsefre*. Párttört. Közl. 1959. jún. 186—187. 1.)

1929-ben kitiltották az országból Révész Béla *Proletárok kis könyve*, Bécsben 1921-ben megjelent karcolatgyűjteményét. Továbbá a magyar proletárirodalom egy kitűnő darabját, Barta Sándor *Csodálatos történet, vagy mint fedezte fel William Cookendy polgári riporter a földet, amelyen él* című, Kassán, Munkás kiadásában 1925-ben megjelent regényét. A Csodálatos történet, megjelenése idején a munkásmozgalmi irodalom kiemelkedő alkotása volt. Az utópia, a szatíra és a vízió elemeit sűríti magába. Előreveti az akkor még csak kialakuló fasizmus borzalmas diadalát, éles színekkel ecseteli a munkások elnyomorodását, a fináncsőke szervezkedését. A műben felvázolja a kapitalista államgépezet teljes képét s győzelemre viszi a kisember becsületességét a demoralizálódott burzsoá sajtó felett.

Csak nagy vonalakban próbáltuk felvázolni az ellenforradalom győzelme utáni tíz esztendő cenzúra-történetét. Amint látjuk, a legtöbb esetben az emigrációban megjelent politikai irodalom és szépirodalom kitiltásáról van szó. Érdekes „ideológiai” alátámasztást találtunk ezzel kapcsolatban a Gábor Andor *Egerszeg* című műve periratai között, mely általánosítható: „Általánosan ismert tény az, hogy a külföldnek egyes körei bizalmatlansággal vannak Magyarország céljai és törekvései iránt. Érdekeik féltésében nem tudják elhinni, hogy Magyarország a béke támasza és tényezője. A magyar nemzet és a magyar kormány hi-

báján kívül keletkezett ezt a bizonytalanságot kívánják felhasználni egyes külföldre szökött magyar állampolgárok oly célból, hogy a maguk politikai célját megvalósítsák.”

Hazai betiltással ebben az időszakban aránylag kis számban találkozunk. Ennek magyarázata — amiről a rövid bevezetőben már szó esett — a belső gazdasági-, politikai és szellemi terror, amely erősen hat az írók helyzetére.

Ezt a hangulatot talán minden magyarázatnál és kommentárnál világosabban dokumentálja, ha a korszak legnagyobb prózaírójának, *Móricz* Zsigmondnak naplójegyzeteiből idézünk, melyek elárulják, hogyan hatottak a külső viszonyok, hogyan fojtotta el az írók hangját az egész ellenforradalmi légkör, hogyan vezetett ez az „öncenzúrához”: „Ha én a regényeimet úgy írom meg, ahogy érzem: soha nem fog megjelenni.”

II.

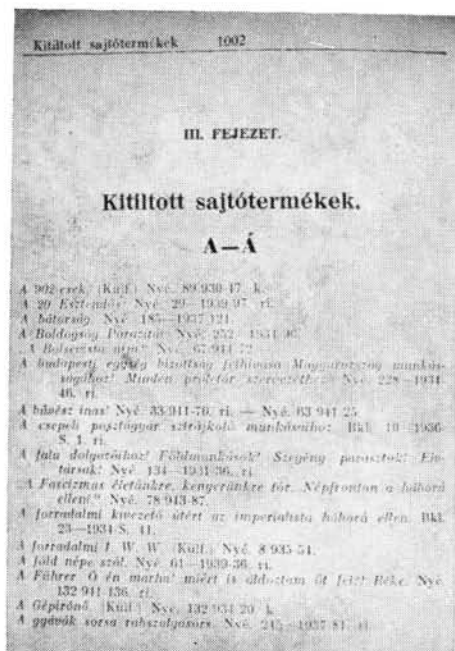
1930—1938.

A húszas évtized közepéig hazánkban csak elszigetelt kísérletek történtek egy következetes baloldali irodalom megteremtésére, de már 1926-tól kezdve megindul a határozottabb fejlődés. Erre lehetőséget ad, hogy az ellenforradalmi terror viszonylagos enyhülést mutat, az emigránsok egy része hazatér, s az illegális kommunista párt újjászerveződik, tömegmunkája nő.

Az 1930-as év fordulatot jelent nemcsak a politikában, hanem az irodalomban is. Fokozatos balratolódás következik be. *József* Attila mellett a fiatal proletárköltők egész sora jelentkezik, akik bár meg sem közelítik nagyságát, de költészetük tematikája, eszmei mondanivalója az övével egyet jelent. *Illyés* Gyula, *Nagy* Lajos, *Kodolányi* János mellett mások is megszólalnak, s mind az emigráns, mind a hazai irodalom jelentős alkotásokat hoz létre, melyekre a cenzúra erősen felfigyel. Ezekben az években, a súlyos gazdasági válság, és az egyre jobban fellendülő munkásmozgalom éveiben, hirtelen jelentősen megnő a kitiltások és betiltások, elkobzások és írói perek száma. Költők sora áll a bíróság előtt, lapokat, folyóiratokat, s számos rölapot tiltanak be. A prózai irodalom üldözése is egyre inkább erősödik. A marxista irodalom elleni hajsza — bár ezen vannak rések a különböző időszakokban — végig megfigyelhető. *Marx*, *Engels*, *Lenin*, *Kun* Béla, *Luxemburg* Rosa írásait kitiltják illetve elkobozzák.

A sort a párizsi Monde kiadó által megjelentetett sorozat kitiltása nyitja meg. A sorozat *Bölni* György, *Aranyossy* Pál és *Károlyi* Mihály vállalkozása volt. Összesen négy darabja jelent meg, de mindegyik igen nagyjelentőségű, mind az eszmei mondanivaló, mind az irodalmi színvonal szempontjából. Közülük a három külföldi szerző világszerte ismert művével csak röviden foglalkozunk. Az egyik *Jaroslav Hašek*, *Infanterist Svejek viszontagságai a nagy háborúban*, melyet *Karikás* Frigyes fordított Katona Fjodor álnéven, a felszabadulás után mintegy nyolc kiadást ért meg hazánkban. *Tarasov-Rodionov Csokoládé* című regénye, melyet szintén *Karikás* Frigyes fordított, jelentős világirodalmi alkotás. A kronstadti felkelés idején játszódik, fő problémája a forradalom vezetőinek etikai tisztasága. A könyvnek megjelenésekor hatalmas visszhangja volt, a forradalom utáni új orosz irodalom első korszakának értékes terméke. A harmadik kitiltott

Monde-könyv Ernst Glaeser: *A 902-esek*, Bölöni György fordításában, a front mögötti Németország életének és a német fiatalságnak a regénye. Thomas Mann úgy nyilatkozott róla, hogy „igen kiváló munka ez, mely megszédít kvalitásaival: nagy gondot fordít arra, hogy pontos legyen és rendkívüli a megfigyelő készsége.” A sorozat negyedik darabja, mellyel jelentősége miatt részletesebben foglalkozunk, *Szilágyi András, Új pásztor* című regénye, melyhez a rajzokat Pór Bertalan készítette. Annakidején Gaál Gábor az *Új pásztor* szerzőjében üdvözölte a tiszta osztályvonal hazai jelentkezését. A két világháború közötti magyar irodalom emlékezetes eseménye volt a regény megjelenése, élesen jelezte a fordulat bekövetkeztét a magyar proletáirodalomban. Hazájában éppen forradalmi tartalma miatt nem találhatott kiadóra, ezért jelent meg a nemzetközi munkásmozgalom segítségével a Monde könyvei sorában. Mint Abajáy Gusztáv írja a kolozsvári Korunk-ban (1959. szept.):

„A regény Rakicán Demeternek, a hegyi pásztornak öntudatra ébredését beszéli el. A fiatal kondás napról-napra világosabban látja, hogy egyre elviselhetetlenebbé válik a havasi völgyek kiszípolozottjainak élete, a gazdagok száma maroknyi, a szegényeké, mint a nagygazdák hombárában a búzaszem. Kezdetben még reménykedik, hogy „valahogy keresztülcsempészi magát a gazdagok és szegények falai között.” De csakhamar megtanulja, hogy nincs egerút. Megkerülhetetlen és áthághatatlan az a fal, amely a világot gazdagokra és szegényekre osztja és amely ott mered Demeter előtt mindenütt... Erdei famunkásokkal sztrájkot szervez, a sztrájk elbukik, de a harc megacélozza őket. Demeter története forradalmi perspektívával végződik.” Szilágyi András könyvének Romániában megjelent új kiadásához írt előszavában a következő sorokat olvashatjuk: „Úgy éreztem, jó könyvet csak akkor írhatok, ha elrugaszkodom az egész úri világtól, ha beléjük rugok, ha provokálom, ha haragra hívom és megtámadom őket.”

A horthysta hatóságok erre a kihívásra a maguk eszközeivel válaszoltak. 1932. június 21-én Bozzay rendőrtanácsos rádiógramban utasította valamennyi magyar állomást és őrszobát, hogy a könyv bárhol található példányait foglalják le és terjesztői ellen eljárás indítsanak. A királyi ügyészség lefoglalási indítványában a következő indokokat látjuk: „A panasztolt könyv egész tartalma a szegény pásztor ember s hason sorsúak helyzetének szembeállítása a gazdag emberek helyzetével... mely alkalmas a gyűlölet felkeltésére s akként a Btk 172. §. 2. bekezdésébe ütköző osztály elleni izgatás büntetnének a megállapítására...” A periratok között megtalálhatók a detektívjelentések is: sehol egyetlen példányt nem sikerült megtalálniok, holott az összes könyvkereskedést átkutatták. Érdekes az egyik detektív, Darvas Gábor jelentése, melyben közli, hogy „megejtette

a puhatolózást” a regény szerzője, és a rajzokat készítő Pór Bertalan nevű egyénnek kiléte és tartozkodási helye iránt... (PI Arch. B. 7075—1932).

Egy másik, hasonlóképpen jelentős sorozat kitiltását is közli a Posta- és Táviráda Rendeletek Tára 1932-ben. A Sarló és Kalapács Könyvtára és a Sarló és Kalapács Kiskönyvtára, Moszkvában megindult sorozatról van szó, melyben a Külföldi Kiadóvállalat kiváló szépirodalmi és politikai kiadványokat jelentetett meg.

Ezek között jelent meg például Münnich Ferenc *A szocialista építés öt éves terve* című munkája: vagy olyan regények, melyek az elmúlt évtizedek során világszerte ismertté váltak, mint az új szovjet szépirodalom első kiváló alkotásai. Így például *Fagyeev Tizenkilenc partizán* [*Tizenkilencen*] című regénye, *Madarász* Emil fordításában: *Szerafimovics Vasáradata*, szintén *Madarász* Emil fordította: továbbá a világ munkásmozgalmi irodalmának olyan kiemelkedő darabja, mint John Reed *10 nap, amely megrengette a világot* című műve. A fiatal amerikai újságíró „nem volt közömbös megfigyelő — írja Krupszkaja az orosz kiadás előszavában —, szenvedélyes forradalmár volt, kommunista, aki értette az események értelmét, a nagy küzdelem értelmét. Ez a megértés adta neki a látásnak azt az élességét, amely nélkül lehetetlen lett volna ilyen könyv megírása... Reed könyve az eposznak egy sajátos fajtája...” *Lenin*nek az 1920-as amerikai kiadáshoz írt előszava élesen emeli ki a könyv jelentőségét: „Rendkívül nagy érdeklődéssel és nem csökkenő figyelemmel olvastam el John Reed... könyvét és teljes szívemből ajánlom az egész világ munkásainak figyelmébe. Óhajtanám: ültessék át minden nyelvre és terjesszék el sok millió példányban, mert ez a könyv hű és rendkívül eleven leírását adja azoknak az eseményeknek, amelyek olyannyira fontosak annak megértéséhez, mi a proletárforradalom, mi a proletárdiktatúra... Semmi kétség: John Reed könyve hozzá fog járulni, hogy tisztázza ezt a kérdést, amely a világ munkásmozgalmának alapvető problémája.”

A magyar kommunista írók kitiltott művei sem kevésbé jelentősek, melyek a Sarló és Kalapács-sorozatban láttak napvilágot. Köztük van *Illés* Béla *Ég a Tisza*, *Lengyel* József *Visegrádi utca* című regénye, *Kiss* Lajos *Vörös városa*, *Madarász* Emil *Csihajda Pál harca* című elbeszéléskötete, *Szamuely* Tibor: *Riadó* címen összegyűjtött forradalmi írásai, *Kun* Béla bevezetésével, *Karikás* Frigyes elbeszéléskötete, a *Mindenféle emberek*, *Zalka* Máté elbeszélései: *A hadjárat vége*, és a *Nem olyan könnyű*, *Román* János: *Csak egy négerrel kevesebb* című regénye. Utoljára említjük *Kahána* Mózes: *A Kárpátok alatt* című elbeszélésgyűjteményét. Az előzők mint a magyar forradalmi szocialista irodalom első kiemelkedő alkotásai szinte kivétel nélkül már széles körben ismertté váltak, új kiadásokban olvashatják őket a magyar olvasók. *Kahána* kötete még kevésbé ismert, pedig méltó lenne rá. Ez a könyv annak a lenini elvnek a megvalósítása, hogy az irodalomnak a proletármunka szerves részévé kell válnia. A kötet elbeszélései a romániai forradalmi munkásmozgalommal, az illegális párt munkájával, harcaival foglalkoznak. Az író az életet a maga valóságában festi, a mozgalmat belülről ábrázolja, olyan író tollával, aki annak maga is aktív résztvevője volt.

Meg kell emlékezni egy jelentős hazai munkásregénynek bírói úton történt elkobzásáról is. *Gergely* Sándor: *Valami készül* című regénye méltán vívta ki a hatóságok megkülönböztetett figyelmét. A történet egyszerű: egy tüntetés előkészületei s közben egy árulóvá vált kommunista leleplezésének rajza. Az író a történet keretébe beleszőve ismerteti a kommunisták céljait, törekvéseiket.

Ezeket a részeket a cenzor zöld ceruzával sűrűn aláhúzva jelölte meg az ügyészségi példányon.

Károlyi Mihály nevével az előzőkben már találkoztunk. 1923-ban *Egy egész világ ellen* című művét tiltották ki a postai szállításból, 1925-ben az *Amerika Károlyi mögött áll* című rölapot. 1926-ban a *Károlyi Mihály levele a magyar munkásmozgalomhoz* című kiadványt foglalták le. 1931-ben a Posta és Távirada Rendeletek Tára közli a *Tiétek a föld. Üzenet a magyar földművelésnek* Párizsban megjelent brosúra kitiltását. Az 1932-ben elkészült vádirat kiemeli: „...nyílt izgatás a kommunista forradalom céljai, módszerei mellett...” A királyi ügyész helyesen látta Károlyi szerepét és írásának célját. Az iktatott kis könyv megtalálható a Párttörténeti Intézetben. Rajta az ügyészségi pecsét, s a könyv több oldalán a cenzori ceruzával ráírt paragrafus, az 1921. III. törvénycikk 5. és 7. paragrafusa. A *Tiétek a föld* ... eszmeileg harmonikusan illeszkedik bele szerzője életébe, aki az emigrációban is a magyar munkások és parasztok érdekeiért harcolt és osztályával szembefordulva a haza és a dolgozó nép, az emberi igazságosság, a humanitás ügyét szolgálta. A kis füzet eljutott azokhoz, akiknek és akikért íródott: erről tanúskodik a Horthy-bíróság pere három kalocsai munkás ellen, akiknél megtalálták a *Tiétek a föld* egy-egy példányát, s akik a könyv elolvasásáért több hónapot ültek.

Remenyik Zsigmond Bolhacirkusz című regénye 1932-ben jelent meg, s megjelenése után a rendőrség, illetve ügyészség nyomban el is kobozta. Szerzőjét vád alá helyezték és kéthavi fogházra ítélték azzal az indokkal, hogy regénye erkölcstelen, istenkáromló, a vallást támadja, a polgári társadalom és osztályok elleni izgatást foglalja magában. Valami igazságuk volt: a Bolhacirkusz leleplező

írói munka, mely a klasszikus szatírákat követve éles iróniával támadja a kapitalista rendszert.

Ezzel egyidőben tiltják ki az országból *Fehér Ferenc Éljen a háború!* című Pozsonyban 1932-ben, a Munkásakadémia kiadásában megjelent regényét. Egyszerű, őszinte hangon írt háborús élményregény, melyet az író személyes tapasztalata tesz közvetlenné, s melynek konklúziója: a háborút a beléhajszolt millió és millió egyszerű katona változtassa át polgárháborúvá, a puskát tegyék át egyik vállukról a másikra, a kivívott békét pedig őrizze meg az emberiség. A regény befejezése a Budapesten kitört forradalom lelkes igenlése.

A következő években szüntelenül szaporodik az elkobzások, írói perek száma. Néhányra szeretnénk felhívni a figyelmet az 1933-as esztendőből.

Kezdjük a *Két akasztófa*, Párizsban, 1932-ben megjelent 32 lapos füzettel, melynek terjedelme kicsi, de jelentősége annál nagyobb. Érthető, hogy a magyar hatóságok ebben az időben különösen felfigyeltek minden munkásmozgalmi kiadványra. A két akasztófa — *Sallai* és *Fürst* halálát jelentette, de egyben azt is, hogy a munkásmozgalom számára élő szimbólumként hatnak majd évtizedek múltán is. A kis füzet a két kommunista mártír életrajzát tartalmazza. Borítólapja: újságkivágatokból készült montázs, rajta piros betűkkel ugrik ki a cím. A szöveg idézettel kezdődik, *Sallai* Imre utolsó szavaival: „A győztes proletárforradalom meg fogja bosszulni halálunkat.” A könyvecskének a Párttörténeti Intézetben őrzött értékes példánya le van plombálva, felül a közepén kapocs.

Ebben az évben szinte kivétel nélkül politikai kiadványokról van szó. Ilyen például a *Harc spiclikkel, rendőrkémmel, provokátorokkal*, a KMP kiadásában, *Kun* Béla előszavával megjelent mozgalmi broszúra. *Supka* Géza: *A nagy dráma* című Miskolcon, 1924-ben megjelent nagybblélegzetű munkájának betiltására is ekkor kerül sor. A szerző a Károlyi-kormány idején rendkívüli követ volt Prágában s könyve elég komoly bírálatot tartalmaz a fennálló rendszerről, részletesen foglalkozik a sajtószabadság, a cenzúra kérdéseivel is. *Lebegyev A Pyreneusok lángokban* című, Moszkvában megjelent ismeretterjesztő könyvecskéjét is ekkor foglalják le a postán. Nem csoda. Spanyolország múltját röviden elemezve leleplezi a több éves fasiszta diktatúrát, s arra a következtetésre jut, hogy a jövő Szovjet-Spanyolországé. Ugyancsak Moszkvában jelent meg a postai szállításból kitiltott *Dietrich: Háború Kínában, intervenció, világháború* című könyve, melyben a politikai helyzetet a szerző részletesen ismerteti, dokumentálja a Szovjetunió békepolitikáját, s felhívást intéz a világ népeihez a háború megakadályozására, a forradalmi osztályharchoz való csatlakozásra.

A cenzurális esetek szempontjából nem kevésbé érdekes az 1934-es esztendő sem. Budapest, Pozsony, Bécs, Torontó, Moszkva szerepel a betiltott, illetve a postai szállításból kizárt kiadványok megjelenési helyei között. Ezek túlnyomó része is inkább politikai természetű. Ilyenek: *Rézner* József: *Marxizmus*, Budapest 1934, *Nagy* Pál: *Bevezetés a marxista közgazdaságtanba*. Bratislava, az Út kiadása, *Az ellenforradalom tíz esztendeje*. 1919—1929. Bécs, Világosság. Szociáldemokrata Emigránsok kiadásában jelent meg, *Éles* Mihály: *Magyarország végnapjai*, Bécs 1933. *A forradalmi kivezető útért, az imperialista háború ellen*, Moszkva 1931, az Internacionalisták Bajtársi Szövetsége kiadásában — a Kommunista Internacionálé végrehajtó bizottsága XI. ülésének határozatait tartalmazza —, *Alexandra Kollontaj A család és kommunizmus*, Toronto, a Kanadai Ma-

A Két akasztófa címlapja

A Két akasztófa külső borítója

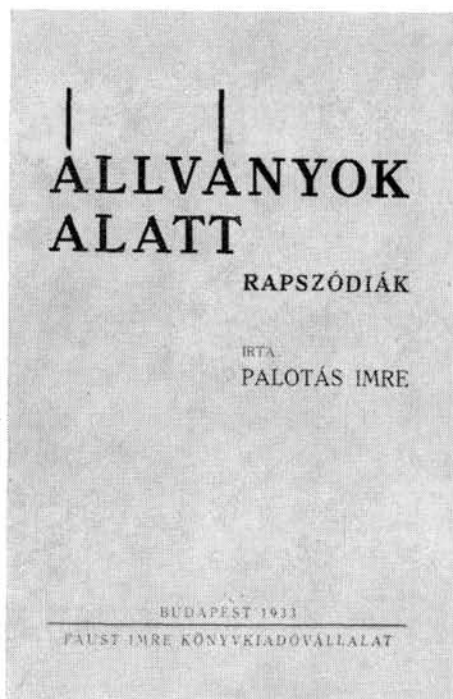

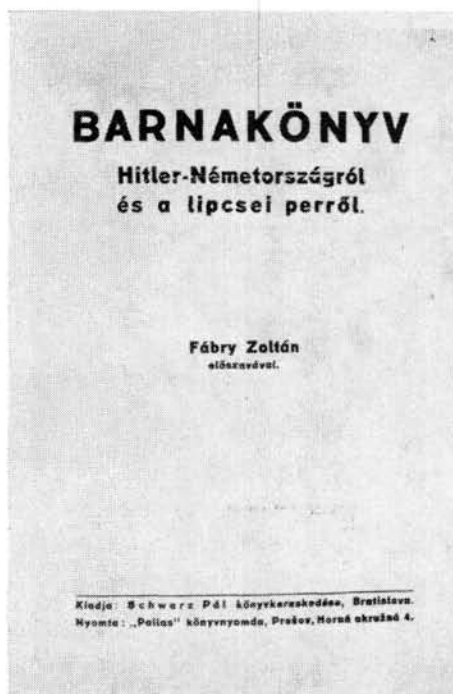
gyar Munkás kiadásában, Ilja Erenburg, *Polgárháború Ausztriában*, Budapest 1934, *Schirvind — Koerber Oroszország küzdelme a bűnözés ellen* — figyelemre méltó munka a maga nemében, a szovjet törvénykezés humanizmusáról, melynek lényege: a bűnözőt nem büntetni, hanem javítani kell, a bűnöket megelőzni.

Három szépirodalmi munkát említünk ebből az évből. Jelentősnek tartjuk — s talán nem haszontalan felhívni a figyelmet a mű esetleges újrakiadására — a *Munkásgyermek meséskönyve* című könyvet, melynek anyagát Vándor Pál gyűjtötte össze külföldi írók meséiből, s melyet a budapesti királyi büntetőtörvényszék tartott elkobzásra érdemesnek. Olyan nevek szerepelnek benne, mint például *Nexó*, *Hermynia zur Mühlen*, *Hans Krüger*. Nagyon szép *Nexó*nek a munkások életéből vett *Fizetéskor* című újszerű, realista meséje. A könyv borítólapján a következő sorokat olvashatjuk „Ára könyvkereskedésben 1.60 P., szervezett munkásoknak 0.80 P.”

Kaszás Géza (*Bella Sándor?*) *Mész az utcán* című novelláskötete Diósgyőrött jelent meg 1932-ben, *Müller József* nyomdájában készült. A kis kötet harcos proletár hitvallást fejez ki. A szerző valószínűleg munkásíró, szerény elbeszéléseit egytől-egyig a munkások életéből vette. A köteten egy gondolat vonul végig: az osztályellentétek kibékíthetetlensége. Az utószóban *Spartacus* és *Dózsa* utódjának vallja magát a szerző.

Szándékosan hagytuk utoljára egy — a magyarok közül — jelentősebb szépirodalmi kiadványnak a perét. 1933 nyarán állítják bíróság elé *Palotás Imrét* sajtó útján elkövetett izgatás és szemérem sértés miatt. *Állványok alatt* című július 4-én megjelent könyvéről van szó, melyre rövid két hét alatt lecsaptak a hatóságok: *Baróthy* királyi főügyész megállapítja vádiratában, hogy „... az építkezések folyamata alatt a munkások körében lefolyó beszélgetéseket és jeleneteket írja le és beszéli el a szerző — azzal a minduntalan nyílt kifejezésre jutó alapgondlattal, hogy a munkásságot a tőkés osztály kiuzsorázza és kizsákmányolja, — s ebben a hatóságok a tőkések támogatják. A beszélgetésekből kicsendül az elnyomottság, elkeseredettség érzése a jólétben dőzsölő dölyfös tőkésekkel szemben, akiket gyűlöletes kifejezésekkel illetnek...” A kis könyv — mindössze 84 oldal — ezer példányban jelent meg, a kommunista *Faust* Imre kiadásában, aki azt vallotta: „Én a kéziratot átolvastam, átjavítottam, s miután abban semmi osztály elleni izgatást, sem szemérem elleni vétséget nem láttam, azt kiadtam.” A büntetőtörvényszék *Palotást* — akinek a munkásmozgalomban való részvétele miatt

nem ez volt az első összeütközése a hatóságokkal — 3 heti fogházra, a könyvet elkobzásra és megsemmisítésre ítéli.

Ma már humorosan hangzik, hogy a tábla főtárgyalásán az elnök eltávolította a hallgatóságot „a szemérem-sértő sajtóközlemények ismertetésének időtartamára.” A kuria 1934 szeptemberében, majd a büntetőtörvényszék ismét 1935 februárjában hozta meg a végső ítéletet. Súlyosbítottak, a büntetést felemelték 3 hónapi és 16 napi fogházra. Érdekes a periratok között elfekvő eredeti gépelt, javított kézirat, továbbá *Bozzay* rendőrtanácsos jelentése, aki a lefoglalást foganatosította, a terjesztés megakadályozásához szükséges minden intézkedést megtett, és az Erkölcserendészeti Hatóságot is értesítette. (PI Arch. B. tszk 8805—1933.)

Több cenzurális eset jut 1935-re is. Ezek közül csak kettőt említünk.

Nemzetközi szempontból, s a világ munkásmozgalmának szempontjából

különösen jelentősnek tartjuk a következőt: *Barnakönyv Hitler-Németországról és a lipcsei perről.* Fábry Zoltán előszavával (A szerkesztési munkát Balogh Edgár végezte. Bratislava 1934.) Mint ismeretes, az eredeti német Barnakönyv 1933 júliusában jelent meg Bázelen. A két hónappal később megkezdődő lipcsei per a könyv állításait mindenben alátámasztotta. Az első öt fejezet anyaga az eredetiből van kölcsönözve, ezeken kívül szerepel a könyvben Egon Ervin Kisch cikke, a lipcsei per lefolyása. *Dimitrov* záróbeszéde, a kultúra elleni irtóhadjárat. A könyv dokumentumokkal bizonyítja, hogy a per idején a kultúra jövője elválaszthatatlanul egybe van kapcsolva a munkásosztály szabadságharcával. A szellemi élcsapat műveit, Thomas Mann, Leonhard Frank, Freud Zsigmond, Wassermann, Stefan Zweig, Bert Brecht és mások könyveit égették el.

A másik *A sarló* jegyében. Az új arcú magyaroktól a magyar szocialistákig. *A Sarló 1931-iki pozsonyi kongresszusának vitaanyaga.* — Pozsonyban, 1932-ben jelent meg ez az értékes dokumentumkötet, mely a munkásmozgalom szempontjából rendkívül jelentős. A belső fedőlapra rányomtatták, hogy „Elkobzás után második kiadás.” A sarlós mozgalom 1928 és 1931 között nagy fejlődést futott be, irodalmi jellegű megmozdulásból, a népiességen keresztül eljutott a szocializmus elvi és gyakorlati programjához, 1931 őszén csatlakozott a forradalmi proletáriátus osztályharcos programjához, egyes vezetői a párt tagjaivá lettek. „A Sarló szervezeti hivatása abban áll, hogy a fiatal magyar intelligenciát kvalitásai és lehetőségei szerint a proletáriátus világfrontjába állítsa.” (159. l.)

A következő években egyre szaporodnak a könyvbetiltások. Csak a legjelentősebbek ismertetésére fogunk a továbbiakban szorítkozni.

Kassák Lajos: *Egy ember élete. Kommün.* A peres eljárás majd három esztendeig húzódik. A vádirat 1934 decemberében készül el, több részletet idéz, de vád tárgya az egész könyv. A periratok között megtalálhatók a különböző jegyzőkönyvek és a detektívjelentések. Bozsay Gyula rendőrtanácsos jelentéséből megtudjuk, hogy a rendőrség 725 fűzött példányt, 1 200 darab borítékot, a matricát és az imprimált korrektúrát lefoglalta. Kassák kijelentette, hogy nem érzi magát bűnösnek. Sorozatával az volt a célja, hogy a valósághoz híven visszaadja egy ember élettörténetét gyermekkorától kezdve: emberi dokumentumot akart írni minden célzatosság nélkül. „A magam részéről az inkriminált sajtótermék tartalmában az állam és társadalom törvényes rendjének erőszakos felforgatására irányuló vétséget vagy a magyar állam és a magyar nemzet megbecsülése ellen elkövetett vétséget vagy más bűncselekményt nem látok fennforogni”.

Első és másodfokon felmentették, de a kúria Törek tanácsa 1936. május 19-én megsemmisítette a két alsófokú bíróság ítéletét. Érdekes itt idézni a felmentő táblai irathoz csatolt kézírásos különvéleményt: „Pro domo! A könyv lényegileg propagandamű, mert a vörös lázadást csak olyan szempontból bírálja, *hogyan kellett volna jobban csinálni*. A vörös lázadás elítélésével és megtorlásával az egész nemzet azonosította magát, a megtorlás becsmérése tehát a *nemzet egyeteme ellen intézett támadás*.” Szeptember 28-án a kúria ítélete jogerőre emelkedett. Kassákné, Simon Jolán kegyelmi kérvényt adott be, ehhez az IGE, a magyar Pen Club és a Magyar Újságírók Egyesülete csatlakozott, míg végül is a fogházat kegyelemből elengedték. (Főv. Levéltár 1934. 17. cs. VII.3—187., PI Arch. Bp. tszk 15566—1934.)

Az 1936-os évből néhány politikai mű kitiltása: Csánki Aladár *Amíg nem késő* című, Pozsonyban megjelent munkájában magát a Károlyi és Jászi csoport fegyvertársának valló szerző a szabad népek egyenjogúságáról és a szocializmus elkerülhetetlenségéről ír; Antonin Nedved: *Szovjetföld*, Nagyszombatban jelent meg, kitiltották a postai szállításból; az ügyészség kassai kirendeltsége kobozta el és küldte be az Országos Széchényi Könyvtárnak Klement Gottwald Prágában megjelent írását, *A Kommunista Internacionálé 7. világkongresszusa vonalának helyes érvényesítéséért* címűt; Brassóból tiltották ki Halász Sándor *Abesszinia a világpolitikában* című antimilitarista, antifasiszta könyvét; ugyancsak 1936-ban kitiltás Barta Lajos *Világ* című könyve.

Valószínűleg erkölcsi okokból — dokumentumot nem találtunk, csak a Posta-

A sarló jegyében című könyv külső borítólapja

és Távirida Rendeletek Tárából tudjuk — kobozták el bírói úton *Gorkij Vörös lámpa* című művét. *Gorkij* ebben is hű önmagához, ebben a művében is a mezitlábások írója. Mély emberi részvét árad könyvéből azok iránt, akiket a kapitalizmus állati sorba, borzalmas erkölcsi fertőbe taszított — egy bordélyház szomorú lakóiról és látogatóiról ír.

Az 1937—38-as esztendő elkobzott anyaga színes és érdekes. Magyar regények, egy-egy jelentős világirodalmi alkotás, politikai munkák és a népiek művei ekkor jelennek meg, s hamarost lecsap rájuk az osztálybíróság.

Hamvas H. Sándor Éjszakában című regényét 1937-ben tiltotta be az ügyészség. A könyv reálisan, szinte etnográfikus hűséggel mutatja be a szerencsétlen prostituáltak világát. Támadja azt a rendszert, amely ilyen sorba taszítja azokat, akik maguk is árúvá váltak a kapitalizmusban. Rögtön mellette említhetjük *Benamy Sándor Szerelem alérletben* című elkobzott regényét, mely hűen festi az *Engels* által klasszikusan meghatározott polgári házasságot, amellyel szükségszerűen együtt jár a prostitúció és a házasságtörés. „A bűn nem az enyém és nem a tied” — mondja a főhős —, hanem a társadalomé, mely bilincset rak az ember kezére és lábára.

Az üldözött politikai művek között az első helyen állnak természetesen a Szovjetunióról szóló kiadványok, így például a Prágában kiadott, *Münnich Ferenc* által fordított, *A világ legdemokratikusabb alkotmánya, az új szovjet alkotmány terve* című brosúra, melyet a losonci rendőrkapitányság, majd az ügyészség kassai kirendeltsége foglalt le és küldött be 1938-ban a nemzeti könyvtárnak. 1937-ben kobozta el a bíróság a neves francia író, *André Gide Utazásom a Szovjetunióban* című élménybeszámolójának mind magyar, mind francia és német nyelvű kiadását.

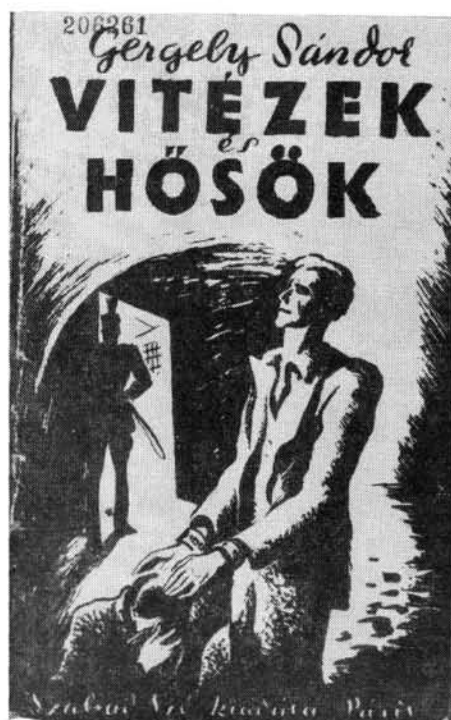
1937-ben tiltották ki *Silone, Ignazio Bor és kenyér* című regényét, mely Pozsonyban, a Prager cégnél, az Új Európa Könyvesháza sorozatban jelent meg. A kiváló olasz író nagy művészi erővel megírt munkásmozgalmi regénye ez, melyet a felszabadulás után hazánkban is kiadtak.

Nem kevésbé jelentős a ma már világhírűvé vált, kiváló riporter, *Egon Erwin Kisch Ázsia újjászületett* című, Pozsonyban, ugyancsak Pragernél, az Új Európa Könyvesháza sorozatban megjelent könyvének kitiltása. A Párttörténeti Intézet Archivumában (B tszk 1935—1937.) a periratok között megtalálható *Dakó Sándor* detektív 1937. január 31-i jelentése, melyben a főkapitányság számára az „Új Magyarország” január 17-i számában jelzett sajtótermékek közül három darabot csatol „annak elbírálása céljából, hogy azok kommunista tartalmúak-e?” Ez a három könyv: *Ilja Erenburg 13 pipa, Sebes Árpád Gulliver felfedezi a „Harmadik Birodalmat,”* és végül *E. E. Kisch: Ázsia újjászületett* című könyve. A nyomozás során megállapítást nyer, hogy ez utóbbiból *Szenes Lajos* — akinek nagy érdemei vannak a haladó irodalom Magyarországra csempészése és terjesztése terén — a Népszava Könyvkereskedés számára 200 darabot rendelt meg Pozsonyból. Az ügyészségi indítvány nyomozást rendel el az 1921. III. törvénycikk alapján. „A könyv tartalma útleírás ázsiai területekről, melyeken a szovjet uralom rendelkezett be. Szembeállítja a lakosság gazdasági helyzetét a múlt és jelen állapotában. A mai állapot — a múlttal szemben — fejlődés, jólét, amelyet a bolsevizmus eszméjének meghonosítása idézett elő és ezzel bekövetkezett „Ázsia újjászületése.” A *Méhes*-tanács a könyv összes példányainak elkobzását és megsemmisítését rendelte el, a bűnügyi iratokhoz csatolt példány kivételével.

IGNAZIO SILONE

BOR ÉS KENYÉR

Regény

A magyar szocialista irodalom jelentős alkotása, Gergely Sándor *Vitézek és hősök* című elbeszélése 1937-ben jelent meg Párizsban, a Szabad Szó kiadásában. (Ennek a lapnak majdnem minden beérkezett példányát elkobozták), 1938-ban bírói úton elkobozták. A történet ma már ismert, a felszabadulás után több kiadást ért meg. A kis könyv előszavában így ír Bölöni György: „A nemzeti terrorévek sokkal kegyetlenebbül irtották a szabad gondolatot, mint a Bach-korszak idegen cenzorjai a negyvennyolcas nemzeti forradalom leverése után.” A kitiltás magától értetődő, ha az ellenforradalmi osztálybíróság szemszögéből nézzük. A Szovjetunióból hazatért kommunista harcos a Horthy-rendszer vérbírái elé kerül. Emberi tisztasága, heroizmusa, erkölcsi emelkedettsége éles ellentéte az uralkodó osztály képviselőiként fellépők minden emberiségét megcsúfoló sötét ostobaságának és aljasságának. A hivatásos forradalmárt semmiképpen nem tudják vallomásra bírni. Az elbeszélés megrázó módon leplezi le a magyar faszizmus kegyetlenségét.

A magyar uralkodó osztályok mindent megtesznek azért, hogy a dolgozó nép elől elzárják az igazság fényét. Ezért tiltják ki az országból azokat a könyveket is, amelyek a spanyol nép hősiek harcáról adnak hírt. Négy ilyen kitiltott könyvvel találkoztunk: Grünwald L.: *A spanyol nép harcol*. Prága, Trockij: *A spanyol tanulság* című, 1937-ben Pozsony, Vince Sándor *A spanyol forradalom*, továbbá Pitcairn, Franc: *Vihar Spanyolország felett* című, Moravska Ostraván, a Magyar Nap kiadásában, Tamás Aladár fordításában megjelent könyv. Ez

utóbbi az igazság ereje teszi művészivé. Nagyszerűen érzékelteti a köztársasági harcosok eszmei-erkölcsi erejét, emelkedettségét, és a velük szembenálló fasiszta összefogas erkölcstelenségét. A könyv címlapját *Pór* Bertalan rajzolta.

Itt teszünk említést még egy *Kassák*-perről, mely szintén 1937-ben kezdődött. *Anyám címére*, levélformában írt művéről van szó, amely *Cserépfalvi* Imre kiadásában jelent meg. A vádirat az író t ezúttal az 1921. törvénycikk 6. §-ának 1. bekezdésébe ütköző, sajtó útján elkövetett, a fegyveres erő elleni gyűlöletre izgatás címén vádolja. A vád tárgya a könyv egész Tizenhetedik levele, melyben a szerző „a háborús készülődést, a háborús szellemet alacsonyrendű, gonosz, állati megnyilvánulásnak bélyegzi.” *Kassák* nyíltan kiáll a háború ellen a bíróságon tett vallomásában, kijelenti, hogy nem hajlandó dicsőíteni a háborút, s ezzel az álláspontjával nem áll egyedül, „minden gondolkodni tudó ember előtt világos, hogy Magyarországnak sem érdeke, hogy jőjjön egy háború.” A királyi büntető-törvényszék elkobzást rendel el és az író számára két havi fogházat. A tábla megsemmisíti az elsőfokú bíróság ítéletét, de a kuria visszaállítja azt hatályába. Az ügy sokáig húzódott, *Kassák* 1940. október 4-től december 2-ig töltötte le fogházbüntetését. (PI Arch. 2148—1938)

Mint láttuk, a harmincas évek második felében jelentős mértékben fokozódott a haladó írásművek, a reformokat akaró politikai irodalomnak az üldözése. Bírói úton kobozzák el *Kállai* Gyula *Népi demokrácia* című könyvét — amely könyv nem más, mint *Révai* József *Népiség, demokrácia, szocializmus* című, Párizsban írt munkája, melynek kéziratát Magyarországra hozták és Kállai neve alatt adták ki; ismeretes *Féja* Géza *Viharsarok*-pere, melyben a szerző öt hónapot kapott; *Kovács* Imrének *A néma forradalom* miatti pere. A munka az 1937-es könyvnapon jelent meg, első két kiadása azonnymban elfogyott. A harmadikat lefoglalta az ügyészség, és nemzetgyalázás és osztályellenes izgatás címén a szerzőt három hónapra ítélték. Ugyanekkor folyt a Márciusi Front pere is, melyben *Illyés* Gyula, *Sárközi* György, *Kovács* Imre, *Erdei* Ferenc és *Féja* Géza 2—2 hónapi fogházbüntetést kapott. A *Magyar Nap* (1938. 31. sz.) „Egy amerikai tiltakozás” című cikkében közli az amerikai írószövetség tiltakozását az írói perek illetve könyvelkobzások ellen. A levél végét idézzük: „A League of American Writers méltatlankodásának ad kifejezést, hogy kollégáinkat az Ön hazájában üldözik, könyveiket elkobozzák, és teljes támogatásunkat ajánljuk fel és igérjük nekik igaz ügyükben.”

III.

1939—1944

Magyarország a háború közvetlen előkészítésének időszakába lépett. Az 1938 utáni években a baloldali erők üldözése még súlyosabbá válik, s ez az üldözés erősen tükröződik a sajtó, az irodalom területén is.

A Tanácsköztársaság leverése után teljes cenzúra volt életben, az első hetekben ezt a megszálló román hatóságok gyakorolták, majd utána a fehérterror brutális katonai cenzúrája, s aztán a „jogrendszerű”, szabályos ellenforradalmi előzetes cenzúra. 1921-ben eltörölték az előzetes cenzúrát, s helyébe a megfélemlítés, az általános légkör által gyakorolt állandó nyomás, s az utólagos megtorlás

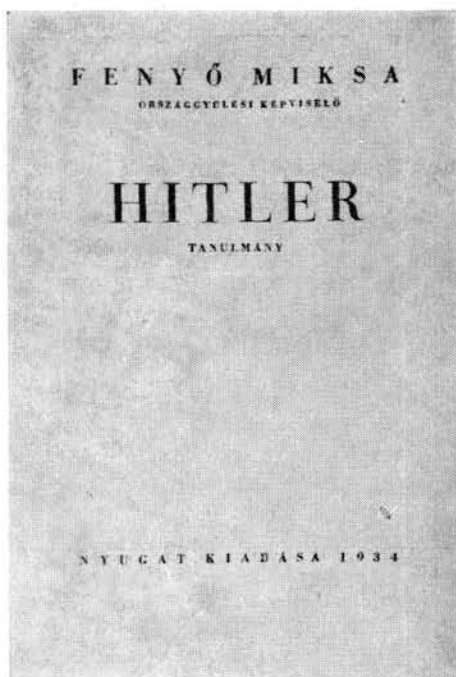
lépett. Már 1937-ben újból foglalkoznak a hatóságok az előzetes cenzúra visszaállításával.

A „Kelet Népe” (1937. 12. sz.) előre tiltakozik. „Ezentúl állítólag minden magyar könyvet és ... folyóiratot a terjesztés előtt be kell mutatni az ügyészségnek. Olyasmit terveznek, hogy büntetés járhat azért a gondolatért is, amely még nyilvánosságra sem került... A klasszikus magyar jogi felfogás azt vallja, hogy ahol az írói mű megjelenését előzetesen megakadályozhatják, ott sajtószabadságról többé nem lehet szó... Mi magyar írók és a tudomány munkásai, kérdezzük a kormányt és a törvényhozás tagjait, vállalják-e a felelősséget ennek az alapvető elvnek a szétrombolásáért... S vajon vállalják-e a felelősséget a magyar történelem és szellem megszentelt örökségének megtagadásáért és élő irodalmunk kényszerű elsorvasztásáért?”

Madzsar József az „Új Hang”-ban tiltakozik a készülő rendelet ellen: „Van-e sajtószabadság Magyarországon? A törvény szerint van, hiszen „gondolatait sajtó útján mindenki szabadon terjesztheti [1914: XIV. törvénycikk, érvényben van 1848 óta, papíron], és Lázár igazságügyminiszter szerint is van, mert éppen ezt a sajtószabadságot akarja megszorítani. Sehogy sincsen megelégedve azzal a rendszerrel, hogy a törvény szerint a sajtóterméket a terjesztés megkezdésével egyidejűleg kell az ügyészségnek bemutatni, mert megtörténhetik, hogy mire a rendőrség az ügyészség végzésével a nyomdába érkezik, a sajtóterméket már elvitték. Igaz, hogy a rendőrség még összeszedheti a nyomtatványt könyvkereskedésekben, postán, terjesztőknél, a bíróság felelősségre vonhatja a szerzőt, a kiadót, sőt a nyomdászt is. Az is igaz, hogy a bíróság bőkezűen osztogatja a hónapokat s a szerző még csak arra sem hivatkozhat, hogy igazat írt, mert a bírósági gyakorlat szerint igazatni lehet igaz tények felsorolásával is. A szerző tehát rendszerint nagyon is meggondolja, mit írjon, a kiadásért felelős személy is alaposan megfontolja, miért merjen felelősséget vállalni, sőt a fokozatos felelősség hatása alatt a nyomdász is meg-megkérdézi az ügyvédjét, merjen-e kinyomtatni egy kéziratot? De a miniszternek mindez nem elég. Be akarja vezetni az előzetes cenzúrát.”

A Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesülete *Benedek Marcell* főtítkárral aláírásával Memorandumban fordul a kormányhoz a sajtótörvény ügyében a magyar könyv sorsát veszélyeztető javaslattal szemben (Corvina 1938. április 24.), hasonlóképpen az Írók Gazdasági Egyesülete, 650 magyar író nevében (uo. 1938. május 1.) *Ugron Gábor* elnök aláírásával.

1940. augusztus 28-án éltelbelépett a teljes cenzúra. A fasizmus és a szovjetellenes háború éveiben a horthysta hatóságok már nyílt, brutális irtóhadjáratot vezettek a haladó sajtó és irodalom egésze, s végül minden olyan sajtótermék ellen, mely nem szolgálta minden betűjével a fasizmust és a háborút. Minden újságot és folyóiratot — sajátjaik kivételével —, minden rölapot, s minden önálló kiadványt betiltottak, elkoboztak. A háború utolsó évében pedig visszatér az 1919-es fehérterror könyvégetéseinek szelleme, bár nem égették, hanem papír-

zúzó malmokban őrlték péppé mind-azokat a könyveket, melyek nem az ő szellemükben íródtak.

Nézzük meg most már, hogyan üldözték a prózai kiadványokat ezekben az években.

Fenyő Miksa: *Hitler* című könyvével kezdjük, mely ugyan jóval előbb, 1934-ben jelent meg, de amelynek betiltását a Csendőrségi Nyomozati Értesítő nem egyszer, hanem öt ízben is közli: 1934, 1935, 1939, 1940 és 1943-ban. *Fenyő Adyt* idézi mottoként: „Ordasokkal élünk | Nádban, gazban, sárban...” A szerző óvatossan elemzi a fasizmust, s annak különböző oldalait. Magyarország jövő útját keresi, s végül olyan következtetésre jut, mely nem lehetett ínyére a náci fasizmus leghűbb csatlósainak. „Nekünk Európa sorsa sem Hekuba és nem közömbös előttünk, hogy a fajtisztaság babonájának máglyáján hogy égetnek el emberi és kulturális értékeket...” Őva int a hitleri Németországgal való szövetségtől, megállapítja, hogy Európa nem bír és nem tűr el német győzelmet, egész Európa fel fog vonulni *Hitler* ellen, s „Isten óvja Magyarországot, hogy ez a felvonulás még egyszer Németország oldalán találja.”

Egy másik antifasiszta munkát is 1939-ben koboznak el, *Lajos Iván Németország háborús esélyei a német szakirodalom tükrében* című Pécsen, 1939-ben megjelent könyvét, melyben a szerző konkrét adatokkal alátámasztja, elemzi a sikerrel egyáltalán nem kecsegtető esélyeket. A „Népszava” július 22-i száma foglalkozik az elkobzással, idézi az MTI jelentését, mely szerint *Lajos Iván* könyve „oly valótlanságokat tartalmaz, amelyek súlyosan sértik az ország külpolitikai érdekeit.” A könyvet lefoglalták, de az abban foglaltak valóra váltak.

A losonci rendőrkapitányság foglalt le és küldött be az Országos Széchényi Könyvtárnak egy Uzgorodon, év nélkül megjelent kis terjedelmű értékes antifasiszta brosrát, melynek címe: *Mentsetek meg egy anyát!* A könyvecske *Liselotte Hermann*, német antifasiszta békeharcosról szól, akit a stuttgarti „népbíróság” 1937 júniusában halálra ítélt. A fiatal lányt még 1933-ban minden német egyetemről kitiltották, mert az igazságtalanságok, a kultúrbarbárság, a faji úszítás ellen lépett fel. A Gestapó 1935 végén letartóztatta, két évig a legborzalmasabb kínzásokkal próbálta megtörni, de hiába. A halálraítélt antifasiszta asszony egy fogolytársnője segítségével írást csempészett ki a börtönből. Svájc tiltakozott, a csehszlovák köztársaság haladó asszonyai akciót indítottak, az 1937 végén Párizsban ülésező háború- és fasizmus elleni nemzetközi női konferencia petíciót küldött *Hitler*nek. A kis könyv *Romain Rolland* szövegét idézi bevezetőül:

„Legyetek bátrak, szemeteket tartsátok nyitva, legyen érző szívetek a vérzők szabadságkiáltásai iránt, akik ellen a zsarnokok hadba szálltak.

Gondoljatok mindenkor azokra, akik olyan ügyért szenvednek hóhérok őrizete mellett a börtönökben, amely a mi ügyünk is!...

A német totális militarista állam megkínzott és börtönbe vetett ellenzéke a béke egyedüli biztosítója Németországban. A tuszokat, akiket Hitler a béke frontjából kiragadott, meg kell menteni a halálveszedelemből, amely őket a nemzeti szocialista uralom részéről állandóan fenyegeti!”

Egy másik jelentős antifasiszta mű, melyet 1939-ben tiltottak ki, a híres amerikai újságíró, *John Gunther Európa igazi térképe (Inside Europe)*, Pozsonyban 1938-ban az Új Európa Könyvesháza kiadásában megjelent munkája. *Gunther* nyitott szemmel járva végig Európa országait, tárgyilagosan írja le megfi-

gyeléseit és az azokból levont következtetéseket. *Hüterről* így ír: „Sok német... hitvány és nevetséges figurát lát benne, sarlatánt, kótyagos, hisztérikus, hazug demagógot...” A Szovjetuniót bírálja, ugyanakkor el is ismeri eredményeit s megállapítja, hogy „... a haladás a szocializmus felé óriási. Adjatok tíz év békét Oroszországnak s a világ leghatalmasabb országa lesz belőle!”

Elérkeztünk ennek az évnek a legjelentősebb cenzurális esetéhez. A királyi ügyészség 1939-ben lefoglalta és beküldte az Országos Széchényi Könyvtárnak a szovjet irodalom egyik legkiemelkedőbb alkotását, *Solohov Csendes Donját*. *Solohov* regényei akkor kerültek Magyarországra, amikor a legjobban dúlt a kommunistaellenes hajszja.

Benamy Sándor Dugáru a Dunán című cikkében (*Irodalmi Újság*) számol be a regénnyel kapcsolatos élményeiről. 1934-ben hallott róla először, Bécsben, egy kis könyvkereskedésben bukkant rá, s a Párizsban nyomott orosznyelvű könyvet hátizsákban csempészte be az országba. Az első kötetet *Szurán Renének* adta fordításra, a második és harmadik kötetet ő maga fordította. Mint írja, evéstől, ruházkodástól elvont kis pénzeket áldozott a nyomdának, kiadót találni is igen nehéz volt. A Markó utcában erősen megcenzúrázták a könyvet. A terjesztés is nehéz volt, de a munkásterjesztők hamarosan viszonylag széles rétegnek tudtak juttatni belőle. A második kiadást *Cserépfalvi* Imre vállalta. 1942-ben elkészült az utolsó kötet is, *Kovai Lőrinc* fordításában, a befejező részt azonban a cenzúra törölte. 1942-ben a honvédezerkar főnöke a betiltást követelte, felsorolva a könyv azon gyanús részeit, melyek a már megcenzúrázott kiadásban benne maradtak. A *Csendes Don* mégis megmaradt. *Baróthy* főügyész ugyanis — akinek engedélyével a regény megjelenhetett — megállapította, hogy „ámde az egységes mű egészét tekintve nem bírnak olyan erővel, aminek folytán az olvasóban a kommunizmus, illetve a szovjet uralom létesítése iránt fogékony-ságot, vágyat keltenének, vagy a kommunista érzületben megerősítenének. Különösen áll ez akkor, ha figyelembe vesszük a mű terjedelmét (2006 oldal) és árát, hogy a 4 kötet bolti ára fűzve 36, kötve 44 pengő. Így nem igen kerülhet olyan alacsony műveltségű emberek kezébe, akik a megjelölt helyeknek tulajdonított célzatot felismernék és bírálat nélkül elfogadnák... Mindezek alapján úgy vélem, hogy az esetleg megindítandó bünvádi eljárás előzetes lefoglalás vagy sajtójogi felelősségrevonás „A Csendes Don” című mű tekintetében eredményre nem vezetne.” Alátámasztásul jelenti még, hogy a munka olasz nyelven a milánói Garzanti nyomda és könyvkiadóvállalat nyomásában 1941. július 22-én Olaszországban is megjelent. (FL 1942. 196. cs. VII. 3—20.)

Egy orosz klasszikus megecenzúrázásával is találkozunk ez évben. A Nyomozati Értesítő közli a betiltást, s ugyanakkor a Belügyminisztérium beküldi a Széchényi Könyvtárnak *Gogol Egy örült emlékiratai*, Barta Sándor fordításában Bécsben, 1922-ben megjelent könyvét. Mint ismeretes, *Gogol*nak ez a műve ragyogó szatíra a korabeli felső körökről.

Az 1940-ben *Kahána* Mózes *Hat nap és a hetedik* című, Kolozsvárt megjelent kitűnő regényét megjelenése után alig egy hónapra elkobozták. A regény a felszabadulás után új kiadásban jelent meg.

Az 1941-es év egy jellegzetes könyvbetiltást hoz: *Bajcsy-Zsilinszky* Endre *Helyünk és sorsunk Európában* című könyvét Jugoszlávia megtámadásának napján kobozták el a hatóságok.

Az 1942-es évből is beszámolhatunk néhány érdekes esetről. *Magyar* László *Sziklasír* című regénye 1936-ban jelent meg. A betiltást 1942-ben közli a Csendőrségi Nyomozati Értesítő. Fantasztikus történet egy zárdából kitagadott szerzetesről, akinek szívében a kételkedés vert tanyát, s aki az elérhetetlen messzeségben levő Krisztus keresésére indul. Megtalálja Krisztus sírját, de titkát magába rejti. Vándorlásai közben a Szovjetunióba is eljut, s bár kritikával is, de elismeréssel szól az új rendről. A fantasztikus mese ellenére is világos a könyv tendenciája: harcolni kell az igazságért, harcolni kell az emberi egyenlőtlenség ellen. Bár a szovjet igazságot nem fogadja el maradéktalanul, élesen leleplezi a hitleri rendszer hazugságait.

Az 1942-es év legjelentősebb cenzúrális esete a *Tolsztoj Háború és béke* című művének egyes fejezeteiből készült olcsó kiadás elleni harc. Amint *Szenes* Lajos felidézi emlékeit ezzel kapcsolatban, megtudjuk, hogy amikor a hitlerista csapatok Moszkva ellen vonultak, *Sándor* Pál — *Safáry* Ferenc álnéven — lefordította a mű azon fejezeteit, melyek a napoleoni hadsereg moszkvai visszavonulásáról szóltak. „1812” címmel adták ki a könyvet, és akiknek szólt, megértették, hogy 1942-ről van szó. A könyvet szétkapkodták s mire a politikai rendőrség észbekapott és le akarta foglalni, a megmaradt példányokat sikerült elrejtetni.

A következő esztendőből — 1943-ból — négy cenzúrális esetről számolunk be, mindegyike politikai kiadvány. A Csendőrségi Nyomozati Értesítő közölte 1943-ban a pusztá címetek: *A szovjet alkotmánya: A szovjetközgazdaság: Abrahám* Rudolf *A modern szocializmus elmélete* 1934-ben a Szocializmus Könyvtára első darabjaként jelent meg. *A Kommunista Internacionálé VII. világkongresszusa* Pozsonyban, még 1936-ban megjelent kiadványt az ügyészség kassai kirendeltsége foglalta le. Fontos része a könyvnek a népfretpolitikára vonatkozó határozat.

Az újságok, folyóiratok nagy részét már betiltották, külföldről már csak az jöhet be, amit a megszálló német hatóságok és a Külföldi Sajtótermékeket Ellenőrző Hivatal beenged az országba: az illegális rölapokat egymás után kobozták el: önálló kiadvány már ekkor alig-alig jelenik meg. Mégis találkozunk a háború utolsó évében is érdekes könyvbetiltásokkal. Ezeknek nagyrésze szintén politikai munka.

1934-ben jelent meg *Kovács* Imre *Magyar feudalizmus, magyar parasztság* című munkája *Cserépfalvi* kiadásban. A Csendőrségi Nyomozati Értesítő közli 1944-ben a betiltást. A könyv a renegáttá vált író becsületes múltjának egyik fontos állomása. Végigkíséri a parasztság útját az ősközösségtől a *Horthy* korszak-

beli földnélküli milliókig és kimutatja ennek a paraszti életformának a teljes csődjét.

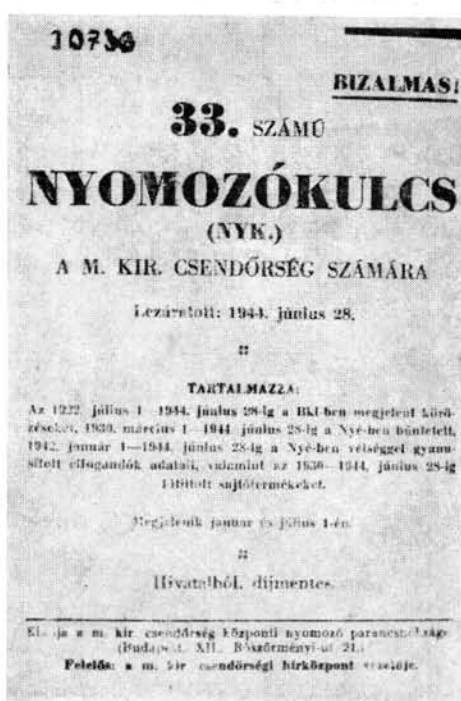
Ugyancsak 1944-ben tiltják be a jobboldali politikus Rátz Kálmának a Szovjetunióról szóló pozitív munkáját: *Oroszország története ős-időktől 1917 november 6-ig*. A könyv tárgyilagosan elemzi Oroszország történetét a legújabb korig, elismeréssel szól a forradalomról és a marxista történelmi materializmust is ismerteti *Sztálin* munkái alapján. (A könyvet állítólag Lázár Vilmos és Agárdy Ferenc írták.)

Ekkor kobbazzák el *Molnár Erik Dialektika* címen, 1941-ben Jeszenszky Erik néven kiadott elméleti művét is, valamint *Diderot Természet és társadalom* című, Debrecenben 1943-ban megjelent könyvét.

A harmincas években jelent meg egy érdekes kis antifasiszta kiadvány, melynek elkobzására csak 1944-ben kerül sor, lehetséges, hogy addig elkerülte a hatóságok figyelmét. Összesen 32 lap terjedelmű. Külső fedőlapján *Hilert* látjuk, amint eltorzult arccal, előrenyújtott kézzel éppen szónokol — szinte halljuk visszataszító üvöltését. Szemben vele síró asszonyok. A kép közepén két szenvedő női arc, s a kép alján drótkerítés, mely felé két pribék hurcol egy asszonyt. A könyv címe: *Így élnek a nők a harmadik birodalomban*. Valószínűleg a hitleri fasizmus második évében jelent meg a kis könyv, amikor még csak kevesek előtt volt világos a terror igazi arculata. Száraz tárgyilagossággal mutatja be, hogy már ekkor előrevetette árnyékát mindaz a későbbi tömegborzalom, amit a fasizmus véghezvitt. Leírja a kínzásokat, az antifasiszta nők elleni rémtetteket, ír a női koncentrációs táborokról, a gyermekek sorsáról a horogkereszt árnyékában. A kötet a harcoló nők című fejezettel zárult: tevékeny részvételre hívja fel az asszonyokat egy új, valóban szocialista Németország felépítéséért.

Szépirodalommal is találkozunk ebben az utolsó szakaszban. *Kaczér Illés Ikongó nem hal meg* című, 1943-ban megjelent regényének terjesztését 1944. május 1-i határozatában tiltja meg az ügyészség „az állam fontos érdekeit érintő tartalma miatt.” (FL 1944. 244. cs. VII. 3—26.) A regény a faji üldözés elleni tiltakozás művészi formában való kifejezése. A könyvön szereplő hirdetés szerint a magyarországi megjelenés előtt az *Ikongó nem hal meg* 14 nyelven jelent meg és Amerikában e könyv hatása alatt szüntették meg a „linch”-törvényt.

Mollinár Gizellának két regényét tiltják be az ellenforradalmi korszak utolsó napjaiban. Az egyik a *Betelt a föld hamissággal*, 1944. július 31-én kelt az ügyészségi

Az 1944-es Csendőrségi Nyomozókulcs címlapja

végzés (FL 1944. 244. cs. VII. 3—82.) a másik a *Betévedt Európába*, 1944. július 20-án: „Nevezett munka a keresztény vallás és szellem, valamint a papság-ellenes szellemben íródott és a mai viszonyok között annak forgalomban tartása veszélyesnek minősül.” Aláírta a miniszterelnök helyett vitéz *Kolozsvári-Borcsa* Mihály államtitkár, a sajtóügyek magyar királyi kormánybiztosa (FL 1944. VII.3—70.).

Szilágyi András erdélyi kommunista író nevével már találkoztunk a Mondesorozat kitiltásakor. 1944-ben csap le a horthysta cenzúra Kolozsvárt 1931-ben megjelent, *Az idő katonái* című regényére. Ez a könyv is értékes alkotás, a falusi szegénység életéről, összefogásának szükségességéről szól, ez is a béke és a forradalom regénye, de messze alatta marad az Új pásztor eszmei és művészi erejének.

Az utolsó cenzurális eset rendkívül jelentős és jellemző. *Tarlé*, a nagy szovjet történész 1812. *Napoleon Oroszországban* című könyvét tiltják el. A királyi ügyészség határozata nem indokol, csak intézkedik: a sajtótermék előállítóját és kiadóját értesíti az eltiltásról azzal a figyelmeztetéssel hogy „az 1939. II. tc. 198. §-a értelmében vétséget követ el és 2 évig terjedhető fogházzal, valamint hivatalvesztéssel és a politikai jogok gyakorlásának felfüggesztésével büntetendő az, aki akár szándékosan, akár gondatlanságból olyan sajtóterméket terjeszt, vagy terjesztet, amelynek terjesztését a kir. ügyészség megtiltotta.” A sajtótermék valamennyi példányát a Budapesti királyi ügyészségnél kell letétbe helyezni — így adta ki az intézkedést 1944. június 16-án Kotsis Miklós a budapesti királyi ügyészség elnöke (FL 1944 244. cs. VII. 3—56). Úgy látszik, a horthysta cenzorok — mint a tolsztoji mű esetében — is megijedtek a történelmi analógia lehetőségétől.

A felszabadulás után, 1947-ben jelent meg második kiadásban *Mód Aladár: 400 év küzdelem az önálló Magyarországért* című munkája. Ennek előszavában így ír a szerző. „A könyv maga 1941 őszén elkészült, de a cenzúra hónapokig hevertette. 1942-ben azért nem láthatott napvilágot, mert a függetlenségi mozgalom ellen indított általános támadás engem is érintett, s így csak jóval később, 1943-februárjában jelent meg. Megjelenésének másnapján a függetlenségi mozgalomban való részvétellel és hűtlenséggel vádolva letartóztattak.”

1944 júniusában megkezdik működésüket a papírzúzó malmok. Az írástudók egy része külföldre menekült, mások mártírhálát haltak, s a kevés, aki még él: hallgatni kényszerül. Mintegy félmillió „zsidó” könyvet zúznak be, köztük *Balázs Béla, Füst Milán, Gábor Andor, Ignó Gusztáv, Lukács György, Radnóti Miklós, Somlyó Zoltán, Szép Ernő*, s a külföldiek közül például *Erenburg, Feuchtwanger, Heinrich Heine, André Maurois, Franz Werfel* és *Stefan Zweig* műveit.

Littérature Persécutée

Écrits en prose interdits, confisqués, incriminés pendant le régime Horthy

GY. MARKOVITS

L'article étudie l'activité de la censure de l'époque Horthy, du point de vue particulier de la littérature en prose, objet de la persécution.

L'introduction donne un bref aperçu, faisant connaître l'effet paralysant que l'époque de la terreur contre-révolutionnaire a exercé sur la littérature; les tendances de la politique gouvernementale et l'activité de son appareil d'oppression; la «censure volontaire», l'asservissement de la littérature et des écrivains; la «juridiction du soupçon».

Voici les événements qui forment l'objet du premier chapitre (1919—1929): la persécution, menée contre la littérature socialiste révolutionnaire issue en Hongrie pendant la période de la République des Conseils; les brûlements de livres en 1919; les arrêts interdisant plusieurs ouvrages sur la terreur blanche et particulièrement de trois séries de publications d'écrivains de gauche, éditées à Vienne, respectivement à Berlin, [Bibliothèque Moderne Nouvelle (Uj Modern Könyvtár) — Bibliothèque de Vulgarisation "Europe" (Európa Ismeretterjesztő Könyvtár) — Bibliothèque du Travail et de la Science (Munka Tudomány Könyvtára)] Dans cette phase les arrêts d'interdiction ont la prédominance; les écrivains émigrés continuaient leur lutte pour le progrès, ceux qui sont restés en Hongrie étaient réduits à la longue silence par le gouvernement. Les mesures de la censure frappent à cette époque des écrivains hongrois comme: Sándor Barta, Béla Balázs, Ándor Gábor, Otilia Bölöni, Antal Farkas, Béla Kun, Lajos Kassák, Gyula Krúdy, Mihály Károlyi, József Lengyel, József Pogány, László Rudas, Ervin Szabó; parmi les étrangers il suffit de citer un nom, celui de *Gorki*.

Le second chapitre (1930—1938) s'occupe de la censure hongroise contre-révolutionnaire de l'époque, à partir du revirement jusqu'au commencement de la guerre. Le mouvement ouvrier et parallèlement la littérature progressiste marquent un essor nouveau. Durant ces années, qui sont caractérisées par la crise économique très sérieuse et par le développement du mouvement ouvrier, le nombre des interdictions, des confiscations, les cas de poursuite des écrivains se multiplient rapidement. C'est à ce moment qu'on a interdit l'importation de l'admirable collection parisienne du Monde et que les mesures prohibitives ont frappé, avec les premières créations marquantes de la littérature révolutionnaire socialiste hongroise (Béla Illés, József Lengyel, Lajos Kiss, Emil Madarász, Tibor Szamuely, Frigyes Karikás, Mózes Kahána, András Szilágyi, Lajos Kassák) quelques écrits illustres de la littérature mondiale (Reed, Fadeiev, Serafimovitch, E. E. Kisch). Le procès du «Front de Mars» est intenté également à cette époque, de même que la répression de l'activité de György Sárközi, Gyula Illyés, Ferenc Erdei, Géza Féja, Imre Kovács et la poursuite de leurs ouvrages.

La censure pratiquée pendant la période de la guerre (1939—1944) est le principal sujet du troisième chapitre. A partir de l'été 1940 les mesures de poursuite, appliquées au paravant après la parution des ouvrages, sont remplacées par une rigoureuse surveillance préliminaire. Pendant les années de la guerre fasciste les autorités du régime Horthy conduisent une véritable campagne d'extermination, ouverte et brutale, contre la presse progressiste et contre la littérature hongroise entière. Cette période, la plus ignominieuse dans l'histoire littéraire hongroise, se termine par le broyage, au moulin de papier, du Don paisible, de la Guerre et Paix (il s'agissait d'éditions abrégées, à bon marché), d'une édition abrégée de «1812» de *Tarlé*, des œuvres de Milán Füst, Ándor Gábor, György Lukács, Miklós Radnóti, Zoltán Somlyó, Zseni Várnai, József Kiss; parmi les auteurs étrangers nous ne citerons que les ouvrages d'Erenburg, de Feuchtwanger, de Heine, Maurois, Arnold Zweig et de Stefan Zweig, qui ont dû subir le même sort.

A magyarországi hebraica bibliográfiái

DÁN RÓBERT

A magyarországi héber betűkkel nyomott (hebraica) kiadványok száma az eddigi felmérések szerint meghaladja az 5000—6000 tételt.

E héber betűs könyvanyag bibliográfiai feltárása speciális nyelvtudást, és nem egy esetben héber irodalmi és teológiai ismereteket kíván. Ezzel magyarázható, hogy nagy bibliográfusaink (*Petrik, Szinnyi, Gulyás*) munkáiban is csak olyan hebraicát találunk, amely latin betűs címlapot vagy utalást tartalmaz. Az ilyen jellegű anyag azonban elenyészően csekély. Ismert könyvészeteink e hiányosságának másik oka talán, hogy e nagy részben vallásos tárgyú kiadványok nem kerültek a világi könyvkereskedelem vérkeringésébe, a nyomdák pedig csak imitt-amott tettek eleget a kötelespéldányokra vonatkozó rendelkezéseknek.

A század elején már felmerült a gondolat, hogy a számos nyomdahely egyetemes bibliográfiáját, legalább is cédula katalógus formájában létre hozzák. Az Országos Rabbiképző Intézet az 1907/8-1908/9-es tanévben pályadíjat tűzött ki a magyarországi hebraica bibliográfiájának összeállítására. Egy *Spiegel* Ármin nevű kutató foglalkozott a kérdéssel, gyűjtésének eredményeként jelentős cédula mennyiség gyűlt össze. Sajnos a háborús években ez teljesen elpusztult.

Mint tudományos igény, a második világháború előtti években újra felmerült az a gondolat, hogy összeállítják a magyarországi héber irodalom és vallásos kiadványok bibliográfiáját. N. Ben-Menáchem a *Mészifrut Jisráél b'Hungáriá* c. munkájának előszavában említi:

„A magyarországi héber irodalom ismeretlen terület irodalmunk történetében, és még 1930-ban biztatott tanárom, mesterem Áron Freiman Frankfurt am Mainban, hogy szenteljem időmet ez irodalom pontos lajstromozására, mert teljesen ismeretlen a kutatók előtt.”

Indoklásnak azt tartották — mégpedig helyesen —, hogy amennyiben e munka nem történik meg, a könyvek nyoma is elveszhet az idők sodrában. Ez a feltevés sajnos indokoltnak bizonyult, mert a náci pusztítás a könyveket sem kímélte, számtalan munka vagy teljesen elveszett, megsemmisült vagy olyan magán könyvtárba került ahol a bibliográfus számára elérhetetlen.

A második világháború után a megmaradt könyvek, folyóiratok könyvjegyzékek alapján nagy erővel újra indult a világ hebraica anyagának bibliográfiai feltárása. E munkálatok során a magyarországi anyag feltárásának kérdése is felmerült. Dr. Scheiber Sándor 1947-ben a megvalósítandó tervek között említi. A gyűjtés érdemi munkálatai azonban csak évekkel később indultak meg.

Hazai viszonylatban az első olyan kísérlet amely kiadásra került — és amelyet ötletszerűen követtek a későbbi próbálkozások — részletfeladatot kí-

vánt megoldani: nyomdahely bibliográfia volt. *Baloghy* István¹ munkája, amely az Egyetemi Nyomda Budára költözésének századik évfordulójáig öleli fel az ott nyomott kiadványokat, mint a nyomda kiadványainak egy részét tárgyalja a hebraicát is. A budai Egyetemi Nyomda az első hazai műhely, amely rendszeresen állított elő héber betűs műveket.² Ez irányú működése 1814-ben indult meg és még 1875-ben is jelent meg héber betűs kiadvány, melynek impresszumában az Ofner Universitäts Buchdruckerei szerepel nyomdaként. *Baloghy* évek szerint rendszerezi anyagát, az éveken belül betűrendben és a címet átírásban is közli. Leírása pontos, viszont használhatóságát nagy mértékben csökkenti, hogy viszonylag kevés tételt tartalmaz: az eddig ismert tételszámnak mintegy felét.

A budai Egyetemi Nyomda hebraica anyagával foglalkozik még *Bettelheim* Samu összeállítása is.³ A géppel írt és csak sokszorosításban megjelent munka latin betűkre átírva adja a címírásokat és a nyomtatás évét. Mivel más adatot nem tár fel, nem is tekinthető bibliográfiának, csupán könyvjegyzéknek, amely a könyvtárosnak vagy a kutatónak csak korlátozott tájékoztatást nyújt. Ugyan-ezek a vonások jellemzik *Bettelheim* másik munkáját is amely a pozsonyi hebraica jegyzéke.⁴ Meg kell jegyezni azonban hogy mindkét munka fent említett hiányosságai ellenére figyelemre méltó. Tételszámaiban megközelíti mai ismereteinket. A pozsonyi anyag, amely nyomtatásban is megjelent,⁵ lényegesen felülmúlja a jeruzsálemi Héber Egyetem bibliográfiai folyóiratának idevonatkozó anyagát.

Az Egyetemi Nyomda hebraica bibliográfiájával foglalkozott még *B. Wachstein* a Soncino Blätter hasábjain.⁶ Héber betűs címleírásai bő annotációt tartalmaznak, de tételszáma igen csekély. Kiegészítette *Krausz* Sámuel.⁷ A fent említett bibliográfiák felhasználásával, több könyvtár katalógusának bedolgozásával a legnagyobb tételszámú anyagot e sorok írója állította össze.⁸ A tételek latinbetűs címleírást és magyar nyelvű tartalmi ismertetést foglalnak magukba.

A magyarországi hebraica bibliográfiájának egy másik jelentős részlet-feladatát a jeruzsálemi Héber Egyetem bibliográfiai folyóirata a Kirjáth Sepher oldotta meg amikor eddig öt folytatásban közzétette a „Héber nyomda Magyarországon” majd a „Héber nyomda Erdélyben” c. cikk-sorozatát.⁹ A sorozat munkatársai *N. Ben-Menáchem*, *P. J. Kohn* és *Ch. Liebermann*.

A szerzők öt magyarországi város: Ungvár,¹⁰ Munkács,¹¹ Paks¹² Pozsony¹³ és Felsővisó¹⁴ megközelítően teljes hebraica bibliográfiáját közlik.

Az erdélyi nyomdával foglalkozó sorozat eddig a színérváraljai,¹⁵ szatmári¹⁶ és a kolozsvári¹⁷ nyomtatványokat ismerteti. E bibliográfiák a nyomdászattörténetnél használt formát követik. Időrendben ezen belül a héber betűrend sorában, nem szerzős betűrendben, hanem címszerint tárják fel anyagukat. A kiegészítésekkel együtt a fent említett városok bibliográfiája csaknem teljesnek tekinthető. A szerzők az egyes fejezetek bevezetésül a tárgyalta helység nyomdatörténetét közlik. E rövid tanulmányok értékes adatokat tartalmaznak nyomdatörténetünk e csak nem feltáratlan területéről. Az egyes cikkeket szerző és címmutató egészíti ki.

A fentiekben említett egyik jeles magyarszületésű izraeli bibliográfus *N. Ben-Menáchem* önálló kötetében, amely a *Magyarországi héber irodalomból*¹⁸ címet viseli, külön fejezetet szentel a máramarosszigeti héber nyomdák bibliográfiáinak. A terjedelmes annotációval ellátott tételek a Kirjáth Sepher már említett rendszerében követik egymást. A munka irodalom és tudománytörténeti szempontból egyaránt forrásmunkának számít, mert a szigeti nyomdában nyom-

tatott műveken kívül azok szerzőiről is találunk rövid életrajzot. A szigeti nyomdák történetével foglalkozó fejezet feltárja a város héber nyomdáinak történetét. Az utolsó héber könyvet 1944-ben szedték.

Biobibliográfiai jellegű J. J. Grünwald munkája¹⁹ melynek címe magyar fordításban: „A zsidók Magyarországon.” A szerző a magyar születésű és héber vagy jiddis nyelven írt szerzők életrajzát és műveik bibliográfiáját adja mintaszerű pontos jegyzetekkel. A könyvmutató alapján megállapíthatóak a Magyarországon nyomott munkák. Sajnálatos, hogy e fontos segédkönyv anyaga csupán az 1420-1840 évek közé eső időszakra terjed ki. Így magyarországi nyomtatvány csak néhány szerepel.

Hasonló természetű bibliográfiai összeállítás Schwartz Zsigmond munkája, amely 1913-ban jelent meg Pakson.²⁰ A három kötetes mű első két részében a magyarországi szerzők életrajzát adja betűrendben. A harmadik kötet a kiadványokkal foglalkozik. Kiegészítés és jegyzet is megjelent hozzá.²¹

A múlt század végén és a huszadik század elején jelentős héber és jiddis nyelvű folyóirat-kiadás is volt Magyarországon. A nyomdahely bibliográfiák közül az illető város vagy nyomda kiadványai között ezeket is, de részletes ismertetésükre ott nem került sor. E hiányt pótolta N. Katzburg és J. J. Hácóhén „*Héber folyóiratok Magyarországon*” „*Hetven év vallási folyóiratai Erdélyben*” c. cikke. A két jelentős tanulmány az *Áreset*²² évkönyv első kötetében látott napvilágot. A szerzők részletesen foglalkoznak a folyóiratok tartalmával, érdeklődési körével, szerkesztőivel és munkatársaival. 1875-1944 közötti időszakból Magyarország területéről 9, 1874-1943-ból Erdélyből 32 (!) tételt dolgoztak fel.

Hasonló érdeklődési kört ölel fel Z. Spirn tanulmánya amely a *Zu Kunft*²³ 1923. évi 28. kötetében jelent meg.

Az eddig bárhol a világon héber betűkkel közölt nyomtatványok bibliográfiai összesítő kísérlete Ch. B. Friedberg munkája.²⁴ A négy kötetes mű második kiadása 1951-1956 között jelent meg. A bibliográfia célkitűzésének megfelelően a magyar anyagot is tartalmazza, azonban az összeállító dicséretes fáradozása ellenére a 19. és 20. század nagy könyvtermésével nem tud teljes egészében megbirkózni, így a hungarica anyag is meglehetősen hiányos. A Beth Eked Sepharim a héber betűrend rendszerében cím szerint adja anyagát. A szerzőmutató jó iránytűnek bizonyul, de nem mondható el ugyanez a szakmutatóról. A szakmutatóba ömlesztett címek nem vezetnek el az érdeklődőt a keresett tételhez. A munka használhatósága nem a modern anyagban rejlik. A 16-18. századi héber irodalmat kutatók jó segédeszköze.

A hebraica bibliográfiának másodfokú feldolgozását egy magyar származású izraeli kutató vállalta.²⁵ Gyűjteménye 1936-ban jelent meg Jeruzsálemben. Anyagát szakcsoportokba rendezve adja közre. Kitűzött céljának dicséretesen tesz eleget, de a kötet ma már több vonatkozásban meghaladottnak tekinthető. Bővített második kiadása rövidesen nyomdába kerül.

A magyarországi hebraica bibliográfiáinak fenti felsorolása természetesen nem teljes. Csupán a jelentősebb összeállításokat tartalmazza. Ezekon kívül számos könyvkereskedői katalógus, könyvjegyzék, rejtett bibliográfia ismeretes. Mindezek felhasználásával jelenleg két helyen is folyik a magyarországi hebraica cédula bibliográfiájának feldolgozása. Az egyik munkacsoport az Országos Rabbiképző Intézet keretein belül dolgozik. Munkájának célja a hazai hebraica héber nyelvű bibliográfiájának létrehozása. A gyűjtés eredményesen folyik. Rendszere

a címek betűrendjében regisztrálja az anyagot. Nem ragaszkodik szigorúan a hungarica jelleghez. Jelentős mennyiségű nem Magyarországon nyomott művet is felvesz. A feltárt anyag értékesebb részét az intézet könyvtárának bedolgozott katalógusa jelenti, amely szintén helyet kapott a nyilvántartásban.

A munka másik ága az Országos Széchényi Könyvtár gyarapítási osztályán folyó gyűjtés. A fent említett forrásmunkák teljes anyagát felöleli; továbbá — ami jelentős mennyiséget jelent —, a nemzeti könyvtár birtokában levő hebraica ide tartozó részét. Ezideig 2000—2200 tétel került feldolgozásra. A magyarországi városok közül képviselve van: Bártfa, Beregszász, Betlen, Bonyhád, Buda, Budapest (Újpest, Pest), Cegléd, Debrecen, Dés, Érmihályfalva, Galánta, Győr, Kassa, Kecskemét, Kiskőrös, Kisvárd, Kolozsvár, Máramaros-sziget, Marghita, Miskolc, Munkács, Nagyvárad, Nagykanizsa, Paks, Pozsony, Szamosújvár, Szatmár, Szinerváralja, Temesvár, Tiszaszaszfalu, Ungvár és Vác. Céljában és rendszerében eltér a fent említett hasonló kísérlettől: A latin betűre átírt címleírásokat városokra bontja, a városokon belül időrendet, majd szerzői betűrendet követ. Az egyes tételek annotáltak. Célja: létrehozni a magyarországi hebraica transliterált bibliográfiáját, amely majd szervesen lesz beépíthető az előkészületben levő magyar retrospektív bibliográfiába. Másodsorban e gyűjtés mint hiánycatalógus is fontos szerepet játszik, összevetve a könyvtár állományával.

Egy a jövőben megoldásra váró feladat, e két ágon folyó gyűjtés anyagainak egyesítése. Ez a teljesség szempontjából nagyon fontos, mert a gyűjtések nem azonos forrásokból táplálkoznak. Jelenleg azonban még egyik gyűjtemény sem mondható teljesnek és a munka oroszlanrésze hátra van. A nehézségek ellenére azonban a gyűjtés kielégítően folyik, így van remény, hogy a magyarországi hebraica bibliográfiája — ha nem is a közeljövőben — de belátható időn belül a kutatók asztalára kerül.

Jegyzetek

1. *Baloghy István: A magy. kir. egyetemi nyomda címjegyzéke. 1777—1877. Bp. 1882, héber nyelvű kiadványok 263—272. l.*
2. Héber kiadványok már a XVII. században is kikerültek hazai műhelyek sajtója alól: *Alstedt János Henrik: Rudamenta linguae hebraicae et chaldaicae. In usum Scholae Albenensis. Gyulafehérvár 1635, [Fejedelmi ny.] 104 l. — 8 r. Altling Jacobus: Fundamenta punctationis linguae sanctae. Sive grammatica hebraea. Ed. 3. Kolozsvár 1698, Miskolc, Misztotfalusi Kis M. [6] 114 l. — 8 r. [Kaposi Juhász Sámuel]: Breviarium biblicum. Sive quatuor priora capita Geneseos hebraice edita. Kolozsvár, 1699, Misztotfalusi Kis M. [8] lev. — 8 r. Ezek nem tekinthetők hebraicának, mert a héber szöveg a kiadványokban kevés.*
3. *Bettelheim Samu: A magy. kir. egyetemi nyomda héber és zsidó kiadványai. H.é.n. 10 p. (Sokszorosított.)*
4. *Bettelheim Samu: A pozsonyi nyomtatványok. Hebraica és judaica. Pozsony, 1933. I. rész. (Sokszorosított.) 1935-ben a Bratislavában megjelenő Judaica c. folyóiratban Hebraische Editionen der Universitätsdruckerei in Buda (Ofen) címmel nyomtatásban is közreadta gyűjtését. Judaica. 1935. 11-12 no. 10-12 q.*
5. *Jüdisches Familienblatt. 1933. 38—39, 62, 81 p.*
6. *Wachstein, Bernhard: Die Ofener hebraische Drucke (1814—1871). Soncino Blätter 1929—1930. 220—242. p.*
7. *Krausz Sámuel: Mittheilungen der Soncino Blätter no. 7—10. 1931. 42—43 p.*
8. *Dán Róbert: A budai Egyetemi Nyomda hebraica bibliográfiája. Bp. 1961. (Kézirat.)*
9. Részletes ism. lásd.: *Magyar Könyvszemle 1962. 78. évf. 1. sz. 120—122 p.*
10. *Kirjath Sepher, Vol. XXIV. 1948. No. 3—4. 276—280. p.; Vol. XXV. 1949. No. 3. 231 p.; Vol. XXVII. 1951. No. 1. 115—116 p.*
11. *Uo. Vol. XXV. 1949. No. 3. 206—228. p.; Vol. XXVII. 1951. No. 2—3. 261—279. p.;*

- Vol. XXVII. 1951. No 4. 382—388. p.; Vol. XXVI. 1950. No 2—3. 201—215. p.; Vol. XXVI. 1950. No 1. 111—112. p.
12. Uo. Vol. XXVIII. 1952. No 2—3. 242—250. p.; Vol. XXX. 1955. No 3—4. 426—433. p.
13. Uo. Vol. XXXI. 1956. No 2. 239—251. p.; Vol. XXXIII. 1958. No 4. 529—531. p.
14. Uo. Vol. XXXII. 1956. No 1. 93—96. p.
15. Uo. Vol. XXXIII. 1958. No 3. 386—403. p.; Vol. XXXIV. 1959. No 3. 263—264. p.
16. Uo. Vol. XXXIV. 1959. No 4. 499—512. p.; Vol. XXXV. 1959. No 1. 98—108. p.
17. Uo. Vol. XXXVII. No 2. 249—266. p.
18. *Ben-Menáchem, Náftáli: Mészifrut Jiszráél b'Hungárijá.* Jerusálájim. 1958. 100—287. p.
19. *Grünwald J. J.: Hájhudim b'Hungárijá.* Vác, 1913. Könyvmutató 11—14 p.
20. *Schwartz Zsigmond: Sém hágdolím méErec Hágár.* Paks [Munkács—Kisvárdá] 1913—[15]. 5 lev. 7—138, 8 p. 4 lev. 104, 2, 80. p.
21. *Kuntrosz áhron mészifré Sem Hágdolím méErec Hágár... hágáhot v'háárot...* Kleinvardein, 1918. 20 p.
22. Areset I. Ed. *N. Ben-Menachem—J. Raphael.* Jerusálájim 1958. 279—326 p.
23. *Zukunft.* 1923. 28. köt. 309—312. p.
24. *Friedberg, Ch. B.: Beth Eked Sepharim.* Tel Aviv 1951—1956. I—IV. köt. 340, 780, 1048, 1420 p.
25. *Shunami, Shlomó: Bibliography of Jewish Bibliographies.* Jerusalem. 1936. Hebrew University. IX, 399, IX p. Még 1936-ban közvetlenül a megjelenés után a *Magyar Zsidó Szemle* pótlásokat közölt. M. Zs. Sz. LIII. évf. 79—87 p.

Bibliographies regarding Hebrew printing in Hungary

R. DÁN

No comprehensive bibliography has been published so far in connection with Hebrew printing in Hungary, although we know to exist several thousand Hebrew publications; actually only a few shorter bibliographies, dealing with a part of this extensive material, had been previously issued.

It is known that the University Press of Buda had printed Hebrew publications as early as in 1814, stopping this kind of activity only in 1875. Several attempts had been made to compile a bibliography covering the Hebrew titles printed by the press: in the last century István Balogh, in the thirties of our century Bernhard Wachstein dealt with the subject, finally, in 1961—1962 Robert Dán made attempts to list these works.

The bibliographical processing of the activity of other printers of Hebrew works in Hungary was attempted by *Kirjath Sepher* (Bibliographical quarterly of the Jewish National and University Library, Jerusalem) in its tarticles entitled "Hebrew printing in Hungary" and "Hebrew printing in Transylvania". These are bibliographies of Hebrew printing in Ungvár, Munkács, Paks, Pozsony and Felsővisó, as well as the regions of Színerváralja and Szatmár and can be considered as fairly complete for the said areas.

In 1933 *Samuel Bettelheim* compiled a bibliography on Hebraica found in Pozsony, however data therein were incorrect and required renewed processing.

Another bibliography, *N. Ben. Menachem's* work dealt with Hebrew printing in Máramarossziget. — The biobibliography of *J. J. Grünwald* covered Hebrew printing in Hungary up to 1840, but his listing is far from complete. — *Zsigmond Schwartz* worked on the same subject and also published some information in this respect. — *Ch. B. Friedberg*, who compiled an international Hebraica bibliography, did not satisfactorily document the Hungarian material in his work. — The yearbook *Areset* dealt with Hebraica periodicals in its two articles entitled *Hebrew periodicals in Hungary* and *Religious periodicals in Transylvania over 70 years*. — The only secondary Hebrew bibliography, compiled by *Mr. S. H. Shunami* of the Jewish National and University Library, Jerusalem, included also the Hungarian material; he is now working on the second revised edition. — At the present moment the National Széchényi Library is compiling a bibliography of Hebrew printing in Hungary. The material gathered so far comprises approximately 2000 to 2200 complete bibliographical entries and more than 1000 incomplete ones. Other domestic libraries have also contributed material to this work.

A hazai szláv nyelvű lexikográfia

(1945-TŐL 1962 MÁJUSÁIG)

KOVÁCS ZOLTÁN

1. A cikk első kísérlet a hazai szláv nyelvű lexikográfia eredményeinek a bemutatására és összefoglalására. A nyelvtudománynak, ezen belül a szlavisztikának megvannak az étellel a közvetlen kapcsolatai is. A nyelvtudomány közvetlenül gyakorlati célokra felhasználható eredményeket is ad. Ilyen gyakorlati cél például a különböző jellegű és típusú szótárak készítése, melyek közül különösen a két- és többnyelvű szótárak gyakorlati célja szembetűnő. A szótárkészítéssel kapcsolatban a nyelvtudomány a gyakorlati életbe a lexikográfia útján intézményesen avatkozik be.

A hazai szláv vonatkozású szótártudományi irodalom eléggé szegényes. A szláv nyelvű lexikográfia nem kapott helyet *Kniesza* István akadémikus „A magyar szlavisztika problémái és feladatai” című előadásában.¹ *Baleczky* Emil „A magyarországi ruszisztika” című hozzászólásában² megfogalmazza az orosz—magyar lexikográfia fő feladatait: minél alaposabban előkészíteni az „Orosz—magyar nagyszótár” második kiadását, megkezdeni az anyaggyűjtést egy „Magyar—orosz frazeológiai szótár” összeállításához, megindítani az anyaggyűjtő munkát egy orosz—magyar filológiai, ill. nyelvészeti szakszótár számára (97. lap). Az „Orosz—magyar nagyszótár” második kiadása azóta napvilágot látott, a „Magyar—orosz frazeológiai szótár” anyaggyűjtése elkezdődött, az orosz—magyar filológiai, ill. nyelvészeti szakszótár munkája megindult, de szükség van új munkatársak bevonására.

A hazai szótárkiadáson³ belül a szláv nyelvű lexikográfia igen szép eredményekkel dicsekedhetik. Számos szláv nyelvű—magyar és magyar—szláv nyelvű kétnyelvű általános és szakszótár jelent meg. Annak ellenére, hogy ezen a téren a hagyományok vajmi csekélyek, és a kritika sem foglalkozott kellőképpen a megjelent szótárakkal.

A hazai szláv nyelvű lexikográfiában vezető helyet foglal el az orosz—magyar és magyar—orosz szótárírás és -kiadás. Az orosz—magyar és magyar—orosz lexikográfia történetében az első tudományos értékű szótár *Mitrák* Sándor *Orosz—magyar szótára* volt.⁴ A szótár a szerző kiadásában jelent meg. Ezt a szótárt azonban sajnos nem nagyon ismerhették meg, mert kis példányszáma miatt alig jutott el a közönséghez. A Magyar—orosz rész a szerző halála után jelent meg.⁵ E két szótárhoz hasonló szótár egészen 1951-ig nálunk nem látott napvilágot. A kis-szótárak közül *Csopey* László szótára⁶ említhető meg. E három szótár között a XIX. század végén, egy pedig a XX. század huszas éveiben jelent meg. Ezekon kívül az 1945 előtti és az 1945—1950 közötti időszakban jelentek meg ugyan szótárak, de ezek a mai értelemben vett modern lexikográfiai követel-

ményeknek nem felelnek meg, még ha a maguk idejében bizonyos hasznukat lehetett is venni.⁷

A szláv nyelvű lexikográfiában 1951-ben jelentős változás és fejlődés következett be. Ekkor jelent meg *Hadrovics—Gáldi: Orosz—magyar szótára*, mely az akkori, megnövekedett igényeket is kielégíti, s a korszerű szovjet lexikográfia gazdag tapasztalatainak felhasználásával készült. A következő évben, 1952-ben jelent meg *Hadrovics—Gáldi: Magyar—orosz szótára*. Ez a szótár gyorsan, lényegében visszafordítási módszerrel készült, s gyengébb is orosz—magyar párjánál. Mindkét szótár úttörő jellegű, s hibáik is ennek számlájára írandók. E két szótár megjelenése fontos kulturális eseménynek számított, s a magyar lexikográfia méltán büszke rájuk. (Azóta az orosz—magyar nagyszótár második, bővített és átdolgozott kiadása is megjelent, míg a magyar—orosz nagyszótár második kiadásának előszerkesztésén és szerkesztésén most dolgoznak.) A két szótár alapján, illetve velük párhuzamosan számos orosz—magyar és magyar—orosz szakszótár is készült.⁸

A kisterjedelmű orosz—magyar frazeológiai szótár elég sokáig váratott magára.⁹

Az egy- és kétnyelvű szótárak szerkesztése és kiadása terén jelentős eredményeket mutathatunk fel 1951 óta. Nem mondható el ez a többnyelvű szótárak esetében. E téren csupán a kezdet kezdetén vagyunk.

A két- és többnyelvű szótárak kiadásának napjainkban különös jelentősége van, mivel ez is elősegíti a különböző nyelvű népek kölcsönös megismerését, valamint tudományos és kulturális kapcsolataik gyümölcsözőbb fejlődését. Az emelkedő kulturális színvonal megköveteli azt is, hogy a szakemberek, tanárok, fordítók, tanulók, egyetemi hallgatók és a nyelvtanulás iránt érdeklődők megtalálják, megkapják a megfelelő színvonalú szótárakat. A szótár is társadalmi szükségletet, igényeket elégít ki. A szótártudománynak (lexikográfiának) számos olyan kérdése is van, amely a nyelvi sajátosságok ellenére is közös, s azonos formában merül fel mindenütt. Ez is indokolhatná egy nemzetközi vagy hazai szótártani folyóirat vagy gyűjteményes kötet rendszeres vagy időközönkénti kiadását. A lexikográfia valóban tudományos rangot akkor fog elérni, amikor a határ- és rokontudományok eredményeit a maga sajátos céljai érdekében egységbe fogja tudni olvasztani.

Az egyes szótárak részletes módszertani elemzésére (a szótározott nyelvi anyagnak, a szókészlet terjedelmének, jellegének, a szerkesztési elveknek, a szótárak szótári és egyéb forrásainak feltárására, illetve bemutatására, a szótárak fogadtatására, gyakorlati használhatóságára, az egyes szótárak újabb kiadásai tartalmi és formai változásainak bemutatására) nem érezzük hivatottnak magunkat, s azt e cikk szerény keretei sem tennék lehetővé. Az 1945, de különösen az 1951 után végzett s napjainkban is tartó és tökéletesedő nagyszabású munka ellenére sem beszélhetünk egységes, az összes szótárra érvényes szótárszerkesztési elvekről, a hazai lexikográfiai elmélet és gyakorlat kérdéseinek kidolgozatlansága miatt, valamint a főszerkesztők és szerkesztők különböző elképzelései, felfogása, az egyes nyelvek sajátossága miatt sem.¹⁰ A szótárak előszavában vagy a szótárhasználati tudnivalókban találunk bizonyos eligazítást az előbb elmondottakra vonatkozóan, azonban megoldásra váró probléma bőven van. Ezek: a szókészlet szótári feldolgozásának, az egyes szláv nyelvek szótárai szerkesztésének a kérdései, a szótárak szerkesztése közben alkalmazott módszerek, a kétnyelvű szótárak

elvi, elméleti, gyakorlati kérdéseinek ismertetése, megvitatása. Körvonalazni, ill. össze kellene állítani a különböző szótártípusokban felhasználható egységes címszóanyag- és kifejezőkészlet-alapot, rendszeressé kellene tenni a gyűjtést. A szótározott szókészleten belül ki kellene alakítani a szókincs különböző rétegeinek helyes, hozzávetőleges arányait a szótár terjedelmétől, jellegétől, céljától függően, s az egyes nyelvek sajátosságainak megfelelően. Másként vetődik fel a kérdés az idegennyelvű—magyar, ill. magyar—idegennyelvű szótárak esetében.

Jó lenne, ha az egyes szótárak szerkesztésének alapvető kérdéseit a szótárszerkesztőség vagy a szótárak szerkesztői már előzetesen, a szótár megjelenése előtt közrebocsátának valamilyen formában, hisz közismert, hogy a szótár használói az előszót úgyszólván figyelmen kívül hagyják.

Megoldásra váró problémák, hogy mennyi nyelvtani, kiejtésbeli, hangstílyozási tájékoztatást adjon a szótár és milyen formában, hogyan jelezze a szavak és az egyes szójelentések stíláris, hangulati értékét, mennyi régi nyelvi, tájnyelvi, szaknyelvi szó szerepeljen a köznyelv szavai mellett, stb. Egyes problémák megoldása nemcsak hazai, hanem nemzetközi összefogást is igényelne.

A szakszótárak száma hazánkban is alighanem tovább fog gyarapodni, hiszen az igény a szakszótárak iránt egyre nő. A műszaki értelmező szótár sorozat célja az egységes magyar műszaki terminológia összefoglalása és részbeni megalkotása. Eddig 20 kötet jelent meg belőle. Tervbe van véve egy négykötetes műszaki értelmező szótár elkészítése is.

A szótárak jellegével, nyelvi kereteivel, terjedelmének meghatározásával, valamint, hogy milyen formában és mértékben támaszkodhatnak az új szótárak a régebbiekre, saját gyűjtésre és szakmunkákra mint forrásokra, erőnket meghaladó vcltuk miatt e helyen nem foglalkozhatunk. Használékppen nem foglalkozhatunk sem a szójelentés szótári körülírásával, sem a többjelentésű szavak jelentésváltozatai elkülönítésével és sorrendbe állításának különféle módjaival.

A közös szótári kiadványok (pl. magyar—lengyel szótár, stb.) száma is bővül, de egyéb problémák mellett a tervek összehangolása terén is vannak még tenni-valók.

2. A kétnyelvű szótárak egy kisebb része általános szótár, a másik, nagyobb része szakszótár. Háromféle szótártípus alakult ki és vált be a gyakorlatban: *nagyszótár* (70—80 000 címszón felül), *kéziszótár* (kb. 40—60 000 címszó) és *kiszsótár* (kb. 20—30 000 címszó).

Csaknem minden szláv nyelv képviselve van szótáraink között. (A magyar-bolgár szótár Szófiában jelent meg 1956-ban.) Készülnek az illető országban, illetve itthon: a magyar—cseh nagyszótár a cseheknél, a magyar—lengyel kézisótár a lengyeleknél, az ukrán—magyar kézisótár az ukránokkal közösen (időközben megjelent), tervbe van véve az Akadémiánk Nyelvtudományi Intézetében az orosz és más nyelvek filológiai, illetve nyelvészeti kifejezéseinek a szótára (új munkatársak állítandók be, s a meglevő gyűjtés orientalisztikai, turkológiai anyaggal bővítendő), egy szlovák nyelvtörténeti szótár, (ami közösen készülné a szlovákokkal, de egyelőre még kezdeti stádiumban van). E sorok írójának is számos szótári terve van.

Az ukrán—magyar szótár előbbi megjelenését a földrajzi közelség s a történelmi kapcsolatok is megkívánták volna. Ugyanez mondható a szlovák—magyar és magyar—szlovák szótárakról is. Úgy látszik, hogy bizonyos esetekben egyes

szakszótárak szerkesztői megelőzték az általános szótárak szerkesztőit. (Ez megállapítható a bibliográfiából.)

Az összegyűjtött anyag elrendezésénél saját elgondolásaim mellett főként két munkát¹¹ tartottam szem előtt. Az elrendezésnél nem valamelyik szláv nyelvű—magyar és magyar—szláv nyelvű szótáraink történeti fejlődését akartam bemutatni, azonban a három csoporton belül [I. köznyelvi (általános) szótárak, II. frazeológiai szótárak, III. szakszótárak] igyekeztem a megjelenés időrendjéhez alkalmazkodni, s ezért sem tudtam a kialakult és a gyakorlatban jól bevált három szótártípus szerint is csoportosítani az anyagot. Hogy egy szótár a mai értelmezés szerint melyik kategóriába (nagy-, kézi- vagy kisszótár) tartozik, azt esetenként feltüntettem, bármennyire is szerettem volna ezt mellőzni az ismétlődések miatt. Általában csak az önállóan megjelent szótárakat vettem fel, de a teljességre való törekvés miatt néhány, a mai értelemben véve nem feltétlenül szótárnak nevezhető munkával kivételt tettem. Az esetek csaknem teljes egészében kétnyelvű szótárral van dolgunk. A szótárak elrendezése nem jelent értékelési sorrendet. A felsorolt szótárak minden egyes kiadását igyekeztem megadni. Az anyaggyűjtést 1962 májusában lezártam. Névmutatót, bármennyire szerettem volna is adni, nem közölhettem a cikkben. (Egy esetleges önálló kiadvány megjelenése esetén ezt pótolni fogom.) Ahol lehetett, illetve tudomásomra jutott gyűjtőmunkám közben, ott megadtam az illető szótárra vonatkozó ismertetés(ek)e)t is. Sajnos, ezeknek a száma elenyészően csekély. Ezen a téren — a szótárak ismertetése terén — is kellene valamit tenni, annak ellenére, hogy igen aprólékos, sok időt igénylő munkát kíván, s nem szívesen vállalkoznak rá.

I. Köznyelvi (általános) szótárak

A szótárakat nyelvek szerint csoportosítva sorolom fel:

1. Orosz—magyar és magyar—orosz szótárak.
2. Lengyel—magyar és magyar—lengyel szótárak.
3. Cseh—magyar és magyar—cseh szótárak.
4. Szlovák—magyar és magyar—szlovák szótárak.
5. Bolgár—magyar és magyar—bolgár szótárak.
6. Szerb-horvát—magyar és magyar—szerb-horvát szótárak.
7. Ukrán—magyar és magyar—ukrán szótárak.

Orosz—magyar és magyar—orosz szótárak

[Honti Rezső: [Az orosz és magyar nyelv zsebszótára.] Magyar—orosz zsebszótár. Bp., 1944. 280 l. (Kisszótár.)/ Ua. Bp. 1945.²

Ism.: Erdődi J.: Magyar Nyelvőr 75. (1951), 454. l.

Balog Barna: Russzko-vengerszkij szlovar' i razgovornik. Sz ukazaniem vengerszkogo proiznosenija. Bp., 1945. 72 l. (Kisszótár.)

1000 szavas orosz—magyar szótár részletes nyelvtannal. Kiadja a Magyar Kommunista Párt váci szervezetének nyomdája. Vác, 1945. 64 l. (Kisszótár.)

Németh Sándor: Russzko-vengerszkij szlovar'. Orosz—magyar szótár. Bp., 1945., 96 l. Ua. 1945². bőv. kiadás. (Kisszótár.)

Orosz zsebszótár. Győr, [1945]. Nemzeti Parasztpárt Északdunántúli Szerv. 64. 1 (Kisszótár.)

Orosz—magyar és magyar—orosz szótár. Dombóvár, 1945. 80 l. (Kisszótár.)

Szepeszy Gyula: Orosz-tolmács kézikönyv. 3. kiad. Bp., 1945. VI, 7—376. l. (Kisszótár.)

Drobnits Károly: Orosz zsebtolmács. Második, bőv. kiad. Kapuvár (1945), 63 l. (Kisszótár.)

Hogyan mondjuk oroszul? Magyar—orosz beszélgetések szótárral. Makó, 1945. 170 l. (Kisszótár.)

Dér Pál: Ötnyelvű zsebszótár. Magyar—orosz—francia—német—angol. Bp., [1945] 6. kiad. 80 l. (Kisszótár.), Bp. [1945] 8. kiad. 160 l. Szerző. (Kisszótár.)

Dér Pál: Five-language pocket-dictionary. English. French. Hungarian. German. Russian. [Bp., 1947.] Szerző. [32] 1. (Kisszótár.)

Dér Pál: Fünfsprachiges Taschen-Wörterbuch. Deutsch. Englisch. Französisch. Ungarisch. Russisch. [Bp., 1947.] Szerző. [32] 1. (Kisszótár.)

Dér Pál: Dictionnaire en cinq langues. Français. Anglais. Russe. Allemand. Hongrois. [Bp., 1947.] Szerző. [32] 1. (Kisszótár.)

Nicolescu D.: Magyar—román—orosz szótár és nyelvtan. — Dictionar maghiar-român-rus. — Magyarsky-romansky i rusky slovari. [Cegléd, 1945.] 128, 8 l. (Kisszótár.)

Magyar—orosz szótár. [Bp., 1945?], 192 l. (Kisszótár.) (Borítékcím: Fonetikus magyar—orosz szótár és társalgó.)

2000 [Kétezer] szavas magyar—orosz szótár. Balassagyarmat, [1945.] 32 l. (Kisszótár.)

1000 [Ezer] szavas magyar—orosz szótár. Vác, 1945. 32 l. (Kisszótár.)

Magyar—orosz fonetikus zsebszótár. Szombathely, [1945]. 47 l. (Kisszótár.)

Magyar—orosz villámszótár. A legszükségesebb orosz szavak magyar kiejtése. Kalocsa, [1945]. 30, 2 l. (Kisszótár.) Ua. Bőv. kiad. Kalocsa, 1945. 64 l. (Kisszótár.)

Magyar—orosz fonetikus zsebszótár és nyelvtan. Bp., 1945. 63 l. (Kisszótár.)

Murai Frigyes: Magyar—orosz fonetikus zsebszótár. Pápa, [1945]. 32 l. (Kisszótár.)

Varga János: Magyar—orosz szótár. Rövid gyakorlati mondatok. Számnevek. Cirill ABC. [Bp., 1945.] 61, 3 l. (Kisszótár.)

Pipiska János: Magyar—orosz fonetikus szójegyzék. [Borítékcím: 850 (nyolcszázötven) szavas ...]. Rákospalota, 1945. 32 l. (Kisszótár.)

Boros Istvánné Leontieva Olga: Magyar—orosz zsebszótár. Pécs, [1945?], 60 l. (Kisszótár.)

Magyar—orosz zsebszótár a legszükségesebb nyelvtani szabályokkal. Bp., 1945. 58 l. (Kisszótár.)

Magyar—orosz zsebtolmács. Kiadja a Magyarországi Kommunista Párt csornai szervezete. Csorna [1945]. 22 l. (Kisszótár.)

Kún József: Magyar—német—orosz szótár kb. 15 000 szóval. Gyula, 1945. 92 l. (Kisszótár.)

Haasz, E. Sz.: Russzko-vengerszkij szlovar'. Bp. 1949 [1950]. Új Magyar Könyvkiadó. 443 l. (Az 1947-es moszkvai kiadás kliséje után készült.) (Kisszótár.)

Ism.: Trócsányi Zoltán: A moszkvai orosz—magyar, magyar—orosz szótár. Magyar Nyelvőr 74. (1950) 46—47. l.

Kahana, M. G.: Vengerszko-russzkij szlovar'. Pod redakciej V. V. Rudasa. Bp., 1949 [1950]. Új Magyar Könyvkiadó. 383 l. (Az 1946-os moszkvai kiad. új lenyomata.) (Kisszótár.)

Ism.: Trócsányi Zoltán: A moszkvai orosz—magyar, magyar—orosz szótár. Magyar Nyelvőr 74. (1950) 46—47. l.

Hadrovics László—Gáldi László: Orosz—magyar szótár. — Russzko-vengerszkij szlovar'. Átn. P. D. Kraevszkij. Bp., 1951. Akadémiai Kiadó. XVI, 996 l. (Nagyszótár.)

Ism.: Balázs János: Az új orosz—magyar szótár. Szabad Nép, 1951. aug. 26. — *Erdődi József:* Magyar Nyelvőr 75. (1951) 453—455. l. — *Majtinszkaja, K. E.:* Voproszű jazükoznania 1952 3. sz. 130. l. — *Láczér István:* Hadrovics László és Gáldi László: Orosz—magyar és Magyar—orosz szótár. 1951., 1952. Bp. Akadémiai Kiadó. Magyar Nyelvőr 77. (1953) 430—432. l.

Haász Árpádné: Orosz—magyar kézisztár. (A szerkesztésben részt vettek: Simonffy-Tóth Ernő—Zsinka István.) Bp., 1952. Akad. Kiadó, XV, 799 l. (Kézisztár.)

Hadrovics László—Gáldi László: Magyar—orosz szótár. Bp., 1952. Akad. Kiadó. 1360 l. (Nagyszótár.)

Ism.: Láczér István: Hadrovics László és Gáldi László: Orosz—magyar és Magyar—orosz szótár. 1951., 1952. Bp., Akadémiai Kiadó. Magyar Nyelvőr 77. (1953) 430—432. l. — *Baleczky Emil:* Studia Slavica 1 (1955) 445—450. l.

Hadrovics László—Gáldi László: Magyar—orosz kézisztár. Bp., 1953. Akad. Kiadó. 720 l. (Kézisztár.)

Hadrovics László—Gáldi László: Magyar—orosz szótár. (Munkatársak: Levasics Elemér, Mihók László, Simonffy-Tóth Ernő.) Bp., 1957. Terra. VII, 808 l. (Kisszótár.) Ua. Bp., 1958², 1959³, 1960⁴, 1961⁵.

Bihari József: Orosz—magyar hasonlósági szótár. Eger, 1958. Az Egri Pedagógiai Főiskola évkönyve IV. kötet 411—437. l.

Hadrovics László—Gáldi László: Orosz—magyar szótár. [Munkatársak: Simonffy-Tóth Ernő, Surányi Magda, Szabó Miklós.] Bp., 1959. Terra. XVI, 928 l. (Kisszótár.) Ua. Bp., 1959², 1960³.

Hadrovics László—Gáldi László: Orosz—magyar szótár. (Munkatársak: Décsi Gyula, Faludi Ágota, stb.) 2., átdolgozott és bővített kiadás. Bp., 1959. Akad. Kiadó, XVI, 1968 l. (Nagyszótár.)

Ism.: *Kovács Zoltán*: Élet és Tudomány, XV. évf. (1960.) 9. sz. 279. l. — *Kovács Zoltán*: Studia Slavica VII. (1961.) 263—269. l. — *Skripecz Sándor*: Rövid összefoglaló áttekintés szótárainkról. Az idegen nyelvek tanítása. 1961. IV. évf. 192—193. l.

Lengyel—magyar és magyar—lengyel szótárak

Boér György—Marcal János: Lengyel—magyar szótár. Polsko-węgierski słownik. Békéscsaba, 1957. 2. kiad. 310 l. (Kisszótár.)

Lengyel—magyar szótár. (Szerk. az Akadémiai Kiadó szótárszerkesztősége Csorba Tibor vezetésével. Sajtó alá rend. Skripecz Sándor.) Bp., 1958, Akad. Kiadó. XXIII, 976 l. (Nagyszótár.)

Ism.: *D. Szabó*: Polnisch-ungarische lexikographische Arbeiten und das erste polnisch-ungarische Handwörterbuch. Słownik polsko-węgierski. Lengyel—magyar szótár. [Polnisch-ungarisches Wörterbuch.] Studia Slavica 6 (1960) 217—238. l.

Varsányi István: Lengyel—magyar szótár. (Munkatárs: Hary Judit.) Bp., 1958, Terra. XVI, 784 l. (Kisszótár.)

Varsányi István: Magyar—lengyel szótár. (Munkatárs: Hary Judit.) Bp., 1959, Terra. 928 l. (Kisszótár.)

Cseh—magyar és magyar—cseh szótárak

Cseh—magyar szótár. (Főszerk.: *Dobossy László*. Főmunkatársak: Stelczer Árpád, Sipos István—Zuzana Adamová, Jaromír Vales. Munkatársak: Molnár István, Podhrádszky György, Oláh József, Tamáskáné Göbel Marianne — Ivan Dérer, Emil Kovář, Josef Lopour.) I—II. Bp.—Praha, 1960. Akad. Kiadó — ČSAV. XC, 692, 986 l. (Nagyszótár.) (Csehszlovák—magyar közös kiadás.)

Ism.: *Vladimír Šmilauer*: Česko-maďarský slovník. Slovo a slovesnost, 1961. (XXII.) évf., 3. sz., 216—219. l. — *Gyula Décsy*: Dobossy, László: Česko-maďarský slovník. Cseh—magyar szótár. Die Welt der Slawen, 1961. (VI.) évf., 1. sz. 102—104. l.

Stelczer Árpád: Magyar—cseh szótár. (Munkatársak: Lukács Katalin, Tamáskáné Göbel Marianne.) Bp., 1960. Terra. 612 l. (Kisszótár.)

Stelczer Árpád: Cseh—magyar szótár. (Munkatársak: Lukács Katalin, Tamáskáné Göbel Marianne.) Bp., 1961. Terra. 688 l. (Kisszótár.)

Szlovák—magyar és magyar—szlovák szótárak

Szeckerka János: Kis szlovák nyelvtan és rövid magyar—szlovák szótár. Malá slovenská mluvnica a krátky maďarsko-slovenský slovník. Békéscsaba, 1946. 88 l. (Kisszótár.)

[*Szlovák—cseh—magyar kézisztár*. Slovenský-český-maďarský ručný-slovník. Iskolai, kereskedelmi és magánhasználatra.] 2. rész: Szlovák—cseh—magyar. — Slovenský-český-maďarský slovník. Bp., [1948], Lingua. 78 l. (Kisszótár.)

Lukács Katalin: Magyar—szlovák szótár. (Maďarsko-slovenský slovník.) Bp., 1962. Terra. 10, 572 l. (Kisszótár.)

T. Göbel Marianne: Szlovák—magyar szótár. (Slovensko-maďarský slovník.) Bp., 1962. Terra. 10, 480 l. (Kisszótár.)

Bolgár—magyar szótár

Bolgár—magyar szótár. (Szerk.: *Bödey József*) Bp., 1956., Akad. Kiadó. XI, 967 l. (Kéjisztár.)

Ism.: *Baleczky Emil*: Studia Slavica 4 (1958) 444—447. l.

Szerb-horvát—magyar és magyar—szerb-horvát szótárak

Hadrovics László: Szerb-horvát—magyar szótár. (Munkatárs: Surányi Magda.) Bp., 1957. Terra. LXIV, 688 l. (Kisszótár.)

Hadrovics László: Magyar—szerb-horvát szótár. (Munkatárs: Palich Emil.) Bp., 1958. Terra. 655 l. (Kisszótár.)

Magyar—ukrán szótár

Magyar—ukrán szótár. (Uhorsz'ko-ukraïnsz'kij slovník.) (Szerk.: P. P. Csucska, O. M. Rot, J. M. Szák.) Bp.—Uzshorod, 1961. Akad. Kiadó—Kárpátontúli Területi Kiadó. XX, 912 l. (Kéziszótár.)

II. Frazeológiai szótár

Russzicizmusok. 5000 orosz szólás és kifejezés. (Szerkesztette: Keszthelyi Ernő.) Bp., 1961. Terra. 343 l. (Kisszótár.)

Ism.: Kovács Zoltán: Studia Slavica 8 (1962) 195—199. l.

III. Szakszótárak

A szakszótárakat az alábbi szakcsoportok szerint közlöm időrendben (nem választva szét nyelvek szerint):

1. Műszaki tudományok.
2. Mezőgazdaság.
3. Orvostudomány.
4. Jog, államigazgatás, statisztika.
5. Vasút, közlekedés, turisztika.
6. Kereskedelem.
7. Oktatás, nevelés.
8. Katonaság, (Katonai nyelv.)
9. Földrajz, földtan.
10. Bányászat.
11. Könyvtárügy, könyvészet.
12. Sport.

Műszaki tudományok

[*Orosz—magyar és magyar—orosz műszaki szótár.* — Russzko-vengerszkij i vengerszko-russzkij politechniceszkij szlovar'. Főszerk.: Hevesi Gyula. (Szerk.: Honti Rezső—Katona Lóránt—Molnár Albert.)] *Orosz—magyar rész.* — Russzko-vengerszkaja csaszty. Bp., 1950. Akad. Kiadó. 502 l. (Kéziszótár.)

Ism.: Erdődi J.: Magyar Nyelvőr. 75. (1951.) 454. l.

Magyar—orosz műszaki és tudományos szótár. Főszerk.: Hevesi Gyula. Bp., 1951. Akad. Kiadó. XVI, 1056, 80 l. (Nagyszótár.)

Orosz—magyar műszaki és tudományos szótár. Főszerk.: Hevesi Gyula. Bp., 1954. Akad. Kiadó. XII, 816 l. (Nagyszótár.)

Műszaki értelmező szótár. (A címszavak német, angol és orosz nyelvű jelentésével):
1. *Építőanyagok.* Szerk. Palotás László. Bp., 1958. Terra. 174 l. — 2. *Általános elektrotechnika.* Szerk.: Kovács K(ároly) Pál. Bp., 1958. Terra. 236 l. — 3. *Mosonyi Emil*: Hidraulika és műszaki hidrológia. (Munkatársak: Kovács György, Schilling Ferenc.) Bp., 1959. Terra. 156 l. — 4. *Műszaki mechanika.* Szerk.: Palotás László. Bp., 1959. Terra. 167 l. — 5. *Villamos gépek.* Szerk.: Kovács K. Pál. Bp., 1959. Terra. 164 l. — 6. *Mosonyi Emil*: Vízierőművek és víziutak. (Munkatársak: Breinich Miklós, Várhalmi Ernő.) Bp., 1960. Terra. 204 l. — 7—8.

Vásárhelyi Boldizsár: Közlekedésügy. (Munkatársak: Bényei András, Koller Károly, stb.) 1. Kényszerpályás és közúti közlekedés. 2. Hajózás, repülés, posta és csővezetékes szállítás. Bp., 1960. Terra. 207, 174 l. — 9. *Szendy Károly*: Villamos művek. (Munkatársak: Bókay Árpád, Eisler János, Kiss Tivadar.) Bp., 1960. Terra. 235 l. — 10. *Széchy Károly—Kézdí Árpád*: Alagutak, alapozás, földművek, talajmechanika. (Munkatársak: Varga László, Lazányi István.) Bp., 1960. Terra. 252 l. — 11. *Mechanikai technológia*. 1. Anyagszerkezetten és anyagvizsgálat. Szerk.: *Gillemot László*. Bp., 1960. Terra. 167 l. — 12. *Mechanikai technológia*. 2. Technológiai műveletek. Szerk.: *Gillemot László*. Bp., 1960. Terra. 212 l. — 13. *Általános geodézia*. Szerk.: *Rédey István*. Bp., 1961. Terra. 216 l. — 14. *Tartószerkezetek*. Szerk.: *Palotás László*. Bp., 1961. Terra. 190 l. — 15. *Nyomdaipar*. Szerk.: *Lovász Kálmán*. Bp., 1961. Terra. 232 l. — 16. *Finommechanika, optika*. Szerk.: *Bárany Nándor*. Bp., 1961. Terra. 214 l. — 17 — 18. *Kémia*. Szerk.: *Csűrös Zoltán*. (Munkatársak: Berecz Endre, Dévay József, Fehér Klára, Győrbíró Károly.) Bp., 1961. Terra. 6, 403 l. — 19. *Irányítástechnika*. Szerk.: *Frigyes Andor*. (Munkatársak: Helm László, Szalay József, Orbán Miklós. Tanácsadók: Bach István, Bohus Miklós, Frey Tamás, Skripecz Sándor.) Bp., 1962. Terra. 135 l. — 20. *Vízgépek, belső égésű motorok*. Szerk.: *Varga József*. (Munkatársak: Gerey Tamás, Kisbocskói László, Kund Ede.) Bp., 1962. Terra. 138 l.

Mezőgazdaság

Magyari Beck Vladimir: Orosz—magyar mezőgazdasági szótár. A kapcsolatos tudományok és termelési ágak figyelembevételével. Bp., 1951. Akad. Kiadó. XV, 860 l. (Kéziszótár.)

Magyari Beck Vladimir: Magyar—orosz mezőgazdasági szótár. A kapcsolatos tudományok és termelési ágak figyelembevételével. (Munkatársak: Iglóy Károly, Katona Mária.) Bp., 1953. Akad. Kiadó. XV, 800 l. (Kéziszótár.)

Orvostudomány

Láng Imre: Orosz—magyar és magyar—orosz orvosi szótár. Russzko-vengerszkij i vengerszko-russzkij medicinskij szlovar'. Bp., 1951. Akad. Kiadó. XIV, 398, 312 l. (Kéziszótár.)

Jog, Államigazgatás, Statisztika

Névai László—Tardy Lajos: Orosz—magyar jogi és államigazgatási szakszótár. Russzko-vengerszkij juridescszkij i adminisztrativnűj szlovar'. Bp., 1951. Jogi Kiadó. 528 l. (Kiszótár.)

Ism.: *Benkő Gyula*: Magyar—Szovjet Közgazdasági Szemle. 1951. V. évf. 12. sz. 605—606. l. — *Vas Zoltán Péter*: Névai—Tardi: Orosz—magyar jogi szótár. Állam és Közigazgatás. 1951. III. évf. 1—2. sz. 109—110. l. — *D. I. (Dobossy Imre)*: Igazságügyi Közlöny, 1951. 2. sz. 141. l. — *P. T. (Pap Tibor)*: Jogtudományi Közlöny, 1951. március hó. — *Kis Újság*, 1951. márc. 21. — *Erdődi J.*: Magyar Nyelvőr 75. (1951.) 454. l.

Statiszticeszkij ezemeszjacsnűj bjulleten'. Ob''jasznenie ponjatij. Vengerszkoe Central'noe Sztatiszticeszkoe Upravlenie. Bp., 1958. 46 l. (Orosz nyelvű, egy nyelvű kisszótár.)

Statisztikai szótár. 1700 kifejezés orosz, angol és magyar nyelven. Kiad. a Központi Magyar Statisztikai Hivatal. Bp., 1958. (Házi soksz.) VII, 220 l. (Kisszótár.)

Statisztikai szótár. (1700 statisztikai kifejezés hét nyelven.) Bp., 1960. Statisztikai Kiadó Vállalat. VIII, 171 l. (Kisszótár.) Ua. Bp., 1961², 1962³. (Orosz, magyar, bolgár, cseh, lengyel, német, angol nyelven.)

Vasút, Közlekedés, Turisztika

Orosz—magyar, magyar—orosz vasúti zsebszótár. Főszerk.: *Steinmetz István*. (Szerk. a Közlekedésügyi Min. — az Akadémiai Kiadó — a Közlekedési Kiadó munkaközössége Halmai Ferenc vezetésével.) Bp., 1952. Akad. Kiadó — Közlekedési Kiadó. 469 l. (Kisszótár.)

Orosz—magyar, magyar—orosz avtoműszaki zsebszótár. Főszerk.: *Steinmetz István*. Bp., 1953. Akad. Kiadó—Közlekedési Kiadó. 483 l. (Kisszótár.)

Havas Livia—Kovács Zoltán: Magyar—orosz útitisztár. — *Kovács Zoltán*: Orosz—magyar útitisztár. Bp., 1961. Terra. 352, 64, 352 l. (Kisszótár.) (Egy kötetben.)
Ism.: Három új szótár. Magyar Könyvszemle 78. (1962.) 1:102. l.
Gépjárműalkatrészek elnevezése. Magyar, német, angol, francia és orosz nyelven. Autó- és traktoripari szakmai szabvány. Bp., 1961. Autó- és Traktorip. Ig., 55 l. (Kisszótár.)
Praktičeskij slovar' dlja priezzajuscsih v Vengriju turisztov. Ottv. redaktor: Béla Lukács. Bp., 1962. Közdok, Egyetemi Nyomda. 47 l. (Kisszótár.)
Praktyczny słowniczek dla turystów zwiedzających Węgry. Odp. wydawca: Béla Lukács. Bp., 1962. Egyetemi Nyomda. 47 l. (Kisszótár.)
Stručný slovník pro turisty přijíždějící do maďarska. Edit.: Béla Lukács. Bp., 1962. Egyetemi Nyomda. 47 l. (Kisszótár.)

Kereskedelem

Magyar—orosz külkereskedelmi szótár. (Szerk. biz.: Salusinszky István, Faragó János, stb.) Bp., 1959. Közgazdasági és Jogi Kiadó. 124 l. (Kisszótár.)

Oktatás, Nevelés

Csehov, N. V.—Robinson, M. F.—Hakimov, H. G.: Az orosz nyelv képes szótára. Szemléltető segédeszköz az orosz nyelv tanulásához. (Kartinnűj szlovar' russzkogo jazüka.) Ford. és sajtó alá rend. Rozvány Jenőné. Bp., 1950. Athenaeum. 70 l. (Kisszótár.)

Csehov, N. V.: Az orosz nyelv képes szótára. (Kartinnűj szlovar' russzkogo jazüka.) Szemléltető segédeszköz az orosz nyelv tanulásához. 2. rész. Szerk.: Csisztyakov, V. M. Ford., sajtó alá rendezte és szótárral ellátta Rozvány Jenőné. Bp., 1951. Tankönyvkiadó. 2 köt. (Kisszótár.)

Babos [Ernő]—Zsinka [István]: Az orosz ige alakjai. Igeszótár. (Átnézte: L. N. Saternikova.) Bp., Köznevelési Kiadó, 1951. 258 l. (Kisszótár.)

Orosz—magyar pedagógiai kifejezések szótára. A Közokt. Minisztérium Tájékoztatási és Sajtóosztálya munkatársainak közreműködésével szerkesztette Illés Lajosné. Bp., 1952. 240 l. Kéziratban.

Orosz—magyar, magyar—orosz szógyűjtemény. (Összeáll. az MSZT Nyelvoktatók Munkaközössége. — Átnézte: Balczyk Emil.) Bp., 1954. MSZT. 176 l. (Kisszótár.)

A Po sztrane szovetov orosz—magyar szójegyzék melléklete. (Szerk. és összeáll.: Kispesta István, Dobra Tibor.) Bp., 1954. Tankönyvkiadó. 31 l. (Kisszótár.) — Ua. Utánnymás. Bp., 1955.

A Po sztrane szovetov magyar—orosz szójegyzék melléklete. (Szerk. és összeáll.: Kispesta István, Dobra Tibor.) Bp., 1955. Tankönyvkiadó. 39 l. (Kisszótár.)

Magyar—orosz szemléltető szótár. (Az orosz nyelvű szóanyagot összegyűjtötte Keszthelyi Ernő.) Bp., 1959. Terra. 588 l., 9 tábla. (Kisszótár.)

Ism.: Varannai Aurél: Szemléltető szótárak. Az idegen nyelvek tanítása. 1959. II. évf. 156—157. l.

Orosz—magyar iskolai szótár. — *Magyar—orosz iskolai szótár*. Szerk.: Szabó Miklós, Főmunkatárs: Kovács Zoltán. Bp., 1960. Akadémiai Kiadó. XVI, 379, 7, 371 l. (Kisszótár.) (Egy kötetben.) Ua. Bp., 1961².

Ism.: Szabó Miklós: Az iskolai szótárak kérdéséhez. Az új, iskolai szótár. Az idegen nyelvek tanítása. 1960. III. évf. 124—127. l. — *Hadas Ferenc*: Az orosz iskolai szótár szókincsének vizsgálata. Az idegen nyelvek tanítása. 1961. IV. évf. 88—92. l.

Hadas Ferenc: Orosz—magyar nyelvtani szótár. — Kézirat. [Kiad. a] Kossuth Lajos Tudományegyetem. Bp., 1961. Felsőoktatási Jegyzetellátó Vállalat (soksz. 164 l. (Kisszótár.)

[Könyi Sándor]: Magyar—orosz nyelvtani szótár. A főnév.] (Kéziratban.) Az idegen nyelvek tanítása. 1961. IV. évf. 177—182. l-on mutató közölve belőle.

Történelem. Szakkifejezések gyűjteménye a szlovák nemzetiségű általános iskolák számára. Terminológia dejesu. Pre slovenské všeobecné školy v Maďarsku. (Spracovali: Ladislav Tóth a Mária Slánskyová Marákyová.) Bp., 1962. Tankönyvkiadó. 34 l. (Kisszótár.)

Földrajz. Szakkifejezések gyűjteménye a szlovák nemzetiségű általános iskolák számára. Terminológia zemepisu. Pre slovenské všeobecné školy v Maďarsku. (Spracovala: Hilda Takácsová Molnárová.) Bp., 1962. Tankönyvkiadó. 29 l. (Kisszótár.)

Számítan—Mértan. Szakkifejezések gyűjteménye a szlovák nemzetiségű általános iskolák számára. Terminológia aritmetikai a geometrie. Pre slovenské všeobecné školy v Maďarsku. (Spracoval: Július Szabó.) Bp., 1962. Tankönyvkiadó. 31 l. (Kisszótár.)

Növénytan. Állattan. Egészségtan. Szakkifejezések gyűjteménye a szlovák nemzetiségű általános iskolák számára. Terminológia botanikai, zoológiai, zdrvovedy. Pre slovenské všeobecné školy v Maďarsku. (Spracovali: Demeter Krunity, Hilda Takácsová Molnárová.) Bp., 1962. Tankönyvkiadó. 63 l. (Kisszótár.)

Fizika. Szakkifejezések gyűjteménye a szlovák nemzetiségű általános iskolák számára. Terminológia fizikai. Pre slovenské všeobecné školy v Maďarsku. (Spracoval: L'udovit Frenyo.) Bp., 1962. Tankönyvkiadó. 15 l. (Kisszótár.)

Kémia. Szakkifejezések gyűjteménye a szlovák nemzetiségű általános iskolák számára. Terminológia kémiai. Pre slovenské všeobecné školy v Maďarsku. (Spracoval: L'udovit Frenyo.) Bp., 1962. Tankönyvkiadó. 13 l. (Kisszótár.)

(*Frenyó Lajos*): *Fizika.* Szakkifejezések gyűjteménye a szerb-horvát nemzetiségű ált. isk. számára. Terminológiai fizikai a opće škole sa srpskohrvatskim nastavnim jezikom. (Prev. Bedrossian Petar.) Bp., 1962. Tankönyvkiadó. 15 l. (Kisszótár.)

(*Frenyó Lajos*): *Kémia.* Szakkifejezések gyűjteménye a szerb-horvát nemzetiségű ált. isk. számára. Terminológiai kémiai a opće škole sa srpskohrvatskim nastavnim jezikom. (Prev. Lastić Ljubomir.) Bp., 1962. Tankönyvkiadó. 15 l. (Kisszótár.)

[*Krunity Dömötör—Takács Nándorné*]: *Növénytan, állattan, egészségtan.* Szakkifejezések gyűjteménye a szerb-horvát nemzetiségű ált. isk. számára. Terminológiai biológiai a opće škole sa srpskohrvatskim nastavnim jezikom. (Prev. Krunić Dimitrije.) Bp., 1962. Tankönyvkiadó. 71 l. (Kisszótár.)

(*Szabó Gyula*): *Számítan—mértan.* Szakkifejezések gyűjteménye a szerb-horvát nemzetiségű ált. isk. számára. Terminológiai računai a geometriai a opće škole sa srpskohrvatskim nastavnim jezikom. (Prev. Jakab Róbert.) Bp., 1962. Tankönyvkiadó. 31 l. (Kisszótár.)

(*Takács Nándorné*): *Földrajz.* Szakkifejezések gyűjteménye a szerb-horvát nemzetiségű ált. isk. számára. Terminológiai zemljopisa a opće škole sa srpskohrvatskim nastavnim jezikom. (Prev. [Krunity Dömötör] Krunić Dimitrije.) Bp., 1962. Tankönyvkiadó. 33 l. (Kisszótár.)

(*Tóth László*): *Történelem.* Szakkifejezések gyűjteménye a szerb-horvát nemzetiségű ált. isk. számára. Terminológiai historije a opće škole sa srpskohrvatskim nastavnim jezikom. (Prev. Stevanović Milutin.) Bp., 1962. Tankönyvkiadó. 34 l. (Kisszótár.)

Katonaság, (Katonai nyelv)

Orosz—magyar, magyar—orosz katonai zsebszótár. Karmannij russzko-vengerszkij, (vengerszko-russzkij [voennij] szlovar'. Bp., 1949. Honv. Min. 55 l. (Kisszótár.)

Orosz—magyar katonai szótár. Bp., 1952 [1953]. Akad. Kiadó—Honvéd Kiadó. 461 l. (Kisszótár.)

Magyar—orosz katonai szótár. Bp., 1953. Akad. Kiadó—Honvéd Kiadó. 463. l. (Kisszótár.)

Földrajz, Földtan

Magyar—orosz földtani és földrajzi szótár. (Vengerszko-russzkij geologo-geograficeszkij szlovar'.) (Összeáll. *Fiosina, G(alina) I(vanovna)*, Szerk.: *Geiger, B. J.*) Bp., 1960. 259 l. (Kisszótár.)

Bányászat

Péczei Antal: Fontosabb bányaműszaki kifejezések gyűjteménye. I. r. Magyar—orosz — Szbornik vaznejsih gornotechniceszkij vürazsenij. Csaszty I. Vengerszko-russzkaja Bp., 1955. Szénbányászati Min. (Házi soksz.) 37 lev. (Kisszótár.)

Könyvtárügy, Könyvészet

Orosz—magyar könyvészeti szakszótár. Russzko-vengerszkij szlovar' bibliotecsnuh terminov. Összeállította az Országos Könyvtári Központ munkaközössége. Bp., 1951. (Országos Könyvtári Központ.) II, 195 l. (Kisszótár.)

Moravek Endre—Weger Imre: Magyar könyvészeti kifejezések és rövidítések kis orosz szótára. Bp., 1959. Akad. Kiadó. 48 l. (Kisszótár.) (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kiadványai. 15.)

Ism.: *Höhne, H.*: Moravek—Weger: Kratkij szlovár' vengerszkij bibliograficeszkij terminov i szokrascsenij. Bp., 1959. Zentralblatt für Bibliothekwesen. 74. (1960.) 439—441. l. — *D. Szemző Piroška*: Magyar Könyvszemle. 76. évf. (1960.) 221. l.

Vocabularium Abbreviaturarum Bibliothecarii. I. (Moravek Endre—Weger Imre): *Abbreviaturae cyrillicae*. Cirillbetűs könyvészeti rövidítések válogatott jegyzéke. (Közreműk.: Bodnárné Bernáth Edit.) Bp., 1961 [1962.] Országos Könyvtárügyi Tanács. 138 l. (Kisszótár.) Ua. MTA Könyvtára. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei. 25.)

A könyvtáros gyakorlati szótára. Dictionarium bibliothecarii practicum. 20 nyelvű szak-szótár a könyvtári feldolgozó munkához magyar és nemzetközi használatra. Tervezte és összeállította *Pipics Zoltán*. (Országos Széchényi Könyvtár.) Bp., 1962. (Kéziratban.) 364 l.

(*Csikely Ilona—Nyíri Gyuláné—Tobisch Mária*): Nyolcnyelvű címfelvételi kézikönyvtár. Leggyakrabban előforduló kifejezések és rövidítések. Közreműk.: Ambrus Dezső, Ósapi Miklós.) Bp., 1954. Orsz. Műszaki Könyvtár, Házi soksz. 41 l. (Kisszótár.)

Sport

Sportszótár. Szportivnűj szlovár', Dictionnaire Sportif, Sportwörterbuch, Sports Dictionary. Bp. 1952. Akadémiai Kiadó, XXX, 742 l. (Kéziszótár.) (A címszavak orosz, francia, német, angol jelentésével.)

Hétnyelvű sportszótár. 1—6 kötetben. Angol, spanyol, francia, német, olasz, magyar, orosz nyelven. (Szerk.: *Hepp Ferenc*.) *Kosárlabda*. Bp., 1960. Terra. XXXI, 260 l. (Kisszótár.) — *Labdarúgás*. Bp., 1960. Terra. XXXI, 432 l. (Kisszótár.) — *Torna*. Bp., 1960. Terra. XXXII, 368 l. (Kisszótár.) — *Atlétika*. Bp., 1960. Terra. XXXI, 335 l. (Kisszótár.) — *Vívás*. Bp., 1960. Terra. XXXI, 304 l. (Kisszótár.) — *Úszás, vízilabda*. Bp., 1960. Terra. XXXI, 422 l. (Kisszótár.)

Ism.: Az idegen nyelvek tanítása. 1960. III. évf. 4. sz. 129. l.

Sportwörterbuch in Sieben Sprachen. Sports dictionary in seven languages. Főszerk. Herausgegeben von *Ferenc Hepp*. by F. Hepp editor in chief. Terra—Budapest. Sportverlag—Berlin. 1962. Szerk. Katona Lóránt. 1109 l. (Nagyszótár.) (Englisch, Spanisch, Französisch, Deutsch, Italienisch, Ungarisch, Russisch.) (Englis, spanis, french, german, italian, hungarian, russian.)

Jegyzetek

1. *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei*. XII. köt. (1958.) 1—4. szám 69—90. l.
2. Uo. 91—98. l. Ez a hozzászólás *Russzkoe jazükoznanie v Vengrii*. *Studia Slavica* I (1955) felhasználásával készült, s e cikkben is foglalkozik a szerző az Orosz—magyar és magyar—orosz lexikográfiával (a 462—463. lapon).
3. A magyarországi szótárkiadással kapcsolatban lásd *Propper László* „A hazai szótárkiadás helyzete” c. cikkét. *Magy. Tudomány* LXVII. kötet. Új folyam V. kötet, 1960, 2. szám, 77—81. l.
4. *Mitrák Sándor*: Orosz—magyar szótár. Ungvár, 1881—[1884.] VII, 854 l.
5. *Mitrák Sándor*: Magyar—orosz szótár. Uzsgorod, 1922. (1020 l.)
6. *Csopey László*: Rutén—magyar szótár. Rus'ko—madjarskij slovar'. Budapest, 1883. XLVI, 446 l.
7. Itt az 1945 előtti jelentősebb kétnyelvű szótárakat sorolom fel. *Jancsics István*: Új szláv—magyar és magyar—szláv szótár. Novislovensko-madarski a madarsko-slovenski slovník. Szarvas, 1848. Szerző, 1—2. köt. — *Spicer Mór*: Magyar—horvát és horvát—magyar szótár. Magjarsko-hrvatski i hrvatsko-magjarski rječnik. Bp., 1893. 1—2. köt. — *Margalits Ede*: Horvát—magyar és magyar—horvát zsebszótár, tekintettel a két nyelv szólásaira. Bp., 1898. — *Margitay József*: Rövid magyar—horvát és horvát—magyar zsebszótár iskolai és magánhasználatra. Nagykanizsa, 1887—1888. — *Margitay József*: Magyar—horvát és horvát—magyar zsebszótár. 2., bőv. kiad. Nagykanizsa, 1901. [1908] — *Szana Sándor*: Magyar—horvát—szerb és szerb—horvát—magyar zsebszótár. Rečnik hrvatskog i madjarskog jezika. 3. kiad. Budapest [1942] — *Loos*

- József: Tót és magyar szótár. — — nyomán szerk. *Pechány Adolf*. 1. rész: Tót—magyar szótár. 2. rész: Magyar—tót szótár. Bp. (1906). — Szlovák—magyar (magyar—szlovák) szótár. Bp. [1926 után]. — *Brancsits Blagoje—Derra György*: Magyar—szerb szótár. Újvidék, 1889. A szerzők kiadása. — *Polácsy János*: Szerb—magyar zsebszótár. Újvidék, 1941. — *Polácsy János*: Magyar—szerb zsebszótár. Újvidék, 1941. — *Fliszar János*: Magyar—vend szótár. Vogrszki-vendiski (vogrszkiszlovénszki, sztári szlovénszki) recsnik. Bp., 1922; 2., átd. kiad. Bp., 1942. — *Fliszar János*: Vend—magyar szótár. Vendiski-vogrszki (vogrszko-szlovénszki, sztároszlovénszki) recsnik. Budapest, 1943. — (*Strypski Hiador*): A legszükségesebb magyar szavak szótára lengyelek részére, kiejtéssel. Słowniczek najniezbędniejszych słów węgierskich dla polaków, z wymową. Budapest, (1939). — *Szabliński W.*: Słownik węgiersko-polski. Magyar—lengyel szótár. Debrecen, 1940. — *Boér György—Marcal János*: Lengyel—magyar szótár. Polsko-węgierski słownik. Békéscsaba, 1942. — *Osánk Béla*: Orosz—magyar hasonlósági szótár. Beregszász [1940]; 1941², 2. jav. és bőv. kiad. — Magyar—orosz zsebszótár a legfontosabb szavak összeválogatásával. 2. kiad. Melléklet: Az új orosz helyesírás. Budapest, [1941], Ua. 3—4. kiad. Budapest [1942]. — Magyar—orosz zsebszótár. A legfontosabb szavak összeválogatásával. Az orosz szavak kiejtésének magyar (latin) betűkkel való átírásával. 4. kiad. Budapest [1942]. — *Derzsavin L.*: Orosz—magyar szótár. Budapest, [1943.] — *Chanát Sándor*: Ezer orosz szó. A leggyakoribb szavak a kiejtés megjelölésével. Budapest [1944?] — Hogy mondjuk oroszul? Magyar—orosz beszélgetések szótárral. 2. kiad. Szeged, 1944.
8. Erre vonatkozóan lásd a bibliográfia köznyelvi és szakszótárait!
 9. Lásd a bibliográfiában!
 10. Ld. a 3. sz. jegyzetet!
 11. *Melich János*: A magyar szótárirodalom. (*Nyelvészeti Füzetek* 46. sz.) Budapest, 1907. — *Sági István*: A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai. 18. sz.) Budapest, 1922.

Славянская лексикография в Венгрии

(с 1945 г. по май 1962 г.)

ЗОЛЬТАН КОВАЧ

Статья является первой попыткой для представления итогов двуязычной, славянско-венгерской и венгерско-славянской лексикографии в Венгрии, с претензией на полноту, с 1945 г. по май 1962 г. включительно. Статья состоит из двух частей: в первой части автор выдвигает определенные принципиальные, практические, исторические и методологические вопросы двуязычной лексикографии, решение некоторых из них затребовало бы не только отечественное, но и международное содействие. Вторая часть содержит в сущности библиографию опубликованных словарей вместе с относящимися к ним аннотациями. В этой части материал разделен на три группы (I. словари литературно-разговорного языка (общие словари), II. фразеологические словари, III. специальные словари), имея в виду хронологию выхода словарей — в отличие от принятого на практике тройного разделения типов словарей (большой, средний и малый словари). Из статьи выясняется, что отечественная лексикография по славянским языкам может похвалиться очень хорошими успехами и несомненно оказывает значительную помощь разного рода специалистам.

Pótlások a „Színházi Zsebkönyvek bibliográfiájá”-hoz.

Amikor a „Színházi zsebkönyvek bibliográfiája” adatainak összegyűjtésével foglalkoztam az erdélyi könyvtárakban, egyes helyeken a könyvtárak átszervezése és egyéb okok következtében nem kerülhetett kezembe minden zsebkönyvecske. Időközben sikerült több színházi zsebkönyv hiányos adatát kiegészítenem, Marosvásárhelyen a Bolyai Tudományos Könyvtárban és Brassóban, a Trausch-gyűjtemény áttanulmányozása alkalmával. A következőkben a Hankiss Elemér és Berczeli A. Károlyné által kialakított szempontok szerint* közlöm a zsebkönyvek adatait, mintegy kiegészítésül a kötetben megjelent anyaghoz.

82. tétel. Theater Almanach für das Jahr 1847. Den edlen Gönnern Gewidmet von Georg Fischer, Souffleur. Kronstadt, (1846 v. 1847 eleje) Druck Johann Gött, 8 l. — 19 cm.
Boríték nélkül.
A társulat névsora: Franz Leopold, Unternehmer und Pächter. — Színészek. R. K.
Műsor: 1846 okt. 1—dec. 31.
Egyéb: Egy költemény (Űj évi köszöntő). — Die Buchstaben im Streite.
Lelőhely: Brassó, Trausch-gyűjtemény.
Jelzet: XXI. köt.
86. tétel. Almanach als Souvenir des Theater-Kurses 1852. Allen Gönnern und Freunden der Kunst ehrfurchtsvoll gewidmet von A. Besold. Kronstadt, é. n., Druck Johann Gött, 8 l. — 11 cm.
Boríték nélkül.
A társulat névsora: K. Folnes und Fr. Kamauf, Direktion und Regie. — Színészek. K.
Műsor: — —
Egyéb: Thränenlied. — Blumenlied. — Epilog.
Lelőhely: Brassó, Trausch-gyűjtemény.
Jelzet: XXI. köt.
87. tétel. Theater-Journal der unter der Direktion des Herrn Carl Fries in dem hiesigen Theater aufgeführten Trauer-, Schau-, Lust-, und Singspiele. Einem hohen Adel, löbl. k. k. Militar und verehrungswürdigen Publikum hochachtungsvoll gewidmet von Hugo Sachs, Souffleur. Kronstadt, 1854, Gedruckt bei Johann Gött, 8 l., — 19 cm.
A társulat névsora: Carl Fries igazgató. Színészek. R. K.
Műsor: 1853 nov. 5—dec. 16.
Egyéb: H. Sachs: Prolog. — Ulfo und Gamma, oder: wenn ich noch einen Titel wüsst.
5 felv. szindarab.
Lelőhely: Brassó, Trausch-gyűjtemény.
Jelzet: XXVIII. köt.

* Hankiss Elemér és Berczeli A. Károlyné: *A Magyarországon megjelent színházi zsebkönyvek bibliográfiája*. XVIII—XIX. század. [Közrem.] Jordáky Lajos. Budapest, 1961, Országos Széchenyi Könyvtár.

88. tétel. Theatralisches Angedenken. Den Freunden der Kunst ehrfurchtsvoll gewidmet von Hugo Sachs, Souffleur des heisigen Theaters. Kronstadt, 1854, Druck. Johann Gött, 8 l. — 18 cm.

Virágmintás boríték szöveg nélkül.

A társulat névsora: Carl Friese, Unternehmer und Direktor. — Színészek. R. K. T. Műsor: 1853 nov. 16—1854 ápr. 8.

Egyéb: Schillers Ruhestörer. — Der Souffleur und die Drud. — Hugo Sachs: Epilog. — Anekdoták.

Lelőhely: Brassó, Trausch-gyűjtemény.

Jelzet: XXVIII. köt.

89. tétel. Színházi Emlék-könyv, melyet búcsúvételül a haza lelkes Fiai és Leányainak mély tisztelettel ajánl Berei József, Dalszínész-Társaság sűgője. 1854. (Borítékcím: Emlék-könyv). Brassóban, 1854, Gött János nyomdájában, 8 l. — 15 cm.

A társulat névsora: Follinus János igazgató. Színészek. K.

Műsor: — —

Egyéb: Samarjay: Az éhhalállal küzdők (Vers); Hunyadi László daljátékából (Két kar, és Sz. Erzsébet dala); Rigolettó daljátékából (A herceg dala): A csonka (Vers).

92. tétel. Színházi napló e hon lelkes fiai és leányainak ajánlja: Babos Károly, társulat-sűgő. Brassó, 1864, Gött János ny., 8 l. — 15 cm.

A társulat névsora: — —

Műsor: — —

Egyéb: Hogyan kell megítélni a színészt?

Lelőhely: Marosváráshely, Bolyai Tudományos Könyvtár.

Jelzet: 13365.

Közlő: Jordáky Lajos.

663. tétel. Nemzeti Színházi Zsebkönyv, kiadta Szentpéteri Babos Károly sűgő. Marosváráshely, 1863, Ref. főtan. ny. 8 l. — 18 cm.

A társulat névsora: Hubai (Hubay) Gusztáv, igazgató. — Színészek.

Műsor: — —

Egyéb: Kakas Márton: Az 1848-diki kokárda. — Lisznyai Kálmán: Országosnóta.

— Thaly Kálmán: Magyarok virradása.

Lelőhely: Marosváráshely, Bolyai Tudományos Könyvtár.

Jelzet: 13.367

664. tétel. Színházi emlény e hon lelkes fiai és leányainak tisztelettel ajánlja Boross Lajos magyar. színész. Marosváráshely, 1864, Kali S. ny., 8 l. — 18 cm.

A társulat névsora: Gerő Jakab, igazgató. — Színészek.

Műsor: — —

Egyéb: Boross Lajos: Elő-szó. — Egy színész: Visszatérek hozzád. — Emlékkönyvbe (Kő temény).

Lelőhely: Marosváráshely, Bolyai Tudományos Könyvtár.

Jelzet: MV. 7708; 13368

666. tétel. Színházi újéviélmény 1867-re. Kiadta Mártonffy Károly sűgő. Marosváráshely, 1866, Szabó Lajos ny. 8 l. — 18 cm.

A társulat névsora: Szilágyi Béla, igazgató. — Színészek.

Műsor: — —

Egyéb: Eöry Gusztáv: Apám, anyám... — u. a.: Vágyam és reményem. — U. a.: Apa és fiú.

Lelőhely: Marosváráshely, Bolyai Tudományos Könyvtár.

Jelzet: MV. 8196; 13370.

667. tétel. Színházi Emlény 1867. Ajánlja Mártonffy Károly sűgő. Maros-Vásárhely 1867, Szabó Lajos ny., 10 l. — 18 cm.

A társulat névsora: Szilágyi Béla, igazgató. — Színészek.

Műsor: 1867 jan. 1—ápr. 12.

Egyéb: Vajda János: Bartha végórája.

Lelőhely: Marosváráshely, Bolyai Tudományos Könyvtár.

Jelzet: MV. 7678

677. tétel. Új évi színi emlény a magyar színészet lelkes pártfogó közönségének ajánlva Báthory R(ománcsik) Mihály sugó által. Maros-Vásárhely, 1874, Imreh Sándor ny. 8 l. — 18 cm.

A társulat névsora: Nyéki János, igazgató. — Színészek.

Műsor: 1874 nov. 1—dec. 27.

Egyéb: Erődi Béla: A nemzet gényusza. — Románcsik Mihály: Az ügyetlen szerelmes.

Lelőhely: Marosváráshely, Bolyai Tudományos Könyvtár.

Jelzet: MV. 7834

682. tétel. Színi-emplény. E város lelkes színpártoló közönségének ajánlja a sugó (Virágháty Lajos). Marosváráshely, 1881, Szabó Gyula ny., 26 l. — 14 cm.

A társulat névsora: Bényei István, igazgató. — Színészek.

Műsor: 1881 aug. 21—szept. 29 (Tintával beírva: okt. 1—4).

Egyéb: Búcsú emlék. — Szabó Sándor: Prielle Kornélia negyven éves jubileumára. — Váradi Antal: Kornélia jubileuma. — Szász Gerő: A mi Kornéliánknak. — Bartók Lajos: Lendvay emlékezete. — Reviczky Gyula: Művészet. — Szabó Endre: Nem koldus a legszegényebb. — Teleki Sándor: Kornélia jubileumára. — Gyulai Pál: „A vén színész”-ből. — Greguss gost: Alkalmi észrevételek.

Lelőhely: Marosváráshely, Bolyai Tudományos Könyvtár.

Jelzet: MV. 8724

Kiadja az Országos Széchényi Könyvtár
Felelős kiadó: Jóború Magda
Megjelent 1000 példányban, 33,5 (A/5) ív terjedelemben

63.3029 Egyetemi Nyomda, Budapest